

Міністерство освіти і науки України
Комунальний заклад Сумський обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти

СЕРИХ ЛАРИСА ВОЛОДИМИРІВНА

**ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДІВ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ
ТА ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
В ЕСТЕТИЧНОМУ ВИХОВАННІ ПІДЛІТКІВ**

МОНОГРАФІЯ

Суми – 2026

УДК 373:374 – 043.5:37.015.31:7 – 053.6

С 33

*Рекомендовано до друку та практичного використання
Вченою радою Комунального закладу Сумський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
(протокол № 9 від 26 червня 2026 року)*

Рецензенти:

Вербицький В. В., доктор педагогічних наук, професор, директор Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді Міністерства освіти і науки України;

Нікітін Ю. О., доктор історичних наук, професор, ректор Комунального закладу Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти;

Тихенко Л. В., кандидатка педагогічних наук, доцентка, директорка Комунального закладу Сумської обласної ради – обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю.

С 33

Сєрих, Л. В. Теорія і методика взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків : монографія. Суми : РВВ КЗ СОІППО. 2026. 325 с.

У монографії викладено теоретичні та методичні засади взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. Розглянуто коло питань, тісно пов'язаних із практичною роботою закладів освіти, запропоновано арсенал ефективних форм, методів і прийомів, дія яких спрямована на естетичне виховання підлітків, для досягнення ними акмеуспіху.

Монографія буде корисною викладачам загальноосвітніх, позашкільних, професійних, вищих закладів освіти, аспірантам, магістрантам, студентам педагогічних університетів, учителям, керівникам гуртків, методистам, заступникам директорів, завідувачам відділів, соціальним педагогам, практичним психологам.

УДК 373:374 – 043.5:37.015.31:7 – 053.6

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	9
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ТА ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	10
1.1. Теоретичні детермінанти взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти	10
1.2. Аксиологічний, компетентнісний, особистісно зорієнтований та суб'єктно-діяльнісний підходи до взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків	19
1.3. Естетичне виховання в контексті взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти	28
1.4. Психолого-педагогічні особливості підлітків в естетичному вихованні як суб'єктів взаємодії	37
Висновки до першого розділу	44
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ В ЕСТЕТИЧНОМУ ВИХОВАННІ ПІДЛІТКІВ	46
2.1. Нормативно-методичні засади взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків	46
2.2. Вектори взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків	54
2.3. Базові основи естетичного виховання підлітків в освітньо-виховному процесі закладів загальної середньої освіти	64
2.4. Контент-аналіз варіативної складової освітнього процесу з естетичного виховання підлітків	70
2.5. Специфіка естетичного виховання підлітків у закладах позашкільної освіти	78
Висновки до другого розділу	84
РОЗДІЛ 3 СИСТЕМА ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ТА ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В ЕСТЕТИЧНОМУ ВИХОВАННІ ПІДЛІТКІВ	85
3.1. Моделювання системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків	85
3.2. Механізми педагогічної взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків	99
3.3. Критерії, показники та рівні взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків	118
3.4. Організаційно-педагогічні умови взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків	133
Висновки до третього розділу	143
РОЗДІЛ 4 ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ТА ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В ЕСТЕТИЧНОМУ ВИХОВАННІ ПІДЛІТКІВ	146
4.1. Програма педагогічного експерименту та аналіз результатів констатувального етапу експерименту	146
4.2. Педагогічна технологія розвитку системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків	164
4.3. Оптимізація освітньо-виховного процесу в контексті взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти	172
4.4. Реалізація системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків	182
4.5. Аналіз і статистична оцінка результатів дослідно-експериментальної роботи	201
Висновки до четвертого розділу	222
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	226
Список використаних джерел	231
Додатки	253

ВСТУП

У монографії здійснено теоретичне узагальнення і представлено наукове осмислення проблеми щодо естетичного виховання підлітків, що виявляється у підготовці науково-обґрунтованої концепції, обґрунтуванні та розробці педагогічної системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків та її експериментальній перевірці.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дослідженні вперше сформульовано й науково обґрунтовано теоретичні та методичні засади взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. Уперше з'ясовано вихідні теоретико-методологічні позиції дослідження взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, доведено актуальність наукової проблеми на соціокультурному, науково-педагогічному та освітньо-практичному рівнях.

Теоретичний аналіз наукових розвідок дозволив визначити філософські, соціокультурні та психолого-педагогічні детермінанти взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти, обґрунтувати аксіологічний, компетентнісний, особистісно зорієнтований та суб'єктно-діяльнісний підходи до естетичного виховання підлітків.

За результатами дефінітивного аналізу визначено сутність поняття «взаємодія закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків» як цілісний динамічний педагогічний процес організованої узгодженої освітньо-виховної діяльності суб'єктів закладів загальної середньої та позашкільної освіти, спрямований на розвиток естетичної вихованості підлітків як інтегрованої якості особистості через культурне збагачення, активізацію партнерських, суб'єкт-суб'єктних відносин, досягнення спільної мети, цілей, завдань, прагнень, здобуття ними здатностей використовувати інтеріоризовану систему естетичних цінностей для конструювання нових моделей власної творчої діяльності, нових результативних дій і взаємодії.

Розкрито психолого-педагогічні особливості підлітків, що дозволяє розглядати їх як суб'єктів педагогічної взаємодії в естетичному вихованні.

Теоретично обґрунтовано, розроблено, здійснено моделювання системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, яку визначено як відкрите для зовнішніх впливів складне утворення, що відображає цілісність процесу, деталізоване складовими концептуального, методологічного, процесуального й діагностичного блоків і презентовано у вигляді складної багатовекторної структурно-функціональної педагогічної моделі системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

Розкрито структуру і зміст взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, що синтезовані в мотиваційно-ціннісну, інформаційно-змістову та рефлексивну цілісність.

Компонентами системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків визначено: ціннісно-орієнтаційний (складниками якого є цінності колективу ЗЗСО та ЗПО, цілі, ключові ідеї та перспективи системи взаємодії); функціонально-діяльнісний (складниками якого є функції, вектори, механізми, форми, методи взаємодії); комунікативний (складниками якого є взаємини, організація спілкування, активна художньо-естетична творча діяльність суб'єктів взаємодії; внутрішні і зовнішні зв'язки ЗЗСО та ЗПО); діагностико-результативний (складниками якого є критерії та показники ефективності системи взаємодії, форми, методи та прийоми вивчення, аналізу та оцінки функціонування системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків).

На основі встановлених критеріїв, критеріальних ознак і показників визначено рівні взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. Критеріями факту визначено упорядкованість системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків; наявність сформованого єдиного колективу ЗЗСО або ЗПО; інтеграцію виховних впливів, дискретність естетико-виховного процесу – чергування періодів відносного спокою з періодами підвищеної

колективної напруги, яскравими святковими подіями, що фокусують головні риси системи; критеріями якості – ступінь наближення системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків до поставленої мети; загальний психологічний клімат ЗЗСО та ЗПО; рівень естетичної вихованості підлітків (за критеріями формування естетичної вихованості підлітків: перцептивно-емоційний, когнітивно-пізнавальний, діяльнісно-творчий). Узагальнюючим і взаємозумовлюючим критерієм якості системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків є рівень естетичної вихованості підлітків, досліджуючи й спираючись на який, діагностовано результативність всієї системи взаємодії.

Обґрунтовано педагогічні умови взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків: наявність змістовно-оновленого програмно-методичного забезпечення освітньо-виховного процесу закладу загальної середньої та позашкільної освіти; активізація співпраці, партнерства суб'єктів взаємодії ЗЗСО та ЗПО; систематичний цілеспрямований розвиток чуттєвої сфери підлітків; стимулювання творчої свідомої вмотивованої діяльності підлітків у закладі позашкільної освіти; інтеграція виховних впливів, актуалізація форм і методів естетичного виховання підлітків в закладах загальної середньої та позашкільної освіти, дотримання яких забезпечує підвищення ефективності взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

Розроблено й експериментально перевірено педагогічну технологію розвитку системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків, яка будувалася на науково обґрунтованих методологічних принципах пізнання культурних і мистецьких цінностей, і яка включає етапи: репродуктивний, репродуктивно-конструкторський, конструкторсько-творчий, рефлексивно-інтерпретаційний, на якому переважає естетична творчість, бажання набутти художньо-естетичного досвіду; організація та проведення заходів безпосередньої педагогічної взаємодії, що активізує рефлексію. Реалізація цього етапу забезпечувалася проведенням на якісно новому рівні масових тематичних заходів: віртуальних майстер-класів, бесід-обговорення, співбесід, круглих столів, дискусій, творів-описів, колективних творчих справ, проєктів, інтерв'їв, квестів, івентів, що дозволяє коректувати плани виховної роботи, досягати взаємодії, обмінюючись думками, співпрацюючи, обговорюючи, аналізуючи.

Подальшого розвитку набули поняття «творча самореалізація особистості», «акмеуспіх підлітка» в естетичному вихованні; теорія комплексного застосування івент-технології в сфері освіти, провідних механізмів взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, художньо-творчої діяльності, активності учнів закладів загальної середньої освіти на різних етапах навчально-виховної діяльності та вихованців закладів позашкільної освіти під час експерименту.

Практичне значення одержаних результатів полягає в упровадженні навчально-методичного забезпечення системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, що охоплює модульні програми, навчально-тематичні плани, спецкурси «Основи взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів», «Упровадження івент-технології в сфері освіти», «Івент-технологія в сфері взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти», «Мистецька спадщина Сумщини»; дисциплін для проведення курсів підвищення кваліфікації: «Теорія та методика позашкільної освіти», «Теорія та методика гурткової роботи», «Теорія та методика викладання мистецьких дисциплін», «Теорія та методика викладання образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва», «Формування професійної компетентності педагога»; посібники: «Підвищення педагогічної майстерності педагога», «Сходинки до Парнасу», «Із скарбниці Сумського художнього музею», «Кролевецьке візерункове ткацтво», «Кераміка Слобожанщини», «Моделювання освітньої та професійної підготовки фахівця», «Викладання образотворчого мистецтва за новим державним стандартом», «Професійна етика та естетика вчителя», «Естетичне виховання: середовищний підхід», «Естетичне виховання підлітків засобами живопису», «Загальнокультурна компетентність – основа освітньої траєкторії висококультурного фахівця»; монографії: «Естетичне виховання підлітків засобами декоративно-ужиткового мистецтва», «Естетичне виховання: освітній простір», «Взаємодія

загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків»; методичні рекомендації, збірники наукових праць: «Моделювання естетичного навчально-виховного процесу у взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів», «Формування естетичного середовища: теорія і практика», «Особистісно-професійна компетентність педагога: теорія і практика», методичні матеріали, що можуть бути використані в роботі як закладів загальної середньої так і позашкільної освіти у процесі запровадження системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти; розроблені вправи, методичні рекомендації для проведення рольових, ділових ігор, квестів, журфіксів, інтерв'їзій, дискусій (зокрема фасилітованої), майстер-класів, концертної діяльності, засобів мультимедійної освіти, STEM-освіти, професійно-педагогічних тренінгів, що забезпечують вироблення необхідних способів суб'єкт-суб'єктної взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в ЕВ підлітків.

Запропонована система взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків може бути адаптована в системі післядипломної педагогічної освіти, а також упроваджена для підготовки різних фахівців у різних напрямках виховання підлітків у закладах загальної середньої та позашкільної освіти.

Заохочуємо всіх зацікавлених педагогів до співпраці!

Усім бажаємо Миру та плідної взаємодії!

Sierykh L. V. Theory and methods of general secondary and extracurricular education institutions interaction in teenagers' aesthetic education

The monograph provides a theoretical generalization and presents a scientific understanding of the problem of teenagers' aesthetic education, which is manifested in the preparation of scientifically sound concept, justification and development of pedagogical system of interaction of general secondary and extracurricular (out-of-school) education in aesthetic teenagers' education and its experimental verification.

The scientific novelty of the obtained results is that for the first time the theoretical and methodical bases of interaction of general secondary and extracurricular education establishments in teenagers' aesthetic education are formulated and scientifically substantiated in the research. The initial theoretical and methodological positions of the interaction of general secondary and extracurricular education institutions in the teenagers' aesthetic education were clarified for the first time, the urgency of the scientific problem at the sociocultural, scientific-pedagogical and educational-practical levels was proved.

Theoretical analysis of scientific research allowed to determine the philosophical, socio-cultural and psychological-pedagogical determinants of general secondary and extracurricular education interaction, to substantiate axiological, competence, person-oriented and subject-activity approaches to aesthetic education of teenagers.

According to the results of the definitive analysis, the essence of the concept of «interaction of general secondary and extracurricular education in the aesthetic teenagers' education» as a holistic dynamic pedagogical process of organized educational activities of general secondary and extracurricular institutions, aimed at developing aesthetic education of teenagers as an integrated quality of personality through cultural enrichment, activation of partnerships, subject-subject relations, achieving a common goal, goals, objectives, aspirations, gaining their ability to use internalized system of aesthetic values to construct new models of their own creative activities, new effective actions and interaction.

The psychological and pedagogical features of teenagers are revealed, which allows us to consider them as subjects of pedagogical interaction in aesthetic education. Theoretically substantiated, developed, implemented modeling of the system of interaction of general secondary and extracurricular education in teenagers' aesthetic education, which is defined as open to external influences as complex formation that reflects the integrity of the process, detailed by components of conceptual, methodological, procedural and diagnostic blocks and presented by multi-vector structural-functional pedagogical model of the system of interaction of general secondary and extracurricular education institutions in the teenagers' aesthetic education. The structure and content

of the interaction of institutions of general secondary and extra-curricular education in the aesthetic education of teenagers, which are synthesized into a motivational-value, informational-content and reflective integrity, are revealed.

The components of the system of interaction of general secondary and extracurricular education institutions are defined as: value-oriented (components of which are the values of the staff of these educational institutions, goals, key ideas and prospects of the interaction system); functional-activity (components of which are functions, vectors, mechanisms, forms, methods of interaction); communicative (components of which are relationships, organization of communication, active artistic and aesthetic creative activity of the subjects of interaction; internal and external relations of educational institutions); diagnostic and effective (components of which are the criteria and indicators of the effectiveness of the interaction system, forms, methods and techniques of study, analysis and evaluation of the functioning of the system of this interaction).

On the basis of established criteria, criterion features and indicators, the levels of interaction of institutions of general secondary and extracurricular education in the aesthetic education of teenagers have been determined.

The criteria of fact determine the orderliness of the system of interaction; the presence of a single team of general secondary or extracurricular education; integration of educational influences, discreteness of aesthetic and educational process – alternation of periods of relative rest with periods of increased collective tension, bright festive events that focus on the main features of the system.

The quality criteria determine the degree of approximation of the interaction system of general secondary and extracurricular education institutions in the teenagers' aesthetic education to the set goal; the general psychological climate of the specified educational institutions; level of teenagers' aesthetic education (according to the criteria of formation of teenagers' aesthetic education: perceptual-emotional, cognitive-cognitive, activity-creative).

The generalizing and interdependent criterion of the quality of the interaction system of general secondary and extracurricular education institutions of teenagers' aesthetic education is the level of teenagers' aesthetic education, researching and based on which the effectiveness of the whole system of interaction is diagnosed.

The pedagogical conditions of general secondary and extracurricular education interaction of teenagers' aesthetic education are substantiated: the presence of content-updated software and methodological support of the educational process of educational institutions; intensification of cooperation, partnership of the subjects of interaction of these institutions in general; systematic purposeful development of the sensory sphere of teenagers; stimulation of creative conscious motivated activity of teenagers in extracurricular education institution; integration of educational influences, actualization of forms and methods of teenagers' aesthetic education of in institutions of both types, observance of which provides increase of efficiency of interaction of teenagers' aesthetic education.

The pedagogical technology of interaction system development, which was based on scientifically substantiated methodological principles of cognition of cultural and artistic values, was developed and experimentally tested. The technology includes stages: reproductive, reproductive-design, design-creative, reflective-interpretive, which is dominated by aesthetic creativity, the desire to gain artistic and aesthetic experience; organization and holding of events of direct pedagogical interaction, which activates reflection. The implementation of this stage is provided by holding a qualitatively new level of mass thematic events: virtual workshops, discussions, interviews, round tables, discussions, descriptions, collective creative work, projects, interviews, quests, events, which allows you to adjust educational plans, work, achieve interaction by exchanging views, collaborating, discussing, analyzing.

The concepts of «creative self-realization of the individual», «acme success of a teenager» in aesthetic education; theory of complex application of event technology in education, leading mechanisms of interaction of general secondary and extracurricular education institutions in aesthetic education of teenagers, artistic and creative activity, activity of students of general secondary education institutions at different stages of educational activity and extracurricular education students during the experiment were further developed.

The practical significance of the results is the introduction of educational and methodological support of the system of interaction of general secondary and extracurricular education in the aesthetic education of teenagers, covering model programs, curricula, special courses and disciplines for advanced training courses: «Fundamentals of interaction between secondary and extracurricular educational institutions», «Implementation of event technology in the field of education», «Event technology in the field of interaction between general secondary and out-of-school institutions», «Art heritage of Sumy region»; «Theory and methods of extracurricular education», «Theory and methods of group work», «Theory and methods of teaching art disciplines», «Formation of professional competence of teachers» and others.

Textbooks: «Improving the pedagogical skills of teachers», «From the treasury of the Sumy Art Museum», «Krolevets pattern weaving», «Ceramics of Slobozhanshchina», «Modeling of educational and professional training», «Aesthetic education: environmental approach», «General cultural competence – the basis of the educational trajectory of a highly cultured specialist», etc.

Monographs: «Aesthetic education of teenagers by means of decorative and applied arts», «Aesthetic education: educational space», «Interaction of secondary and extracurricular educational institutions in aesthetic education of teenagers».

Collections of scientific works: «Modelling of aesthetic educational process in the interaction of secondary and extracurricular educational institutions», «Formation of aesthetic environment: theory and practice», «Personal-professional competence of a teacher: theory and practice»; methodical materials, exercises that can be used in the work of educational institutions in the process of introducing the system of interaction of general secondary and extracurricular education institutions; methodical recommendations for role-playing, business games, quests, journalism, interviews, discussions (including facilitated), master classes, concert activities, multimedia education, STEM-education, professional and pedagogical training, providing the development of the necessary ways of subject-subjective interaction of general secondary and extracurricular education institutions in the AE of teenagers.

The proposed system of interaction of general secondary and extracurricular education institutions in aesthetic education of teenagers can be adapted in the system of postgraduate pedagogical education and introduced to train different specialists in different areas of teenage education in general secondary and extracurricular out-of-school education institutions.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВЗ – взаємодія
П – підлітки
ПВЗ – педагогічна взаємодія
ЕВ – естетичне виховання
ЕС – естетичне середовище
ЕВС – естетико-виховне середовище
ЗЗСО – заклад загальної середньої освіти
ЗПО – заклад позашкільної освіти
ЗВО – заклад вищої освіти
ЗНЗ – загальноосвітній навчальний заклад
ПНЗ – позашкільний навчальний заклад
ВНЗ – вищий навчальний заклад
ЕГ – експериментальна група
КГ – контрольна група
КЕ – констатувальний етап дослідження
ФЕ – формувальний етап дослідження
ІКТ – інформаційно-комунікативні технології
ПКТ – проєктно-комунікативні технології
МОНУ – Міністерство освіти і науки України
ІПВ – Інститут проблем виховання
НАПНУ – Національна академія педагогічних наук України
КЗ СОПППО – Комунальний заклад Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
КЗ СОР ОЦПО та РТМ – Комунальний заклад Сумської обласної ради – обласний центр позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ Й МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ТА ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

1.1. Теоретичні детермінанти взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти

Глибокі зміни в усіх сферах людської життєдіяльності, у тому числі в культурному освоєнні людиною світу, значно вплинули на характер мислення людини, на якісні зміни у вирішенні проблем виховання, актуалізували необхідність його підвищення в закладах освіти. Дотримуємось позиції, що сучасна педагогічна теорія і практика не можуть вирішувати завдання взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків у відповідності до вимог сьогодення без урахування досягнень інших наук. Вважаємо, що визначення теоретико-методологічних засад, педагогічних умов взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти й сутнісних ознак естетичної вихованості підлітка можливе лише шляхом інтеграції філософських, соціологічних, педагогічних та психологічних знань. З огляду на зазначене, зупинимось на висвітленні філософських, соціокультурних та психолого-педагогічних чинників, які детермінують становлення і розвиток особистості (детермінанта – чинник, що зумовлює певне явище, подію (*Тлумачний словник сучасної української мови, 2007*)).

Глобальні інтеграційні процеси сучасного світу – об’єктивна тенденція розвитку всіх сфер суспільного життя (Серих, 2021 а). Вони «охопили суспільне виробництво, культуру, духовне життя, освітню та наукову сферу, ставши визначальними факторами формування способу та якості життя усього світу та окремих державно-організованих суспільств» (Вашук, 2011, с. 6). Освіта, перетворившись на продуктивну силу, визначає успішність націй та країн. Тож освіта стала предметом пріоритетної уваги національної та міжнародної політики. Відомо, що концепція якості вищої освіти синтезує частинні концепції, розроблені в рамках Болонського процесу й системно об’єднані однією метою (Серих, 2021 а). До них належать – концепція трьохчастинної (формальна, неформальна, інформальна) освіти впродовж життя; концепція компетентнісного підходу та ін. З огляду на це, окреслюються тенденції якості освіти – упровадження *інноваційних технологій*, які за останнє десятиліття якісно зросли у форматі геометричної прогресії. Феноменальне відкриття фундаментального явища природи – *інформації*, яка є генералізаційно-єдиною первісною субстанцією Всесвіту і привертає особливу увагу представників гуманітарної сфери: «Той, хто володіє інформацією, володіє всім світом» (Серих, 2021 а). Цей вислів уже не є основоположним у розумінні успішної стратегії розвитку. Той, хто продукує знання (інформацію, технології), здатен впливати і коригувати хід будь-якого процесу. Сьогодні загострюється потреба у розширенні діапазону можливостей та глибинної структуризації наукоємної складової *потенціалу нації*, і навіть не потреба, а вимога чи то навіть єдиний можливий вектор розвитку країни, елемент виживання. У цьому контексті відбувається *гуманітаризація* наукових знань, що забезпечує розвиток особистості в контексті загальної культури особистості, *гуманізація* стосунків, яка передбачає визнання прав особистості на унікальність, внутрішню свободу та активність, впевненість у здатності кожної людини до необмеженого розвитку і самореалізації всіх своїх сутнісних сил, здібностей і талантів у різних сферах життєдіяльності (*Філософія культури, 2005*)).

У світлі нової освітньої парадигми, людина, яка навчається, розглядається як складна відкрита система, що підпорядковується всезагальним закономірностям самоорганізації систем. У зв’язку з цим, освітня діяльність має ґрунтуватись на основних положеннях і принципах *синергетики* як важливої складової сучасної філософії освіти, а формування особистості (як складний процес) здійснюватиметься в результаті цілеспрямованого виховання. Визначальну роль в цьому відіграє систематична діяльність як закладу загальної середньої, так і позашкільної освіти, оскільки в цих закладах закладаються всі базові ціннісні орієнтації, засвоюються основні соціальні норми та відносини, формується мотивація соціальної поведінки. У вихованні й соціалізації підлітків беруть участь сім’я, заклади освіти,

дитячі угруповання, громадські організації та ін. Найбільш ефективні у вихованні, на нашу думку, є взаємовідносини між закладами загальної середньої та позашкільної освіти (Серих, 2021 а).

Відтак, *глобалізацію, інформатизацію та гуманізацію суспільних відносин*, які зумовили посилення ролі людини у всіх сферах життєдіяльності, визначаємо *соціокультурними детермінантами* взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків як на суспільному, так і на особистісному рівні (Серих, 2021 а).

У зв'язку з цим відбувається переосмислення системи відтворення та ретрансляції знань, нової парадигми освіти й виховання. Якщо тривалий час філософією освіти була «діалектико-матеріалістична теорія пізнання в її західноєвропейському варіанті, то в Україні на початку ХХІ століття розроблено нову філософію освіти, яка узагальнює різні, найбільш прогресивні ідеї: філософію всеєдності, концепцію ноосфери, глобальної освіти, філософію серця, життєтворчості, діалогу культур, ідеї синергетики, впливу космосу на життя людини та інші. Сучасна філософія освіти пропонує замість діалектико-матеріалістичної методології використовувати *синергетичний, структурно-функціональний, логіко-когнітивний, неопозитивістський* (неопозитивізм сприяв розвитку семантики), *феноменологічний, антропологічний, теологічний, аксіологічний та інші принципи і підходи*» (Скубашевська, 2010, с. 11). З огляду на це, освіта й виховання мають готувати людину, органічно адаптовану до життя в світі різноманіття зв'язків – від контактів з найближчим оточенням до глобальних комунікацій. Тому важливо «навчити індивіда співжиттю з іншими людьми й суспільними структурами, вміти регулювати різні психологічні, соціальні, політичні, міжнаціональні конфлікти з дотриманням вимог культури плюралізму думок» (там само, с. 12).

Синергетичний підхід дозволяє окреслити нову парадигму сучасної педагогіки мистецтва, яка, оновлюючи усю концептуальну схему мистецького навчання, модернізуючи загальну модель постановки й розв'язання освітніх проблем, спрямовує їх на розвиток креативності й гнучкості мислення особистості (Цюй Ге, 2019, с. 127). Синергетичний підхід (Л. Новікова, Н. Селіванова) «передбачає розгляд виховання як процесу, в значній мірі самоорганізованого, заснованого не на прямих причинно-наслідкових зв'язках, а протікає неоднозначно, який зазнає багатьох впливів як зсередини, так і ззовні: закономірних і випадкових, передбачуваних і стихійних, упорядкованих і хаотичних. Найчастіше синергетика застосовується для опису поведінки складноорганізованих систем, до числа яких належать і виховні системи». До синергетики відносимо й ідею реалізації в виховному процесі *амбівалентного підходу*, запропонованого Л. Новіковою. Він пов'язаний з розглядом педагогічного явища через «дуальну опозицію» і виник при вивченні таких феноменів педагогічної практики як колектив і індивідуальність, хаос і порядок, свобода і відповідальність, диференціація і інтеграція (Серих, 2021 а).

Феноменологічний підхід – це підхід, де головним є не поведінка, а зміст сприймає і переживає свідомості: що я у себе в свідомості бачу і як я це переживаю. Феномен – це і відчуття, сприйняття, подання, і думка, що є важливим у сприйманні, аналізі, інтерпретації творів мистецтва. *Антропологічний підхід* у вихованні враховує гуманну природу суспільства, створює умови для розвитку соціуму, продуктивного існування кожної особистості, є фактором її гармонійного розвитку.

Відомий у науковому колі *позиційний підхід* до виховної діяльності педагога виступає альтернативою традиційному нормативно-функціональному підходу. Він будується на основі ідеї, що виховання – це особлива духовно-практична діяльність. За такого підходу позиція вихователя має *полісуб'єктну* структуру: «педагог як вихователь – зазначає Н. Селіванова – суб'єкт виховного впливу у взаємодії (прямої і опосередкованої) з дитиною і дитячим співтовариством закладу; суб'єкт особистісного і професійного розвитку себе (саморозвитку) як вихователя; суб'єкт формування і розвитку педагогічного колективу як колективу вихователів; суб'єкт взаємодії з соціальними спільнотами та інститутами (які «виходять» на дитину) й стимулює прояв їх виховного потенціалу» (Селіванова, 2010, с. 19).

Важливою є думка Левчук М. про означення взаємодії органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань в умовах децентралізації. Автор наголошує на тому, що, процеси демократизації в країні зумовлюють існування та функціонування

управлінських інституцій, де кожна інституція зацікавлена у *партнерських відносинах з усіма організаціями*, установами, спонсорами, широким громадським загалом (Левчук, М., 2018). Використання в управлінській практиці такої взаємодії має бути спрямовано на створення постійно діючої комунікації з представниками громади, заклади освіти при цьому набувають об'єкт-суб'єктних рис такої комунікації та інноваційності. Якщо сутність традиційної освіти полягає у відтворенні педагогічного досвіду, інноваційна освіта забезпечує умови для випереджального зростання духовних потреб людини протягом усього її життя. Розвиток індивідуальності особистості розглядається як вища *духовна цінність суспільства*, як головна продуктивна сила, в якій проявляється органічна єдність мети і засобу (Серих, 2021 а).

Означена наукова думка підтримана в працях В. Андрущенка (2002), О. Биковської (2017), С. Гончаренка (2011), В. Кременя (2011), О. Левченко (2010), С. Ніколаєнка (2006), В. Химинець (2009) та інших вчених. Але найбільш повно, на нашу думку, означена ідея концептуалізована у наукових доробках академіка В. Кременя (Кремень, 2005, 2008, 2011), який наголошує, що «*людиноцентризм – це нова якість філософського розуміння людини, котра переважає як масштаби ренесансного антропоцентризму і гуманізму, так і філософської антропології, оскільки виходить за їх межі*» (Кремень, 2011). Ця нова філософсько-світоглядна позиція акцентує увагу на вивченні людини в усіх її сутнісних аспектах, виявленні внутрішніх, глибинних основ її буття, на особистісних цінностях та способах і можливостях їх реалізації (Кремень, 2011, с. 14–15). Як цілком слушно зауважує В. Кремень, «*особливість філософії людиноцентризму полягає в тому, що вона привчає бачити причини всього того, що відбувається з людиною, в ній самій, дозволяючи їй залишатися самою собою. Таке право може усвідомлюватися лише в тому випадку, коли своїм центром, причиною своїх рухів людина розглядає саму себе*» (Кремень, 2011, с. 20).

Підтримуємо думку вченого про те, що метою й сенсом життєдіяльності людини є *найважливіші цінності – життя, свобода, благополуччя, заради яких вона творить, бореться, мріє і вірить*. Забезпечення реалізації цих цінностей (*аксіологічний підхід*) є важливим завданням на шляху входження України до світового співтовариства. У цьому аспекті для всіх сфер соціального, культурного... життя посилюється значення людиноцентризму як філософської рефлексії про людину (Кремень, 2011, с. 14). Учений цілком слушно наголошує, що в умовах демократизації українського суспільства «*з'являється нове прочитання смислу буття, різко розширюються горизонти існування, людина починає відчувати високий смисл в подальшому розвитку Вітчизни і потребу у власній активній участі в її розбудові*» (Кремень, 2011, с. 17).

Беручи до уваги основні положення наукових праць В. Кременя стосовно досліджуваної нами проблеми, дозволимо собі зробити висновок про те, що суспільне життя впливає на ЗЗСО та ЗПО, дозволяє розширити внутрішню духовну свободу підлітків засобами взаємодії означених закладів, розвинути естетичні, морально-ціннісні орієнтації: повага у поєднанні з вимогливістю, толерантність, солідарність, взаємодопомога, самоорганізація й самодопомога. Це, своєю чергою, сприяє становленню якісно іншого статусу особистості як суб'єкта й носія оновлених морально-естетичних цінностей та зумовлює здатність до самореалізації, прийняття нею власних цінностей у формі життєвих цілей, мотивів та інтересів, прагнень і потреб. У загальному сенсі слід зазначити, що потреба у координації взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти слугує об'єктивною основою суб'єктивних відносин, спрямованих на зняття суперечностей між інтересами окремих осіб або соціальних груп та реально уможливорюють естетичний розвиток підлітків.

Не применшуючи значущість доробків названих вище науковців, все ж зауважимо, що саме *філософія людиноцентризму* найбільш дотична до проблем сучасного буття, з якого продукується свідомість, духовність, ідентичність, *ціннісна основа «Я-концепції»* особистості (Серих, 2021 а).

Проаналізувавши філософські детермінанти взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти, визначаємо сутність педагогічної взаємодії, зміст якої та смисл розкриваються як на рівні окремих контактів, так і в контексті спільної діяльності. Адже розглядаємо міжсуб'єктну педагогічну взаємодію (взаємодію між учасниками освітньо-

виховного процесу закладів загальної середньої та позашкільної освіти, а саме між суб'єктами педагогічної взаємодії (ПВЗ): учитель – учень, керівник гуртка – вихованець, учень – керівник закладу освіти (заступник директора, голова методичного об'єднання, учитель – психолог, учитель – батьки, учні – батьки, батьки – учні) у закладі загальної середньої освіти та у ЗПО в масовій роботі, у позакласній роботі ЗЗСО, що врегульовує відносин «особистість-суспільство», передусім наголосимо, що взаємозв'язок з учасниками педагогічної взаємодії, з конкретним його змістом – це співвідношення індивідуальної частки кожного з учасників у спільну справу (Серих, 2021 а).

Науковці виділяють три моделі спільної діяльності: спільно-індивідуальна (кожен учасник робить свою частку загальної справи незалежно від інших); спільно-послідовна (загальне завдання виконується послідовно кожним); спільно-взаємопов'язана (має місце одночасна взаємодія кожного учасника з усіма іншими) (*Сутність взаємодії*, 2013, с. 1). Це зумовлює визначення ознак спільної діяльності – це наявність загальних цілей для учасників взаємодії (ВЗ); формулювання загальної мотивації для досягнення мети; розподілення єдиного процесу досягнення колективної мети на певні складові, тобто на окремі, але функціонально пов'язані сукупності дій, операцій та їх розподіл між учасниками взаємодії; об'єднання (суміщення) індивідуальної діяльності та сприяння виникненню взаємозв'язків і взаємозалежності між учасниками цієї діяльності; погоджене, координоване виконання розподілених і об'єднаних індивідуальних діяльностей усіх учасників; наявність єдиного завершального результату, загального для учасників спільної діяльності; єдине просторово-часове функціонування учасників взаємодії (Серих, 2013 d).

Своєю чергою, необхідність розкриття педагогічної взаємодії як дефініції вимагає психолого-педагогічного аналізу поняття «взаємодія» і дозволяє окреслити його *психолого-педагогічні детермінанти*. Поняття «взаємодія» складається з двох коренів – «взаємо» і «дія» і означає «взаємний», «обопільний, який стосується обох сторін» (Серих, 2013 d, 2021 а). У взаємодії передбачається участь різних суб'єктів, але цих суб'єктів може бути не лише два (як на це вказує визначення «обопільний»). Серед структур взаємодії слушною є модель діадичної взаємодії (ВЗ у діаді), яку обґрунтували американські психологи Д. Тібо та М. Келлі (Kelli, 1998), сутність якої зводиться до таких положень: будь-які міжособистісні взаємини є взаємодією, реальним обміном поведінковими реакціями в межах певної ситуації тощо. За таких умов загальна мета як найважливіший компонент спільної діяльності уособлює ідеально представлений майбутній результат, який буде досягнуто спільністю індивідів (колективний суб'єкт) у ході «взаємодії» (Серих, 2013 d, 2021 а).

Важливим психолого-педагогічним чинником спільної діяльності є *спільна мотивація*, яка спонукує людей на досягнення спільної мети, співвідносячи індивідуальні й колективні мотиви (Серих, 2021 а). *Спільні дії як психолого-педагогічні детермінанти*, спрямовані на реалізацію поточних і перспективних завдань спільної діяльності із завершальним загальним результатом (важливо при цьому суб'єктивне відображення результату індивідуальними й колективними суб'єктами). Умовою виконання спільної діяльності є процеси розподілу, об'єднання, погодження, управління індивідуальними цілями, мотивами, діями й результатами (*Сутність взаємодії*, 2013, с. 2), це дозволяє в межах нашого дослідження організовувати, планувати, проводити освітньо-виховну взаємодію закладів загальної середньої та позашкільної освіти відповідно до визначеної мети і цілей естетичного виховання підлітків (Серих, 2013 d). Резерви для оптимального забезпечення взаємодії у врахуванні та поєднанні педагогічного впливу і власної активності підлітка, що виявляється у відповідних уявленнях або опосередкованому впливі на педагога й на самого себе (самовиховання) (Серих, 2021 а).

Взаємна активність вихователя і вихованців у педагогіці позначається поняттями «педагогічна взаємодія», «педагогічне партнерство», «педагогічне співробітництво». Розглядаючи педагогічне співробітництво у контексті міжсуб'єктної взаємодії, визнаємо, що педагогічне співробітництво передбачає дії, які сприяють організації спільної діяльності, забезпечують її успішність, узгодженість, ефективність. Цей вид взаємодії науковці позначають поняттями «кооперація», «згода», «приспосовування», «асоціація»; «суперництво», що утворює дії, які певною мірою розхитують спільну діяльність, створюють перепони на

шляху до порозуміння або позначають поняттями «конкуренція», «конфлікт», «опозиція», «дисоціація» (ця класифікація в основі має дихотомічний поділ видів взаємодій); інша – кількісний аспект, тобто орієнтується на кількість суб'єктів, які беруть участь у взаємодії, згідно з якою, розрізняють взаємодію між групами, між особистістю та групою, двома особистостями (Серих, 2013 d; 2021 a).

Крім того, «спілкуючись, обмінюючись інформацією, людина виробляє *форми й норми спільних дій*, організовує й координує їх, чим уникає розриву між комунікацією та взаємодією. За цих умов, структуру взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти визнаємо як систематичні, регулярні дії суб'єктів, спрямованих один на одного, що мають на меті викликати відповідну реакцію, яка зумовлюватиме нову реакцію того, хто здійснює вплив (Серих, 2013 d; 2021 a).

Розглядаючи типологію партнерства на підставі структури міжсуб'єктної взаємодії, С. Жданенко характеризує партнерську взаємодію «з точки зору свідомого регулювання взаємин між суб'єктами як механізм забезпечення соціальної злагоди та визначає такі її процедурні елементи, як-от: діалог, компроміс, консенсус, розподіл видів діяльності, кооперація» (Жданенко, 2002, с. 85). У цьому контексті діалог, що здійснюється у формі дискусій, медіації, фасилітації, конференцій, круглих столів, обговорення актуальних проблем у пресі, на телебаченні і за допомогою мережі Інтернет, виконує функцію забезпечення взаєморозуміння представників різних соціальних груп, державних установ та ін. Очікуваним результатом діалогу між суб'єктами партнерської взаємодії, на думку дослідника, є «консенсус щодо потреб, інтересів і цілей, а також щодо способів їх досягнення, який здійснюється шляхом знаходження компромісу на таких принципах партнерської взаємодії, як-от: добровільність, рівноправність, взаємна корисність, спільний пошук взаємоприйняттого результату, взаємна відповідальність» (там само, 2002, с. 86). Стає очевидним, що педагогічне партнерство передбачає не лише досягнення домовленостей між суб'єктами, а й – спільні зусилля, які здійснюються шляхом розподілу видів діяльності й кооперації та які спрямовані на досягнення загальних та індивідуальних цілей партнерської взаємодії. Таким чином, ми запроваджуємо міжсуб'єктну взаємодію закладів загальної середньої та позашкільної освіти, яка спрямована на досягнення загальної спільної та індивідуальної цілі – естетичне виховання підлітків (Серих, 2013 d; 2021 a).

Результати теоретичного аналізу зумовили використання найбільш прийняттого в дослідженні поняття «педагогічна взаємодія». Наголошуючи на надзвичайності педагогічної взаємодії, педагоги стверджують, «вона має контакт в діаді, тріаді, групі як сукупному суб'єкті, що відрізняється за складом, характером виконуваної діяльності» (*Сутність взаємодії*, 2013) в учнівському, педагогічному, батьківському, єдиному навчальному колективі); є складним взаємозв'язком суспільних явищ – системи освіти, суспільства тощо. Варто зазначити, що залежно від конкретної ситуації, кількість суб'єктів, які беруть участь у педагогічній взаємодії, може трактуватися по-різному, без обов'язкового посилення на двобічність (Серих, 2013 d; 2021 a).

Проблема «педагогічної взаємодії» в освітньо-виховному процесі досліджувалася науковцями в різних аспектах, зокрема: взаємодія викладача й студента та характер дидактичної емоційної ВЗ під час організації самостійної роботи (С. Болтинець, 2002; С. Гончаренко, 2011; В. Орлов, 2003 та ін.); «педагогічна взаємодія» й «педагогічне спілкування» як взаємодія учителя й учня (І. Зимня, 2004 та ін.); «виховна взаємодія», спрямована на формування особистості учня (Т. Кравченко, 2009; І. Підласий, 2008 та ін.); дидактичне спілкування учителя й учня (А. Реан, 2016 та ін.); «емоційна взаємодія» як компонент педагогічної системи, місце і роль емоційного фактора в системі гуманізації ПВЗ (Л. Бучок, 2018, І. Гапійчук, 2003); «дидактична взаємодія» педагога й учня як фактор оптимізації процесу навчання (О. Линник, 2013), посилення інтелектуального та емоційного взаємозв'язку в процесі навчання й виховання (С. Барилко, 2009; І. Бех, 2003; 2003а; 2015; 2011, ін.); взаємодія закладу освіти із соціальними спільнотами, іншими інституціями (сім'єю, творчими, спортивними об'єднаннями, музеями, громадськістю, соціальними службами та ін.) (І. Головська, 2012; О. Гурин, 2015; К. Десятник, 2012; Л. Зінченко, 2013;

О. Кіян, 2011; О. Ковальчук, 2013; В. Курільченко, 2016; О. Липецький, 2013; В. Муромець, 2013; А.Самолук, 2015; І. Слятіна, 2016; 2011; І. Шкільна, 2014 та ін.) (Серих, 2013; 2021 а).

Так, у процесі ВЗ відбуваються взаємовпливи учасників спільної діяльності, котрі породжуються відносинами в освітньо-виховному процесі і які, на думку Л. Журавльової (Журавльова, 2008), є необхідні у виокремленні й використанні в аналізі спільної діяльності нових складових, які детерміновані спрямованістю на спільний предмет, тобто предметно спрямовані взаємодії.

До психолого-педагогічних детермінант взаємодії науковці відносять також *художньо-естетичне спілкування*, умовою якого, на думку В. Орлова, є діалог між трьома суб'єктами: викладачем, студентом, твором мистецтва. Діалогічне спілкування в такій тріаді, має свої характерні особливості. Це діалог студента, викладача, й автора художнього твору. Особливістю такого спілкування є виконання специфічної вимоги до уроку мистецтва, умова говорити зі студентами мовою мистецтва (Орлов, 2003). Взаємодія ЗЗСО та ЗПО спрямована не тільки на діалог з мистецтвом у тріаді (керівник гуртка – вихованець – твір мистецтва), але й дозволяє освоїти підліткам весь комплекс методів і механізмів творчої естетичної діяльності; способи пошукової та креативної діалогової взаємодії, що підвищує їх уміння вчитися, мотивацію на успіх сьогодні та в майбутньому, естетично виховує (Серих, 2013 d; 2021 а).

Унаслідок означених аспектів під «взаємодією» розуміється така *система дій учасників* колективної діяльності, за якої вчинки однієї людини чи групи осіб зумовлюють певні дії інших людей, а вчинки останніх викликають певні дії першої групи індивідів. В. Андрєєв характеризує ВЗ, як організацію спільної діяльності людей, яка сприяє розкриттю смислу їх конкретних дій. Інтерактивний акт спілкування полягає в обміні діями, а не тільки знаннями, ідеями, а й діями, які допомагають партнерам здійснювати спільну діяльність. За такої взаємодії відбувається обмін інформацією, спільна дія, тобто комунікація організовується у процесі спільної діяльності.

Характеризуючи педагогічну взаємодію в структурі *спільної діяльності*, К. Приходченко виокремлює два аспекти: предметно спрямовані (цільові) взаємодії, з одного боку, органічно вводяться у психологічну структуру спільної діяльності, а з іншого – вони змінюють структури індивідуальної діяльності її учасників, підкоряючи їх загальним цілям і завданням. Тобто взаємодія перетворює, перебудовує виконувану діяльність із індивідуальної – у спільну (Приходченко, 2007), таким чином, з поглибленням зв'язків всередині взаємодії збільшується виховний потенціал на підлітків. Така взаємодія буде успішною за умов, коли педагог готовий до *рівноправного діалогу* на засадах взаємоповаги, взаєморозуміння, користується повагою і довірою підлітків, а вони сприймають і оцінюють особистість педагога (Серих, 2013 d; 2021 а).

Питання співвідношення ВЗ й *спільної діяльності* – це не що інше, як продовження дискусії з приводу *співвідношення спілкування й діяльності*, у ході якої виокремилися дві протилежні позиції (Серих, 2013 d; 2021 а). Відповідно до першої позиції, спілкування є частиною діяльності, відповідно до другої, воно принципово різниться від діяльності, адже пов'язує суб'єкт не з об'єктом, а з іншим суб'єктом (Б. Ломов). В. Андрєєв запропонував компромісний варіант, коли спілкування є аспектом спільної діяльності, самотійним феноменом. Натомість, Б. Терещук, В. Скиба вважають, що спілкування й діяльність взаємоперехресжуються, вони не є тотожними явищами, спілкування не тотожне діяльності й не є її частиною, а співвідноситься з діяльністю як два взаємоперехресних кола. Інакше кажучи, з одного боку, спілкування може виступати як умова або складова будь-якої діяльності і як специфічна комунікативна діяльність, а з іншого – його можна розглядати як самотійне й відмінне від діяльності соціально-психологічне (Серих, 2013 d; 2018; 2021 а).

Аналізуючи *психолого-педагогічні детермінанти*, визнаємо спілкування як складний процес та наголошуємо, що воно може бути не лише *актом усвідомленого, раціонально оформленого процесу*, інформаційного обміну, а й *емоційним контактом* між індивідами (через спілкування реалізується взаємодія із суб'єктом) й це означає, що під час взаємодії реалізуються певні цілі, взаємовплив та інформаційний обмін, пізнання один одного, емоційне ставлення, а також відбуваються взаємні зміни (Серих, 2018; 2021 а).

Розглядаючи питання взаємодії в різних гуманітарних науках, дослідницею О. Саркісовою встановлено, що в педагогічному аспекті взаємодія розглядається як «неодмінна складова навчання як спільної діяльності; у соціологічному аспекті – розкривається у контексті її значущості для певної соціальної спільності, групи; у психологічному аспекті – характеризується як система взаємообумовлених дій між окремими особами та групами, процесуальна сторона діяльності» (Саркісова, 2013). Науковець визначає групову взаємодію як «атрибутивну ознаку групової діяльності, її процесуальну сторону, що є системою безпосередніх, взаємообумовлених дій учасників певної реальної соціальної групи, спрямованих на реалізацію поставлених цілей» (там само, 2013, с. 7). Характеристика процесуальної сторони взаємодії дозволяє визначити складові взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків та висунути припущення, що за умов спеціальної організації означеної взаємодії можна суттєво підвищити естетичну вихованість підлітків, яка розуміється як відносна вихованість, що встановлюється через порівняння результатів художньо-естетичної творчої діяльності підлітків на різних етапах взаємодії ЗЗСО та ЗПО (Серих, 2021 а). Виявлено, що спеціально організована, цілеспрямована, систематична (що має системний вплив) взаємодія між педагогами та підлітками може істотно впливати на ставлення самих підлітків до життя, інших людей, до самих себе, до діяльності. Впливає взаємодія як на педагогів закладів загальної середньої та позашкільної освіти, так і на підлітків у міру їх власної особистісної активності. У свою чергу, підтримуємо думку О. Гурина, яка зазначає, що, «особистісна активність виявляється тоді, коли у взаємодії відображаються інтереси, потреби, очікування тих, хто взаємодіє, тобто коли взаємодія конструюється й організовується як *актуальне, своєчасне й особистісно-значуще*, для тих, хто взаємодіє» (Гурин, 2015).

Наведені твердження характеризують «взаємодію» як процес, що складається з фізичного (спільне переміщення в просторі, спільні дії) й духовного контактів. Ідеться про те, що в організації колективної діяльності наявні аспекти, які характеризують *взаємодію як процес*: індивіди, які діють, спільні дії, інформаційні зв'язки, взаємовплив, взаємостосунки, взаєморозуміння (Серих, 2021 а). Отож, взаємодія в колективній діяльності проявляється, передусім, у формі її організації, тобто *спільних дій*, спрямованих на загальний предмет праці. Саме вони, спільні дії, викликають необхідність використання основних структурних складових діяльності (цілей, мотивів) (Нечволод, 2008).

До соціокультурних детермінантів взаємодії відносимо також залучення учасників освітньо-виховного процесу до соціальної взаємодії як форми соціальних зв'язків (соціальна взаємодія зокрема реалізується в соціально-реабілітаційному напрямі ЗПО), що реалізуються в обміні діяльністю, інформацією, досвідом, здібностями, уміннями тощо (Закон України «Про освіту», 2017), об'єктивною основою якої є спільність чи розбіжність інтересів, близьких чи віддалених цілей, поглядів тощо.

Для позначення соціокультурних детермінант взаємодії соціальними педагогами використовується термін «*інтерація*» – динамічна взаємодія і співвідношення між двома чи більше перемінними, коли величина однієї перемінної впливає на величину інших змінних. Головна особливість соціальної ВЗ полягає в тім, що вона є процесом впливу індивідів один на одного, вплив свідомості, інтересів, потреб, поведінкових установок однієї людини на іншу та навпаки (Сутність взаємодії, 2013). Зміст, мета і завдання означеної взаємодії реалізується в ЗПО у гуртках декоративно-ужиткового мистецтва, театрального, музичного, образотворчого, хореографічного, кіно мистецтва, що мають в умовах технологічно насиченого дозвілля позитивний естетичний вплив на підлітків, на розуміння ними художніх образів; «становлення і розвиток інтересів, здібностей, нахилів, потреб у самореалізації вихованців; підготовку їх до активної професійної й громадської діяльності; організацію змістовного дозвілля» (Закон України «Про освіту», 2017).

Дослідники (К. Десятник (2012), Л. Зінченко, (2013), О. Кіян, (2011), О. Ковальчук (2013) розглядають психолого-педагогічні детермінанти взаємодії (сім'ї і школи, сім'ї, школи і громадськості, батьківсько-вчительську взаємодію). Так, О. Кіян визначає взаємодію як «процес спільної діяльності, спрямований на реалізацію активності одного суб'єкта щодо об'єкта або щодо іншого суб'єкта (у спілкуванні)» (Кіян, 2011, с. 8). Джерелом активності

суб'єктів взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків виступають *мотиви*, що актуалізуються під впливом значущих для них потреб, тоді взаємодія відбувається на певній внутрішній і зовнішній основі, що є умовою її реалізації, активізуються можливості естетично-виховного впливу на підлітків.

«Взаємодія є соціально-педагогічною системою, спрямованою на досягнення спільної мети, позитивного результату» – зазначає К. Десятник (Десятник, 2012, с. 7), що в нашому дослідженні охоплює дві підсистеми: заклад загальної середньої освіти та заклад позашкільної освіти. При цьому провідною, об'єднуючою системою визначаємо ЗПО, оскільки ефективність естетичного виховання підлітків значною мірою залежить від умінь педагогів ЗПО працювати з підлітками, спрямовувати спільну діяльність з учнями ЗЗСО в естетичному вихованні, яке б інтегрувало б вимоги закладів загальної середньої та позашкільної освіти, гармонізувало їх взаємини у русло естетичного розвитку підлітків (Серих, 2013 d; 2018; 2021 а).

У контексті нашого дослідження цінним є науковий пошук Л. Зінченко, яка спираючись на дослідження науковців-психологів, доводить, що взаємодія має *«інтерсуб'єктний»* характер, ознаками якої є предметність (наявність спільної, конкретної мети, що зумовлює спільність дій у ході її досягнення); ситуативність або регламентованість певними обставинами: тривалістю, інтенсивністю, нормами та правилами взаємодії; рефлексивність – можливість для взаємодії бути впливом як суб'єктивних намірів, так і наслідком спільної участі в колективній діяльності; експлікованість – можливість спостереження, реєстрації конкретних дій індивідів, суб'єктів взаємодії» (Зінченко, 2013), це дає нам підстави розглядати взаємодію загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків як *інтегративний чинник*, за допомогою якого відбувається поєднання частин у певний тип цілісності – структуру (систему) взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків (Серих, 2018; 2021 а).

Педагогічну взаємодію як «процес взаємовпливу суб'єктів один на одного в системі спільної особистісно зорієнтованої діяльності освітнього закладу», розглядає О. Ковальчук (Ковальчук, 2013) і це дозволяє формувати в підлітків естетичні цінності та якості, мотивувати їх до будь-якої діяльності, зокрема творчої естетичної, здійснювати конструктивний діалог, що призводить до якісних змін суб'єктів і об'єктів взаємодії в закладах загальної середньої та позашкільної освіти (Серих, 2021 а).

Важливо наголосити, що гармонійно розвинена особистість формується під час цілісного педагогічного процесу, в якому повною мірою забезпечується *гармонія педагогічних впливів*; це керований процес, і через вирішення численних педагогічних завдань, підпорядкованих кінцевій меті вносить зміни в розвиток особистості. У цьому контексті, погоджуємося з думкою Н. Мойсеюк про те, що педагогічний процес не є нерозривним ланцюгом розвиваючих взаємин вихователів і вихованців, оскільки перші беруть на себе роль інтерпретатора, критика, залишаючись емоційно не включеними у взаємодію, а останні підключають до неї особистісні спогади, асоціації, емоції, набуті знання (Мойсеюк, 2001). У контексті педагогічної взаємодії особливо важливим є те, що саме художньо-творча, естетична діяльність у педагогічному процесі відображає життя підлітків, формує критерії оцінки явищ дійсності, характерів та вчинків. До організації, виявлення педагогічних умов емоційної взаємодії було спрямовано науковий пошук І. Гапійчук. Позитивна взаємодія, на її думку, спирається на *емоційний потенціал* суб'єктів процесу навчання, дозволяє акумулювати пізнавальну активність, суттєво підвищувати рівень мотивації навчання й ефективність процесу навчання в цілому (Гапійчук, 2003).

На основі аналізу наукових праць маємо підстави стверджувати, що міжособистісні відносини визначають тип взаємодії (суперництво, співробітництво, педагогічна взаємодія), ступінь його вираження (більш або менш успішне, ефективне співробітництво. На їх формування впливають умови життєдіяльності та емоційна забарвленість. Емоції спонукають до дії, відіграють важливу роль у взаєминах. За допомогою емоцій людина може впливати на партнера взаємодії, відповідно змінюючи його реакцію на предмет обговорення) (Гапійчук, 2003; Реан, 2016; Савчук, 2008; Стрілько, 2010; Стась, 2001) (Серих, 2018; 2021 а).

Проблема емоційної взаємодії в науковому обігу здебільшого застосовується як термін «педагогічна взаємодія». Водночас, у працях (Я. Коменського, А. Макаренка, Ж. Піаже; Ж. Руссо; І. Песталоцці, Сухомлинського) йдеться про необхідність *взаємної активності* педагога й вихованця в педагогічному процесі, а також про *роль почуттів у взаємодії*. Учені визнають роль емоцій у процесі навчання людей різних вікових категорій і вказують на необхідність урахування цього під час взаємодії. Проте, недостатня визначеність щодо специфіки такої взаємодії спонукає до розгляду особливостей емоційної дидактичної взаємодії, її місця та ролі у процесі навчання, впливу форм і методів навчання на організацію дидактичної емоційної взаємодії «учитель-учень», «керівник гуртка-вихованець», процесу формування у педагогів уміння організації емоційної взаємодії «учитель-учень», «керівник гуртка-вихованець». Емоційний компонент у дослідженні педагогічної взаємодії «учитель-учень» та «керівник гуртка-вихованець» позитивно впливатиме на естетичне виховання підлітків, на реалізацію їх творчих задумів, на акмеуспіх (Серих, 2021 а).

Пошук нових можливостей взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків націлив на розуміння того, що заклад позашкільної освіти має стати додатковим, допоміжним, добровільним місцем відвідування підлітків з максимальним урахуванням їхніх найрізноманітніших художньо-естетичних інтересів, а педагог має стати організатором і посередником в освоєнні підлітками естетичного середовища (Серих, 2021 а).

Взаємодію «заклад загальної середньої освіти – заклад позашкільної освіти» як процес характеризують партнерські взаємини, спільна діяльність, інформаційний зв'язок, взаємовплив, взаєморозуміння. Уточнюємо поняття **«педагогічна взаємодія»** – соціальний психолого-педагогічний процес, спрямований на досягнення спільної мети, позитивного результату щодо естетичного виховання підлітків і охоплює такі підсистеми, соціальні інститути, заклади освіти, характерологічними ознаками якої є відкритість, динамічність, діяльність, цілісність, адаптованість, здатність до самовдосконалення».

У нашому дослідженні наведені думки є суттєвими, оскільки під взаємодією розуміється система таких дій, якісні характеристики яких становлять зміст процесу взаємодії, сукупність закономірних зв'язків між елементами системи, де кожна дія одного учасника процесу (суб'єкта) зумовлює відповідні дії іншого для досягнення єдиної мети, що відображає їхні спільні ціннісні орієнтири. При цьому розглядаємо педагогічну взаємодію як педагогічний процес, спільні дії, спілкування, взаємовплив, взаєморозуміння, взаємостосунки, інформативні зв'язки суб'єктів, спрямованих один на одного, що уможливають досягнення спільних загальних цілей і завдань (Серих, 2013 d; 2021 а).

Розглянувши філософські, соціокультурні та психолого-педагогічні детермінанти взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти, схарактеризуємо дефініцію **«взаємодія закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків»** – *цілісний динамічний педагогічний процес організованої узгодженої освітньо-виховної діяльності суб'єктів закладів загальної середньої та позашкільної освіти, спрямований на розвиток естетичної вихованості підлітків як інтегрованої якості особистості через культурне збагачення, активізацію партнерських, суб'єкт-суб'єктних відносин, досягнення спільної мети, цілей, завдань, прагнень, здобуття ними здатностей використовувати інтеріоризовану систему естетичних цінностей для конструювання нових моделей власної творчої діяльності, нових результативних дій і взаємодії*.

У цій взаємодії передбачається прямо або опосередковано залучення до освітньо-виховного процесу суб'єктів взаємодії: учнів, вихованців, учителів, керівників гуртків, психологів, заступників директорів з навчально-виховної роботи, батьків, педагогів-організаторів, групи як сукупному суб'єкті, що відрізняється за складом, характером виконуваної естетичної діяльності (учнівські колективи, педагогічний колектив, батьківський комітет, єдиний педагогічний колектив закладів освіти, єдиний колектив вихованців закладів освіти); складний взаємозв'язок суспільних явищ – системи повної загальної середньої та позашкільної освіти, суспільства, соціального замовлення тощо.

Отже, у параграфі теоретично обґрунтовано детермінанти взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків. Означена взаємодія розглядається в дослідженні на мега-, макро-, мезо- та мікро- рівнях і характеризується як педагогічна взаємодія закладів загальної

середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків з позицій суб'єктного й системного підходів.

З'ясовано, що провідним, об'єднуючим органом у процесі взаємодії ЗЗСО та ЗПО є заклад позашкільної освіти, оскільки ефективність естетичного виховання підлітків значною мірою залежить від переконувального діалогу вихователів і вихованців на засадах партнерства, справедливості, взаємоповаги; уміння педагогів спрямовувати спільну діяльність на гармонізацію взаємин у руслі естетичного розвитку особистості підлітка, урахувало психолого-педагогічні особливості естетичного становлення підлітка, спрямовувало його прагнення практично реалізувати бажану цінність.

1.2. Аксіологічний, компетентнісний, особистісно зорієнтований та суб'єктно-діяльнісний підходи до взаємодії закладів освіти в естетичному вихованні підлітків

На наш погляд, розглядаючи систему взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, доцільно виокремити основні принципи, яким має відповідати сучасне естетичне виховання: такі як залучення особистості до вироблених людством цінностей, створення сприятливих умов для реалізації нею свого природного потенціалу та розвитку творчого ставлення до життя. Принципи акумулятивно-ціннісної міжкультурної стратегії, що дозволяє формувати у підростаючої особистості стверджуючої позиції щодо іншої культури, розроблено І. Бехом, є цінними й доцільними в нашому дослідженні взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків. Так, дотримуємося та враховуємо принципи, означені І. Бехом (Бех, 2003; 2003а; 2012; 2015):

- принцип національної спрямованості, яким передбачено формування моральної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, свого народу, шанобливого ставлення до його культури; поваги до культури інших народів;

- принцип культуровідповідності, за яким дитина й педагог спільними зусиллями перетворюють зміст історичного морально-етичного досвіду людства на систему відкритих проблем. Така проблематизація є джерелом особистісного розвитку дитини, умовою привласнення загальнокультурних надбань, а саме виховання здійснюється як процес, спрямований на формування базису культури особистості і, на нашу думку, засобами мистецтва, естетично виховує (*там само*, 2003; 2003а; 2012; 2015);

- принцип гуманізації виховного процесу, за яким вихователь зосереджує свою увагу на дитині як вищій цінності, враховує її вікові та індивідуальні особливості й можливості; задовольняє фундаментальні потреби дитини (в розумінні, визнанні, прийнятті, справедливому ставленні до неї тощо); стимулює розвиток свідомого ставлення до своєї діяльності, життєвого вибору;

- принцип цілісності, за дотримання якого виховання організовується як цілісний педагогічний процес; спрямовується на гармонійний і різнобічний розвиток особистості, на формування в неї цілісної картини світу; передбачає наступність у реалізації напрямів та етапів виховної роботи на всіх рівнях; охоплює всі сфери життєдіяльності дітей і учнівської молоді; здійснюється в усіх соціальних інститутах, у навчальній та позанавчальній діяльності;

- акмеологічний принцип, за яким педагог орієнтує виховний процес на досягнення вихованцем найвищого ...розвитку; створює умови для його оптимальної самореалізації, розкриття індивідуальних можливостей і вдосконалення здібностей; напрями виховної роботи конкретизуються у відповідних результатах – міцно й органічно засвоєних загальнолюдських і національних цінностях; стратегія життя передбачає постійний рух до здійснення нових, соціально значущих задумів, уміння мобілізувати себе на подолання труднощів, прогнозування наслідків своїх учинків; здатність до свідомого прийняття рішень (Бех, 2003; 2003а; 2012; 2015). Зважаючи на те, що акмеологічний підхід запроваджено в педагогіку, О. Бодалев, Н. Селіванова характеризують акмеологію як науку, що вивчає

«розвиток людини на ступенях дорослості і досягнення нею вершини в цьому розвитку як індивіда (природної істоти), як суб'єкта діяльності (головним чином як професіонала), як особистості» і зазначає, що «крім великого акме існують його вікові «Провісники» мікроакме людини в кожному пережитому нею віці, котрих вона має досягти, щоб відбулося її велике акме» (Селіванова, 2010, с. 19);

- принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії, за яким учасники виховного процесу (у нашому дослідженні – це підлітки) є рівноправними у спілкуванні, враховують думку партнера, визнають право на її відмінність від власної, узгоджують свої позиції. Дотримання цього принципу дозволяє педагогу уникати конкретних необґрунтованих приписів, ставитися до вихованця як до активного об'єкта своїх впливів; зважати на його психічний стан, життєвий досвід, систему звичок і цінностей; виявляти емпатію, удаватися до продуктивних виховних дій; виявляти творчість і здійснювати педагогічну рефлексію (Бех, 2003; 2003а; 2012; 2015);

- принцип особистісної орієнтації, за яким загальні закони психічного розвитку проявляються в кожній дитини своєрідно й неповторно, а педагог культивує у неї почуття самовартності, впевненості у собі; усіляко сприяє тому, щоб дитина відчувала себе індивідуальністю; виробляє оптимістичну стратегію розвитку кожного вихованця; спрямовує зусилля на розвиток світогляду, самосвідомості, культури потреб, емоційної сприйнятливості, довільної поведінки, базових якостей особистості (*там само*, 2003; 2003а; 2012);

- принцип превентивності, який забезпечує виховні впливи держави, усіх виховних інституцій, враховуючи інтереси особистості та суспільства, спрямовано на запобігання негативним виявам поведінки дітей та учнівської молоді, на допомогу їм, на вироблення імунітету до негативних впливів соціального оточення. Саме цим І. Бех націлює дослідників на розробку і впровадження системи заходів психолого-педагогічного, соціально-медичного, інформаційно-освітнього та ін. характеру, спрямованих на формування позитивних соціальних установок (Бех, 2003; 2003а; 2012; 2015);

- принцип технологізації, який передбачає у виховному процесі послідовні науково обґрунтовані дії педагога та відповідно організовані ним дії вихованців, підпорядковані досягненню спеціально спроектованої системи виховних цілей, що узгоджуються з психологічними механізмами розвитку особистості. Побудований таким чином виховний процес має ознаки проєктивності, певною мірою гарантує позитивний кінцевий результат (Бех, 2003; 2003а; 2012; 2015). Таким чином, принципи, які розгорнуто в акумулятивно-ціннісній міжкультурній стратегії І. Бека, дозволяють формувати у підростаючої особистості стверджуючої позиції щодо іншої культури й естетичного виховувати підлітків у процесі взаємодії ЗЗСО та ЗПО.

Посилення міжкультурних, міжнаціональних зв'язків, які забезпечують швидкий обмін ідеями, ідеалами, зразками поведінки тощо є результатом процесів *всесвітньої глобалізації*, які спричиняють об'єктивний одночасно позитивний і негативний вплив на життя українців. З одного боку, *гуманізація відносин* на всіх рівнях, утвердження *філософії людиноцентризму*, активізують упровадження стандартів демократичного суспільства та формування людини з новим світоглядом, що базується на гармонійній взаємодії з навколишнім світом та іншими людьми. З іншого боку – влада корпоративного капіталу в усіх сферах суспільного життя, зокрема в духовній, призвела до втрати ціннісних орієнтирів частини громадян країни, і особливо здобувачами освіти.

Отже, в умовах трансформації всіх сфер життєдіяльності людини *реалізація аксіологічного підходу* у формуванні цінностей і ціннісних орієнтацій підлітків як компонентів естетичного виховання набуває особливої значущості, адже від характеру ціннісно-світоглядного ставлення підлітків до світу багато в чому залежить майбутнє українського суспільства та його культури, що своєю чергою впливатиме на розвиток творчих здібностей та акмеуспій підлітків як суб'єктів освітнього та виховного процесу.

З огляду на активізацію перетворень в Україні, які характеризуються упровадженням у сферу суспільного життя національних цінностей, орієнтацій і норм моралі, потребує вирішення на теоретичному й практичному рівнях проблема розвитку *системи естетичних*

цінностей, яка є базою формування естетичної культури підлітків як суб'єктів взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти і естетичному вихованні підлітків.

З розв'язання цієї мети звернемось до аксіології – вчення про цінності, філософської теорії загальноусвідомлених принципів, які «визначають спрямованість та мотивацію людської діяльності» (Брушлинський, 1993, с. 19-21). За результатами вивчення наукових джерел стверджуємо, що *аксіологія* як наука аналізує основні аксіологічні категорії (цінність; ставлення до цінностей; ціннісне ставлення; оцінка; суб'єкт оцінки; об'єкт оцінки; засоби реалізації цінності) та поняття (істина, норма, мета, смисл, користь, благо, ідеал, потреби, інтереси, ієрархія й типологія цінностей). Соціально-філософська та психологічна думка характеризується різноманітними підходами до розуміння природи і сутності цінностей. Так, дефініції «цінність», «ціннісні орієнтації», «система цінностей» є предметом дослідження філософів (Г. Кондратенко (2003), В. Кременя (2005), Ю. Стежко (2004) та ін.), *соціологів, соціальних педагогів* (Л. Міщик (2011), Л. Морозової (2017) та ін.), *психологів* (І. Бека (2003; 2003а; 2012; 2015), М'ясоїда, П. А. (2001) та ін.) та науковців інших сфер. Методологічні та концептуальні основи аналізу названих дефініцій є різноманітними, а іноді й суперечливими. Віддаючи належне науковим доробкам вітчизняних і зарубіжних учених, все ж зауважимо, що проблема формування цінностей естетичного виховання у науковому дискурсі представлена фрагментарно й неповно. Відтак, потребує уваги необхідність узагальнення системи *цінностей естетичної вихованості*, які, за умови входження в систему індивідуальних цінностей підлітків, перетворюватимуться у внутрішні мотиви його моральної поведінки, творчості, особистісні принципи його життєдіяльності.

Вирішення цього завдання потребує звернення до наукових праць, які, на наш погляд, є важливими для усвідомлення актуального для сьогодення змісту дефініції «цінність». Науковці доби кінця ХХ століття розглядали «цінність» не як «вартість», а як трактування її в широкому філософському значенні, коли в свідомості людини пізнання реальності включає зв'язок суб'єкта з об'єктом, за якого суб'єктивне активізується «як позиція-потреба, ідеал, критерій оцінки, що визначає об'єкта для суб'єкта» (*Естетичні цінності предметно-просторового середовища* (Іконніков, Каган & Пилипенко, 1990). У сучасних дослідженнях (Кузьміч, Т. (2014); Міщик, Л. (2011); Серих, Л. (2013 b), Торшилова, Е. (2008); *Естетичні цінності. Їх природа та еволюція (ВНЗ: ХНУРЕ, 2005)*; цінності трактуються як:

- *складна здатність* (або система здатностей) особистості, яка, через ефективне розв'язання життєвих проблем, своєчасне визначення і вирішення складних життєвих завдань людини, забезпечує її продуктивне життєве самовизначення і самоздійснення (*Естетичні цінності, 2005*);

- *істинно суб'єктні потреби, інтереси, ідеали; осередок духовного життя суспільства*, за якого «добро і краса» – сутність цінності, а «істина і потреба» не є за своєю природою видами цінностей, а можуть бути її носіями» (*Естетичні цінності предметно-просторового середовища, 1990, с.33–37*);

- *феномен*, який указує на людську, соціальну і культурну значимість певних явищ і предметів діяльності (*Філософський словник, 1986*);

- *структурний елемент* діяльності. Свій ціннісний світ людина вибудовує в процесі предметно-практичної діяльності. А будь-який акт діяльності включає в себе ідеальний момент, під час якого складається задум дії, її ідеальна мета, план реалізації, а також життєвий смисл цієї діяльності, загалом те, задля чого здійснюється вся дія. Саме цей момент діяльності і характеризує категорія цінності. Генетичне цінності в процесі суспільної практики акумулювали в собі потреби, інтереси, емоційні переживання суб'єкта (*Естетичні цінності, 2005*);

- *якість*, що змушує людські почуття визнати вищим над усе і до яких варто прагнути, ставитися з повагою, визнанням і поклонінням;

- *сенси існування і мотивація суб'єкта*, який долучається до вищої інстанції, що наповнює сенс її існування, надає йому конкретики (*Естетичні цінності, 2005*);

- *соціально-філософська категорія*, що визначає позитивні чи негативні значення явищ природи, продуктів суспільного виробництва, форм суспільної організації, історичних

подій, моральних вчинків, духовних витворів для людства на конкретному етапі історичного розвитку (Міщик, 2011, с. 54-59);

- *благо* як єдність істини, добра і міри (*Естетичні цінності*, 2005);
- *певні ідеали*, фундаментальні поняття і цілі, якими живе суспільство і в здійсненні яких вбачає сенс свого існування; загальний «еталон», на який орієнтуються виховання та розвиток (*Естетичні цінності предметно-просторового середовища*, 1990, с. 47);
- *взаємопов'язані моральнісні і діяльнісні конструкти*, які необхідні для регуляції діяльності й саморозвитку людини в актуальній життєвій ситуації. Узяті разом, вони достатньо повно характеризують обдаровану особистість (Міщик, 2011);
- *результат* різних видів розумової та естетичної діяльності людини, яка одержала високе суспільне визнання і стала фактором культури та міжкультурної взаємодії (Г. Балл, М. Боришевський, Л. Василевська, Д. Зарецька, В. Смірнова та ін.);
- *ставлення*, яке пов'язує природне і суспільне матеріальне та ідеальне (*Естетичні цінності предметно-просторового середовища*, 1990, с. 24);
- *краса і величність* (*Естетичні цінності*, 1990, с. 50).

Підсумовуючи подані теоретичні позиції сучасних дослідників щодо змісту поняття «цінність», зазначимо, що під цінностями розуміються взаємопов'язані моральнісні і діяльнісні конструкти, суспільні установки, ідеали, цілі, наміри, норми взаємодії одного суб'єкта з іншим, відносини між суб'єктом і об'єктом з приводу задоволення його потреб та інтересів, сенс існування і мотивація суб'єкта, структурний елемент діяльності (Серих, 2013 б).

Ціннісні орієнтації й ціннісні відношення, на думку І. Зязюна – це «стійке вибіркоче надання переваги зв'язку суб'єкта з об'єктом оточуючого світу, коли цей об'єкт, представляючи собою соціальні значення, набуває для суб'єкта особистісного смислу, розцінюється як дещо значуще для життя окремої людини і суспільства в цілому. Змістом освіти має стати ціннісна свідомість, ціннісне відношення. Суб'єктивність дитини зберігається лише в тому випадку, коли педагог обирає об'єктом свого впливу її поведінку, а суб'єктивна свобода її відношень до соціальних цінностей зумовлюється їх сприйманням, естетичним переживанням і, відповідно, опануванням завдяки власному досвідові. Лише у цьому випадку пізнана цінність стає регулятором поведінки дитини» (Зязюн, 2002).

В умовах розмаїття трактувань поняття «цінність» ми визначаємо власну позицію щодо змісту цього терміну, будучи прибічником філософії людиноцентризму та психології особистості як суб'єкта життєдіяльності, приймаємо за основу дефініції, які визначили І. Бех, І. Зязюн, В. Кремень:

- цінності – це усвідомлені й узагальнені «самовартісні смислові утворення, що складають ядро особистості та регулюють її життєдіяльність; це еталон для оцінки, усвідомленого чи неусвідомленого «виміру» допустимих за конкретних обставин зразків соціальної дії (Бех, 2012, с. 10-24);
- цінності – це «цільові орієнтири, що визначають верхню межу рівня соціальних претензій особистості; ідеал, який виводить за межі наявної даності, дає змогу зрозуміти надособистісність цінностей; вищий критерій для орієнтації в світі й основа для особистісного самовизначення» (Кремень, 2008, с. 79);
- основні цінності особистості – особистісний смисл і особистісний досвід. У формуванні взаємовідношень суб'єктів освітньої системи підлітків важлива активна інтелектуальна діяльність свідомості, самостійно здійснювані рішення з приводу цінностей тієї чи іншої норми ставлення до людей (Зязюн, 2000; 2002).

Узагальнимо, *естетичні цінності – це усвідомлені особистістю ідеали, правила та норми естетичного способу упорядкування суспільного життя, загальний «еталон», на який орієнтуються виховання та розвиток, вищі критерії для орієнтації в естетичному середовищі, основа для самовизначення особистості та регуляції власної життєдіяльності як суб'єкта педагогічної взаємодії та естетичної діяльності* (Серих, 2013 б).

Як було зазначено, у порівнянні з іншими факторами впливу на підлітка (міжособистісне спілкування та взаємодія з іншими суб'єктами взаємодії, іншими інституціями, з мистецтвом, засобами масової інформації та ін.) естетичне виховання

підлітків відбувається більш ефективно завдяки організації спеціального організованого педагогічного процесу та визначенню методологічних підходів до його функціонування, одним із яких, за нашим переконанням, є *компетентнісний підхід*, завдяки якому створюються умови ефективного естетичного розвитку підлітків.

Аналіз наукових праць О. Биковської (2008), С. Гончаренка (1997, 2011), В. Зарицької (2004, 2002), Л. Зінченко (2013), , І. Зязюна, (2000, 2002), Т. Кузьмич (2014), Л. Масол (2001, 2001 а, 2004, 2006, 2006 а, 2009, 2012), Н. Ничкало (2006), О. Овчарука (2003, 2004), О. Сухомлинської (2006) та інших вчених дає підстави стверджувати, що ідея компетентнісної освіти за півстолітній період зазнала значних змін. Категорія «компетентність» виступає одним з основних понять модернізації змісту сучасної освіти, отже компетентнісний підхід є перспективним у педагогічній науці й передбачає оволодіння досвідом вирішення життєвих проблем, виконання ключових функцій, соціальних ролей, спрямовує освітньо-виховний процес на формування й розвиток основних компетентностей особистості. Утім, комплекс компетентностей особистості як суб'єкта естетичного виховання у взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти доки що не був предметом окремого наукового пошуку. З огляду на активізацію всіх сфер суспільного життя, потребують уваги функції, закономірності, зміст і методика формування означених компетентностей у спеціально організованому педагогічному процесі.

Визначимо *особливості реалізації компетентнісного підходу* до естетичного виховання підлітків у взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти. Для виокремлення комплексу компетентностей особистості як суб'єкта естетичного виховання у процесі взаємодії звернемося до наукових праць, у яких трактується сутність поняття «компетентність», натомість є доцільним не лише в науковому, а й прикладному аспекті (Серих, 2017).

У сучасних дослідженнях *компетентність* тлумачиться як:

- сукупність знань, умінь, необхідних для ефективної професійної діяльності: уміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію (Гончаренко, 1997; 2011);
- характеризують багатоаспектність знань, їх різноманітність, артикульованість, гнучкість, швидкість актуалізації, категоріальний характер, можливість використання в різних ситуаціях, оволодіння процедурними знаннями, наявність інформації про власне знання (Зязюн, 2000, 2002);
- загальні, ключові базові вміння, ключові кваліфікації; «компетентність» як здатність успішно задовольняти індивідуальні й соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання (*Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європи*, 2019);
- здатність керуватися набутими художніми знаннями та вміннями, готовність використовувати отриманий досвід у самостійній діяльності згідно з універсальними загальнолюдськими естетичними цінностями та власними духовно – світоглядними позиціями (Масол, 2004, 2006, 2006 а, 2009, 2012);
- автономна дія, інтерактивне використання засобів, уміння функціонувати в соціально гетерогенних групах (Овчарук, 2003);
- художньо-естетична компетентність-розвиненість художніх інтересів, смаків, потреб, ідеалів, естетичних ціннісних орієнтацій у галузі мистецтва, художньо-образного мислення (Михайлова, 2009);
- здатність особистості до ситуативної діяльності, коли набуті знання, навички, досвід і цінності актуалізуються в умінні приймати рішення і виконувати адекватні дії; здатність застосовувати знання й досвід у життєвих ситуаціях (Титаренко, 2010);
- цілісне інтегроване утворення, що виражається у сукупності здатностей особистості, необхідних для її успішної самореалізації та соціальної взаємодії у демократичному суспільстві (Вербицька, 2010, с. 122-123);
- здатність самостійно вирішувати завдання, пов'язані з художнім сприйняттям та інтерпретацією творів мистецтва різних видів та жанрів та мистецтвом в різноманітних проявах художньої діяльності (художня компетентність) (Гогоберідзе, 2009);

– результат навчання за курсами професійних та спеціальних дисциплін, які характеризуються загальними знаннями, уміннями та навичками з професійної діяльності (художня компетентність) (Кравцова, 2009);

– інтегративна якість особистості, яка характеризує здатність фахівця реалізувати свій естетичний потенціал (знання, уміння, досвід, особистісні якості) на практиці для вдалої професійної діяльності (естетична компетентність) (Джандосов, 2009);

– комплекс когнітивних, орієнтаційних та операційних компонентів професійної діяльності, що базується на позитивних ціннісних орієнтаціях особистості та дозволяє інтерпретувати художні твори, визначаючи їх зміст, практично використовувати уявлення про «культуру» у процесі аналізу сучасних тенденцій розвитку мистецтва (естетична компетентність) (Кіндлер, 2010).

Поняття «компетентність педагога» вчені визначають через: «здатність» (Кузьмінський, А. І. & Омеляненко, В. Л. (2003), «готовність» (В. Маслов та ін.) «знання; знання, вміння, навички» (І. Зязюн та ін.), «інтегративне особистісне утворення, характеристика, властивість» (Н. Карпенко, Л. Якубова та ін.), а також – багатфакторне явище, систему, результат, освітній феномен (Сєрих, 2017). Визначення професійної компетентності педагога С. Савельєвою ми вважаємо особливо містким: «Освітній феномен, що являє собою інтеграційне багаторівневе особистісне утворення, базоване на позитивних мотивах вибору професії, сукупності системних знань, умінь і навичок, практичного досвіду, рефлексивної діяльності, діалогічній культурі, що виражаються в теоретичній і практичній готовності і здатності спеціаліста до ефективного вирішення освітньо-виховних завдань» (Русова & Коваленко, 1997). Філософське поняття «феномена» Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає як «явище, єдине у своєму роді, взяте в його цілісності, в єдності з його сутністю й дане нам у досвіді, сприйняте органами чуттів» (Бусел, 2004). Поняття «ключові компетентності» співвідносяться з професійною освітою і визначаються як компетенції, доведені до певного рівня досконалості, що дозволяють досягати ефективних результатів у практичній діяльності (Русова & Коваленко, 1997, с. 55) (Сєрих, 2022 j).

Дослідивши різноманітність поглядів науковців на зміст терміну *«компетентність»*, зауважимо, що всі вони визнають, що *цей феномен базується на комплексі знань, умінь, навичок, цінностей, ставлень та набутого досвіду, які дозволяють особистості ефективно діяти у різних сферах життя.*

Дисципліни художньо-естетичного циклу в освітньому процесі ЗЗСО мають спрямовуватися насамперед на формування такого статусного маркеру особистості як *«загальнокультурна компетентність»*, що має досить витончені якісні параметри й не може діагностуватися за допомогою традиційних показників рівнів освіти учнів («знання – уміння») (Сєрих, 2017; 2022 j).

Змінити зміст освіти й методи навчання та виховання недостатньо, необхідно перманентно коректувати й збагачувати стратегічні й тактичні цілі, вибудовувати новітні методики й технології на основі *компетентнісного підходу*, відповідно до якого також змінювати критерії й процедури оцінювання результатів художнього навчання і виховання. Мета естетичного виховання засобами мистецтва – формування і розвиток в учнів ключових, міжпредметних і предметних компетенцій у процесі опанування художніх цінностей та способів художньої діяльності шляхом здобуття власного естетичного досвіду. Формування діяльної компетентної особистості відбувається, коли зміст навчання формується *«від результату»* і навчання ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого підходу (Навчальна програма *«Мистецтво»*, 2012).

Ключовою компетентністю при опануванні предмета *«Мистецтво»* є оволодіння основами естетичної культури, використовуючи основні види діяльності учнів на уроках: художньо-творче самовираження; сприймання, аналіз-інтерпретацію та оцінювання художніх творів; пізнання мистецтва та оцінювання художніх творів із спільним художнім образом. Об'єктами перевірки та оцінювання результатів мистецької освіти є основні компетентності: *предметні мистецькі* (зокрема інтерпретаційні та діяльно-творчі); міжпредметні естетичні (естетичні оцінки й ставлення); ключові (загальнокультурні, інформаційно-комунікативні, соціальні) (Навчальна програма *«Мистецтво»*, 2012). Згідно з цим, *художньо-естетичну*

компетентність підлітка визначаємо як цілісний, мотиваційно-рефлекторний художньо-естетичний комплекс, що дозволяє підлітку вільно оперувати художньо-естетичними компетенціями та досягати високих результатів у творчій діяльності (Серих, 2022 j).

Застосування компетентнісного підходу в педагогічному освітньо-виховному процесі передбачає сприяння осмисленому використанню підлітками опанованих знань у стандартних і нестандартних умовах, розвиток емоційно-ціннісної сфери (сприяння становленню системи цінностей особистості (суб'єкта), виховання на цій основі особистісних якостей, ставлень до себе, до інших людей і світу (Серих, 2022 j).

Використання компетентнісного підходу в педагогічному процесі спрямоване на засвоєння підлітками необхідних практико-зорієнтованих знань і способів практичної діяльності, які забезпечуватимуть успішну діяльність особистості у різних сферах суспільного життя, зазначає вчений І. Єрмаков. На його думку, основою для визначення компетентностей підлітка є, «по-перше, його інтереси, потреби і бажання, а по-друге, – вимоги суспільства (суспільне замовлення)» (Єрмаков, 2005, с. 34). Інтерпретація в контексті досліджуваної нами проблеми результатів дослідження І. Єрмаковим особливостей компетентнісно спрямованої освіти дає можливість нам виокремити важливі ідеї, які стосуються використання компетентнісного підходу в естетичному вихованні підлітка як суб'єкта взаємодії ЗЗСО та ЗПО:

- застосування компетентнісного підходу у взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків спрямоване на реалізацію теоретично обґрунтованої системи *ідей, принципів, способів і форм* взаємодії ЗЗСО та ЗПО, яка забезпечує становлення і розвиток здатностей підлітка-суб'єкта обирати творчу, естетичну та інші напрями діяльності для власного розвитку і саморозвитку;

- в естетико-виховному процесі на всіх рівнях утверджуються естетичні цінності, забезпечується свобода вибору підлітками видів діяльності, емоційно-ціннісне ставлення до мистецтва та дійсності, формування потреби в естетизації середовища та готовності до участі у соціокультурному житті закладу, міста, держави;

- у зміст взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні вводяться фрагменти соціальних та спільних практик як дидактично осмислений і методично оформлений досвід інтерпретації та оцінювання творів мистецтва й художніх явищ, здатності учнів до художньо-творчого самовираження, до діалогу, розвиток художніх здібностей, критичного мислення; до визначення необхідної для підлітка сукупності компетентностей активно долучаються всі суб'єкти естетико-виховної взаємодії, ЗЗСО, ЗПО, інші інституції;

- форми і методи освітньо-виховної діяльності враховують динаміку культурних змін, швидкість науково-технічного прогресу. Це забезпечує здобуття здатностей самостійного пізнання підлітками особливостей упровадження естетичного виховання, себе як суб'єкта педагогічної взаємодії, власних можливостей творчої реалізації, самовдосконалення;

- результатом реалізації компетентнісного підходу в освітньо-виховному процесі є здобуття підлітками здатностей використовувати інтеріоризовану систему естетичних цінностей для конструювання нових моделей власної творчої діяльності, нових результативних дій і взаємодії, необхідних для розв'язання різноманітних проблем у самостійній практичній художньо-творчій діяльності згідно із загальнолюдськими естетичними цінностями, власним світоглядом та естетичними смаками.

Наше дослідження засвідчує, що урахування цих положень зумовлює організацію взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків на засадах *особистісно зорієнтованого підходу*, згідно з яким *вихованець визнається унікальною, наповненою різними устремліннями, прагненнями та інтересами особистістю, рівноправним суб'єктом виховної взаємодії*, а сам виховний процес спрямовується на реалізацію сутнісної природи підлітка-суб'єкта та характеризується (Серих, 2022 j):

- створенням виховних ситуацій, які забезпечують розвиток свідомості такого рівня, який спонукає учня до самопізнання та самоактивності;
- забезпеченням права підлітка на свободу вибору ціннісної позиції та можливість її реалізації у поведінці, спілкуванні, діяльності;
- налагодженням паритетної творчої взаємодії всіх учасників освітньо-виховного процесу;
- використанням психологічних механізмів виховання, спрямованих на максимальне залучення всіх компонентів структури особистості (свідомості, емоцій, смаків, ідеалів, волі) до соціальної та міжособистісної взаємодії;
- реалізацією педагогом виховної позиції розуміння, визнання, прийняття та підтримки, яка сприятиме розвитку в підлітка здатності розуміти свою внутрішню й зовнішню ситуацію для свідомого вибору поведінкової тактики, спроможності долучитись до процесу становлення і формування самого себе, тобто набуття власної відповідальної свободи (Бех, 2012, с. 34-37).

Особистісно орієнтована технологія розглядається нами як результат діяльності педагога, в основу якої закладена перетворювальна, творча діяльність, спрямована на покращення і вдосконалення «Я»-концепції зростаючої особистості, визначення життєвих пріоритетів і перспектив, життєвої мети, вибору смисложиттєвих цінностей. Зазначена технологія виховання смисложиттєвих цінностей дає можливість впливати на поведінку, моральне ставлення людини до себе, до оточуючих, до життя, а також активно використовувати як власний, так і накопичений людством досвід у цій царині.

Застосування особистісно орієнтованої технології у вихованні смисложиттєвих цінностей здобувачів освіти створює умови для життєтворення та самореалізації особистості, оскільки вона ґрунтується на усвідомленні людиною необхідності в особистісному зростанні, визначенні близьких, середніх та далеких перспектив, цілей, які б визначали життєдіяльність особистості та її поведінку, а також у: морально-етичному ставленні особистості до самої себе (соціуму); усвідомленні власної унікальності та свого життєвого призначення; творчій самореалізації і постійному самоудосконаленні; задоволенні результатами власної діяльності і їх користі для себе та оточуючих (Серих, 2022 ж).

Акценти цільових установок особистісно орієнтованої технології були спрямовані на те, аби виховати:

- осмислене ставлення до життя і вибору смисложиттєвих цінностей;
- цілеспрямовану особистість, націлену на особистісне зростання;
- індивідуальність;
- моральну зрілість і самодостатність;
- готовність до подолання життєвих труднощів, здатність до само- і життєтворення;
- уміння протистояти негативному впливові оточуючого середовища;
- творчу, активну людину, спроможну виявити себе у сфері соціально-корисної і особистісно-значимої діяльності;
- готовність до саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення.

Особливістю особистісно орієнтованої технології було застосування різних типів рефлексії за І. Бехом, з метою підвищення виховних та трансформаційних можливостей у виробленні смисложиттєвих цінностей школярів основної і старшої школи, що дозволило використати:

- регулятивну рефлексію, з метою свідомого регулювання перебігу психічних процесів, що визначало їхню спрямованість й продуктивність;
- визначальну рефлексію, необхідну в осмисленні суб'єктом свого Я, а також змін, зрушень, за допомогою якої суб'єкт мав змогу усвідомити й визнати способи досягнення особистісної досконалості;

- синтезувальну рефлексію, як об'єднання смисложиттєвих цінностей у цілісне Я-духовне образу Я-особистості;
- створювальну рефлексію, спрямовану на духовно-моральний розвиток і саморозвиток особистості як об'єктивацію її самосвідомості (Бех, 2012, с. 48).

Слідом за І. Бехом, наголошуємо, що розвиток підлітків як суб'єктів естетичної діяльності має бути вільним, без примусу, адже, особистість, власне, і класифікується як суб'єкт вільної, доцільної, свідомо мотивованої діяльності. Втім, приймаємо і заувагу вченого про те, що процес прийняття довільного рішення й формування відповідного наміру, «вольова дія є піковим моментом переживання особистістю стану свободи». Академік наголошує, що лише довільно приймаючи рішення та здійснюючи свідомий вибір, вихованець вправляється у справжній свободі (Бех, 2012, с. 30-32). Цілком поділяємо позицію, означену І. Бехом, стосовно того, що лише за допомогою співпраці можна підготувати до співпраці (Бех, 2012, с. 34).

Базуючись на висловлених позиціях, ми обстоюємо думку про те, що самовизначення, самореалізація та саморозвиток підлітків в естетичному вихованні відбуватиметься більш повно та ефективно, якщо вони займатимуть позицію суб'єктів означених процесів. Це зумовлює застосування *суб'єктно діяльнісного підходу* до естетичного виховання підлітків у процесі взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти.

На основі аналізу наукових праць А. Брушлинського (2009), Л. Ковбасенко (2006), Г. Костюка (2005), О. Плахотнюк (2011), С. Рубінштейна (1999) акцентуємо, що використання суб'єктно діяльнісного підходу у взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків полягає у сприянні *становлення підлітків як суб'єктів естетичного виховання*. У цьому контексті підліткам необхідно усвідомити, що естетичне виховання базується на засадах взаємодії ЗЗСО та ЗПО, тому *особистість* набуває ознак *суб'єкта*, беручи безпосередню участь у розв'язанні проблем естетичного виховання саме в цих закладах та інших інституціях.

Аналізуючи зазначене, підсумуємо, *підліток як суб'єкт естетичного виховання – це особистість з естетичною свідомістю, що з урахуванням вікових особливостей, включений в естетико-виховну творчу діяльність шляхом взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти; його активна діяльність спрямована на перетворення світу на засадах краси, цінностей мистецтва та культури, а також на зміни самого себе*.

Отже, реалізація суб'єктно діяльнісного підходу у взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків полягає у сприянні становленню підлітка як суб'єкта, що взаємодіє з іншими суб'єктами-інституціями в усіх сферах суспільного життя з метою самовизначення, самореалізації, саморозвитку як активного, самостійного й відповідального члена суспільства. Ця взаємодія містить всі етапи діяльності: цілепокладання, проєктування, планування, організацію діяльності, реалізацію цілей, аналіз досягнутих результатів.

Це дозволяє переорієнтуватися на конкретизацію кінцевих результатів навчання й виховання – на формування базових компетентностей вихованців як *індикаторів*, що характеризують готовність підлітків до життєдіяльності в інформаційному суспільстві, а також їх взаємозв'язок з предметними компетентностями, набутих завдяки навчанню, вихованню та інтеграції в простір соціальних і культурних відношень, міжособистісної інтеграції та спілкування. Тобто, акцентується аксіологічний і соціокультурний виміри, підкреслюється визначальний показник життєвої компетентності – її інтегративність.

Підсумовуючи, наголосимо, що висвітлена нами *методологія* дослідження взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків уможливорює розгляд шляхів і способів розв'язання проблеми та дає змогу обґрунтувати, розробити й упровадити систему взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, на висвітленні якої зупинимось у наступному підрозділі.

1.3. Естетичне виховання в контексті взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти

Пріоритетом сучасного естетичного виховання в контексті взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів є розгортання виховання як процесу духовної взаємодії, взаєморозуміння, глибинно-щирого спілкування, рівноправних, дружніх взаємин вихователів та вихованців, заміна авторитарно-дисциплінарної моделі виховання на особистісно зорієнтовану, суттєвою ознакою якої є наближення освіти до загальних, індивідуальних і життєвих потреб дитини. Основою особистісно зорієнтованої освіти є підхід, що ґрунтується на сукупності взаємопов'язаних соціальних норм щодо певного ставлення педагога до вихованця та організації педагогічної взаємодії. При цьому не варто недооцінювати соціальної ролі набуття учнями знань, бо від якості навчання залежить якість виховання. Освіта має поєднувати навчання й виховання, забезпечувати їх смислове взаємопроникнення і стверджувати пріоритет виховання перед навчанням. Завдання виховання і складніші, і набагато важливіші завдань навчання. Усі ці положення спрямовані на інтеграцію процесів навчання й виховання та пошуку методик, методів та способів взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти у вихованні підлітків.

Теоретично засадничим і обов'язковим для реалізації взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків виявляється необхідним довести деякі наукові дискусії з естетичного виховання.

Теоретико-методологічні аспекти різних сегментів естетичного виховання реалізуються в закладах загальної середньої освіти (дослідження І. Беха, 2003; 2003а; 1998; 2012; О. Комаровської, 1993; 2006; 2015; Л. Масол, 2004; 2006; 2001; 2006; 2001а; 2009; Н. Миропольської, 2002; 2003 та ін.) та в закладах позашкільної освіти в контексті означеної взаємодії (дослідження В. Вербицького, 2006; 2008; 2009; 2002; Г. Пустовіта, 2003; 2006; 2008; Л. Тихенко 2006; 2007; 2008а; 2008 та ін.), однак естетичне виховання підлітків шляхом взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти не було достатньо представлено та реалізовано в науковому обігу (Серих, 2018).

Виконання комплексного аналізу естетичного виховання підлітків, аналітичне опрацювання виховних ситуацій, дозволяє передбачити нові форми, методи, методики, розроблення технологічних інноваційних засобів взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти. З огляду на це, визначено дві основні функції виховання: яке упорядковує весь *спектр впливів* на особистість і *створює умови* для прискорення процесів соціалізації з метою розвитку особистості. Виховання формує готовність людини до виконання соціально й особистісно значущих видів діяльності та поведінки, адже «людина може стати людиною лише шляхом виховання. Вона – те, що робить з неї виховання» (Коменський, 1982, с. 180).

Естетичне виховання – багатоаспектна проблема, її розв'язання вимагає дослідження теорії і практики різних наук (філософських, мистецтвознавчих, культурологічних, педагогічних, психологічних), кожній з яких притаманна своєрідна гносеологічна точка зору. Створені моделі естетичного виховання за весь період розвитку цивілізації є підґрунтям для подальшого ефективного пошуку шляхів, умов їх удосконалення в сучасний період (Естетика, 2007; Левчук, 2009; Естетичне виховання, 2007, 2012).

Утвердження семантико-змістовного поповнення поняття «естетичне виховання» відбувалося під впливом діяльності Є. Антоновича, 1997; В. Мазепа, 1998, Л. Левчук та ін. Зокрема, Є. Антонович розкрив суть феномена естетичних орієнтацій як явища, що має нові грані і модифікуються в часі і просторі; вважав, що «головною рисою естетичного виховання є... добродіяння, яке залежить від «гармонійного виховання», спрямованого до краси» (Антонович, 1997). Розробка теорії та методології «естетичного» неможлива без засвоєння культурної спадщини, бо «вона є живим життям сучасності».

Теоретична інтерпретація поняття «естетичне виховання» здійснена педагогами минулих років (Енциклопедія освіти, 2008), за цитуванням М. Кагана, завдання естетичного виховання з перебігом часу «удосконалюється», естетичні категорії змінюються, переосмислюються (Каган, 2001). Д. Джола, А. Щербо визначили естетичне виховання як

«формування естетичного ставлення людини до дійсності» (Д. Джола, & А. Щербо, 1998, с. 51), зокрема Л. Серих вважає, що специфіка естетичного виховання – у цілеспрямованості творчо активної особистості, здатної сприймати й оцінювати прекрасне, досконале, гармонійне в житті, природі, мистецтві та запропонував принципи естетичного виховання: зв'язку всієї діяльності дітей із процесом формування світогляду й моральності школярів; сполучення класних і позакласних занять; єдність художнього й загально-психічного розвитку; художньо-творчої діяльності і самодіяльності дітей; принцип естетики дитячого життя (Л. Серих, 2016), які довели свою життєздатність і результативність, оскільки уможливили розгляд освітньо-виховного процесу як визначеного алгоритму й у контексті педагогічної взаємодії – педагог (як закладу загальної середньої, так і позашкільної освіти) цей алгоритм має використовувати у взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків (Серих, 2016; 2018).

Естетичне виховання – складова частина виховного процесу, безпосередньо спрямована на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини. Методологічною засадою естетичного виховання є етика – наука про загальні закономірності художнього освоєння дійсності людиною, про сутність і форми відображення дійсності й перетворення життя за законами краси, про роль мистецтва в розвитку суспільства. У процесі естетичного виховання важливо навчити учнів розуміти й сприймати красу. Спостерігаючи прекрасне, людина не може залишатися байдужою, вона переживає, відчуваючи любов або ненависть до спостережуваного. Тому треба, щоб діти вміли розрізняти справді красиве і потворне.

Естетичне виховання – це процес взаємодії цілеспрямованого мистецько-педагогічного впливу на особистість, її самовиховання і дії художньо-естетичного оточення, внаслідок якого в особистості розкривається здатність сприймання, активізується ціннісна позиція щодо мистецтва і дійсності, що виявляється у здатності інтерпретувати мистецькі та реально життєві явища художніми засобами, а також у життєтворчості особистості.

Арсенал засобів естетичного виховання досить вагомий: навколишнє природне середовище, література, музика, образотворче мистецтво, архітектура, театральне мистецтво, кіномистецтво та ін. (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016; 2018)

Методи культурологічного та культурно-історичного розуміння сутності поняття «естетичне виховання», ураховуючи його дотермінологічний і термінологічний зміст узагальнила Т. Кривошея. Естетичне виховання, на її думку, є дотичним поняття «естетична культура», яке об'єднує комплекс проблем, пов'язаних із сутністю та способами формування чуттєвої культури (Кривошея, 2014, с. 9). Смісловий акцент у понятті «естетичне виховання» Т. Кривошея ставить на слові «виховання» і розглядає його як культурний феномен, бо на перший план висуваються саме виховні конотації поняття «культура». Естетичне виховання, на думку науковця, – «культуротворчий механізм гармонізації людини зі світом, який спрямований, головним чином, на вдосконалення людської чуттєвої природи» (Кривошея, 2014, с. 11). Науковець розглядає естетико-виховні стратегії у формуванні засадничих принципів «низової» естетики та вказує, що «низова» естетика «виокремлюється в нову дослідницьку галузь у зв'язку із тотальним плануванням дискурсу візуальності. До обговорення залучається й проблема трансформації чуттєвого сприйняття людини під приголомшливим впливом сучасної техніки й технологічності, нових медіа» (там само, с. 25) (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016; 2018).

Актуальною і сьогодні є структура естетичного виховання в контексті педагогічної взаємодії, яка була запропонована Б. Лихачовим і давала чітке уявлення про основну мету, методологічні підходи до визначення змісту, форм і методів його реалізації, маючи два параметри: один з яких дозволяв визначити основний *набір конкретних змістовних завдань* (розвиток культури сприйняття, оцінки художньо-естетичних явищ, виховання художнього смаку, формування художньо-образного мислення, розвиток емоційної сфери особистості тощо); другий – передбачав *послідовний розподіл зазначених завдань* з урахуванням вікових особливостей і можливостей дитини (Лихачов, 1985, с. 58). Науковець наголошував на вирішальній ролі взаємодії, єдності та відповідності зовнішньої й внутрішньої структури естетичного виховання. Найбільш значущими й актуальними принципами системи

естетичного виховання, обґрунтованими Б. Лихачовим і цінними у дослідженні взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, стали «всеосяжність естетичного виховання та художньої освіти; єдність художнього й загального психічного розвитку дітей; поєднання класних, позакласних, позашкільних занять і організований вплив мистецтва за допомогою засобів масової інформації, також художньо-творчу діяльність дітей» (Лихачов, 1985, с. 62).

Наукові дослідження (В. Сухомлинського, 1980 та ін.) є концептуальними для педагогічної науки, підґрунтям естетичного виховання підлітків, яке розглядається як: *процес*, підпорядкований меті формування естетичного ставлення до мистецтва й дійсності. Процесуальне явище, яке, розкриваючись у часі, визначається дидактичними принципами: цілеспрямованості, систематичності, комплексності, варіативності і здійснюється через вплив на свідомість і почуття об'єкта виховання через педагогічно організовану естетичну діяльність, компонентом якої є художньо-творча діяльність дитини, дозволили розробити варіативну концепцію естетичного виховання в освітній, виховній та художньо-творчій роботі з дітьми. За цих умов гуртки ЗПО, школи мистецького спрямування охоплюють обмежену кількість дітей, більшість дітей залишаються за межею системного процесу художньо-естетичної творчості. Відкритим залишалося й питання про паритетну взаємодію педагогічного керівництва з ініціативою та самодіяльною творчістю школярів в умовах дозвілєвої діяльності. Зауважимо, що Л. Бутенко розглядала естетичне виховання як процес формування «естетичного ставлення людини до дійсності, в якому виробляються орієнтації особистості у світі естетичних цінностей шляхом залучення її до цих цінностей». Схожа позиція була доповнена Г. Шевченко у визначенні сутності «естетичного виховання» з точки зору «соціально-виховного комплексу» (Шевченко, 2001, с. 19) як «суспільного процесу, спрямованого на формування естетичного ставлення людини до дійсності, певних взаємин між людьми, здатності розуміти і створювати красу у дійсності й мистецтві, здатності перетворювати дійсність за законами краси» (Шевченко, 2002, с. 33).

Через призму педагогічної взаємодії систему естетичного виховання шляхом викладання мистецьких дисциплін розглядали Б. Неменський та Д. Кабалевський, які наголошували, що «все життя школярів має бути організовано «за законами краси» (Б. Неменський, 2000, с. 16), а «повноцінний естетичний розвиток кожної особистості – із розвитком інтелекту, що власне і забезпечує гармонійність її виховання» (Б. Неменський, 2000, с. 27), тому суттєву увагу надавали емоційно-почуттєвій сфері й мистецтву. Розроблена Б. Неменським комплексна програма художнього виховання в школі, яка упроваджувалася переважно на уроках образотворчого мистецтва, була спробою вирішити питання мистецької освіти та естетичного виховання підлітків. Програма, ураховуючи вікові особливості підлітків, здійснювала залучення їх до мистецтва не тільки в урочний, але й позаурочний час, хоча ця система за всієї її ефективності не змогла претендувати на глобальність і технологічність, оскільки відігравала роль тільки у досягненні тактичних результатів і не охоплювала загального художньо-естетичного розвитку підлітків. Схожа за змістом, цілями й технологією система, запропонована Д. Кабалевським, який розглядав мистецтво як концентроване вираження художнього начала, як найважливішого засобу духовного становлення особистості, була спрямована на різнобічність художньо-естетичного й духовного розвитку дітей, залучення їх до різноманітних естетичних вражень, але з часом і ця програма вичерпала себе (Серих, 2016).

Усвідомлення семантики наукових понять естетичного виховання й естетичних категорій в контексті взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти відображені в працях В. Сухомлинського. Педагог зазначає, що дитину треба навчати «красі». «Музика є найчарівнішим, найтоншим засобом залучення до добра, краси, людяності. Завдяки музиці в людині пробуджується уявлення про піднесене, величне, прекрасне» (В. Сухомлинський, 1977, с. 171). «Людина стала людиною, коли почула шепіт листя, пісню коника, журчання весняного струмка, – ...почула й, затамував подих, слухає сотні й тисячі років чарівну музику життя» (В. Сухомлинський, 1977, с. 372). «Кожен підліток має захоплюватися красою *в школі та поза нею* в усіх її проявах; тільки за такої умови в нього народжується бережливе, турботливе ставлення до краси, потяг знову і знову

звертатися до неї, збуджуватиме захоплення, залишатиме в його душі помітний слід» (В. Сухомлинський, 1977, с. 379). На думку педагога, «ні в чому вчителю не доводиться бути таким терплячим, як у вихованні почуття краси». «Гарна музика не тільки приносить насолоду, вона піднімає думку й почуття, розширяє душу». «Спілкування з мистецтвом – найбільша радість життя. Милування, насолода природно переростає в бажання жити за законами краси – творити, насолоджуватися прекрасним, створеним своїми руками» (В. Сухомлинський, 1977, с. 156).

Питання впливу різних естетичних факторів на емоційно-почуттєву сферу підлітків досліджували українські психологи І. Бех, Л. Карамушка, О. Леонтєв, П. Мясойд та ін. Значне місце посідають вирішення проблем ЕВ в контексті розвитку духовності особистості у працях (О. Рудницької, 2005; 2002. 2001; Г. Шевченко, 2001; 2002 та ін.). Естетично розвиває органи чуттів мистецтво, впливаючи на інтелектуальну, емоційно-вольову й фізичну сфери людини, зумовлює *активізацію всіх духовних та фізичних здібностей* людини, формує її мислення, тому такий вплив мистецтва, відзначає Г. Петрова, має відбуватися поступово, починаючи з раннього дитинства (Петрова, 2001).

Роль та значення мистецтва в загальному процесі розвитку особистості та естетичному вихованні ретельно аналізуються у працях Г. Шевченко (Шевченко, 2001; 2002). Науковець визначає функції, закономірності естетичного виховання в школі, простежує генетично-морфологічне та моральне його призначення; процес естетичного виховання розглядає як «формування *естетичного ставлення* учнів до дійсності й мистецтва» (Шевченко, 2001, с. 67-95) та «розвитку естетичної активності» (Шевченко, 2001, с. 135-140).

Специфіка естетичного виховання, на думку Г. Шевченко, є в тому, що воно формує в учнів «розуміння краси, витонченість і загострення світосприймання, духовні потреби й інтереси, емоційно-естетичне ставлення до дійсності та мистецтва, розвиває творчі здібності». Характеризуючи естетичний характер мистецтва, науковець доводить, що «поведінка людини є предметом естетичної оцінки, тобто ставлення людини до дійсності і є естетичним». Г. Шевченко вважає, що головними виражальними параметрами рівня розвитку естетичного почуття в підлітків, які нормально розвиваються, за допомогою мистецтва є сенсорна культура, естетичні переживання, чуттєво-духовна насолода (там само, 2001).

Основними показниками сенсорної культури авторка визначає почуття кольору (відмінності тонкощів колірних відтінків), почуття форми (гармонійне сполучення відтінків кольору в малюнку, у композиції, симетричне й асиметричне, гармонійне сполучення звуків), почуття ладу, ритму, мелодійно організованих звуків, інтонаційних відтінків мовлення й музики. Водночас, основними показниками естетичного переживання Г. Шевченко вказує: почуття прекрасного (бачення, відчування, спрага краси), почуття потворного (осуд некрасивого, неприємного, недоречного), почуття комічного (осміяння в гумористичній формі і недоліків), почуття піднесеного (замилування), почуття низького (відраза), почуття натхнення (прагнення змінити свою поведінку, виявити творчо-перетворювальну активність). А основними показниками чуттєво-духовної насолоди – хвилювання під час зустрічі із мистецтвом, радість упізнавання, захват, гнів, обурення, здивування, замилування (Шевченко, 2002).

Оскільки, головним в естетичному вихованні є відтворення всього багатства справжнього людського ставлення до світу, «явища дійсності постають перед нами чудовими й поганими, високими та низькими, трагічними та комічними, тобто в естетичних якостях» (там само, с. 14). Зважаючи на це, видається особливо значущим розробка системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, яка уможливила б формування естетичних цінностей, духовних потреб, розвиток творчих здібностей підлітків тощо (Серих, 2016).

Виходячи з того, що власне *естетична активність* як позитивне емоційно-почуттєве забарвлення відносин підлітків, і є найбільшою цінністю, за нашим переконанням, має коригуватися освітній процес взаємодії закладів загальної середньої та ПО в естетичному вихованні підлітків (Серих, 2016).

Актуальним у педагогічній взаємодії є проблеми естетичного та естетико-екологічного виховання учнів різних вікових груп засобами мистецтва, формування естетичної культури,

естетичного ставлення до природи, що досліджувалися (В. Бірулею, 2013; Н. Волошиною, 1995; Н. Миропольською, 2002; 2003; Л. Серих, 2008; К. Приходченко, 2008 та інші). Зокрема, Н. Миропольська підіймає естетичне виховання на шабелі особистих контактів учнів з мистецтвом, основою процесу формування художньої культури учнів, на її думку, має стати естетична логосфера школи, де слово функціонує як естетичний феномен, ґрунтується на репрезентації трьох родів літератури і передбачає діалогічні (полілогічні) контакти школярів з явищами мистецтва слова. Естетична логосфера звертається до особистісних переживань учнів і трансформує в життя дітей норми і цінності не лише поетики, а й вищих людської гідності. Її мета – вивести дитину зі сфери внутрішньої у зовнішній світ, в якому відбудеться зустріч з іншими людьми (Миропольська, 2003, с. 7). Виходячи із зазначеного, провідними завданнями естетичного виховання науковці визначають формування естетичної культури, розвиток творчих здібностей, здатності до естетичного освоєння дійсності (Серих, 2012 а; 2013; 2013 f; 2017 а; 2018 а).

Загальновідомо, що зміст, форми і методи естетичного виховання підлітків кінця минулого століття розвивалися від репродуктивності до творчості, від зовнішньої конкретизації матеріалу до внутрішньої самодіяльності. Поширеними формами естетичного виховання були загальношкільні заходи, виставки мистецької творчості, традиційні шкільні свята, ярмарки та ін., що давало особистості бути підданою певному формальному вихованню. З огляду на це, виникає необхідність упровадження ефективної системи формування художньо-естетичних цінностей підлітків у позаурочний час, що мають «невичерпну скарбницю розвитку соціально значущих цінностей і чеснот» (Миропольська, 2002); упровадження івент-технології, яка б забезпечила якомога повніше використання найбільш дієвих засобів виховання підлітків, театру, кіно, цирку, інтерактивних методик, інтерв'язі, фасилітації, сторітеллінгу, виставок, галерей, які прискорили найповніше естетичне виховання підлітків (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а; 2017 а; 2018 а).

У контексті зазначеного, про виняткове значення позакласної роботи в сучасному закладі загальної середньої освіти твердить І. Паласевич, на думку якої, «естетичне виховання – процес надання учням середнього шкільного віку можливостей для розвитку та реалізації власних здібностей на основі кращих творів мистецтва, науки і техніки. З іншого боку, естетичне виховання – процес цілісного формування духовності, сприйняття і розуміння прекрасного, плекання в людини гуманістичних якостей, відповідального ставлення до краси, здатності відчувати та творити прекрасне» (Паласевич, 2011, с. 13).

Почуття прекрасного зумовлює радість і оптимізм, духовно збагачує особистість, спонукає її до навчання, праці й творчості, наголошує Т. Голінська. Загалом, рівень і характер суспільного буття, зростання матеріальних і духовних потреб людини, гармонізація її відносин із довкіллям вимагають розвитку в дітей творчих сил, прагнення будувати своє життя за естетичними законами добра і краси (Голінська, 2005). Тому ми розглядаємо естетичне виховання підлітків у вимірах діяльнісного підходу, визначальними ознаками якого є визнання підлітками естетичного досвіду старших, готовність сприймати, засвоювати й інтерпретувати твори мистецтва, нову інформацію, бажання проявити себе в художньо-творчій діяльності, працювати у взаємодії, свідомо прагнути до розширення комунікативних зв'язків (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а; 2017 а; 2018 а).

Оскільки художньо-естетична освіта сьогодні виконує дві особливо важливі ролі в суспільстві – навчальну й виховну, закладає фундамент існування цілісного соціуму, в якому нинішні учні визначають вектор розвитку України, то новітня філософська думка, наголошує Л. Левчук, охоплює поле інформаційної цивілізації, що «перебуває в антагоністичному протистоянні до духовної культури. «Адже сутність культури не в техніці, технологіях, автомобілях, електрифікованому побуті, модному одязі, взутті, зачісках. Цивілізаційні блага визначають рівень матеріального існування, їх характеризують ринкові і споживчі цінності. Культура також не зводиться до відвідування музеїв, театрів, виставок, бібліотек, яких стає все більше, а вона звернена до внутрішнього світу людини, її здатності до гуманності» (*Естетика*, Левчук, 2009, с. 243). У широкому сенсі Л. Левчук розуміє естетичне виховання як якісну зміну рівня естетичної культури об'єкта виховання. Зміст естетичного виховання «містить, хоча й не обмежується ними, художнє виховання, естетичну освіту, художнє

навчання тощо, тобто створює складну внутрішню структуру. Рівень естетичного виховання, його впливовість, вибір тих чи інших засобів, форм, методів визначається естетичним розвитком особистості, народу, суспільства. Урешті, кожна нова історична епоха вносить свої відтінки в розуміння сутності, цілей та значущості естетичного виховання» (*Естетика*, 2005, с. 179).

Розглядаючи «мистецтво як відображення реальної дійсності, Н. Миропольська, О. Рудницька визначають результат ефективності навчання мистецтву як міру засвоєння визначених авторитетних суджень про мистецький твір» (Миропольська, 2003, с. 7), отже процес естетичного виховання – формування *естетичного сприймання й ставлення* до мистецького твору. При цьому процес переживання вбачають «як єдино можливу умову спілкування з мистецтвом, яка пронизує всі ступені сприймання» (Рудницька, 2002, с. 19). У контексті цього, Т. Флоренська, авторка праці «*Катарсис як усвідомлення. Неусвідомлене: природа, функції, методи дослідження*» (Тбілісі), переконує: «сприймання твору мистецтва – це досвід пізнання та усвідомлення сенсу та сутності явищ мистецтва. Саме так відбувається перехід свідомості й переривання реципієнта «із плану індивідуальних переживань в інший план – загальнолюдських цінностей та ідеалів» (Флоренська, 1978, с. 268). Тому важливим механізмом оволодіння естетичними категоріями в закладах освіти є набуття знань й умінь з мистецтва, де відбувається органічний зв'язок, взаємовплив музики, літератури, образно-пластичних рухів в художньо-творчій діяльності. Виразність цих засобів відкриває нові естетичні враження, сприяє виникненню чуттєво-емоційних почуттів, підкреслює І. Лавриш (Лавриш, 2008), стає ключовим напрямом в естетичному вихованні підлітків.

Згідно з цими тенденціями, в науковій думці чітко вирізняється комплекс постійних, стабільних цінностей мистецтва. Це зумовлено фундаментальною суспільною потребою у спілкуванні з мистецтвом та визначенні подальшого естетичного просування підлітків щодо ставлення їхньої творчості як до цінності. На думку О. Комаровської, «мистецтву притаманна колективна природа, підлітки, перебуваючи в «єдиному художньому просторі», – рівноправні співрозмовники на різних рівнях – і в сприйманні мистецтва, і в організації сприймання, і в спілкуванні «навколо» нього» (Комаровська, 1993, с. 9). Вважаємо цю тезу цілком обґрунтованою, оскільки сфера мистецької освіти, художньо-естетичного виховання, їхня специфіка полягає не в техніці, математиці, біології, а, насамперед, у зверненні до сфери культури як сукупності цінностей, накопичених людством, і як особистої властивості людини (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 ф; 2016 а; 2017 а; 2018 а).

Охарактеризовані тенденції естетичного виховання спонукають сучасних українських педагогів і науковців до пошуків результативних і більш досконалих шляхів використання можливостей прекрасного, художнього та мистецького. Зокрема, колективом авторів було розроблено Концепцію художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх закладах України, яка передбачає наскрізну естетизацію життєдіяльності навчального закладу (*Концепція*, 2004). До того ж, оскільки жодна інша сфера людської діяльності не має такої глибини емоційного впливу на людину як мистецтво, дослідники акцентують увагу на вивченні внутрішніх психологічних особливостей індивіда, які розвиваються у динаміці (задатки, здібності, обдарованість, талановитість, геніальність). Погоджуємося з авторами концепції в частині того, що сучасні ЗЗСО та ЗПО мають стати «осередками виховання справжньої духовності, плекання творчої особистості, виховання людини, що характеризується високою емоційно-естетичною культурою, і, оскільки мистецтво має унікальні можливості впливу на людину, то художньо-естетичне виховання потрібно розглядати не лише як процес набуття художніх знань і вмінь, а, насамперед, як універсальний засіб особистісного розвитку школярів на основі виявлення індивідуальних здібностей, різнобічних естетичних потреб та інтересів» (*Концепція*, 2004, с. 6).

Таким чином, досягається мета естетичного виховання – «у процесі сприймання, інтерпретації творів мистецтва і практичної художньо-творчої діяльності – формувати в учнів особистісно-ціннісне ставлення до дійсності та мистецтва, розвивати естетичну свідомість, загальнокультурну і художню компетентність, здатність до самореалізації, потребу в духовному самовдосконаленні, конкретизується в основних завданнях, що інтегрують навчальні, виховні й розвиваючі аспекти: збагачення емоційно-естетичного досвіду.

...Формування художньої компетентності – здатності керуватися набутими художніми знаннями та вміннями, готовність використовувати отриманий досвід у самостійній діяльності. Формування системи знань та уявлень про сутність, види та жанри мистецтва, особливості художньо-образної мови мистецтв – музичного, візуального, хореографічного, театрального, екранного; виховання художніх інтересів, смаків, морально-естетичних ідеалів, потреб у художньо-творчій самореалізації та духовно-естетичному самовдосконаленні відповідно до індивідуальних можливостей та вікових етапів розвитку, формування навичок художньої самоосвіти та самовиховання» (*Концепція*, 2004, с. 6).

Аналіз наукових розвідок засвідчують, що погляди сучасної людини на красу значно змінилися, з огляду на можливості мистецького оформлення людського життя та науково-технічного його оформлення. У мистецтві спостерігаємо сміливі експерименти фовістів, кубістів, сюрреалістів, які переконливо презентують можливості художньої форми; відчуваємо примат технічних засобів, зокрема комп'ютерних ефектів, а все, що стосується чистого мистецтва, залишається десь на узбіччі. «Розумію роль і значення культурної індустрії в сучасних умовах, зазначає Л. Левчук, однак щоби вона спрацювала, спочатку має бути людина-творець. Та людина, що створює продукт, який буде донесений до нас засобами сучасної індустрії» (*Естетика*, Левчук, 2009, с. 6). «Жодна масовізація не знищує відношення «Я» читача (глядача) та «Я» автора-митця. Можливо, масовізація якраз спонукає частину людей працювати над своєю чуттєвістю, вести діалог один на один із митцем» (*Естетика*, Левчук, 2009, с. 4). Такі естетико-педагогічні реалії активізують необхідність посилення ролі мистецтва у формуванні й естетичному вихованні особистості.

Загальновідомо, що феномен мистецької освіти визначається поєднанням двох категорій – освіти й мистецтва, – які наділяють його відповідно педагогічною й мистецькою специфікою. Пріоритет у застосуванні терміну «мистецька освіта» належить О. Рудницькій, за словами якої «мистецька освіта спрямована на розвиток у людини спеціальних здібностей і смаку, естетичного досвіду й ціннісних орієнтацій, здатності до спілкування з мистецькими цінностями в процесі активної творчої діяльності та вдосконалення власної почуттєвої культури» (Рудницька, 2005, с. 29-30). Особливістю мистецької освіти, на думку О. Рудницької, є зміна акцентів у співвідношенні типових для освіти діалогічних пар, у яких пріоритетність віддається: емоційному розвитку в його взаємозв'язку з розумовим; суб'єктивному чиннику досягнення художнього смислу поряд із засвоєнням об'єктивної інформації про мистецтво; образному мисленню у взаємозв'язку з логічним; підсвідомим процесом «осяяння», які супроводжують усвідомлення образного змісту мистецького твору; задоволенню духовних потреб, а не прагматичному споживанню мистецтва (там само, 2005, с. 25). У контексті означеної проблеми цінною є наукова думка О. Рудницької про взаємозв'язок мистецтва з іншими видами художньої творчості, що сприяє глибокому розумінню дитиною змістовної сутності мистецтва (Рудницька, 2001). Зважаючи на провідну роль мистецтва, естетичне виховання має суттєве культурологічне значення і, як відзначає І. Зязюн, стає актуальним для здійснення педагогічної діяльності (Зязюн, 1998; 2000; 2002), що безумовно, розкриває можливості для дослідницької діяльності.

На наш погляд, варто взяти до уваги точку зору Ю. Пастухової, яка вважає, що художньо-естетичне виховання – естетичне виховання особистості засобами мистецтва, а «смісловиттєва цінність мистецтва, естетичне переживання його художньої тканини, художніх образів полягає в об'єднанні людей навколо найвищих духовних ідеалів, які реалізуються в духовно-моральних вчинках і красі людської поведінки» (Пастухова, 2009, с. 9).

Сьогодні педагогічна мистецька діяльність існує у двох вимірах: як інститут фахової підготовки і як підсистеми загальної середньої та позашкільної освіти. Для нашого дослідження основне значення мають загальноосвітній та позашкільний аспекти функціонування системи освіти, те, якою мірою вона впливає на становлення підлітків, готує їх до життя в гармонії із собою, природою, людьми, сприяє формуванню особистісного культурного й естетичного простору. Зокрема, О. Комаровська доводить, що «у мистецьких навчальних закладах освітній простір є художньо-освітнім, зміст якого виявляється на перетині освітнього (як культурно-освітнього) та власне художнього» (Комаровська, 2015;

с. 21). Автор переконливо доводить, що «художньо-освітній простір освоюється через мистецьку діяльність; визначається внутрішніми ресурсами кожного суб'єкта; має художньо-образну природу; є тотожним за драматургією розгортання художнього образу, притаманному процесуальним мистецтвом; його образність детермінує внутрішні світи суб'єктів, продукти творчості, спілкування з мистецтвом, навколо мистецтва, навколо власної творчості. Унікальність художньо-освітнього простору та освітнього процесу зумовлюється «відчуттям кожним об'єктом індивідуальної атмосфери свого перебування в закладі, орієнтованістю педагогів на неповторне особистісне розкриття потенціалу дитини» (Комаровська, 2015; с. 22), тому, залучаючи до художньо-естетичної діяльності всіх суб'єктів освітнього-виховного простору, позашкільний заклад спроможний позитивно впливати на підлітка, естетично виховуючи його.

Означені ідеї естетичного виховання шляхом взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти зумовили зміщення акцентів у творчій діяльності підлітків на заклади позашкільної освіти, які є детермінованим резервом для професійної творчості в загальному потенціалі мистецтва й освіти. Потужність змісту художньо-естетичної діяльності ЗПО підтверджена на теренах мистецько-освітнього простору. Музична, театральна, образотворча (інші види) діяльності у цих закладах сьогодні розмаїта й цікавіша, вона генерує сукупний мистецький талант підлітка та готує його до виходу на нові творчі горизонти. За таких умов трансформується виховна система закладу позашкільної освіти до розширення можливостей становлення творчої особистості підлітка, самовизначення її в естетичній діяльності та задоволенні індивідуальних потреб. Гуртки за різними напрямками художньо-естетичної діяльності дають поштовх підліткам до більш об'єктивного сприймання світу, будови власних естетичних цінностей. У контексті зазначеного гурткова робота стає невід'ємним компонентом формування нової парадигми сучасної культури підлітків (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а; 2017 а; 2018 а).

У цьому контексті актуальним видається акцентування А. Макаренка на тому, що в позашкільній, позаурочній діяльності потрібно організовувати клуби, гуртки різного спрямування. Разом із тим педагог підкреслює, що потрібно примушувати себе «думати, бачити, розмірковувати, бо навчити творчій праці – завдання найскладніше, бо саме творча праця викликає найбільшу напругу, ... вона можлива тільки тоді, коли людина ставиться до своєї роботи з любов'ю, радіє, якщо вона приносить задоволення, стає основною формою прояву особистості й таланту» (Макаренко, 1988, с. 11).

На відміну від викладання мистецтва в закладі загальної середньої освіти, в закладах позашкільної освіти створюються додаткові резерви для духовно-світоглядної та емоційно-естетичної наповненості виховного процесу завдяки інтегративним технологіям, івент-заходам, які здатні кількісно збільшувати та якісно збагачувати діапазон порівнянь, аналогій, стимулювати виникнення явища синестезії, більш широких художньо-естетичних узагальнень тощо.

Обстоюючи положення про доцільність позашкільної, позаурочної діяльності, Л. Масол зауважує, що будь-яка система, зокрема система художньо-естетичного виховання є цілісною педагогічною системою художньо-естетичної освіти та виховання та включає три складові: *змістовно-цільову* – цілі (у соціальному й особистісному вимірах), принципи і завдання, зміст навчання і виховання; *функціонально-процесуальну* (педагогічні засоби, форми, методи і прийоми, способи взаємодії, педагогічні технології); *результативно-оцінну* (критерії оцінювання проміжних і кінцевих результатів навчання інтегральні показники естетичної вихованості, гуманістична експертиза педагогічної системи загалом). Л. Масол структурувала систему художньо-естетичної освіти й виховання та включила такі компоненти:

Базовий освітньо-виховний компонент, що складається з інваріантної частини, представленої предметами та курсами базового навчального плану державного стандарту та варіативної частини, що складається з елективних предметів і курсів, які вводяться до робочих навчальних планів конкретного закладу відповідно до можливостей педагогічного колективу (Масол, 2006, с.6).

Позаурочний компонент художньо-естетичного виховання передбачає організацію колективних і групових форм діяльності учнів поза межами класу і школи але під керівництвом або за участю вчителів (заняття в гуртках художньо-естетичного профілю, шкільних об'єднаннях за інтересами тощо).

Позашкільний освітньо-виховний компонент, що охоплює різні типи позашкільних навчальних закладів усіх форм власності – державних і громадських (спеціальні музичні та художні школи, студії, будинки й палаци дитячої та юнацької творчості тощо) (там само, с. 7).

Компонент художньо-естетичної самоосвіти та самовиховання, що передбачає різні форми індивідуальної роботи вчителя з учнями, методи педагогічного стимулювання художньо-естетичного саморозвитку учнів, а також за допомогою залучення батьків до естетико-виховного процесу, сприяння сімейно-родинному аматорству (там само, с. 7).

Таким чином зазначимо, що успіх естетичного виховання залежить від того, наскільки глибоко перед учнем розкривається природа прекрасного. Кожна людина освоює і красу природи, й музичну мелодію, і слово. І це освоєння залежить від її активної діяльності. Чим більше в природі предметів, «олюднених емоційним сприйняттям, зазначає А. Станкевич, тим більше краси бачить людина навколо себе, тим більше хвилює її краса» (Станкевич, 1987, с. 379). *Переживання почуття насолоди* прекрасним – перша сходинка до творчості, розвитку творчих якостей підлітків. Чим глибше «переживає» підліток красу, відображену в поетичному та інших творах мистецтва, тим сильніше в нього з'являється потреба виразити власну думку, почуття. Завданням естетичного виховання, як зазначає С. Замашна, є не тільки розширення художнього сприймання, списку прочитаних книг, почутих музичних творів, а й організація почуттів, духовного росту особистості, регуляція й корекція поведінки (Замашна, 2003, с. 67). Естетичне виховання розкриває всі духовні здібності людини, що необхідні в різноманітних галузях творчості. В. Сухомлинський стверджував: «...Без емоційно-естетичного струменя неможливий повноцінний розвиток дитини. Краса й жива думка так само органічно поєднані, як сонце і квіти» (Сухомлинський, 1997, с. 43). *Сприйняття та творчість* в цьому випадку не тільки взаємопов'язані, але зливаються в єдиний процес естетичної оцінки. Проте, об'єктивно оцінити результати естетичного виховання важко. Тим більше, жодне соціологічне дослідження не здатне напевне спрогнозувати наслідки, можливі переваги та втрати від його якості. Однак соціально-культурні наслідки естетичного виховання є вкрай важливими та масштабними для покоління, суспільства, нації, держави, світу (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а; 2017 а; 2018 а).

На основі рефлексії висвітлених міркувань, естетичне виховання це:

- *цілеспрямований багатогранний процес виховання естетичної культури підлітків*, органічними складовими якої є:
 - *естетична свідомість* підлітків (естетичне сприйняття, інтереси, потреби, естетичні цінності підлітків та оцінка ними мистецтва та оточуючого світу), які реалізуються в естетичному ставленні вихованців до власної життєдіяльності, художньо-естетичної діяльності та мистецтва;
 - відображена в навчанні, спілкуванні, побуті, грі *естетична діяльність як художньо-практична творчість підлітків*, що зрештою спрямовується на виховання ціннісних життєвих позицій підлітків;
 - *соціально-виховний комплекс виховної взаємодії* закладів загальної середньої та позашкільної освіти, завдяки якому засвоюються естетичні знання, здобуваються творчі вміння, формується світогляд підлітків.

Отже, зауважимо, що підґрунтям методології дослідження взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків є концептуальні ідеї філософів, наукознавців, світоглядні позиції щодо багатозначності, дискусійності, змісту понять дослідження. Аналіз філософської, мистецтвознавчої, психолого-педагогічної літератури (додаток А. 4) дозволив систематизувати поняттєвий апарат з теорії і практики естетичного виховання, визначити підходи до природи, механізмів, функцій, структури, змісту естетичного виховання.

Узагальнюючи погляди дослідників та проєктуючи їх на вікову категорію підлітків, дефініцію **«естетичне виховання»** визначаємо як: *єдність комплексного, планомірного, цілеспрямованого і послідовного впливу на підлітків з боку суб'єктів взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти (інших соціальних інституцій та установ) на основі єдиних науково-педагогічних принципів, методів та засад, в результаті яких в підлітків виникає світоглядна установка на безпосередню творчу оцінку дійсності, мистецтва і власного життя в суспільстві як проявів прекрасного і потворного, піднесеного і низького, трагічного і комічного та інших естетичних категорій.*

За результатами аналізу науково-педагогічних ідей та усвідомлюючи семантику наукових понять й естетичних категорій, визначаємо завдання *естетичного виховання підлітків*, що досягаються взаємодією закладів загальної середньої та позашкільної освіти:

- *виховувати* в підлітків закладів загальної середньої та позашкільної освіти почуття прекрасного;
- *формувати* культуру почуттів підлітків, особистісно-ціннісне ставлення до дійсності та мистецтва на уроках закладів загальної середньої освіти та заняттях закладів позашкільної освіти;
- *формувати* в підлітків розуміння зв'язків мистецтва з природним і предметним середовищем, уміння жити за законами краси;
- *розвивати* в підлітків уміння відрізняти прекрасне від потворного, спілкуючись з творами мистецтва, з предметним і природним середовищем;
- *навчати* підлітків відчувати, спостерігати, «переживати» красу;
- *розвивати* загальні та художні здібності, художньо-образне мислення підлітків як закладів загальної середньої, так і позашкільної освіти;
- *формувати* художньо-естетичні компетентності підлітків закладів загальної середньої освіти та розвивати їх у закладах позашкільної освіти;
- *формування* вміння творити красу в повсякденному житті;
- *учити підлітків* як закладів загальної середньої, так і позашкільної освіти відчувати потребу в духовному самовдосконаленні, здатність до активної художньо-творчої самореалізації; готовність використовувати отриманий досвід у самостійній творчій діяльності, прагнути акмеуспіху.

1.4. Психолого-педагогічні особливості підлітків в естетичному вихованні як суб'єктів взаємодії

На важливості психолого-педагогічних особливостей підлітків як суб'єктів взаємодії в естетичному вихованні наголошували як закордонні, так і українські психологи Б. Ананьєв, І. Бех, Л. Виготський, М. Забродський, Г. Кондратенко, Г. Костюк, О. Леонтьєв, П. М'ясоїд, Б. Теплов, Л. Терлецька та інші (Sierikh & Kamtoh, 2020 a).

Так, Л. Терлецька зазначає, що справжніми критеріями визначення основних періодів індивідуального психічного розвитку особистості мають бути «якісні ознаки, причому не зовнішні, а суттєві, взяті не окремо одна від одної, а в їх системному зв'язку, який виявляє характерні для кожного вікового етапу цілісні новоутворення. Такими є психічні й соціальні зміни в житті людини, які визначають її свідомість і діяльність, її ставлення до середовища, весь хід її розвитку на даному етапі» (Терлецька, 2013, с. 12).

Визначаючи періоди розвитку психічної діяльності, Г. Костюк ураховує всі її сторони в єдності змістову, операційну й мотиваційну й наголошує на важливості розуміння зв'язку періодів і стадій психічного розвитку, динаміки переходу від попередніх до наступних стадій (Костюк, 2002).

Базуючись на результатах наукового пошуку Л. Терлецької, можемо стверджувати, що визначення психологічного розвитку підлітка як суб'єкта педагогічної взаємодії

базується на психологічних критеріях, які включають характерну для кожного віку соціальну ситуацію розвитку, провідну діяльність у її співвідношенні з іншими видами діяльності, новоутворення віку, відповідний рівень розвитку свідомості й самосвідомості особистості (табл. 1.1) (Sierikh & Kamto, 2020 a; Сєрих, 2020 d).

Таблиця 1.1

**Визначення основних періодів (віків)
психічного розвитку підлітків як суб'єкта педагогічної взаємодії**

Вік	Провідна діяльність	Психічні новоутворення
<i>Молодший шкільний (від 6-7 до 11 років)</i>	<i>Навчання</i>	<i>Виникнення внутрішнього плану дій, закріплення довільності, стійких форм поведінки та діяльності. Розвиток нових пізнавальних ставлень до оточення. Формування позицій школяра, розвиток суспільної спрямованості. Формування характеру</i>
<i>Середній шкільний (підлітковий від 11 до 15 років)</i>	<i>Інтимно-особистісне спілкування в життєдіяльності та навчанні</i>	<i>Почуття дорослості, прагнення до самостійності. Критичність мислення, схильність до рефлексії, формування самоаналізу. Прагнення до спілкування, оцінювання товариських та дружніх стосунків як особистісних досягнень. Складнощі росту, статеве дозрівання, сексуальні переживання, інтерес до протилежної статі. Підвищена збудливість, зміна настрою, невірноваженість. Помітний розвиток вольових якостей. Потреба у самоствердженні, у діяльності, що має особистий сенс</i>
<i>Старший шкільний (юнацький: від 15 до 18 років)</i>	<i>Навчально-професійна діяльність ціннісно-орієнтаційна</i>	<i>Інтенсивність формування особистості (суджень-оцінок, принципів, ідеалів, переконань). Самосвідомість, самовизначення. Прагнення до самовиховання, самопізнання, самовдосконалення. Критичне ставлення до дорослих. Філософсько-романтичний світогляд. Психосексуальні орієнтації. Формування громадських прав та обов'язків</i>

Із таблиці видно, що на відміну від молодшого шкільного віку, фізіологічні особливості підлітка як суб'єкта педагогічної взаємодії характеризують механізми психофізіологічних систем, що виконують інструментальну функцію. Про це дає підстави судити, за твердженням П. М'ясоїда, вікова динаміка однієї з провідних характеристик електроенцефалограми – альфа-ритму людини, що саме в підлітковому віці «проходить нестабільну фазу» (М'ясоїд, 2001, с. 140). Крім того, фізіолого-психологічна специфіка розвитку духовних начал у підлітковому віці визначається *процесами акселерації*. У цей період швидко росте тіло, відбувається інтенсивне становлення серцево-судинної й нервової систем, залоз внутрішньої секреції, статеве дозрівання. Це критичний період у дозріванні морфологічних систем організму, під час якого відбувається їх фактична перебудова. Тому не випадково, що саме на нього припадають порушення соматичного здоров'я. Дослідження П. М'ясоїда свідчить про те, що психічний розвиток на рівні організму відбувається «в межах певної функції психіки і ґрунтується на механізмах дозрівання відповідних фізіологічних систем, бо підлітковий вік є перехідним між дитинством і дорослістю і це визначає своєрідність соціальної ситуації його розвитку» (М'ясоїд, 2001, с. 140) (Sierikh & Kamto, 2020 a; Сєрих, 2020 d).

Зміст естетичного виховання підлітків як суб'єктів взаємодії потребує врахування базових виховних процесів, зокрема виховання духовності, домінуюче й вирішальне значення якого в ціннісному розвитку підлітків потребує особистісно зорієнтованого виховання, що дає змогу забезпечити випереджаюче формування естетичних орієнтацій,

спрямованих на розвиток загальної культури, опанування цінностями мистецтва. Певну роль «відіграє механізм біологічного пристосування, завдяки якому відбувається становлення сприйняття та емоцій підлітка, реалізується естетична діяльність, яка взаємодіє з психічними процесами» (М'ясоїд, 2001).

У процесі естетичної діяльності підлітки отримують певну інформацію, яка забезпечує *різнобічний їх гармонійний розвиток*, що є, на думку Ю. Капустіна «акустичним супроводом повсякденної діяльності, акомпанементом творчості, яка динамічно влітається в найрізноманітніші види мистецтва» (Капустін, 1997). У цьому контексті Д. Фельдштейн стверджував, що підлітковий вік є періодом «вростання індивіда в культуру», у певні форми життя суспільства, які існують у вигляді етики, науки, мистецтва (Фельдштейн, 1994). Від безпосереднього соціального оточення залежать, акцентує А. Петровський, критерії самооцінки й рівень розвитку самосвідомості підлітків (Петровський, 1987) (Sierikh & Kamto, 2020 a; Серих, 2020 d).

У працях К. Ушинського підлітковий період трактується як вирішальний у житті людини, бо в ньому закладається *фундамент ціннісних орієнтацій* підлітків, вимальовується проекція головних напрямів *пошуку самореалізації* на інших вікових етапах (Ушинський, 2003). За М. Забродським, підлітковий вік – це «ранок життя», що забезпечує творчу продуктивність, імовірність якомога більшої самореалізації протягом подальшого життєвого шляху (Забродський, 1998). Важливим моментом стає формування *почуття власної гідності*, інтенсивно розвивається сприймання себе як особи певної статі з характерними потребами, мотивами, ціннісними орієнтаціями та відповідними формами поведінки. Усі мотиви особистості, зокрема естетичні, вважає Х. Ремшмидт (Ремшмидт, 1994), стають більш усвідомленими А. Реан (Реан, 2016), переживаються повніше й глибше (Sierikh & Kamto, 2020 a; Серих, 2020 d).

Взаємодіючи в естетичній діяльності відбувається гармонійний розвиток змістових боків дорослості підлітка, розвиток його духовних, інтелектуальних, моральних та естетичних аспектів. «Сучасний стан справ у суспільстві ставить вихованця перед необхідністю визначити свої життєві цілі, залучатися в сумісну діяльність, зазначає І. Бех, і тільки від нього залежить, якою мірою він сприйматиме себе та інших як неповторних особистостей і якою мірою бачитиме в них засоби для вирішення певних задач» (Бех, 2003 а, с. 24.).

Підлітковий вік – період вироблення системи стійких поглядів на навколишній світ, своє місце в ньому, а також як особистісне ціннісне самовизначення. Підлітковий вік характеризується багатьма особливостями, які охоплюють усі рівні й аспекти психічного розвитку; серед них ускладнення спілкування з дорослими, *емоційна нестабільність*, неадекватна *самооцінка*, знижений рівень *самоконтролю* тощо, а *інтимні переживання* підлітка так чи інакше пов'язані з пошуком себе, із пізнанням своїх здібностей і можливостей, із прагненням дізнатися, як його оцінює оточення, із постійним перебиранням на себе різних ролей дорослих та гострою потребою у формуванні власного образу «Я» (Домбровська, 1995, с. 51).

Важливим моментом у педагогічній взаємодії, закладів освіти зокрема, є новоутворення підліткового віку – почуття дорослості – усвідомлення підлітком свого права на оволодіння раніше недоступними способами життя. У цьому зв'язку частішають його конфлікти з довколишніми, насамперед, з батьками щодо проголошуваних ними норм тощо. Зростає кількість проявів *реакції емансипації* (лат. *emancipatio* – звільнення) – прагнення позбутися опіки батьків. Відчуваючи себе людиною рівнозначною дорослому, підліток очікує відповідного ставлення до себе. Потреба в самостійності, яка домінує під час попереднього періоду, трансформується в потребу самоствердження: підліток втілює своє почуття дорослості, часто порушуючи усталеність стосунків з людьми, що його

оточують. У цей час відбувається інтенсивне становлення ідентичності (від лат. *identicus* – однаковий) – характеристики самосвідомості, пов'язаної з відчуттям стабільності свого «Я» (М'ясоїд, 2001, с. 149). Таким чином, переконує І. Бех, «у підлітковому віці відбувається зміна референтних орієнтацій, і головною стає система взаємин «підліток – значущий підліток», а не «підліток – значущий дорослий» (Бех, 2003, с. 127).

В умовах психологічного становлення підлітковий вік 5-6 класу (період молодшого підліткового віку (з 11 років) є перехідним від молодшого шкільного до молодшого підліткового або початком переходу від дитинства до юності. Ранній підлітковий вік – найскладніший період у розвитку дитини, в якому спостерігаються різкі якісні зміни, які стосуються всіх сфер функціонування особистості: відбувається бурхливий фізичний і розумовий розвиток, етичне й соціальне дорослішання, дитина має підвищену збудливість, імпульсивність, неусвідомлений статевий потяг (Sierikh & Kamto, 2020 a).

Між 11-14 роками, формується *статева ідентичність*: підліток усвідомлює себе носієм ознак статі й будує образ свого тіла – тілесне «Я». Показником статевої ідентичності в дівчат стає зовнішня привабливість, у хлопців – успішність у діяльності. Підліток установлює й рольову ідентичність: випробовує себе в різних ролях, зокрема ролі лідера й підлеглого. Це відбувається, як правило, у середовищі підлітків, де, шляхом освоєння групових норм, формується також *групова ідентичність*» (М'ясоїд, 2001, с. 149; Серих, 2020 d).

Варто зазначити, що у взаємодії підліток шукає собі референтну групу – реальну або ж умовну спільність, у якій може здійснювати *акти самоствердження*. У групі він знаходить те місце в системі міжособистісних стосунків, яке не може посісти серед дорослих. У ній же зустрічається зі своєрідною субкультурою (лат. *sub* – під), нерідко асоціального характеру. Підліток підкоряється нормам групи, до яких ставиться некритично, бере участь в її діях, що нерідко демонструють негативне ставлення до довколишніх. У межах референтної групи нерідко виникає дружба – вибіркове й емоційно насичене ставлення до однолітка, яке ґрунтується на спільних потребах (М'ясоїд, 2001, с. 150). Це засвідчує, за твердженням науковця, що старший підлітковий вік характеризується *виробленням ціннісних орієнтацій* – спрямованості на певні цінності – еталони життя, хлопці виявляють орієнтацію на «гарних і вірних друзів», «здоров'я», «діяльне життя», тоді як дівчата – на «кохання», «цікаву роботу», «щасливе сімейне життя» (М'ясоїд, 2001, с. 151). З огляду на це, ціннісні орієнтації розширюють межі соціальної ситуації розвитку, виводять підлітка на вищий рівень стосунків зі світом; у нього формується готовність до самовизначення (Серих, 2020 d).

В естетичній діяльності підліток порівнює себе з людьми, що його оточують, однолітками, батьками, дорослими. У багатьох підлітків самооцінювання завищене, а рівень домагань вищий за реальні можливості. Підліток «немовби об'єднує весь свій емоційний досвід спілкування з іншими людьми, зазначає І. Бех, і намагається зрозуміти, *хто він такий, навіщо живе*, чого йому чекати від життя, від інших людей» (Бех, 2003, с. 128). На цій підставі іноді виникає уявлення про несправедливе ставлення дорослого до підлітка, наприклад, батьків або вчителя. Це може призвести до виникнення в підлітка афекту й комплексу специфічних особливостей: *виникають образливість, підозрливість, недовіра*, іноді агресивність і завжди – надмірно підвищена чутливість до оцінок інших. На перші невдачі підліток зазвичай реагує афективно, а хронічні невдачі підвищують невпевненість його в собі. В одних знижується рівень домагань, а в інших виникає бажання обов'язково подолати труднощі, довести можливість цього собі і «всім», тому найбільш ефективно долати невдачі і самостверджуватися підліткам у керованій естетичній діяльності (Sierikh & Kamto, 2020 a; Серих, 2020 d).

Оскільки турбота про власну самостійність і сфера претензій на самостійність

підлітків інтенсивно розширюється, взаємодія у спільній діяльності забезпечує *самоствердження*, а соціалізація відбувається без особливих проблем. Почуття дорослості та ідентичність є свідченням якісних змін у самосвідомості підлітка. Він уперше «відкриває «Я», має *потребу в самовдосконаленні, самооцінці, необхідності «розібратися в собі»*. При цьому виявляється екстернальний (зовнішній) локус (лат. Locus – місце) контролю – позитивні результати своєї діяльності розглядаються як власний успіх, а невдачі – наслідок об'єктивних причин. Про самооцінку підлітка свідчить рівень його домагань, що характеризується складністю завдань, які він обирає (переважно, це завдання, що відкривають можливості для самоствердження) і які, як правило, перевершують його можливості. Така невідповідність (М. Неймарк) дістала назву ефекту неадекватності.

Важливою особливістю психіки дітей раннього підліткового віку є *розвиток довільності всіх психічних процесів*. Підлітки можуть самостійно концентрувати увагу, розвивати пам'ять і мислення, регулювати власні емоційно-вольові процеси, триває формування емпатії (М'ясоїд, 2001, с.150).

Виходячи з дослідницьких позицій, зауважимо, що психолого-педагогічною особливістю підліткового віку є те, що значення навчальної діяльності для підлітка в цей час знижується, школа, а ще більше позашкільний заклад стають більше *місцем спілкування*, ніж місцем учіння, спостерігається зростання обсягу та стійкості уваги, розвиток здатності до її переключення й розподілу. Разом з тим, у підлітків виявляється погіршення результатів навчальної діяльності, а проявити себе з найкращого боку він може в закладі позашкільної освіти, де немає уроків і балів. Спілкуючись, підліток може оперувати поняттями, міркувати про властивості предметів, висувати гіпотези, планувати дослідну діяльність та засвоювати великі масиви інформації, в ЗПО можна привернути його увагу до засвоєння великого пласту мистецького матеріалу, досягти естетичної насолоди та ін.

Важливого значення у спілкуванні, аналізі-інтерпретації творів мистецтва набувають інтерактивні методи, зокрема фасилітована дискусія, івент-технологія, що дозволяє набуті істотних змін не лише в мотиваційній, а й в операційній стороні освітньо-виховної діяльності підлітків, підвищити рівень їх абстрагування й узагальнення, сформувати систему прямих і зворотних логічних операцій, міркувань і висновків, що стають більш свідомими, обґрунтованими, логічно досконалішими, отже, навчання стає цікавішим, а естетична діяльність підлітків творчою й продуктивною (Sierikh & Kamtoh, 2020 a; Серих, 2020 d).

Розумова діяльність підлітка, за твердженням Л. Терлецької, як і його поведінка, залежить від стану його *мотиваційної сфери*. Підлітка цікавить тільки те, що пов'язано з його актуальними потребами та переживаннями (Терлецька, 2013, с. 51). Згідно з попередньою тезою, навчання молодших підлітків, зокрема мистецтву, спрямоване на запам'ятовування (а не на розуміння) й неодноразове повторення навчального матеріалу. Пам'ять підлітків у цей час має *переважно наочно-образний характер*. Учні краще запам'ятовують зовнішні ознаки предметів, ніж їх логічну змістову сутність. У пам'яті учнів цього віку зв'язки між окремими частинами явища, що вивчається, є нестійкими, вони погано уявляють собі загальну структуру явища, його цілісність і взаємозв'язок компонентів. Запам'ятовування, зазвичай, носить механічний характер, заснований на враженнях та багаторазовому повторенні, тому процес відтворення виучуваного вирізняється неточністю, великою кількістю помилок, заучене недовго утримується в пам'яті. Проте у 10-річних учнів пам'ять починає розвиватися в напрямі інтелектуалізації. Зростає кількість учнів, які використовують прийоми *опосередкованого запам'ятовування*, збільшується обсяг застосування таких прийомів, їх використання стає дедалі більш свідомим, більш цілеспрямованим. Віковий період 11-12 років характеризується переходом *від механічної*

пам'яті до смислової, яка формується під впливом навчання й має вирішальне значення в здобутті знань. Підлітки краще запам'ятовують вірші, пісні, сцени вистав, рухи танцю, кадри фільмів, оскільки опираються вже не тільки на наочно-образне мислення, але й на асоціації, аналогії тощо (Sierykh & Kamto, 2020 a; Серих, 2020 d).

У підлітків «спостерігається індивідуальна різниця і в характерах мнемонічної діяльності, зауважує П. М'ясоїд: учні 5-го класу більше використовують зовнішні прийоми запам'ятовування (асоціації, смислове групування), 8-класники використовують опосередковані прийоми запам'ятовування, пошук специфічних прийомів для кожного матеріалу. Центральне місце посідає аналіз змісту матеріалу, його своєрідності та внутрішньої логіки» (М'ясоїд, 2001, с. 150). Це засвідчує, що в навчальній діяльності продовжується становлення *пізнавальних процесів* підлітків. Вони стають, з одного боку, засобом довільної регуляції поведінки, а з другого – засобом самопізнання. Зокрема, мислення підлітка перебуває на стадії формально-логічних операцій, на якій воно вже виходить за межі безпосередньо даної реальності. Остання вважається і гіпотетично можливою, а це спонукає підлітка до висування різноманітних гіпотез. При цьому він оперує поняттями, вдосконалюється його рефлексія (М'ясоїд, 2001, с. 151).

В естетичному вихованні підлітків місце й роль мистецтва, зазначає Г. Костюк, передбачає чітке розуміння його в *системі поглядів, настанов, уявлень особистості, стосовно умов власного буття та життєдіяльності* (Костюк, 2005). Тому, на думку О. Леонтьєва, з метою активізації навчально-пізнавальної діяльності слід пропонувати підліткам самостійно складати завдання й ставити однокласникам запитання, які стосуються вивченого теоретичного матеріалу. Така практика розвиває пам'ять та увагу в підлітків, потребує вивчення теоретичного матеріалу.

Підлітки – «князі почуттів», поети, підкреслював Я. Корчак, все бачать, відчують, хоча багато чого не можуть сказати. Заслуговує на увагу думка О. Апраксіної про те, що у живопису, літературі, музиці, хореографії є свої специфічні норми і умови, які стосуються «сутності» відповідних учасників художньо-естетичного процесу. Саме ці положення інтегруються у вихідних принципах психолога Х. Томе, який використовує психобіографічний метод, уживає «тему буття» як головного прагнення особистості, її високої власної цінності (Sierykh & Kamto, 2020 a).

Цінності особистості, за твердженням С. Болтівця, які є ідеєю людської досконалості, дають змогу створити виховний, естетичний ідеал засобами мистецтва, збагачувати його, утілювати в усі сфери життя, бо реальне втілення його «створює виховну норму», вважав І. Сікорський, він звертає увагу на спорідненості мистецтва виховання й мистецтва психології, що полягає у «зверненні до людської душі» (Sierykh & Kamto, 2020 a; Серих, 2020 d).

Слід зауважити, що стрижнем естетичного виховання є сприймання, розуміння краси – основа естетичної культури, без якою естетичні почуття залишаються глухими до всього прекрасного. Тому ми прагнемо до того, щоб через всі сторони людського життя дитини – розмову й фізичну працю, творчість, суспільну діяльність, морально-естетичні відносини, дружбу, любов – червоною ниткою проходила думка (за цитуванням В. Сухомлинського), що «красу потрібно цінити й берегти. Зупинись перед красою – і перед тобою також розквітне краса», – наголошував педагог (Сухомлинський, 1977, с. 371).

Науковий інтерес становлять ідеї А. Петровського про діалог з естетичного виховання й художньо-педагогічних явищ і ситуацій, який впливає на розвиток *творчого мислення* підлітків. Педагогічна взаємодія, спілкування у формі естетично насиченого діалогу представлено як взаємини, у контексті яких художній твір є суб'єктом і предметом спілкування (Петровський, 1987).

Образи, які пропонуються підліткам для виконання, народжуються завдяки *особливому емоційному стану*, душевним рухам, концентруючись на внутрішньому «Я». Серед цієї структурної системи виділяємо процес *саморозвитку підлітків як виразальну можливість естетичних орієнтацій*. Свобода й можливість вибору навчання засобами мистецької діяльності впливають на базисну підготовку, дають змогу реалізувати власні творчі можливості. Процес саморозвитку підлітків сприяє професійному визначенню, розвитку комунікативних здібностей, змістовному та розумному заповненню свого вільного часу. За твердженням В. Пахаренка, підліток має особливу психіку, йому властиве *емоційно-символічне мислення*, значно більше, ніж раціонально-понятійне, він різноманітніше й глибше сприймає дійсність (Пахаренко, 1999).

Систематизація багатьох підходів до розуміння психолого-педагогічних особливостей підлітків як суб'єктів педагогічної взаємодії дозволила схарактеризувати підлітковий вік (Sierykh & Kamtoh, 2020 a; Сєрих, 2020 d).

1. Досягнення підлітків помітні у розвитку їхніх міркувань та висновків. Вони вдаються до міркувань, не лише відповідаючи на запитання вчителів, керівників гуртків, а й з власної потреби впевнитися в істинності тих чи інших суджень, довести їх, обстояти свою думку (Sierykh & Kamtoh, 2020 a).

2. Інтереси підлітків, особливо старшого підліткового віку часто набувають форми захоплень, які буквально поглинають весь час дитини, навіть на шкоду шкільним заняттям. Інтереси дітей у цьому віці стають більш усвідомленими, підліток все частіше спрямовує і підтримує інтереси, тому, за умов успішної взаємодії в естетичному вихованні можливий розвиток мистецьких, естетичних уподобань, навичок сприймання (Sierykh & Kamtoh, 2020 a; Сєрих, 2020 d).

3. Підлітковий вік відзначається бурхливим перебігом емоцій, раптовими змінами емоційних станів, переживань, настроїв, переводами від піднесеності до нестриманості, галасливості, від надмірної рухливості до спокою, байдужості. Раптові зміни настрою підлітків, що спричиняються різними факторами: погана оцінка, розчарування в друзів, неуважність дорослих до інтересів і почуттів підлітків, нетактовний спосіб утручання в їхнє емоційне життя, уможлиблюють плідне спілкування й естетичну діяльність, в яких підлітки по-новому ставляться до себе і прагнуть виявляти в собі кращі якості поведінки дорослого (Sierykh & Kamtoh, 2020 a; 2020 d).

4. У підлітків поступово формується здатність спостерігати явища навколишнього світу, мистецтва відповідно до певної мети, виявляти істотні деталі, з'ясовувати взаємозв'язки між ними, що ураховуються педагогами в процесі навчання і виховання, виявлення істотних ознак предметів, установлення зв'язків між декількома об'єктами тощо (Sierykh & Kamtoh, 2020 a; 2020 d).

На основі аналізу наукових праць Б. Ананьєва, 1977; 1978; І. Бєха, 2003; 2003а; 2012; 1998; Л. Виготського, 2001; М. Забродського, 1998; Г. Кондратенка, 2003; Г. Костюка, 2002; О. Леонтьєва, 1975; П. М'ясоїда, 2001; Б. Теплова, 2001; Л. Терлецької, 2013 та інших науковців згрупуємо загальні, найбільш суттєві для дослідження психолого-педагогічні особливості підлітків як суб'єктів педагогічної взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в їхньому естетичному вихованні (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Психолого-педагогічні особливості підлітків як суб'єктів педагогічної взаємодії (Sierykh & Kamto, 2020 a; Серих, 2020 d)

Відтак, на підставі розглянутих вище психологічних особливостей підлітків, які є загальними й найтипівішими для дітей цієї вікової категорії, можемо зробити висновки, що цей вік є найсприятливішим для формування й розвитку системи поглядів, настанов, уявлень особистості стосовно умов власного буття та життєдіяльності. Урахування психолого-педагогічних особливостей підлітків, уміння підлітків самостійно концентрувати увагу, розвивати пам'ять і мислення, регулювати власні емоційно-вольові процеси, спрямовує підлітків до набуття умінь самовдосконалення, самооцінки, що дозволяє розглядати їх як суб'єктів педагогічної взаємодії в естетичному вихованні (Sierykh & Kamto, 2020 a; Серих, 2020 d).

Висновки до першого розділу

У першому розділі на основі теоретичного аналізу наукознавчих і психолого-педагогічних розвідок спроектовано загальну стратегію дослідження, що зумовила логіку дослідницького пошуку, встановлено теоретичні та методологічні засади дослідження з огляду наукових позицій щодо взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків доведено актуальність наукової проблеми на соціокультурному, науково-педагогічному та освітньо-практичному рівнях.

Теоретичний аналіз наукових розвідок дозволив визначити філософські, соціокультурні та психолого-педагогічні детермінанти взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти. Сучасними філософськими чинниками означеної взаємодії є використання синергетичного, антропологічного, логіко-когнітивного, феноменологічного, аксіологічного та інших принципів і підходів; філософії людиноцентризму, з якої продукується свідомість, духовність, ідентичність, ціннісна основа «Я-концепції»

особистості. Соціокультурними детермінантами дослідження на суспільному й на особистісному рівні визнано глобалізацію, інформатизацію та гуманізацію суспільних відносин. Психолого-педагогічними детермінантами взаємодії є гармонізація педагогічних впливів, що конструюються й організовуються як актуальні, своєчасні й особистісно-значущі в системі взаємообумовлених дій; форми й норми спільних дій, співвідношення спілкування й діяльності; художньо-естетичне спілкування, яке в структурі спільної діяльності призводить до рівноправного діалогу; інформаційний обмін, емоційний контакт між особами, інтерсуб'єктний та інтегровальний чинники взаємодії, ознаками яких є предметність і за допомогою яких відбувається поєднання частин у певний тип цілісності, прогнозовано у систему взаємодії.

У розділі обґрунтовано аксіологічний, компетентнісний, особистісно зорієнтований та суб'єктно-діяльнісний підходи до естетичного виховання підлітків. В умовах взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків набуває особливої значущості і реалізується аксіологічний підхід, який полягає у формуванні цінностей і ціннісних орієнтацій підлітків як компонентів естетичного виховання. Особистісно зорієнтований підхід, згідно з яким вихованець визнається унікальною, наповненою різними устремліннями, прагненнями та інтересами особистістю, рівноправним суб'єктом виховної взаємодії. Перспективним є компетентнісний підхід, що передбачає: оволодіння досвідом вирішення життєвих проблем, виконання ключових функцій, соціальних ролей; спрямованість освітнього процесу не на знаннево-орієнтаційний компонент, а на формування й розвиток основних компетентностей особистості; здатності на базі теоретичних знань вирішувати завдання в різних сферах діяльності.

За результатами дефінітивного аналізу визначено сутність та зміст дефініцій, які розкривають специфіку взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків: «педагогічна взаємодія» як соціальний психолого-педагогічний процес, спрямований на досягнення спільної мети, позитивного результату щодо естетичного виховання підлітків і охоплює такі підсистеми, соціальні інститути, заклади освіти, характерологічними ознаками якої є відкритість, динамічність, діяльність, цілісність, адаптованість, здатність до самовдосконалення; **«взаємодія закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків»** як цілісний динамічний педагогічний процес організованої узгодженої освітньо-виховної діяльності суб'єктів закладів загальної середньої та позашкільної освіти, спрямований на розвиток естетичної вихованості підлітків як інтегрованої якості особистості через культурне збагачення, активізацію партнерських, суб'єкт-суб'єктних відносин, досягнення спільної мети, цілей, завдань, прагнень, здобуття ними здатностей використовувати інтеріоризовану систему естетичних цінностей для конструювання нових моделей власної творчої діяльності, нових результативних дій і взаємодії.

За результатами наукового аналізу визначено завдання та уточнено дефініцію «естетичне виховання», яке визначаємо як *єдність комплексного, планомірного, цілеспрямованого і послідовного впливу на підлітків з боку суб'єктів взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти (інших соціальних інституцій та установ) на основі єдиних науково-педагогічних принципів, методів та засад, в результаті яких в підлітків виникає світоглядна установка на безпосередню творчу оцінку дійсності, мистецтва і власного життя в суспільстві як проявів прекрасного і потворного, піднесеного і низького, трагічного і комічного та інших естетичних категорій.*

Розкрито психолого-педагогічні особливості підлітків, що дозволяє розглядати їх як суб'єктів педагогічної взаємодії в естетичному вихованні. У підлітків відбуваються якісні зрушення у розвитку самосвідомості, починається формуватися позиція дорослої людини. Підліток знаходиться у нових взаємозв'язках із світом дорослих і світом

цінностей, мотивів поведінки та діяльності; у нього виникає потреба в пізнанні власних особливостей, характерні інтерес та роздуми про себе; потреба мати повагу в колі однолітків і прагнення знайти близьких друзів. На перше місце виходить міжособистісне спілкування, суспільно корисна діяльність, що позитивно позначається на розвитку психіки та особистості загалом. Ураховуючи зміни, що відбуваються в психічному житті підлітків, уможлиблюється реалізація естетичних завдань: виховувати естетичне ставлення до краси, творів мистецтва, естетичної діяльності; розширювати мистецькі компетентності, розвивати мистецькі вміння; прищеплювати естетичні почуття й смаки; залучати до спільної творчої діяльності, гармонізувати стосунки тощо.

Таким чином, доведено необхідність здійснення емпіричного аналізу сучасної педагогічної практики естетичного виховання підлітків у закладах загальної середньої та позашкільної освіти.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ В ЕСТЕТИЧНОМУ ВИХОВАННІ ПІДЛІТКІВ

2.1. Нормативно-методичні засади взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків

Соціально-політичні, економічні, науково-технічні, інтеграційні й екологічні реалії сьогодення детермінують не тільки розгляд існуючої нормативно-методичної бази взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, але й аналіз та інтерпретацію існуючих документів, які дозволять ефективніше здійснювати означений процес взаємодії (Серих, 2019).

Розкриваючи сутність нормативно-методичних основ взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, охарактеризуємо визначений нами концептуальний рівень взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків – мегарівень дослідження – від грецьк. *megas* – величезний (у складних словах відповідає поняттю «мільйон», «великий», «грандіозний», «велетенський»), який зображено в багатовекторній моделі взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків і включає спільні складові: суб'єктивно-об'єктивні ознаки суспільства, соціально-політичні, суспільні, економічні, демографічні, законодавчі, нормативні та інші реалії, що об'єктивно впливають на взаємодію ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків; соціальну ситуацію, що дозволяє здійснювати організацію, планування (змістовну складову), контроль освітньо-виховної діяльності в закладах ЗЗСО та ЗПО; демографічну ситуацію в країні, зумовлює перегляд нормативно-методичних основ взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, її змістовне наповнення; принципи, закони, положення, концепції, що стосуються організації виховної діяльності, на які спираються керівники закладів освіти під час організації, планування, виконання і контролю освітньої та виховної діяльності. Детальний розгляд нормативно-методичної бази дослідження дає змогу розширити контент змісту основних засад ЗЗСО та ЗПО відповідно до спрямованості специфіки здійснюваної освітньої діяльності, яку пропонує сьогодні загальна середня та позашкільна освіта і виділити зміст і обсяг освітніх понять, положень, явищ, які є взаємопов'язаними (Серих, 2019).

Нормативно-методичні основи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, її правові, соціально-економічні, організаційні, освітні та виховні засади та напрями розвитку визначено в низці документів: Конституція України (1996), Закон України

«Про освіту» (2017), Закон України «Про загальну середню освіту» (2020), Закон України «Про позашкільну освіту» (2000), Закон України «Про охорону дитинства» (2001), Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти (2015), Концепція «Нова Українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи» (2016), Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах (2004), «Концепція розвитку позашкільної освіти та виховання» (2013), «Концепція загальної мистецької освіти» (2004), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. (2013), Національна доктрина розвитку освіти (2002), Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні (2004), Національна рамка кваліфікацій (2018), Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (2011) та ін. Проаналізуємо та порівняємо основні положення цих документів з метою встановлення взаємозв'язків змістового контенту щодо взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти (Серих, 2019).

Першим і надважливим у взаємодії закладів ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків є те, що законодавчою базою функціонування та розвитку як загальної середньої, так і позашкільної освіти в Україні є Конституція України, в якій громадянам гарантовано право на освіту. «Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність як повної загальної середньої, ...так і позашкільної освіти, ...різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням» (*Конституція України*, 1996, ст. 53) і гарантується «свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності» (*Конституція України*, 1996, ст. 54).

Основні засади взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків обумовлено в законі України «Про освіту», у якому визначено структуру системи освіти України, зокрема позашкільну освіту як невід'ємний її складник (*Закон України «Про освіту»*, 2017, ст. 10), так «метою позашкільної освіти є розвиток здібностей дітей та молоді у сфері освіти, науки, культури, фізичної культури і спорту, технічної та іншої творчості, здобуття ними первинних професійних знань, вмінь і навичок, необхідних для їх соціалізації, подальшої самореалізації та/або професійної діяльності» (там само, с. 11); зазначене дало змогу визначити складові взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти, оскільки згідно з законом «громадяни України мають право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань тощо». Це право забезпечується розгалуженою мережею закладів, заснованих на державній та інших формах власності, де створюються умови для вибору профілю навчання й виховання відповідно до здібностей, інтересів громадянина (там само, ст. 14). «Органи місцевого самоврядування створюють умови для доступності позашкільної освіти шляхом формування, утримання та розвитку мережі закладів позашкільної освіти відповідно до освітніх, культурних, духовних потреб та запитів населення» (там само, ст. 14).

Відповідно до закону України «Про освіту» «метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності». «Результати навчання здобувачів освіти повної загальної середньої освіти оцінюються шляхом державної підсумкової атестації, яка може здійснюватися в різних формах, визначених законодавством, зокрема у формі зовнішнього незалежного оцінювання». (*Закон України «Про освіту»*, 2017, ст. 12). Установлено, що взаємодія закладів загальної середньої та позашкільної освіти в

естетичному вихованні підлітків лежить у площині завдань нової освітньої філософії: спрямування навчально-виховного процесу на формування духовного світу особистості, утвердження загальнолюдських цінностей, розкриття потенційних можливостей та творчих здібностей підлітків, спрямованих на акмеуспих (Серих, 2019).

Проблеми взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків лежать в площині закону України «Про загальну середню освіту», яким визначено головне завдання середньої освіти – «забезпечення всебічного розвитку особистості шляхом навчання, виховання та розвитку, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях»; «виховання громадянина України, формування особистості учня (вихованця), розвиток його здібностей, обдарувань (Закон України «Про загальну середню освіту» (2020), виконання вимог Державного стандарту повної загальної середньої освіти, підготовка учнів (вихованців) до подальшої освіти і трудової діяльності; виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей Українського народу та інших народів і націй» (*Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти*, 2011, с 3). Законом України «Про загальну середню освіту» ЗПО належать до загальної середньої освіти як заклади для виховання дітей та задоволення їхніх потреб у додаткових знаннях, уміннях за інтересами (наукових, технічних, художньо-естетичних тощо) (Закон України «Про загальну середню освіту» (2020). Зміст позашкільної освіти на мегарівні дослідження взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків є пропедевтично та загальнорозвивально спрямованим і, за потреби, має розроблятися для учнів (вихованців) різного віку, які почали навчатись у гуртках закладів позашкільної освіти.

Нормативно-правові, соціально-економічні, організаційні, освітньо-виховні засади позашкільної освіти визначено в законі України «Про позашкільну освіту» (Закон України «Про позашкільну освіту», (2000). Позашкільна освіта декларується як складова системи безперервної освіти, спрямована на розвиток здібностей та обдарувань вихованців, учнів і слухачів, задоволення їхніх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні. Законом також визначено основні завдання позашкільної освіти, зокрема: виховання громадянина України; вільний розвиток особистості та формування її соціально-громадського досвіду; виховання у вихованців, учнів і слухачів поваги до Конституції України, прав і свобод людини та громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії; виховання у вихованців, учнів і слухачів патріотизму, любові до України, поваги до народних звичаїв, традицій, національних цінностей Українського народу, а також інших націй і народів; створення умов для творчого, інтелектуального, духовного і фізичного розвитку вихованців; ...здобуття учнями, вихованцями, слухачами первинних професійних навичок і вмінь, необхідних для їхньої соціалізації, подальшої самореалізації та/або професійної діяльності; задоволення потреб вихованців, учнів і слухачів у професійному самовизначенні і творчій самореалізації; пошук, розвиток та підтримка здібних, обдарованих і талановитих вихованців, учнів і слухачів; організація дозвілля вихованців, учнів і слухачів; здійснення інформаційно-методичної та організаційно-масової роботи (Закон України «Про позашкільну освіту», 2000, ст. 8). Таким чином, завдання, що висуваються передкладами ЗЗСО та ЗПО перетинаються, і, майже, співпадають. Згідно із Законом України «Про позашкільну освіту» система позашкільної освіти – це освітня підсистема, що включає державні, комунальні, приватні заклади позашкільної освіти; інші заклади освіти як центри позашкільної освіти, до числа яких належать: заклади загальної середньої освіти незалежно від підпорядкування, типів і форм власності, в тому числі школи соціальної реабілітації, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, заклади професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої; гуртки, секції, клуби, культурно-освітні, спортивно-оздоровчі, науково-пошукові об'єднання на базі закладів загальної середньої

освіти, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, закладів професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої; клуби та об'єднання за місцем проживання незалежно від підпорядкування, типів і форм власності; культурно-освітні, фізкультурно-оздоровчі, спортивні та інші заклади освіти, установи; фонди, асоціації, діяльність яких пов'язана із функціонуванням позашкільної освіти (*Закон України «Про позашкільну освіту»*, 2000). Ці різновиди ЗПО дозволяють здійснювати цілеспрямовану взаємодію в різних напрямках діяльності й ефективно естетично впливати на підлітків (Серих, 2019).

Варто звернути увагу на положення «Про позашкільний навчально-виховний заклад», яким визначено системно-структурні, теоретико-технологічні, організаційно-педагогічні, науково-практичні засади освітньо-виховного процесу. У Положенні зазначається, що «позашкільний навчально-виховний заклад – це широкодоступний заклад освіти, який дає дітям та юнацтву додаткову освіту, спрямовану на здобуття знань, умінь й навичок за інтересами, а також забезпечує потреби особистості у творчій самореалізації та організації змістовного дозвілля». Головними завданнями ЗПО є: «реалізація державної політики в галузі освіти; створення умов для гармонійного розвитку особистості, задоволення потреб дітей і підлітків у додатковій освіті, організація їх дозвілля; виявлення, розвиток і підтримка юних талантів та обдаровань, стимулювання творчого самовдосконалення дітей і юнацтва; формування у дітей та юнацтва національної самосвідомості, активної громадянської позиції; задоволення потреб учнівської молоді у професійному самовизначенні відповідно до її інтересів і здібностей» (*Положення «Про позашкільний навчально-виховний заклад»*, 2001) (Серих, 2019).

У Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти наголошено на основних принципах, яких дотримуються заклади освіти: «єдність національного й загальнолюдського – формування національної свідомості, любові до рідної землі і свого народу, оволодіння українською мовою, прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, традицій та звичаїв народів, що населяють Україну, оволодіння надбаннями світової культури; природовідповідність виховання.; культуровідповідність виховання – органічний зв'язок з історією народу, культурними та прогресивними родинно-побутовими й релігійними традиціями, з народним мистецтвом; ...активність, самодіяльність, творча ініціатива учнівської молоді, поєднання педагогічного керівництва з ініціативою й самодіяльністю учнів, утвердження життєвого оптимізму, розвиток позитивного мислення; демократизація виховання – розвиток різноманітних форм співробітництва й встановлення довір'я між вихователями й вихованцями, повага до суверенітету особистості дитини, розуміння її запитів та інтересів; гуманізація виховання – пріоритетність завдань самореалізації особистості вихованця, створення умов для вияву обдарованості і талантів дітей, формування гуманної особистості, щирої, людяної, милосердної; безперервність та наступність виховання – досягнення цілісності й наступності у вихованні; нероздільність навчання й виховання, що полягає в їх органічному поєднанні, упорядкуванні змісту навчання і виховання формуванню особистості; єдність навчання й виховання – розвиток і формування особистості, опанування нею національної й світової культури; диференціація та індивідуалізація виховного процесу – урахування у виховній роботі рівнів фізичного, психічного, соціального, духовного, інтелектуального розвитку вихованців, стимулювання активності, розкриття творчої індивідуальності кожного; гармонізація родинного й суспільного виховання – організація педагогічного всеобучу батьків, об'єднання й координація виховних зусиль усіх суспільних інституцій» (*Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти*, 2015, с. 48) (Серих, 2019).

Водночас варто зазначити, що згідно з Концепцією художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах стосовно взаємодії сучасні ЗЗСО та ЗПО стають «осередками виховання справжньої духовності, плекання творчої особистості,

виховання людини, що характеризується високою емоційно-естетичною культурою» (*Концепція художньо-естетичного виховання учнів*, 2004, с. 2). З огляду на це, взаємодію ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків необхідно «наповнити гуманітарним змістом, який би відповідав актуальним завданням відродження національної культури», бо виконання цих завдань «передбачає органічний зв'язок з культурними й побутовими традиціями, з народним мистецтвом у всіх його багатожанрових проявах; опанування молодим поколінням багатств духовної культури народу й формування на цій основі духовності, моральності, художньо-естетичної культури особистості, розвиток її індивідуальних здібностей і таланту як складової таланту українського народу» (там само, с. 48).

Основи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків знаходимо в задекларованих у Національній доктрині розвитку освіти принципах, які, безумовно, в цих закладах і реалізуються (*Національна доктрина*, 2002). До нормативно-методичних засад взаємодії ЗЗСО та ЗПО варто віднести задекларовані стереотипні освітні принципи доступності, наступності, безперервності, інноваційності, які задекларовано у ключовій реформі «Нова українська школа», головна мета якої – «створити школу, в якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, як це відбувається зараз, а й уміння застосовувати їх у повсякденному житті. НУШ – це школа, до якої приємно ходити учням. Тут прислухаються до їхньої думки, вчать критично мислити, не бояться висловлювати власну думку та бути відповідальними громадянами. Водночас батькам теж подобається відвідувати цю школу, адже тут панують співпраця та взаєморозуміння» (*Нова Українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи*, 2016, с. 1).

Ознаки взаємодії ЗЗСО та ЗПО знаходимо на сайті «Нова українська школа», створеного для інформування про перебіг реформи освіти та її ключових позиції МОН України у партнерстві з громадською організацією «Smart освіта». На сайті зокрема висвітлюються ключові підходи до нормативної освітньої та методичної діяльності в умовах НУШ, тому аналізуючи, порівнюючи, співставляючи ключові позиції НУШ та реалізуючи їх на практиці, зможемо ефективно розв'язати проблему побудови системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. Ключова зміна для учнів стосується підходів до навчання та змісту освіти. «Адже мета НУШ – виховати інноватора та громадянина, який вмє ухвалювати відповідальні рішення та дотримується прав людини. Замість запам'ятовування фактів та понять учні набуватимуть компетентностей. Це – динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність. Тобто формується ядро знань, на яке будуть накладатись уміння цими знаннями користуватися, а також цінності та навички, що знадобляться випускникам української школи у професійному та приватному житті» (там само, 2016, с. 1). Співпраця «між усіма учасниками освітнього процесу – учителів, учнів, адміністрацій та батьків – наріжний камінь, який допоможе досягти всіх інших результатів. Адже тільки так можливо втілити головну мету: змінити освітнє середовище, впровадити навчання для життя» (там само, с. 2) (Серих, 2019).

Важливим методичним доробком є й організація освітнього процесу, характерного саме для ЗПО, – «індивідуалізація життєвого шляху зростаючої особистості. Це усвідомлення необхідне для духовного прозріння дитини, для самостійного й ефективного здобуття знань у сучасній диференційованій освіті, усвідомлення сенсу життя й визначення власного життєвого шляху» (Вербицький, Ковбасенко, Литовченко & Тихенко, 2012). Відтак позашкільна освіта як соціальний інститут виховання й розвитку дітей та учнівської молоді є невід'ємною частиною освітньо-виховного простору та сприяє формуванню особистості, розкриттю її творчого потенціалу, вихованню соціально значущих якостей, формуванню її

ціннісних і моральних орієнтирів, тому саме позашкільна освіта відіграє унікальну роль у розв'язанні проблеми взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти (Серих, 2019).

Список компетентностей, яких набуватимуть підлітки, уже закріплено законом «Про освіту». Показчик створювався з урахуванням «Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя» (*Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європи*, 2019, с. 2). «Багато компетенцій є близькими та пов'язаними: аспекти, які є основними в одній області, допомагають іншій. Загальні знання мов, освіченість, здібність до кількісного мислення та обізнаність у сфері інформаційних та комунікаційних технологій – це необхідна основа для навчання, а навчання заради здобуття знань включає всю навчальну діяльність. Еталонними рамками застосовується пункти: критичне мислення, творчість, ініціативність, вміння вирішувати проблеми, оцінка ризику, вміння приймати рішення та вміння конструктивно керувати емоціями. Усі вони важливі для всіх восьми основних компетенцій» (*Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європи*, 2019, с. 8). У Рекомендаціях також було «визначено положення про «нові основні навички» першочерговими і підкреслено, що навчання протягом усього життя має включати навчання від дошкільного віку» (*там само*, с. 2). У цьому аспекті позашкільна освіта повноцінно має можливість «пропонувати молодим людям засоби розвитку основних компетенцій до рівня, який необхідний у дорослому житті, та який сформує основу для подальшого навчання» (*там само*, с. 3).

Водночас варто акцентувати увагу на ще одному важливому аспекті діяльності ЗПО, що, зокрема підтверджує існуюча нормативно-методична база – важливість діяльності позашкільної освіти як соціально важливої ланки системи освіти в державі. Виховання в ЗПО є частиною процесу соціалізації, тобто спеціально організованого процесу засвоєння дитиною соціально визнаних цінностей, формування нормативних якостей особистості та зразків поведінки. На відміну від соціалізації як неперервного процесу, виховання є перервним, дискретним процесом, воно здійснюється планово, однак обмежене в часі та місці, тому виховання – це взаємодія, під час якої педагог як носій суспільного досвіду систематично діє для вдосконалення особистості (Серих, 2019).

За узагальненнями провідних фахівців загальної середньої та позашкільної освіти у державі розроблено й упроваджено комплекс актів прямої дії, спрямованих на функціонування та розвиток усіх складових системи освіти, у тому числі, позашкільної (Биковська, 2006, 2008, 2009; Вербицький, 2002, 2008, 2009, 2019; Ковбасенко, 2000, 2006, 2008; Пустовіт, 2003, 2006, 2008).

Нормативно-методичне підґрунтя процесів становлення та розвитку ЗПО здійснено в наукових доробках І. Беха (2003, 2003 а, 2012, 2015, 2015 а), О. Биковської (2008, 2006, 2009), В. Вербицького (2002, 2008, 2009, 2019); Л. Ковбасенко (2000, 2006, 2008), О. Литовченко (2009, 2010), Л. Павлової (2005, 2008), Г. Пустовіта (2003, 2006, 2008, 2010), Л. Тихенко (2007, 2007 а, 2008, 2008 а) та інших вітчизняних науковців, методистів і педагогів-практиків.

Утверджуючись у статусі початкової ланки неформальної освіти упродовж життя, позашкільна освіта має забезпечувати «розвиток здібностей дітей і молоді у сфері освіти, науки, культури», «...здобуття ними первинних професійних знань, вмінь і навичок, необхідних для їх соціалізації та/або професійної діяльності» (*Закон України «Про освіту»*, 2017). Реалізація окреслених навчально-методичних векторів позашкільної освіти, форм, методик і технологій естетичного виховання здійснюється шляхом виконанням навчальних програм для гуртків, секцій, творчих об'єднань ЗПО художньо-естетичного напрямку позашкільної освіти, що розроблені з урахуванням нормативно-правової бази, упровадження організаційних, методичних і процесуальних новацій, що є важливим в роботі з формування ключових компетентностей підлітків й регламентують роботу закладів позашкільної освіти з

естетичного виховання (додаток А.1) (*Позашкільна освіта в Україні. Нормативно-правові акти, 2019*) (Серих, 2019).

Варто зазначити, що взаємодія ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків передбачає врахування змісту естетичного виховання ЗЗСО, яким запропоновано цілісний художньо-естетичний розвиток особистості учня шляхом опанування різних видів мистецтва і координації знань, умінь та уявлень, набуття яких необхідне для формування в свідомості учнів полікультурного й поліхудожнього образу світу (Серих, 2019). Зокрема ці напрями окреслює освітня галузь «Мистецтво», яка спрямована «на розширення в процесі опанування творів мистецтва і художньо-практичної діяльності набутих у початковій школі ключових, міжпредметних, предметних компетентностей» (*Навчальна програма «Мистецтво», 2012, с. 19*).

Ефективне розв'язання проблеми взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків можливе завдяки реалізації на практиці специфіки освітньої діяльності відповідно до Національної рамки кваліфікацій – це системний і структурований за компетентностями опис кваліфікаційних рівнів освіти. Кожен рівень – це завершений етап освіти, що характеризується рівнем складності освітньої програми, сукупністю компетентностей особистості, які визначені, як правило, стандартом освіти та відповідають певному рівню. Україна наразі здійснює модернізацію своїх освітніх і професійних стандартів, формує відповідну законодавчо-нормативну базу, створює умови для залучення до процесів розбудови нової інноваційної Національної системи кваліфікацій (НСК) за сприяння Європейського фонду освіти (ЄФО) (Серих, 2019).

Соціальний попит на освіту, що відзначається практичною спрямованістю та широкими можливостями для творчої самореалізації особистості, зумовлює важливість оптимізації освітньо-виховної роботи в закладах загальної середньої та позашкільної освіти. Реалізація цього завдання можлива за умови дотримання вимог щодо якості освіти, детермінованої сучасними інтеграційними процесами; побудови освітньо-виховного процесу в контексті впровадження принципів соціалізації та гуманізації; удосконалення методико-педагогічних засад їх діяльності; єдності навчальних, виховних, розвивальних цілей і завдань. За таких умов ЗЗСО та ЗПО зможуть забезпечувати динамічність, диференціацію та індивідуалізацію освітньо-виховного процесу як соціального явища і дасть змогу ефективно розкривати й реалізувати життєві та освітні потреби підлітків (Серих, 2019).

Аналіз нормативно-правової бази дослідження забезпечує розкриття змісту мегарівня дослідження. Розглядаючи особливості суспільства як філософської категорії та соціальної ситуації, зазначимо, що сучасний етап соціально-економічного розвитку в державі передбачає необхідність більш ефективного використання освітньо-виховного потенціалу ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, спрямованого на вирішення проблеми організації вільного часу дітей та учнівської молоді, задоволення їхніх потреб в особистісному розвитку та самореалізації. Це уможливило створення цілісної освітньо-виховної системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО, яка індивідуалізуватиме інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток підлітків в межах єдиного освітнього соціокультурного простору держави. Своєю чергою будова системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків забезпечує рівний доступ до якісної освіти в ЗПО. Це створює комфортні умови для здобуття підлітками додаткових знань й умінь за інтересами, сприяє стимулюванню, розвитку та реалізації духовного, творчого потенціалу, самовизначенню, допрофесійній, професійній підготовці підлітків (Серих, 2019).

Реалізація складових мегарівня концепції дослідження, зокрема створення системи взаємодії ЗЗПО та ЗПО забезпечить естетичний розвиток підлітків не тільки в ЗЗСО, але ще змістовніше в ЗПО, де провідним є формування здатності самостійно навчатися; створення умов для залучення до активної пізнавальної, соціально значущої діяльності кожної дитини;

формування творчої особистості вихованця; набуття підлітками навичок пошукової і дослідницької діяльності, які сприяють розвитку критичного мислення і забезпечують становлення науково-інноваційного типу особистості; підвищення мотивації до спільної діяльності в групі, розвиток комунікаційно-діалогових компетентностей як безальтернативний засіб функціонування сучасного освітньо-виховного середовища закладу освіти.

Здійснений нами аналіз нормативно-правової бази взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків дозволяє представити нормативно-правові та методичні основи взаємодії ЗЗСО та ЗПО у порівняльному аспекті. Знайшовши точки перетину в нормативних і методичних документах, викладемо основні результати аналізу в схемі (рис. 2.1).

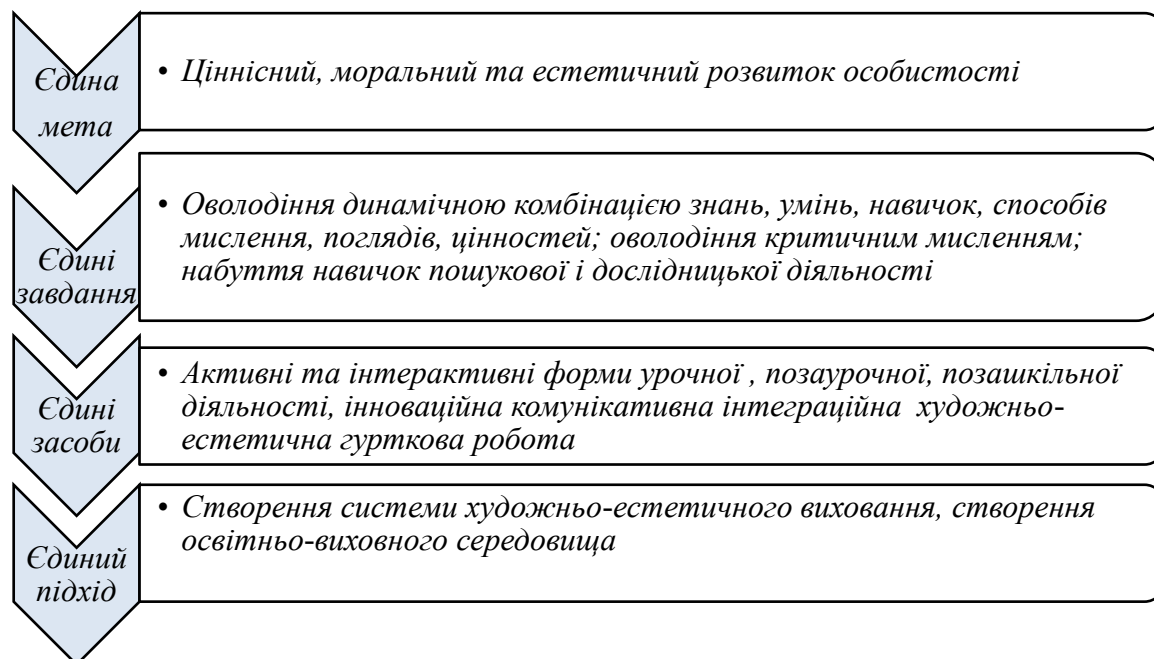

Рис. 2.1. Порівняльний аналіз нормативно-правових і методичних основ взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти (Серих, 2019)

Розглядаючи схему порівняльного аналізу нормативно-правових і методичних основ взаємодії, констатуємо, що заклади загальної середньої та позашкільної освіти мають єдину мету, єдині завдання, засоби, єдиний науково-регламентований підхід до розв'язання питання взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків. Це дає підстави сформулювати необхідні концепти або постулати дослідження взаємодії:

– для підвищення взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків *розробити умови, механізми означеної взаємодії*, які спираються на прозору, чітку і несуперечливу систему нормативно-методичної бази з питань освіти, що забезпечують процедуру партнерства й співпраці; відкриту процедуру розробки й реалізації системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків; заходи щодо поширення європейського та вітчизняного досвіду взаємодії;

– для вдосконалення взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків *доцільно розробити систему взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти* в естетичному вихованні підлітків; *технологію* й скласти багатовекторну модель взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків; застосувати івент-технологію (заходи спільного планування щодо визначення та розв'язання проблем естетичного виховання, що зусиллями організаторів перетворюються на незвичайні, виняткові або визначні події), визначити необхідні умови щодо реалізації таких заходів (програм, дій);

– для забезпечення гуманістичної функції освіти, виконання якої забезпечить *створення комфортних умов для самореалізації* й самоствердження особистості, задоволення її інтелектуальних і духовних потреб та особистої свободи, захисту прав дитини, поваги до неї та визнання її гідності, подальший розвиток якої визначають соціальні, організаційно-технологічні, психолого-педагогічні чинники, створити в ЗЗСО та ЗПО *сприятливе освітньо-виховне середовище*, в якому збільшаться показники успішності формування базових компетентностей, зросте мотивація до пізнавально-практичної та творчої діяльності підлітків, вони оволодіють методами самопізнання, саморегуляції, саморозвитку в естетичному вихованні.

2.2. Вектори взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків

У межах теоретичного аналізу проблеми взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти доцільним є короткий аналіз сутності категорії «естетичне середовище». Категорія «середовище» є однією з основних категорій філософії, психології/соціальної психології, педагогіки/соціальної педагогіки, соціології. Сучасне філософське розуміння поняття «середовище» подано як сукупність природних і соціальних умов, у яких відбувається життєдіяльність людини. Психологічний аспект цілісності (єдності) середовища людини було вивчено представниками психологічної науки.

На основі теоретичного аналізу виховного середовища закладів освіти визнано доцільним суттєвим компонент його виховного потенціалу як частину життєвого й культурного простору. Сучасні дослідження акцентують увагу на можливостях освітнього середовища як зосередженні імпульсів і стимулів для особистісного зростання й самореалізації, джерелах певних настроїв і станів, основі виховання й розвитку особистості (І. Бех, 2003, 2003а, 2012, 2015, 2015а; Ю. Головін, 2005; Л. Карамушка, 1997; А. Кузьминський & В. Омеляненко, 2003; Д. Левітес, 2017; Л. Міщик, 2011; Д. Новіков, 2004; О. Чаплигін, 2001; А. Федь, 1987; В. Ясвін, 2001 та інші) (Серих, 2021 б). Науковці розглядають освітнє середовище як об'єктивну здатність здійснювати виховний вплив на суб'єктів освітнього процесу. Таку здатність розглядають як виховний потенціал середовища, який може бути реалізований цілеспрямованою системою педагогічних дій. При цьому актуалізується проблема створення ефективного внутрішнього (локального, прикладом є взаємодія ЗЗСО та ЗПО), та зовнішнього (місцевого, регіонального, прикладом є взаємодія ЗЗСО та ЗПО з іншими суб'єктами взаємодії: музеями, бібліотеками та ін.) освітньо-виховного середовища у взаємодії закладів загальної середньої освіти та позашкільної освіти (Серих, 2020; 2021 б).

Психолого-педагогічна наука оперує категоріями «середовище», «педагогічне», «виховне», «культурно-естетичне», «матеріально-просторове», «архітектурно-естетичне», «рефлексивне», «соціально-виховне», «освітньо-виховне» середовище, що відображає тенденцію посилення уваги та практики до суміжних проблем у контексті розвитку, становлення особистості дитини.

Вивчення джерельної бази дослідження, яке складається з різнопланових за змістом та характером джерел, уможливило розв'язок завдання педагогічної концептуалізації дефініції «середовище». Науковці (В. Давидов, 1986; М. Кларін, 20018; В. Слободчиков, 2000 та інші) акцентували увагу на філософському аспекті поняття «*освітньо-виховне середовище*», прийомах і технологіях його проєктування, конструювання; визначили необхідність та можливість пояснення його педагогічними засобами процесів виховання особистості, становлення та набуття підлітками соціальності, розвитку індивідуальності, що забезпечує

гармонійність відносин між суб'єктами взаємодії та соціальним оточенням (Серих, 2020; 2021 b).

Педагогічну інтерпретацію середовища здійснила Т. Мурманцева, яка обґрунтувала процес створення культурно-естетичного середовища в освітній системі ЗЗСО з поглибленим вивченням предметів художньо-естетичного циклу і розглядала його як засіб естетичного виховання учнів (Мурманцева, 1998). У працях з естетики Б. Лихачова (1992, 1985) та інших науковців розглянуто проблему естетико-виховного середовища як культурно-освітнього феномену, який трактується як *педагогічно організоване мікросередовище*, що має найвищий рівень розвитку естетичної культури, гнучку динаміку розвитку і надає великі можливості впливу на творчу мотивацію суб'єкта (Серих, 2021 b).

Педагог Г. Тарасенко розглядає виховне середовище як *«сукупність природних та соціально-побутових умов, у яких відбувається життєдіяльність дитини і становлення її особистості. Воно активно впливає на спосіб її життя, задаючи ті або інші стереотипи, моделі та (посилаючись на І. Суліму), «коридори руху по життю»*. У «результаті середовище певним чином «типизує» особистість дитини, даючи педагогам змогу реалізовувати в процесі виховання поставлені завдання» (Тарасенко, 2015, с. 10). Таким чином, слідуючи за Г. Тарасенко, визначаємо *«естетичне середовище» як педагогічно доцільну організацію виховного естетичного простору підлітків та побудову на цій основі системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО*. При цьому важливим є позитивне сприйняття підлітками цього середовища, що можливе за умови їх залучення в процес його створення та вдосконалення (Серих, 2020; 2021 b).

Важлива риса інноваційного *естетико-виховного середовища* полягає в його спроможності забезпечити всім суб'єктам освітнього процесу можливості для особистісного саморозвитку. Особливо важливе для розвитку ...школярів створення простору ампліфікації (лат. *amplifikatio* – поширення, збільшення) (Запорожець, 2013), тобто системного *збагачення ситуацій виховання й розвитку специфічними видами дитячої діяльності* на основі цілісного врахування сенсорної допитливості, пізнання світу в грі, спонтанної та педагогічно керованої словотворчості (В. Сухомлинський, 1977, 1979, 1980), завжди привабливого для дітей казкового фантазування, предметно-пластичного та музичного самовираження тощо. Для цього маємо застосовувати *інноваційні способи організації діяльності підлітків*, такі як наскрізне «вплітання» ситуацій милування природою в канву різноманітної естетичної діяльності, щоденних прогулянок, розваг, екскурсій, сезонних свят, творчих годин, трудових операцій тощо (Серих, 2020; 2021 b).

У контексті актуалізації проблеми, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. розглядає синергетичний підхід вивчення середовища, який стосується *«середовищних можливостей навчання та виховання, є інновацією і полягає у взаємодоповненні суміжних середовищ: особистісного, етнокультурного, ІКТ-середовища та інших»* (Національна стратегія, 2012). На основі узагальнення, освітнє середовище визначається як *система впливів та умов формування особистості за поданим зразком*, а також *можливостей* для її розвитку, які є змістовним компонентами у соціальному оточенні.

У контексті інноваційних процесів в освіті актуальним є питання конструювання, моделювання, проєктування естетико-виховного середовища, яке сприяє естетичному вихованню здобувачів освіти. Ця ідея є в нормативних документах, де містяться положення з організації середовища як *приміщення для навчання вихованців незалежно від типу закладу освіти* (додаток А. 2), зазначаються *параметри створення естетичного середовища, вимоги з організації матеріально-просторового середовища*: зразкової класної кімнати, якість якої залежить від її розмірів, меблів, вікон, освітлення, системи опалення й вентиляції тощо, що, своєю чергою впливає на розвиток естетичних смаків, настрою, активну естетичну діяльність підлітків (Серих, 2020; 2021 b).

В організації естетичного середовища цінним є використання кольорів. Дослідження кольорів першим виконав І. Ньютон, який розглядав їх як спектр «*кольорових почуттів*» і стверджував, що колір – це субстанція, що змінюється подібно звуку, тому існують такі кольори, яких ми, люди, не здатні сприйняти. Сучасні вчені доводять, що наша кольорова чутливість розвивається і з часом, ми зможемо бачити такі кольори, які абсолютно недоступні зараз (*Вплив кольорів*, 2013). Класифікувати кольори за фізіологічним принципом запропонував І. Гете, розподіливши їх на дві групи: теплі (первинні, позитивні) та холодні (другорядні, негативні) й відзначив *властивість кольору впливати на людину*, бо символіка кольору опирається на об'єктивні особливості психіки й на всі можливі асоціації (там само). Johannes Itten дотримується тотожної думки і доводить, що колір викликає *певний емоційний і душевний стан*, хоча один і той же колір у різних людей викликає різні емоційні враження. Згідно з законами колористики кольорове середовище впливає на характер людини, тому для формування *творчої активної позиції* підлітка потрібно обирати кольори, які люблять екстраверти, – це жовтий, фіолетовий, червоний, зелений, вони викликають розширення поля діяльності й контактів із людьми (Itten, J. 2003), що, на нашу думку, також позитивно впливає на спілкування суб'єктів виховної взаємодії, посилюючи естетичний компонент середовища (Серих, 2021 b).

Погоджуємося також з рекомендацією Я. Мамонтова, який зазначав, що «естетичне виховання буде досягнуто легко й швидко, якщо ми «помістимо» дитину в художнє середовище (вона має бути красивою й здоровою, тому, насамперед, треба піклуватися про гармонійний розвиток її тіла, чого можна досягти за допомогою розумної гігієни й гімнастики)» (Мамонтов, 1990). А з точки зору *матеріально-просторового середовища*: опатність, кімнати, закладу, в якому мешкає і навчається дитина, мають бути красиво оформлені, доповнені світлинами в естетичних рамах тощо. Естетико-виховний вплив мають предмети, дидактичні та інші ігри, завдяки яким у підлітків розвиваються органи чуття й проявляються творчі здібності. Знаходячись в естетичному середовищі, підлітки поступово, «непомітно розвивають ..потребу до прекрасного, вчать поцінувати прекрасне в мистецтві, у житті, набувають художнього смаку тощо» (там само, 1990).

Особливий науковий інтерес у розгляді проблеми естетичного середовища становлять праці А. Макаренка, який приділяв багато уваги *естетизації побуту* своїх вихованців і вважав, що «з естетичної точки зору побут є лакмусовим папірцем рівня *естетичного розвитку особистості*, групи чи колективу». Педагог вказував на виховне значення візуального *матеріально-просторового середовища*: «колектив потрібно прикрашати ззовні... і зсередини. Все це дуже важливо. Ось стіл, на нього можна покласти клейонку – гарно, гігієнічно, можна покласти будь-що, а потім прибрали, вимили – чисто. Але, Ні! Тільки скатертина, тільки біла скатертина змусить навчитися їсти охайно, клейонка – розпуста. Скатертина в перші дні завжди буде брудною, уся – у плямах, а через півроку стане чистою. Неможливо виховати акуратність, без білої скатертини...» (Макаренко, 1988). З цим неможливо не погодитися, оскільки виховання на зразках краси і є естетичне виховання в дії (Серих, 2021 b).

Педагогіка сьогодення пропонує середовищний підхід «як *теорію і технологію безпосереднього управління процесами розвитку та виховання дитини; як систему дій з перетворення середовища на засіб проєктування й діагностики результатів навчання і виховання*» (Тарасенко, 2015, с. 10). При цьому освітнє оточення підлітків має бути максимально зручним і відповідати естетичним вимогам.

Оскільки, частиною цього середовища є шкільний інтер'єр, то вчителю необхідно мати навички з організації естетико-виховної діяльності учнів, «спрямованої на естетизацію шкільного середовища, адже коли у дітей з'являється бажання прикрасити речі, створити затишок у шкільному приміщенні, тоді створюється та атмосфера, яка сприяє естетичному

розвитку дітей» (Лужецький & Автономов, 2000, с. 240-241). *Естетично оформлений інтер'єр* закладу, за цих умов виступає невід'ємною умовою організації освітнього процесу, а естетично організоване середовище *«формує свідомість школяра, впливає на його психіку та поведінку, сприяє засвоєнню матеріалу»* (Лужецький, & Автономов, 2000), таким чином впливає на формування духовного світу дитини, розвиток її смаку, на якість навчання, праці, ефективність відпочинку, стан здоров'я (Дмитрієва, 2009). Погоджуючись з попередніми думками, інтерпретуємо та схематично зобразимо складові *архітектурно-предметного середовища*, які Л. Дубовик виділяє в структурі естетичного ставлення до естетичного середовища взаємодії ЗЗСО та ЗПО: естетичне сприймання, естетична оцінка, естетична діяльність (рис. 1.2) (Дубовик, 2004) (Серих, 2016).

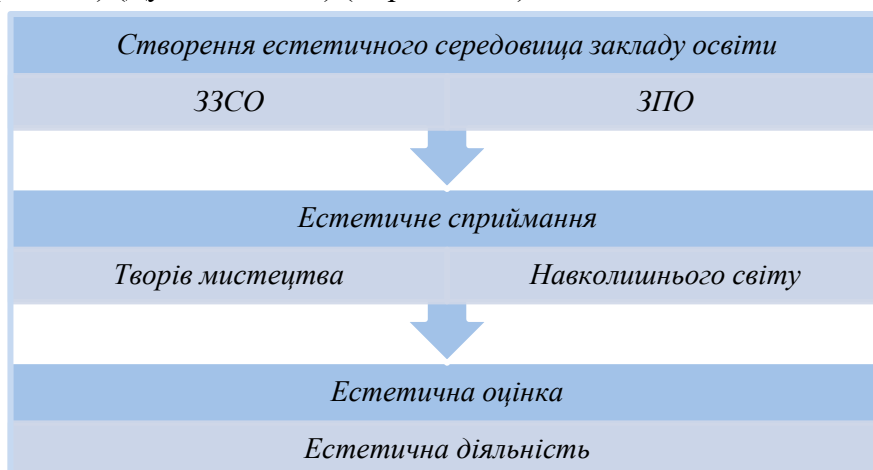

Рис 1.2. Структура естетичного ставлення до предметного середовища

Застосування поняття «освітнє середовище» підкреслює той факт, що навчання, виховання, розвиток і соціалізація дитини відбуваються не лише під впливом навчальних і виховних дій педагога та не лише залежно від індивідуально-психологічних особливостей дитини. У контексті освітнього середовища доцільно розглядати сутність його *виховного потенціалу*, отже, *актуалізувати виховне середовище* як духовне, матеріальне (предметне), що дозволяє подієве наповнення життєдіяльності особистості, створює умови для її самореалізації, саморозвитку, розкриття творчого потенціалу, підвищення рівня естетичної вихованості, що своєю чергою дозволяє розширити просторові межі освітнього середовища і розглядати його як *«естетико-виховне»* з позиції *взаємодії* закладів загальної середньої та позашкільної освіти (Серих, 2021 b).

По-перше, естетичне виховання у такій взаємодії виходить за рамки класу ЗЗСО і розглядається через призму *естетичного погляду на об'єкт взаємодії в цілому* (Серих, 2026; 2020; 2021 b).

По-друге, шлях до розуміння естетичного об'єкту ЗЗСО та ЗПО лежить у *порівняльному аналізі прекрасного в природі й мистецтві*, оскільки основу сприймання оточуючого світу як естетичного об'єкту становить естетичний досвід, який накопичується в мистецтві. З точки зору розвитку такого напрямку філософського знання як екологічна естетика, породженого загальносвітовою тенденцією гуманізації суспільної свідомості, пошуком загальнолюдських цінностей, спробою «естетизацією» навколишнього середовища, естетика як наука знаходиться в центрі перетину культурних традицій (Серих, 2021 b). Ю. Сепанма пропонує розрізняти слабкі й сильні естетичні об'єкти. До першого, базового виду, належать *твори мистецтва*, які повністю залежать від суб'єктивно-естетичної оцінки. До другого – *природне й штучне навколишнє середовище*, естетична цінність яких підкріплюється етичними й іншими цінностями. Третій, гібридний, виникає з комбінації двох попередніх, як *мистецтво навколишнього середовища*. Мистецтво, чийм стрижнем є естетична цінність, відноситься

дослідником до слабких естетичних об'єктів. Природа, естетична цінність якої не повинна наносити збитку іншим цінностям, щоб не обернутися естетизмом, формалістичною красою, – до сильних. До компонентів естетичного середовища, яке впливає на формування смаків, інтересів, ідеалів підлітків, віднесено й *якості особистості, середовище спілкування, систему взаємовідносин людини* (до людини, праці, мистецтва, себе, природи тощо), *естетику поведінки*. Останню Ю. Сепанма визначає як естетику реального світу, на відміну від естетики уявного світу мистецтва. Грань між ними мінлива: архітектурні будови, скульптури, сади одночасно є і складовими навколишнього середовища, і творами мистецтва. Твори мистецтва можуть тимчасово належати до естетики навколишнього світу як фізичні об'єкти й естетичні, але їхня постійна функція – естетична цінність. Ю. Сепанма визнає істинним об'єктом естетики навколишнього середовища живу й неживу природу, натуральну й технізовану природу. З цього приводу постає питання співвідношення класичної естетики як філософії мистецтва в контексті більш широкої проблеми «природа й мистецтво» (Сепанма, 1986), яке вирішується так: самоцінність природи задається позитивною естетикою (Серих, 2021 б).

По-третє, у сучасному науково-педагогічному дискурсі широко обговорюється проблема «соціальне середовище – становлення особистості». Науковці зазначають високий ступінь залежності розвитку людини від умов її взаємодії з оточуючим світом, що змінюється (Серих, 2021 б). У цьому контексті дотичним до педагогічної взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків є *створення рефлексивного середовища*. Спираючись на думку Л. Міщик, яка під необхідною функціональною властивістю середовища рефлексії розуміє «можливість реалізації в ній розвиваючих взаємодій» (Міщик, 2011, с. 59), ми інтегруємо таку властивість у взаємодію ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, за структури якої передбачаємо єдність таких складових: *змісту* (професійно-творчого); *розвиваючих ситуацій; процесів взаємодії; способів організації та реалізації цих взаємодій; готовності до взаємодії* та внутрішньо-особистісних умов її продуктивної реалізації; результатів взаємодій (саморозвиток й естетичне виховання) як внутрішньо-особистісного перетворення його змісту (Серих, 2016; 2021 б).

Носіями організованої рефлексії мають виступати педагоги, рефлекситренери, професіонали. Джерелами організованої рефлексії є навчальні дисципліни, спецкурси, діагностичні засоби. Носіями стихійної рефлексії є, звичайно, учні, вихованці. «Основною психолого-педагогічною установкою освітнього процесу, що відбувається в рефлексивному середовищі, є зближення власного та професійного досвіду педагога. Звідси процес рефлексії включає нарощування фахової культури через переосмислення особистісного та професійного досвіду. Організація й функціонування рефлексивного середовища є головною умовою культивування рефлексії, обов'язкове введення її до навчально-виховного процесу, яка забезпечує активізацію процесів особистісного та професійного самовизначення». Слідом за Л. Міщик, взаємодія ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків є *творчо-інноваційною* і потребує *відмежування продуктивного від репродуктивного*, пошук нових можливостей його розвитку та способів актуалізації різних сутностей можливе через адекватне *програмування й планування освітнього процесу*. Занурення учасників цієї взаємодії у рефлексивну розвиваючу взаємодію є однією з головних умов його продуктивності. Щоб підлітки сприйняли рефлексивно-інноваційні взаємодії в середовищі як цінності, необхідно *актуалізувати* їх шляхом доведення, що естетичне середовище містить те, «що раніше намагалася знайти особа, але воно *ще не актуалізувалося*, бо було тільки бажане, утім недоступне, передчувалося як необхідне, але не було набуто» (Міщик, 2011, с. 60).

Науковець виділяє принципи розробки й реалізації рефлексивно-інноваційного середовища, що є також дотичними нашого дослідження:

- динаміка від цілого до часткового відбувається *через актуалізацію* в якості основи одного з найбільш цілісних властивостей явища, а всі інші розглядаються як елементи, необхідні складові цієї цілісності;
- принцип компресивності реалізується шляхом створення в ході однієї формуючої *взаємодії умов* для розвитку інших;
- монадологічний принцип полягає в акцентуванні процесу *будь-якої взаємодії на зв'язках попередніх*, тобто навмисно *підкреслюється взаємозв'язок взаємообумовленість усіх її аспектів*;
- принцип культивування рефлексії через звернене до символіко-культурних аналогів (Міщик, 2011, с. 60).

Ключовою складовою естетико-виховного середовища є розвиваюча ситуація як момент життя особи, органічно вписується в контекст її буття та містить в собі потенціал розвитку взаємин особистості (Серих, 2020; 2021 b). «Розвиваюча ситуація мусить містити мінімум стихійності, розбіжностей, умов середовища і прагнень особистості та *максимум змістовності* й чутливості до можливих *інноваційних змін* і, що особливо важливо, повинна допомогти людині опанувати своїм життям, сприяти розширенню простору самоздійснення, новому розумінню життя. У цьому аспекті середовищний підхід дуже тісно пов'язаний із соціокультурним» (Литовченко, 2010, с. 57).

Одним із видів розвиваючої ситуації є проблемно-конфліктна. У цьому аспекті рефлексивно-середовищний підхід подібний *ідеям проблемного навчання*, яке традиційно розглядається як основний *засіб формування творчої особистості*. Положення про єдність системи естетичного виховання й естетичного середовища детермінує той факт, «що характер середовища, його властивості значною мірою визначають характер функціонування й особливості розвитку системи» (Литовченко, 2010, с. 58).

По-четверте, важливим засобом створення естетичного середовища закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків є самі *суб'єкти взаємодії*, підлітки, *їхня поведінка*, до якої В. Сухомлинський включає й культуру спілкування в дитячому колективі. «Сила виховної дії внутрішньо колективних відносин на естетичний розвиток особистості полягає в тому, що досвід спілкування, навіть, якщо від недостатньо усвідомлюється, глибоко «переживається» людиною. Це переживання «себе заради людей», прагнення зайняти бажане положення серед них є міцними внутрішніми стимулами формування особистості» (Сухомлинський, 1979). Отже, у педагогічній системі В. Сухомлинського *середовище школи, педагогічне середовище, виховне середовище* розглядаються як *суттєвий чинник становлення особистості*. Глибоке осмислення педагогічної практики, актуальних задач закладу, потреб суспільного розвитку приводить педагога до розуміння процесу виховання. В. Сухомлинський виділяє три складові виховного процесу: педагог – вихованець – колектив» (Сухомлинський, 1977), а це дозволяє визначити у взаємодії ЗЗСО та ЗПО суб'єкти взаємодії та виховання (Серих, 2016; 2020; 2021 b).

Сутність *взаємовідносин між наставниками й вихованцями* в естетико-виховному середовищі відображено в працях Я. Коменського, що дозволяє висловити припущення про те, що, означені взаємовідносини не тільки співпадають з ідеями освітнього процесу, але й сприяють *естетизації цих відносин*: «якщо вчителі будуть привітні, не будуть відштовхувати від себе учнів своїм суворим поведінням, а будуть приваблювати їх своїми ...словами, порадами; якщо вчителі порадять вивчати науки, які вони характеризують з привабливої точки зору, легкості вивчення; якщо старанних учнів будуть час від часу хвалити; ...якщо зможуть викликати в учнів захоплення; будуть через них спілкуватися з їхніми батьками; якщо вчителі ставитимуться до учнів з любов'ю – вони легко завоюють їхнє серце так, що дітям краще буде перебувати в школі, аніж дома» (Коменський, 1982).

На думку Л. Виготського, середовище виступає не в ролі обстановки, а джерела розвитку людини, воно «по-своєму деформує та спрямовує будь-який подразник, який діє на людину та спрямовує це подразнення на людину ззовні, і на будь-яку реакцію, яке йде від людини» (Виготський, 2001). Відзначаючи значну виховну роль середовища, науковець зосереджує, «середовище значно коректує *процес адаптації* індивідуума в соціумі, впливає на ціннісні орієнтації, активізує механізми саморефлексії, тому «естетичне середовище навчального закладу – його навчально-виховна й побутова сфери» (Виготський, 2001). Таким чином, зважаючи на наукові думки Л. Виготського, визначаємо естетичне виховання процесом *трибічної активної*: активний вихованець, активний педагог та активне сконструйоване середовище (Серих, 2020; 2021 b).

Розглядаючи естетичне середовище ЗЗСО та ЗПО як окремого компонента формування потреби до краси праці, ми бачимо його як *результат і систему* педагогічної взаємодії, адже вважаємо, що суб'єкт-об'єктні відносини доцільніше встановити й розвивати в системі. Сутність цієї *системи* полягає в педагогічному впливі на освітньо-виховну діяльність підлітків, у результаті якого діяльність перетворюється на естетичну цінність, стає формою, засобом й необхідною умовою підвищення ефективності навчання та естетичного виховання підлітків. Це дозволяє під «естетичним середовищем» розуміти *сукупність умов*, які оточують підлітків та взаємодіють з ним, як з «живим» організмом. При цьому, естетичне середовище взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків стає педагогічно розширеним, що характеризується змістовно-структурною єдністю. *Естетико-виховним* середовищем стає тоді, коли воно охоплює максимально-можливий предметний шабел, необхідний для розвитку естетичних якостей особистості, що відбувається на уроках у ЗЗСО та на заняттях у ЗПО. Таким чином, *естетичне середовище й естетико-виховне середовище* взаємодії визнаємо як *синонімічні поняття* (Серих, 2016; 2020; 2021 b).

Аналізуючи низку педагогічних тенденцій та практику естетичного виховання, розглядаємо «естетичне середовище» закладів освіти – як інтеграцію соціально-виховних і матеріально-просторових ознак середовища, сутність якого розуміємо як сукупність умов життєдіяльності особистості, що здійснюють цілеспрямований вплив на її свідомість і поведінку з метою формування певних якостей, переконань, духовно-ціннісних орієнтацій і потреб. Зважаючи на те, що в теорії естетичного виховання естетико-виховне середовище переважно розглядається як стихійний елемент освітньо-виховного процесу, функцією естетико-виховного середовища є сприяння виникненню в особистості потреби в естетичному розвитку. Можливості, умови, способи естетичної діяльності, естетичні відносини, які розвиває дитина, є параметрами того середовища, яке створюється в результаті засвоєння культури через особистісний досвід (Серих, 2016; 2020; 2021 b).

Естетичне середовище педагогічної взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків становить *динамічну структуру*, в якій підліток, *проходячи «освітньо-виховний процес»*, *розвивається й формується як особистість*. Таке середовище включає в себе *дві взаємопов'язані сфери: просторово-предметну* (навчально-виховну, побутову) й *духовно-емоційну* (соціальну, сферу особистісних відносин). Оскільки, саме діяльність є джерелом формування особистості, а включення в естетичну діяльність – основний шлях естетичного розвитку особистості. Доповнення змістовної і процедурної складових освітнього процесу особистісною проблематикою дозволяє «культивувати» творчість в спеціально створеному для цього діяльнісному й ігровому середовищі. Це є передумовою та можливістю розвитку суб'єктів в естетичному середовищі, *є фактом існування творчості в структурі особи* (як одна з цінностей, як засіб досягнення певної мети). Так, у процесі розв'язання творчих завдань, полілогу суб'єктів взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків формуються різні аспекти самосвідомості (Серих, 2021 b).

Унаслідок означених позитивних естетичних впливів на підлітків естетичного середовища визначальною стає мотиваційна роль *естетичної культури*, яка спонукає підлітків до діяльності за законами краси. Одним із етапів перетворення естетичної культури в естетичну діяльність виступає естетичне ставлення (Калашник, 2001, 2008), тому визначальною складовою суб'єктивного компоненту естетико-виховного середовища закладів освіти є *естетичне ставлення* учасників освітньо-виховного процесу до предметно-просторового середовища закладу, яке, на думку А. Комарової, «*і процес, і результат, і умова предметно-духовного утвердження людини в реальності як активного суб'єкта культури*» (Комарова, 1999, с. 42).

Сформулюємо *систему ознак (водночас і цілей)* локального естетичного середовища (середовища взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти) (Серих, 2016; 2020; 2021 б).

- Побудоване на *філософії людиноцентризму, духовних цінностях суспільства, найвищих загальнолюдських цінностях, моральних та естетичних орієнтирах* (Серих, 2016; 2020; 2021 б).

- Сприяє формуванню *світоглядної та естетичної культури* вихованців, *гуманізації* стосунків, *гармонії педагогічних впливів* (Серих, 2016; 2020; 2021 б).

- Гармонізує *особистісну сферу* підлітків, *свідомість, духовність, ідентичність*, що є *ціннісною основою «Я-концепції»* особистості (Серих, 2021б).

- Характеризується високою *комунікативною культурою, толерантною діалоговою взаємодією, рівноправними партнерськими відносинами, емоційним контактом, спільною мотивацією*, яка спонукає суб'єктів взаємодії на досягнення спільної мети, *взаємної активності* вихователя й вихованця.

- Орієнтоване на *психологічний комфорт, здоров'язбережувальний спосіб життя, насичені культурно-духовні події, етнічні традиції*, що мають високий *художньо-естетичний* виховний потенціал (Серих, 2016; 2020; 2021 б).

Увібравши в себе найкращі досягнення попередніх наукових думок, уточнюємо наукову дефініцію **«естетичне (естетико-виховне) середовище взаємодії»** – це педагогічно організоване динамічне мікросередовище, яке має найвищий естетичний рівень розвитку суб'єктів освітньо-виховного процесу, у результаті пізнання та осмислення ними естетичного буття в усіх його проявах (природних, інтелектуально-культурних, мистецьких, духовно-емоційних та ін.), гнучку динаміку розвитку і надає великі можливості впливу на творчу мотивацію суб'єкта, спрямовує особистість до акмеуспіху.

Усі структурні елементи естетичного середовища спрямовано на вирішення єдиної мети – створення максимально сприятливих умов для самовираження особистості та її самореалізації. Сутність кожної з виокремлених естетичних категорій окремо в кожному закладі загальної середньої та позашкільної освіти зумовлює домінантні взаємозв'язки означених категорій у формуванні естетичного середовища взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків. Унаслідок осмислення й усвідомлення означених наукових позицій, визначаємо терміносполуку *«естетичне середовище»* як *предметно-виховні сфери* естетичної діяльності закладів загальної середньої та позашкільної освіти, які включають фонди навчальних кабінетів, зали, інтер'єри, навчальні приміщення, території біля закладів; при цьому створення естетичного середовища взаємодії ЗЗСО та ЗПО досягається *системою послідовних заходів естетичного виховання*, спрямованих на підвищення загальної *естетичної культури* як підлітків, так і педагогів; оптимальним шляхом підвищення рівня естетико-виховного середовища стає *активна, творча естетична діяльність* вихованців (Серих, 2020; 2021 б).

Таким чином, можемо говорити про сутнісний вплив розглянутих вище наукових ідей на сучасну практику вирішення проблеми «естетико-виховне середовище – виховання

особистості». Узагальнюючи попередні думки, можемо зробити деякі висновки щодо створення естетичного середовища взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків та зобразити складові означеної взаємодії в схемі, включаючи розроблені вектори взаємодії (рис. 1.4). (Серих, 2020; 2021 b)

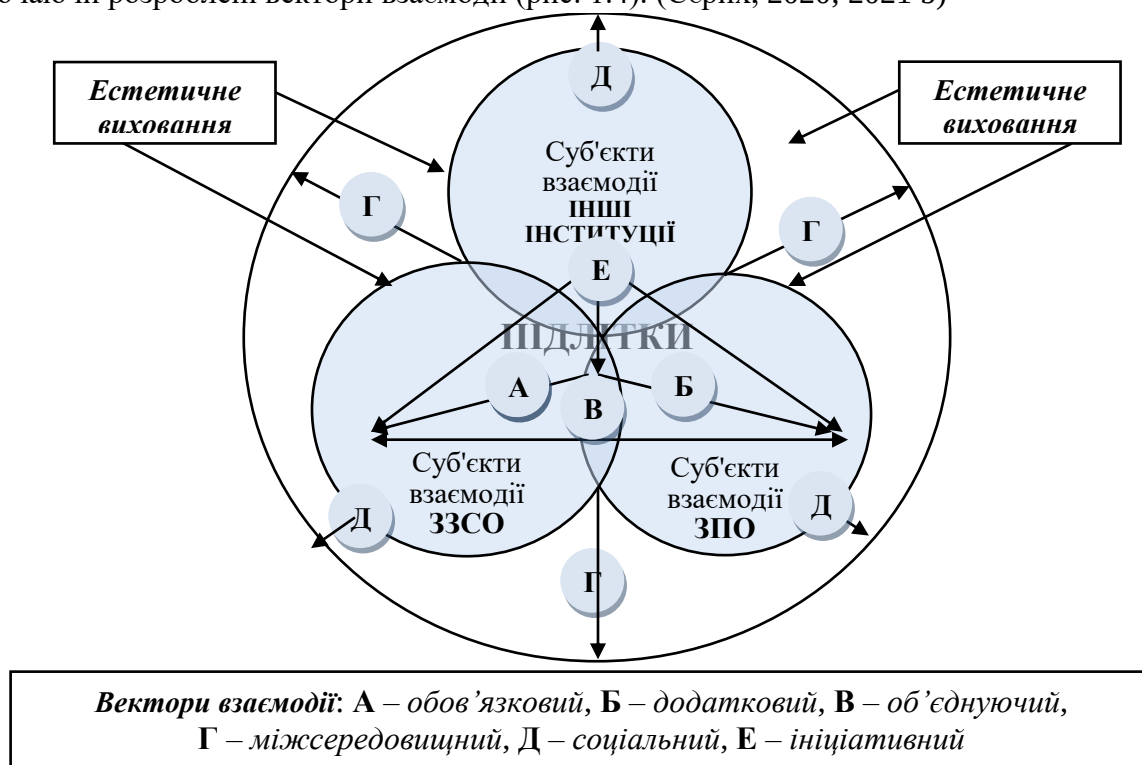

Рис. 1.4. Вектори взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному середовищі (Серих, 2016; 2020; 2021 b)

Таким чином, основною дослідницькою ідеєю в межах взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків є *співпраця, кола широкого спектру певних освітніх і соціальних шарів, об'єктів і суб'єктів взаємодії*, які забезпечують взаємодію, проєктування педагогічними засобами процесів естетичного виховання підлітків, становлення особистості підлітка, набуття ним соціальності, розвитку індивідуальності, що забезпечує гармонійність відносин між людиною та соціальним оточенням (Серих, 2021 b).

За таких умов суб'єктами педагогічної взаємодії в ЗЗСО є: педагогічні працівники: класні керівники, учителі, педагоги-організатори, заступники директорів з навчально-виховної роботи; психологи, соціальні педагоги, підлітки та їхні батьки. Суб'єкти педагогічної взаємодії в ЗПО – педагогічні працівники: культорганізатори, керівники гуртків, заступники директорів, завідувачі відділами; підлітки та їхні батьки. Іншими суб'єктами (інституціями), які забезпечують суб'єкт-суб'єктну взаємодію ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, є учасники взаємодії, суб'єктів взаємодії: будинків культури, мистецьких клубів, творчих об'єднань, спілок, музеїв, філармоній, церков, театрів, студій, галерей, виставок, фотогалерей, парків культури та відпочинку, громадських організацій, бібліотек, Internet-кафе, клубів, Internet, медіа та інших інституцій. При цьому ключовим суб'єктом взаємодії є ПІДЛІТОК (Серих, 2016; 2020; 2021 b).

Педагогічна інтерпретація взаємодії ЗЗСО та ЗПО реалізується в об'єктивних умовах-векторах, які застосовано в науковому обігу й об'єктивно відображають означену взаємодію в естетичному вихованні підлітків. Це *вектори взаємодії* (подаємо їх шість – умовно, хоча їх може бути більше-менше в залежності від того, які педагогічні цілі ставитимуться у освітньо-

виховному процесі), які діють в естетичному середовищі і дозволяють унаочнити процес динамічної взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, насамперед, дозволяють розглянути ідеї сутнісного впливу на створення системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. Такі вектори («від лат. *vector* – той, хто несе, відрізок прямої певної довжини і напрямку») (Нечволод, 2008, с. 96) спрямовують дію та взаємодію в естетичному середовищі взаємодії, а саме:

- *вектор А* (обов'язковий) прямує від суб'єктів педагогічної взаємодії (підлітків) до суб'єктів педагогічної взаємодії в освітньо-виховному процесі ЗЗСО та порушує суб'єкт-суб'єктні відносини у ЗЗСО;

- *вектор Б* (додатковий) – від суб'єктів педагогічної взаємодії (підлітків) до суб'єктів взаємодії в освітньо-виховному процесі ЗПО, указує на суб'єкт-суб'єктні відносини у ЗПО;

- *вектор В* (об'єднуючий) поєднує суб'єктів педагогічної взаємодії ЗЗСО і суб'єктів педагогічної взаємодії ЗПО, поєднує (інтегрує) суб'єкт-суб'єктні відносини у ЗЗСО та ЗПО;

- *вектор Г* (міжсередовищний), який діє між (всередині) естетичними середовищами педагогічної взаємодії та дозволяє прослідкувати взаємозв'язки між усіма суб'єктами освітньо-виховної діяльності (матеріально-просторовою, предметною складовою: класні кімнати, меблі, вікна, освітлення тощо та навколишнім середовищем (природа, архітектура, виробництво, парки культури та відпочинку, Інтернет, ін.);

- *вектор Д* (соціальний), що розглядає взаємозв'язки з іншими соціальними спільнотами, інституціями (суб'єктами та об'єктами) (творчі об'єднання, спілки, музеї, філармонії, театри, студії, галереї, виставки, фотогалереї, громадські організації, бібліотеки, Internet-кафе та ін.) педагогічної взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків;

- *вектор Е* (ініціативний) спрямований від (суб'єктів ВЗ) підлітків, батьків підлітків до всіх суб'єктів педагогічної взаємодії в освітньо-виховному процесі ЗЗСО та ЗПО, порушує й підтримує суб'єкт-об'єктні та суб'єкт-суб'єктні взаємовідносини в естетичному вихованні підлітків (Серих, 2016; 2020; 2021 б).

Отже, потенціал естетичного середовища за визначеними напрямками-векторами взаємодії ЗЗСО та ЗПО, дозволив окреслити змістові складові системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО, окреслити спільні дії учасників освітньо-виховного процесу щодо використання потенціалу естетичного середовища в естетичному вихованні підлітків (Серих, 2016; 2020; 2021 б):

- будова системи взаємодії, яка забезпечує зростання активної позиції підлітків до діяльності, до створення краси, здійснює цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку підлітків з метою формування певних якостей, переконань, духовно-ціннісних орієнтацій і потреб;

- залучення органів учнівського самоврядування для забезпечення естетичної діяльності в освітньо-виховному процесі закладах ЗЗСО та ЗПО: на пришкольній території, території біля ЗПО, стадіонів, басейнів, майданчиків, інших навчальних, освітньо-виховних приміщень;

- взаємодія учнівського активу з учителями в розробці дизайну навчальних кабінетів, закладів освіти;

- урахування особистого прикладу педагога, який уможливорює активні дії суб'єктів взаємодії, спрямовані на удосконалення естетико-виховного процесу;

- оновлення естетико-виховного змісту уроків, заходів у ЗЗСО та занять, масових заходів у ЗПО для ефективності естетико-виховної дії в освітній урочній, позаурочній та позашкільній діяльності;

- стимулювання активної емоційної співпраці на уроках, заняттях в ЗЗСО;

- залучення підлітків ЗЗСО до естетичної діяльності в ЗПО, що створює умови для їх самореалізації, саморозвитку, розкриття творчого потенціалу;

- залучення учасників суб'єктів-суб'єктної ВЗ до естетико-виховної діяльності та забезпечення педагогічної взаємодії в інших об'єктах (інституціях): будинках культури, мистецьких клубах, музеях, філармоніях, театрах, студіях, галереях, виставках та ін.;

- забезпечення підвищення професійної компетентності педагогів у впровадженні способів та форм взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків;

- залучення педагогів ЗЗСО та ЗПО до співучасті в семінарах, круглих столах, дискусіях, методичних об'єднаннях, майстер-класах, виставках, екскурсіях, конкурсах, концертах тощо з метою ефективного забезпечення взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, цілеспрямованого впливу на свідомість і поведінку вихованців з метою формування певних якостей, переконань, ціннісних орієнтацій тощо (Серих, 2016; 2020; 2021 б). Підсумовуючи, уточнюємо дефініцію, *«естетичне середовище взаємодії»* – це педагогічно організоване виховне середовище, у якому відбувається активна педагогічна дія, співпраця суб'єктів педагогічної взаємодії, яка спрямована векторами взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти й уможливорює досягнення означеної мети – естетичного виховання підлітків. У цьому процесі передбачається прямо або опосередковано залучення до освітньо-виховного процесу суб'єктів взаємодії ЗЗСО та ЗПО, суб'єкт-об'єктних відносин інших інституцій; що підтримують складний взаємозв'язок суспільних явищ-систем ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, актуалізують виконання соціального замовлення, розвиток суспільства тощо (Серих, 2016; 2020; 2021 б).

Спільна діяльність суб'єктів взаємодії призводить до значної позитивної динаміки: зростання значення естетико-виховного середовища у свідомості суб'єктів взаємодії; змінення ставлення підлітків до якості всього естетичного; розвитку здатності до естетичної діяльності, спроможності до творчості, самореалізації, саморозвитку, перетворення навколишнього світу за законами краси, підвищення рівня естетичної вихованості. Тим самим, естетичне (естетико-виховне) середовище за визнаними векторами стає вагомим фактором, стрижнем, основою, суттєвим потенціалом взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, яку презентуємо як систему взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

З огляду на це вважаємо за педагогічно доцільне, використання потенціалу естетичного середовища як умовно-сутнісного утворення системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

2.3. Базові основи естетичного виховання підлітків в освітньо-виховному процесі закладів загальної середньої освіти

Базові основи естетичного виховання підлітків при вивченні художньо-естетичних дисциплін ґрунтуються на засадах цілісності, наступності, неперервності й міжпредметності, інтегративності навчальних дисциплін й забезпечується опануванням підлітками важливих орієнтирів розвитку засобами окремих навчальних дисциплін (предметів), що набувають естетико-виховних традицій закладів освіти і стають затребуваними у самовиявленні підлітків. Естетичне виховання органічно пов'язане з іншими видами виховання та освітньо-виховним процесом закладу освіти та складає цілісний процес емоційно-образного впливу на підростаючу особистість. Проте, воно має свої специфічні особливості, які необхідно враховувати в організації освітньо-виховного процесу як закладу загальної середньої, так і позашкільної освіти.

Виключно гострою проблемою, що повільно розв'язується в педагогічній практиці ЗЗСО, є формування в учнів повноцінних художніх смаків, інтересів, уподобань, умінь відрізняти справжні високохудожні твори від примітивного ремісництва. Притаманне це усім видам та жанрам мистецтва. Труднощі естетичного розвитку особистості посилюються тим, що засоби масової інформації, дискотеки і відеотеки, Інтернет занадто широко популяризують низькоякісну західну музику і кінофільми на шкоду вітчизняному мистецтву. Подолати це можна тільки одним – повсякчасним використанням літератури, поезії, кращих зразків сучасного вітчизняного мистецтва.

Саме тому, з розвитком України як самостійної держави, питання про необхідність докорінного реформування системи освіти й виховання з метою відродження національного духовного потенціалу нації було вирішено шляхом розробки Державної національної програми «Освіта (Україна ХХІ століття)» (1994), яка виявила необхідність підняття престижу освіченості та інтелектуальної діяльності, установлення відповідності освітніх і виховних технологій запитам особистості та суспільним потребам.

Виконання пріоритетних напрямів національної програми: формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати; забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, ...культури та історії рідного народу; формування високої мовної культури; прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій народів, що населяють Україну; виховання духовної культури особистості тощо (*Державна національна програма*, с. 24) уможлиблює ефективну організацію естетичної діяльності підлітків. Водночас інформаційно-технологічний прогрес, пріоритет використання інформації з цифрових носіїв швидкими темпами змінює характер естетичного виховання підлітків. З огляду на це, активними шляхами оновлення виховання є змінення інноваційного інформаційно-освітнього змісту, форм і методів виховання, зокрема естетичного, наповнення його українськими культурними національно-історичними надбаннями. Це зокрема забезпечується створенням системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні, яка б сприяла розвитку особистості підлітка, її акмеуспіху, художньо-естетичному наповненню та розкриттю талантів.

Проблема естетичного виховання дітей та учнівської молоді, пріоритети, мета й завдання його в сучасній Україні регламентуються державними нормативними актами з питань освіти й культури, які гарантують здійснення естетичного виховання громадян через доступність до надбань вітчизняної та світової культури, розвиток мережі закладів освіти, створення умов для індивідуальної й колективної художньої творчості. Естетичне виховання здобувачів освіти здійснюється в усіх закладах освіти, незалежно від їх відомчого підпорядкування та форм власності. Так, у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. (*Національна стратегія*, 2013), зокрема, окреслено чинники, які сприяють розвитку особистості та обґрунтовано теоретико-методологічні засади підвищення культурного рівня та естетичного виховання громадян. В стратегії визначено освітньо-виховну мету, яка дозволяє в пріоритетному порядку створювати умови для естетичного виховання дітей та юнацтва.

Натомість, Комплексна програми естетичного виховання учнів у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах (автори: Л. Масол, Н. Ганнусенко, О. Комаровська, С. Ничкало, О. Оніщенко, В. Рагозіна) (*Комплексна програма*, 2004) була спрямована на вирішення питання про збільшення обсягу навчальних годин на вивчення мистецтва в ЗЗСО.

Комплексна програма художньо-естетичного виховання учнів загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів пропонує реалізувати мету художньо-естетичного виховання учнів у позаурочній діяльності – «засвоєння цінностей, формування ціннісного ставлення до світу, здатності сприймати й примножувати художні цінності у сфері дозвілля»,

а інноваційні зміни в загальній мистецькій освіті спрямовано не лише «на її екстенсивний розвиток (збільшення годин, введення нових курсів), а також на інтенсивний – поліхудожній і полікультурний розвиток» (*там само*, 2004, с. 5). При цьому усі змістові (предметні) лінії: музична, візуальна, мистецько-синтетична, культурологічна включатимуть «універсальні компоненти: гностичний, аксіологічний, праксеологічний, креативний, комунікативний, пріоритетність яких зумовлюється віковими етапами навчання» (*там само*, 2004, с. 5), посилюючи при цьому світоглядно-виховну й культуротворчу спрямованість освіти та актуалізуючи питання розвитку методологічних, організаційних та методичних основ естетичного виховання, які базуються на ідеях гуманізму, використання загальнолюдського потенціалу засобів мистецтва. Це, на переконання Т. Дем'янюк, сприяє, «процесу олюднення світу» (Дем'янюк, 2006, с. 143) і за підтримки нами попередньої думки, необхідно для оновлення сукупності специфічних принципів, методів, форм розвитку естетичних здібностей підлітків.

Основи освітньо-виховного процесу з естетичного виховання регламентує передусім державний освітній стандарт, який визначає оптимальний, науково обґрунтований обсяг змісту освіти та виховання, необхідний для соціалізації особистості. Стандарт забезпечує можливість безперервної художньо-естетичної освіти, дає змогу учням продовжувати її на різних ступенях навчання, тобто становить основу для подальшої самоосвіти. Зміст освіти відповідно до стандарту становить особистісне художньо-естетичне сприймання мистецтва в широкому діапазоні її видів, жанрів і форм, аналіз та інтерпретацію інтонаційно-образного змісту творів, зв'язок з різними видами мистецтва, особливості мови мистецтва, практичне засвоєння основних понять і термінів, розвиток дитячого умінь тощо (*Державний стандарт*, 2011). Це дає можливість у практиці ЗЗСО з метою розвитку естетичних категорій широко використовувати естетичну діяльність: написання творів, усне й письмове рецензування літературних, музичних творів, театральних постановок, кінофільмів і художніх виставок тощо.

Упровадження державного стандарту, важливість естетичного виховання та розвитку в учнів художніх уявлень, понять і суджень забезпечує усвідомлення взаємозв'язку між різними видами та жанрами мистецтва. Так, на заняттях з літератури використовуємо твори музичного й образотворчого, хореографічного і театрального мистецтва. Така інтеграція мистецтва допомагає з'ясувати специфіку виразних засобів різних видів і жанрів мистецтва, більш глибоко розвиває художньо-естетичне сприйняття, сприяє естетичній вихованості підлітків.

Проводячи паралелі між державним стандартом 2011 та 2020, перевага державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти освітньої галузі «Мистецтво» полягає в реалізації мети: «цілісний розвиток успішної особистості учня у процесі освоєння мистецьких надбань людства; усвідомлення власної національної ідентичності в міжкультурній комунікації; формування компетентностей, необхідних для художньо-творчого самовираження; розкриття креативного потенціалу, залучення до культурних процесів в Україні» (*Державний стандарт*, 2020). Це не суперечить основним положенням дисертаційного дослідження, а доводить ефективність естетичного виховання в ЗЗСО, що забезпечується виконанням низки завдань освітньої галузі «Мистецтво»: оволодіння «системою вмінь і навичок у галузі мистецтва, формування світогляду, креативних і комунікативних якостей; формування вмінь і навичок аналізувати, інтерпретувати та оцінювати твори мистецтва, виявляти їх національну своєрідність; збагачення духовного світу учнів у результаті вивчення творів мистецтва; формування ціннісного ставлення до дійсності й творів мистецтва, розвиток емоційно-чуттєвої сфери учнів; виховання здатності до художньої самореалізації, культурного самовираження, задоволення потреби в мистецькій самоосвіті» (*Навчальна програма «Мистецтво»*, 2012, с. 19).

Виконання поставлених завдань дозволяє не тільки й те стільки регламентувати діяльність учителя, скільки реалізувати освітню та виховну мету, що в подальшому гармонізує розвивальну дію естетичного інформаційно-освітнього простору, забезпечуючи естетичне виховання підлітків. Тим самим, реалізуючи зміст, мету і завдання освітньої програми «Мистецтво», яка спрямована на забезпечення «цілісності змісту мистецької освіти в основній школі й реалізацію основних видів діяльності учнів на уроках – художньо-творче самовираження; сприймання, інтерпретація та оцінювання художніх творів; пізнання явищ мистецтва й засвоєння відповідної мистецької термінології» (*там само*, 2012, с. 2), досягаємо виконання основного принципу навчання мистецтву – розвиток креативності, віддаючи при цьому пріоритет творчої самореалізації дитини й урізноманітнюючи зміст, методи, форми, технології художньо-естетичної освіти, виховуємо культурну, освічену, компетентнісну особистість, поступово розкриваємо ключові поняття категоріального апарату естетичного виховання.

У контексті важливості виконання підлітками пріоритетних завдань, що характеризуються різноманітними формами практичної діяльності, забезпечується самовираження підлітків у вокальному, інструментальному музикуванні, малюванні, ліпленні, конструюванні, театралізації, тобто у діяльності мистецького напрямку. Учні засвоюють особливості мови різних видів мистецтва (5 кл.), палітру жанрів музичного й образотворчого мистецтв (6 кл.), новітні явища в мистецтві в єдності традицій і новаторства (7 кл.). У наступних класах учні опановують стилі та напрями мистецтва, які історично склалися впродовж епох, тому пріоритетними стають такі види діяльності, як аналіз-інтерпретація художніх творів у культурологічному контексті, виконання індивідуальних і колективних проєктів, що, безумовно, впливатиме на художньо-творчу діяльність підлітків.

Опановуючи образотворче мистецтво, у підлітків формується образне бачення світу, відбувається розвиток зорової пам'яті, художнього сприймання й творчої уяви, цілісне сприймання дійсності за законами краси, естетики. Підлітки оволодівають різноманітними засобами створення художніх образів, елементами художньої мови образотворчого мистецтва, знайомляться з образотворчим мистецтвом як явищем духовної культури; розвивають здатність отримувати естетичну насолоду від творів візуального мистецтва, краси навколишнього світу; вчаться відчувати й розуміти художні засоби виразності – композиції, колориту, форми; засвоюють художні техніки, мистецьку термінологію; плекають потребу у самовиявленні, відтворенні художніх образів у власних роботах; набувають творчої активності, художнього мислення та здібностей; розвивають художньо-естетичні якості тощо.

Естетичне виховання за допомогою музичного мистецтва відбувається завдяки осягненню підлітками духовних цінностей людства, ознайомлення з музичною культурою України, народів світу у процесі навчальної діяльності. Оволодіння мовою музичного мистецтва забезпечує формування гуманістичних загальнолюдських цінностей, характерних для сучасної людини; формування пізнавального інтересу, потреби у сприйманні творів, ціннісного ставлення до них; розвиток творчих здібностей учнів, художньо-образного асоціативного мислення, уяви, фантазії, імпровізації та інтерпретації творів мистецтва, виховання здатності до художньо-творчої реалізації та самореалізації особистості, завдяки чому відбувається оздоровлення організму, формування навичок краси і виразності співу, музично-ритмічних рухів; формуються моральні норми, позитивні риси характеру, уміння спілкування з людьми; при цьому дозволяє вчителям опановувати різні програми, зокрема й інтегративного спрямування. Підлітки, опановуючи музичне мистецтво, вчаться розуміти основні музичні поняття: музичний звук і його властивості (висота, тривалість, динаміка); засоби музичної виразності (мелодія, ритм, темп, лад, гармонія); музичні форми (куплетна, 2-, 3-частинна, рондо, варіації та ін.), жанри вокальної (пісня, романс, кантата),

інструментальної (симфонія, концерт, соната) та театральної музики (опера, балет, оперета, мюзикл) тощо.

Естетичне виховання засобами мистецтва хореографії в ЗЗСО сьогодні недооцінюється, тому навчальний предмет «Хореографія» не набув статусу базової дисципліни інваріантної частини навчального плану (винятком є заклади з поглибленим вивченням мистецтва або спеціалізовані заклади освіти) та викладається в ЗЗСО за рахунок варіативної частини як предмет за вибором або спецкурс. Елементи ритміки та хореографії використовуються й на інших уроках, зокрема на уроках фізичного виховання, музичного мистецтва і, безумовно, в позаурочній діяльності. Хореографічне мистецтво має унікальні можливості в естетичному вихованні підлітків, оскільки танець, а також пов'язані з ним ігри-імпровізації, ритмопластика, вправи з рухомими й нерухомими предметами, співом тощо розвивають розумові й фізичні здібності дітей, їхні естетичні почуття та творчу фантазію. Хореографічне мистецтво позитивно впливає на гендерні стосунки в класах, групах, на естетичне виховання підлітків, а спільне виконання парних танців, участь у масових іграх-забавах, різноманітність видів танцю, емоційно забарвлена музика забезпечує навчання доброзичливому та уважному ставленню один до одного, формує риси гуманності, щирості, людяності. Практичний досвід естетичного виховання дітей у процесі навчання хореографічного мистецтва свідчить про розвиток творчої активності, фантазії та уяви, здібностей до імпровізації тощо. Виховні можливості хореографічного мистецтва визначають його вплив на основні сфери розвитку особистості: світоглядну, морально-етичну, інтелектуальну, емоційно-почуттєву, комунікативну, що дозволяє дійти висновку про важливість позитивних емоцій, культури спілкування, єдності інтелектуального й естетичного в освітньому процесі засобами мистецтва хореографії (*Навчальна програма «Мистецтво»*, 2012).

Інтегрований курс «Мистецтво» має глибокі естетико-виховні можливості освітньо-виховного процесу ЗЗСО – спрямований на формування світоглядно-виховних орієнтацій підлітків у закладах загальної середньої освіти. Мета курсу в інтегративному поєднанні, духовно-світоглядній спорідненості тем і образів різних видів – образотворчого (візуального), музичного, театрального, хореографічного мистецтва – забезпечити виховання в учнів щонайперше світоглядних уявлень, художньо-образного мислення; засвоєння ними елементів мови мистецтв, форм, жанрів, стилів, опанування технічних прийомів художньо-естетичної діяльності, вербальних, візуальних, звуко-інтонаційних, синтетичних мовних засобів, які є необхідним інструментом духовного освоєння змісту мистецьких цінностей, світосприймання людини, зумовлюють логіку естетичного виховання. Упровадження інтегрованого курсу «Мистецтво» збагачує індивідуальний естетичний досвід підлітків, закладає фундамент художнього мислення, поглиблює пізнання специфіки мистецтв на матеріалі широкого спектру художніх зразків різних епох, стилів, жанрів, форм, технік, забезпечує усвідомлення своєрідності і водночас спорідненості художніх мов різних видів мистецтв, що збагачує зміст естетичного виховання у роботі з підлітками (*Навчальна програма «Мистецтво» для 5-9 класів*, 2012).

Утім, слід акцентувати, що мають бути використані всі можливості освітньо-виховного процесу. Учитель має дбати, щоб естетичними були дрібні, загальножиттєві предмети, які оточують дитину, використовувати їх як засіб виховання, розвитку особистості (Аристова, 2008, с. 16); учитель має бути підготовленим до створення естетико-виховного середовища в закладі освіти, має вміло використовувати в освітньо-виховному процесі інноваційні засоби, бо матеріальний та соціальний фактори естетико-виховного середовища чинять вплив на особистість. У наш час, коли традиційний досвід взаємодії закладів загальної середньої освіти та закладів культури і мистецтв не спрацьовує, виникає необхідність трансформації культурно-естетичних цінностей у спосіб життя закладу освіти, в естетико-виховне (естетичне) середовище закладу.

Ефективність художньо-естетичної освіти та виховання учнів ЗЗСО залежить не тільки від якості викладання кожного окремого предмета, а, насамперед, від взаємозв'язку та взаємоузгодженості між усіма предметами й курсами, які входять до інваріантної та варіативної частин ЗЗСО, необхідно також установити взаємозв'язок між гуртками художньо-естетичного напрямку, опрацювати питання інтеграції освітньої, виховної та художньо-творчої діяльності підлітків з діяльністю гуртків у позашкільній освіті. І хоча потенційна впливова сутність естетико-виховних культурних традицій, питання теорії та методики естетичного виховання є предметом обговорення науково-практичних конференцій, на сторінках українського часопису «Мистецтво та освіта», говорити про *варіативність і комплексність естетичного виховання*, інноваційність освітніх технологій і розвиток естетичного досвіду та здібностей майбутнього і діючого педагога на інтенсивність формування та розвиток особистості здобувача освіти в системі повної загальної середньої освіти поки не доводиться.

Значною мірою перешкоджає естетичному вихованню підлітків в ЗЗСО надання переваги закладами загальної середньої освіти природничо-математичним, гуманітарним дисциплінам, інформатиці, а предмети художньо-естетичного циклу посідають невинновданно скромне місце в навчальних планах. На заняття музикою й образотворчим мистецтвом відводиться біля трьох відсотків навчального плану, а заняття з театральної та хореографічної підготовки взагалі не входять в обов'язковий навчальний компонент, є інтегрованим компонентом інтегрованого курсу «Мистецтво». Спираючись на мету, уявлення та роль мистецтва в освітньо-виховному процесі постало питання оптимального співвідношення дисциплін естетичного циклу з іншими предметами загальноосвітнього циклу, установлення рівноваги між різними видами естетико-виховної діяльності, коригування відповідним чином освітніх навчальних планів і програм.

На думку авторів дослідження, пріоритетність і послідовність заходів із покращення естетичного виховання підлітків треба надати *збільшенню навчального часу* в освітніх планах ЗЗСО для занять оволодіння мистецтвом; *розробці інноваційного* за змістом і сучасного за формою методичного забезпечення мистецьких дисциплін з урахуванням пропорційності обсягів теоретичного й практичного матеріалу при ціннісному поєднанні теоретичних знань з практичними навичками; введення в освітній процес ЗЗСО занять із хореографічної та театральної підготовки; *усвідомленню* питань підготовки й перепідготовки кадрів цього профілю та ін.; *надання* можливості інтегрувати здобутки освітньої й художньо-творчої діяльності учнів у заклади позашкільної освіти. Потрібно змусити підлітків пройшли етап естетизації (переживання; почуттів; освоєння як цінності, стійкої для особистості), бо соціально-ціннісні якості і норми поведінки набувають особистісного смислу і значущості лише тоді, коли дитина розуміє їх сутність і, головне, бере безпосередню участь в естетичній діяльності. Тому, необхідно включити підлітків в детерміновану художньо-творчу естетико-виховну діяльність, виховувати ціннісне ставлення до мистецтва через власний емоційно забарвлений досвід, самореалізацію, індивідуальне відображення дійсності. Змістом цього досвіду виступатиме: сукупність потреб соціокультурного характеру, спрямованих на соціально-ціннісні значущі об'єкти та види діяльності; здатність до відчуття широкої палітри емоцій, до естетичних переживань, до вияву емоцій різної інтенсивності у відповідності з суспільною системою цінностей та ідеалів.

З огляду на це, надано підстави щодо розв'язання проблеми системного цілісного дослідження сутності структури естетичного виховання підлітків. Вона полягає у тому, що виникає затребуваність у розробці програм, навчально-тематичних планів, заходів з естетичного виховання підлітків у позаурочний час; з'ясування педагогічних умов ефективної взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному

вихованні підлітків, упровадженні механізмів цієї взаємодії, що в подальшому стануть основами для досягнення підлітками творчих здобутків, їхньої самореалізації.

Проаналізувавши сучасні основи естетичного виховання підлітків при вивченні художньо-естетичних дисциплін в закладах загальної середньої освіти, шляхи та перспективи розв'язання зазначеної проблеми, забезпечення компетентнісного підходу в освітньо-виховній практиці ЗЗСО, активні прийоми, засоби стимулювання художньо-творчої діяльності підлітків шляхом використання предметів художньо-естетичного циклу ЗЗСО; виявляється доцільним розглянути методику і практику естетичного виховання підлітків у варіативній складовій освітнього процесу та естетичного виховання підлітків, у позаурочній діяльності закладів загальної середньої освіти, яка забезпечує естетичне виховання підлітків.

2.4. Контент-аналіз варіативної складової освітнього процесу з естетичного виховання підлітків закладу загальної середньої освіти

Наголосимо, що реалізація освітньо-виховних завдань естетичного характеру забезпечується шляхом виконання Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти не лише в інваріантній його частині, але й варіативній складовій навчального плану та освітньо-виховного процесу.

З огляду на це, доцільно розглянути виховний потенціал в умовах значного розширення масштабів взаємодії не тільки інваріантної урочної, але й варіативної позаурочної діяльності підлітків. Проведений контент-аналіз варіативної складової освітнього процесу з естетичного виховання підлітків закладу загальної середньої освіти, дозволив зробити висновки, що ЗЗСО недостатньо виконують одне із головних освітньо-виховних та естетичних завдань – передачу учням досвіду ціннісно-естетичного відношення до дійсності. Ця ситуація призводить до зниження, примітивізації та нівелювання рівня якості й культурних орієнтацій підлітків (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с).

Принципове значення для нашого дослідження має те, що діяльність ЗЗСО та ЗПО регламентована різними нормативно-правовими актами, тому суб'єкти взаємодії в естетичному вихованні підлітків різняться за змістом, сутністю та взаємовпливом (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а; 2017 а; 2018 а).

Стратегія, реалізація, результати освіти і науки в Україні, як зазначає В. Кремень, загалом має «позитивний вплив художньо-творчої діяльності дитини на її поведінку та успішність, а надалі сприяє результативній праці, незважаючи на те, що естетичне виховання підростаючого покоління в Україні не має динаміки зростання» (Кремень, 2005, с. 85).

У ЗЗСО естетичне виховання реалізується в освітньо-виховному процесі відповідно до інваріантної та варіативної складових навчального плану, затверджених Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти (2011) та здійснюється на уроках і в позаурочний час у художньо-естетичній діяльності під керівництвом педагогів, зокрема із залученням до навчально-виховного процесу батьків підлітків. Естетично виховуючи підлітків у позаурочній діяльності, вважаємо за уважити, що потрібно не тільки робити акцент на естетичному вихованні учнів засобами мистецтва на уроках художньо-естетичних дисциплін. І, навіть, не визначенню понятійно-термінологічного апарату сучасної педагогічної науки в галузі естетичного виховання (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а; 2017 а; 2018 а).

Цінним є розгляд цілісної духовно-світоглядної моделі художньо-естетичного виховання в контексті провідних функцій мистецтва; визначення основних напрямів та форм художньо-естетичного виховання (*Концепція художньо-естетичного виховання*, 2004). З огляду на це, недостатньо опанувати систему знань і вмінь, більш того, включитися в

художньо-естетичну діяльність, одномоментно набути загальнолюдських цінностей, потрібно «занурити» підлітків в естетичний мистецько-виховний процес, оскільки виразні засоби та мова мистецтва набагато глибше дозволяють зрозуміти нюанси культури, побуту, традицій, розкривають своєрідність національного характеру, взаємовідношень людей тощо (*Комплексна програма*, 2004).

Залучення підлітків до виконання означених освітньо-виховних завдань естетичного виховання найшвидше призводить до позитивних результатів саме в позаурочній діяльності (варіативна складова освітньо-виховного процесу з естетичного виховання підлітків закладу загальної середньої освіти). Найефективніше розв'язати завдання художньо-естетичного виховання підлітків можливо в позаурочній діяльності, яка серед видів освітньо-виховної діяльності включає всі чотири види діяльності – пізнавальну, ціннісно-орієнтаційну, перетворювальну і комунікативну.

Означені види діяльності, за переконанням М. Кагана, включаються в естетичне оволодіння світу людиною (Каган, 2001). Усі вони, зливаючись воедино у будь-якому творчому процесі, зокрема художньо-естетичному, постають, на нашу думку, підсистемами естетичного виховання, забезпечуючи естетичний розвиток підлітків.

Послугуємося положеннями програми (яка полягає у «засвоєнні цінностей, формуванні ціннісного ставлення до світу, здатності сприймати й примножувати художні цінності у сфері дозвілля» (*Комплексна програма*, с. 4), й не тільки розкриває специфіку художньо-естетичного виховання в закладах освіти, але й дає можливість реалізації у варіативній, позаурочній, позакласній виховній роботі покращити естетичне виховання підлітків. Здобувачі освіти опановують національні культурні традиції; вони зможуть в майбутньому адаптуватися до життя в суспільстві. Поступово відбувається забезпечення необхідних умов для особистісного розвитку підлітків на основі «актуалізації гуманістичних традицій світової культури; урахування художніх інтересів і потреб, виховання естетичної свідомості – ідеалів, смаків, суджень, оцінок; розвитку творчого потенціалу та самостійного мислення учнів; розширення свободи вибору форм художньої самореалізації; організації змістовного дозвілля» (*Комплексна програма*, 2004, с. 7). Це допомагає швидкому включенню підлітків в художньо-естетичну діяльність, а завдяки отриманому досвіду оволодіння ціннісним ставленням до мистецтва, розвитку ціннісних потреб – здатності до вияву емоцій та активної естетичної художньо-творчої діяльності.

Крім того, у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року зазначено: «Головне завдання сьогодишньої практики – створення виховного простору. Виховний простір – це не тільки середовище, а й духовний простір учня і педагога, це простір культури, що впливає на розвиток особистості. У ньому має бути представлений весь спектр цінностей культури і культурних форм життя. Це простір соціальних, культурних, життєвих виборів особистості, котра самореалізується у різних виховних середовищах (академічне середовище, клубне, середовище творчих майстерень тощо)» (*Національна стратегія*, 2013). Саме освітньо-виховна система закладу освіти є головним чинником створення такого естетико-виховного середовища.

Для забезпечення варіативної складової з естетичного виховання, було проаналізовано й встановлено причинно-наслідкові зв'язки змісту освітніх програм (*Програми*, 2008, 2016), які використовуються для провадження освітньо-виховного процесу в гуртковій діяльності. Основними постулатами цих програм є освоєння цінностей, формування в підлітків ціннісного ставлення до світу; здатності сприймати і примножувати художні цінності у царині дозвілля. Підкреслюється, що потрібно виховувати ціннісне ставлення до мистецтва через власний емоційний досвід (залучаючи різні вікові групи) до світу мистецтва, художньої творчості в дозвіллі, використовуючи форми, методи, засоби, технології включення респондентів у різні види естетичної діяльності (*Програми*, 2008, 2016).

Звертаємо увагу на важливому, з нашої точки зору, аспекти. Документи з освіти, з одного боку, значно підвищують статус позаурочної діяльності, а з іншого – знижують значення і місце позашкільної освіти дітей. Нерегламентований, неформальний характер позаурочної діяльності вимагає й неформальних методів впливу, об'єктно-орієнтованого проектування для структурування змісту естетичного виховання, пошуку й об'єднання в систему формуючих факторів, ситуацій, педагогічних заходів за умов активної педагогічної взаємодії в комунікативному полі мистецтва, спільної творчості педагога й вихованця. За такого характеру діяльності, дослідження взаємодії ЗЗСО та ЗПО передбачає істотні зміни традиційної практики позаурочної естетичної виховної діяльності. Саме ефективне структурування змісту освіти й виховання варіативної складової освітнього процесу, зокрема засобами інноваційних виховних технологій з естетичного виховання підлітків, забезпечує інтенсифікацію означених процесів (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а; 2017 а; 2018 а).

Завдяки проведеному аналізу взаємовідношень суб'єктів виховної діяльності було усвідомлено специфіку варіативної складової освітньо-виховного процесу художньо-естетичного виховання та виділено його провідні функції у площині соціальних та особистісних потреб. Площина естетичної соціалізації є найважливішою з погляду реалізації соціальних потреб і забезпечує безперервний розвиток учнів, залучаючи при цьому їх до активного процесу оволодіння художньо-естетичними цінностями.

Провідні функції виховання, які забезпечують варіативну складову освітнього процесу з естетичного виховання підлітків у позаурочний час, відображені науковцями (Масол, Ганнусенко, Комаровська, Ничкало, Оніщенко & Рагозіна, 2004), усвідомлені й узяті за основу трансформованих нами для забезпечення оптимальної реалізації потреби у спілкуванні та взаємодії суб'єктів позаурочної діяльності. Так, функції, детерміновані потребами й інтересами особистості, мають низку специфічних особливостей, що дозволяє їх виділити в окрему самостійну групу, отже, на нашу думку:

– *рекреаційна функція* є домінантою для забезпечення варіативної складової освітнього процесу з естетичного виховання підлітків, доречного, емоційного привабливого дозвілля, спілкування підлітків. Говорячи про різноманітність освітньо-виховної діяльності, зазначимо, що серед усіх форм діяльності – творча естетична діяльність підлітків є вирішальним чинником їхнього естетичного виховання. У ній підлітки розкривають й розвивають свої сутнісні творчі сили, засвоюють й закріплюють найважливіші естетичні цінності. Художньо-естетична діяльність є різноманітною і насиченою, і виконує, стосовно підлітка, роль стимулу його акмеуспіху, самодіяльності, самовираження, самовиховання. Погоджуючись з думкою В. Білоусової та Л. Коваль про природу діяльності (Білоусова & Коваль, 2004), конкретизуємо, що за своєю природою діяльність має суспільний характер і виступає у вигляді суспільної діяльності навіть тоді, коли здійснюється без посереднього спілкування з іншими людьми;

– *компенсаторна функція* забезпечує надолуження прогалин в освітньо-виховному процесі на уроках предметів художньо-естетичного профілю в ЗЗСО та забезпечує творче зростання й активність особистості, отримання підлітками свого конкретного естетичного смислу, який він сам обирає із трансльованої педагогом системи цінностей. Водночас компенсаторна функція досягає дієвого впливу на розвиток особистості, впливає на формування її потенційної готовності до створення художніх цінностей.

Педагог, класний керівник, керівник гуртка, реалізуючи варіативну складову освітнього процесу з естетичного виховання підлітків, провадить свою діяльність в позаурочний час, готує, умотивовує естетичну діяльність підлітків, створює естетико-виховне середовище взаємодії окремо в кожному навчальному гуртку, заході. Ця діяльність іноді відбувається неефективно, коли суб'єкти педагогічної взаємодії, педагоги ЗЗСО не

мають ніякого впливу, діють в межах власного плану виховної роботи, яким не передбачено підготовку до входження в естетичне життя, взаємодію з іншими інституціями, суб'єктами педагогічної взаємодії (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016; 2017 а; 2018 а).

Якщо переглянути результати виховної роботи (класних керівників, педагогів організаторів, психологів, інших суб'єктів педагогічної взаємодії з естетичного виховання), перевірка й контроль якої відбувається на рівні заступника директора з навчально-виховної роботи, констатуємо, що 98,7% опитаних педагогів застосовують інноваційні форми і методи естетичного виховання тільки в своєму класі (учнівському колективі під час позаурочної діяльності); формування активу учнівського самоврядування, групова робота відбувається також в межах одного учнівського колективу (класу) (97,6%), хоча ними застосовуються групові форми роботи: ярмарки, екскурсії, майстер-класи, проєкти, флешмоби тощо (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а; 2018 а).

Завдяки такій організації позаурочній діяльності включення особистості в практично ще несформовані естетичне середовище та систему взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, позаурочна діяльність поступово набуває загальношкільної й національно ціннісної основи освіти. Позаурочна діяльність спроможна відбуватися на основі інноваційної виховної діяльності та інтеграції різних дисциплін, споріднених із педагогікою: психології, естетики, етики, філософії, соціології, культурології, фізіології вищої нервової діяльності в позаурочний час. Виходячи з цих позицій, варто розглядати взаємодію закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків як поєднання двох сфер – інноваційної виховної та естетичної;

– *релаксаційна* функція забезпечує конструктивно-наповнений смисл варіативної складової освітнього процесу з естетичного виховання підлітків в організації позаурочної діяльності, робить акцент на розвагах, відповідно до можливостей художньо-естетичної діяльності учнів. Згідно з цим, естетична позаурочна діяльність підлітків може відбуватися поза межами ЗЗСО в інших інституціях (суб'єктах педагогічної взаємодії): будинках культури, мистецьких клубах, творчих об'єднаннях, різноманітних мистецьких й інших спілках та творчих об'єднаннях, музеях, філармоніях, цирках, театрах, студіях, галереях, виставкових залах, Internet-кафе, клубах, фотогалереях, парках культури та відпочинку, громадських організаціях, бібліотеках та ін. (Серих, 2012 а; 2013)

У зв'язку з цим, питання естетичного виховання, І. Зязюн розглядає як важливий чинник «формування всебічно розвиненої, духовно багатой особистості різноманітними за формою та змістом методами естетичного впливу на неї» (Зязюн, 1995, с. 20-27), а це дозволяє здійснювати художньо-естетичну позаурочну діяльність підлітків у різноманітності та варіативності. У такий спосіб оволодіння цінностями мистецтва в підлітків відбувається в емоційно-когнітивній площині, де психічною формою вияву ціннісної свідомості і, як наслідок – відношення, є переживання. Зароджується воно через предметне почуттєво-практичне чи образно-метафоричне пізнання, далі зростає до усвідомленого почуття.

Утім, слід зауважити, що педагог є суб'єктом педагогічної взаємодії, тому актуальним є правильно розтлумачити позицію, в якій підліток оцінює діяльність вихователя, бо варіативна позаурочна взаємодія не є регламентованою та обов'язковою, а позитивний результат взаємодії можна очікувати тільки в тому випадку, коли педагог має здатність (не вроджену, зрозуміло, а набуту, професійно) «читати» ставлення підлітків (подобається – не подобається, потрібно – не потрібно) до позаурочної діяльності за зовнішніми проявами (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а; 2017 а; 2018 а).

Аналізуючи діяльність педагога, А. Белкін зауважує: «Тут немає ніякої містики, екстрасенсиорики, це результат тренування й досвіду: уміння уважно аналізувати вираз очей, міміку, рухливість, жести, колір шкіри, особливості дихання тощо, своєрідні сигнали, за

якими ми впізнаємо кожного з нас» (Белкін, 2003, с. 17). Актуалізація розуміння учителем учня, це лише половина «правди», це односторонній зв'язок. Науковець наголошує на зворотному зв'язку; з того моменту й розпочинається взаєморозуміння, яке забезпечить подальшу співпрацю. «Односторонній емоційний контакт – це початок індивідуального підходу до дитини, а двосторонній – особистісного зв'язку» (*там само*, с. 31), без якого, на нашу думку, так само, як і без співпраці не буває успіху, акмеуспіху. «Із соціально-психологічної точки зору, успіх – оптимальне співвідношення між очікуваннями особистості та результатом її діяльності, із психологічної – успіх – це переживання стану радості, задоволення від того, що результат, якого прагнула людина, співпав з її очікуваннями, а з педагогічної точки зору, успіх є цілеспрямованим, організованим поєднанням умов, за виконання яких досягаються значні результати діяльності як окремої особистості, так і колективу в цілому» (Белкін, 2003, с. 31, додаток 6).

У результаті підліток усвідомлює та переживає, не завжди, але прагне (здебільшого стихійно) прогнозувати власні досягнення;

– *ціннісно-орієнтаційна функція* допомагає шукати й віднаходити дієві механізми подальшого розвитку наукової теорії і практики варіативної складової художньо-естетичної діяльності, життєві орієнтири, естетичні ідеали, які є взірцем для вдосконалення й змін у власному розумінні образу світу. Важливо наголосити, що саме на мистецтво покладена ця функція, вона і є головною складовою естетичного виховання підлітків.

Віддаючи належне інваріантній складовій освітньому процесу, контент-аналіз варіативної складової освітнього процесу з естетичного виховання підлітків ЗЗСО, досліджені наукові й методичні джерела, документи, регламентуючі діяльність ЗЗСО в царині художньо-естетичного виховання, дозволили на практиці використати метод активізації ціннісного ставлення до художньо-творчої діяльності підлітків в позаурочній діяльності, який охоплює оптимальні форми організації художньо-творчої діяльності у педагогічному процесі (творче сприйняття мистецтва, послідовне засвоєння та неординарне використання набутих знань). Це дає змогу розглядати системно педагогічний процес, тому що художньо-естетична діяльність поєднує в собі елементи естетичного навчання, виховання та творчого розвитку підлітків.

Крім того, виховна сила мистецтва полягає великою мірою в тому, що воно здатне викликати в підлітків непереборне бажання наслідувати улюблених героїв, адже в цьому є сила спектаклю, книжки, фільму, картини, музики; розпізнавати створені митцями образи, характери, які хотілося б наслідувати, які виховували б, тим самим, естетичні якості (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с).

Великого значення мистецтву дітей в естетичному вихованні надавав А. Макаренко. У створених товариствах любителів симфонічної музики, діти, за їх свідченнями, «стали дисциплінованими» (хлопці) (Віра Е., 7 кл.), «почали виявляти думку, а не тільки почуття, як раніше» (Таня П., 8 кл.), «мати гарне обличчя, чисте волосся» (Оля В. 9 кл.). До емблем загонів в Артеку педагог запропонував застосувати кольори, а поряд з червоним (праця), голубим (дружба), білим (спорт), додати рожевий колір (мистецтво) (Макаренко, 2008, с. 30-31), щоб кольори активізували естетичне сприймання, націлювали на творчу групову діяльність підлітків.

Постулати педагогіки А. Макаренка в сфері естетичного виховання, відіграють визначальну роль у становленні і розвитку особистості, його думка про те, що світ прекрасного «найтісніше пов'язаний мало не з усіма галузями діяльності людини» актуальна і сьогодні. «І якщо першокласник відчує, що пляма в зошиті – це не тільки погано, але й некрасиво, він надалі в будь-якій своїй роботі прагнути краси» (Макаренко, 2008, с. 33). Це дозволяє нам мати підстави для висновку, що наступна функція обов'язкова для зміни поведінки особистості в умовах утвердження науково-мистецької парадигми в освіті,

формування естетичного виховання упродовж життя, а також протягом активного періоду художньо-естетичної діяльності підлітків у позакласній, позаурочній зайнятості;

- *регулятивна функція* відповідає за переведення цінностей і норм естетичної культури в план поведінки особистості та регуляція навчальної та дозвільної сфер життєдіяльності. Естетичне виховання є цілісною системою наукового знання, яке вивчає природу естетичного об'єкта і суб'єкта (явища природи, суспільні відносини, естетичну свідомість і естетичну діяльність особистості тощо). З цією метою воно використовує притаманний їй категоріальний лад, естетичні поняття, принципи, закони тощо.

Упереджуючи зауваження щодо існування універсальних педагогічних принципів, зазначимо, що для естетичного виховання підлітків у позаурочний час, окрім них, мають бути сформульовані також власні принципи, які й визначають його специфіку. Наповнюючи варіативну складову освітнього процесу, дотримуємося загальних принципів, які лежать в основі педагогіки дозвілля, зайнятості учнівської молоді у вільний час, це:

- *особистісно зорієнтований підхід*, що виходить із самоцінності особистості, духовності та суверенності її і передбачає реалізацію естетичних потреб, інтересів, прагнень, ґрунтується на діалогічній основі, що визначає суб'єкт-суб'єктну взаємодію учасників освітньо-виховного процесу, їх самоактуалізацію і самоорієнтацію;

- *принцип дієвості, активності та самостійності* підлітків передбачає розвиток самостійності мислення, критичності щодо розпізнавання навали художньої інформації, зокрема й медіа засобами, творчості у позаурочній діяльності;

- *принцип соціокультурної адекватності, багатоманітності й варіативності* спрямовує на створення освітньо-виховних програм, навчально-тематичних планів варіативної складової освітнього процесу з естетичного виховання підлітків закладу загальної середньої освіти в позаурочний час для різних типів закладів освіти з урахуванням локальної специфіки та можливостей;

- *принцип безперервності й послідовності* передбачає прилучення до мистецтва, глибинна сутність якого повинна бути пізнана і втілена в естетичній діяльності; розвитку естетичної свідомості; естетичного ставлення до мистецтва, яке здатне виразити всю шкалу почуттів, душевних станів, зобразити дії, повні драматичних рухів, знаходитись виключно у сфері внутрішніх переживань особистості; здійснюватиметься з орієнтацією на вікові особливості, рівень розвитку, потреби та інтереси і поступово, поетапно розвиватиме здатність підлітків до художньо-естетичного сприйняття явищ та різних видів мистецтва, урешті, підвищуватиме потребу творчого самовираження й особистої участі в естетичному перетворенні навколишнього світу (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2016 а; 2017 а; 2018 а).

Для підвищення ефективності естетичної вихованості підлітків виховний процес позаурочної діяльності ЗЗСО повинен мати такі ж форми й механізми контролю освітньо-виховної діяльності, як і в освітньому процесі ЗО в цілому.

У цьому контексті педагог В. Іванова наголошує, що усі естетичні відносини треба взяти у відомі межі, «зробити явища постійними, відкрити правила та їх механізми» (Іванова, 2003). Погоджуємося із зазначеною та розширюємо думку науковця доповненням, що естетичне виховання підлітків у позаурочній діяльності слід розглядати як *явище постійне*, потрібно відкрити механізми його формування, удосконалення технологій, ін. (Серих, 2012, 2013).

Естетичне виховання підлітків, за умов відкритості й інноваційності, є конкретною художньо-естетичною діяльністю, яка, своєю чергою, є платформою, базою, на якій розгортаються певні відносини, передумовою й умовою їх виникнення (там само, 2003). Така педагогічна думка націлює на необхідність *спільної взаємодіючої групової діяльності підлітків*, яка наповнена естетико-виховним змістом і має ціннісне естетичне значення, є

базою для розгортання естетичних творчих активних взаємин підлітків і призведе до самореалізації їхніх творчих якостей (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f).

Варіативна складова освітнього процесу ЗЗСО – це і є змістовний позаурочний компонент художньо-естетичного виховання, що передбачає «організацію колективних і групових форм діяльності учнів поза межами класу, школи, але під керівництвом або за участю вчителів (заняття в гуртках художньо-естетичного профілю, шкільних об'єднаннях за інтересами, художньо-творчих колективах, клубах; організація екскурсій до музеїв, фольклорних експедицій; відвідування театральних вистав, концертів, художніх майстерень тощо)» (*Концепція виховання дітей та молоді*, 2015, с. 4).

Естетико-виховні інституції взаємодії (суб'єкти педагогічної взаємодії) в естетичному вихованні підлітків: будинки культури, мистецькі клуби, творчі об'єднання, різноманітні мистецькі й інші спілки та творчі об'єднання, музеї, філармонії, цирки, театри, студії, галереї, виставки, фотогалереї, парки культури та відпочинку, громадські організації, бібліотеки, Internet- кафе, клуби та інші здійснюють естетико-виховну діяльність, найчастіше, за рахунок варіативної складової освітньо-виховного процесу закладу загальної середньої освіти. При цьому суб'єкти педагогічної взаємодії в естетичному вихованні підлітків, ураховуючи основні наукові публікації, які зумовлюють необхідність переосмислення сутності та змісту художньо-естетичної освіти особистості як найважливішого результату художньо-виховної діяльності закладів, інституцій усіх типів, проводять освітньо-виховну роботу відповідно до розроблених програм, планів (99,4% закладів) і, маючи певний позитивний досвід педагогічної взаємодії з естетичного виховання підлітків, суб'єкти педагогічної діяльності означених інституцій залучаються до оцінювання та корекції естетичного виховання підлітків, запрошуються до участі в журі учнівських конкурсів, пленерів, фестивалів, до проведення свят, майстер-класів, ін. (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а)

Таким чином, у позаурочній діяльності заклади загальної середньої освіти активно співпрацюють з громадськими організаціями та іншими інституціями, суб'єктами педагогічної взаємодії в естетичному вихованні підлітків, що наочно зображено в схемі (рис. 2.2).

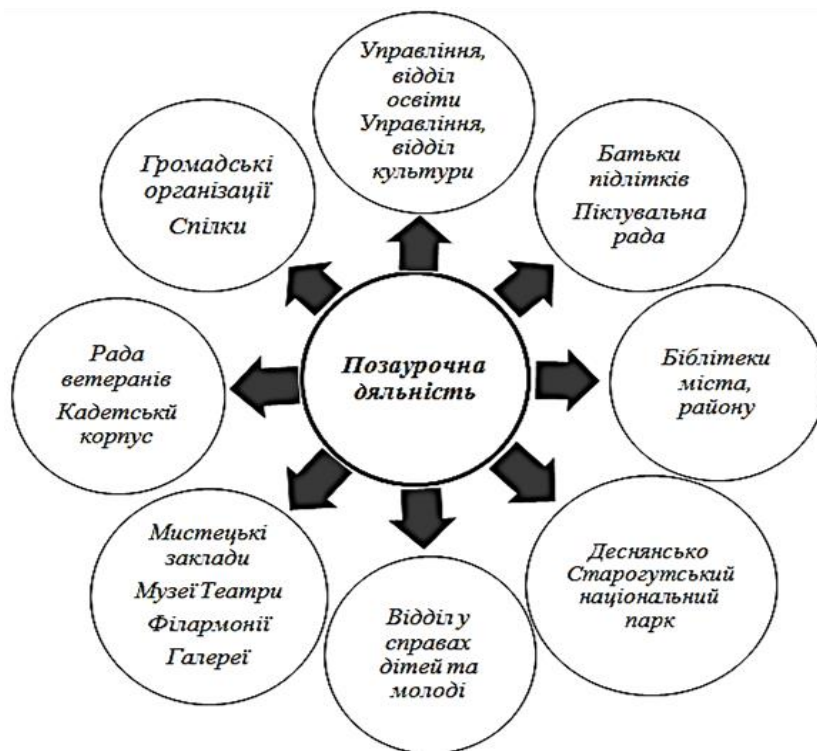

Рис. 2.2. Співпраця закладу загальної середньої освіти з іншими суб'єктами педагогічної взаємодії

Здійснений нами контент-аналіз суб'єктів виховного процесу варіативної складової освітнього процесу з естетичного виховання підлітків ЗЗСО, дає можливість дійти висновку, що суб'єкти педагогічної діяльності ЗЗСО не повинні займати позицію нейтралітету в організації художньо-естетичної діяльності, відпочинку, змістовного й цікавого дозвілля, забезпечення гармонізації в сфері художньо-естетичного виховання підлітків. Вони мають налагоджувати систематичну взаємодію з культурно-освітніми закладами, представниками культури, митцями, з сімейно-родинним оточенням учнів, зокрема залучення батьків до творчої співпраці сприятиме не тільки збереженню родинних традицій і звичаїв, а й забезпеченню духовної спадкоємності поколінь.

Розвиток естетичних якостей підлітків має відбуватися шляхом залучення їх до осмислення художньо-естетичних цінностей. Вважаємо за необхідне максимально враховувати індивідуальні здібності підлітків, розширювати способи задоволення інтересів і потреб підлітків, які набуватимуть при цьому високого художньо-естетичного рівня виконання творчих робіт та результатів художньо-естетичної діяльності, отримають почуття естетичного задоволення від процесу здійснення художньо-естетичної діяльності, що, у свою чергу, зумовлює прагнення підлітків привнести щось нестандартне, оригінальне, естетичне у власну діяльність, здійснювати діяльність за законами краси.

Поширюючись на варіативну складову освітнього процесу з естетичного виховання, естетико-виховний, творчий процес забезпечує емоційну стабільність підлітків, гарантує можливість вибору ними виду естетичної діяльності в позаурочній діяльності, надає їй забезпечення успішності, формує позитивну оцінку, спрямовує підлітків на акмеуспіх.

Кінцевою ланкою в ланцюжку естетичного виховання підлітка, на нашу думку, має стати внутрішній діалог реципієнта із самим собою, в ході якого він оцінює, узагальнює й вербалізує своє враження від творів мистецтва, виробляє власне ставлення до засобів виразності, до виконання мистецького твору. Це дає можливість чітко уявити специфіку процесу становлення особистісних сенсів, що відбувається не лише раціональним шляхом, але й за активної участі суб'єктивних відчуттів і переживань.

Утім, слід зауважити, що за нинішніми кількісними та якісними показниками позаурочної діяльності закладів загальної середньої освіти, заклад не спроможний забезпечити сто відсотковий взаємовплив в естетичному вихованні підлітків, що утворюється під інваріантної складової освітньо-виховного процесу, тож переважна більшість випускників ЗЗСО не відповідають мінімальним вимогам естетичного розвитку. Ліквідувати прогалини, зокрема, на нашу думку, спроможні заклади позашкільної освіти.

Отже, проаналізувавши з позиції максимум систему функціонування естетичного виховання в ЗЗСО, результати контент-аналізу інваріантної й варіативної складових освітньо-виховного процесу закладу загальної середньої освіти засвідчуємо, що позаурочна робота в ЗЗСО є недостатньо ефективною та вимагає ретельного аналізу освітньо-виховного процесу й специфіки закладів позашкільної освіти на предмет ефективності естетичного виховання підлітків.

2.5. Специфіка естетичного виховання підлітків у закладах позашкільної освіти

Педагоги позашкільної освіти, жодним чином не прагнуть «розчинитися» у позанавчальній (позаурочній) діяльності в рамках Державного стандарту, а навпаки зберегти унікальність системи позашкільної освіти. Позаурочна діяльність і позашкільна освіта мають як спільне, так і багато відмінностей.

Спільними характеристиками естетико-виховного потенціалу позаурочної діяльності та позашкільної освіти є:

- час реалізації – поза або після обов’язкових навчальних занять і основних освітніх програм;
- форми організації (гуртки, секції, клуби), види і напрямки діяльності (художні, естетичні, дозвілєві та ін.);
- зв’язок з освітнім процесом і соціально-культурною діяльністю ЗЗСО;
- спрямованість на співпрацю з батьками підлітків.

Позашкільна освіта стала сьогодні більш функціональною. Це стало можливим завдяки трансформаціям, що відбулися в позашкільній освіті за останні роки, а саме: деідеологізація ЗПО; формування багаторівневої системи позашкільної освіти; класифікація гуртків, груп та інших творчих об’єднань ЗПО за трьома рівнями (початковий, основний, вищий); розширення мережі закладів позашкільної освіти, створення закладів нового типу, їх профілізація; розгортання нових напрямів позашкільної освіти; модернізація освітнього процесу в ЗПО; ліцензування позашкільної освіти; диверсифікація джерел фінансування позашкільної освіти за рахунок додаткових джерел фінансування, не заборонених законодавством.

У міжнародних та національних документах визначено державну політику у сфері позашкільної освіти та напрями її розвитку: Конституція України (1996), Конвенція ООН про права дитини (1989), Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей (1990), Загальна декларація прав людини (1948), Закон України «Про освіту» (2017), Закон України «Про позашкільну освіту» (2000), Закон України «Про охорону дитинства» (2001), Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997), Національна доктрина розвитку освіти (2002), Положення про позашкільний навчальний заклад (2001), Стратегія розвитку позашкільної освіти (2018) та ін.

Серед принципів, які задекларовані в Стратегії позашкільної освіти, найбільш значимими в розрізі дослідження взаємодії ЗЗСО та ЗПО є «принцип співробітництва – забезпечення взаємодії між органами законодавчої і виконавчої влади, інститутами громадянського суспільства, практиками позашкільля під час формування та реалізації державної і регіональної політики у сфері позашкільної освіти» (*Позашкільна освіта в Україні. Нормативно-правові акти*, 2019), дотримання якого, на наш погляд, забезпечує безпосередню взаємодію закладів загальної середньої та позашкільної освіти.

«Принцип культуровідповідності – передбачає врахування національних традицій та світових надбань людства у формуванні та реалізації державної і регіональної політики у сфері позашкільної освіти. Принцип гуманізації – передбачає цінність людини як особистості, її вільний розвиток і творчу реалізацію» (там само, 2019), дотримання яких, на нашу думку, забезпечує художньо-естетичний творчий розвиток особистості, уможливорює створення системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, установлює стійкі пролонговані результати естетичної вихованості підлітків та досягнення ними акмеуспіху.

У реалізації цілей і завдань естетичного виховання велике значення має тісна взаємодія ЗЗСО та ЗПО, культурно-освітніх закладів. У перспективі ці заклади стануть єдиним комплексом, у якому на практиці реалізовуватимуться сучасні методики естетичного

виховання. Це, за переконанням І. Зязюна, дозволить створити «ступеневу багаторівневу систему естетичного виховання з метою надання всім дітям шкільного віку можливостей для прилучення до культурних цінностей» (Зязюн, 1998).

Підвищення якості освіти шляхом залучення підлітків до культурних цінностей – це зумовлена сучасними інтеграційними процесами загальна проблема освітньої галузі, розв'язання якої можливе за умови переходу від знаннєвоцентричного до компетентнісного підходів. Якщо в ЗЗСО такий перехід відбувається за умов виконання державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, то в ЗПО такий перехід забезпечується створенням комплексу психолого-педагогічних умов, сприятливих не лише для інтелектуально-творчого розвитку та виховання підростаючого покоління, а й розширення їх особистого досвіду, зокрема, комунікаційно-творчого, пізнавально-практичного, соціокультурного тощо. На нашу думку, підвищення якості позашкільної освіти забезпечуватиметься створенням додаткових можливостей для духовного, інтелектуального і фізичного розвитку учнівської молоді шляхом розширення мережі гуртків, секцій, клубів та інших творчих об'єднань, відкриття філій, особливо в сільській місцевості, чи нових закладів в об'єднаних територіальних громадах.

Розробку основ позашкільної освіти було здійснено згідно з розпорядженням Президента України від 29.05.2017 р. №114/2017-рп, яке знайшло відображення в розробленні сучасної «Концепції позашкільної освіти в умовах децентралізації» під науковим керівництвом О. Биковської. Концепція окреслила основи системи позашкільної освіти, діяльності ЗПО та стратегічних векторів розвитку позашкілля в умовах реалізації Закону України «Про освіту». Метою розроблення концепції є: розв'язання проблеми недостатньої доступності якісної позашкільної освіти як складової частини безперервної освіти в Україні, зокрема в сільській місцевості; забезпечення розвитку позашкільної освіти для надання кожній дитині та молодій людині якісних та доступних освітніх послуг у відповідності до її потреб (*Концепція розвитку позашкільної освіти*, 2011, с. 2).

Концепція розвитку позашкільної освіти та виховання переконливо свідчить, що в ЗПО має відбутися «оптимізація»; «трансформація системи позашкільної освіти, що орієнтується на потреби та запити здобувачів освіти, надає доступну кожному територіально наближену освітню послугу»; «забезпечення якості позашкільної освіти»; «застосування комунікаційної стратегії з популяризації позашкільної освіти та її провайдерів» (там само, с. 2), що, на нашу думку, змінює сутність позашкільної освіти та виховання на безперервний логічно побудований освітньо-виховний процес, що не має фіксованих термінів завершення і сприятиме естетичній творчій діяльності дітей та учнівської молоді, сформує потребу особистості в подальшому творчому сприйнятті світу та самовдосконаленню.

Концепція розвитку позашкільної освіти визначила стратегію дій і обумовила важливість розробки стратегічних напрямів розвитку позашкільної освіти, зокрема Стратегію розвитку позашкільної освіти (*Стратегія розвитку позашкільної освіти*, 2018). «Метою Стратегії розвитку позашкільної освіти є підвищення якості і доступності позашкільної освіти, розширення функцій закладу позашкільної освіти в адміністративно-територіальній одиниці як центру освітньої, соціокультурної та громадянської діяльності з урахуванням навчання впродовж життя. Завданнями Стратегії є:

1. Здійснити реалізацію освітньої політики у сфері позашкільної освіти як одного з пріоритетних завдань держави, розвиток системи позашкільної освіти України відповідно до сучасних умов, світових тенденцій і викликів.

2. Забезпечити рівний доступ до позашкільної освіти, розвиток мережі закладів позашкільної освіти, відповідність інфраструктури позашкільної освіти України потребам і запитам населення, середовище, сприятливе для навчання впродовж життя.

3. Модернізувати зміст, форми та методи позашкільної освіти на основі світових та національних надбань, усталених традицій та сучасних підходів.

4. Забезпечити зростання професійної компетентності педагогічних працівників, відповідальність за результати освітньої діяльності.

5. Підвищити роль суспільних інституцій, батьків, громадськості у розвитку позашкільної освіти, забезпечення її престижу (*Стратегія розвитку позашкільної освіти*, 2018, с. 2).

Насамперед зазначимо, що в нормативно-правових актах про позашкільну освіту до переліку основних характеристик позашкільної освіти України як «соціально та інноваційноспрямованої освітньо-виховної системи віднесено соціальну затребуваність – соціальний попит на організацію освітньо-виховної роботи з дітьми та учнівською молоддю у сфері їхнього вільного часу (комплекс освітньо-виховних послуг); цілісність – сформованість зв'язків між елементами системи; концептуальність – соціальна зумовленість і наукова обґрунтованість концепції функціонування та розвитку системи; відкритість – сформованість взаємозв'язків з іншими освітніми системами (вища педагогічна, післядипломна освіта, ін.), ...соціально-економічними системами (організаціями-партнерами, бізнесовими структурами, соціальними інституціями); інтегрованість – входження в соціокультурне й освітнє середовище країни; інтенсивність – активна діяльність, щільність планів, насиченість прогресивними формами та методами професійної діяльності (навчально-виховної, організаційно-управлінської тощо); стабільність – спланованість, ритмічність діяльності; здатність адекватно реагувати на зміну умов зовнішнього середовища (гнучкість), ухвалювати оптимальні рішення в нестандартних ситуаціях (конструктивність); оперативність, оригінальність (креативність)» (*Позашкільна освіта в Україні. Нормативно-правові акти*, 2019), що розширює науково-методичне поле естетичної діяльності закладів позашкільної освіти, дозволяє виховувати творчу, естетичну, креативну особистість.

Аналізуючи різні підходи до взаємодії ЗЗСО та ЗПО, загострилися такі важливі тенденції: на думку Г. Пустовіта, освіта та виховання в закладах позашкільної освіти – це «не додаток до навчально-виховної діяльності загальноосвітньої школи, а *самостійний і самоцінний вид якісного навчання та виховання особистості*. Чим вищим буде рівень шкільної освіти, тим ширшим буде спектр освітніх інтересів, уподобань і запитів особистості, які загальноосвітня школа задовольнити не може» (Пустовіт, 2006, с. 14-19). На основі узагальнення цієї думки передбачаємо, що саме заклад позашкільної освіти забезпечує здобуття дітьми та учнівською молоддю науково обґрунтованих, логічно поєднаних у наступності та послідовності додаткових знань, формування наукового світогляду та культури особистості, розвитку її здібностей і талантів у вільний від навчання час, зростання естетичної вихованості підлітків.

Другу тенденцію естетико-виховного потенціалу закладу позашкільної освіти забезпечено результатами власних досліджень і підтверджено науковою думкою В. Вербицького, про те, що ЗПО забезпечує «*виховання творчої особистості*, створює такі навчальні відносини, за яких кожна дитина прагне до максимальної реалізації своїх сил і творчих здібностей у власних і суспільних інтересах» (Вербицький, 2009). Усе це, на нашу думку, відображає об'єктивну і закономірну організовану педагогічну діяльність ЗПО, що має яскраво виражену специфіку впливу, у порівнянні з іншими засобами виховання та визначені переваги: добровільність участі підлітків у заняттях в позашкільному закладі, диференціація підлітків за інтересами та схильностями, індивідуальний підхід тощо, що актуалізує систему позашкільного виховання у реалізації можливостей кожної дитини, розвитку її власних здібностей, захоплень, прагнень, творчості.

Наукове висловлення Л. Павлової, яка розглядає заклади позашкільної освіти як «*осередки реалізації державної політики в галузі освіти*, які забезпечують не лише

гармонійний розвиток особистості, а й сталий розвиток позашкільної освіти, що відбувається відповідно до соціальних, економічних, культурних, дозвіллевих умов життєдіяльності та життєтворчості суспільства» (Павлова, 2005, с. 9), дозволило виділити *третю тенденцію* естетико-виховного потенціалу закладів позашкільної освіти і зазначити, що така естетична діяльність дозволяє створити *умови для забезпечення змістовного дозвілля*, що, в свою чергу, на наше переконання, викликає необхідність уживати заходів щодо діяльності закладів позашкільної освіти як координаційних центрів виховної та організаційно-масової роботи в мікрорайоні, районі, місті, області для забезпечення реалізації державної політики в галузі позашкільної освіти.

Особливої уваги у зв'язку з цим набуває думка Л. Ковбасенко про невід'ємність, унікальність позашкільної освіти в системі безперервної освіти; соціокультурного середовища позашкілля, що задовольняє потреби особистості в розвитку, духовному самовдосконаленні; дає можливість поглибити вплив сім'ї, школи, іншого закладу освіти на творче самовдосконалення особистості, реалізувати завдання позашкільної освіти впровадженням гнучких програм, планів, що відрізняє цей тип закладу від інших соціокультурних і виховних чинників (Ковбасенко, 2000, 2006). Це актуалізує наступну тенденцію естетико-виховного потенціалу закладу позашкільної освіти, яку висловлює Т. Сущенко, яка характеризує естетичну діяльність закладу позашкільної освіти, що забезпечує *«залучення дитини до активної перетворювальної діяльності*, гарантує вільний вибір будь-якого виду діяльності, забезпечує практичне здійснення розвитку творчих інтересів і здібностей, реалізації їх в інтересах суспільства» (Сущенко, 2011, с. 15), це, на нашу думку, переводить підлітка з пасивного споживача мистецтва та культурних цінностей в активного суб'єкта художньо-естетичної діяльності.

Естетико-виховна діяльність набуває все більшої динаміки в умовах особистісно зорієнтованого підходу до виховання дітей в ЗПО як умови забезпечення педагогічно доцільної організації процесу виховання. О. Биковська зазначає, що «в основі особистісно зорієнтованої моделі освіти – створення педагогом необхідних умов для розвитку та реалізації особистісного потенціалу кожного вихованця, залучення до системи вироблених людством цінностей, забезпечення права на свободу вибору ціннісної позиції» (Биковська, 2008, с. 34). У контексті визначеної проблеми цінним є використання в діяльності закладів позашкільної освіти на заняттях особистісно зорієнтованого навчання, інтерактивних методів, які дозволяють не тільки отримати нові знання й уміння, але й поглибити навички в різних видах діяльності, що може допомогти у виборі майбутньої професії, розширити кругозір вихованців, підвищити загальну культуру, спонукає вивчати історію, традиції різних видів художньо-естетичної творчості, дозволяє виявити здібності й таланти, привчає до натхненної праці.

Ключова роль у цьому контексті та забезпеченні якісної позашкільної освіти належить педагогам ЗПО. Адже від їх професіоналізму, компетентності залежить мотивація дитини до вступу в ЗПО і чи залишиться, затримається дитина у ньому, як довго вона буде виховуватися в закладі, як вплине перебування в закладі позашкільної освіти на подальше самовизначення та акмеуспих підлітка.

На цьому тлі, одним із основних освітньо-виховних завдань гурткової роботи в ЗПО є допомога дитині відкрити самого себе, показати, що світ існує не лише навкруги, але і в середині кожного. І саме цей світ дозволить побачити прекрасне в самих простих, звичайних речах.

Проблема естетичного виховання тісно пов'язана з творчістю, яка є невід'ємною характеристикою, складовою і має якнайтісніші зв'язки з гуртковою роботою в сучасному ЗПО, її основними умовами, а саме, самореалізацією особистості, можливістю найбільш ефективно проявити себе в сучасному світі, розвивати власні таланти. «Талант – це не лише

дар Божий і не тільки вроджена здатність людини до тієї чи іншої діяльності, це, перш за все, праця, праця, і ще раз праця, помножена на терпіння» (Сухомлинський, 1997). Зокрема йдеться про те, що естетичне виховання підлітків ефективно здійснюється із залученням дітей до творчої діяльності, якомога раніше. Це необхідно для розвитку допитливості розуму, гнучкості мислення, здібності до оцінювання, окреслення шляхів розв'язання проблем та інші якості, які уможливають розвиток здібностей та інтелекту.

Специфікою естетико-виховного потенціалу ЗПО є успішна організації гурткової роботи, формулювання умов естетичної діяльності, планування, організація, чіткість. З огляду на це забезпечення якісної позашкільної освіти можливе із запровадженням як типових навчальних планів і програм, так і оновлених і авторських програм для гуртків, груп та інших творчих об'єднань за основними напрямками позашкільної освіти, оскільки без задалегідь продуманого плану роботи не можлива плідна робота дитячого колективу. План – це робота над змістом навчання, бачення перспективи, це важливий документ, який визначає основні напрямки й характер діяльності гуртків.

Напрями роботи гуртків в значній мірі залежить і від матеріальної бази ЗПО, адже для виконання творчих задумів вихованців необхідно мати велику кількість різних матеріалів, інформаційно-технічного обладнання, технологічного оснащення, резерв-мінімум для творчої діяльності колективу, своєрідне передбачення глибоких соціально-економічних змін, в умовах розвитку ринкових відносин позашкільної освіти. Тому, актуалізується питання зміцнення, модернізації та розвитку навчальної, матеріально-технічної бази шляхом поліпшення ресурсного забезпечення закладів позашкільної освіти за рахунок збільшення позабюджетних надходжень, раціонального використання бюджетних коштів, створення піклувальних рад ЗПО.

Головною умовою стабільності й успіху гурткової роботи, на думку Л. Ковбасенко, є організація освітнього процесу, самого заняття, ті форми й методи, які використовує керівник гуртка; створення оптимального клімату взаємовідносин, при якому всі із захопленням і задоволенням працюють, активно й швидко включаються в навчально-пізнавальний процес. На заняттях гуртка кожному має бути затишно, як у сім'ї, кожного тут люблять, поважають, цінують незалежно від успіхів у навчанні, хоча б за те, що він просто людина (Ковбасенко, 2000, 2006). Проте, досягнення належного й ефективного рівня роботи закладами позашкільної освіти ускладнюється недостатнім програмним і методичним забезпеченням. Потребує прискорення розробка типових навчальних планів і програм для гуртків, груп та інших творчих об'єднань. Можливості видавничої діяльності (методична література, посібники, словники) обмежені дефіцитом коштів. На заняттях в ЗПО протягом багатьох років існування виборювати право на існування важливі: і зовнішній вигляд керівника гуртка, і вільне володіння навчальним матеріалом, уміння виділити проблеми, які спонукають до роздумів, наявність наочних посібників та технічних засобів навчання, застосування інноваційних технологій, методів та прийомів педагогічної інноватики, прикладів з практики, спостережень та інше. Обов'язковим є також створення «атмосфери дружелюбності й доброзичливості, щира зацікавленість один одним» (Андрєєв, 1988, с. 12); залучення кожного гуртківця до активної роботи на занятті.

Глибоко розуміючи потреби естетичного виховання підлітків у закладах позашкільної освіти, ключові положення обґрунтовано в законі України «Про позашкільну освіту», в якому зазначається, що на заняттях в гуртках застосовується як колективна форма роботи, так і індивідуальна (Закон України, 2001). Ці та інші положення та організаційно-педагогічна практика з естетичного виховання стали науковим фундаментом виділення особливостей естетико-виховного потенціалу особистості, сприяли усвідомленню вихованцями значимості їх особистих досягнень від частки спільної естетико-виховної діяльності, творчості всього колективу, забезпечили безперервність творчого процесу, адже епізодична діяльність

малоефективна, дозволили підвищити роль суспільних інституцій, батьків, громадськості у розвитку позашкільної освіти, забезпечення її престижу (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с).

Таким чином, *основними характеристиками, що відрізняють позаурочну діяльність від позашкільної освіти* (характеризуємо мезорівень дослідження) є:

- основна *організаційна «одиниця»* позаурочної діяльності – клас або група однокласників (хоча позаурочна діяльність може бути організована і на рівні паралелі класів, і на загальношкільному рівні); «одиниця» позашкільної освіти – творчий колектив, що складається з дітей і підлітків різних класів і вікових груп;
- *кадрове забезпечення*: позаурочну діяльність здійснюють в основному класні керівники, педагоги-організатори (на рівні ЗЗСО); заняття в гуртках, творчих об'єднаннях ведуть педагоги ЗПО, що мають, як правило, базову непедагогічну професію (інженер, еколог, музикант та ін.) і отримали кваліфікацію, що дозволяє працювати з дітьми;
- *науково-методичну основу* діяльності класних керівників становить план роботи, а у педагогів позашкільної освіти – освітня програма з повним комплектом структурних частин і спеціальних процедур їх оцінки і затвердження;
- істотною відмінністю є те, що позаурочна діяльність *орієнтована на учнів* (школярів, здобувачів освіти), а позашкільну освіту – на всіх дітей від 4 до 18 років. У першому випадку відбувається взаємодія між учителем і учнями, а в другому – між педагогом (майстром, тренером) і дитиною;
- принциповою відмінністю є те, що позашкільна освіта надає можливість вільного *вибору форм і видів* діяльності самої дитини (або дитині спільно з батьками), а позаурочна діяльність в цілому організовується педагогами, здобувачам освіти пропонується взяти участь в тих заходах, які включені в сформований (на рівні класу або ЗЗСО) план, що значно звужує можливості вибору дитини: йому важко відмовитися від тих справ, в яких беруть участь його однокласники (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а; 2017 а; 2018 а).

Отже, є всі підстави для ствердження, що саме позашкільна освіта спроможна частково компенсувати недоліки у вихованні та розвитку дитини сім'єю, школою, саме позашкільні навчальні заклади мають всі повноваження бути епіцентром виховної та позашкільної роботи в мікрорайоні, районі, місті. В освітньому процесі ЗПО органічно поєднуються різні форми освітньої діяльності з організацією змістовного дозвілля вихованців. Це сприяє вирішенню проблеми їх зайнятості у вільний від навчання час, створює підґрунтя для загальнонаукового та загальнокультурного розвитку, допрофесійної підготовки (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f; 2016 а; 2017 а).

Як стверджує Л. Тихенко, директор СОЦПО та РТМ: «результати аналізу процесів децентралізації та формування систем управління закладами освіти в новостворених об'єднаних територіальних громадах (ОТГ) дали підстави для розроблення управлінської методики, спрямованої на збереження і розвиток позашкільної освіти в області». Одним пунктом цієї методики і важливим для здійснення нашого дослідження є можливість «надання позашкільних освітніх послуг як закладами позашкільної, так і загальної середньої освіти, а також клубами, бібліотеками, підприємствами, громадськими організаціями, що діють в ОТГ» (*Новациї в позашкільній освіті, 2018, с. 95*).

Для учнів підліткового віку створюються умови для спілкування, взаємодії; диференційовані гуртки та секції, які задовольняють освітні потреби і розвивають пізнавальні інтереси. Таким чином, у процесі творчої діяльності вихованці свідомо досягають поставленої мети, долають труднощі на шляху до неї. У підлітків розвивається здатність вирішувати творчі завдання, вносити елементи новизни у процес і результат своєї естетичної діяльності, отже виховуються ціннісні орієнтації, уміння взаємодіяти, досягати успіху.

Висновки до другого розділу

У розділі відповідно до методологічної стратегії дослідницького пошуку здійснено емпіричний аналіз сучасної педагогічної практики естетичного виховання підлітків закладів загальної середньої та позашкільної освіти.

Проаналізовано нормативно-методичні засади взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, завдяки цьому здійснено контент-аналіз інваріантної та варіативної складової освітнього процесу закладів загальної середньої та позашкільної освіти з естетичного виховання підлітків.

Розроблено вектори взаємодії: обов'язковий, додатковий, об'єднуючий, міжсередовищний, соціальний, ініціативний, які діють в естетичному середовищі (дефініцію якого уточнено, «естетичне середовище взаємодії» – це педагогічно організоване виховне середовище, у якому відбувається активна педагогічна дія, співпраця суб'єктів педагогічної взаємодії, яка спрямована векторами взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти й уможливорює досягнення означеної мети – естетичного виховання підлітків) й дозволяють унаочнити процес динамічної взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків і розглянути ідеї сутнісного впливу на створення системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

Проаналізовано базові основи естетичного виховання підлітків в освітньо-виховному процесі закладів загальної середньої освіти. З'ясовано, що в закладі загальної середньої освіти естетичне виховання підлітків здійснюється в урочній діяльності відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, зокрема освітньою галуззю «Мистецтво», метою якої є набуття підлітками компетентностей, формування в учнів системи інтелектуальних й естетичних цінностей як інтегральної основи світогляду, здатності до творчої самореалізації, виховання потреби в духовному самовдосконаленні підлітків та в позаурочній діяльності.

Здійснено контент-аналіз позаурочної (варіативної) складової освітнього процесу з естетичного виховання підлітків закладу загальної середньої освіти.

Розкрито функції реалізації варіативної складової: рекреаційна функція, яка є домінантою для забезпечення позаурочного процесу; компенсаторна функція, яка забезпечує надолуження прогалин в освітньо-виховному процесі; релаксаційна функція, яка конструктивно наповнює смисл варіативної складової з естетичного виховання; ціннісно-орієнтаційна функція, яка допомагає віднаходити дієві механізми подальшого розвитку практики естетичної діяльності; регулятивна функція, яка переводить цінності та норми естетичної культури в дієву поведінку особистості, регулює навчальну та дозвіллеву сфери життєдіяльності.

З'ясовано специфіку естетико-виховного процесу в закладах позашкільної освіти, яка полягає в проведенні практичних навчальних занять та масової роботи як самостійних самоцінних видів якісного навчання та виховання, що дозволяє забезпечити розвиток ключових компетентностей підлітків, поглибити їх уміння в різних видах індивідуальної та групової діяльності, упевнитися у виборі майбутньої професії, виявити здібності й таланти тощо.

Розв'язання завдань другого розділу дослідження дозволяє з позиції максимум розглядати естетичне виховання в закладах загальної середньої освіти, вважати позаурочну роботу в означених закладах малоефективною, а заклади позашкільної освіти – спроможними компенсувати недоліки в естетичному вихованні підлітків, оскільки заклади позашкільної освіти, органічно поєднуючи різні форми освітньої діяльності з організацією змістовного дозвілля вихованців, стають епіцентрами освітньо-виховної роботи в соціумі, що дозволяє

вирішити проблеми зайнятості підлітків у вільний від навчання час, створює підґрунтя для загальнокультурного розвитку, допрофесійної підготовки підлітків.

Сформульовано необхідність конструювання змісту системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків: апробування організаційно-педагогічних умов, які оптимізують реалізацію розробленої системи та концепції.

РОЗДІЛ 3

СИСТЕМА ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ТА ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В ЕСТЕТИЧНОМУ ВИХОВАННІ ПІДЛІТКІВ

3.1. Моделювання системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків

Джерельною базою і теоретичним підґрунтям моделювання системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків є наукові праці щодо моделей педагогічних систем (В. Адорно (2001), А. Алексюк (1998), Г. Баталіна (2005), В. Биков (2002), І. Бушман (2005), Л. Архипенко & Л. Маркіна (2000), Д. Джола & А. Щербо (1983, 1998), А. Євтодюк (2002), Л. Кацинська (2002), І. Лернер (1981), Н. Мойсеюк (2001), Н. Ничкало (2006), О. Отич (2009), П. Третьяков (2003), О. Шевнюк (2003) та ін.), зокрема: *теорії моделювання* (В. Міхеев, А. Уйомов, В. Штофф та ін. (2003); *проектування освітніх систем і педагогічне проектування* (В. Лазарєв (1995), Т. Сущенко (2009) та ін.); *загальна теорія систем* (О. Кустовська (2005), Н. Бояринцева, С. Мітін & П. Третьяков (2003) та ін.); *теорія інформації* (І. Дичковська (2004), В. Дрейвс (2003) та ін.); *закономірності становлення і розвитку особистості* (Б. Ананьєв (1978, 1980), Г. Костюк (2005), А. Киверялг (1980), Х. Ремшмидт (1994), А. Реан (2016), С. Рубінштейн (1999) та ін.); *виховні системи закладу освіти* (Л. Байкова & Л. Гребенкіна (2002), В. Лозова & Г. Троцько (2002), Л. Сєрих (2018); Є. Степанов (2004); *діяльність суб'єкта* (О. Леонтьєв (1975), Т. Ротерс (2001) та ін.); *теорії парадигм* (В. Авдієвська, О. Киричук & Г. Балл (1997) та ін.); *діалектика педагогічних досліджень* (С. Гончаренка (1997, 2011) та ін.); *особистісний і діяльнісний підходи в їх органічній єдності* (І. Бех (2003; 2003 а; 2012; 2015), Л. Виготський (2001), Н. Ничкало (2006), та ін.); *теорія професійної компетентності* (О. Овчарук (2003, 2004), О. Пометун (2004) та ін.); *акмеологічна теорії* (О. Деркач & Н. Кузьміна (1987), І. Якиманська (1990) та ін.); *управлінська діяльність в освіті* (Г. Баталіна (2005), Г. Воробйов (1991), Г. Журавльов (1976), Н. Молодиченко (2004), Г. Назаренко (2016), К. Приходченко (2007, 2008), Н. Селіванова (1989), Г. Сорока (2008) та ін.).

У дослідницькому пошуку спираємось на визначенні *системи* (від грець. *systema* – ціле) як об'єднання деякого різноманіття в єдине й чітко розмежоване ціле, елементи якого, відносячись до цілого та інших частин, займають відповідні ним місця» (*Філософський словник*, Фролов, 1986, с. 416), «планомірно розташовані і з'єднані єдиною метою загальними цілеспрямованими правилами кореляційних взаємозв'язків» (*Великий тлумачний словник сучасної української мови*, Бусел, 2004, с. 1320).

У дослідженнях науковців поняття «система» представлено достатньо широко (Філософський словник, 2009). Нами виокремлено головні й водночас спільні для різних галузей знань риси цього поняття:

- система – цілісна субстанція, яка складається з окремих взаємопов'язаних частин;
- елементи, які входять до структури будови системи, координуються й узгоджуються певними зв'язками та відношеннями;
- структурні елементи, тобто складові компоненти системи, взаємодіючи один з одним забезпечують її функціонування;
- взаємопроникнення та взаємовідношення елементів системи гарантують стійку цілісність, забезпечуючи її взаємодію із зовнішнім світом. Як бачимо, у дослідженнях з'ясовано сутність, структуру, функції, закономірності розвитку виховних систем закладів освіти.

Таким чином, система виявляє *сукупність цілісних структурованих одиниць, які взаємодіють між собою і взаємно проникають, утворюючи при цьому цілісність і стійкість, забезпечуючи зв'язок із навколишнім світом.*

Застосування загальнонаукового терміну «система» в педагогіці є логічним і виправданим, адже педагогічна система має структурні компоненти внутрішні та зовнішні зв'язки, які характерні для освітнього середовища. Саме використання системно-структурного підходу дозволяє проводити об'єктивний аналіз системи, виявляти взаємодії її структурних елементів, моделювати педагогічні явища та процеси з точки зору стабільності, цілісності і результативності (Сєрих, 2018).

Педагогічну систему як структурну *діалектичну* єдність базових компонентів: мети, навчальної інформації, способів педагогічної комунікації, педагогів та учнів визначила Н. Кузьміна. Нею виокремлено гностичний, проєктивний, конструктивний, комунікативний та організаційний компоненти педагогічної системи (Кузьміна, 1980). Педагогічна система, на думку професора В. Беспалько, є об'єднанням компонентів (частин), які залишаються стійкими за певних педагогічних дій. Вона є сукупністю елементів: учні, цілі (загальні й особливі), зміст, технічні засоби навчання та виховання тощо (Беспалько, 1989). З огляду на таке трактування, під педагогічною системою ми розуміємо безліч *взаємозалежних структурних і функціональних компонентів*, взаємодія яких допомагає досягненню єдиної для них усіх мети – навчання і виховання підростаючого покоління, зокрема естетичного розвитку підлітків (Сєрих, 2018).

Аналіз теоретико-методологічної бази дослідження дозволяє вважати *систему цілісним об'єднанням різноманітних структурних компонентів*, які займають певне місце та забезпечують певні функції, то будь-яка система потребує розгляду в статиці, що передбачає тимчасове абстрагування від динаміки реального існування. Створення і функціонування педагогічної системи залежить від певних умов, які виникають лише: там і тоді, де і коли наявна *усвідомлена потреба суспільства у вихованні чи навчанні*, підготовці певних категорій суб'єктів освіти; іншими словами, педагогічна система створюється тільки тоді, коли є *мета надати певним суб'єктам освіти*; тоді, коли в суспільстві накопичена *певна освітня інформація*, що повинна стати предметом засвоєння суб'єктами освіти; тоді, коли знайдено *способи досягнення мети*, тобто відібрано засоби, методи і форми педагогічного впливу

(способи педагогічної комунікації) на певний контингент здобувачів освіти, які потребують відповідної підготовки, освіти чи виховання; якщо є *педагоги, які відповідають цілям системи*, володіють певною інформацією, засобами комунікації, психологічними знаннями про об'єкт педагогічного впливу.

Визначення виховної системи школи дають Л. Гребенкіна, В. Сластьонін та інші: «...виховна система – складне соціальне психолого-педагогічне утворення, яке саморегулюється «та самоуправляється» (Л. Гребенкіна, 2002). За умов використання системного підходу, сформулюємо *доцільність створення виховної системи* взаємодії закладів освіти. Вона відбувається за інтеграції зусиль суб'єктів виховної діяльності, зміцнюється взаємозв'язок компонентів педагогічного процесу (цільового, змістовного, операційно-діяльнісного, аналітико-результативного); забезпечується освоєння колективом закладів соціального й природного середовища, що, дозволяє розширити діапазон можливостей виховного впливу на особистість, економить час і сили педколективу; спеціально створюються умови для самореалізації й самоствердження особистості учня, учителя, батьків, що сприяє творчому зростанню, виявленню індивідуальності, гуманізації взаємин у колективі тощо (Л. Гребенкіна, 2002).

Педагогічні системи залежно від класифікаційних засад є: реальні (за своїм походженням); соціальні (за субстанціональною ознакою); складні (за рівнем складності); відкриті (за характером взаємодії із зовнішнім середовищем); динамічні (за ознакою мінливості); можливісні (за способом детермінації); цілеспрямовані (за наявністю цілей); самокеровані (за ознакою керованості) (Л. Гребенкіна, 2002). Виходячи із зазначеного, узагальнимо – *педагогічна система як феномен в галузі освіти передбачає взаємодією і взаємопроникнення окремих структурних елементів, тому можливим є цілісне дослідження, вивчення й опис специфічних і водночас суттєвих її характеристик*. Розмаїття запропонованих педагогічних систем у науковому колі, їх змістові і характерні відмінності дозволяють створювати різноманітні функціонуючі моделі освітньо-виховного процесу, досліджувати та вносити відповідні корективи.

Натомість, напрацьований досвід у моделювання педагогічних систем і їх упровадження у вітчизняний виховний простір недостатньо враховується в естетичному вихованні підлітків, не береться до уваги естетичний досвід підлітків, спрямований на розвиток їх творчого потенціалу, прагнення акмеуспіху, не враховується виховний потенціал ЗПО, що *посилює необхідність розроблення системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків* (Серих, 2018).

У розробленні системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, звертаємося до науково-теоретичного і ціннісного *способів пізнання й освоєння закономірних ознак теоретичного моделювання: об'єктивність* відображення складної конструкції щодо дійсних характеристик досліджуваної системи; *цілісність* виокремлених компонентів і зв'язків у структурі естетичного виховання підлітків; *адекватність* змісту складників і відношень істотним ознакам дефініцій базових понять. Принципово важливою є позиція щодо характерного розмежування й на цій основі взаємодії освітньо-виховного процесу ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків (Серих, 2018).

Складовими частинами освітньо-виховної системи перш за все є її підсистеми. Це *дидактична система, система освітньо-виховної роботи та система управління*. *Дидактична система* являє собою освітню діяльність здобувачів освіти і методичну – педагогів.

Під *системою освітньо-виховної роботи* розуміємо систему взаємопов'язаних виховних заходів. *Система управління* включає необхідний набір функцій, націлених на підтримання, функціонування й розвиток системи. Характеризуючи *структуру виховної системи* закладу освіти, учені висловлюють різні точки зору щодо складу компонентів системи. Є. Степанов до основних компонентів системи виховання школярів відносить: *індивідуально-груповий, ціннісно-орієнтаційний, функціонально-діяльнісний, діагностико-результативний, комунікативний* (Степанов, 2004). Академік Л. Новикова основними компонентами виховної системи закладу освіти вважає такі: *цілі*, що виражені у висхідній концепції; *діяльність*, яка забезпечує досягнення цільових орієнтирів; *суб'єкти діяльності*, які беруть у ній участь; *взаємини*, які народжуються в процесі діяльності та спілкування; *середовище системи*, освоєне суб'єктом; *управління*, яке забезпечує інтеграцію компонентів у цілісну систему й розвиток системи (Новикова, 2009).

Науковці Л. Архипенко (2000), Л. Маркіна (2000), О. Гречаник (2014) визнають у розвитку «будь-якої виховної системи чотири етапи:

- 1) етап становлення;
- 2) етап відпрацювання системи;
- 3) етап завершальний, кінцевого оформлення системи;
- 4) етап оновлення системи, її перебудови» (*Виховні системи*, 2014, с. 8).

На думку О. Гречаник, головною метою «першого етапу є вироблення нового педагогічного мислення, формування колективу одностайців (визначення цілі, розробка головних орієнтирів; педагогічний пошук, формулювання стилю взаємин між усіма учасниками навчально-виховного процесу, добір технології, започаткування традицій)...

На другому етапі – відпрацювання системи – відбувається розвиток колективу, органів самоуправління, затверджуються системотворні види діяльності, пріоритетні напрями функціонування системи, відпрацьовуються найбільш ефективні педагогічні технології...

На третьому етапі – система стабільно функціонує, кріпнуть системні зв'язки, життя ...упорядковується, виховна система працює в заданому режимі. ...Створення системи завжди пов'язано з прагненням її елементів до впорядкованості, цілісності.

Таким чином, становлення виховної системи завжди є процесом інтеграційним. ...На базі існуючої виховної системи може виникнути нова, яка зберігає деякі цінності та традиції старої системи» (*Виховні системи*, 2014, с. 9).

Таким чином, якщо на етапі становлення системи, взаємодія з оточуючим середовищем має стихійний характер, то основними методами становлення системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО стають переконання, вимога й перспектива.

На етапі відпрацювання системи – педагогічний колектив ЗЗСО або ЗПО стає ініціатором організації взаємодії означених закладів в естетичному вихованні підлітків. При цьому основними методами розвитку системи обираємо *організацію різноманітної діяльності, стимулювання й мотивацію*.

На завершальному етапі розвитку системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти суб'єкти взаємодії представляють співтовариство педагогів і вихованців, об'єднаних спільною метою, діяльністю, взаєминами, спрямованими на кінцеву мету – естетичне виховання підлітків. Основними методами на цьому етапі обираємо методи *самовиховання, перевиховання, самоуправління, саморозвитку, самоконтролю, самооцінювання.*

На етапі оновлення системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти відбувається перебудова, технологічні зміни.

Основними методами на цьому етапі є методи:

оновлення,

розвитку творчості,

створення інноваційних умов взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків (Серих, 2018).

Компонентами системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків визначаємо:

ціннісно-орієнтаційний (складниками якого є цінності колективу закладів загальної середньої та позашкільної освіти, цілі, ключові ідеї та перспективи системи взаємодії);

функціонально-діяльнісний (складниками якого є функції, вектори, механізми, форми, методи системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків);

комунікативний (складниками якого є взаємини, організація спілкування, активна художньо-естетична творча діяльність суб'єктів взаємодії; внутрішні і зовнішні зв'язки закладів загальної середньої та позашкільної освіти);

діагностико-результативний (складниками якого є критерії та показники ефективності системи взаємодії, форми, методи та прийоми вивчення, аналізу та оцінки функціонування системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків).

Визначені аспекти підтверджують логіку дослідницького пошуку стосовно цілісного процесу взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків й увиразнюють розуміння *системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків* як відкритого для зовнішніх впливів складного утворення, що відображає цілісність процесу, деталізоване складовими концептуального, методологічного, процесуального й діагностичного блоків і презентовано у вигляді складної багатовекторної структурно-функціональної педагогічної моделі *системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків* (рис. 3.1).

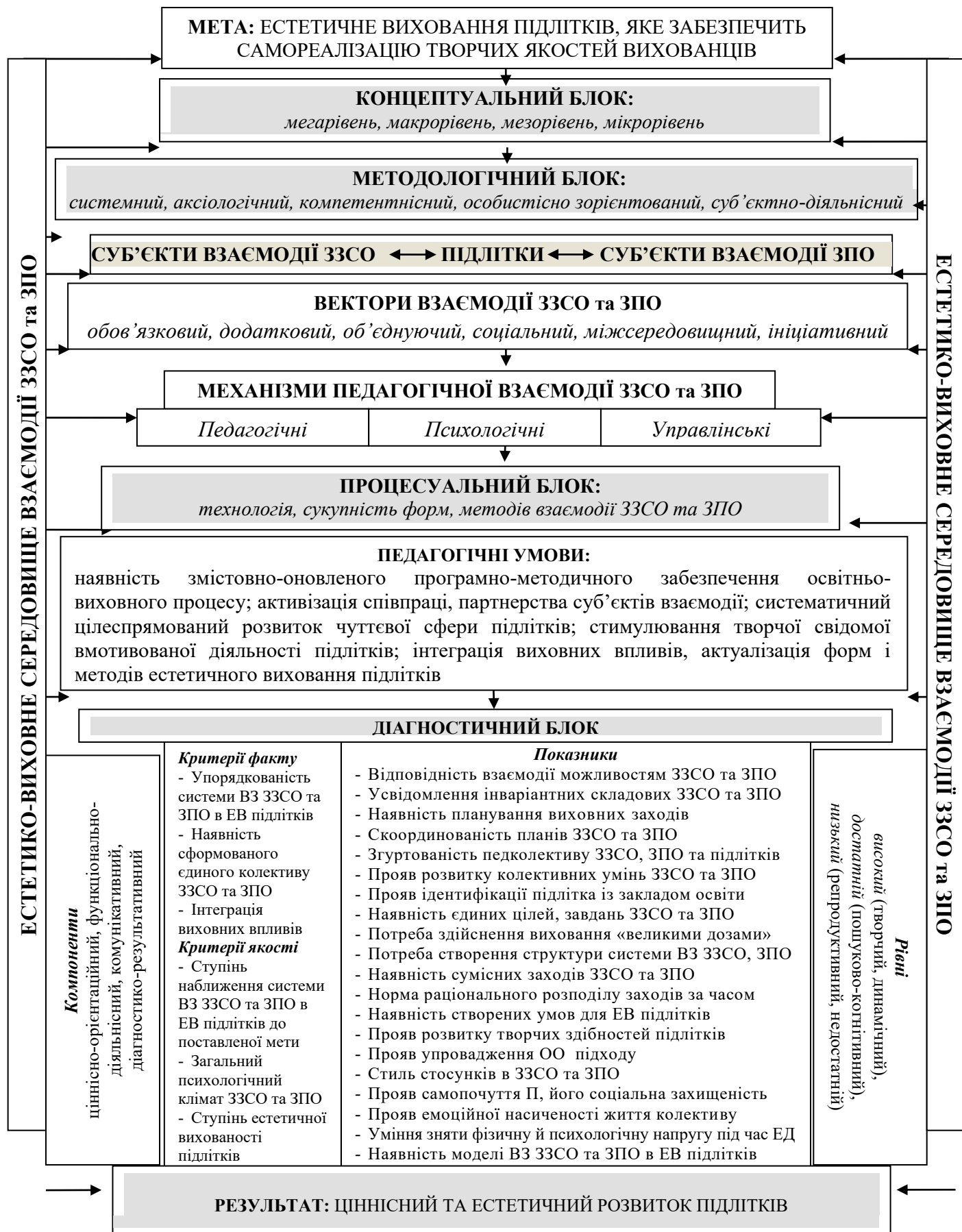

Рис. 3.1. Багатовекторна структурно-функціональна модель системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків (Серих, 2018)

З метою цілісного відтворення складових процесу взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків застосовуємо метод моделювання, що забезпечує наукове пізнання складних явищ на основі дослідження їх *моделей* – предметних чи знакових систем, що відображають певні характеристики (ознаки, принципи внутрішньої організації або функціонування) оригіналів (Гончаренко, 2011; Фролов, 1986; 2009).

Модель (від англ. *model*, лат. *modulus* – міра, аналог, зразок) – це певний умовний образ об'єкта дослідження, що відображає характеристики його елементів, взаємозв'язків, структурних і функціональних властивостей. Основне призначення моделі – це пізнання, однак до конкретизованих підструктур у межах нашого дослідження відносимо (Кузьмінський & Омеляненко, 2003):

- наукове осмислення дійсності, що дає можливість упорядкувати й формалізувати базові уявлення щодо функціонування процесу взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків; виявити суттєві взаємозв'язки та залежності, послідовність дій (алгоритм) і необхідні засоби в процесі естетичного виховання;
- засіб спілкування, що дає змогу точніше уявити основні поняття і стисло описати систему, дозволяє пояснити причинно-наслідкові зв'язки та загальну структуру системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків;
- засіб навчання і тренування, що сприяє підвищенню ефективності естетичного виховання та самореалізації творчих якостей підлітків;
- інструмент прогнозування, засіб постановки та проведення експерименту, що дозволяє використати принцип аналогії, ґрунтуючись на якому в процесі наукового дослідження висунуто гіпотезу, тобто передбачення, інтуїтивні припущення, перевірка правильності яких здійснено шляхом експерименту (Архипенко & Маркіна, 2000; Плахотнюк, 2011; Сущенко, 2009).

У процесі конструювання багатовекторної моделі системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків було враховано нормативно-методологічне підґрунтя дослідження: основні положення *системного, аксіологічного, компетентнісного, особистісно зорієнтованого та суб'єктно-діяльнісного підходів*, унаслідок чого побудована система взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків за чотирма блоками: *концептуальним, методологічним, процесуальним та діагностичним*.

Зміст системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків за окресленою моделлю, охоплює чітко сформульовану мету, завдання, зміст взаємодії, диференційованих у теоретичній і практичній складових дослідження. Концептуальні положення взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків визначені в низці державних нормативних документів, які розкривають мету, завдання, зміст естетичного виховання підлітків, унормовують соціальне замовлення тощо: Конституції України (1996), законах України: «Про освіту» (2017), «Про загальну середню освіту» (2020), «Про позашкільну освіту» (2000) та ін., концепція: «Нова українська школа» (2016), «Розвитку позашкільної освіти та виховання» (2013), «Художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах» (2004) та ін., державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти (2011, 2020), освітніх програм ЗЗСО та ЗПО (2012, 2016). У цих документах підліток трактується як об'єкт і суб'єкт естетичних впливів, спрямований на реалізацію своїх творчих якостей, акмеуспіх. Досягнення поставленої мети передбачає виконання *завдань*: уточнити цільові настанови, осучаснити зміст естетичного виховання підлітків на основі практичної

реалізації наукових підходів та принципів як сукупності методологем конкретно-наукового та методико-технологічного аспектів, запровадити систему взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків (Серих, 2018).

Наукові підходи й основні принципи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків диференційовано за філософськими, загально й конкретно-науковими рівнями (об'єктивними впливами) *мегарівень, макрорівень, мезорівень та мікрорівень* дослідження. Ці чотири рівні є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими (Серих, 2018).

В основу концепції *на мегарівні* покладено оцінювання стану розвитку системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО (розуміння складності суспільних реалій, перспектив розвитку, законодавчої, нормативно-правової бази з естетичного виховання та художньо-естетичної освіти підлітків; розкрито сукупність філософських, психолого-педагогічних положень, ключових понять категоріального простору, необхідних для розв'язання проблеми, основні напрями організації взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків). Розглядаючи соціальний аспект на цьому рівні, передбачено виховання підлітків з інноваційним типом мислення та культури, проєктуванні естетико-виховного середовища (простору) з урахуванням інноваційного розвитку освіти, запитів особистості; демографічної ситуації, потреб суспільства та держави, які викладено в основних принципах, чинниках, концепціях, законах, положеннях, наказах та інших документах про зміст, структуру, основні напрями й складові діяльності ЗЗСО та ЗПО. Це дозволяє зробити порівняльний аналіз щодо взаємодії цих закладів в естетичному вихованні підлітків.

На *макрорівні* дослідження дотримано основну мету системи освіти держави – створення умов для «всебічного розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей» (Закон України «Про освіту», 2017, с. 2). Ця освітньо-виховна мета стала орієнтиром усіх соціальних інституцій, які прямо або опосередковано беруть участь у взаємодії, в *упорядкуванні життєдіяльності взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків*: у переосмисленні принципів взаємодії, визначенні проблем і завдань педагогічної системи; у виконанні державних стандартів, освітніх програм; дотримання структури, умов; здійснення планування й отримання результатів ефективної освітньо-виховної діяльності в інтересах підлітків, їх становлення та розвитку (Серих, 2018).

Для виявлення ефективної спроможності фінансового та матеріального забезпечення освітньо-виховного процесу (у тому числі, екскурсійна, виставкова, концертна та інші види діяльності) було проаналізовано навчально-матеріальну базу (особливості фінансування) ЗЗСО та ЗПО, співвідношення матеріально-технічного та інформаційного забезпечення ЗЗСО та ЗПО; можливості забезпечення якісного освітньо-виховного процесу – виявлено доступність закладів освіти (розміщення закладу освіти: місто, село, ОТГ); можливості забезпечення системної організованої, варіативно-прогнозованої взаємодії ЗЗСО та ЗПО – проаналізовано використання кадрового (кваліфіковані спеціалісти), організаційного та інших ресурсів; розвитку компетентностей, інформаційно-комунікаційних навичок, творчих здібностей, естетичної вихованості підлітків – дидактичний, навчальний, методичний інструментарій (Серих, 2018).

На *мезорівні* дослідження розкрито перспективні суб'єкт-суб'єктні відносини взаємодії як педагогічного спілкування, співробітництва, що одночасно реалізує, перцептивну й комунікативну функції суб'єктів взаємодії, використовуючи при цьому всю сукупність

вербальних, зображувальних, символічних і кінетичних засобів; особистісно й соціально орієнтованої взаємодії. На цьому рівні розглянуто позаурочну діяльність, яка ставить дещо інші вимоги в організації освітньо-виховної діяльності ЗЗСО та ЗПО; знайдено оптимальні точки дотику, які визначають логіку співпраці двох колективів різнотипних закладів освіти для досягнення більш високої естетичної вихованості підлітків (Серих, 2018).

Обґрунтовано необхідність взаємодії ЗЗСО та ЗПО, зокрема у здійсненні позашкільної діяльності, оскільки позашкільний заклад в контексті загальної освіти (форми і специфіку методик якого визначає *кожний заклад самостійно*) є потужним ресурсом. При цьому охоплено суб'єкт-суб'єктну взаємодію учня й учителя; керівника гуртка й вихованця (інших суб'єктів взаємодії: психолога, педагога-організатора, соціального педагога, батьків підлітків), яка передбачає впровадження ефективних технологій, форм і методів роботи з підлітками; дозволяє реалізувати взаємодію з іншими інституціями, об'єктами і суб'єктами.

На *мікрорівні* дослідження, враховуючи вікові особливості, специфічні властивості психіки підлітків, які закономірно змінюються в процесі вікових стадій онтогенезу, практично застосовано активну взаємодію його суб'єктів (учнів, вихованців), що є процесом безпосереднього естетичного впливу суб'єктів одне на одного, який породжує причинну обумовленість їхніх дій і взаємозв'язок. Цей процес уможлиблює активність та взаємну спрямованість дій підлітків, де кожний учасник виступає як суб'єкт, а взаємодія відбувається на високому рівні спілкування й естетичного піднесення. На мікрорівні відображено педагогічні алгоритми естетичної творчості і, завдяки мистецтву, катарсичну й психотерапевтичну гармонізацію підлітків (Серих, 2018).

На цьому рівні шляхом тривалих психолого-педагогічних спостережень і діагностичних випробувань відображено ступінь інтелектуального розвитку, сукупність компетентностей, умінь і сформованих дій підлітків; здобуття ними здатності використовувати інтеріоризовану систему естетичних цінностей для конструювання моделей власної творчої діяльності, нових результативних дій.

Завдяки організації дослідження за цими чотирма рівнями, в *концептуальному блоці* розкрито характер і вектори взаємодії, які визначають самовідтворюючий, що базується на загальнолюдських, загальнофілософських, загальнонаціональних цінностях, знаходяться в динамічній рівновазі й засновані на перманентній взаємодії своїх компонентів, характер функціонування естетичного виховання підлітків (Серих, 2018).

У *методологічному блоці* відображено особистісно зорієнтований, аксіологічний, культурологічний та компетентнісний підходи суб'єкт об'єктної взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків. При цьому суб'єктно-суб'єктні відносини на основі особистісно зорієнтованої стратегії педагогічної взаємодії визнано провідними для становлення особистості, що характеризується ставленням підлітка як суб'єкта особистісного розвитку; орієнтацією його на саморозвиток; створенням умов для його самореалізації й самовизначення; установленням суб'єкт-суб'єктних відношень. Завдяки цьому, підліток виступає як активний суб'єкт виховного процесу і має бути готовим до активної участі у спільній естетико-виховній діяльності; здатним до розширення свого кругозору, уміти використовувати отримані знання та якості у життєдіяльності, брати активну участь у різних видах художньо-естетичної діяльності; прагнути до свободи творчості й акмеуспіху (Серих, 2018).

Досягнення естетичного виховання підлітків розглядається як педагогічна дія взаємопов'язаних векторів взаємодії, скерованих паралельно педагогічною взаємодією:

обов'язковий (А), додатковий (Б), об'єднуючий (В), міжсередовищний (Г), соціальний (Д), ініціативний (Е). Ураховуємо й психологічну площину векторів (*Оперативне обумовлення*, 2014):

- «створювану» – естетична вихованість засобами художньо-естетичної діяльності (колективна творча праця, підготовка до виставки учнівської творчості, концерту та ін.), при цьому суб'єкти взаємодії, діючи спільно, допомагають підліткам виконати колективну творчу справу;

- «знищуючу» – діяльність (акти непокори, «мені, не подобається», що супроводжуються символічним чи реальним знищенням творів мистецтва, архітектурних споруд, предметів краси або одягу тощо);

- протидії – «діяння – відмова від діяльності», адже підлітки, які беруть участь у концертах, пленерах, виставах, флешмобах, майстер-класах, так і ті, які свідомо відмовляється від здійснення діяльності, демонструючи цим власну позицію, є суб'єктами естетичного виховання. З огляду на це, діяльність підлітків розглядається як конформістська або самостійна: конформістська – скеровується бажанням бути «як всі», самостійна – викликається внутрішніми мотивами підлітків і переважно не залежить від думок і впливу інших;

- паралельні – «для інших» – «для себе», важливі для розгляду естетичного виховання підлітків. Підлітки здійснюють певні дії на користь інших, виходячи з альтруїстичних міркувань, маючи потребу допомагати іншим, або роблять щось для інших «побіжно», задовольняючи якусь свою потребу. Прикладом цієї естетичної активності є ситуація, коли підлітки, очікуючи конкурсу «На кращу класну кімнату», ремонтують або ретельно прибирають її, прикрашають підвіконня квітами, миють парти, створюючи естетичний затишок, таким чином, роблячи все для себе, *побіжно*, не маючи цього на меті, створюють комфорт для інших, діють на користь класу, закладу, соціуму (Серих, 2018).

При цьому, художньо-естетична діяльність підлітків може скеровуватися як зовнішніми стимулами, так і внутрішніми мотивами. Категоріальний аналіз поняття «стимули» дозволяє представити їх у континуумі «заохочення» – «покарання» (*Оперативне обумовлення*, 2014), отже, підлітки розгортають і демонструють естетичну діяльність зі страху покарання або бажаючи отримати заохочення, позитивні «підкріплення». Така естетична діяльність триватиме доти, доки діє стимул (Серих, 2018).

Естетична діяльність, що є результатом дії *внутрішньої мотивації* особистості, тривка, потужна, має значну вагу для особистості, глибоко нею переживається, бо стосується її потреб, інтересів, цінностей, переконань, ідеалів. Таким чином, набуття підлітками характеристик естетичної вихованості: гуманізм, любов, щирість, толерантність; естетичне ставлення до дійсності, людей, природи, праці та ін.; усвідомлення себе частиною суспільства та причетність до національної культури й сучасної цивілізації; емоційний відгук на прекрасне, творення краси в різних її проявах стає можливим завдяки розробці й впровадженню системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

Оскільки взаємодія відбувається як в ЗЗСО, так і ЗПО, «між» цими закладами, то для забезпечення оптимальної реалізації потреби у спілкуванні застосовується поняття «співробітництво», як найбільш змістовний, діяльнісно-орієнтований феномен, який визначає *багатобічну взаємодію всередині групи* й взаємодію педагога з групою. Взаємодія як спільна діяльність й організаційна система активності взаємодіючих суб'єктів характеризується

просторовою й тимчасовою співприсутністю, єдністю мети, організацією, управлінням діяльністю, наявністю позитивних міжособистісних взаємин. Співробітництво в такому вигляді являє собою розвинену мережу за такими лініями: «учитель-керівник гуртка», «учитель-учень» (керівник гуртка-вихованець), «учень-учень» (вихованець-вихованець) у парах (діадах), трійках (тріадах), «загальногруппова взаємодія» учнів (вихованців) у колективі. Така педагогічна взаємодія стає продуктивнішою, оскільки здійснюється за включенням кожного підлітка у виконання дій; організована як активне співробітництво учителя з керівником гуртка, керівника гуртка (учителя) з вихованцями (учнями), завдяки їй відбувається становлення саморегуляції поведінки й діяльності підлітків; усвідомлюються цілі естетичного розвитку (Серих, 2018).

У такий спосіб, в емоційно-когнітивній площині відбувається оволодіння цінностями спілкування в підлітковому віці, де психічною формою вияву ціннісної свідомості і, як наслідок – відношення, є *переживання*. Зароджується воно через предметне (почуттєво-практичне) чи образно-метафоричне пізнання і розвивається до усвідомленого почуття (*Оперативне обумовлення*, 2014). Такі переживання спонукають особистісну зацікавленість підлітків в процесі навчання й виховання. Заняття стають приємними, радісними, сприяють розкриттю інтелекту підлітків; пробуджується, укріплюється й розвивається бажання в них змінювати естетичне середовище існування.

У *процесуальному блоці* представлено *технологію, сукупність форм, методів, педагогічних умов* взаємодії. Система взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, що відображена в багатовекторній моделі, враховує вимоги до суб'єктів її функціонування (вчителів, керівників гуртків, соціальних педагогів, педагогів-організаторів, психологів, заступників директорів з виховної роботи, методистів, батьків і учнів). Вимоги до суб'єктів педагогічної взаємодії становлять три групи. Перша група вимог відноситься до *соціального статусу педагога* як представника суспільства і учасника освітньо-виховного процесу взаємодії (гуманістичні інтереси і потреби, демократичні переконання й ідеали, етичні і естетичні педагогічні цінності, моральні та естетичні норми поведінки). Друга група містить вимоги до *професійної підготовки педагога* для ефективної роботи в системі взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків (глибокі і різноманітні естетичні компетентності, уміння передати естетичні знання й враження, пробудити естетичні почуття, володіння технологіями естетичного впливу на підлітків). Третя група містить вимоги до *якостей педагогічного мислення педагога*, що поєднує гармонійність образного й понятійного, розвиток творчої уяви, нестандартності, оригінальності, глобальності, аналітичності тощо. У розробленій системі взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків запропоновано інноваційно-орієнтовані загальнодидактичні технології:

- модульного навчання (у підвищенні кваліфікації педагогів ЗЗСО і ЗПО);
- колективна творча справа (КТС). До структури КТС належить: спільне рішення про проведення справи; колективне планування; колективна підготовка; проведення справи; колективний аналіз; результат;
- інформаційно-комунікативні (створення сайтів, банку ідей, відеосюжети, Інтернет, медіатека); «інформаційне дзеркало» (різні форми настінних оголошень, стенди, групи у Вайбері, Фейсбуці, Телеграмі, ін.);
- проєктного навчання (у процесі навчальної, науково-дослідницької, творчої діяльності);

– соціальне проєктування – вид діяльності, результатом якого є створення реального соціального «продукту», що має для учасників проєкту практичне значення. Метою соціального проєктування є привернення уваги вихованців до актуальних соціальних проблем громади, включення їх до реально практичної діяльності з вирішення однієї з проблем силами самих учнів: інтегративно-діяльнісна; імітаційно-рольова; здоров'язберігаюча технологія; еколого-освітня технологія; особистісно зорієнтована технологія; технологія інтерактивного навчання; а також конкретно-дидактичні технології:

– діалогові технології (диспути, дискусії, дебати, інтерв'ї), фасилітована дискусія як технологія сприймання творів мистецтва; діалог «педагог-вихованець»;

– івент-технологія як технологія вражень і складова системи соціально-педагогічної діяльності;

– сучасна організаційна технологія, спрямована на підготовку спеціалізованих (унікальних/автентичних) заходів для дітей і дорослих (педагогів, батьків, зацікавлених осіб, представників партнерських організацій);

– нестандартні технології (імпровізація, дні мистецтва, інтелектуальний марафон та ін.);

– організаційно-діяльні ігри (ОДГ) – технологія формулювання і виконання творчих завдань, сторітеллінг (повчальні історії), квест-технологія роботи в групах (гра-змагання, що передбачає виконання командами або окремими гравцями заздалегідь підготовлених і розміщених за ігровим сюжетом завдань, «заморочок», логічних ланцюжків, маршрутних міток, підказок, ГК-кодів ігрових завдань тощо);

– технологія дослідницької діяльності; технологія дидактичної гри;

– кейс-технології (метод конкретних ситуацій) – технологія, заснована на використанні в освітньо-виховному процесі спеціально змодельованої або реальної ситуації з метою аналізу, виявлення проблем, пошуку альтернативних рішень, прийняття оптимального рішення проблеми. Кейс (ситуація) – це відповідна реальності сукупність взаємопов'язаних факторів і явищ, роздумів і дій персонажів, що характеризує певний період або подію і розв'язується шляхом аналізу і прийняття рішення;

– арт-технології – виховання, освіта й розвиток особистості здійснюються засобами мистецтва, як класичного, так і народного (прийоми арт-технології: музична, театральна, образотворча, казкотерапія, хореопластикотерапія, фотоколаж та інші, які є взаємопов'язаними);

– шоу-технології (організація публічних конкурсів, змагань, КВК журфіксів, флешмобів), що мають три особливості: об'єднання учасників на виступаючих («сцену») і глядачів («зала»), змагальність на сцені, заготовлений організаторами сценарій;

– групова проблемна робота; тренінг спілкування та інші.

Зазначені освітньо-виховні технології включають такі системоутворюючі компоненти: діагностування, цілепокладання, проєктування, конструювання, організаційно-діяльнісний компонент, контрольно-управлінський компонент (Дубасенюк, 2006). Змістом освітньо-виховних технологій є науково обґрунтовані соціалізовані вимоги, передача соціального досвіду, постановка мети і аналіз ситуації, що склалася, соціалізована оцінка вихованця, організація творчої справи, створення ситуації успіху.

При цьому показниками нової якості процесу взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків є наступні характеристики:

- підвищення ефективності та якості урочної, позаурочної та позашкільної естетико-виховної діяльності;
- підвищення виховного впливу всіх форм урочної, позаурочної та позашкільної естетико-виховної роботи;
- здійснення індивідуалізації та диференціації у вихованні підлітків;
- розвиток творчого, самостійного мислення підлітків, навичок самостійного пошуку, аналізу та оцінки інформації, оволодіння практичними навичками використання інформаційних технологій;
- формування і розвиток стійкого пізнавального інтересу підлітків до інтелектуально-творчої діяльності та творчої активності ЗЗСО і ЗПО (інтерактивні інтелектуальні ігри, диспути, учнівські конференції, виставки, конкурси, проєкти регіонального, всеукраїнського, міжнародного рівнів);
- розвиток уваги, пам'яті, уяви, сприйняття, мислення, кмітливості (психологічні, комунікативні тренінги; психолого-педагогічна допомога);
- розвиток здатності вільного культурного спілкування (об'єднання за інтересами, зустрічі з цікавими людьми, співпраця із закладами міста, області, колишніми випускниками та ін.).

У *процесуальному блоці* передбачено виконання педагогічних умов взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, дотримання яких забезпечує підвищення ефективності означеної взаємодії: 1) – наявність змістовно-оновленого програмно-методичного забезпечення освітньо-виховного процесу ЗЗСО та ЗПО. Це пов'язано із виконанням інваріантної та варіативної складових навчального плану ЗЗСО й освітньо-виховного процесу ЗПО, і забезпечує використання на уроках (заняттях) якісного, наукового, доступного, достатнього, цікавого естетичного матеріалу; набуття підлітками предметних компетентностей, художніх знань і вмінь, їх особистісний розвиток на основі виявлення індивідуальних здібностей, різнобічних естетичних потреб та інтересів; 2) – активізація співпраці, партнерства суб'єктів взаємодії ЗЗСО та ЗПО у тріаді «вчитель – підліток – керівник гуртка», яка спрямовується на вибудовування ЗЗСО та ЗПО конструктивного діалогу у взаєминах із підлітками, що базується на індивідуальному підході до кожної дитини, принципах педагогіки співдружності та особистісно-орієнтованої взаємодії, співпраці, партнерстві, взаємній відповідальності вчителів, керівників гуртків і батьків, довірі один до одного; 3) – систематичний цілеспрямований розвиток чуттєвої сфери підлітків, що розвиває органи чуття, творчі здібності підлітків, розширює можливості сприймання, створення й оцінювання краси, у цьому виявляється потенційна впливова сутність естетико-виховного впливу на підлітків; 4) – стимулювання творчої свідомої вмотивованої діяльності підлітків у позаурочній роботі та в закладі позашкільної освіти, що передбачає реалізацію компенсаторної функція – надолуження прогалин у художньо-естетичній освіті у ЗЗСО, що забезпечує творче зростання й активність особистості в естетичному вихованні; 5) – інтеграція виховних впливів, актуалізація форм і методів естетичного виховання підлітків, які дозволяють підвищити якість освітньо-виховної діяльності ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків засобами спланованих заходів взаємодії педагогічного процесу, який є нерозривним ланцюгом розвиваючих взаємодій вихователів і вихованців; співпереживанні через використання інтерактивних методів, які допомагають організувати суб'єкт-суб'єктну взаємодію (рольова гра, групова дискусія, робота в малих групах, творчі завдання, мозкова

атака, сторітеллінг, яскраві метафори, казкові розповіді, квести, проекти; ігрові, психогімнастичні, тренувальні вправи тощо) (Серих, 2018).

Найбільш ефективними методами в системі взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти є: *переконання* – залучення учнів до активної естетичної співпраці; створення *естетичних ситуацій*, які сприяють виявленню знань, розвитку вмінь застосовувати їх на практиці; проведення *конкурсів, бесід* про красу й мистецтво та ін. Інтеграція виховних впливів спрямована на формування естетичної освіченості, культури чуттєвого сприйняття, творчого потенціалу підлітків, їхнього прагнення до самореалізації творчих якостей, проектування педагогічного процесу естетичного виховання підлітків. Це спрямовує суб'єктів спеціально організованої взаємодії (Серих, 2018).

За такої взаємодії застосовуються виявлені й схарактеризовані нами *педагогічні, психологічні, та управлінські механізми* взаємодії, за впровадження яких взаємодія закладів загальної середньої та позашкільної освіти стає джерелом особистого успіху підлітків, ресурсом суспільного розвитку, інструментом реалізації важливіших загальнолюдських цінностей, системоутворюючим суб'єктом естетичного виховання підлітків як одного із найважливіших компонентів освіти в інтересах суспільства, держави.

Розроблена система взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків дозволяє реалізувати напрями: обговорення питань естетичного виховання підлітків на педагогічних радах, радах старшокласників; організація спільної роботи учителів та учнів, вихователя й вихованців з естетичного оформлення класів, кабінетів, їх озеленення, дизайну позаурочних аудиторій, навчальних майстерень, території поза закладами освіти, озеленення пришкільних територій, створення місць відпочинку учнів, чергування (підтримка чистоти й порядку) а ін.; актуалізація естетичного потенціалу навчальних занять, уроків, позаурочної діяльності, позашкільних занять, масових заходів, дитячого журі; організація екскурсій, відвідування музеїв, галерей, театрів; організація тематичних виставок, зустрічей з митцями; проведення конкурсів учнівської творчості; робота газети закладу, радіо, телебачення, інше (Серих, 2018).

Діагностичний блок репрезентовано визначеними й обґрунтованими компонентами взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків (*індивідуально-груповий, ціннісно-орієнтаційний, функціонально-діяльнісний, комунікативний, діагностико-результативний*); системою *критеріїв і показників* взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти, каталізатором якої є естетична вихованість підлітків; використано дві групи оцінок: *критерії факту та критерії якості*. На основі визначених компонентів, критеріїв та показників взаємодії ЗЗСО та ЗПО, схарактеризовано рівні сформованості естетико-виховної взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків: *високий* (творчий, динамічний), *достатній* (пошуково-когнітивний), *низький* (репродуктивний, недостатній), доведено зростання естетичної вихованості підлітків як індикаторів означеної взаємодії.

Таким чином, динамічна система взаємодії є одночасно органічною єдністю трьох своїх станів: минулого, сьогодення і майбутнього. У ній є елементи минулого і зародки нового, тому важливо розглядати систему в розвитку, розрізняючи ці елементи. Знаючи про відкритість системи, про її взаємодію з середовищем, ми розглядаємо це естетичне середовище з позиції системного вирішення проблеми взаємодії (Серих, 2018).

Отже, система взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків постає як *відкрите для зовнішніх впливів складне утворення, деталізоване складниками концептуального, методологічного, процесуального,*

діагностичного блоків, презентовано у вигляді складної теоретичної багатовекторної моделі й функціонує за дотримання відповідних педагогічних умов.

3.2. Механізми педагогічної взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків

Фундаментом взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків є *єдність процесів* набуття ними художньо-естетичної освіти та естетичної культури, переходу від суто споживання інформації до розвитку світоглядної позиції засобами мистецтва й формування на їх тлі гуманістичних ціннісних орієнтацій, які детермінують поведінку та будь-яку діяльність підлітків.

Необхідно визнати: проблема естетико-виховного потенціалу взаємодії ЗЗСО та ЗПО передбачає високий результат естетичного виховання, дотримання пріоритетних підходів до наукового аналізу чинників і фактів, тому вимагає широкого вибору механізмів реалізації подальшого дослідження. Зокрема, актуальними є питання педагогічних, психологічних та управлінських можливостей закладів освіти як інституцій естетичного виховання дітей та учнівської молоді. Тому, усвідомлюємо, що вирішення окреслених завдань передбачає насамперед, розглянути *механізми (способи)* педагогічної взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків.

У філософському словнику: «механізм – система рухів, подій, а також пристрій або засіб, у якому та завдяки якому здійснюється ці рухи, події, що визначаються певними законами, ...може бути в якості гіпотези дослідження» (*Філософський словник*, 2009, с. 266). За С. Головіним механізм «перетворення мети (механізм перетворення цілі в мотив) – механізм зсуву мотиву (Головін, 1998, с. 222). Механізм зсуву мотиву на мету або механізм перетворення цілі в мотив – це механізм утворення мотивів, який було викладено в теорії діяльності (Шапар, 2007, с. 225). Суть його, за визначенням С. Головіна в тому, що «мета, яка раніше спонукалася до здійснення якимось мотивом, з часом знаходить самостійну спонукальну силу, сама стає мотивом» (Головін, 1998, с. 222). З огляду на це, перетворення мети в мотив пов'язується автором накопиченням позитивних емоцій, бо «одними покараннями і примусом прищепити інтерес до справи неможливо» (там само). Підтримуємо думку науковця й привносимо власну позицію – підлітка неможливо естетично виховати на замовлення, навіть за великого бажання, має пройти тривалий період накопичення позитивних емоцій, зокрема за допомогою творів мистецтва, так званих своєрідних містків, що зв'язують естетичне виховання з системою існуючих мотивів, доки новий мотив буде включено в цю систему.

Розглядаючи тенденції естетико-виховного науково-освітнього дискурсу взаємодії закладів освіти, *механізми взаємодії* закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків об'єднано у три групи: *психологічні, педагогічні та управлінські*.

Психофізіологічна специфіка підлітків засвідчує, що для цього віку спочатку починають діяти *психологічні механізми інтеріоризації та екстеріоризації*. П. Третяков зазначає: «естетична цінність набуває спонукальної сили мотиву діяльності лише тоді, коли вона стала об'єктом потреби особистості, тобто за умови *спрацювання механізму інтеріоризації* (від лат. *interior* – внутрішній) (*Словник іншомовних слів*, 2010). Інтеріоризація – процес переведення

(культурних) естетичних цінностей у внутрішній світ особистості» (Третяков, Мітін & Бояринцева, 2003 с. 184). Поділяючи позицію науковців, визнаємо, що усвідомлювати необхідність аналізувати твори мистецтва, приймати надбання культури, мистецтва недостатньо, бо має сформуватися *потреба* до такої діяльності. Тільки тоді, коли *естетична цінність як потреба* стала моментом *внутрішнього існування*, підліток зможе чітко *сформулювати цілі* власної естетичної діяльності, *коректувати* свої дії, знаходити ефективні засоби їх реалізації (там само, 2003 с. 184).

Натомість, *механізм інтеріоризації* дозволяє забезпечити динаміку естетичних потреб особистості. Якщо до спільної діяльності суб'єктів взаємодії долучити фактори, які стимулюють *самодіяльність* вихованця, то з'явиться можливість для формування у нього нових естетичних потреб. Так, намагаючись досягти кращих результатів у власній творчості, підлітки не тільки знайомляться з творами мистецтва, творчим досвідом, а і консультуються з фахівцями, зіставляють свої дії з діями іншої більш досконалої естетичної діяльності, порівнюючи її з кращими естетичними еталонами. Нові об'єкти *переходять у потреби*, тобто спрацьовує *механізм інтеріоризації*, завдяки якому відбувається єдність когнітивного й чуттєвого, раціонального й практичного, соціального й індивідуального в особистості підлітка.

У колективній та індивідуальній діяльності підлітків здійснюється перетворення сил і здібностей особистості в об'єктивні соціально-значущі *продукти діяльності й цінності*, тобто відбувається *екстеріоризація* (лат. *externus* – зовнішній) (Словник іноземних слів, 2010), завдяки якій створюються умови для максимальної реалізації всього творчого потенціалу підлітків у сучасній соціокультурній ситуації (Третяков, Мітін & Бояринцева, 2003). При цьому естетичне виховання, з одного боку, розширює кордони життєтворчості особистості, з іншого – закладає в особистості внутрішні *механізми індивідуального розвитку – самоактуалізації, самореалізації*.

Потреба в самореалізації особистості, на думку А. Маслоу, займає особливе місце серед інших потреб (фізіологічних, потреб у безпеці, любові, повазі, самооцінці) та максимально спроможна реалізувати весь потенціал власних здібностей, щоб «бути тим, ким вона може стати». Прагнення до *самореалізації*, по суті, є прагненням до *самоствердження* за рахунок рефлексії, мотивації, опосередкування, смислотворчості тощо (Маслоу, 1999). За твердженням К. Роджерса, людина є суб'єктом власного життя й вільна у своєму виборі, намагається виявляти *самостійність і відповідальність*, уміння саморозвиватися (Роджерс, 1994). Для саморозвитку людини найбільш значущими є: *поле*, яке включає *сприймання, дії, відчуття*, тобто все те, що відбувається з людиною в цей момент і доступне усвідомленню; *індивідуальний досвід*, елементи якого стають більш усвідомленими (*Життєва компетентність особистості*, 2005; *Особистість в єдиному освітньому просторі*, 2010). Згідно з цим педагог має зрозуміти й побачити в полі особистісного досвіду підлітка *ті проблеми*, які є важливими для розвитку вихованця, але *ще ним не усвідомлені як особистісно значимі*.

Завдяки взаємодії ЗЗСО та ЗПО можливе розв'язання цих життєвих проблем підлітків, оскільки створюється *особистісно стверджувальна ситуація* в системі життєтворчості вихованця, в якій забезпечується сприймання й осмислення реальної дійсності (надається смисл), формуються ціннісні орієнтації, власний світогляд. Побудова особистісно *стверджувальних ситуацій* у системі виховної взаємодії є основою освітньо-виховного

процесу. За свідченням фахівців, у такий спосіб розкриваються, виховуються особистісні якості підлітків завдяки запропонованій структурі освітньо-виховного процесу:

- визначення завдання виховання у вигляді очікуваних варіантів поведінки й особистісних проявів підлітків, яке розробляється з урахуванням соціального замовлення суспільства та запитів самого вихованця;
- виявлення мотиваційно-особистісних регуляторів поведінки та діяльності, що розкривають особистість з найістотнішої сторони – її самої: причину тих чи інших рішень, вибір і переваги ціннісних орієнтацій, визначення життєвих перспектив;
- розробка предметного змісту діяльності підлітків, яка забезпечує психічні механізми розвитку й включає: визначення об'єктів діяльності; ділових і міжособових зв'язків, їх поступове збагачення; виявлення значущих проблем для особистісного становлення підлітка як суб'єкта життєдіяльності;
- побудова системи організаційно-педагогічних дій та інше.

Крізь призму системного підходу особистісного естетичного становлення підлітків стрижнем визнано засвоєння ними системи *естетичних цінностей*. З цією метою педагог організовує, відбирає об'єкти естетичного виховання (мистецтва, природи) і надає їм цільової спрямованості, створюючи тим самим естетико-виховне середовище взаємодії як спосіб природного входження в контент естетичного виховання й життя підлітків.

На нашу думку, проникнення в глибину тієї чи іншої естетичної цінності (якості) відбувається за допомогою відповідних видів художньо-естетичної діяльності. Так, пізнання, освоєння, засвоєння, присвоєння особистістю естетичних цінностей реалізується шляхом виконання продуктивної *творчої діяльності*: вивчення рідної мови, історії, природи рідного краю, народних традицій, родоводу, творів мистецтва, звичаїв, обрядів, побутової культури, народного мистецтва тощо. Деякі види діяльності використовуються для *засвоєння різних естетичних цінностей*, які натомість, засвоюються за допомогою *різних видів естетичної діяльності*, що сприяє оптимізації естетичного виховання, значній економії часу, сил і вихователя, і вихованця.

Серед факторів, які сприяють естетичній діяльності підлітків, виділяємо: емоційні, творчі, аналітичні, інформаційні, з толерантними нормами; повага до традицій; взаємний вплив; пошук глядача та його активне сприйняття; позитивна співпраця; стан емоційного задоволення, закріплення ефекту та комплекс послідовних успіхів тощо. Використання цих факторів дає змогу в позаурочній та позашкільній діяльності розширити часові, стилістичні межі мистецтва, поєднати різнорідні видовища в єдину систему. Тому, цілком зрозумілим є взаємодія мистецтв (музики, театру, літератури тощо), предметів (творів, інструментів та ін.), а також текстуальних контентів (цитат, діалогів, монологів, ін.) у творах мистецтва, які, на нашу думку, позитивно позначаються на естетичному вихованні підлітків.

На сучасному етапі використовується великий спектр різноманітної діяльності, спрямованої на одержання життєвого досвіду, набуття нових знань, умінь, що допомагають підліткам виявити себе й випробувати власні сили. Зокрема, аналіз стану та методики здійснення освітньо-виховного процесу в закладах освіти дає змогу визнати *компетентнісний підхід* одним із перспективних в освіті. Серед основних компетентностей, що становлять структуру компетентнісного підходу в ЗПО, О. Биковська виділяє пізнавальну, практичну, творчу, соціальну компетентності (Биковська, 2006, 2008, 2009).

Дослуховуючись до думки психологів, виховання особистості полягає у реалізації механізмів формування особистості, які є необхідною умовою успіху перетворення виховних

вимог суспільства у внутрішні *регулятори поведінки і діяльності* підростаючої особистості (П. Ігнатенко (2008), В. Поплужний (2006), Н. Косарева (2006), А. Бойко (2005), І. Зимня (2004) та ін.).

Оскільки виховна система покликана орієнтуватися на формування в підлітків здатності *протистояти негативним впливам* середовища, педагог вчить учнів одночасно *опору й адаптації* до навколишнього середовища. Дослідженням доведено, що взаємини учнів у дитячому колективі, їх ставлення до навколишнього середовища і самовідносини підлітків детермінуються взаєминами «вчитель-учень». Це підкреслює визначальну роль педагога в освітньо-виховному процесі, який цілеспрямовано й регульовано здійснює вплив на учнів шляхом використання *механізмів переконування, навіювання, наслідування* (Реан, 2016; Скрипченко, 2008; Чумак, 2011; Язиков, 2012).

Переконування як механізм і метод впливу, слід відрізняти від *переконання* як властивості, компонента психіки, що включає в себе знання, поєднані з щирою впевненістю в їх істинності. Структурне переконування, указує М. Лукашевич, включає в себе теоретично обґрунтовані (логічні) прийоми, за допомогою яких певна інформація, що надається, органічно вплітається у сферу інтересів підлітків. При цьому доводиться істинність чи хибність певних інформаційних меседжів, їх значущість (Лукашевич, 1998; Маслоу, 1999; Скрипченко, 2008).

Дослідники Г. Пустовіт та Л. Тихенко акцентують увагу на тому, що становлення переконання супроводжується «формуванням в особистості певних поглядів, ідей, ставлень, смаків, стилів поведінки, і що вищим є рівень сформованості світогляду, тим глибші і стійкіші її переконання» (Пустовіт, Тихенко, 2008, с. 105), отже, саме переконання й активізує діяльність підлітків, зокрема творчу, дозволяючи самостверджуватись підліткам в соціумі.

Навіювання (сугестія) – метод впливу передусім на почуття, а через них – на розум і волю особистості, зазначають О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук, унаслідок чого відбувається сприймання інформації з певного джерела досить некритично і малоусвідомлено. Навіювання ґрунтується на властивості слова «оживляти», *активізувати наявні й формувати нові асоціації*. А це означає, що *через слово* підліток може засвоїти не тільки відповідні поняття, а й образ поведінки, зокрема естетичної. Науковці визнають традиційне використання навіювання, бо воно пов'язане як з філологічними, так і психологічними властивостями дітей. Навіюваність притаманна учням будь-якого віку. Прикладом навіювання є звернення вчителя до першоджерела, документа, посилання на авторитетного педагога, тоді підлітки сприймають інформацію як цілком надійну, а оскільки транслятором цієї інформації є педагог, ефект навіюваності дедалі зростає (Скрипченко, 2008).

Результати наукового дослідження стану й прогнозування тенденцій, обґрунтування й проектування практичних засобів досягнення взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків свідчать про доцільність і ефективність застосування цих психологічних механізмів взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

Науковці О. Комаровська, Н. Миропольська, С. Ничкало, І. Денисюк, І. Руденко визначають педагогічним механізмом «персоналізацію дитиною художньо-освітнього простору як поетапну дію», вказують дві дії – «освоєння і прийняття/неприйняття частини простору та свідоме практичне входження в художньо-освітній простір» (*Формування*

мистецьких уподобань учнів основної та старшої школи, 2018, с.13). Стосовно нашого дослідження ці наукові думки набувають значення в контексті педагогічних механізмів взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

Групу педагогічних механізмів-методів і способів взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків (педагогічні механізми-методи і способи визнаємо як синонімічний ряд), ми переконані, варто збалансувати, зінтегрувати з використанням *інтерактивних технологій* в інноваційній освітньо-виховній діяльності підлітків.

Інтерактивний, зазначає С. Гончаренко, (від англ. *interaction* – взаємодія) означає «здатний до взаємодії, співробітництва, діалогу (префікс «інтер» ...у дослівному перекладі з латинської мови означає «перебування поміж»))» (Гончаренко, 1997, с. 200), які, як додають О. Пометун і Л. Пироженко, є специфічною *формою організації пізнавальної діяльності*, в якій створюються *комфортні умови навчання*, де кожен учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність (Пометун & Пироженко, 2004). Важливо, що саме інтерактивні методи зароджують міжособистісну взаємодію, сприяють зокрема реалізації естетичного компоненту освіти.

Метою інтерактивних технологій є набуття учнями інтеркультурної компетентності – готовності, здатності до комунікативної й кооперативної діяльності, оволодіння комплексом відповідних умінь (Пометун & Пироженко, 2004). З огляду на велику кількість інтерактивних умінь, класифікуємо їх у такі основні групи: *уміння слухати партнерів* і виявляти до них прихильність, доброзичливість, толерантність; *уміння переконувати, аргументувати власну думку*, керувати емоційним станом; *уміння дискутувати, підтримувати зворотний зв'язок*, ініціювати спілкування; *уміння взаємодіяти, співпрацювати*, встановлювати ділові контакти, працювати в парі, малих групах, колективно. Урешті решт, основою інтерактивних педагогічних технологій є *спілкування як форма діяльності*, психічного контакту, що здійснюється між рівноправними партнерами, виявляється в обміні інформацією, взаємовпливі, взаєморозумінні.

Спілкування як форма інноваційної діяльності такого типу відбувається за умов: комфортності і довіри; конфіденційності; виконання інсайту (відкриття); використання зворотного зв'язку (В. Биков (2002); М. Голубенко (2007), І. Дичковська (2004); В. Дрейвс (2003); М. Кларін (1997); В. Кіпатрік; М. Лазарєв (1995). Д. Левитес (1998); В. Логвин (2003); О. Пометун & Л. Пироженко (2004); В. Тименко (2000) та ін. На відміну від поняття «комунікація» (передача інформації) спілкування характеризується психічними зв'язками, духовними стосунками суб'єктів взаємодії, адже взаємовідносини суб'єктів відбуваються навіть тоді, коли інформація як предмет взаємодії відсутня (наприклад, спілкування через погляди, жести). Фахівцями виділено чотири функції спілкування: перша, пов'язана з предметною діяльністю, друга, характеризується спілкуванням заради нього самого, третя, виявляється в передачі духовних цінностей, четверта, спрямована на залучення до цінностей.

Принагідно зауважимо, що в розрізі гуманізації освітньо-виховного процесу здійснюється *особистісно зорієнтоване спілкування* (Ш. Амонашвілі (2002), І. Бех (2003, 2003 а, 2012, 1999), І. Зязюн (1998; 1995, 1997, 1998 а, 2000, 2002), І. Якиманська (1990) та ін.). Академік І. Бех акцентує увагу на *розвиваючій ролі спілкування* у виховному процесі як домінуючої, розводить поняття «мовленнєве спілкування» та «педагогічне спілкування». Своєрідність останнього вчений убачає в тому, що «у виховному процесі два суб'єкти мають альтернативні позиції: вихователь виступає носієм і транслятором особистісних цінностей, а

вихованець мусить ними лише оволодіти. У мовленнєвому спілкуванні, навпаки, наявна єдність думок і поглядів» (Бех, 2012, с. 161). З огляду на це, неодмінною умовою здійснення виховного впливу на учнів під час педагогічного спілкування є майстерне володіння словом і організація діалогу – процесу міжособистісної взаємодії. Саме тому, ефективними механізмами (способами) взаємодії є *діалогічні форми* педагогічного спілкування як засіб стимулювання інтерпретаційної діяльності учнів, прояву рефлексії в процесі пізнання мистецтва; *педагогічний діалог* як специфічні дії педагога, який моделює освітній процес на основі партнерських стосунків (відкритість, довіра, повага тощо), створює умови для самовираження кожного учня.

Завдання педагога – допомогти підліткам долати або нейтралізувати психічні, смислові й інші бар'єри спілкування. Засновник теорії «діалогу культур» В. Біблер наполягає на самовизначенні особистості у світі культури, включенні в її творення і, водночас, удосконалення себе як суб'єкта культури (Біблер, 1990). За цих умов, діалог культур розуміють не просто як *форму спілкування*, а ширше – як *тип відносин* у мікро- і макросоціумі. Ще одну принципову позицію має О. Рудницька, – «художні твори, з одного боку, здатні моделювати людські стосунки, з іншого – *мистецтво у своїй сутності само є спілкуванням*, діалогічним за своєю природою (квазіспілкуванням). Комунікативна функція мистецтва виявляється в різних видах спілкування: діалозі з митцем, з образом твору, культур, діалозі особистісних смислів у системі «учень – учень» або «учитель – учні», внутрішній діалог (інтеріоризована дискусія) (Рудницька, 2000, с. 56).

Цілісність поступового розгортання взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків забезпечує реалізацію низки інтерактивних методів, прийнятних для організації аналізу-інтерпретації творів мистецтва, зокрема високу ефективність має *фасилітована дискусія*. Фасилітація (від латин., легкий, англ. *facilitate* – полегшувати, допомагати) – це технологія навчання, принциповою особливістю якої є опосередкована участь педагога в колегіальному самонавчанні учнів; «стиль педагогічного спілкування, який передбачає полегшення взаємодії під час спільної діяльності» (Масол, Гайдамака & Белкіна, 2006, с. 476). Таким чином фасилітована дискусія забезпечує колективне, колегіальне обговорення теми, знаходження рішення, відкриття нових ідей, утворення консенсусу за допомогою спрямовуючих запитань і спеціальних прийомів фасилітатора (Серих, 2009 с).

Базові підходи до технології такого колективного обговорення творів мистецтва, розроблені американськими фахівцями А. Хаузенom та Ф. Єнавайном та адаптовані до умов вітчизняних закладів освіти Л. Масол. «Вузловим» моменти цієї технології є: *алгоритм запитань для спрямування дискусії*. Важливою відмінністю цієї дискусії – відсутність додаткової інформації про авторів творів, час їх створення, художні засоби тощо. Без будь-якої зовнішньої інформації діти мають навчитися «вичерпувати» зміст твору із самого твору, фактологічну інформацію про мистецтво. Під час групового обговорення учні вчаться не лише висловлювати свої власні міркування, а й сприймати думки інших, погоджуватися з ними або заперечувати, доповнювати й уточнювати їх» (Масол, Гайдамака & Белкіна, 2006, с. 94). Відповідаючи на запитання, що містяться в створених алгоритмах, підлітки поглиблюють навички спостереження, розвивають мислення – здатність трактувати значення твору і аргументувати свої думки (Серих, 2009 с).

Водночас під час дискусії «розвиваються мовленнєві навички, мова дітей подалі стає багатшою, більш описовою (описовою). Комунікативна компетентність зростає: під час обміну думками діти починають уважно слухати, сприймати інших, змінювати власну

позицію» (Масол, Гайдамака & Белкіна, 2006, с. 95). Пусковим механізмом дискусії є серія запитань учителя, який виконує роль фасилітатора і стимулює за допомогою запитань пізнавальні процеси, творче мислення учасників обговорення... Усі запитання в дискусії «відкритого типу», «що передбачають низку можливих відповідей. Вони побудовані так, щоб діти змогли відповісти на них, використовуючи попередньо набуті знання» (Масол, Гайдамака & Белкіна, 2006, с. 95).

Доцільним, на нашу думку, у цій технології є введення на наступних уроках (заняттях) нових запитань для глибшого «занурення» підлітків в твір мистецтва, його окремі аспекти: це завдання розказати, написати міні-твори, твори-есе, намалювати історії тощо. Погоджуємося з авторами технології, що запитання змушують підлітків висловлювати свої відчуття, опановувати навчальні поняття невимушено й активно, глибше розуміти зміст мистецького твору (Серих, 2009 с). До ключових елементів технології «належать *парафраз і пов'язування думок учнів (лінкінг)* під час групової рефлексії, що забезпечують утримання дискусії на високому рівні активності й спрямовують її на кінцевий результат – розуміння змісту творів» (Масол, Гайдамака & Белкіна, 2006, с. 95). Перефразовуючи висловлювання дітей, фасилітатор установлює взаємозв'язок, призвичаює учня цінувати свої думки інших. Після активного включення учнів у дискусію, фасилітатор «пов'язує» коментарі, вказуючи на співвідношенні їх між собою: схожі думки («думають, що ...» або: «багато хто з вас вважає, що...»), різні думки («міркує зовсім не так, як...», «має іншу думку»), підтвердження версій («продовжуючи думку, помітив...»; «крім того, про що згадала..., додав, що...»), спростування попередніх позицій («схоже, дехто з вас змінив свою думку про це...») (рис. 3.2) (Серих, 2009 с).

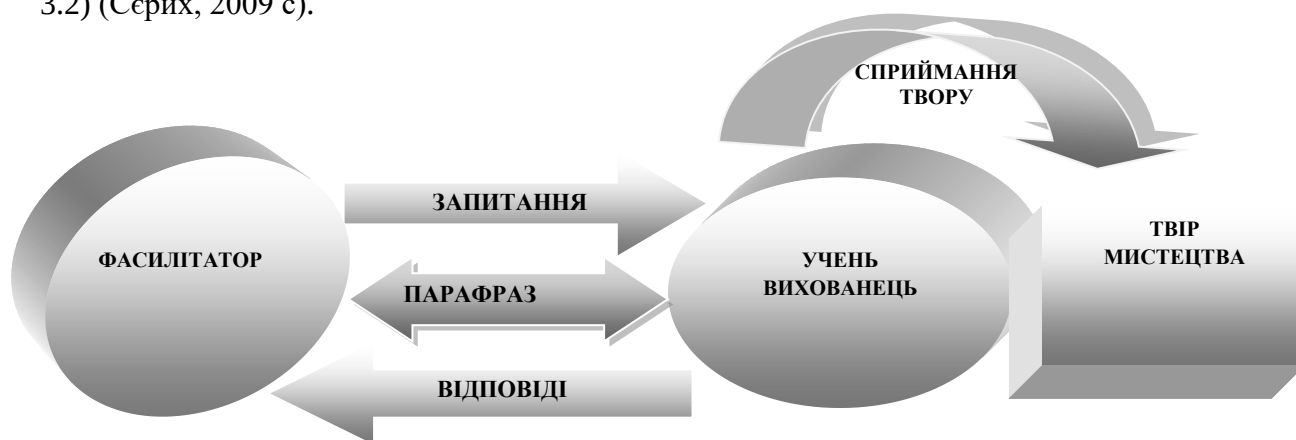

Рис. 3.2. Алгоритм проведення фасилітованої дискусії як механізму взаємодії ЗЗСО та ЗПО (Серих, 2009 с)

За аналогією дискусії сприйняття творів візуального мистецтва, нами розроблено алгоритм запитань у процесі *сприймання творів музичного мистецтва* (питання мають музичний зміст («що відбувається в музиці?», «що ще відбувається в музиці?», «що дозволяє вам так думати?» та ін.), завдяки яким підлітки сприймають, аналізують, інтерпретують твори музичного мистецтва). Оскільки твори для сприймання музики різні і за формою, і за змістом, установити постійний контакт з певним уривком твору неможливо, а музичне мистецтво органічно пов'язується з особистістю творця, митця – музичні твори (або уривки) потребують багаторазового прослуховування, нового творчого прочитання, аналізу й

інтерпретації, що робить дискусію ефективною й краще впливає на суб'єктів взаємодії (Серих, 2009 с).

Наступний педагогічний механізм – *проектна технологія або метод проєктів*. Метод проєктів, за твердженням В. Логвин (Логвин, 2003) завжди припускає розв'язування проблеми, яка передбачає, з одного боку, використання різноманітних методів, засобів навчання, а з іншого – інтегрування знань, умінь із різних галузей науки, технології, творчих галузей – естетики. Результати виконаних проєктів мають бути «відчутними», тобто має бути конкретний результат (Логвин, 2003).

Найбільш визнане визначення методу проєктів подає В. Кілпатрік – це «система навчання, за якої учні здобувають знання й уміння в процесі планування й виконання поступово ускладнених практичних завдань-проєктів» (Kilpatrick & Knoll, Michael, 1997). У процесі відродження методу проєктів сьогодні перед нами стоять ті ж завдання, які стояли перед його фундаторами, що полягали у вихованні людини, «яка вмє працювати, постійно виявляючи свою ініціативу, яка ставить собі широкі практичні завдання й може їх виконувати» (там само, 1997). У цьому контексті проєктна діяльність є одним з ефективних методів взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, перевагами якої є те, що підлітки навчаються й діють у мікросоціумі (як у процесі навчання, так і в спеціально організованій позакласній та позашкільній роботі). Насамперед, це колективна діяльність підлітків, які об'єднуються в групи (важливо, за спільними інтересами) і вирішують завдання відповідно до цілей та мети проєкту. Метод «проєктів» дозволяє реалізувати особистісно діяльнісний (В. Давидов, Ш. Амонашвілі та ін.), особистісно зорієнтований (І. Якиманська, С. Подмазін та ін.) підходи, здійснювати формування творчого мислення підлітків (І. Бех, Л. Масол та ін.), забезпечувати ефективну співпрацю всіх суб'єктів взаємодії (Серих, 2015 с).

Під *творчим проєктом* розуміємо самостійну творчу роботу, скеровану педагогом. Необхідною умовою досягнення мети проєкту, як стверджує М. Голубенко, є «добровільна участь учнів у проєктній діяльності. Саме принцип добровільності, ґрунтований на мотиваційних імпульсах конкретної особистості учня, дозволить ефективно використати творчий та інтелектуальний потенціал кожного члена команди – формувати проєктне мислення, виховати естетичну культуру тощо» (Голубенко, 2007). Таким чином, мета творчих проєктів – сприяти формуванню в підлітків інтелектуальних, спеціальних, загальнокультурних умінь, розвитку співробітництва, ініціативи, навичок спілкування в колективі й прийняття рішень, логічного мислення, планування, одержання й використання інформації, самостійного навчання, розвитку комунікативних навичок (Серих, 2015 с).

На *дослідницькому етапі* виконання проєкту кожна група збирає інформацію, котра різнобічно характеризує проблему, доводячи її актуальність. На *інформаційному (пошуковому) етапі* – аналізується й систематизується отриманий матеріал, планується діяльність щодо вирішення проблеми. На *завершальному* – формулюються висновки й оформлюються результати дослідження (у формі стіннівки, книжки-розкладки, настільної гри, фотовиставки, виставки малюнків, репортажу, публікації, відеофільму, колажу, презентації, вебсайту, буклету, виступу шкільним радіо, розробки сценаріїв, свят тощо). На цьому етапі передбачено *рефлексію* спільної роботи, аналіз її повноти, глибини, інформаційного забезпечення, творчого внеску кожного учасника. Такий процес здійснюється як упродовж навчання, так і в ході спеціально організованої позаурочної та позашкільної діяльності підлітків. Реалізуючи *дослідницький і пошуковий етапи* проєкту, актуалізуються суб'єкт-суб'єктні зв'язки: з батьками, учителями, працівниками музеїв,

представниками органів місцевої влади, спілки художників, майстрів, бібліотек, ЗМІ та інше. Усе це, на нашу думку, забезпечує формування компетентностей підлітків, створює безконфліктну й конструктивну взаємодію, встановлює діалог, партнерські взаємовідносини, умови для самореалізації (Серих, 2015 с).

У дослідженні, спираючись на класифікацію проєктів Е. Колінза (1910), пропонуємо обирати найбільш принадні мистецькі проєкти, оскільки вони формують творче мислення, смак, інтерес до мистецтва. У практиці використовуємо *ігрові проєкти* – гра, малюнок, театралізована діяльність; *оповідальні проєкти* – слово, пісня, картина, музичні, художні інструменти; *екскурсійні проєкти* – дослідження з мистецтва, народних звичаїв, традицій, місцевих скарбів з естетичного виховання; *ручні (практичні) проєкти* – виконання спільної композиції, творів, реставрація тощо (Серих, 2015 с).

У *мистецькій сфері* пропонуємо проводити як *індивідуальні*, так і *колективні* (парні, групові) проєкти; за характером партнерської взаємодії – кооперативні, змагальні, конкурсні; за тривалістю – короткі, середньої тривалості, тривалі; за метою й характером проєктної діяльності – мистецько-інформаційні, мистецько-ознайомлювальні, мистецько-пошукові. Ці проєкти дозволяють забезпечити основні організаційні складові освітнього процесу: *організацію стимулюючого інформаційного простору* для розвитку потенційних можливостей підлітка, його внутрішнього світу; *організацію різноманітних видів діяльності* як умову самореалізації кожного підлітка: комунікативної, корисної, ігрової, навчально-пізнавальної, дослідницької, художньо-естетичної; *організацію продуктивного спілкування* як умову естетичного розвитку підлітків, формування позитивної «Я-концепції», навчання підлітків спілкуванню, культурі діалогу тощо; *організацію психолого-педагогічної підтримки* підлітків для вирішення своїх проблем, допомогу у самопізнанні, самооцінці, самовизначенні, самоактуалізації; *організацію педагогічної, професійної діяльності педагога*, що дозволяє реалізувати проєкти й ефективно формувати творче мислення підлітків (Серих, 2015 с).

Таким чином, участь у проєктній діяльності забезпечується суб'єкт-суб'єктна взаємодія; розвивається активна життєва позиція підлітка, його здатність до самовизначення й самовдосконалення, формується проєктне творче мислення; підлітки усвідомлюють себе повноцінними й рівноправними членами колективу; досягають успіху в реалізації різноманітних, зокрема, естетичних проблем; інтелектуально й творчо розвиваються (Серих, 2015 с).

З-поміж методів педагогічної взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків слід також приділити увагу іншим *прийомам* («родзинкам») означеної взаємодії, які становлять позитивну дію на підлітків: «Відстрочена відгадка», «Щедра оцінка», «Дитяче журі», «Приваблива мета», «Навчи іншого», «Роби, як я», «Розширення поля оцінок», «Кредит довіри» та ін. Ці прийоми застосовуємо регулярно, надаючи значного детермінованого виховного ефекту взаємодії ЗЗСО та ЗПО.

Наприклад, на гуртку образотворчого мистецтва при вивченні законів колористики керівник (В.М.) запропонувала гуртківцям розв'язати завдання: «чому одяг людей улітку переважно світлих кольорів», розв'язуючи яке, підлітки усвідомили знання про теплі й холодні кольори, засоби повітряної перспективи та інші тонкощі колористики (Серих, 2014 а).

Було використано прийом «Відстрочена відгадка», коли на початку заняття керівник дає загадку (дивовижний факт), відгадку якої підлітки надають в процесі заняття. Або таку

загадку керівник пропонує розв'язати вдома, а на початку наступного заняття спільно вислуховуємо висновки, даємо правильну відповідь, тлумачення факту тощо (Серих, 2014 а).

Заохочувальний прийом *«Щедра оцінка»*, використовуємо для підбадьорювання гуртківців, які невпевнені у собі, тим самим створюємо позитивний емоційний настрій, активізуємо творчу діяльність. При цьому, найменші успіхи підлітка є помітними, авансуються майбутні успіхи, підтримується інтерес до занять. Для підлітків з завищеною самооцінкою «щедру оцінку» словом, інтонацією, жестом застосовуємо помірковано (2014 а).

Прийом *«Дитяче журі»* використовуємо не тільки для оцінки роботи однолітків, але й для розвитку вмінь аналізувати, відбирати переконливі критерії оцінки, обґрунтовувати свої висновки. Цей прийом використовуємо в гуртках ЗПО для обговорення й відбору робіт на виставку «Фарби осені», фестивалі «Чисті роси», галереї дитячої творчості (Серих, 2014 а).

Прийом *«Приваблива мета»* використовуємо для опануванні певних навчальних завдань, розв'язати які можна за умови визначення простої, розумної й привабливої мета. Цей прийом є надзвичайно важливим саме в ЗПО, оскільки підтримується в підлітків мотивація й інтерес до відвідування занять.

Виступити підлітку в привабливій для себе ролі наставника дозволяє прийом *«Навчи іншого»*, де він має змогу переповісти тему заняття одноліткам («Порівняння жанрів мистецтва», «Темп і ритм в мистецьких творах»), бо іноді пояснення однолітка сприймаються зрозуміліше, ніж пояснення керівника. Це активізує й заохочує підлітків до сумлінного, акуратного виконання завдань, переосмислення спільних результатів (Серих, 2014 а).

Прийом *«Роби, як я»* з першого погляду належить до прийомів репродуктивного виконання будь-яких дій: за зразком, за призначенням керівником-гуртківцем алгоритмом. Ми надаємо елементів творчості в цю вправу, наприклад: «уявити, що ти перед дзеркалом», а в якості «дзеркала» є керівник гуртка або вихованець, або обіграємо ситуацію з кінозімкою, коли всі дії фіксуються в уповільненому темпі, або вихованці є «застиглими» фігурами, які потрібно вгадати та інше (Серих, 2014 а).

Прийом *«Розширення поля оцінок»* здебільшого використовуємо у ЗПО, де відсутні оцінки. Використання цього прийому дає широкий простір педагогу для урізноманітнення оцінювання роботи гуртківців. Ураховуючи вік гуртківців, ступінь довіри, стиль взаємовідносин, професіоналізм керівника гуртка, кожен педагог розширює поле оцінок тією мірою, яку вважає за доцільне. Шкала оцінювання може бути складена керівником із долею гумору – «дуже, дуже гарно», «три плюси», «три знаки оклику», «дуже, дуже старався», «п'ять знаків уваги», «дуже, дуже поспішав», «дуже, дуже стомився» тощо (Серих, 2014 а).

Прийом *«Кредит довіри»* доповнює попередній – це оцінювання роботи в «кредит». Ураховуючи те, що в ЗПО немає оцінок і головною мотивацією навчання є виключно інтерес («залякати» вихованця негативною оцінкою дуже легко), педагоги заохочують його, помічаючи найменший успіх («ти ще трошки попрацюєш, і я впевнений (а), що робота стане кращою»; «я відчуваю, що ти зможеш...»), створюють позитивний настрій, трохи завищуючи оцінку, надаючи вихованцям можливість впевнитися в своїх силах (Серих, 2014 а).

У межах реалізації педагогічної взаємодії закладів ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків використовуємо педагогічний механізм – інтерв'зію. Слідом за Т. Шоутеном, консультантом проекту «Використання інноваційних технологій», який упроваджує в практику освітньо-виховного процесу сучасні методи навчання (інтерв'зія, портфоліо, зворотний зв'язок), використовуємо нові терміни, а саме: *інтерв'зія* – метод, технологія кооперативного навчання (навчання один від одного і за допомогою один одного)

в процесі обміну думками, емоціями досвідом; метод БУД – метод формування бачення, упорядкування спільної думки під час проведення зборів; метод втручання – метод застосування дії, яка впливає на впровадження змін; модель СВМ – вибір можливостей підтримки вчителів; лінія якості – визначення вимірювання, контроль, удосконалення, забезпечення якості (Шоутен, 2008, с. 6) (Серих, 2010 b; 2011).

Нами встановлено суттєву особливість інтервізії, яка полягає в тому, що *інтервізія* трактується як дружня підтримка в навчанні (інтервізія – від фр. *intervision* – навчання, що відбувається в групі за відсутності педагога), як процес пошуку шляхів розв’язання будь-якої проблеми в групі (кожен має однакові (рівноправні) ролі, де роль того, хто навчається є найважливішою. Іншими є ролі консультанта, спостерігача, модератора, надавача зворотного зв’язку, слухача, кореспондента (секретаря й ментора). У групі кожен учасник (5-6 членів) привносить власні навчальні цілі, які уточнюються й реалізуються упродовж спільного обговорення (*там само*, с. 30) (Серих, 2010 b; 2011).

Педагог, виконуючи роль модератора, надає зворотній зв’язок. Співпрацюючи, кожен член групи робить свій внесок-інсайт. Для забезпечення результату кожна інтервізія відображається у звіті (протоколі). Звіт має кілька функцій: відображає основні моменти інтервізійного процесу; перспективи; є предметом для реагування; пропонує можливості отримання загального огляду інтервізії всієї групи. Протокол ведеться для знаходження варіантів вирішення проблем, які розглядатимуться в наступному (розвиток дисципліни, чіткості, логіки, раціональне використання часу та інше). Технологія групового обговорення проблеми за Т. Шоутеном має сім етапів (табл. 3.1) (Серих, 2010 b)

Таблиця 3.1

Технологія проведення інтервізії

№	Етапи інтервізії	Сутність інтервізії
1	<i>Початок</i>	<i>Обговорення звіту попередньої інтервізії</i>
2	<i>Формулювання проблеми (індивідуально)</i>	<i>Кожен формулює проблему індивідуально для кращого розуміння діяльності та розширення власної педагогічної діяльності</i>
3	<i>Обмін робочими проблемами</i>	<i>Коротке формулювання проблеми, пов’язане з основним питанням</i>
4	<i>Вибір проблеми для наступної інтервізії</i>	<i>Вибір проблеми для обговорення. Можливість висловитися кожному. Доцільне обрання модератора для проведення групового обговорення</i>
5	<i>Пояснення проблеми для наступної інтервізії</i>	<i>Керівник дає широке пояснення: контекст, попередня історія. Учасники ставлять уточнюючі питання. Кожен учасник має чітке усвідомлення проблеми</i>
6	<i>Інтервізія</i>	<i>Упевніться, яка тема є пріоритетна для всіх членів групи. Надавайте зворотній зв’язок з позиції експерта. Шукайте альтернативи</i>
7	<i>Висновки</i>	<i>Перегляд обговорення й формулювання навчальних моментів, зазначення альтернативи, корисних порад, корисних моментів. Коротко підсумуйте, зазначте запитання наступної інтервізії</i>

Ураховуючи етапи, інтервізія проводиться декілька разів на рік, обов’язковим моментом дискусії є зворотній зв’язок (Серих, 2010 b; 2011). Для ефективної інтервізії педагог має об’єктивно використовувати власний досвід під час обговорення питань; слухати інших, особливо «прихований» зміст; мати бажання ділитися власними інсайтами; випробувати альтернативи. Дієвість і результативність інтервізії може бути тільки за умови ефективної комунікації. Зворотний зв’язок містить три основні функції: посилення

позитивної поведінки, визначення й стимулювання її в подальшому; виправлення поведінки, яка шкодить особистості або групі в досягненні цілей; уточнення стосунків між учасниками, щоб краще розуміти одне одного (рис. 3.3).

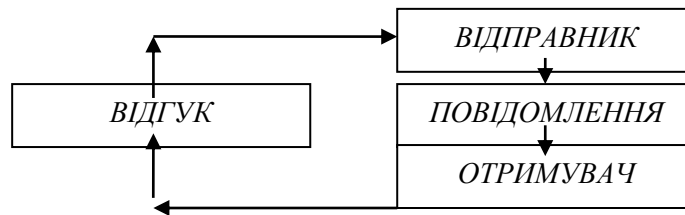

Рис. 3.3. Зворотний зв'язок (Шоутен, 2008)

Отримувач надає зворотній зв'язок кількома способами: вербальним (словом); невербальним (усмішка, похитування головою, жест тощо); неусвідомленим (позіхання тощо), оскільки комунікація – це не лише те, що говорить людина, а й те, як вона це робить. Велику роль відіграє невербальна поведінка (вібрація голосу, вираз обличчя, мова жестів тощо). Т. Шоутен виокремлює чотири аспекти комунікаційного повідомлення: *аспектний зміст* – це стосується змісту предмета, інформації; *аспект стосунків*, що показує ставлення того, хто посилає повідомлення до отримувача цього повідомлення; *експресивний аспект*, який характеризує самого відправника повідомлення, його почуття, цінності тощо; *аспект звертання*, який закликає отримувача повідомлення здійснювати або не здійснювати ті чи інші дії (Шоутен, 2008).

На такому тлі інтервізія «змушує» педагогів розвивати свій професіоналізм і уважно ставитися до спілкування учнів; дозволяє виконати основне завдання – забезпечення ефективної взаємодії; якомога більше пізнати кожного підлітка, за необхідності скорегувати суб'єкт-суб'єктні відносини «підлітки – батьки», «підлітки – учителі», «підлітки – ровесники»; незалежно від виду занять (танці, малювання чи різьблення) забезпечити оволодіння цінностями спілкування; навчити підлітків відвертості, адекватній поведінці тощо (Серих, 2010 b; 2011).

Педагогічним механізмом взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків є запровадження *івент-технологій* в сфері освіти. Н. Перепелиця подає івент-технології як: 1) технології вражень як складова системи соціально-педагогічної діяльності; 2) сучасні організаційні технології, спрямовані на підготовку спеціалізованих (унікальних автентичних) заходів для дітей і дорослих (педагогів, батьків, зацікавлених осіб, представників партнерських організацій закладу) (Перепелиця, 2018. с. 53).

Івент (англ. *event* – випадок, подія) – запланована соціально-суспільна подія (захід), що відбувається в певний час, з певною метою та має певний резонанс у суспільстві. Основні функції івент-технології: *інформаційна*: поширення знань про культуру дозвілля, транслявання інформації про різноманітність його видів і форм; *виховна*: передача зразків життєдіяльності, відтворення моделей поведінки, формування цінностей, здорового способу життя, свободи вибору; формування ставлення до оточуючого середовища, самого себе; прилучення до національної і регіональної культури; *дидактична*: формування знань, умінь і навичок у сфері організації культурного дозвілля; їх використання в особистому досвіді; *релаксаційна*: зняття напруженості, тривожності, незадоволеності шляхом залучення до участі у різних формах дозвіллево-ігрової діяльності; *соціалізуюча*: реалізація задатків і

здібностей, розвиток особистості як члена мікросоціуму у конкретних ситуаціях (Перепелиця, 2018. с. 53).

Особливості технології, на нашу думку, полягають в оптимальній особистісно орієнтованій концепції, стратегії і тактиці проведення заходів, доцільному використанню наявних можливостей, освітніх та анімаційно-ігрових засобів, матеріально-технічних ресурсів. Забезпечує реалізацію цієї технології івент-менеджер (керівник гуртка або класний керівник, педагог-організатор) як організатор спеціалізованих і масових заходів у сфері освіти.

Незаперечною є взаємозалежність цих понять, а *івент* в освіті є, зокрема інструментом для позиціювання закладу освіти на сучасному ринку соціально-освітніх послуг. З-поміж видів івентів, ми впроваджуємо *зовнішні івенти*: ділові: заходи для педагогів регіональної мережі споріднених закладів освіти та представників партнерських організацій (конференції, круглі столи, зустрічі тощо) та *внутрішні івенти*: робочі корпоративні заходи, під час яких відбувається обмін робочою інформацією (конгреси, виставки, конференції, навчальні семінари, свята тощо). Як засіб-механізм взаємодії ЗЗСО та ЗПО використовуємо *інформаційні заходи* з розважальним компонентом, під час яких відбувається масовий обмін інформацією: акції (рекламні, соціальні, ін.), презентації, прем'єри (свята, вечори дозвілля, дні народження, ін.); *дозвіллеві заходи*, орієнтовані на організацію вільного часу (спілкування і розваги), що передбачають сильний *емоційний вплив* (змагання, шоу, фестивалі, подорожі, ін.) (*там само*, с. 53), отже, забезпечують взаємозв'язок закладів освіти.

Чималу користь для розвитку спілкування, узгодження дій приносять івент-заходи (заходи, що зусиллями організаторів перетворюються на незвичайні, виняткові визначні для дітей події), що забезпечують *позитивне сприйняття* пропонованих дійств, які презентують добре підготовлені перфоманси, спонукають підлітків до активності, сприяють ефективності естетичного виховання підлітків. Важливо, що івент-технології у соціокультурній сфері (активно використовуються в ЗПО) – це «технології вражень»; діяльнісно активні технології, що забезпечують емоційно-смісловий вплив на певні цільові категорії людей (учасники, випадкові глядачі, спостерігачі).

Прикладами івентів є *квести* – пригодницько-пошукові ігри; *флешмоби* («спалах натовпу») – заздалегідь сплановані акції, розраховані на масове виконання певних короткотривалих дій (показ, виступ); *перфоманси* – виступи (дії авторів), за якими глядачі можуть спостерігати у режимі реального часу (малювання картини, виступи аніматорів на вулицях і площах, «живі скульптури» та ін.); *журфікси* – організоване дозвілля та ін.

Серед таких івентів, які обмежено використовуються в ЗЗСО, проте популярні в ЗПО є *квести* або мають назву *квестінг*. Головною особливістю квесту є організація нестандартного мислення, швидкість прийняття рішень, фізична підготовка й звичайно, інтуїція, використання індивідуального підходу. *Квест* (від англ. *quest* – «пошук»), різновид інтелектуально-логічних активних ігор, синонім активного відпочинку (Gritsenko & Копопушенко, 2016). Сьогодні квест вважають головним конкурентом комп'ютерних ігор у боротьбі за вільний час дітей та учнівської молоді. Це ігрова *форма групового виконання завдань*, яка має тривалу історію розвитку, багато можливих варіантів використання й чимало позитивних моментів. Мета гри – «розшифрувати» певне місце на обумовленій території (скажімо, на вулицях міста чи в музейній залі), виконати на цьому місці певні дії або (та) одержати підказку (інструкцію, код) до виконання наступного

завдання (*там само*).

На нашу думку, квест, у тому числі веб-квест – пошук, пошуки пригод – гра-змагання, що передбачає виконання командами або окремими гравцями заздалегідь підготовлених за ігровим сюжетом завдань, «заморочок», логічних ланцюжків, маршрутних міток, підказок, GR-кодів, ін. Захопливий сюжет гри, її інтерактивність, пригодницький дух дозволяють гравцям «глибоко зануритися» у цікаву історію, а пройшовши ігровий маршрут та виконавши низку ігрових завдань, набуті нових знань, умінь (Серих, 2016 а).

Наприклад, у пропонованій записці «зашифровано» назву вулиці (гра відбувається в місті) або картини, експоната (грають у музеї), поблизу яких заховано наступний «орієнтир» (*Чекаємо вас ліворуч від Альтанки, там, де чотири фонтани б'ють з-під землі – з гри*). У такому «зашифрованому» місці підлітки знаходять іншу записку-підказку, після чого розшуки продовжуються. Таким чином, в ідеальному варіанті квест – це командна гра, для якої потрібна спільна координація дій усіх гравців (Серих, 2016 а).

Проводимо як *складний квест* (коли кожна команда об'єднана у дві частини: так звані штаб і екіпаж (штаб як аналітичний центр команди, що має завдання – розгадати запитання-завдання і скерувати екіпаж у правильне місце на пошук наступного коду), так і *простий* – аналітики й виконавці виступають єдиним фронтом, тобто у складі команди, розвиваючи активність, амбіційність, комунікабельність, креативність квесторів (Серих, 2016 а).

Основна мета квесту – швидке та якісне виконання завдань з метою досягнення кінцевої цілі. Гра триває, поки всі завдання не буде виконано, а гравець або команда переможе й отримає приз. Проведення захоплюючих змістовних квестів в умовах ЗПО, забезпечує збереження *сталого контингенту гуртківців*. Функції (яких є вісім) ігрового квесту (табл. 3.2) виглядають так (Серих, 2016 а):

Таблиця 3.2.

Функції ігрового компоненту квесту (Серих, 2016 а)

№ з/п	Ігровий компонент квесту	Зміст ігрового компоненту квесту
1	Соціальний	<i>Гра є особливою діяльністю, у якій підлітки виконують ролі дорослих, відтворюючи їх в ігрових формах – у такий спосіб розв'язується суперечність між можливостями і прагненням брати участь у житті та діяльності дорослих</i>
2	Розвивальний	<i>Гра сприяє розвитку різноманітних психічних складових особистості дитини</i>
3	Формувальний	<i>Гра є шкалою поведінки (Д. Ельконін) та шкалою моралі в дії (А. Леонтьєв)</i>
4	Психокорекційний	<i>Ігрова взаємодія виявляє стан інтелектуального та емоційного розвитку дитини, створює умови для психологічної корекції негативних показників спрямованості її особистості</i>
5	Розважальний	<i>Гра забезпечує потребу дитини в позитивних емоціях</i>
6	Релаксаційний	<i>У процесі ігрової діяльності відбувається зняття емоційної напруги, викликаній навантаженням на нервову систему під час інтенсивного навчання</i>
7	Психотренінговий	<i>Гра формує потребу дитини до самовдосконалення</i>
8	Навчальний і виховний	<i>Гра сприяє формуванню навчальних умінь та навичок дитини, сприйняттю інформації різної модальності, вмінню співпраці</i>

Для підготовки й проведення квестів, веб-квестів використовуємо творчі загадки,

драйвові вправи, цікаві розвиткові задачі, ребуси й лабіринти, цікаве спілкування в супроводі дорослих, що дозволяє розвивати лідерські та організаційні навички, отримувати подарунки та позитивні емоції. Веб-квести (які використовуються у віртуальному середовищі) спрямовані на виконання різноманітних завдань, використання карт-маршрутів, схем, підказок, і, маючи певні інтелектуальні переваги, спроможні вирішувати безліч завдань, зокрема естетичного виховання (Сєрих, 2016 а).

За дотримання складових квесту тематичне оцінювання проводимо у цікавій формі, завдяки цьому підлітки відчують себе шукачами скарбів, демонструють свої знання, виявляють спритність, кмітливість і наполегливість. *Стандартну гру* будемо за ланцюговою схемою (розгадаєш одне завдання – отримаєш інше), під час якої команди вирішують логічні завдання, будують оптимальні маршрути переміщення, шукають оригінальні рішення. *Кільцевий квест* використовуємо як звичайну «лінійку», але замкнуту в єдине коло. Команди стартують з різних точок і відповідно для кожної з них старт є її фінішем. У роботі використовуємо види квестів: *за способом переміщення*: пішохідні, автомобільні, комбіновані; *за місцем проведення*: у приміщенні, на відкритому повітрі; *за типом завдань*: інтелектуальні, ігрові, пошукові; *за типом проходження*: лінійний, нелінійний; *за територією*: місто; область; країна; міжнародний (Сєрих, 2016 а).

Так, у КЗ Сумський палац дітей та юнацтва керівники гуртків різних напрямків організовують і проводять квести: «Школа шляхетності», «Сім чудес Сум» у рамках проекту «Дійти до кожного, зацікавити всіх», «Український тюнінг» та багато інших. Беручи участь в акціях, підлітки отримують корисну інформацію, вчать працювати в команді, набувають схвалення іншими членами команди за оперативність, кмітливість, швидкість.

Серед інших івентів, які застосовано для досягнення взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, використовуємо *грифонаж* (від *англ.* – каракулі) – малюнок, зроблений в той час, коли людина привертає увагу в іншому, незвичному вигляді. Підлітки на альбомному аркуші простим олівцем або фломастером «накарябають» (проводять спочатку довгу лінію в будь-якому напрямку, а потім вільно «кружляють» по паперу, малюючи петлі і вигини, перетинаючи вже намальовані лінії новими, не відриваючи олівець від паперу) зображення. Коли підлітки переконалися, що ліній достатньо, зупиняються й уважно розглядають отримані каракулі. «Вмикають» свою уяву і пошукають серед отриманих ліній різноманітні образи квітів, тварин, птахів та ін., перевертаючи аркуш паперу декілька разів. Схожі івенти – *дудлінг* (несвідоме малювання каракулів) та *зентангл* (абстрактний художній мініатюрний твір, який створюється з візерунків, що не мають смислового навантаження) дозволяють підліткам розвинути фантазію, естетичний смак, набуті інтересу до естетичної творчості, нескінченного уявлення про прекрасне.

Педагогічні механізми взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків доповнює *івент-журфікс*, розвивальна гра, яку використовуємо здебільшого в позаурочній діяльності. «Журфікс» як засіб організації змістовного дозвілля було застосовано Л. Українкою. Поняття «журфікс» походить (від фр. *jour fixe*) і означає «звана вечеря, прийом гостей у завчасно визначені дні тижня («Пані професорка... надумала урядити в себе журфікси для молоді...») (Словник української мови, 1971, с. 549), визначений день або вечір, у який приймають гостей і який повторюється у окреслені строки, призначені за раніше на весь сезон». У так звані «четверги» або «середи» приймали своїх знайомих та друзів і мали можливість спілкуватися.

Сьогодні журфікси відроджуються в багатьох країнах світу. Винятковість *івенту-журфіксу* полягає у знятті фізичного й психологічного напруження, приведенні емоційного стану підлітків в норму, у можливості релаксації, у невимушеній атмосфері спілкування, якої

іноді не вистачає вихованцям, педагогам і батькам. «Діти люблять подорожувати» – переконані вчителі й вихователі НВК № 42 м. Суми, тому раз на сезон, проводячи івент-журфікс, вони йдуть у гості до давніх друзів. Так, вирушають в міську дитячу бібліотеку імені О. Столбіна, де на них чекають бібліотекарі, педагоги. Мета таких зустрічей – спілкування на різні теми, забезпечення можливостей виховання естетичних цінностей підлітків у створеному виховному середовищі. До проведення івентів заздалегідь готуються як господарі-бібліотекарі, так і гості-учні НВК № 42, які разом із учителями готують виставку малюнків до івенту, музичне оформлення тощо. Результати журфіксу занотовуються в щоденники, наносяться на карти-схеми, супроводжуються виставкою листів, малюнками, фотографіями, слайдами, аудіо-, відео- записами (Серих, 2015).

Івенти-журфікси є циклічними, тому проводяться щосезону, узимку ці зустрічі присвячені Святому Миколаю та Різдву Христовому (виставка дитячих малюнків, на тлі якої відбувається зустріч, має назву «Від Миколая до Різдва»). Підлітки охоче готуються до свят, малюють, виготовляють листівки, ялинки-сувеніри й прикраси до них, вирізають з паперу янголів, прикрашають класні кімнати, коридори, рекреації закладу. Оскільки, зимовий журфікс співпадає з Різдвом, то підлітки вбираються в костюми учасників вертепу: хлопці – «пастушки», «царі», «дівчатка-ангели», абсолютно не комплексують з приводу такого не зовсім звичного для м. Сум «dress code». Так, підтримані батьками та педагогами, ідуть пішою дорогою містом, дорогою колядують, фотографують. Коли хода досягає означеного місця, у фойє бібліотеки співають колядки українською, польською, англійською мовами, а в читальській залі підлітків очікує сюрприз – на стіні зали – виставка малюнків самих учнів.

Улітку журфікс проводимо, наприклад, ушановуючи пам'ять композитора, який своїми творами прославив, зокрема й наш край. Діти горді тим, що народились неподалік місця, яке надихало на творчість П. Чайковського. Збереглися особисті записи композитора, в яких він захоплено змальовував річку Псел, різьблену садибу свого друга М. Кондратьєва, мальовничі місця с. Низи на Сумщині. Інтегрований івент-журфікс розпочинається з презентації виставки картин вчительської творчості. Педагог-художниця-біолог виконує «подарунок», запевняючи, що композитор її прекрасно б зрозумів і підтримав, бо мав глибоке переконання, що ані музика, ані література, ані будь-яке інше мистецтво, в справжньому сенсі цього слова, існують не для забави, а відповідають значно глибшим потребам суспільства, ніж звичайний жазі розваги й легких задоволень. Із полотнів на глядачів пильнувало літо в усіх жанрах: пейзажі, натюрморти, портрети. Продовжили зустріч переглядом біографічного фільму про композитора. Запрошених батьків підлітків особливо вразив вальс, під час звучання якого квіти на екрані проєктора розпускали свої пелюстки. Переглядаючи фільм, підлітки виконували замальовки під музику композитора «Вальс квітів» (Серих, 2019 а).

Результатом зустрічі стала *спільна творча діяльність*, в якій діти й дорослі малювали образи під музику. Так, на ватманах «з'явилися» музичні інструменти, сюжети про літо, квіти тощо, які згодом були виставлені в Муніципальній галереї м. Суми. Учасники гуртка хореографічного мистецтва виконували «Вальс квітів» із спектаклю «Лускунчик», забезпечуючи тим самим детерміноване взаємопроникнення мистецтва; підлітки отримали позитивні емоції та естетичну насолоду. По завершенню інвентів-журфіксів, підлітки поділилися малюнками, власними виробами з вихованцями дитячих будинків, працівниками музею імені П. Чайковського в Низах (Серих, 2019 а).

Оскільки сучасні підлітки та учнівська молодь спілкуються, переважно у віртуальному світі, то реальне спілкування має стати якістю, що можна порівняти з мистецтвом, якому потрібно також вчитися. У цьому випадку як механізм педагогічної взаємодії ми застосовуємо *івент-сторітеллінг*, перевага якого полягає в його універсальності: користуватися ним можна фактично на будь-якому заході, розпізнаючи, аналізуючи та інтерпретуючи твори мистецтва, удосконалюючи навички комунікації тощо. Більш того,

оскільки сторітеллінг розроблявся як метод корпоративного навчання, формування товариських стосунків у колективі тощо, то ми трансформуємо його й ефективно застосуємо під час виховних годин з естетичного виховання.

Метод *сторітеллінгу* (*Словник іншомовних слів*, 2010) або розповідання історій, особливо ефективний в наш час, в епоху технологій, коли факти, що їх мають запам'ятати на уроках учні, губляться серед інформаційного шуму. Переконані, що вдало побудована історія сьогодні «прижилася» серед дітей і є засобом взаємодії, спілкування, передачі інформації (донесення ідеї, а не лише інформації), є якісним інструментом оптимізації навчання та виховання тощо, адже розповідання історій передбачає вкраплення власного чи чужого досвіду, комунікацію та емоційне співпереживання (Серих, 2019 а).

Серед різновидів сторітеллінгу використовуємо: *культурний*, який розповідає про цінності, мораль та вірування; *соціальний* – розповідь людей один про одного (історії з життя відомих людей, що можуть стати для дітей прикладом для побудови свого життя); *міфи, легенди*, що відображають культуру й нагадують нам, чого в житті слід уникати аби бути щасливим; *Jump story* – історії про містичних істот, коли неочікуваний кінець змушує підстрибнути на стільці від страху (ці історії допомагають подолати власні страхи); *сімейний* – сімейні легенди, історії, що зберігають історію наших пращурів, передаються з покоління в покоління та мають повчальний характер; *дружній* – історії, які об'єднують друзів, бо нагадують про певний досвід, який вони пережили разом; *особистий* – історії, що розповідають про власний досвід та переживання (цей вид сторітеллінгу допомагає зрозуміти себе, і почати розвиватися) (*Словник іншомовних слів*, 2010).

Функції, які виконує сторітеллінг: *«мотиваційна* як спосіб переконання вихованців, дає змогу надихнути їх на прояв ініціативи в освітньому процесі; *об'єднуюча*, бо історії є інструментом розвитку дружніх, колективних міжособистісних стосунків у класі, групі; *комунікативна*, бо історії здатні підвищити ефективність спілкування на різних рівнях; *інструмент впливу*, бо дозволяє не директивно впливати на підлітків, а формувати в них суспільно корисні переконання; *утилітарна*, як один із найпростіших способів донести до підлітків зміст завдання або проєкту» (*там само*, 2010). Сторітеллінг уживаємо на будь-якому естетичному заході; це становить естетичний вплив на підлітків, збагачує комунікативну компетентність, сприяє естетичному розвитку, змушує підлітків проявляти ініціативу, дозволяє формувати естетичні переконання.

Використовуючи *пасивний* сторітеллінг (сторітеллінг є пасивний та активний) (*Сторітеллінг*, 2018), педагог навчає вихованців діяти у визначених умовах, користуючись мистецькою термінологією. *Активний* сторітеллінг дозволяє вихованцям або допомагати створювати історії педагогу, або створювати власні історії. Вибір виду сторітеллінгу залежить від теми, мети та завдань освітньої й виховної діяльності на конкретному занятті. Алгоритмом є: *визначення теми*, мети уроку (заняття) – вибір сюжету історії, яка може бути вигаданою від початку до кінця, чи використовувати цілком реальні події; *розробка детального сюжету* та основних подій розповіді; *вибір головного героя*, його імені, характеру, зовнішності тощо; *вигадка інтриги* (чим більш несподіваною вона буде, тим краще) та *складання* першого варіанту історії; *прочитання готового варіанту*, урізноманітнення метафорами, епітетами для надання розповіді емоційності та динамічності (Серих, 2019 а).

Розглядаючи педагогічні механізми-методи (способи, прийоми) взаємодії, дійшли висновку, що інтелектуальні ігри мають актуальні й значні потенційні виховні можливості. Упевнені, що розкриті педагогічні механізми полегшують вирішення багатьох педагогічних завдань, розв'язують виховні цілі, сприяють соціальному становленню вихованців, забезпечують змістовне дозвілля підлітків, дозволяють засвоїти власне через гру загальнолюдські цінності.

Третя група механізмів-методів взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків – це управлінські механізми, першим з яких є *механізм ефективного управління* освітньо-виховним процесом взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків. Організація естетичного виховання підлітків в ЗЗСО здебільшого відбувається на базі двох окремих навчальних предметів – музики й образотворчого мистецтва. Ця видова обмеженість дещо гальмує загальний естетичний розвиток підлітків, робить його недосконалим. Утім, варто зауважити, що підлітки з іншими мистецькими прагненнями (театр, хореографія, кіно та ін.) як і раніше не мають можливостей для реалізації своїх творчих прагнень в ЗЗСО, вирішити цю проблему можна в ЗПО, тому є необхідним створити систему взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, де всі, без обмеження, підлітки опановуватимуть основи естетичної підготовки в умовах позаурочної естетичної діяльності в комплексі з урочною програмою.

За дії *механізму ефективного управління* процесом означеної взаємодії освітні функції (естетична, соціально-виховна, педагогічна, ціннісно-змістова, художньо-творча) зумовлюються дотриманням відповідних організаційно-педагогічних і методичних умов естетичного виховання підлітків, окреслюють напрями їх художньо-естетичної діяльності. Позаурочна діяльність гарантує підліткам можливість вибору тієї діяльності, у якій вони почувають себе успішно й комфортно, що сприяє створенню позитивної самооцінки, розвиває культурний простір підлітків, підвищує їх творчу активність, націлює на усвідомлення загальномистецьких цінностей, дієву художньо-творчу діяльність; розвиває комунікативні здібності (імітацію, логічне мислення тощо), психічні функції (пам'ять, уяву), здатність до спілкування.

У цьому сенсі набуває значимості *керівництво системою управління* як закладів загальної середньої, так і позашкільної освіти в усіх видах можливої взаємодії. Актуальними є питання можливостей ЗПО як інституту виховання національних цінностей дітей та учнівської молоді, саме вони надають можливість підліткам виступати в нових соціальних ампула, займати ролі, які відрізняються від ролі учня ЗЗСО. Це особлива сфера, в якій діти можуть задовольнити особистісні потреби в самоперевірці, самооцінюванні власного «Я» (Замашна, 2003; Лукашевич, 1998; Молодиченко, 2004; Одарченко, 2010; Приходченко, 2008, 2009).

При цьому організація ефективного управління враховує основні стратегії нововведень: *стратегії локальних змін* – раціоналізація, оновлення окремих ланок діяльності (наприклад, програмного забезпечення мережі гуртків, секцій, творчих об'єднань, ін.). Цих змін може бути декілька і всі вони реалізуються незалежно одна від одної. З огляду на останню тезу, зазначимо, що педагог ЗПО при організації освітньо-виховного процесу як в умовах ЗПО, так і окремих занять гуртка чи комплексу занять за його межами (екскурсій, спостережень, практикумів, дослідницької діяльності, експедицій, походів, профільних таборів тощо) забезпечує виникнення, розвиток та закріплення *позитивних емоцій* щодо навчання чи конкретної суспільної, масової чи естетичної діяльності, тобто щодо її навчального змісту, визначених форм, методів і засобів його реалізації.

За такого підходу, стверджує Г. Пустовіт, підвищене «емоційне сприйняття навчального змісту і власної навчально-пізнавальної діяльності чи конкретної практичної роботи в докільлі на фоні включення в ці процеси глибоких внутрішніх психологічних процесів (переживання, співчуття, радість від успіху тощо) забезпечує ефективність виникнення і розвитку уваги, підвищує ефективність процесів усвідомлення й запам'ятовування навчального змісту, а досягнення навчально-виховних і розвивальних цілей набуває відчутної позитивної динаміки» (Пустовіт & Тихенко, 2008, с. 55). До того ж педагогічний досвід показує, що ефективність формування позитивної мотивації як до навчання, так і до практичної творчої діяльності підлітків і, як результат, відчуття радості

пізнання значно підвищуються, коли до канви освітньо-виховного змісту вплітаються прийоми розкриття цікавих прикладів, фактів, аналогій, демонстрування фрагментів кіно-, відеоматеріалів, уривків художніх, історичних, музичних творів; створення ситуацій здивування, формування відповідальності за власні дії, поведінку чи діяльність тощо.

Слід зазначити, що в процесі взаємодії з його диференціацією на індивідуальну й колективну форми організації освітньо-виховної діяльності учнів оптимальною у виховному й розвивальному контекстах є *організація колективної діяльності, наявність сформованого єдиного колективу ЗЗСО та ЗПО*. Оскільки в колективній діяльності, яка широко сьогодні застосовується в ЗПО, мета все ж індивідуальна (кожний учасник цієї діяльності, насамперед, досягає індивідуального результату; він лише частково відповідає за результати партнера), тому відповідні умови для виникнення соціальних відносин, які б слугували особистісному розвитку учасників діяльності створити досить важко. Тоді як у колективній діяльності мета, а відповідно, і результати є спільними, оскільки кожний із учасників цієї діяльності робить свій внесок у досягнення спільного продукту, набуває власної відповідальності за реалізацію суспільно значущої справи, породжує повагу до себе, сприяючи формуванню позитивної «Я-концепції».

Охарактеризовані процеси мають специфічну особливість, яка полягає в тому, що в підлітків відбуваються процеси формування почуття власної цінності. «Вони обов'язково охоплюють усвідомлене встановлення особистістю зв'язку почуття необхідності для інших на всіх етапах *формування його власного образу «Я»*; емоційне сприйняття й переживання свого почуття необхідності як домінанти в його подальшому розвитку; емоційне підкріплення педагогом (старшими учнями) чи однолітками цієї ціннісної корисності; усвідомлення позитивних рис власного «Я» в конкретних поведінкових ситуаціях» (Пустовіт & Тихенко, 2008, с. 58).

Підтримуючи власне «Я», підлітки повніше усвідомлюють та переживають значущість виконання ними власне пізнавальної, пошукової, дослідницької, конструкторської й творчої діяльності та конкретної суспільно корисної, масової роботи, тому й ставляться до її здійснення з більшою відповідальністю. У цьому випадку розглядаємо дію *стратегії системних змін* (докорінна реконструкція закладу, його ланок, змісту й організації діяльності, мети та завдань, технології тощо), яка дозволяє вибудувати педагогічну взаємодію ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків на засадах *формування позитивних цілей, змісту освітнього процесу*.

Оскільки ЗПО розвивається в контексті загальних тенденцій розвитку установ неформальної освіти європейських країн, цінними є спільні проекти, міжнародні програми, актуальні заходи тощо. В Сумському ОЦПО та РТМ педагогічна взаємодія функціонує завдяки реалізації *стратегії модульних змін*: проводиться робота з упровадження експериментальних, апробації авторських програм, модернізації освітнього процесу; моніторинг; пошук шляхів більш повного застосування цих програм; їх адаптація до умов ЗПО («Рівний – рівному», «Молодь сьогодення за здоровий спосіб життя» та ін.). У такий спосіб ЗПО забезпечує освіту на основі життєвих навичок, яка підтримує основні права людини, що включені до Конвенції про права дитини, незалежно від виду творчої діяльності; забезпечує інновації-трансформації, що змінюють форму занять (програма «Конструктор занять»); реалізовує комплексні нововведення одночасно й на різних рівнях: освітньому, виховному, організаційному.

Власні цілі ЗПО Сумської області вбачають в тому, щоб сприяти здоровому, всебічному розвитку дітей та учнівської молоді шляхом створення, підтримки та координації різноманітних програм, у тому числі програм вільного часу у важливі або кризові періоди їхнього життя.

Програми ЗПО – це покоління нових освітніх програм, інноваційність яких (переважно авторських), різноманіття охоплює багато освітніх сфер діяльності, вільний вибір дітьми гуртка згідно зі здібностями, зв'язок з реальністю життя, наочно якісно-кількісна результативність («зараз», а не в майбутньому). Це ті особливості, які практично реалізуються у освітньо-виховному процесі і дозволяють характеризувати систему позашкільної освіти як перспективну, орієнтовану на конкретну особистість. Вона стимулює, розвиває, організує безпосередні, двосторонні та багатосторонні контакти між підлітками у позаурочний час, у період канікул, а також підтримує інші форми взаємодії.

Отже, на основі реалізації задіяних механізмів взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти, естетичне виховання підлітків розглядаємо як безперервний процес, здатний до самоорганізації, саморуку, що відбувається під дією внутрішніх і зовнішніх впливів. Доцільною виявляється логіка подальшого дослідження: інтерпретація критеріїв та показників в контексті проблеми дослідження й конструювання естетико-виховного змісту взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти, що актуалізують естетичне виховання підлітків.

3.3. Критерії, показники та рівні взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків

Осмислення реальних і потенційних можливостей підлітків дозволяє у підрозділі обґрунтувати критерії та показники взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. У критеріальному комплексі інтерпретуємо й синтезуємо оцінні характеристики досліджуваної взаємодії, розкриваємо практичне значення, що полягає в можливості об'єктивно оцінювати готовність підлітків до естетичної, творчої діяльності, активності, взаємодії; виявляти естетичне ставлення до мистецтва (аналізувати та оцінювати мистецькі твори); виражати волю сприяє, готовність, участь у колективній, груповій творчій діяльності (Серих, 2013 а).

Зміст і структура взаємодії ЗЗСО та ЗПО зумовлюють параметри (критерії) сформованості як провідної умови естетичної виховності підлітків. Критерії діагностики для визначення рівня сформованості виховної системи будь-якої освітньої установи дослідники використовують дві групи оцінок: критерії факту та критерії якості (Селіванова, 1989). Перша група критеріїв дозволяє відповісти на питання, чи є в закладі освіти виховна система. Друга – дає уяву про рівень її сформованості й ефективності. Друга група критеріїв, в нашому дослідженні, виявляється у визначенні рівня сформованості естетичної вихованості підлітків (мотивів, мети тощо), що досягнуто застосуванням окремих видів діяльності закладів загальної середньої та позашкільної освіти (аналіз нормативно-правового інформаційного забезпечення, ефективності виконання мети та розв'язання завдань, упровадження форм, методів, способів діяльності, функціонування практичних видів діяльності).

У розробленні критеріїв та показників особистісних якостей дослідники, зазвичай, керуються специфікою досліджуваних об'єктів (Ю. Деркач, 2013; Т. Дем'янюк, 2006; Л. Журавльова, 2008; І. Зязюн, 2002; В. Кремень, 2005; А. Киверялг, 1980; А. Кузьмінський, 2003; Н. Миропольська, 2003; А. Москальова, 2011; В. Муромець, 2013; Н. Селіванова, 1989, О. Федій, 2010; Т. Фогель, 2013; Д. Чернишов, 2013; І. Шкільна, 2014 та ін.) (Серих, 2013 а). Із огляду на специфіку дослідження, було розроблено вихідні позиції, які є основою

проектування системи критеріїв та їх показників взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, а саме:

- взаємодоповнюваність критеріїв, використаних для оцінки вираження різноманітних підсистем структури взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти;
- необхідність відповідності критеріїв та їх показників щодо структурних компонентів естетичного виховання підлітків;
- доцільність поєднання якісних та кількісних критеріїв, що дозволить найбільш ефективно оцінювати результати експериментальної роботи;
- упорядкування діагностичного інструментарію з метою мінімальної трудомісткості, енергомісткості та можливості його використання не лише в умовах дослідно-експериментального дослідження, але й у природних умовах освітньо-виховного процесу закладів ЗЗСО та ЗПО.

Зазначимо, що в сучасній науковій літературі термін «критерій» (грецьк. κριτήριον – ознака для судження) – «підстава для оцінки, визначення або класифікація чогось» (Нечволод, *Словник іноземних слів*, 2008, с. 7), «мірило для визначення, оцінки предмета, явища; ознака, узятая за основу кваліфікації» (*Філософський енциклопедичний словник*, 2009, с. 226). Критерій у філософському словнику визначається як «міра, відповідно до якої дається оцінка або вибір після вимірювання» (*Філософський словник*, 1986, с. 268). У педагогіці це поняття трактується значно ширше й завжди коректно. Як зазначає А. Киверялг: «Усі вимірювання в педагогічних дослідженнях є відносними, основне – це визначити еталон, який уможливіє шляхом порівняння з ним виявити у відносному відображенні ступінь розвитку якості чи явища, що вивчається» (Киверялг, 2014).

Розглядаючи теоретичний аспект цього терміну, ми переконалися, що дослідники з різних позицій підходять до трактування поняття «критерій» та визначають його, як «рівень», «показник», «параметр», «ознака» (Гончаренко, *Словник*, 1997, 2011). Найбільш прийнятним вважаємо поняття «критерій», що розглядається як «ознака, покладена в основу класифікації чого-небудь, або на основі якої проводиться оцінювання, визначення певних явищ, якості, предмета; мірило для оцінки, судження» (*Словник іноземних слів*, 2008, с. 203).

А. Дістервег (*Педагогічна система А. Дістервега*, 2004) вводить у число критеріїв освіченості й вихованості здатність до самовизначення і морального самовдосконалення. К. Інгенкамп у зв'язку з цим вважає доцільним у центр визначення педагогічної діагностики поставити ті завдання, які вона вирішує. При цьому під діагностичною діяльністю, – уточнює свою попередню думку автор, – «розуміється процес, в ході якого (з застосуванням діагностичного інструментарію чи без нього), додержуючи необхідних наукових критеріїв якості, вчитель спостерігає за учнями, проводить анкетування, обробляє дані спостережень і опитувань і повідомляє про одержані результати з метою представити поведінку, пояснити її мотиви чи передбачити поведінку в майбутньому» (Інгенкамп, 1991, с. 8). Розглядаючи педагогічну діагностику як складний і суперечливий процес, К. Інгенкамп не без підстав відзначає незавершеність наукових концепцій діагностики і необхідність подальших теоретичних та експериментальних пошуків змісту, методів і специфіки діагностики як суто педагогічного явища (Інгенкамп, 1991 с. 10-16). Зважаючи на подану аргументацію, під *критерієм взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків* розуміємо загальну суттєву якісну ознаку, що утворена сукупністю простіших елементів (*показників*), на основі якої уможливіється об'єктивне визначення рівня естетичної вихованості підлітків як основного результату досліджуваного процесу.

З теоретичної точки зору найпростіший і найважливіший тип відносин, що виявляється шляхом порівняння – відношення рівності і розходження. За допомогою порівняння встановлюється те загальне, що властиво двом або декільком об'єктам. Слід зазначити, що порівняння має сенс тільки в сукупності «однорідних» предметів. Для того, щоб порівняння було плідним, воно повинно задовольняти двом основним вимогам. По-перше, порівнюватися повинні лише ті явища, між якими може існувати визначена об'єктивна спільність. Не можна порівнювати об'єктивно не порівнювані речі, тому що це нічого не дає. По-друге порівняння повинно здійснюватися за найбільш важливими, істотними (в плані конкретної пізнавальної задачі) ознаками. Порівняння за несуттєвими ознаками може легко привести до оман. Аналіз – це логічний спосіб мислення, що являє собою уявне розкладання предмета (явища, процесу) на частини, елементи або ознаки, їх зіставлення та поступове вивчення з метою виявлення суттєвих тобто необхідних та визначаючих, якостей та властивостей. В педагогічній діагностиці аналіз дозволяє оцінювати структурні компоненти (частини) особистісних творчих чи інших продуктів студентів (учнів), а потім узагальнювати результат в єдину оцінку.

Прогнозування – це сукупність засобів і прийомів мислення, що дають змогу на основі аналізу ретроспективних даних вивести судження певної достовірності стосовно майбутнього розвитку об'єкта. Прогнозування – метод, який забезпечує наукове передбачення очікуваних результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів (студентів). Прогнозування дозволяє також спроектувати шляхи вирішення проблем, що можуть виникнути в процесі діагностичної діяльності і помилок, допущених студентами. Метод прогнозування повинен ґрунтуватися на перевірених наукових теоріях і фактах. Інтерпретація як тлумачення, роз'яснення, розкриття змісту явища, що сприяє його розумінню, має важливе значення в процесі педагогічної діагностики і для викладача, і для студента (учня). Якісна інтерпретація досліджуваної проблеми чи педагогічної задачі викладачем допомагає тому, хто навчається, на належному рівні виконати завдання і розкрити зміст отриманих ним результатів.

Аргументація – логічний процес, суть якого – довести істинність власних суджень (тезу доказу) за допомогою інших суджень (аргументів, доказів). Володіння методом аргументації дає можливість студенту проявити високий рівень науково-теоретичної і професійної підготовки у розв'язанні нестандартних (складних) задач педагогічної діяльності. Метод наукового спостереження майже всі наукові дослідники відносять до найбільш поширених і найбільш доступних у педагогічній діяльності, зокрема, і в діагностичній. Але необхідно відмітити, що науково-педагогічне спостереження суттєво відрізняється від звичайного (побутового). Науково-педагогічне спостереження – це спеціально організоване, цілеспрямоване сприйняття педагогічних явищ у їх цілісності й динаміці. Щоб спостереження викладача справді перетворилось у науковий метод діагностики, необхідно дотримуватись певних умов.

Комплекс взаємопов'язаних показників і відповідних їм критеріїв дає також можливість оцінити дослідницьку зрілість майбутнього вчителя.

Компонентами системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному виховання підлітків визначаємо:

– *ціннісно-орієнтаційний* (складниками якого є цінності колективу ЗЗСО та ЗПО, цілі, детермінанти, ключові ідеї та перспективи системи взаємодії);

– *функціонально-діяльнісний* (складниками якого є функції, механізми, форми, методи системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків);

– *комунікативний* (складниками якого є взаємини, організація спілкування, активна художньо-естетична творча діяльність суб'єктів взаємодії; внутрішні й зовнішні зв'язки закладів ЗЗО та ЗПО);

– *діагностико-результативний* (складниками якого є критерії та показники ефективності системи взаємодії, форми, методи та прийоми вивчення, аналізу та оцінки функціонування системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків).

Розглядаючи *ціннісно-орієнтаційний* компонент системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, характеризуємо суб'єктів взаємодії: адміністрація, учителі, класні керівники, співпрацівники (психологи, соціальні педагоги, педагоги-організатори та ін.) ЗЗО; адміністрація, керівники гуртків, співпрацівники (психологи, соціальні педагоги, методисти, культорганізатори та ін.) ЗПО; учні, вихованці, батьки, інші дорослі («друзі закладу», меценати, випускники, представники громадських організацій, працівники об'єктів культури, мистецтва та ін.), які беруть участь у життєдіяльності та взаємодії ЗЗО та ЗПО. До складників ціннісно-орієнтаційного компоненту належать цінності педагогічного колективу закладу освіти, цілі виховання, естетичного зокрема, детермінанти і ключові ідеї та механізми побудови естетико-виховної системи взаємодії.

Критеріальну базу ціннісно-орієнтованого управління розглядають науковці О. Навроцький та М. Свіденська, хоча ця праця орієнтована на систему менеджменту ВНЗ, вона є актуальною в частині формулювання основ *ціннісно-орієнтаційного* компоненту системи взаємодії ЗЗО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків. Науковці, посилаючись на працю К. Майджер «Ціннісно-орієнтоване управління» (Majer, K. (2004), де автор одним з перших запропонував нову управлінську парадигму і представив вплив цінностей на поведінку, систематизують цінності орієнтованого управління: *«економічні цінності*, які необхідні для підтримки та об'єднання різних організаційних підсистем (до цих цінностей відносять також всеохоплюючу ефективність, стандарти, дисципліни, ці цінності спрямовують такі види діяльності, як планування, контроль та облік). Саме ці цінності гарантують виживання ВНЗ в конкурентному середовищі». *«Методичні цінності*, природа яких виходить від переконань і звичаїв, ...про розвиток колегіальних та професійних відносини, пов'язуючи ці значення такі як чесність, порядність, повага і лояльність, та більш поширені; *публічні цінності* ВНЗ мають важливе значення для створення стимулу до дії. Вони відображають креатив, уяву, самопізнання, впевненість, пристосовність. Ці цінності, що пов'язані з мотивацією: забезпечують нові можливості колективної діяльності та узгоджуються з такими загальнолюдськими цінностями, як довіра, свобода, щастя» (Навроцький & Свіденська, 2016, с. 111). Спираючись на це дослідження, сформулюємо цінності системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. Серед *економічних* виділяємо: співвідношення учителів та учнів, керівників гуртків та вихованців, фінансову прозорість (доступність фінансової документації у відкритому доступі), співвідношення матеріально-технічного та інформаційного забезпечення ЗЗО та ЗПО. Серед *методичних* урахуємо: репутацію суб'єктів взаємодії ЗЗО та ЗПО (учителів та керівників гуртків, що організовують і проводять виховну роботу),

оцінку науковців, педагогів, методистів про методичний рівень забезпечення освітньо-виховного процесу ЗЗСО і ЗПО; відвідування уроків, занять, факультативів, виховних заходів ЗЗСО та ЗПО; вивчення та впровадження передового досвіду педагогів ЗЗСО та ЗПО. Серед публічних цінностей виділяємо: суспільну думку про ЗЗСО та ЗПО – участь підлітків в олімпіадах, конкурсах, флешмобах, науково-дослідній роботі МАН; вступ у заклади професійної освіти; участь вихованців у грандах, проєктах, конференціях (Серих, 2013 а).

Характеризуючи *функціонально-діяльнісний* компонент системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, визначаємо функції, механізми, способи, форми, методи системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. До функцій естетико-виховної системи відносимо:

- *розвивальну* – спрямована на стимулювання позитивних змін в особистості підлітків, підтримання самовираження здібностей підлітків, забезпечення розвитку педагогічного й учнівського колективів;
- *інтегровальну* – сприяє поєднанню в одне ціле раніше розрізнених і не узгоджених виховних впливів;
- *регульовальну* – пов'язана з упорядкуванням педагогічних процесів і їхнім впливом на формування підлітків, учнівського й педагогічного колективів;
- *захисну* – спрямована на підвищення рівня соціальної захищеності підлітків, нейтралізацію впливу негативних факторів оточуючого середовища на особистість дитини;
- *компенсувальну* – передбачає створення умов для компенсації недостатньої участі сім'ї та соціуму в забезпеченні естетичного виховання підлітків, розкритті й розвитку її нахилів і здібностей;
- *корекційну* – полягає в педагогічно доцільній корекції поведінки та спілкування підлітка для зменшення негативного впливу на формування його особистості (Серих, 2013 а).

Визначаючи *комунікативний* компонент, доводимо, що взаємини суб'єктів, організація спілкування, оцінка, активна художньо-естетична творча діяльність суб'єктів взаємодії; внутрішні й зовнішні зв'язки закладів загальної середньої та позашкільної освіти забезпечують ефективне естетичне виховування підлітків.

Урахування результатів теоретичного аналізу та освітньої практики, дозволило стверджувати, що естетичне виховання відбувається завдяки взаємодії суб'єкта з об'єктом через почуття та емоції. Тому вважаємо, що під час освітньо-виховної взаємодії розвивається потреба й здатність сприймати красу, гармонію, символічний зміст образів, що викликає почуття й емоції, характеризуючи особистісне ставлення підлітків до дійсності. Таким чином, у взаємодії суб'єкта з об'єктом через почуття та емоції характеризуємо рівні ВЗ закладів ЗЗО та ЗПО в естетичному вихованні особистості (Серих, 2013 а).

Естетичне виховання підлітків спрямовано на наявність і розвиток емоційної чутливості, естетичної насолоди, смаку; на характер мотивації емоційно-особистісного ставлення; здатність вербалізувати отримані художні враження та наявність емоційної забарвленості власних висловлювань. Це обумовлює здатність підлітків до емоційного відгуку на переживання (співпереживання) у процесі сприймання художніх явищ, людини, природи й необхідність відкриття власного внутрішнього світу, розвиток уміння відображати сприймані образи в конкретному продукті власної творчої діяльності (Серих, 2013 а).

За цих умов, вимірювання рівня ВЗ ЗЗСО та ЗПО лежить у площині вимірювання *естетичного ставлення* підлітків до творів мистецтва та *художньо-творчої діяльності*, що проявляється через пізнання, сприймання, оцінювання творів мистецтва, а також через

естетичну діяльність, у процесі якої переживання, почуття, суб'єктивне ставлення підлітків до естетичних цінностей відтворюються засобами художньої експресії у різних видах та жанрах мистецтва (вишивці, батику, бісерних виробів, орнаментах ткацтва, писанок, музичних, театральних, хореографічних композиціях та ін.) (Серих, 2013 а).

Взаємодію ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків неможливо повно характеризувати без *оцінювання*. «Оцінні відносини формуються на основі естетичних критеріїв, при цьому визначається норма психологічних відносин у різних формах прояву» (Зарицька, 2004). «Оцінне ставлення визначається в контексті мислення людини, містить емоційний компонент у вигляді схвалення-несхвалення і може виявитися проекцією самооцінювання» (Зарицька, 2002, с. 31). Слідом за В. Зарицькою, визнаємо оцінку як форму прояву ставлення, яка передбачає наявність еталонів оцінювання, що в процесі порівняння, аналізу й синтезу дозволяють визначити якість, рівень розвитку явища, характер його зв'язків; застосовування механізму емпатії (емоційний відгук на переживання іншої людини). Низька емпатійність є синонімом бездушності, черствості, холодності (підлітки, у яких нерозвинений механізм емпатії, не мають здатності відгукуватися на почуття інших, відчувати радість, сум тощо; у яких висока емпатійність, мають ніби додатковий зір і слух, вони легше і природніше розуміють інших).

Переконані, що через художню експресію можна визначити сформованість чуттєво-емоційного ставлення підлітка до художньо-естетичної діяльності, адже в ній підліток переносить свої емоції, почуття, переживання з власного внутрішнього світу в зовнішній (добираючи кольорову гаму; фантастичні оригінальні форми, музичні композиції). Серед основних характеристик ставлення до творів мистецтва, художньо-естетичної творчої діяльності провідною видається думка І. Беха, «педагогові як організатору художнього виховання підростаючого покоління слід орієнтуватися на те, що повнота насолоди є основним критерієм художнього розвитку. Усі його методичні засоби спрямовуватимуться на досягнення такого емоційного стану» (Бех, 2012, с. 28). Це дозволяє визначити «повноту насолоди» показником художньо-естетичної творчої діяльності підлітків.

Відомо, щонайвищим етапом творчої діяльності, є естетична інтуїція як компонент надсвідомості актора, зовнішнє вираження емоцій і почуттів. Такої думки дотримуються А. Деркач і Н. Кузьміна (Деркач & Кузьміна, 1987), визнаючи емоції й почуття одним із важливіших факторів формування *естетичних орієнтацій* підлітків. Емоційність, за твердженням А. Афанасьєва, «спирається» на здатність легко сприймати мистецький твір, переключатися з одного стану в інший, створювати достовірний образ. «Чуттєва» інформація, яку підлітки запозичують із конкретного художнього твору, стає певною мовною формою змісту, набуває ознак предметної реальності – відправної точки асоціації, яка дозволяє використовувати естетичні мовленнєві звороти, висловлюючи власні враження, надаючи своїй мові емоційності і забарвлення, підлітки збуджують художні емоції, творчу активність.

Залучаючи підлітків до естетичних цінностей, розширюємо межі мистецького простору, потреб, цінностей, створюємо атмосферу для *емоційного відгуку* через взаємодії суб'єктів спілкування. Нарешті, естетичні категорії *естетичний ідеал*, *естетичний смак* зумовлюють художню цінність обраного твору. Тому, взаємодіючи з мистецтвом, важливо давати підліткам якісні еталонні зразки творів мистецтва; це дозволяє сформувати правильні естетичні орієнтації, забезпечить ефективне набуття власних естетичних смаків підлітків.

З огляду на це, цінною є теза академіка І. Зязюна, що під час опанування будь-якого виду мистецтва «виокремлюється категорія, яка найглибше уособлює в собі висхідне начало,

з якого й розпочинається естетичне виховання. Це – естетичний досвід, основними складниками якого є емоції й почуття, погляди й інтереси, потреби і смаки» (Зязюн, 1998, с. 34). Продовжуючи думку І. Зязюна, науковець Т. Зінкевич переконливо доводить, що факт «зустрічі» підлітків з творами мистецтва визначає *творче сприйняття*, оскільки лише в ньому виникає *екзистенціальне переживання*, як процес народження й становлення нового художнього змісту (Зінкевич, 2005).

Важливо, що роль комунікативного компонента в умовах модернізації освіти й виховання, відкритості й інноваційності педагогічної взаємодії посилюється на всіх ступенях навчання закладів загальної середньої та позашкільної освіти. Так, удосконалюється, особистісна орієнтація підлітків у освітньо-виховному просторі. Таким чином, міра комунікації, фіксації різноманітних естетичних вражень та естетичних потреб характеризує *рівень естетичної вихованості підлітків* як критерій якості системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти.

На визначній ролі комунікативного компонента в естетичному вихованні наполягають В. Кан-Калік (1990), Л. Ковбасенко (2000, 2006), Г. Кондратенко (2003) та ін., співвідносячи його виключно з *творчою діяльністю*. Особливості цього компоненту виділяє В. Водзинская (1978), яка визначає характерні якості комунікативного компоненту: вольова спрямованість, діяльнісна ініціатива, творча активність, готовність до спілкування, уміння переконувати, доводити власну думку. При цьому, важливим є правильне співвідношення діяльності та відносин у вихованні. Цього можна досягти, зазначає В. Іванова, «виявленням конкретних характеристик, специфічних для діяльності та відносин» (Іванова, 2003, с. 36). Спільна естетична діяльність зумовлюється логікою художнього образу, який створюється лише в дії, базуючись на творчій інтуїції (найчастіше, однієї особи). Виконання твору відбувається в момент особливого стану психіки, що характеризується, на думку В. Іванової (Іванова, 2003), пасивністю свідомого й активізацією несвідомого, яке називають *натхненням*.

У зв'язку з цим, цікавою є думка Н. Калашник, яка зазначає, що «людина на відміну від тварини робить свою діяльність предметом власної долі, власної свідомості. Усвідомлений характер діяльності сприяє тому, що людина стає універсальним її суб'єктом» (Калашник, 2001, с. 7). Тому, важливо досліджувати усвідомлений характер діяльності, який також визнаємо як показник комунікативного компоненту (Серих, 2013 а).

Комунікативний компонент дає основу внутрішньої діяльності підлітка, допомагає осмислити апробований естетичний досвід, задає загальні рамки естетичного прояву творчої активності підлітка. Проте, одного творчого механізму для задоволення естетичних потреб підлітка, які ведуть до саморозвитку, недостатньо. Г. Баталіна стверджує, що творчий механізм взаємодоповнюється *ціннісним механізмом*, завдяки якому можливе обґрунтування власного шляху розв'язання певної художньої проблеми (Баталіна, 2005). За цих умов, визначено художні цінності, які відіграють роль у формуванні естетичних орієнтацій, обумовлюють різні оцінки, прогностичні, цільові, що активно проявляються в поєднанні з художніми потребами, стають стимулом, спонукають до конкретної творчої діяльності.

Унаслідок цієї діяльності утворюється естетична установка (специфічний стан суб'єкта, що характеризується готовністю до творчих дій), що впливає на подальший перебіг естетичного виховання підлітків. У цьому контексті, цікавими є міркування О. Петровського про естетичні потреби, які свідчать про міру вимогливості до себе та про здатність цих потреб стати вирішальною силою творчого процесу в художньо-естетичній діяльності (Петровський, 1987).

Нами взято до уваги висновки О. Петровського про те, що найбільш повно й точно сприймаються ті особливості суб'єктів взаємодії, які включаються в структуру діяльності, коли підлітки *самостійно активно діють*, визначають і передають основний зміст творів мистецтва, відтворюючи образ, що дає змогу визначити суб'єктивно-особистісні уявлення підлітків про свої можливості й обізнаність в естетичній діяльності та вирішити завдання творчого характеру.

Характеризуючи *діагностико-результативний* компонент взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, розкриваємо форми, методи та прийоми вивчення, аналізу та оцінки функціонування системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків. Обґрунтовуючи компоненти та параметри визначення ефективності системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, виходили із співвідношення як загального, так і конкретного. Спираючись на дослідження Н. Селіванової, використовуємо дві групи оцінок: *критерії факту та критерії якості* (Селіванова, 1989), які конкретизовані, розширені нами в розбудові системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків (Серих, 2013 а).

Отже, визначені нами компоненти взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків: *ціннісно-орієнтаційний, функціонально-діяльнісний, комунікативний та діагностико-результативний* відповідають орієнтовним критеріям:

Критерії факту:

- 1) упорядкованість системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків;
- 2) наявність сформованого єдиного колективу ЗЗСО або ЗПО;
- 3) інтеграція виховних впливів, дискретність (дискретний (англ. *discrete*) – роздільний, перервний, антонім неперервному) естетико-виховного процесу – чергування періодів відносного спокою з періодами підвищеної колективної напруги, яскравими святковими подіями, що фокусують головні риси системи;

Критерії якості:

- 1) ступінь наближення системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків до поставленої мети;
- 2) загальний психологічний клімат ЗЗСО та ЗПО;
- 3) рівень естетичної вихованості підлітків (за критеріями формування естетичної вихованості підлітків: *перцептивно-емоційний, когнітивно-пізнавальний, діяльнісно-творчий*).

Показники взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків відповідно до вказаних критеріїв та методи визначення рівня взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків наводимо в таблиці 3.3.

Об'єктивно-підсумковим узагальнюючим і взаємозумовлюючим критерієм якості системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків є *ступінь естетичної вихованості підлітків*, досліджуючи й спираючись на який, виявляємо результативність всієї системи взаємодії за допомогою трьох критеріїв формування естетичної вихованості підлітків: *перцептивно-емоційного; когнітивно-пізнавального; діяльнісно-творчого*.

Критерії, показники та методики діагностики взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків

Критерії факту (1-3) та якості (4-6) системи ВЗ	Показники наявності критеріїв	Методи визначення показників
1. Упорядкованість системи ВЗ ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків	Відповідність змісту, обсягу та характеру взаємодії можливостям ЗЗСО та ЗПО	Вивчення документації ЗЗСО та ЗПО Огляд обладнання кабінетів, стан матеріально-технічної, інформаційної бази ЗЗСО та ЗПО
	Усвідомлення змісту інваріантної складової ЗЗСО та ЗПО Наявність планування виховних заходів відповідно до взаємозв'язку урочної, позаурочної, позашкільної діяльності – варіативна складова ЗЗСО та ЗПО	Вивчення й аналіз програм, календарно-тематичних планів учителів ЗЗСО та керівників гуртків ЗПО Аналіз планів виховної роботи, планів роботи гуртків, секцій, факультативів класних керівників ЗЗСО, керівників гуртків і секцій, масових заходів ЗПО. Вивчення співвідношення циклів спаду та зростання емоційного навантаження (кількість та якість заходів)
	Скоординованість та узгодженість планів ЗЗСО із діяльністю відділів ЗПО	Аналіз планів проведення заходів ЗЗСО і планів класних керівників, планів м/о класних керівників, планів інших структур ЗЗСО з планами заходів ЗПО
2. Наявність сформованого єдиного колективу ЗЗСО або ЗПО	Згуртованість колективу педагогів ЗЗСО та ЗПО й учнів, вихованців	Опитування педагогів, адміністрації ЗЗСО та ЗПО Експрес-опитування підлітків й педагогів. Метод інтерв'ю.
	Прояв розвитку колективних умінь учнів й вихованців ЗЗСО та ЗПО	Аналіз стану учнівського самоврядування. Вивчення й аналіз планів роботи гуртків, секцій, ін. Експрес-запитання.
	Прояв ідентифікації підлітка із закладом освіти, класом, гуртком, творчим об'єднанням,	Існування емблеми, візитки ЗЗСО, ЗПО, гуртка, класного колективу, інших атрибутів – гімну, прапору, єдиної форми. Опитування, бесіди.
	Наявність єдиних цілей і завдань колективів ЗЗСО та ЗПО	Обізнаність педагогів ЗЗСО та ЗПО щодо питання єдиної методичної теми, річних завдань, стратегічної мети закладу освіти тощо
3. Інтеграція виховних впливів	Потреба здійснення виховання «великими дозами»	Вивчення наявності проведення масових заходів, тематичних періодів шляхом вивчення планів виховної роботи, документації, опитування учнів
	Потреба створення структурних елементів системи ВЗ ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків Наявність сумісних заходів	Аналіз роботи гуртків, інших творчих об'єднань ЗЗСО та ЗПО; Вивчення матеріалів дитячої творчості
	Норма раціонального розподілу заходів за часом	Аналіз розкладу виховних заходів ЗЗСО та ЗПО; роботи гуртків, творчих об'єднань, МАН та ін.
4. Ступінь наближення системи ВЗ ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків до поставленої мети	Наявність умов для естетичного виховання підлітків	Вивчення матеріально-технічної бази ЗЗСО та ЗПО, наявність інших служб (психолог, соціальний педагог, інші)
	Прояв розвитку творчих здібностей підлітків	Відвідування виховних заходів; анкетування Малюнки, творчі проєкти
	Прояв упровадження особистісно орієнтованого підходу	Опитування учасників освітньо-виховного процесу ЗЗСО та ЗПО, чи впроваджують систему особистісно орієнтованого навчання; аналіз участі підлітків ЗЗСО та ЗПО в плануванні й організації роботи клубів, секцій, гуртків, свят, ін.

5. Загальний психологічний клімат ЗЗСО та ЗПО	Стиль стосунків в ЗЗСО та ЗПО	Спостереження за манерою спілкування таких груп: «директор – учитель (керівник гуртка)», «учитель – учитель», «учитель – учень», «учень – учень», «вихователь – вихованець» і т. д.
	Прояв самопочуття підлітка та його соціальна захищеність	Вивчення документації щодо роботи з дітьми, що потребують додаткової уваги (пільговим контингентом); роботи з обдарованими дітьми; моніторинг творчої діяльності
	Прояв емоційної насиченості життя колективу Уміння зняти фізичну й психологічну напругу під час естетичної діяльності	Відвідування виховних заходів; Анкетування «Психологічний клімат школи, класу»; Твір-роздум «Школа в моєму житті» Твір-роздум «Палац дітей та юнацтва в моєму житті» Аналіз роботи психолога та соціального педагога
6. Ступінь естетичної вихованості підлітків:	Усвідомлення впровадженої моделі взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків	Аналіз Статуту закладу, інноваційної діяльності, участі в наукових регіональних проєктах й іншої документації
	Відповідність моделі реальному результату – естетичній вихованості підлітків	Спостереження, анкетування й опитування, аналіз учнівських робіт, творів-есе, твір-роздум «Мистецтво в моєму житті», методика недописаних речень та ін.
Перцептивно-емоційний	Вираження потреби та здатності сприймати красу	Тести, творчі завдання, аналіз і самоаналіз творів учнів, віртуальний майстер-клас, бесіди-обговорення, аналіз розповідей, малюнків, поведінки, фото та ін.
	Виявлення власного естетичного ставлення до мистецтва, життя	Твори-описи, характеристика творів мистецтва, бесіди; створення художніх образів, створення колективних творчих композицій; обмін думками, етюди та ін.
	Коригування міри власних емоційних вражень	Створення слайдів, презентацій, написання віршів, творів-есе, драматизації, малюнків-настроїв та ін.
	Вираження власних оцінок у процесі аналізу, комунікації, взаємодії	Твори-есе, екскурсії, дитяче журі, оцінка дитячих вистав, оцінка показу моделей, фотографування тощо
Когнітивно-пізнавальний	Наявність ознак інтересу, потреби до мистецтва, спілкування, взаємодії й відображення необхідних набутих знань, умінь	Контрольні завдання, аналіз матеріалів, кросворди, етнографічні експедиції, альбоми, презентації, фільми, репортажі для телебачення; усні вправи, завдання, запитання, ребуси, усні й письмові повідомлення, використання різних джерел інформації, Internet та ін.
	Спроможність до порівняння, узагальнення, синтезу, аналізу набутих знань, умінь	Контрольні завдання, аналіз сценаріїв, виховних заходів, (народних свят), анкети, КТВ, бесіди, опитувальники та ін.
	Вираження ціннісного ставлення до творів мистецтва	Морфологічний і семантичний аналізи ДУМ різних регіонів України, анкетування; кількісний аналіз; бесіда; аналіз та інтерпретація творів мистецтва, спостереження та ін.
Діяльнісно-творчий	Наявність бажання набутти художньо-естетичного досвіду, ознак майстерності	Опитування підлітків, учителів і батьків; діалоги, спостереження; обговорення; бесіди, анкетування, аналіз класних, гурткових журналів, виробів, ін.
	Готовність, участь підлітків у груповій, колективній творчій діяльності	Творчі завдання, міні-твори, бесіди, фотографії, усні відгуки, спостереження, квести, завдання, запитання, малюнки, сценки-завдання; етюди та ін.
	Виявлення умінь спілкуватися, взаємодіяти	Бесіди, опитування, співбесіди, круглі столи, дискусії, відповіді, оцінка вчителя-вихователя, дитяче журі, оцінка-відгук інших, спостереження, інтерв'язія, КТС, проєкти та ін.

У своїй роботі спираємось на наукові дослідження, зокрема підтримуємо думку Д. Станкевича (Станкевич, 1987), який доводить, що структурні компоненти естетичної вихованості синтезуються, об'єднуються, утворюючи *цілісність та інтегральну* властивість. Компоненти естетичної вихованості, які пропонує О. Олексюк, дозволяють розглядати потенціал особистості в естетичному вихованні як обопільну проблема, що психолого-педагогічного, так і естетичного плану (Олексюк & Ткач, 2004). Беремо до уваги *емоційно-ціннісну* групу критеріїв сформованості художньої культури учнів, яку досліджувала Н. Миропольська й визначила такі показники: здатність розуміти й використовувати норми мовної грамотності для вираження емоційного стану; образність, емоційну забарвленість власних висловлювань; почуття подиву, допитливості; здатність до естетичного переживання (співпереживання); усвідомлення неповторності одиничного взагалі і власного «Я» зокрема (сприймання іншого як естетичної цінності) (Миропольська, 2003).

За допомогою когнітивно-пізнавального критерію визначаємо ступінь сформованості пізнавального інтересу підлітків, динаміку запам'ятовування певної кількості необхідних знань з мистецтва, спроможність до аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння. Адже, осмислення, пізнання, розширення інформації, загальної обізнаності в явищах, мистецтві, створення наукового підґрунтя для естетичного розвитку підлітків і є основною функцією інформаційного компонента.

Перспективним, на наш погляд, є динамічне розуміння естетичних орієнтацій у мистецькому або естетико-виховному середовищі. У цьому контексті відзначимо, що когнітивна інтерпретація творчості ґрунтується на функціональності відповідних естетичних форм. Тому, розглядаємо когнітивно-пізнавальний критерій як комплексний, багаторівневий і універсальний для організації пізнання мистецтва, отримання підлітками інформації та знань.

Спираючись на дослідницькі імперативи, стверджуємо, що викладачі університетів багатьох країн займаються відкриттями й формуваннями нових знань. У будь-яких поєднаннях зусиль, спрямованих на *відкриття, збереження, удосконалення, передачу й застосування знань* (визначаємо як показники когнітивно-пізнавального критерію), якраз є те спільне, що може бути в особливих діях педагогів. Якщо швачка завжди має із собою голки і підбирає нитки, якими можна вишити полотно, то педагог має із собою оберемок знань, загальних і особливих та шукає способи, як їх примножити й передати іншим. Але, як би повно ми не визначали знання, вони – матеріал, а дослідження й викладання – основні технології.

Неможливо дати чітке визначення цього невидимого матеріалу, стверджує І. Якиманська, знання – це поняття, без якого немислиме будь-яке дослідження; навчальні плани й програми виявляються такими, що визначають форми знання й передаються іншим. Проте, найчастіше для визначення знання використовують словосполучення: «культурна спадщина», «найкращі досягнення людства», які свідчать про об'єм успадкованого знання. Уявлення про те, що деякі ідеї є кращими й продовжують існувати, тому й заслуговують на те, щоб жити вічно, є впливовим підтриманим міфом (Комаровська, 1993, с. 28). Зауважмо, що художньо-естетичні знання містять емоційне ставлення до об'єкта, оскільки формування цих знань відбувається не лише завдяки науковим джерелам або інформації з інтернету, а насамперед, у процесі художньо-творчої діяльності.

Розглядаючи художньо-естетичну діяльність, звертаємось до терміну «культура», яка на думку Ю. Тихонравова (2000), є філософською категорією, включає в себе результати творчої діяльності людини. В цьому контексті О. Чаплигін зазначає, що необхідно «добиватися розширення горизонту бачення світу через залучення до естетичних цінностей, поступового перетворюючи предмет захоплення із мети в засіб самореалізації індивіда, встановлення більш тісних зв'язків «Я» з дійсними естетичними й духовними цінностями

суспільства» (Чаплигін, 2001, с. 212). Таким чином, результати аналізу науково-методичної літератури та педагогічної практики дають підстави дійти висновку: *когнітивно-пізнавальний критерій* – це взаємовплив мислення – дійсності – сприйняття суб'єктів взаємодії в естетичному вихованні.

Когнітивність, на думку Н. Шаймердінової (2003), відтворює єдність макросвіту (космосу) та мікросвіту (людини), а їхня взаємодія породжує нове мислення особистості в процесі життєдіяльності. Завдяки психологічній та інтелектуальній діяльності підлітки набувають знань, які практично втілюються в мистецьку сферу. Крім того, знання в когнітології структуровані в актах комунікації. Для отримання необхідної інформації особливе значення мають опосередкування (спостереження за іншими) й символізація (акцент – вислуховування пояснень), тому, потрібно враховувати такі складові когнітивності: сприйняття, мислення, обговорення, дискутування, логічне обґрунтування, самоконтроль.

Успішність підлітків у навчанні й подальшому житті багато в чому залежить від стилю мислення, а освітній процес має підтримувати довготривале мислення, тому *довготривале мислення* визначаємо як наступний показник когнітивно-пізнавального критерію. Розвиваючи довготривале мислення, маємо заохочувати учнів до роботи з підручником, алгоритмами, систематично працювати над розвитком усної й писемної мови (коментування дій, усні вправи, складання запитань), пропонувати розв'язувати завдання з логічним навантаженням, які сприяють винайденню інформації, творчі завдання тощо.

Так, в театрі «Шпаківня» КЗ Сумський ПДЮ застосовуються *методи вивчення динаміки запам'ятовування та методи визначення особливостей пам'яті* (образної, словесно-логічної) в підлітків. Педагоги дотримуються позиції С. Степанова та І. Семенова (1985) про зміст рефлексивного культивування репродуктивних засобів, який включає демонстраційно-інформативні, поетапно-формувальні, проблемно-орієнтовні, евристично-програмні функції. Будь-яка естетична цінність при цьому набуває статусу культурного аналога (символу), подолання й розвиток якого є засобом співтворчості з культурою у процесі формування естетичних орієнтацій. Це забезпечує ефективне вирішення таких завдань, як розвиток діалогу мистецтва, адаптація підлітків до швидкозмінних умов під час створення певного образу, бачення нового гуманістичного менталітету митця, розвиток навичок спілкування тощо (Серих, 2014 а).

За результатами дослідження визначаємо, що естетичному вихованню підлітків у взаємодії ЗЗСО та ЗПО притаманна динамічна цілісність, оскільки:

- *перцептивно-емоційний критерій* визначає інтенсивність контакту підлітків з художньо-естетичною діяльністю;
- *когнітивно-пізнавальний критерій* визначає змістовну спрямованість ціннісного ставлення підлітків до мистецтва й художньо-естетичної діяльності;
- *діяльнісно-творчий критерій* визначає чітке спрямування підлітків, умотивованість і саму творчу активну успішну художньо-естетичну діяльність.

Таким чином, в дослідницькому пошуку у визначенні рівнів взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків ми орієнтувалися на особистісні, когнітивно-змістовні, світоглядні, рефлексивні ознаки взаємодії. Оскільки у науковому дискурсі відсутня *рівнева диференціація взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків*, тому існує потреба в теоретичному обґрунтуванні, розробленні й апробації системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків та рівнів означеної взаємодії.

У характеристиці *рівнів взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків* керуємося позицією щодо особистісно зорієнтованої стратегії, спрямованої підвищення рівня дії виховної системи та естетичної виховності

підлітків, що в сучасному освітньо-виховному просторі є більш декларованим, ніж реалізованим. Отже, рівні взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків гіпотетично визначаємо на основі змісту, обсягу, характеру й можливостей взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти, а також ступенів оволодіння підлітками ціннісними орієнтаціями, ставленнями, здібностями, знаннями, уміннями як індивідуально-особистісними утвореннями психіки, що забезпечують виконання різних видів діяльності загалом і художньо-естетичної зокрема. Процес їх виявів зображуємо, по-перше у формі статистичного зрізу, а саме: конкретної взаємодії підлітка як суб'єкта діяльності із певними завданнями – об'єктом естетичної діяльності; по-друге, в особистісному становленні підлітка як творчої особистості, спрямованої на акмеуспіх, а саме: у виконання різнорівневих творчих завдань, що утворюють і розширюють естетичну вихованість підлітків.

Для педагогічної діагностики рівнів взаємодії закладів загальної середньої освіти в естетичному вихованні підлітків за критерієм *ступінь естетичної вихованості підлітків* було укладено відповідний діагностичний інструментарій (Додатки Б 1-11). У виборі діагностики керувалися тезою, що індивідуально-особистісна позиція підлітка може виявлятися в конкретній ситуації, в якій підліток постає особливо важливо й суперечливо. Це зумовило створення численних імітаційно-рольових ситуацій, в яких підлітки могли б проявляти себе. Розроблений комплекс діагностичних процедур визначення рівнів взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків узгоджено з його структурою, що уможливило формулювання об'єктивних характеристик кожного рівня.

На підставі теоретичного аналізу праць у галузі базової і повної загальної середньої та позашкільної освіти, визначених критеріїв та показників взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків, компонентів системи взаємодії, виділяємо рівні взаємодії закладів загальної середньої освіти в естетичному вихованні підлітків: **високий** (творчий, динамічний), **достатній** (пошуково-когнітивний), **низький** (репродуктивний, недостатній) та схарактеризуємо їх.

Взаємодія закладів загальної середньої освіти в естетичному вихованні підлітків на **високому** (творчому, динамічному) рівні повністю відповідає змісту, обсягу, характеру й можливостям ЗЗСО та ЗПО; розроблена динамічна система взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, яка, ураховуючи успішне набуття підлітками компетентностей відповідно до інваріантної складової освітньо-виховного процесу ЗЗСО та ЗПО, дозволяє успішно планувати виховні заходи у взаємозв'язку з урочною, позаурочною й позашкільною естетико-виховною діяльністю.

Плани виховної роботи класних керівників ЗЗСО скоординовані й узгоджені з планами гурткової роботи керівників гуртків ЗПО, вони є взаємодоповнюючими та інтегрованими. Наявними є єдині цілі і завдання педагогічних колективів ЗЗСО та ЗПО, що дозволяє залучати підлітків ЗЗСО до сумісних виховних заходів як в ЗЗСО, так і в ЗПО. Підлітки, які переконливо демонструють свої предметні компетентності в ЗЗСО, активно залучаються до проведення уроків, виховних заходів (івентів), майстер-класів тощо в ЗПО. Підлітки ЗПО надзвичайно легко долучаються до естетико-виховної діяльності ЗЗСО, забезпечуючи наближення системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО до остаточної мети – естетичне виховання підлітків.

Підлітки на цьому рівні взаємодії характеризуються потужною здатністю до естетичної діяльності, прагнуть справити на оточуючих позитивне враження; уміють презентувати себе, створюючи певний імідж; виражають ціннісне ставлення до творів мистецтва, виявляють захоплення ними; об'єктивно оцінюють твори мистецтва, малюнки, композиції однолітків, результати їхньої художньо-творчої діяльності.

Респонденти мають сформовані компетентності: успішно аналізують та інтерпретують твори мистецтва, застосовуючи відповідну термінологію; активно, із задоволенням вивчають предмети художньо-естетичного профілю, виявляють інтерес до мистецтва, аргументують свою відповідь; бажають відвідувати мистецькі заходи; головним призначення мистецтва вважають спроможність викликати в людини бажання творити. Підлітки пишаються власними творчими успіхами, проявляють певні ознаки майстерності; позитивно ставляться й до вивчення шкільних дисциплін інших профілів і відвідуванні гуртків ЗПО; розуміють, цінують, насолоджуються гармонією, естетикою навколишнього світу, використовують власні можливості для покращення його. Здатні перетворити інтер'єр та територію закладу освіти за законами краси; естетично виховану людину в загальній масі людей вирізняють не тільки ходом, поставою, одягом, а й за поведінкою, манерою говорити тощо; хочуть бачити навчання в ЗЗСО та ЗПО цікавим, а педагога – професіоналом; із задоволенням беруть участь у груповій, колективній творчій естетико-виховній діяльності як ЗЗСО, так і ЗПО.

Взаємодія закладів загальної середньої освіти в естетичному вихованні підлітків на *достатньому* (пошуково-когнітивному) рівні достатньо відповідає змісту, обсягу, характеру й можливостям ЗЗСО та ЗПО; розроблену систему взаємодії ЗЗСО та ЗПО сприймають адекватно, ураховуючи успішне набуття підлітками компетентностей відповідно до інваріантної складової освітньо-виховного процесу ЗЗСО та ЗПО, дозволяє успішно планувати виховні заходи у взаємозв'язку з урочною, позаурочною й позашкільною естетико-виховною діяльністю.

Плани виховної роботи класних керівників ЗЗСО досить скоординовані й узгоджені з планами гурткової роботи керівників гуртків ЗПО, вони частково взаємодоповнюють один одного. Найвизначнішими є відповідні цілі і завдання педагогічних колективів ЗЗСО та ЗПО, що дозволяє залучати підлітків ЗЗСО до сумісних виховних заходів-івентів як в ЗЗСО, так і в ЗПО. Підлітки, які добре демонструють свої предметні компетентності в ЗЗСО, часто залучаються до проведення уроків, виховних заходів, майстер-класів тощо в ЗПО. Підлітки ЗПО надзвичайно легко долучаються до естетико-виховної діяльності ЗЗСО, забезпечуючи наближення системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО до поставленої мети.

Підлітки на цьому рівні взаємодії характеризуються достатньою здатністю до естетичної діяльності, прагнуть справити на оточуючих деяке враження, хоча без свідомої цілі; (презентація самого себе); прагнуть самовиразитися, створити позитивний власний імідж. Мають достатню художньо-творчу підготовку, її результати проявляються у більш спрощеному вигляді; твори їх композиційно невиразні тощо; володіють спеціальними вміннями; мають достатнє особистісне почуття успіху в творчості. Незначне значення для підлітків має середовище, в якому вони перебувають, навчаються, спілкуються, відпочивають.

Головним призначенням мистецтва для підлітків є створення предметів краси, вони достатньо виразно аналізують й інтерпретують твори мистецтва, застосовуючи відповідну термінологію; називають улюбленого митця, але без аргументування. Естетично виховану особистість серед людей вирізняють за декількома (двома-трьома) показниками. Розрізняють прекрасне й потворне в творах мистецтва, однак аналіз здійснюють поверхово, невиразно. Респонденти мають бажання відвідувати мистецькі заходи; мають «кліпове» мислення – мозаїчне уривкове образне сприйняття дійсності; посередньо ставляться до вивчення дисциплін як мистецького, так і інших профілів ЗЗСО; підлітки милуються предметами навколишнього світу; виявляють достатній інтерес до мистецтва; педагога в освітньому процесі хочуть бачити досвідченими; на вимогу педагога беруть участь у колективній творчій естетико-виховній діяльності.

Взаємодія закладів загальної середньої освіти в естетичному вихованні підлітків на *низькому* (репродуктивному, недостатньому) рівні частково відповідає змісту, обсягу,

характеру й можливостям ЗЗСО та ЗПО; розроблена система взаємодії ЗЗСО та ЗПО не враховується при плануванні виховних заходів, тому взаємозв'язок з урочною, позаурочною та позашкільною роботою виявляється незадовільним, у деяких закладах ЗСО його немає взагалі.

Плани виховної роботи класних керівників ЗЗСО нескординовані й неузгоджені з планами гурткової роботи керівників гуртків ЗЗСО та ЗПО, вони частково, швидше за все випадково доповнюють плани виховної роботи цих закладів. Наявні цілі і завдання педагогічних колективів ЗЗСО та ЗПО є недостатньо узгодженими, що не дозволяє залучати підлітків ЗЗСО до сумісних виховних заходів як в ЗЗСО, так і в ЗПО. Респонденти з недостатнім рівнем виявлених предметних компетентностей в ЗЗСО, у край рідко залучаються до проведення уроків, виховних заходів, майстер-класів та інших заходів в ЗПО. Підлітки практично не відвідують ЗПО, тому не залучаються до більш ґрунтовної естетико-виховної діяльності ЗЗСО.

Підлітки на цьому рівні характеризуються незначною здатністю до естетичної діяльності, ці вихованці флегматичні, малорухливі, уповільнені, зі зниженою експресією; їхні здібності до художньо-творчої діяльності не розвинені; мають «тифло» сприйняття – нездатність побачити й оцінити прояви естетичного в природі, мистецтві; «інфантильні» мотиви – спонукання до освоєння естетичної дійсності, засновані на недостатній інформованості, недорозвиненому естетичному досвіді; «інфантильне» естетичне почуття – байдужість у сприйнятті творів мистецтва і навколишньої дійсності.

Респонденти поверхнево виявляють інтерес до мистецтва; у них відсутня аналітична діяльність, слабо розвинені вміння оціночних суджень естетичних цінностей; створення естетичного середовища для них не має жодного значення; про власний імідж вони не замислювалися; плутають сучасні види мистецтва; незадовільно аналізують твори мистецтва, відповідну предметну термінологію не застосовують; засоби виразності мистецтва не розрізняють, а вказують безглузді речі; добре ставляться лише до тих шкільних дисциплін, на яких учителі їм ставлять «гарні» позитивні оцінки; не розуміють в чому проявляється цінність навколишнього світу, байдужі до творів мистецтва, але виявляють інтерес до відвідування дискотеки, ігор на комп'ютері тощо; дуже рідко беруть участь у творчій колективній естетико-виховній діяльності.

Отже, освітньо-виховний процес відповідно до розробленої системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти має довести ефективність естетичного виховання підлітків, уможливити процес саморозвитку, сприятиме виробленню нових способів, алгоритмів, прийомів і засобів виконання завдань естетичного характеру, взаємодії, спілкуванню, активної творчої діяльності підлітків, прагнення їх до акмеусіху.

Виявлені рівні дозволяють не тільки об'єктивно схарактеризувати ступінь сформованості взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, а й безпосередньо впливати на його розвиток. Формувальний етап експерименту дозволить реалізувати систему, технологію; спрямовуватиме розвиток в підлітків ціннісного ставлення до дійсності, самого себе та забезпечить активну за формою та ефективну за змістом естетичну вихованість підлітків.

3.4. Організаційно-педагогічні умови взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків

Цілісний освітній процес повинен бути спрямований не тільки на передачу певних знань, умінь, а й на різноплановий розвиток підлітка, розкриття його творчих можливостей, здібностей та особистісних якостей, а також вирішувати проблеми індивідуалізації й соціалізації, самовизначення і самореалізації дитини. Зазначені вимоги до освіченості людини не можуть бути задоволені тільки загальною середньою освітою. У сучасних умовах виникла нагальна потреба в тому, щоб ЗЗСО, якщо він дійсно забезпечує нову якість освіти, почав будувати принципово іншу функціональну модель своєї діяльності, що базується на принципі повноти освіти. Останнє означає, що в українській освіті ЗЗСО та ЗПО вперше могли б стати рівноправними, взаємодоповнюючими компонентами і тим самим створити єдиний освітньо-виховний простір, необхідний для повноцінного особистісного розвитку кожної дитини. У цих умовах ЗЗСО дійсно вдасться подолати інтелектуальний перекис у розвитку учнів і створити основу для успішної їх адаптації в суспільстві, розкриття творчих можливостей, здібностей і таких якостей особистості, як ініціативність, самодіяльність, фантазія, самобутність.

Сучасні підходи до взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків зумовлюють необхідність спрямування зусиль науковців і педагогів-практиків на розв'язання пріоритетних проблем розвитку загальної середньої та позашкільної освіти, що є послідовним апробованим алгоритмом цієї взаємодії:

- підвищення якості освіти, що забезпечує позитивний імідж як закладів освіти, так і системи освіти в цілому;
- спрямування діяльності закладів загальної середньої та позашкільної освіти як цілісних освітньо-виховних систем (складових системи освіти) на формування компетентної особистості;
- створення цілісного креативно-спрямованого освітньо-виховного середовища взаємодії закладу загальної середньої та позашкільної освіти як основного показника виховної системи на всіх її організаційних рівнях;
- реалізація соціальної місії закладів позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків та напрямів роботи на її виконання, що сприяє підвищенню соціального статусу системи позашкільної освіти в цілому;
- удосконалення науково-методичного забезпечення, актуалізацію змісту, методики і технологій загальної середньої та позашкільної освіти;
- удосконалення внутрішніх механізмів управління системою взаємодії ЗЗСО та ЗПО, що є важливим у контексті впровадження багатовекторної моделі взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків;
- формування єдиного інформаційного простору взаємодії ЗЗСО та ЗПО, що є сукупністю засобів ІКТ для забезпечення інформаційно-аналітичними матеріалами та інформаційно-освітніми ресурсами, орієнтованими на задоволення потреб суб'єктів освітньо-виховного процесу.

Вирішення цих проблем активізують визначення педагогічних умов ефективної взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні

підлітків. Під педагогічними умовами ми розуміємо певну сукупність заходів взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти, спрямованих на більш ефективну організацію естетичного виховання підлітків (Серих, 2013 а).

При визначенні педагогічних умов, спираючись на думку Б. Гершунського, ми керувалися наступними факторами: сучасними вимогами, що пред'являються суспільством (Гершунский, 1998) до освітньо-виховного процесу ЗЗСО та ЗПО, учителів художньо-естетичних дисциплін та керівників гуртків художньо-естетичного напрямку – їх професійними й особистісними якостями; зміною цілей і змісту художньо-естетичного виховання й навчання в досліджуваних закладах; специфічними особливостями навчання мистецтву як засобу спілкування; результатами констатувального етапу експерименту.

Виконання педагогічних умов передбачено в *процесуальному блоці* взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, дотримання яких забезпечує підвищення ефективності означеної взаємодії та естетичної вихованості підлітків (Серих, 2013 а):

- 1) **наявність** змістовно-оновленого програмно-методичного забезпечення освітньо-виховного процесу закладу загальної середньої та позашкільної освіти;
- 2) **активізація** співпраці, партнерства суб'єктів взаємодії ЗЗСО та ЗПО;
- 3) систематичний цілеспрямований **розвиток** чуттєвої сфери підлітків;
- 4) **стимулювання** творчої свідомої вмотивованої діяльності підлітків у закладі позашкільної освіти;
- 5) **інтеграція** виховних впливів, **актуалізація** форм і методів естетичного виховання підлітків в закладах загальної середньої та позашкільної освіти.

Першою умовою ефективної взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків визначено **наявність змістовно-оновленого програмно-методичного забезпечення освітньо-виховного процесу** закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків (Серих, 2013 а).

По-перше, процес взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти пов'язаний із плануванням, організацією та контролем освітньо-виховної діяльності закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. По-друге, неухильно має виконуватися державний стандарт базової і повної загальної освіти: інваріантна й варіативна складові навчального плану ЗЗСО й освітньо-виховного процесу ЗПО. Освітні, освітньо-виховні програми є обов'язковим, але оскільки головна мета і завдання взаємодії ЗЗСО та ЗПО є ефективність естетичної виховності підлітків, то це можливо за умов оновленого програмно-методичного забезпечення освітньо-виховної складової позаурочної роботи та здебільшого позашкільної діяльності закладів позашкільної освіти відповідно до розробленої системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. Розробляється зміст, мета, завдання, виховної роботи. У плани виховної роботи класних керівників, керівників гуртків, творчих об'єднань, методичного об'єднання класних керівників ЗЗСО вносяться відповідні зміни до естетичного сегменту цих планів. Проведення виховних заходів-івентів ЗЗСО та масових заходів в ЗПО відбуваються також за оновленими підходами, ураховуються естетичний сегмент в діяльності учнівського самоврядування, в тематиці батьківських зборів та ін. (Серих, 2013 а).

По-третє, виховна система взаємодії – це цілісний організм, який виникає у процесі інтеграції основних компонентів виховання (мета, суб'єкти виховання, їх діяльність, спілкування, відносини, кадровий потенціал, матеріальна база), що сприяє духовному розвитку, саморозвитку, естетичному вихованню підлітків, створенню своєрідного, за визначенням К. Ушинського, «духу школи» (Ушинський, 2003). На відміну від *системи виховної роботи*, метою якої є організація позаурочної діяльності дітей, *система взаємодії* закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків – поняття більш широке й охоплює весь педагогічний процес, інтегруючи навчальні заняття, позаурочне життя підлітків, різнобічну діяльність і спілкування поза школою, вплив соціального середовища (інших інституцій тощо). Оновлений зміст програмно-методичного забезпечення освітньо-виховного процесу закладів ЗЗСО та ЗПО гарантує визначення й упровадження найбільш сучасних, активних форм і методів естетичного виховання на уроках, заняттях, виховних та масових заходах (запевнюємо, що вони стають івент-заходами для підлітків – «заходами, що зусиллями організаторів перетворюються на *незвичайні, виняткові або визначні* для дітей події» (Перепелиця, 2018, с. 53). Виконання першої умови передбачає використання якісного, наукового, доступного, достатнього, цікавого предметного (естетичного) матеріалу, що забезпечить набуття підлітками предметних, зокрема мистецьких компетентностей, художніх знань і вмінь, їх особистісний й естетичний розвиток (Сєрих, 2013 а).

По-четверте, у закладі загальної середньої освіти зосереджується увага на набутті художньо-естетичних компетентностей під час навчальної діяльності, тому основою естетико-виховного впливу мистецтва на особистість школяра є урок, саме у перебігу систематичного викладання предметів художньо-естетичного циклу (музичне, образотворче мистецтво, інтегрований курс «Мистецтво») педагог має змогу «цілеспрямовано й систематично виявляти могутній виховний потенціал художніх цінностей, впливаючи на всіх без винятку учнів» (Кривошея, 2014, с. 173–178). Таким чином, усвідомлення необхідності ефективного проведення уроків набуває нагальної потреби не тільки викладання предметів художньо-естетичного циклу ЗЗСО відповідно до нормативного забезпечення, а й розробки підзаконних актів, документів, систематизації досвіду позаурочної та позашкільної роботи, що забезпечить науково-теоретичне та організаційно-методичне підґрунтя для створення навчально-методичного забезпечення – програм, підручників, методичних посібників, довідкових енциклопедичних видань, словників з мистецтва для учнів і вчителів) (Сєрих, 2013 а).

З огляду на попередню тезу, зрозуміло, що на цьому тлі (Сєрих, 2013 а):

- розроблятиметься, удосконалюватиметься організаційно-управлінська діяльність (розроблення та затвердження регіональних і місцевих цільових, соціальних програм розвитку загальної середньої та позашкільної освіти (*Державна цільова соціальна програма розвитку позашкільної освіти*, 2010; *Навчальна програма «Мистецтво»*, 2012; *Національна програма виховання*, 2004; *Програми з позашкільної освіти*, 2016 та інші), концепцій і програм розвитку взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти);

- розроблятимуться організаційно-управлінські моделі взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти на основі технологій сучасного освітнього менеджменту, державно-громадського управління;

– підвищуватиметься науковий рівень методико-технологічної діяльності (наявність вагомих науково-теоретичних і методичних надбань; проведення науково-практичних конференцій і семінарів; створення ефективних виховних систем, спрямованих на гармонійний розвиток особистості; багатовекторність інноваційної діяльності педагогічних колективів закладів загальної середньої та позашкільної освіти).

Для усвідомлення мотивів удосконалення *організаційно-управлінської* діяльності важливо зважати на те, що (Серих, 2013 а):

– процес естетичного виховання є складовою частиною виховного процесу, безпосередньо спрямованою на формування здатності людини «сприймати й перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності, воно впливає на її духовний світ, психіку, допомагає становленню високих морально-естетичних якостей, а не тільки художнього смаку чи інтересу, має відношення до всіх проявів життя» (Каган, 2001, с. 14);

– у процесі естетичного виховання формуються ціннісні естетичні орієнтації, а це означає, що навчальні заклади необхідно «переорієнтувати і відносно усіх параметрів педагогічного процесу: суб'єктів пізнання, навчального матеріалу, форм і методів подачі знань, організації навчально-виховного середовища» (Абашкіна, Бережна & Дорошевич, 1994, с. 3);

– галузь мистецтва торкається всіх сторін людського життя, «пов'язана з етикою, моральністю людини, а нудні й духовно бідні ті люди, які не здатні це відчути. Не кількість заходів – а їх якість: страшенно ...канцелярсько-бюрократичним словом названий «мистецьким» захід» (Ільїн, 2002, с. 32);

– естетичне освоєння світу тісно пов'язане з формуванням ідеалів, у якому спресовані не тільки художні, але й великі художні площини, що дозволяє, не зводячи естетичне тільки до художнього, із «канви» художнього відновлювати більш широкі комплекси духовної життєдіяльності, занурюватися в конкретні ситуації мистецтва, і саме через художнє – виявити широкий спектр духовно-естетичних потреб (Шаймердінова, 2003, с. 55).

У цьому контексті погоджуємося з думкою Л. Виготського, який стверджував, що «завдяки мистецтву, розвиваються найбільш особистісні, інтимні сторони нашої істоти» (Виготський, 2001, с. 6), тому саме викладання мистецтва має бути науковим, доступним, якісним. Так, у ЗЗСО підлітки оволодіють компетентностями, зокрема культурною, «що передбачає наявність стійкого інтересу до опанування культурних і мистецьких здобутків України та світу, шанобливого ставлення до культурних традицій українців, представників корінних народів і національних меншин, інших держав і народів; здатність розуміти і цінувати творчі способи вираження та передачі ідей у різних культурах через різні види мистецтва та інші культурні форми; прагнення до розвитку і вираження власних ідей, почуттів засобами культури і мистецтва» (*Державний стандарт*, 2020, с. 4). Не тільки образотворче і музичне мистецтво дозволяють набути компетентностей, але й «синтетичні мистецтва – театр та кіно, передаючи значну кількість інформації, здійснюють сильний вплив на виховання юного глядача, але жоден із різновидів мистецтва не може охопити таку широку аудиторію, як телебачення та кіно» (Виготський, 2001, с. 17).

Отже, взаємодію закладів загальної середньої освіти в естетичному вихованні підлітків розглядаємо не лише як процес набуття художньо-естетичних знань, умінь та предметних компетентностей, а, насамперед, як універсальний засіб особистісного розвитку підлітків на

основі виявлення індивідуальних здібностей, різнобічних естетичних потреб та інтересів, виявлення активності в процесі пізнання мистецтва, прагнення участі в мистецьких заходах і подіях.

У відповідності до зазначеного, *другою умовою* ефективної взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків визначаємо ***активізацію співпраці, партнерства суб'єктів взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти*** в естетичному вихованні підлітків. Тільки єдність взаємодії закладу загальної середньої освіти, закладів позашкільної освіти, сім'ї та громадськості створює умови для різнобічного розвитку особистості кожної дитини. Співпраця в цих соціальних інституціях забезпечується через оновлені форми й методи взаємодії. Основу сучасної позашкільної освіти становить масштабний освітній блок, що компенсує задоволення когнітивних, комунікативних та інших потреб підлітків, нереалізованих у рамках предметного навчання в ЗЗСО (Серих, 2013 а).

Заклад загальної середньої освіти забезпечує повну загальну середню освіту, що важливо та значуще; але багатогранному розвитку особистості, розкритті її здібностей, ранньої профорієнтації сприяє позашкільна освіта. І якщо в закладі загальної середньої освіти всі діти отримують підготовку в більш-менш однаковому обсязі, що визначено державним стандартом, то в нестандартизованій позашкільній освіті – забезпечено індивідуальний розвиток, різноманіття, різноскерованість, варіативність освітньо-виховного процесу. Підлітки вибирають те, що близько їхній природі, що відповідає їхнім потребам, задовольняє інтереси, що, насамперед і є сенсом позашкільної освіти: вона допомагає ранньому самовизначенню, дає можливість дитині повноцінно прожити дитинство, реалізуючи себе (Серих, 2013 а).

Активність такої співпраці, партнерства суб'єктів взаємодії ЗЗСО та ЗПО відбувається у тріаді суб'єктів взаємодії «вчитель – підліток – керівник гуртка», яка спрямовується на вибудовування в ЗЗСО та ЗПО конструктивного діалогу у взаєминах із підлітками, що базується на індивідуальному підході до кожної дитини, принципах педагогіки співдружності та особистісно-орієнтованої взаємодії, співпраці, партнерстві, взаємній відповідальності вчителів, керівників гуртків і батьків, довірі одне до одного (Серих, 2013 а).

Опанувавши елементами художньої мови різних видів та жанрів мистецтва в ЗЗСО, підлітки мають продовжувати, удосконалювати свої вміння на заняттях в позаурочному та позашкільному виховному компонентах, мають дискутувати щодо мистецьких явищ та інформації про мистецтво, отриманої з різних джерел, критично оцінюючи та інтерпретуючи явища культури і мистецтва, виявляти креативність у різних сферах творчості (Серих, 2013 а).

При цьому пріоритетною є діалогова стратегія педагогічної взаємодії, забарвлена позитивними емоційно-естетичними переживаннями, захопленням художньою діяльністю, емпатійними почуттями, з домінуванням відчуття успіху, насолоди від мінімальної самостійної участі на шляху до пізнання мистецтва. Під терміном «діалог» розуміємо не просто розмову, а, насамперед, ланцюжок взаємозалежних вербальних й невербальних спілкувань між педагогом й учнями на основі партнерських стосунків, обміну особистісними духовними цінностями, оскільки комунікативна функція мистецтва виявляється в різних видах спілкування: «діалог з митцем, діалог культур, діалог особистісних смислів в системі

«учень-учень» або «вчитель-учні», внутрішній діалог (інтеріоризована дискусія) (*Комплексна програма*, с. 6).

Тому цілісний освітньо-виховний процес взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків має бути спрямованим не тільки на передачу певних знань, умінь, а й на різноплановий розвиток підлітків, на використання інформаційних технологій для здобуття підлітками мистецької інформації та формування власного мистецького простору, розкриття їх творчих можливостей, здібностей і особистісних якостей, сприяти розвитку інтересу підлітків до мистецтва протягом життя, а також, розуміючи місію мистецтва, та шляхом участі в мистецькій діяльності, вирішувати проблеми індивідуалізації та соціалізації, самовизначення і самореалізації, психологічної стабільності (Серих, 2013 а).

Третьою умовою взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків визначено **систематичний цілеспрямований розвиток чуттєвої сфери підлітків** (Серих, 2013 а). Ця сфера *неможлива без психологізації* освітньо-виховного простору закладів освіти – створення психолого-педагогічних умов, сприятливих для гармонійного розвитку та виховання підростаючого покоління, залучення його до культурного життя країни, як твердить К. Ізард «систематичного розвитку органів чуттів і творчих здібностей підлітків, що розширює можливості втішання красою, створення її» (Ізард & Гозман, 1980, с. 7). Уміння сприймати мистецький твір як форму самовираження людини розвиває органи чуття та творчі здібності підлітків, розширює їхні можливості сприймання, оцінювання й створення краси, у цьому виявляється потенційна впливова сутність виховного впливу на підлітків, майбутня форма самовираження (Серих, 2013 а).

У цьому контексті доцільно використати досвід Г. Ващенко, який серед завдань естетичного виховання «допомогти дитині сприймати та засвоювати, відчувати красу; накопичувати естетичні враження, які використовуються у розвитку рис (ознак) прекрасного в духовному та фізичному обрисі школяра, його навчанні, праці, поведінці; сформувати в дитини прагнення вносити красу в оточуюче життя; відпрацювати у школяра непримириме ставлення до потворного, антиестетичного в поведінці, зовнішньому вигляді, побуті, а також до безідейності, формалізму, сірості у творах мистецтва» (Ващенко, 1994, с. 10) виділяє завдання, пов'язані з безпосереднім розвитком *чуттєвої сфери* особистості. Висловити своє особисте ставлення до прекрасного, яке трактується педагогом як, «довершеність, ідеал, досконалість, що піднімає нас над звичайним, буденним» (там само, с. 5), підлітки можуть завдяки мистецтву, яке, погоджуємося з думкою О. Комаровської, має стати відкритою образною моделлю входження в світ і не лише завдяки його пізнанню, але й індивідуальному емоційному «переживанню» і «проживанню» (Комаровська, 2014, с. 6).

Серед питань розвитку чуттєвої сфери підлітків цікавими видаються наукові погляди лікарів-косметологів, які, займаючись цілеспрямовано питаннями зовнішнього стану людини, великого значення надають життєдіяльності організму в цілому, впливу функцій органів та систем на стан шкіри та м'яких тканин, виявляють і зворотну дію факторів оточуючого середовища на організм людини через шкіру (Серих, 2013 а). Проблеми косметології тісно переплітаються з цілим рядом медикобіологічних, психологічних, соціальних проблем, у тому числі і проблем чуттєвої сфери. Дотична нашого дослідження думка древніх індусів про те, яку роль відіграє в ранньому старінні втрата життєвої енергії. Якщо життєва енергія йде

не спад, тіло втрачає свою силу. Досвід доводить, що люди, які ведуть пасивний, малоактивний спосіб життя, старіють швидше. Твори мистецтва також часто використовують з цілющою метою. Вивчення фізіологічної дії музики свідчить, що в основі лікування звуком і музикою лежить резонанс. «Акустичний принцип резонансу може бути застосований не тільки до музичних інструментів, але і до людського організму. Коли звукові хвилі проникають в тіло людини, в клітинах виникають відповідні вібрації, що сприяють відновленню і зміцненню здоров'я» (Дьомін, Пестунов & Стеценко, 2010, с. 4).

Розвиток чуттєвої сфери є важливим у формуванні естетичного ставлення. Під кутом формування на всіх вікових етапах естетичного ставлення в дітей до природи велику естетико-виховну роль відіграє мистецтво, яке відображує його величність та красу, дозволяє милуватися ним. Твори мистецтва, будь то живопис, література, музика, кіно, театр, ніби зупиняють прекрасну мить, фіксують красу того чи іншого моменту життя природи. Активне спілкування дітей з природою пробуджує уявлення, примушує працювати розум, загострює увагу, збагачує почуття, формує працелюбність, сприяє одночасно розвитку інтересів до науки, надихає до вибору професій тощо.

Цінні результати дослідження Г. Кондратенко про те, що «не завжди багатства культури стають надбаннями молоді, це здебільшого пояснюється не зрілістю їхніх потреб, інтересів – іншою мовою – слабкістю їхнього орієнтовного апарату: інтересів, запитів, смаків, уподобань, мотивів та інших проявів особистості» (Кондратенко, 2003, с. 173–178), це дає змогу стверджувати, що естетичне виховання підлітків, формування їх всебічно й гармонійно не можна уявити без активного, творчого оволодіння ними духовними цінностями, накопиченими людством (Серих, 2013 а).

У розгляді третьої умови важливою є думка В. Рогова про естетичне виховання: «Погоджуюся, все гарно – і килим, і телевізор, і дисертація, але, мені здається, що людина не розуміє, що це цінності вторинні, а не первинні. Якщо внутрішній світ людини потворний, негармонійний, то ні килим, ні дисертація, ні нова квартира в престижному районі не дадуть людині спокою і щастя, а, навпаки, коли людина вийшла надвір і побачила, що сьогодні на тополі лопнули бруньки й висунулася перша фісташкова зелень, – у неї щось заспівало всередині. Людина, може бути, купує той же килим, вішає його на стіну, але купує між справою – і їй гарно в своєму затишному кутку. Первинні цінності – це все те, із чого і складається краса й цілісність особистості, його індивідуальне «Я» і, насамперед, почуття власного достоїнства. Бажання творити – це первинна цінність» (Рогов, 2007, с. 98). Таким чином і цінності, і потреби, інтереси, і запити підлітків щодо мистецтва неможливі без чуттєвого, емоційного контенту. Тільки так виявляється емоційність, чуттєвість підлітків у процесі пізнання мистецтва, активізується їхнє прагнення до участі в мистецьких заходах і подіях, готовність до співпраці у творчому процесі, забезпечується творча діяльність у самореалізації підлітків.

Аналізуючи творчу діяльність підлітків, яка здійснюється за умови систематичного розвитку чуттєвої сфери, визначаємо *четверту умову* взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків – ***стимулювання творчої свідомої вмотивованої діяльності підлітків у закладі позашкільної освіти*** (Серих, 2013 а). Найефективніше заохочування, спонукування творчої діяльності підлітків як індивідуальної, так і колективної відбувається в закладах позашкільної освіти на засадах особистісно

зорієнтованого виховання. Важливу роль при цьому відіграють набуті вміння педагогів ЗПО, їх здатність по-новому, відповідно до нових вимірювальних параметрів, оцінювати результативність цілісного освітньо-виховного процесу, різним чином залучаючись до різноманітних форм співробітництва з конкретним закладом освіти (ЗЗСО). Удосконалюючи організаційну діяльність й підвищуючи науковий рівень методико-технологічної діяльності педагогів ЗПО, підвищується якість освітньо-виховної діяльності підлітків (участь вихованців в міжнародних, всеукраїнських, регіональних, обласних, районних, міських заходах; підвищується соціальний попит на позашкільну освіту тощо).

Власна практико-перетворювальна творча діяльність відіграє важливу роль у науковому функціонуванні естетичного ставлення підлітків до предметів, природи. У результаті творчої діяльності в них «розвиваються естетичні почуття до природи, вміння милуватися нею, її красою й величчю, плекати та зберігати її» (Макаренко, 1986, с. 44). Науковим пошуком встановлено, що здатність до творчої діяльності, впевненість у необхідності зі свого боку поглянути на будь-яку справу, розвинути свої стремління до активного самовираження виховується з дитинства. «Ми іноді думаємо, що для розвитку творчості в дітях потрібні якісь особливі умови й ситуації, але фантазія дітей завжди багатша і потрібно тільки дати поштовх для її початку й спрямовувати в потрібне русло». Не важливо, у якій саме творчій діяльності (праці, співах, малюванні, танцях, організації ігор та ін.), «важливо, що поступово виникає звичка творчо підходити до будь-якої справи, виникає потреба в творчості як повсякденному самовираженні» (Макаренко А.). Отже, для того, щоб дитині вільно творити, необхідно здолати складний шлях організації засвоєння знань, розвитку умінь, багатьох вправ. Саме тут зливаються воедино питання творчого розвитку дитини, укріплення її волі, витримки, самовладання і чим складніше виконати типові завдання, тим більше підлітки проявляють волю, мотивують себе зробити нетипове, застосовуючи набуті вміння. Бо тільки воля й праця перетворюють справжній талант із примари в реальність.

Стимулювання творчої свідомої вмотивованої діяльності підлітків у ЗПО, що передбачає реалізацію компенсаторної функції – надолуження прогалин у художньо-естетичній освіті ЗЗСО, забезпечує творче зростання й активність особистості в естетичному вихованні. Діяльнісно-практичне творче засвоєння й застосування в специфічних умовах позашкільної освіти якісно оновлених знань, умінь, компетентностей, набутих в закладах загальної середньої освіти, дозволяє поглибити і виділити метапредметні результати освітньої діяльності в закладах позашкільної освіти (Серих, 2013 а).

Утвердження змісту й алгоритмів художньо-творчої діяльності підлітків закладено в Комплексній програмі художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах. Художньо-творча діяльність з будь-якого виду мистецтва особливо близька підліткам завдяки своїй різноманітності, доступності. «Вона сприяє вихованню естетичного ставлення до побуту, праці, інших сфер людської життєдіяльності, викликає потребу в естетично-художньому наповненні навколишнього середовища... У музично-творчій діяльності підлітки опановують ритмічну, вокальну, інструментальну імпровізацію; беруть участь у колективних музичних іграх, інсценізаціях народних обрядів, виконанні фрагментів дитячих опер-казок тощо» (Комплексна програма, 2004, с. 17-19). «Специфіка художньо-естетичного виховання у позаурочний час дозволяє виділити його провідні функції і розглянути їх у двох площинах: з боку соціальних та особистісних потреб»

(там само, с. 26). У контексті стимулювання творчої свідомої вмотивованої діяльності підлітків реалізується компенсаторна функція – надолуження прогалин у художній освіті, забезпечення творчого зростання й активності особистості. Водночас вона «поєднує естетичне виховання з моральним і світоглядним розвитком особистості, з формуванням її потенційної готовності до створення художніх цінностей. До цієї функції дуже щільно примикає релаксаційна функція, що робить акцент на розвагах, відповідно до можливостей художньо-естетичної діяльності учнів» (там само, с. 26).

Педагогічний процес не є нерозривним ланцюгом розвиваючих усвідомлених взаємодій вихователів і вихованців. В одному випадку в формуванні взаємин між ними виявляється *позитивна* тенденція, в іншому – виникають *перешкоди, конфлікти*. Так само суперечливо й нерівномірно відбувається розвиток естетичного виховання. Суперечності є неодмінною умовою педагогічного процесу, для вирішення яких педагог не може і не має йти шляхом «зняття» протиріч. Такі спроби залишаються безрезультатними. Лише за умов *взаємоповаги, бажання та уміння вірити* одне одному взаємодія педагога й вихованця стає досяжною. Це є найбільш надійним «соціальним клеєм», «людською основою педагогічного процесу, якщо він прагне бути людським». Важливими є сумісна діяльність і спілкування. Підготовка до будь-якого свята, заходу може стати екзаменом з *різноманітних навичок*, стверджує А. Макаренко: «потрібно вимити ...квартиру, приготувати частування, ...на святкові дні запланувати пішу чи автомобільну заміську прогулянку. Відвідати сусіднє містечко, музей-садибу, де художники, письменники, композитори проводили зустрічі, готуючись до яких, діти отримують посильні завдання, знайомляться з пам'ятками, роблять замальовки тощо» (Макаренко, 1986, с. 14).

Принагідно зауважимо, звернення до ідей діяльнісного підходу увиразнює способи творчої художньо-естетичної діяльності, прискорює естетичний розвиток підлітків. У цьому контексті підтримуємо думку О. Бузова про те, що «пошуки шляхів залучення особистості до мистецтва; діалектичний зв'язок пізнання й ставлення; виокремлення естетичних потреб особистості; виділення питань її творчої естетичної діяльності лежить у площині розробки системи естетичного виховання та її методологічних аспектів» (Бузов, 1985, с. 64), маємо на меті актуалізацію ефективних форм і методів взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

Продовжуючи попередню думку, формулюємо *п'яту умову* ефективної взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків – ***інтеграція виховних впливів, актуалізація форм і методів естетичного виховання підлітків*** в закладах загальної середньої та позашкільної освіти. Інтеграція виховних впливів досягається взаємоузгодженням естетико-виховної діяльності усіма суб'єктами освітньо-виховного процесу: підлітками, учителями закладів загальної середньої освіти, керівниками гуртків різних напрямів позашкільної освіти, психологами, батьками та іншими суб'єктами виховної діяльності підлітків (Серих, 2013 а).

Теорія методів педагогічного впливу як способу управління поведінкою вихованців справедливо твердить, що характер методів, форма їх застосування здебільшого залежить від загальних цілей виховання, вікових особливостей дітей та їх рівня розвитку. Виховуючи дитину, ми маємо справу не з окремими її якостями чи рисами характеру, а з особистістю в цілому. Тому, слід застосовувати навчання й виховання у *взаємодії, яка розглядається у*

світовій педагогіці як найбільш успішна альтернатива традиційним методам. Працюючи в групі, обговорюючи розв'язання будь-якого завдання, кожен член групи усвідомлює свою відповідальність за власні успіхи, від яких залежить успіх усієї групи. Головна мета навчання у взаємодії – навчатися разом, а не просто щось виконувати гуртом. Найбільш цікавими варіантами такого навчання є навчання в парах, у команді, колективна взаємодія, дослідна робота в малих групах та інші. Для ефективної творчої взаємодії учасники її, по-перше, мають бути переконані у позитивному результаті (Серих, 2013 а).

Для усвідомлення сутності методичних засобів, прийомів взаємодії важливо зважати на комплексні характеристики їх (за О. Леонтьєвим), що полягають в їх розумінні:

- *переконання* дозволяють формувати в свідомості дитини впевненість у правильності того, що ми хочемо їй передати, потяг діяти справедливо, за велінням совісті;
- *захоплення* – звертання до безпосереднього чуття дитини, пробудження в ній інтересу до діяльності, стимулювання її до активності. Психологічною основою захоплення є емоційність дитини, її допитливість, стремління до цікавого, романтичного, пригодницького. З одного боку захоплення допомагає перемагати труднощі за допомогою інтересу, з іншого – покладання тільки на захоплення – виховує;
- *вимога* – допоміжний спосіб, що стимулює свідомість, розуміння необхідності деяких дій дитини, почуття обов'язку й відповідальності.

У межах дослідження означено, що недооцінка естетичного виховання підлітків, насамперед, у недостатньому розумінні того, що значення естетичного виховання виходить далеко за межі тільки мистецтва і зовсім не вичерпується вихованням у підлітків здатності тільки «втішатися» красою і створювати її, хоч така здатність обов'язково має стати невід'ємною частиною всебічно розвиненої, культурної особистості (Серих, 2013 а).

Пріоритетними формами естетичного виховання сьогодні є інформаційно-комунікаційні форми, які дозволяють швидко і ефективно забезпечувати естетичне виховання підлітків. Суттєвим в умовах естетичного виховання підлітків є інформаційно-технічне (ІКТ) забезпечення освітньо-виховного процесу, адже, зазначає Н. Кузьмина, «хронічний дефіцит сучасного технічного обладнання саме для мистецької галузі (аудіовізуальної апаратури, якісних фонохрестоматій і комплектів слайдів, відео матеріалів, CD тощо) в умовах інформаційно-техногенного суспільства вкрай негативно позначається на результатах естетичного виховання підлітків, тому що збільшується дистанція між тим, що існує в культурно-інформаційному просторі і тим, що використовується в школі та позашкільних закладах» (Кузьмина, 1980, с. 15).

Наведене міркування дозволяє сформулювати тезу про те, що в естетичному вихованні підлітків покладатися на вчителів літератури, музики, малювання недалекоглядно. Естетико-виховний вплив має трансформуватися на інші предмети, заняття загальноосвітніх та позашкільних закладів. «Адже немає такого шкільного предмета (як немає і такої галузі життя), де були б відсутні естетичні елементи, творче начало тощо» (там само, с. 21).

Оновлені форми та методи естетичного виховання підлітків дозволяють підвищити якість освітньо-виховної діяльності ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків засобами спланованих заходів взаємодії педагогічного процесу, який є нерозривним ланцюгом розвиваючих взаємодій вихователів і вихованців; співпереживанні через використання інтерактивних методів, які допомагають організувати суб'єкт-суб'єктну взаємодію (рольова

гра, групова дискусія, фасилітована дискусія, інтерв'їзія, робота в малих групах, творчі завдання, мозкова атака, сторітеллінг, яскраві метафори, казкові розповіді, квести, проєкти, журфікси; ігрові, психогімнастичні, тренувальні вправи тощо).

Більш того, в сучасній системі освіти України саме ЗПО видаються нам найбільш підготовленими для здійснення компетентнісного підходу на практиці. Адже, незважаючи на появу нової термінології, позашкільної освітою вже накопичено солідний досвід здійснення компетентнісного змісту в своїй повсякденній діяльності. Це і колосальний досвід спілкування в різновікових і змішаних групах, і практика соціально-значущих справ, і пошуково-дослідницька, творча, проєктна діяльність, і різноманітні ігрові методики, і колективні творчі справи, вся діяльність дитячих об'єднань за інтересами – прообраз профілізації навчання, побудована на принципах добровільності, співтворчості дітей і дорослих, досягнення успіху кожною дитиною. Таким чином, позашкільна освіта – добротне середовище для придбання підлітком досвіду міжособистісного та міжкультурного спілкування, соціальних навичок взаємодії, а також його особистісного розвитку (Серих, 2013 а).

В окреслених нами умовах активізується і виходить на новий рівень процес організації естетико-виховної взаємодії загального середнього та позашкільного утворення як механізм (спосіб) досягнення нової якості освіти (Серих, 2013 а).

Визначені умови взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти є достатніми для розв'язання головного питання – підвищення естетичної виховності підлітків, піднесення їх прагнення до самореалізації, що досягається розробкою та впровадженням системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти, яка унаочнена в складній теоретичній багатовекторній моделі означеного процесу.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі з метою удосконалення процесу взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків теоретично обґрунтовано, розроблено, здійснено моделювання системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, яку визначаємо як *відкрите для зовнішніх впливів складне утворення, що відображає цілісність процесу, деталізоване складовими концептуального, методологічного, процесуального й діагностичного блоків і презентовано у вигляді складної багатовекторної структурно-функціональної педагогічної моделі системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.*

Концептуальний блок дослідження представлено науковими принципами, детермінантами системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, яка структурована за чотирма рівнями: мегарівень, макрорівень, мезорівень, мікрорівень; висвітлена мета дослідження – естетичне виховання підлітків, яке забезпечує самореалізацію творчих якостей підлітків. Методологічний блок дослідження представлено особистісно зорієнтованим, аксіологічним, культурологічним та компетентнісним підходами до взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків; відповідає чинникам створення естетичного середовища: психологічні, педагогічні, художньо-естетичні; структурується за площинами

управлінських, психологічних, педагогічних векторів. Процесуальний блок дослідження представлено обґрунтованими педагогічними умовами взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, схарактеризовано технологію, форми, методи, прийоми взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків. У діагностичному блоці репрезентовані критерії та рівні взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. Результатом спроектованої системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків є забезпечення самореалізації творчих якостей, активної, результативної спільної діяльності, ціннісного та естетичного розвитку підлітків.

Компонентами системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків визначено: ціннісно-орієнтаційний (складниками якого є цінності колективу ЗЗСО та ЗПО, цілі, ключові ідеї та перспективи системи взаємодії); функціонально-діяльнісний (складниками якого є функції, вектори, механізми, форми, методи системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків); комунікативний (складниками якого є взаємини, організація спілкування, активна художньо-естетична творча діяльність суб'єктів взаємодії; внутрішні і зовнішні зв'язки ЗЗСО та ЗПО); діагностико-результативний (складниками якого є критерії та показники ефективності системи взаємодії, форми, методи та прийоми вивчення, аналізу та оцінки функціонування системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків).

Відповідно до розробленої концепції дослідження, результатів теоретичного аналізу, освітньої практики та компонентів взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків визначено рівні взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків на основі встановлених критеріїв, критеріальних ознак і показників. Критеріями факту визначено упорядкованість системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків; наявність сформованого єдиного колективу ЗЗСО або ЗПО; інтеграцію виховних впливів, дискретність естетико-виховного процесу – чергування періодів відносного спокою з періодами підвищеної колективної напруги, яскравими святковими подіями, що фокусують головні риси системи; критеріями якості – ступінь наближення системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків до поставленої мети; загальний психологічний клімат ЗЗСО та ЗПО; ступінь естетичної вихованості підлітків (за критеріями формування естетичної вихованості підлітків: перцептивно-емоційний, когнітивно-пізнавальний, діяльнісно-творчий). Узагальнюючим і взаємозумовлюючим критерієм якості системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків є *ступінь естетичної вихованості підлітків*, досліджуючи й спираючись на який, діагностовано результативність всієї системи взаємодії.

Показниками перцептивно-емоційного критерію визначено: вираження потреби набуття підлітками відчуттів, здатності сприймати красу; виявлення власного естетичного ставлення до мистецтва, оцінювання та інтерпретація змісту мистецьких творів; розуміння значення мистецтва в житті людини та суспільства; коригування міри власних емоційних вражень, вираження найістотніших естетичних оцінок; відчуття насолоди; вираження вольової спрямованості підлітків, готовність й участь у колективній, груповій, індивідуальній творчій діяльності; когнітивно-пізнавального – вираження найістотніших ознак інтересу, бажання, потреби, зацікавленості до мистецтва, спілкування, взаємодії; відображення підлітками

необхідної кількості та якості набутих знань, умінь; спроможність до аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння; зняття фізичної і психологічної напруги під час естетичної діяльності, вираження ціннісного ставлення до творів мистецтва у процесі їх аналізу та інтерпретації; діяльнісно-творчого – вираження найістотніших ознак бажання набуття художньо-естетичного досвіду, зацікавленість у художньо-творчій діяльності; вираження власних оцінних суджень у процесі спілкування, взаємодії; виявлення прагнення до творчої активності, акмеуспіху.

Розроблено механізми методи (способи) педагогічної взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків – управлінські, психологічні та педагогічні. До психологічних відносимо механізми інтеріоризації й екстеріоризації, які дозволяють забезпечити динаміку естетичних потреб підлітків або закладають в особистості внутрішні механізми індивідуального розвитку, самоактуалізації, самореалізації та механізми формування особистості: переконування, навіювання й наслідування. До педагогічних – застосовуванням інтерактивних технологій: фасилітована дискусія, проєктна технологія, інтервізія – метод, технологія кооперативного навчання за допомогою один одного в процесі обміну думками; квест – технологія, різновид інтелектуально-логічних активних ігор; журфікс – розвивальна технологія-гра, спілкування, івент-технологія, яка забезпечується проведенням івент-заходів для дітей, що зусиллями педагогів, учителів, керівників гуртків стають незвичайними, винятковими або визначними для підлітків подіями; до управлінських – ефективне управління навчально-виховним процесом, що дозволяє визначити освітньо-виховні функції закладів освіти та напрями їх художньо-естетичної діяльності.

Обґрунтовано педагогічні умови взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків: наявність змістовно-оновленого програмно-методичного забезпечення освітньо-виховного процесу закладу загальної середньої та позашкільної освіти; активізація співпраці, партнерства суб'єктів взаємодії ЗЗСО та ЗПО; систематичний цілеспрямований розвиток чуттєвої сфери підлітків; стимулювання творчої свідомої вмотивованої діяльності підлітків у закладі позашкільної освіти; інтеграція виховних впливів, актуалізація форм і методів естетичного виховання підлітків в закладах загальної середньої та позашкільної освіти, дотримання яких забезпечує підвищення ефективності взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

РОЗДІЛ 4

ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ

4.1. Програма педагогічного експерименту та аналіз результатів констатувального етапу експерименту

У підрозділі обґрунтуємо програму експериментальної перевірки результативності системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. Викладення педагогічного дослідження відбувалося з урахування актуальних питань виховання особистості: викривлення суспільних пріоритетів, знецінення моралі, поширення безвідповідальності в суспільстві, які впливають на рівень загальної культури, зумовлюють певні негативні зміни ціннісних орієнтацій в закладах освіти, що здебільшого й вимагає підвищення уваги до процесів виховання особистості.

Необхідними умовами проведення педагогічного експерименту було: підбір експериментальних майданчиків, що відповідають низці вимог: психологічна готовність педагогічного колективу до здійснення експериментальної роботи; наявність у педагогічному колективі висококваліфікованих кадрів (учителів, учителів-методистів, керівників гуртків-методистів, психологів); наявність певної оснащеності закладу освіти технічними засобами, наочними посібниками, необхідними для проведення експерименту; зацікавленість адміністрації закладу в успішному здійсненні дослідницької роботи й готовність її до подальшого впровадження отриманих рекомендацій; створення дослідницької групи (учителі, керівники гуртків, педагоги-організатори, психологи, які безпосередньо впроваджують експериментальні методики та відповідають певним вимогам: висока педагогічна кваліфікація, широка ерудиція з питань естетичного виховання, гуманістична педагогічна спрямованість, відкритість для нових педагогічних ідей, уміння швидко й ефективно установити контакт із дітьми тощо); підлітки, здатні адекватно сприймати ідеї експериментальної роботи; активно і свідомо брати участь у ній; динамічно коректувати свою поведінку в залежності від результатів проміжних зрізів усередині експерименту; добір естетичного матеріалу, що дозволяє виявити основні тенденції формування естетичних якостей особистості з урахуванням вікової й емоційно-вольової специфіки сприйняття мистецтва. Тому, критеріями добору естетичного матеріалу були: високий художній рівень творів мистецтва; відповідність змісту твору основним тенденціям розвитку сучасного світу; гармонійне сполучення в творах національних і загальнолюдських цінностей (Серих, 2012 а; 2013; 2013 с; 2013 f).

Дослідження проводилося упродовж 2011-2023 рр. За етапами (Серих, 2012, с. 97-102):

Підготовчо-організаційний етап (2011-2014 рр.): підготовка і презентація заявки та програми дослідно-експериментальної роботи (педагогічного експерименту) «Теорія і методика взаємодія закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків»; нормативно-правове забезпечення: а) прийняття відповідних рішень вченої ради СЮППО; Управління освіти і науки України Сумської ОДА, вченої ради Інституту проблем виховання НАПН України, педагогічних рад ЗЗСО та ЗЗПО (загалом – 37 закладів освіти); б) батьківських конференцій цих закладів; в) проведення лекційних і семінарських занять: з основ педагогічного управління та організації дослідно-експериментальної роботи; з теорії і практики творчої самореалізації особистості як

провідної мети національної освіти; з проблем теорії і практики естетичного виховання, формування естетичного середовища та діагностики його результатів; г) підготовка навчально-методичної бази для експериментальної роботи в загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах.

Діагностично-оцінювальний етап (2014-2016 рр.): відпрацювання основних критеріїв і показників естетичної вихованості підлітків в естетичному середовищі ЗЗСО та ЗПО; (лютий 2015 р.); проведення апробації цих критеріїв і показників на основі діагностичного підходу на науково-практичному семінарі всіх учасників експериментальної роботи (учителів, психологів, викладачів університетів, з якими співпрацюють заклади освіти); проведення пілотного випробування розробленого діагностичного інструментарію в окремих класах ЗЗСО, групах ЗПО; на основі цієї роботи складений цілісний діагностичний комплекс з варіантами для підлітків закладів загальної середньої та позашкільної освіти; здійснена на основі розробленого діагностичного інструментарію суцільна діагностика рівнів естетичної вихованості підлітків в усіх експериментальних класах (групах) (січень-лютий 2016 р.); підведені підсумки діагностики й оцінки рівнів естетичної вихованості школярів експериментальних класів та підготовлений необхідний комплекс діагностичних матеріалів для розгляду науково-методичної ради педагогічного дослідження (лютий-березень 2015 р.);

Формувальний етап (березень 2017-2021 рр.): реалізація мотиваційного і процесуального компонентів експериментальної роботи з упровадженням технології художньо-естетичного навчання і виховання для успішної самореалізації художньо-творчих якостей учнів експериментальних груп, що досягнута взаємодією закладів загальної середньої та позашкільної освіти; внесення коректив і доповнень до змістової і структурної частини експерименту; проведення рубіжних зрізів динаміки художньо-творчої самореалізації підлітків в естетичному вихованні (у I та II семестрах навчального року окремо); на засіданнях науково-методичної ради проведено змістове і конструктивне обговорення звітів педагогів-дослідників з метою уточнення навчально-методичних засобів; звертання постійної уваги на усвідомлення ідей взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків засобами використання живопису, графіки, декоративно-ужиткового мистецтва, літературних і музичних творів, художніх та науково-популярних фільмів; розробка моделей взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

Підсумковий етап (2021-2023 рр.) проведення комплексного дослідження ефективного функціонування структурно-змістовної системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків в експериментальних закладах; здійснення кількісного і якісного аналізів, діагностики, оцінювання результатів експерименту на основі розроблених критеріїв та показників та впровадження методик та технологій мистецької освіти та методики взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків; підготовка наукового звіту про результати експериментальної роботи.

Коригуючий етап (2023-2024 рр.) – внесення корективів до прогнозованих результатів науково-дослідної та експериментальної роботи.

Оскільки експеримент здійснювався на базі закладів загальної середньої та позашкільної освіти села та міста, тому виникла необхідність додатково визначити специфіку означених типів навчальних закладів, їх відмінність один від одного. На основі вивчення педагогічної літератури, педагогічної публіцистики, ретроспективного аналізу, досвіду

автора були зроблені наступні висновки про специфіку ЗЗСО, до переваг якого варто віднести її масовість, спрямованість на всіх без винятку дітей; досить високий рівень пропонованих учням знань; можливість здійснення фронтальних виховних заходів.

Організовано й проведено пілотні експериментальні дослідження у 26 закладах загальної середньої освіти (17 міських та 9 сільських), 1 гімназії, яка має естетичні профільні класи та в 11 закладах позашкільної освіти, загалом 37 закладів освіти. Звичайно, параметри експериментальних зрізів, зроблених серед учасників експерименту, виявились при зіставленні не на одному рівні.

Дослідницькою роботою було охоплено експериментальні (ЕГ) і контрольні групи (КГ). Всього – 1818 респондентів (1249 підлітків ЗНЗ та ПНЗ), 182 дорослих (учителі, класні керівники, педагоги організатори, заступники директорів з навчальної, методичної, виховної роботи ЗЗСО, керівники гуртків, методисти, завідувачі відділами ЗПО, психологи, батьки вихованців). Експериментальні групи налічували 631 респондента, контрольні – 618 респондентів. Зважаючи на проведені дослідження, подаємо текстовий аналіз відповідно до критеріїв, показників та виконаних завдань респондентами, ілюструючи висновки діаграмами, таблицями, малюнками.

Перш, ніж аналізувати порівняльні характеристики естетичного виховання підлітків ЗЗСО та ЗПО, визначимо принципи порівняльного аналізу та його критерії. Основними принципами порівняльного аналізу є:

- культурологічний – відповідність результатів реальної практики застосування системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків тенденціям розвитку національної і загальнолюдської культур;
- гуманістичний – відповідність результатів дослідно-експериментальної роботи основним гуманістичним загальнолюдським цінностям;
- культуротворчий – створення умов ефективної дії системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, які дозволять засвоєння, освоєння і присвоєння духовної, художньої, естетичної культури й готовності до її відтворення і примноження;
- креативний – привнесення в усі сфери естетичної діяльності творчого елементу, у результаті чого здійснюється активна «трансформація» підлітків; вони прагнуть до акмеуспіху та перетворення навколишнього середовища на естетико-виховне.

Крім запропонованих принципів були розроблені критерії відповідно до рівнів, що дозволили визначити ефективність реальної практики взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. Таких рівнів три: *високий (творчий)*, *достатній (пошуково-когнітивний)*, *недостатній (репродуктивний)*. На цих рівнях діагностували естетичну вихованість за допомогою критеріїв та показників: *(перцептивно-емоційному, когнітивно-пізнавальному, діяльнісно-творчому)*.

Відповідно до висунутої нами гіпотези впровадження системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків мало здійснити вплив не тільки на сформованість якостей ЕВ вихованця, але й сприяти прагненню його до акмеуспіху, здатності до саморозвитку і творчої самореалізації. У підрозділі на основі теоретичного аналізу наукових розвідок із проблем естетичного виховання підлітків, розкрито методику педагогічного експерименту, що спрямовує підлітків на самореалізацію їх творчих здібностей, набуття ними вмінь спілкування з іншими суб'єктами педагогічної взаємодії.

Основним методом дослідження виступав педагогічний експеримент. Його широке застосування в педагогічній науці пояснюється можливостями апробації й корекції нових ідей і методик навчання і виховання. *Метод експерименту* – загальнонауковий метод дослідження, який у педагогіці полягає в активній теоретико-практичній діяльності експериментатора, який певним чином перетворює ситуацію для планомірного вивчення об'єкта в процесі природного або штучного, однак заздалегідь запланованого його розвитку і функціонування. Цей метод передбачає можливість проведення дослідження як з відносно незмінними, так і зі зміненими умовами. Педагогічний експеримент був заснований на розробці системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, корекції її в ході експерименту, вивченні базових показників естетичної вихованості підлітків, аналізу результатів експериментальної роботи, методичних рекомендаціях для подальшого вдосконалення пропонованої системи в сучасних умовах.

Комбінація використовуваних методів діагностики змінювалася залежно від особливостей етапів експериментального дослідження. Обрано комплексний підхід з використанням психодіагностичних методик, емпіричних та статистичних методів, який розглядаємо з шести позицій:

Позиція А – з'ясування факту упорядкованості системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків; вивчення документації, огляд обладнання кабінетів, матеріально-технічної, інформаційної бази ЗЗСО та ЗПО; вивчення й аналіз та порівняння навчальних планів, планів виховної роботи гуртків, секцій, факультативів, масових заходів, класних керівників, методичних об'єднань програм ЗЗСО та ЗПО, навчальних, методичних посібників з різних аспектів вирішення в них завдань естетичного виховання підлітків.

Позиція Б – з'ясування наявності сформованого єдиного колективу ЗЗСО та ЗПО на основі вивчення досвіду роботи ЗЗСО та ЗПО з естетичного виховання на уроках, у позаурочній та позашкільній роботі, що уможливорює створення системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

Позиція В – з'ясування якості виховних впливів, зокрема їх інтеграції шляхом застосування теоретичної та методичної готовності педагогів до реалізації здійснення виховання «великими дозами», проведення сумісних заходів, розподілу заходів за часом, що забезпечує створення структури взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, вирішуючи безліч завдань естетичного виховання підлітків в означеній взаємодії.

Позиція Г – з'ясування ступеня наближення системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків до поставленої мети й завдань; реалізації створених умов для естетичного виховання підлітків; аналіз рівня розвитку творчих здібностей підлітків та рівня упровадження особистісно зорієнтованого підходу (аналіз розкладів освітньої діяльності підлітків, відвідування та аналіз виховних заходів та ін.)

Позиція Д – з'ясування загального психологічного клімату в закладах загальної середньої та позашкільної освіти; стилю стосунків в ЗЗСО та ЗПО завдяки спостереженню за манерою спілкування суб'єктів взаємодії та на цій основі визначення самопочуття й соціальної захищеності підлітків, а також емоційну насиченість, фізичну та психологічну напругу під час естетичної діяльності.

Позиція Е – з'ясування наявності та відповідності моделі взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти реальному результату – рівню естетичної вихованості підлітків, який відображено: у потребі підлітків сприймати красу, виявляти власне ставлення до мистецтва й життя; коригувати власні емоційні враження; виражати оцінки, аналізувати, комунікувати; виявляти інтерес до мистецтва, спілкування, взаємодії; виражати ціннісні ставлення до творів мистецтва; виявляти бажання до набуття художньо-естетичного досвіду; брати участь у груповій, колективній творчій діяльності.

Для розгляду означених позицій та розв'язання завдань дослідження відібрано заклади освіти, які не мали специфічних обмежень, пов'язаних з національними, міськими чи сільськими умовами і були продиктовані наявністю уваги адміністрації, членів педагогічного колективу цих закладів, до питань естетичного виховання, активною співпрацею керівництва закладів з викладачами кафедри теорії та методики виховання КЗ Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти.

Відібрані *заклади освіти* представляють різні області України. Заклади загальної середньої освіти: ЗОШ І-ІІІ ст. №9; №17 м. Суми; ЗОШ І-ІІІ ст. № 3; №6 Лебединської міської ради; Білопільська ЗОШ І-ІІІ ст. № 2 ім. С.М. Гордієнка Білопільської районної ради Сумської області, Великописарівська СШ І-ІІІ ст. ім. Героя Радянського Союзу І.М. Середи Великописарівської районної ради, Капустинської ЗОШ І-ІІІ ст. Липоводолинської районної ради, Михайлівської ЗОШ І-ІІІ ст. Лебединської районної ради Сумської області, Миропільський НВК: ЗОШ І-ІІІ ст. – ДНЗ Миропільської сільської ради Краснопільського району; Путивльська спеціалізована мистецька школа-інтернат Сумської області, Роменська СЗОШ І-ІІІ ст. №2 ім. акад. А.Ф. Йоффе Роменської міської ради Сумської області, Миронівський НВК: ЗОШ І-ІІІ ст. – ДНЗ Шосткинської районної ради, Ямпільська ЗОШ І-ІІІ ст. № 2 Ямпільської районної ради Сумської області, Харківської СШ з поглибленим вивчення окремих предметів «Ліцей мистецтв» Харківської міської ради, Рівненської ЗОШ І-ІІІ ст. № 1 Рівненської міської ради Рівненської області. Заклади позашкільної освіти: КЗ Сумський ПДЮ (Палац дітей та юнацтва) м. Суми, Миропільський ЦПО Краснопільської ОТГ, Путивльський РЦПР, Конотопський районний ЦПР Конотопської районної ради Сумської області, Конотопська дитяча художня школа, Недригайлівський ЦПО, КПНЗ «Охтирський МЦПО Мала академія наук учнівської молоді», Шосткинська міська СЮН, Ямпільська РСЮН, Харківський КЗ ДЮТ Харківської міської ради Харківської області, Тернопільський міський ЦЮНС Тернопільської міської ради (Серих, 2012).

Факт розмаїття областей мав на меті отримання більш репрезентативних висновків про загальні закономірності, характерні для досвіду естетичного виховання підлітків на уроках, у позаурочний та позашкільний час.

Розглядаючи *позицію А* з метою з'ясування об'єктивної оцінки упорядкованості системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти, а саме відповідність змісту, обсягу та характеру взаємодії можливостям ЗЗСО та ЗПО; відповідність змісту, обсягу та характеру інваріантної складової ЗЗСО інваріантній складовій ЗПО; планування виховних заходів відповідно до взаємозв'язку урочної, позаурочної та позашкільної діяльності; скоординованість та узгодженість планів ЗЗСО із діяльністю відділів ЗПО було проведено:

1) *вивчення та аналіз:*

– стану матеріально-технічної, інформаційної бази ЗЗСО та ЗПО, обладнання кабінетів;

- нормативно-правової документації ЗЗСО та ЗПО;
- Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти;
- програм з предметів художньо-естетичного циклу закладів загальної середньої, програм з виховної роботи класних керівників ЗЗСО;
- програм художньо-естетичного напрямку позашкільної освіти;
- календарно-тематичних планів учителів ЗЗСО та керівників гуртків ЗПО, календарних планів навчально-виховної роботи, планів роботи гуртків, секцій, факультативів класних керівників ЗЗСО, керівників гуртків і секцій, проведення масових заходів ЗПО;
- планів проведення заходів ЗЗСО (співвідношення циклів спаду та зростання емоційного навантаження (кількість та якість заходів) і планів класних керівників, планів м/о класних керівників, планів інших структур ЗЗСО із планами заходів ЗПО;
- навчально-методичних посібників та підручників з предметів художньо-естетичного циклу закладів загальної середньої та навчальних посібників ЗПО;
- 1267-ми уроків (5-9 класів) та занять гуртків з різних дисциплін (профілів) закладів освіти Сумської, Київської, Харківської, Тернопільської, Рівненської областей, м. Київ, м. Севастополь, м. Харків.

2) *анкетування* вчителів мистецьких дисциплін ЗЗСО, учителів 5-9 класів з різних предметів, вихователів, керівників гуртків основного та творчого рівнів закладів позашкільної освіти.

З'ясовано, що обладнання кабінетів, стан матеріально-технічної, інформаційної бази ЗЗСО та ЗПО в різних закладах відповідає різним кошторисам, які використовують певні статті для забезпечення освітніх послуг. Якщо аналізувати питання про забезпечення естетичної складової закладів освіти за 10 бальною шкалою (від 1 до 10), ступінь наближення від негативного до позитивного результату знаходиться на цифрі «4», що свідчить про неможливість якісного проведення естетико-виховної роботи в ЗЗСО. Заклади позашкільної освіти здебільшого розв'язують цю проблему за рахунок батьківських коштів або спонсорських асигнувань.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Основні питання нормативно-правової документації ЗЗСО та ЗПО, впровадження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, програм з предметів художньо-естетичного циклу закладів загальної середньої, програм з виховної роботи класних керівників ЗЗСО, програм художньо-естетичного виховання ЗПО, календарно-тематичних планів учителів ЗЗСО та керівників гуртків ЗПО, календарних планів навчально-виховної роботи, планів роботи гуртків, секцій, факультативів класних керівників ЗЗСО, керівників гуртків і секцій, проведення масових заходів ЗПО, планів проведення заходів ЗЗСО (співвідношення циклів спаду та зростання емоційного навантаження (кількість та якість заходів) і планів класних керівників, планів м/о класних керівників, планів інших структур ЗЗСО із планами заходів ЗПО, використання навчально-методичних посібників та підручників з предметів художньо-естетичного циклу закладів загальної середньої та навчальних посібників ЗПО було виявлено, застосовуючи *метод-аналіз* якості естетичного виховання під час *обміну досвідом* роботи:

- на *всеукраїнських семінарах* працівників управлінь освіти та керівників ЗЗСО та ЗПО;

- *обласних семінарах* заступників директорів ЗЗСО та ЗПО;
- керівників *методичних об'єднань* ЗЗСО та ЗПО;
- на *психологічних та педагогічних практикумах*;
- *засіданнях педагогічних рад*, нарадах;
- під час *педагогічної практики слухачів курсів* підвищення кваліфікації заступників директорів з навчально-виховної роботи, учителів мистецьких дисциплін, учителів-предметників, вихователів, педагогів-організаторів.

З'ясовано, що навчання ЗЗСО та ЗПО відбувається відповідно Державного стандарту базової і повної середньої освіти (*Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти*, 2011) (100% закладів), навчальних програм з предметів художньо-естетичного циклу закладів загальної середньої, які мають гриф МОН України (100% закладів). Календарно-тематичні плани учителів ЗЗСО та керівників гуртків ЗПО відповідають змісту, меті і завданням чинних програм, вони логічно побудовані, мають достатньо активні форми і методи роботи з учнями, вихованцями (100% закладів, задіяних в експерименті).

Вивчення питання про *планування виховних заходів відповідно до взаємозв'язку урочної, позаурочної та позашкільної діяльності* (розглядалася варіативна складова ЗЗСО та ЗПО) дозволило з'ясувати, що всі заклади, задіяні в дослідження, мають календарні плани навчально-виховної роботи, плани роботи гуртків, секцій, факультативів, плани роботи класних керівників ЗЗСО, керівників гуртків і секцій, плани проведення масових заходів ЗПО, які діють окремо в освітньо-виховному середовищі закладу загальної середньої або позашкільної освіти, це становить також 100%. Взаємозв'язок урочної та позаурочної, позашкільної діяльності насамперед відбувається хаотично, інтуїтивно, за власним смаком або уподобаннями класного керівника, вчителя або керівника гуртка, секції, факультативу.

Вивчення і аналіз та порівняння програм з виховної роботи класних керівників ЗЗСО, програм художньо-естетичного ЗПО, планів проведення заходів ЗЗСО (співвідношення циклів спаду та зростання емоційного навантаження (кількість та якість заходів), планів м/о класних керівників, планів інших структур ЗЗСО із планами заходів ЗПО дозволили зробити висновки, що, *скоординованість та узгодженість планів* ЗЗСО із діяльністю відділів ЗПО існує тільки у 3-х закладах (5,4%), що беруть участь в експерименті. Найчастіше це заклади загальної середньої освіти, в яких відбувається навчання у створених гуртках художньо-естетичного профілю, навчально-виховною базою яких є заклад позашкільної освіти.

Позиція Б (наявність згуртованого колективу педагогів ЗЗСО та ЗПО й учнів, вихованців; рівень розвитку колективних умінь учнів й вихованців ЗЗСО та ЗПО; рівень ідентифікації підлітка із закладом освіти, класом, гуртком, творчим об'єднанням, факультативом; наявність єдиних цілей і завдань колективу ЗЗСО та ЗПО) визначалася за допомогою декількох методів, а саме, *метода-інтерв'ю*, проведення якого переконливо засвідчило, що в результаті систематичного згуртованого колективного педагогічного впливу уроках, у позаурочній роботі можна досягти помітних позитивних зрушень у розвитку емоційної, інтелектуальної, духовної сфер підлітків. «Саме через систему естетичного виховання, згуртованість колективу, наявність єдиних цілей і завдань – засвідчує директор Михайлівської ЗОШ І-ІІІ ст. Лебединської районної ради Васильченко І.М. – наша школа досягла значних успіхів в організації виховної роботи, у формування естетичних понять, поглядів, переконань, виховання естетичних смаків, вироблення умінь підлітків розуміти

мистецтво, розвиток творчих здібностей. Багаторічний досвід роботи переконав мене, що поштовхом до розвитку творчих здібностей підлітків, колективних творчих умінь й компетентностей є створення емоційного настрою учнів відповідно до подій або людей, або якогось середовища». «Досвід роботи з естетичного виховання підлітків нашої школи поширюється в Польщі і став таким, що заслуговує широкого використання у закладах України» (Серих, *Взаємодія загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів*, 2014 а). На цьому етапі дослідження шляхом проведення конкурсу «Найкраща візитівка» було з'ясовано про існування емблеми, візитки ЗЗСО, ЗПО, гуртка, класного колективу, інших атрибутів – гімну, прапору, єдиної форми. Проведення конкурсу активізувало суб'єктів освітньої діяльності закладів освіти переосмислити цілі й завдання колективу ЗЗСО та ЗПО, намітити вектори покращення виховної роботи. Шляхом *опитування, бесіди* було встановлено рівень обізнаності педагогів ЗЗСО та ЗПО щодо питання єдиної методичної теми, річних завдань, стратегічної мети закладу освіти тощо. Більшість закладів уперше створювали поле для взаємодії ЗЗСО та ЗПО (31 заклад – 87,3%), що посилює увагу до створення єдиного згуртованого колективу педагогів ЗЗСО та ЗПО й учнів, вихованців; розвитку колективних умінь учнів й вихованців; визначення єдиної мети, цілей і завдань взаємодії.

Для з'ясування *позиції В* (інтеграція виховних впливів: здійснення виховання «великими дозами», створення структурних елементів системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків, сумісні заходи ЗЗСО й ЗПО, раціональний розподіл заходів за часом) було використано результати інспекторських *перевірок, довідок, звітів* про роботу закладів загальної середньої та позашкільної освіти, де розглядалися питання наявності проведення масових, тематичних заходів, ефективності планів виховної роботи. Було зроблено аналіз роботи гуртків, інших творчих об'єднань ЗЗСО та ЗПО (*конспекти уроків з мистецьких дисциплін, обов'язкових домашніх завдань з теорії та практики естетичного виховання та педагогічної взаємодії ЗЗСО та ЗПО*); проведено *опитування* учнів з вивчення матеріалів дитячої творчості (участь підлітків у різноманітних конкурсах); проаналізовано розклад виховних заходів ЗЗСО та ЗПО; роботи гуртків, МАН та ін., що в цілому дозволило оцінити рівень інтеграції виховних впливів на підлітків.

Аналіз якості виховних впливів і готовності педагогів до реалізації завдань естетичного виховання підлітків загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів, зазначений в позиції В, був проведений під час *бесід* з педагогами, у яких з'ясовано ступінь реалізації завдань естетичного виховання у навчальних програмах, підручниках та на уроках з різних навчальних дисциплін; методи, прийоми, що застосовують учителі під час урочної та позаурочної роботи.

«Усі навчальні предмети, поряд з передачею дітям основ наук, – зазначає з цього приводу Л. Бучок, – своїми специфічними засобами вирішують завдання естетичного виховання» (Бучок, 2018, с. 398). У ЗЗСО цьому сприяє творчий підхід до реалізації навчально-виховних цілей кожного навчального предмету, виразність слова вчителя, його зовнішній вигляд, манера спілкування, відбір наочного матеріалу тощо. У зв'язку з цим було проведено *експрес-опитування* педагогів (додаток Б. 10): – який рівень визначення в різних навчальних предметах (дисциплінах художньо-естетичного циклу) (поряд із навчальними та розвивальними) виховних цілей та завдань естетичного виховання підлітків;

– чи задовольняє вас зміст вивчення навчального матеріалу на уроках образотворчого, музичного мистецтва для естетичного виховання учнів;

- чи озброюєте ви підлітків елементарними художньо-естетичними знаннями й уміннями;
- чи надає зміст цих знань підліткам розуміння естетичних цінностей (прекрасного, комічного, трагічного тощо);
- як зміст матеріалу про прекрасне в навколишній дійсності й мистецтві, питання й завдання до нього сприяють інтегрованому впливу на підлітків, їх особистісному розвитку, емоційно-чуттєвої, пізнавальної сферам, формуванню елементарних творчих проявів, вмінню працювати в групі, взаємодіяти тощо;
- як впливає освітнє середовище на естетичне виховання підлітків;
- чи впливає на естетичне виховання підлітків особистість педагога (його харизма, зовнішній вигляд, манера спілкуватися тощо);
- які естетичні важелі мають: зміст, ілюстрації, оформлення підручників;
- чи відвідують учні вашого класу заклади позашкільної освіти;
- чи допомагає відвідування закладів позашкільної освіти підліткам у навчанні й набутті розуміння змісту естетичних категорій;
- у чому ви бачите можливості ПО в естетичному вихованні підлітків.

Даючи відповіді на експрес-запитання, учителі стверджували, що «у школі інформаційна перевантаженість учнів» (А. В.), «можна було б зменшити кількість теоретичних відомостей з різних галузей знань (Г. Ф.), «навчальний матеріал на уроках не може в повній мірі задовольнити естетичний розвиток учнів», «інтегрований вплив відбувається тільки на уроці інтегрованого курсу «Мистецтво» (С. П.), «естетичне виховання – поняття широке, включає і вимоги до зовнішнього вигляду особистості, (одяг, зачіска), це і краса природи, і естетика приміщень. Взагалі естетичне виховання починається з сім'ї» (В. В.), «спілкування з мистецтвом повинно приносити дитині величезну радість» (Л. В.), «більше часу потрібно віддавати практичній роботі, спілкуванню, знайомству з різними видами й жанрами мистецтва» (І. І.) та ін. За цими експрес-відповідями можна зробити тільки попередні висновки, які в подальшому корегуватимуться (додаток Б. 10).

Позиція Г (ступінь наближення системи ВЗ ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків до поставленої мети; створення умов для естетичного виховання підлітків; наявність творчих здібностей підлітків; рівень упровадження особистісно орієнтованого підходу до учнів) визначалася завдяки вивченню та аналізу матеріально-технічної бази ЗЗСО та ЗПО, наявності допоміжних служб (психолог, соцпедагог), які надавали кваліфіковану психолого-педагогічну допомогу підліткам; аналізу і самоаналізу відвіданих виховних заходів; анкетуванню, виконаним малюнкам і творчим проєктам підлітків. Опитування суб'єктів освітньо-виховного процесу ЗЗСО та ЗПО проводилось з метою визначення наявності впровадження системи особистісно орієнтованого навчання та аналізу участі підлітків ЗЗСО та ЗПО в плануванні й організації роботи клубів, секцій, гуртків, свят, ін. У всіх закладах, які задіяні в експериментальній роботі, існують посади психолога і соціального педагога (100%), але ці ж (100%) не проводять цілеспрямовану роботу щодо наближення системи взаємодії закладів ЗЗСО та ЗПО до ефективної естетичної вихованості підлітків. Суб'єкти освітнього процесу ЗЗСО та ЗПО про створення системи взаємодії означених закладів, ступінь наближення цієї системи до поставленої мети дізналися від авторів дослідження вперше, хоча сприйняли позитивно (34 заклади – 91,8%) й активно долучилися до дослідницького пошуку.

Для з'ясування *позиції Д* (виявлення стилю стосунків в ЗЗСО та ЗПО, самопочуття підлітків та його соціальної захищеності; емоційної насиченості життя колективу; зняття фізичної і психологічної напруги під час естетичної діяльності та наявності загального психологічного клімату в ЗЗСО та ЗПО) виявилось достатнім проведення *спостереження* за манерою спілкування таких груп: «директор – учитель (керівник гуртка)», «учитель – учитель», «учитель – учень», «учень – учень», «вихователь – вихованець», ін. У деяких випадках (12 – 32,5%) спостереження за різними групами спілкування дали позитивний результат, але в більшості закладів (25 – 67,5%) таке спостереження носило суто візуальний, частіше суб'єктивний характер. Вивчення й аналіз документації щодо роботи з дітьми, що потребують додаткової уваги (пільговим контингентом); роботи з обдарованими дітьми; моніторинг творчої діяльності; *відвідування виховних заходів; анкетування «Психологічний клімат школи, класу»; написання твору-роздуму «Школа в моєму житті» та «Палац дітей та юнацтва в моєму житті»; аналіз роботи психолога та соціального педагога.* Відвідування заходів, анкетування та написання творів-роздумів принесли більш позитивні результати, про гарний психологічний клімат доводиться говорити в 78,3% – 29 закладів; решту становлять заклади, які наближаються до більш позитивного бачення життя свого колективу, готові до змін, зняття психологічної напруги та виявлення доброзичливого стилю стосунків (21,6% – 8 закладів).

Посилаючись на досвід Є. Степанова (Степанов, 2004) за *позиціями А-Д* було розроблено авторський варіант відповідних анкет для педагогів, підлітків, батьків (таблиці 5, 5.1, 5.2) (додаток В. 5). Опитуваним необхідно було прочитати певні твердження та за допомогою шкали оцінок висловити ступінь свого погодження з ними:

4 бали – цілком погоджуюсь;

3 бали – погоджуюсь;

2 бали – важко сказати;

1 бал – не погоджуюсь;

0 балів – цілком не погоджуюсь.

Загальний коефіцієнт погодження встановлено за формулою:

$$\frac{n_1 + n_2 + \dots + n_i}{N \times i}$$

де n_{12j} – сума балів кожного респондента, N – кількість питань в анкеті, i – кількість респондентів.

Відповідно до отриманих результатів встановлено ступінь задоволеності педагогів (учнів, батьків) естетико-виховною діяльністю в ЗЗСО та ЗПО та своєю співучастю в цьому процесі:

$K > 3$ – високий (В);

$2 < K < 3$ – середній (С);

$K < 2$ – низький (Н).

Проаналізувавши аспекти естетико-виховної діяльності у взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, зазначаємо, що загальний коефіцієнт задоволеності (у балах) серед педагогів ЗЗСО становить 2,5; ЗПО – 2,8, що виявляє у ЗЗСО – Н ступінь задоволеності; ЗПО – С. Загальний коефіцієнт задоволеності (у балах) серед підлітків ЗЗСО становить 2,1, ЗПО – 3,4; що становить у ЗЗСО – Н ступінь задоволеності, у ЗПО – С. Загальний коефіцієнт задоволеності (у балах) серед батьків підлітків ЗЗСО становить 2,3, ЗПО – 3,4; що відповідно показує Н ступінь задоволеності батьків ЗЗСО і ЗПО – С, що дає

змогу стверджувати про необхідність, актуальність і доцільність створення системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО, яка підвищить естетичну вихованість підлітків.

Відповідно до *позиції Е* аналіз рівня естетичної вихованості підлітків проводився за визначенням наявності моделі взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків та відповідності цієї моделі реальному результату – естетичній вихованості підлітків. З цією метою застосовувалися інструменти оцінювання – *аналіз статуту закладу, інноваційної діяльності, участі в наукових регіональних проєктах й іншої документації*, які підтвердили міркування про існування моделі взаємодії ЗЗСО та ЗПО та відповідності її реальному результату – ЕВ підлітків. 100% закладів освіти, що брали участь в експерименті, такої моделі не мають, а прагнення закладів освіти до систематичного естетичного виховання підлітків мають 34 заклади (91,8%), оскільки проводяться заходи з естетичного виховання на достатньому і високому рівні, але окремо в закладах загальної середньої та позашкільної освіти. Про це свідчать *спостереження, анкетування й опитування; аналіз учнівських робіт, творів-есе, твір-роздум «мистецтво в моєму житті», методика недописаних речень та ін.* Своєю чергою естетичну вихованість підлітків визначали за *діагностичним комплексом* (побудованим за власною методикою). Так, було проаналізовано й діагностовано в підлітків ЗЗСО та ЗПО *вираження потреби та здатності сприймати красу; виявлення власного естетичного ставлення до мистецтва, життя; коригування міри власних емоційних вражень; вираження власних оцінок у процесі аналізу, комунікації, взаємодії; наявність ознак інтересу, потреби до мистецтва, спілкування, взаємодії й відображення необхідних набутих знань, умінь; спроможність до порівняння, узагальнення, аналізу набутих знань, умінь; вираження ціннісного ставлення до творів мистецтва; наявність бажання набутти художньо-естетичного досвіду, ознак майстерності; готовність, участь підлітків у груповій творчій діяльності; виявлення уміння спілкуватися, взаємодіяти.*

Визначені, на нашу думку, чіткі й продумані запитання, які містилися в анкетах та опитувальниках для молодших і старших підлітків. Слід наголосити, що прогнозовано респонденти цих вікових груп до кінця експерименту перейдуть до іншої вікової групи. Для нас таке вирішення питання є доцільним, оскільки ми зберігаємо чистоту експерименту. Відповідно до позиції Е, естетична вихованість підлітків характеризується виконанням обов'язкового мінімуму змісту основних освітніх програм, вимогами до рівня освітньої підготовки учнів, які унормовані в державному стандарті загальної і повної середньої освіти, програмі «Мистецтво» для ЗЗСО та програмах художньо-естетичного напрямку позашкільної освіти, затверджених МОН України.

У контексті педагогічної взаємодії між навчальними предметами та *виявлення власного ставлення до мистецтва і життя та вираження потреби та здатності сприймати красу* підліткам пропонувалося скласти *твір-роздум «Мистецтво в моєму житті»*. Наведемо приклади фрагментів цих творів:

1. Аліна К.: «Мистецтво завжди було і є невід'ємною частиною життя українців, сумчан. Мене дуже хвилюють твори митців, які містяться в Сумському художньому музеї імені Н. Х. Онацького. Вони майстерно написані, є високохудожніми. Однак члени моєї родини не часто відвідують Сумський художній музей і отримують насолоду та гарний настрій від творів мистецтва не в музеї. Зараз все можна побачити по телевізору або в комп'ютері, то не має потреби ходити до музею».

2. Дарина В.: «Мій сусід, Володимир Хорунжий, заслужений артист України. Від відомий сумчанин, українець, він вболіває за театральне мистецтво, щодня із задоволенням ходить до театру і розповідає нам про театр, якщо ми його попросимо. Він часто розповідає нам про нові вистави і запрошує нас на прем'єри. Ми пишаємося тим, що поряд з нами мешкає така людина».

3. Максим С.: «Мій друг, з яким я щодня ходжу до школи, не з книг і телевізора знає про образотворче мистецтво. Його батько заслужений художник України, Олександр Чередниченко. Я щасливий, коли заходжу до нього додому і бачу, як працює його батько. Які дивні кольори на його роботах, яка чудова весняна зелень, який крижаний Псел узимку, а головне я отримую задоволення і мені також хочеться намалювати якийсь подібний пейзаж чи натюрморт».

4. Тетяна Р.: «Моя мама працює викладачем на кафедрі культури Вищого училища культури і мистецтв ім. Д. Бортнянського, тому я змалку «проїнялася» мистецтвом. Мама добре знається на загальносвітовій і національній культурі, особливо полюбляє розробляти хореографічні та театралізовані дійства. Я була з мамою на концерті хореографічних колективів в театрі драми та музичної комедії ім. М. Щепкіна. Мені дуже сподобалося».

5. Марина К.: «Мені дуже подобається відвідувати зразкову студію образотворчого мистецтва в Палаці дітей та юнацтва м. Суми. Я пишаюся нашим керівником, В. Коздровською. А нещодавно я дізналася, що вона народний майстер, член Національної спілки майстрів, вирізує витинанки, які такі вишукані, тоненько-тоненько вирізані і візерунки на них нагадують життя українців, їх надії і сподівання на майбутнє. Я милуюся витинанками і стає на душі легко і спокійно».

6. Валерій Р.: «Я маю заповідну мрію. Хочу бути «золотим голосом України». У мене є приклад, Л. Вівсюк, товариш моєї сестри став співаком. Для здійснення моєї мрії потрібно навчатися у Сумському педагогічному університеті імені А. С. Макаренка на мистецькому факультеті або в музичному училищі. Іноді я, навіть, відчуваю себе співаком і, обов'язково, ним стану». Я буду виконувати українські пісні та прославлятиму Україну в цілому світі».

7. Віктор Х.: «Я просто дуже люблю слухати музику. Класичну, популярну, джаз, рок. Тоді у мене гарний настрій, я хочу швидко рухатися, робити багато різної роботи, допомагати людям, дарувати гарний настрій. І від того я відчуваю себе щасливим».

За результатами написання творів-есе респонденти виявляли: власне естетичне ставлення до мистецтва, оцінювали зміст твору та здійснювали інтерпретацію мистецьких творів, демонстрували розуміння мистецтва в житті людини та суспільства. *В ЕГ були об'єднані підлітки ЗНЗ, загалом 632 учні (322 і 310) 5 класів та 8 класів, КГ становила 618 респондентів ПНЗ.* Підлітки виявили оцінні судження – 34,6 % респондентів експериментальної групи (далі ЕГ) та 33,5 % респондентів контрольної групи (далі КГ), естетичну оцінку та естетичний відгук висловлюють підлітки 37,2 % ЕГ та 38% респондентів КГ, екзистенціальне переживання (базові почуття, емоції, стани, пов'язані з основами існування людини в світі, або з його екзистенцією) проявляють 58,1 % респондентів ЕГ та 57,7 % респондентів КГ, переживання стану радості буває у 37,5 % респондентів ЕГ та 38,4 % КГ, навички взаємодії розвинені у 49, 7 % респондентів ЕГ та 50,1 % КГ. Було розроблено 9 анкет-опитувальників. За анкетною №1 (додаток Б. 1) визначалася здатність підлітків до естетичної діяльності, а також заохочення до естетичної діяльності в ЗЗСО. Поряд з цим підлітки вказували причини задовільної або незадовільної уваги щодо результатів естетичної

діяльності в художньо-естетичній діяльності. В опитуванні брали участь ЕГ (1, 2) і КГ (1,2) молодші і старші підлітки. Відповіді подано в таблицях 4.1; 4.2 у % (додаток В. 4).

Аналіз виявлення наявних ознак інтересу й потреби до мистецтва показав, що 71% опитуваних ЕГ та 58% опитуваних КГ вважають, що мистецтво є пріоритетним у наш час. Висловлюючи своє розуміння щодо призначення мистецтва, підлітки в основному називають: «викликати в людини бажання творити» 36% респондентів ЕГ та 80% респондентів КГ; «у наданні людині насолоди» – 41,1% підлітків ЕГ та 16% вихованців гуртків КГ; у створенні предметів краси або у створенні красивих речей (яскравих, одноколірних, різноманітних, вишуканих, оздоблених, декорованих, інкрустованих тощо) 22,8% опитуваних ЕГ і тільки 4% опитуваних КГ. Наголошуємо, що респонденти ЕГ на друге запитання давали декілька відповідей, що склало загалом 100%, а деякі вихованці КГ не дали жодної відповіді – 2,83%. Виявляючи своє ставлення до мистецтва, серед видів сучасного мистецтва підлітки ЕГ та КГ називають «сучасні танці», «абстракцію», «квілінг», «декупаж», «брейк», «реп», «брейк-данс», «хіп-хоп», «стріт-данс», «бальні танці», «кіно», «бісероплетіння» та ін. Зауважимо, що респонденти не називають, які саме види чи жанри ОМ, ММ, кіно є найбільш сучасними, новітніми, а які є класичними. Сучасні види мистецтва зазначають 6% респондентів ЕГ та 15,0% – КГ, не називають – 43,5% опитуваних ЕГ і 58,0% – КГ. Надаючи оцінку поведінці людини, естетично-виховану – у загальній масі людей підлітки вирізняють за поведінкою – 48,8% респондентів ЕГ та 68,0% – КГ; за поведінкою, поставою, манерою говорити – 47,2% респондентів ЕГ та 21,5% – КГ; за зовнішністю, одягом – 5,0% респондентів ЕГ та 10,5% – КГ. Слід зауважити, що підлітки КГ естетично виховану особистість у загальній масі людей вирізняють не за одним, а за двома-трьома показниками, відсоток становить 99,2. Ознаки інтересу, потреби в мистецтві, спілкуванні з однолітками, підлітки зазначали, відповідаючи на запитання «Чи зголосилися б Ви взяти участь у шкільному концерті, виставі, показі мод, конкурсі художньої творчості тощо?» опитувані відповіли: «Так» – 81,3% опитуваних ЕГ та 100% – КГ, «Ні» – 17,6% респондентів ЕГ, «Не знаю, не думав про це» – не відповів жоден респондент ЕГ та КГ. За кожну відповідь а) респонденти отримали 3 бали, б) – 2 б. с) – 1 б. першого-п'ятого запитань. Сума балів склала число, яке дорівнювало визначеному рівню здатності вихованця до естетичної діяльності: 14-15 б. – високий рівень; 13-10б. – достатній рівень; 9-5б. – недостатній рівень. Результати унаочнюємо в діаграмі (рис. 4.1) (додаток В. 4) – порівняння відповідей ЕГ та КГ.

Для виявлення наявності ознак інтересу до мистецтва, до взаємодії і спілкування, вираження найістотніших причин, за яких: брати участь в естетичній діяльності, поповненні своїх знань та умінь в ЗПО застосована анкета №3, у якій респонденти давали відповіді на запитання (додаток Б. 3). Так, 632 (322 молодші підлітки, 310 старших підлітків) респонденти ЕГ та 618 – КГ сформулювали свої відповіді щодо естетичної цінності та інтересу до мистецтва; на запитання №1 позитивно відповіли 514 респондентів ЕГ та 525 – КГ. Кількість цих відповідей подаємо в таблицях 4.3; 4.4 у % (додаток В. 4). Гармонійним вважають оточуючий світ 64 % респондентів ЕГ та 79 % – КГ, їх задовольняє оточення, вони зазначають його гармонійним, красивим і змінювати нічого не бажають. Хотіли б покращити світ навколо себе 85 % підлітків ЗНЗ і всього 32 % респондентів ПНЗ виявляють таке бажання. Більшість опитуваних бажають відвідувати мистецькі заходи, позитивні відповіді надали 62 % респондентів ЕГ та 69 % респондентів КГ.

Для виявлення респондентами власного естетичного ставлення до мистецтва і значення мистецтва в житті було сформульоване запитання «Які б мистецькі заходи Ви

охоче відвідали?» опитувані відповіли: «*виставки*» – 27% учнів ЕГ та 32% – КГ, «*кіно*» – 54% учнів ЕГ та 47% – КГ, «*театр*» – 14% учнів ЕГ та 16% – КГ, «*опери, музеї, балети, концерти*» – 5% учнів ЕГ та 5% – КГ. Це дозволяє зробити висновок про те, що респонденти обізнані зі змістом проведення мистецьких заходів, але більше схиляються до перегляду кінофільмів, комп'ютерного он-лайн. На запитання «*Чому б Ви віддали перевагу, якщо б Вам запропонували подивитися..?*» опитувані обирали із: перегляду спектаклю, художньої виставки, відвідання філармонії; фільму, телепередачі; відвідування показу мод, дискотеки; або замінити відпочинок читанням цікавої книги. 27% респондентів ЕГ та 43% – КГ відвідали б із задоволенням філармонію, театр, переглянули спектакль або художню виставку; 32% респондентів ЕГ та 26% – КГ віддали перевагу перегляду фільму або телепередачі; 29% респондентів ЕГ та 26% – КГ із задоволенням відвідали показ моделей або сходили на дискотеку; і тільки 12% респондентів ЕГ та 5% – КГ замінили відпочинок читанням улюбленої або цікавої книги. Подані цифри показують, що підлітки не мають особливого бажання набувати естетичний досвід, не зацікавлені в мистецтві та естетичній діяльності.

У визначенні спроможності підлітків до порівняння, узагальнення, аналізу набутих знань (у когнітивно-пізнавальному зрізі) підлітки також демонструють певні труднощі. Так, потрібно було дати аргументовані відповіді, вказавши улюбленого художника, композитора, режисера, актора, поета або письменника. Учні називають відомих митців Л. да Вінчі, В. Васнецова, М. Приймаченко без аргументів (45% респондентів ЕГ та 47% – КГ); аргументують власну позицію 21% респондентів ЕГ та 32% – КГ. Опитуваним подобається стиль, фарби, колорит, зміст зображення на полотнах, зрідка композиційний задум та ін. Виникають труднощі навіть у підлітків ЗЗСО, що опановують ці знання як програмовий матеріал на уроках образотворчого та музичного мистецтва 21% учнів ЕГ та 1% підлітків КГ. Зовсім не знають художників 13% респондентів ЕГ та 16% – КГ. Серед улюблених композиторів опитувані називають С. Прокоф'єва, В. Моцарта, Е. Грига, П. Чайковського без аргументації (48% учнів ЕГ та 58% – учнів КГ); 20% респондентів ЕГ та 16% – КГ називають улюбленого композитора, аргументуючи власну відповідь, але найчастіше відповідають: «*Подобається, бо в нього дуже гарна музика*»; виникають труднощі у 20% підлітків ЕГ та 16% – КГ; не називають композиторів 12% ЕГ та 10% – КГ. Улюбленого режисера, актора й виконавця переважна більшість респондентів (55%, 53%, 59%, 49%) також називають без аргументування, не називають – відповідно 16%, 17% опитаних ЕГ та 10%, 5% – КГ. Улюбленим поетом більшості респондентів КГ (63%) та ЕГ (47%) є Т. Шевченко. Основним аргументом опитувані називають те, що «*він пише дуже гарні вірші*». Узагалі не називають поетів та письменників 15% респондентів ЕГ та 13% – КГ. Це свідчить про те, що такі підлітки заздалегідь бояться визначити власне ставлення, мати власну думку, висловитися. Результати зрізів за останніми запитаннями ураховані у формувальних естетичних впливах.

Для виявлення спроможності узагальнення набутих знань, розуміння підлітками сутності видів та жанрів мистецтва було розроблено анкету №4 (додаток Б. 4), № 6 – для визначення ціннісного ставлення підлітків до вивчення навчальних дисциплін (додаток Б. 6), бо саме, вивчаючи фактичний матеріал, естетичні поняття, терміни, підлітки набувають вищого рівня естетичної вихованості. Так, респонденти мали відповісти на запитання й записати відповіді, класифікуючи їх за 3-ма показниками, а саме, як підліток: а) глибоко розуміє зміст питання; б) частково розуміє; в) не розуміє. Остаточну кількість відповідей показуємо в 4.5; 4.6 у відсотках (додаток В. 4). 38,6% респондентів ЕГ та КГ зазначають, що

більше всього їх приваблює в художніх творах, передають зміст «своїми словами», переказують, додають образні вислови, метафори тощо. Натомість, переважна більшість респондентів КГ (228; 218) та ЕГ (267; 293) не визначають засобів виразності мистецтва, називають безглузді речі. Це показує низький рівень обізнаності в мистецькій термінології й низький рівень опановування навчальної програми. До засобів виразності графіки (графіті) відносять «балончик із фарбою», що свідчить про незнання основних засобів виразності графіки (хоча мали отримати ці знання в початкових класах), про неналежне викладання образотворчого мистецтва.

Більшість респондентів як ЕГ, так і КГ не знають, що таке комп'ютерна графіка і як вона впливає на мистецтво й естетичне виховання. Близько 50% респондентів не пояснюють засоби виразності сценічного мистецтва, музики, хореографічного мистецтва (становить 46,7 % опитаних). Унаслідок цього, більшість респондентів, а саме, 45,8% ЕГ та 47,8% – КГ вважають дискотеку видом мистецтва; ці ж респонденти відносять до виду мистецтва дефіле.

Для вираження *ціннісного ставлення до вивчення мистецтва* (додаток Б. 6) респонденти відповідали на запитання: «де можна розширити коло свого спілкування, з мистецтвом зокрема»? а також «Чи вважаєте ви, що сучасний учень має бути освіченою, всебічно розвинутою особистістю?» і «Чи є головними культура й освіта у Вашому житті?». Підлітки мали відповісти: «так», «ні», «не зовсім», а далі висловлювали думку про те, яке місце серед інших предметів займає предмет «Мистецтво» та чи пов'язаний цей предмет з історією, мовою, літературою. Мали визначити, яке місце займає предмет «Мистецтво»: головне; основне, але не головне; останнє; тимчасове; середульше. *Про готовність брати участь у колективній художньо-естетичній діяльності і реалізувати себе* в мистецтві респонденти записували у відповідях на запитання «З яких видів мистецтв ви відчуваєте потребу поглиблення знань?», а запитання «Які обставини, на ваш погляд, впливають на визначення поняття прекрасного?» було уточнене додатковими відповідями й учні мали вибрати – з поданих 12-ти: 1) епоха; 2) національний фактор; 3) раса; 4) релігійна приналежність; 5) мода; 6) індивідуальні риси особистості; 7) психологічні особливості особистості; 8) природа; 9) музична культура; 10) етнічні традиції, цінності; 11) матеріальне середовище; 12) фізична спрямованість особистості. Визначення й поняття, які були не зрозумілі п'ятикласникам, учителям-експериментаторам доводилось розтлумачувати питання опитувальника перед опитуванням.

Для визначення вираження власних оцінок у процесі аналізу мистецтва було сформовано запитання: «Визначте ознаки, які, на вашу думку, найяскравіше визначають естетичний потенціал будь-якого предмета, яке було розташоване в таблиці, де учні мали підкреслити потрібне або додати у вільних рядках власну думку щодо естетичного потенціалу того чи іншого предмета. «Чи можна за допомогою мистецтва, різних його видів та жанрів доповнити, зробити предмет цікавішим, і для чого це потрібно». Підсумовуючи відповіді, аналіз кількісних відповідей респондентів ЕГ та КГ, зведені результати подаємо в таблицях 4.7 та 4.8. (додаток В. 4). Незважаючи на усвідомлення підлітками того, що сучасний учень має бути освіченою, всебічно розвинутою особистістю (83,1% опитуваних ЕГ та 76,3% учнів КГ), головним у світі називають культуру й освіту 67,4% респондентів ЕГ та 47,4% – КГ; віддають головне місце предметам мистецтва, які пов'язані також з історією, мовою, літературою 19,3% учнів ЕГ та 39,5% – КГ, але, при цьому, віддають основне, не головне місце цим предметам відповідно 57,8% ЕГ та 47,4% КГ. Більшість підлітків вважають мистецькі дисципліни основними в естетичному вихованні і їх достатньо

вивчається в їх класі для підвищення їх естетичного рівня – 83,1% ЕГ та 71% – КГ. Однак, відчувають потребу в поглибленні знань з мистецтва в ЗПО 46,9% респондентів ЕГ та 78,9% – КГ. При цьому виникає плутанина в підлітків між видами мистецтва, хоча називають мистецькими предмети такі, як музика, *«бо з пісень можна дізнатися більше»*, образотворче мистецтва, скульптура, архітектура, сучасні танці, театр. Поряд з мистецькими предметами називають іноземні мови, математику, історію, фізичну культуру, літературу. Підлітки вважають, що потрібно включати в інші, немистецькі уроки музичні, театральні, хореографічні, кіно фрагменти та інші для того, щоб не тільки *«краще запам'ятовувати навчальний матеріал, але й отримували насолоду й задоволення»*. На визначення поняття прекрасного впливають, на думку респондентів ЕГ (54,2%) та КГ (42,1%), мода, індивідуальні риси особистості; матеріальне становище, відповідно – 47,4% ЕГ та 31,5% КГ; епоха і національний характер – 8,4% респондентів ЕГ та 26,4% – КГ. Незначний відсоток підлітків ЕГ та КГ виявляють власне естетичне ставлення, називаючи факторами впливу на визначення поняття прекрасного природу, релігійну приналежність особистості, етнічні цінності та традиції, фізичну підготовку й спрямованість особистості тощо.

Характеризуючи стиль стосунків суб'єктів взаємодії, підлітки розповідали про те, як вони сприймають (оцінюють) педагога під час занять, його особисті якості, професіоналізм, уміння співпрацювати з учнями; зацікавити їх своїм предметом; чи проводять учителі уроки жваво; об'єктивно оцінюють знання, уміння учнів; чи здатні викликати в учнів почуття задоволення, радості та ін. (додаток Б. 7). Аня С. розповіла, що *«Учителі зрозуміло викладають матеріал на уроці»*; Костя П. – *«Переважно вчителі переконливо викладають матеріал»*; Софія Ф. – *«Уроки Ганни Петрівни у мене викликають почуття задоволення. Мені дуже гарно на її уроках»*; Толя К. – *«У нас не буває нудних і нецікавих уроків»*, Ілля С. – *«Учителів, які закохані в свою справу, у нашому класі декілька – Оксана Іванівна, Лариса Григорівна»*. Отже, учні бажають бачити навчання цікавим, а педагогів – професіоналами. Кількісні показники показуємо в таблицях 4.9, 4.10. (додаток В. 4)

Виявляючи уміння спілкуватися і взаємодіяти з усіма учасниками освітньо-виховного процесу, респонденти виконували творчі проєкти та колективні творчі справи (КТС) на визначення кращої класної кімнати; брали участь у конкурсі на «Краще шкільне подвір'я». Поряд з розробкою проєктів, учні давали відповіді на запитання *«Чи задовольняє Вас кольоровий та світловий фони кабінетів, де ви навчаєтесь?»*, *«Чи забезпечено чистоту, порядок у навчальних кабінетах вашого закладу?»*, *«Чи раціонально розміщено навчальне обладнання у кабінетах, де ви навчаєтесь?»*, *«Чи раціонально розміщені наочні посібники в кабінетах?»*, *«Чи є в кабінетах композиції з живих квітів?»*, *«Чи прикрашені кабінети художніми виробами вчителів, учнів?»*, *«Чи є важливим для вас оформлення кабінетів вашого закладу в кольорі?»*, *«Чим подобаються вам речі, що знаходяться в навчальному кабінеті»*.

За результатами опитування встановлено: кольоровий і світлий фони навчальних кабінетів задовольняють 99,8% підлітків ЕГ (1), 80,1% – ЕГ (2) та 97,3% – КГ. Чистота й порядок у навчальних кабінетах підтримується в закладах освіти, де навчаються респонденти ЕГ, відповідно 90% (2), 81,0% (1) та 97,0% – КГ. Раціональним розміщення навчального обладнання в класних кімнатах вважають 88,1% (2), 80,0% (1) підлітків ЕГ та 97,4% – КГ. У кабінетах є живі кімнатні квіти та композиції з них: так висловились 85,1% (2), 96,2% (1) респондентів ЕГ та 97,3% – КГ. Творчими виробами вчителів та учнів прикрашені кабінети у 89,0% (2), 96,0% (1) та 92,1% опитуваних КГ, що також становить орієнтовно однакову

кількість. Оформлення навчальних кабінетів є важливим для підлітків, у яких вони навчаються ЕГ (86,1% (2), 94,0% (2) та КГ (92%). Активним кольорам в інтер'єрі, у навчальній, творчій діяльності віддають перевагу 54,7% (2), 51,1% (2) підлітків ЕГ та 52,3% – КГ, що становить практично однакий відсоток опитуваних. Заспокійливим кольорам в інтер'єрі віддають перевагу 44% (2), 34,4% (1) підлітків ЕГ та 31,7% – КГ. Кольорам, наділеним лікувальними властивостями, віддають перевагу 2,9% (1), 15,1% (1) підлітків ЕГ та 15,8% – КГ, що свідчить про те, що опитувані недооцінюють роль кольорів та речей, меблів в інтер'єрі.

Серед відповідей визнають необхідним вибір кольорів меблів, побутових та навчальних приладів, штор, шпалер, жалюзі тощо, 65,1% (2), 44,2% (1) респондентів ЕГ та 52,4% – КГ; якості матеріалів, фактурі, структурі тканини, деревини, пластмаси тощо віддають перевагу 23,5% (2), 4,3% (1) респондентів ЕГ та 31,6% – КГ. І лише 12,1% (2), 13,1% (1) респондентів ЕГ та 16,1% – КГ віддають перевагу необхідності речей, які знаходяться в кабінетах.

Підсумки прибирання шкільних кабінетів висвітлюються на «Екранах чистоти» у більшості закладів (90,1%, 88,2% – ЕГ 1, 2; 97% – КГ). Порівняння відповідей ЕГ та КГ та результати виконання проєктів «Краща класна кімната» унаочнюємо в діаграмі (рис. 4.2, додаток В. 4). Отримані результати опитування засвідчують, що підлітки в більшості прагнуть перетворити освітнє середовище за законами краси, проте, участь у його створенні беруть періодично 24% (1), 20% (2) респондентів ЕГ та 42,2% вихованців-респондентів ЗПО КГ. Активну участь беруть підлітки ЗЗСО ЕГ 40% (1), 26% (2) та КГ 18%, що свідчить про те, що вчителі мають свідоміше підходити до створення естетичного середовища, проводити *бесіди, екскурсії* тощо. За результатами конкурсу *малюнків* на створення дизайну шкільного подвір'я, дії підлітків ситуативні, беруть участь у конкурсі близько 2% респондентів. Питання з естетичного виховання інколи обговорюються на *виховних заходах* у 24,1% старших підлітків, 39% молодших та 31,6% респондентів КГ; зовсім не обговорюються в 74,6% ЕГ (2), 41% (1) та 52,6% респондентів КГ. Слід зазначити, що респонденти ЕГ (2) більш свідомо ставляться до розвитку власної естетичної культури, чіткіше усвідомлюють поняття «естетичне виховання».

Запитання: «Як часто на уроках, у позаурочний час вчителі наголошують на значенні естетичного виховання в житті дитини?» змусило відповісти підлітків, що вчителі та класні керівники на уроках, у позаурочний час «не акцентують увагу на значенні естетичного виховання». Тільки 2,4% учителів розповідають підліткам і батькам про значення закладів позашкільної освіти в естетичному розвитку дитини, саме у ЗПО діти можуть отримати додаткові знання й уміння з мистецтва, показати кращі результати з художньо-естетичної діяльності, виявити потребу реалізуватися, розширити коло свого спілкування.

Не проявляють зацікавленості підлітки до відвідування музеїв, галерей, виставок, театрів, історичних і краєзнавчих місць, організації зустрічей з діячами мистецтва. Опитувані відповіли позитивно (часто) 21,7% (ЕГ) та 22,3% (КГ); негативно (не організовуються) – 34,5% – ЕГ та 44,8% респондентів КГ. Отже, відсоток позитивних і негативних відповідей рівнозначний.

Для виявлення готовності, участі підлітків у груповій, колективній творчій естетичній діяльності, а саме, до участі в різноманітних конкурсах учнівської творчості, у прибиранні приміщень, території – опитувані давали неоднозначні відповіді. 30,4% респондентів ЕГ та 31,2% респондентів КГ із задоволенням взяли б участь у різноманітних конкурсах учнівської творчості, хоча із задоволенням займаються прибиранням класу, території 64,1% ЕГ та 43,2%

– КГ. Тільки респонденти КГ мають однаковий відсоток участі в конкурсах, впорядкуванні приміщення, території.

Дослідивши й проаналізувавши естетичну діяльність підлітків за визначеними критеріями та показниками, подаємо результати взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків в ЕГ та КГ (за кількістю респондентів) (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Обчислення результатів дослідження в ЕГ та КГ

ЕГ 631		Початок експерименту			КГ 618			Початок експерименту		
<i>Рівні Критерії</i>		<i>В</i>	<i>Д</i>	<i>Н</i>	<i>Критерії Методи</i>			<i>В</i>	<i>Д</i>	<i>Н</i>
<i>Перцептивно-емоційний</i>	1	208	292	131	<i>ПЕ</i>	<i>Анкета № 1</i>	1	226	249	143
	2	197	297	137		<i>Анкета № 2</i>	2	185	265	168
	3	124	321	186		<i>Анкета № 5</i>	3	138	298	182
	4	152	226	253		<i>Малюнки</i>	4	143	229	246
	5	143	259	229		<i>Твори</i>	5	121	383	114
	6	201	321	109		<i>Бесіди</i>	6	200	209	209
Середнє значення		171	286	174	Середнє значення			168	273	177
<i>Когнітивно-пізнавальний</i>	1	227	267	137	<i>КП</i>	<i>Анкета № 3</i>	1	202	273	143
	2	128	327	176		<i>Анкета № 4</i>	2	124	298	196
	3	281	151	199		<i>Анкета № 6</i>	3	172	181	265
	4	298	318	15		<i>Дитяче журі</i>	4	202	283	133
	5	242	298	91		<i>Спостереження</i>	5	125	298	195
Середнє значення		235	272	124	Середнє значення			165	267	186
<i>Діяльнісно-творчий</i>	1	145	289	197	<i>ДТ</i>	<i>Анкета № 7</i>	1	136	300	182
	2	171	270	190		<i>Анкета № 8</i>	2	168	284	166
	3	221	284	126		<i>Анкета № 9</i>	3	210	280	126
	4	228	327	76		<i>Оцінка вчителя</i>	4	226	288	104
	5	230	329	72		<i>Оцінка учня</i>	5	229	292	97
Середнє значення		199	300	132	Середнє значення			194	289	135
Середнє значення		202	286	143	Середнє значення			176	276	166

Відповідно до багатьох статистичних досліджень науковців, визначили вагові коефіцієнти значущості (k) кожного критерію й показника рівня естетичної вихованості підлітків у дослідженні взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. Дійшли висновку: перцептивно-емоційний критерій має коефіцієнт k 0,23, когнітивно-пізнавальний критерій – k 0,27, діяльнісно-творчий критерій має k 0,29. Оскільки вагові коефіцієнти $\approx$ однакові, не було віддано пріоритету, переваги жодному із критеріїв та показників естетичної вихованості підлітків, тобто всі критерії, на наш погляд, є однаково цінні й доцільні в полі дослідницьких спостережень естетичної вихованості підлітків.

Таким чином, високий рівень естетичної вихованості мають 202 респонденти ЕГ і 176 – КГ, достатній рівень мають 286 учнів ЕГ та 276 учнів КГ, низького рівня виявилось 143 учні ЕГ та 166 – КГ. Як бачимо, рівень естетичної вихованості респондентів від загальної їх кількості за трьома позиціями становить 20,2%.

Визначені рівні естетичної вихованості; набуті підлітками первинні знання й уміння з естетичного виховання та використані в процесі створення художніх образів; ставлення й інтерес до естетичної діяльності; бажання перетворювати навколишній світ за законами краси; мотивація підлітків до художньо-творчої діяльності, готовність до неї; постійна готовність до планування; використання елементарних навичок імпровізації у процесі творчого самовираження, способів естетичної діяльності; творча активність, творчі успіхи; уміння взаємодіяти, комунікувати; аналізувати свою й чужу діяльність в стандартних і нестандартних ситуаціях потребують подальшого укріплення, удосконалення й розвитку.

4.2. Педагогічна технологія розвитку системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків

Практичну реалізацію обґрунтованої системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків здійснюємо на основі проектування, теоретичного обґрунтування і впровадження відповідної педагогічної технології, що є складником методологічного блоку цієї системи. Теоретико-методологічним підґрунтям розроблення технології слугують дидактичні положення про: технологізацію освітніх процесів (Архипенко & Маркіна, 2000; Бутенко, 1992; Владимірова, 2015; Кремень, 2004; Десятник, 2012; Жук, 1998; Камінська, 2012; Кузьміна, 1980; Лукашевич, 1998 та ін.); педагогічні і психологічні особливості підлітків (Ананьєв, 1980, 1978; Дорфман, 1997; Забродський, 1998; Карамушка, 1997; Леонтьєв, 1977; М'ясоїд, 2001; Немов, 2003; Скрипченко, 2008; Реан, 2016; Ремшмидт, 1994; Степанов & Фібула, 2003, ін.); особливості організації освітнього процесу закладів загальної середньої освіти (Кремень, 2004; Головська, 2012; Кацинська, 2002; Киричук, Авдієвська & Балл, 1997; Коротаєва, 2000; Нечипоренко, 2016; Плахотнюк, 2011; Прашко, 2016; Приходченко, 2008, 2007; Семко, 2013; Сєрих, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2019, 2020; Сорока, 2008 та ін.); закладів позашкільної освіти (Биковська, 2007, 2009; Боровська, 2018; Вербицький, 2008, 2009, 2002; Гаврилюк, 2006; Іванова, 2003; Ковбасенко, 2000; Ковбасенко & Науменко, 2006; Маланюк, 2015; Вербицький, Ковбасенко, Литовченко & Тихенко, 2012; Пустовіт, 2003, 2006, 2008; Рассказова, 2002; Савенко, 2009; Сєрих, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2019, 2020; Сущенко, 2009; Тихенко, 2018 та ін.); інтеграцію науки і мистецтва (Антонович, 1997; Бабанський & Победоносцев, 1985; Базелюк, 2015; Банников, 2000; Брилін, 2010; Зязюн & Миропольська, 1998; Зязюн, 2002; Комаровська, 2015; Масол, 2004, 2001, 2001 а, 2006, 2006 а, 2009; Мун, 2009; Рудницька, 2001); естетичне виховання (Аверьянов, 1994; Антонович, 1997; Буров, 1985; Зязюн & Миропольська, 1998; Волошина, 1995; Джола & Щербо, 1998; Кардашов, 2007; Кривошея, 2014; Мінасян, 2012; Мойсеюк, 2001; Паласевич, 2011 та ін.); інноваційні технології навчання (Биков, 2002; Масол, 2006; Килпатрик; Кремень, 2008; Пометун & Овчарук, 2004); професійну діяльність учителя та його педагогічну творчість (Киверялг, 1980; Лещенко, 1996; 1996а; Орлов & Зязюн, 2003; Павлова, 2005; Савельєва, 2012 та ін.)

У розробці педагогічної технології взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків виходимо на уточнення сутності поняття. У сучасному науковому дискурсі існує понад 300 визначень цього поняття, що зумовлено світоглядним баченням освітньо-виховного процесу. Найбільш поширені тлумачення, що стосуються нашого дослідження: системно обумовлена сукупність і порядок функціонування всіх особистісних, інструментальних і методологічних засобів, що використовують для досягнення педагогічних цілей (Гончаренко, 2011); опис процесу досягнення запланованих результатів навчання (Шевандрин, 2002); комплекс, що охоплює такі складники: заплановані результати, засоби оцінки для корекції та вибору оптимальних методів, прийомів, оптимальної для конкретної ситуації, набір моделей навчання, розроблених педагогом на такій основі (Євтюк, 2002); обґрунтована структура, що має процесуальний динамічний характер (Семко, 2013). Відтак *педагогічну технологію* взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків розглядаємо як складний процес, що відбувається у спеціально створеному естетико-виховному середовищі взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. Завдання технології визначаємо так: актуалізувати діяльність закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків; сформувати прагнення підлітків до самореалізації творчих якостей, акмеуспіху; утвердити стабільну позицію естетичного виховання.

У розробці технології на перший план виходить постать педагога як особистості з високим науковим, мистецьким, психолого-педагогічним потенціалом. Л. Виготський писав: «Навчити творчому процесу неможливо, але це не значить, що неможливо вихователю сприяти його утворенню й появі» (Виготський, 2001, с. 10). Однак для оптимізації взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, учитель-вихователю оволодіває певним обсягом знань, умінь, творчих якостей. У працях Л. Дубовик, О. Іванова, Д. Кабалецького, Я. Мамонтова, Г. Петрової, О. Пометун, К. Приходченко, О. Рудницької та ін. розглядаються якості суб'єкта навчально-виховного процесу, які необхідні для формування художньо-творчої, естетичної активності учнів.

Особливості педагогічного впливу на свідомість й почуття дитини засобами естетичного виховання на основі взаємодії суб'єкта та об'єкта виховання у спільній творчій діяльності підкреслюють велике значення педагога в цьому процесі. Ефективно естетично виховувати може тільки той педагог, який, як творча особистість, здатний не тільки передавати своїм учням мистецькі знання, але й прищеплювати морально-етичні, естетичні якості на найвищому рівні.

Основою розробки педагогічної технології взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків є уміння педагога перетворити задатки й здібності вихованця в естетичну діяльність, у творчість. При всій складності та динамічності цього процесу головним є визначення психолого-педагогічних особливостей дитячого інтелекту, тобто, як швидко він здатний сприймати інформацію й утримувати її у пам'яті. Педагог має чітко розуміти, передбачати, використовувати вікові та психологічні особливості підлітків у педагогічній роботі; прогнозувати можливі ускладнення в процесі спілкування; уміти оптимально вибирати спільні художньо-творчі дії.

Кожний педагог, організовуючи взаємодію закладів загальної середньої та позашкільної освіти, має віддавати пріоритети естетичному вихованню підлітків, спиратися на результати аналізу практичної естетичної діяльності підлітків; бажано враховувати класифікацію

основних рис особистості та вмінні впливати на їх формування, розглядати основоположні у становленні творчої особистості, соціальні риси (світогляд, моральність, працелюбність, інтелектуальність, гострота сприймання, тяжіння до абстрактної, логічної пам'яті та систематизації мислення тощо) у поєднанні з генетичними (спадковість, здібності, талант та ін.), що є необхідним у формуванні чуттєво-емоційної (чуттєво-емоційне ставлення до краси навколишнього світу й естетичних цінностей); інформаційної (пізнання життєвих явищ через мистецькі образи); комунікативної (безпосереднє спілкування об'єкта виховання з творами мистецтва і художньо-творча діяльність) сфери підлітків.

Розробка педагогічної технології відповідно до сформульованих міркувань щодо взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків спроектовано в структурну схему поетапної взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків (схема, рис. 4.1):

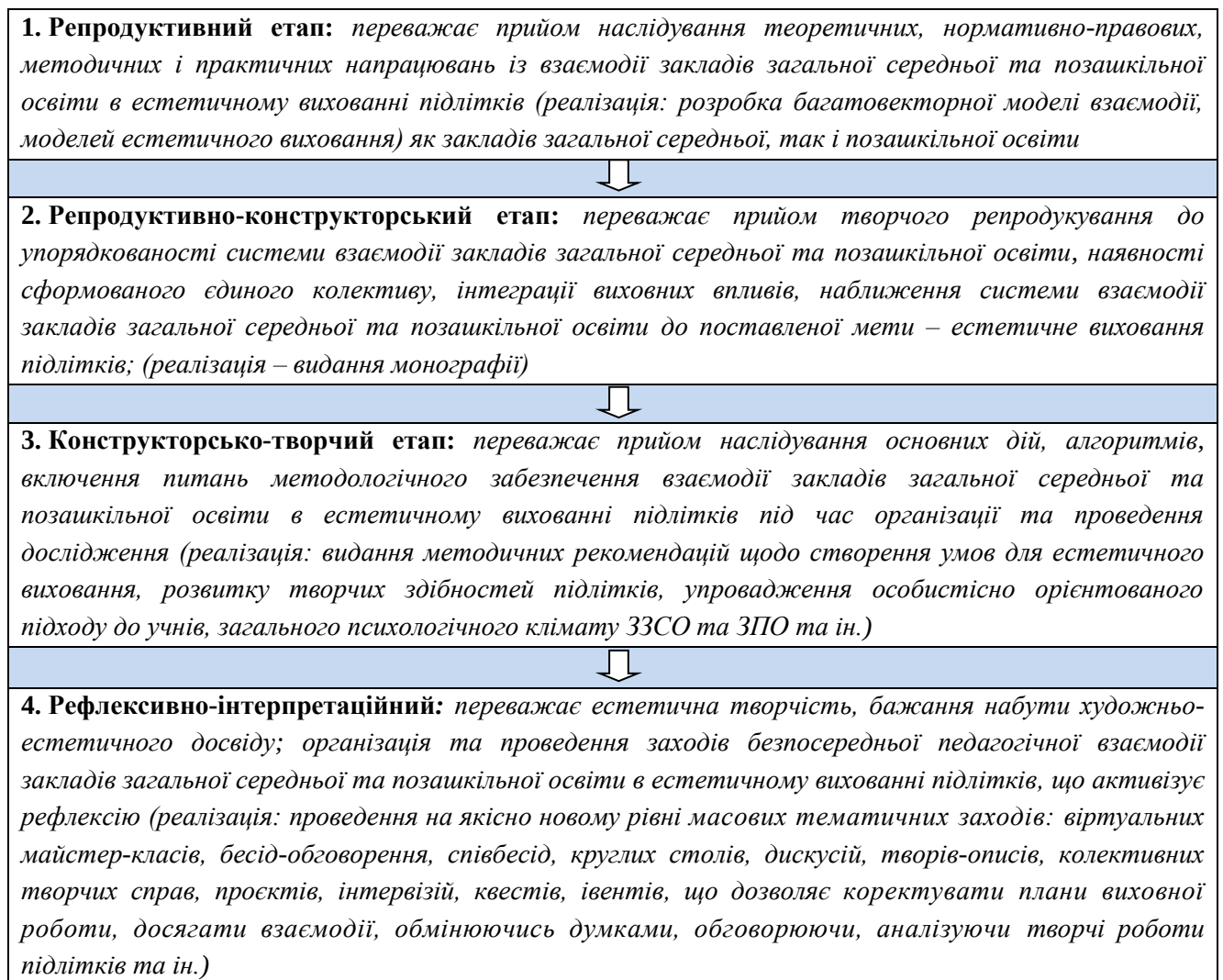

Рис. 4.1. Схема технології поетапної взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків

Як видно з рис. 4.1., своєрідність кожного етапу зумовлена провідними формами, видами та прийомами естетичної діяльності, що засвідчують перспективи в естетичній діяльності підлітків. Так, на *репродуктивному етапі* важливим було об'єктивно оцінити теоретичні, нормативно-правові, методичні й практичні напрацювання із процесів взаємодії

закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків і спрямувати їх на побудову системи й однойменної багатовекторної моделі взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

На цьому етапі розвитку трансформації взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків забезпечено аналізом і наслідуванням таких *технологій*:

по-перше, *технологія інтегрованої мистецької освіти*, що дозволяє впливати на успішну естетико-виховну діяльність підлітків. Л. Масол інтегрування в сучасній освіті трактує не лише як «дієвий засіб структурування змісту і систематизації навчального матеріалу в органічних зв'язках, а і як інноваційну педагогічну технологію». «Дидактична інтеграція, на її думку, здатна не просто змінювати якісні параметри змісту як цілого, а й стимулювати появу нового знання, яке не завжди забезпечується відокремленим засвоєнням цих елементів (відбувається своєрідний перехід кількості в якість). Тому на відміну від монопредметного викладання мистецтва інтегровані курси в галузі мистецтва, окрім застосування елементарних міжпредметних зв'язків, мають ще й додаткові резерви для нарощування мистецьких знань та уявлень учнів, зростання їх духовно-світоглядної та емоційно-естетичної наповненості» (Масол, Гайдамака & Белкіна, 2006, с. 72). Таким чином, застосовуючи цю технологію підвищується естетичне сприймання підлітків, вони швидко знаходять асоціації, інтерпретують, встановлюючи спільні й відмінні риси між різними естетичними явищами, чим стимулюють активну художньо-естетичну діяльність.

Також активно наслідуємо запропоновані Л. Масол різноманітні завдання: «графічно зобразити мелодичний рисунок, передати лініями характер руху мелодії (плавний, стрибкоподібний), напрям руху мелодії (вгору чи вниз), добрати до мелодії відповідні за характером лінії-образи («лінія-пружинка», «лінія-хвиля», «лінія-зигзаг», «лінія-пунктир»); підібрати кольори, відповідні музичним тембрам, образам і настроям; відобразити музичні ритми (дво-, три-, чотиридольні) або форми (дво-, тричастинні, варіації, рондо) в орнаментальних композиціях, зокрема аплікаціях; намалювати реалістичні композиції (сюжетно-тематичні, пейзажні тощо) – «візуальні розповіді» до програмних музичних творів, театральних вистав; відобразити розвиток музики, її форми в безпредметних кольорових композиціях – «візуальних варіаціях», «живописних рондо», в яких змінювати кольорову гаму (насиченість, контрастність) відповідно до змін у музиці; створити музичні образи – інтонації, ритми, «звукові плями», які б характеризували героїв казки, персонажів сюжетної картини або портрета; створити мелодію (чи речитатив) до вірша або фрагмента літературного твору (за інтонаціями-підказками або в заданому жанрі, розмірі); «оживити» картину за допомогою пантоміми, міміки, жестів, рухів або розіграти уявний діалог за сюжетом картини (наприклад «натюрморт в особах», «розмова героїв парного портрета»); створити «театр костюму» – інсценізація міні-оповідань про традиційний національний одяг, вишивки, прикраси (у супроводі музики)» (Масол, 2006, с. 73–74);

по-друге, «*Пересувний позашкільний навчальний заклад*» як *технологія* (вважаємо синонімічними слова – *механізм, спосіб*) залучення до художньо-творчої діяльності вихованців закладів освіти, що знаходяться поза межами доступного для навчання й виховання естетико-виховного середовища. Застосування «Пересувного позашкільного навчального закладу» («Пересувний ЗПО») дозволяє оцінити, переосмислити нормативно-правові, методичні й практичні напрацювання закладу позашкільної освіти й стимулювати взаємодію закладів освіти, спрямувати діяльність закладу позашкільної освіти на розбудову інноваційного освітньо-виховного середовища для розвитку соціальної компетентності,

життєтворчості та естетичної вихованості підлітків. Ця технологія, на думку Г. Пустовіта, «враховує всі основні складові елементи навчально-виховного процесу позашкільного навчального закладу, а саме: мету, конкретні цілі, завдання позашкільної освіти, відповідну їм навчально-виховну діяльність педагога, навчально-пізнавальну, пошукову, дослідницьку, конструкторську діяльність та суспільно корисну, природоохоронну роботу учнів, здобуті ними знання, сформовані інтелектуальні уміння й практичні навички» (Пустовіт, 2006, с. 38). Так, на базі КЗ ЦДЮТ м. Суми працює «Пересувний ЗПО», який охоплює вихованців майже всіх закладів сільської місцевості району. Одна з вимог освітнього процесу в сфері означеної взаємодії полягає в тому, щоб застосовані методики й технології навчання й виховання у ЗПО активно впроваджувалися в процесі опанування підлітками естетичних цінностей як загальнонаціональної основи освіти. Це змушує керівника гуртка використовувати цікаві різноманітні способи і прийоми педагогічної діяльності, які заохочують підлітків до якісного й швидкого опрацювання тем, активного спілкування, самореалізації їх творчих якостей;

по-третє, *«День сільського школяра»* проект-програма (ми вважаємо її також технологією-механізмом взаємодії), яка дозволяє охопити виховною діяльністю більшість підлітків закладів загальної середньої освіти та навчально-виховних комплексів сільської місцевості до закладу позашкільної освіти за відповідно створеними програмами гурткової роботи (додаток Г. 11). «День сільського школяра» водночас поєднує в одне ціле всі напрацьовані сьогодні педагогічною наукою і практикою методи і способи педагогічної діяльності закладу позашкільної освіти і забезпечує гнучкість та практичну доцільність, і разом з тим, передбачає можливість доповнення та вдосконалення естетичної вихованості підлітків як внутрішньої якості особистості, що поєднує в собі знання, переконання, вміння із застосування здобутих знань як в індивідуальній, так і соціальній колективній діяльності, формування емоційно-ціннісної сфери учня (додаток Г 12);

по-четверте, застосування досвід впровадження *технології-проекту «Дійти до кожного – зацікавити всіх»*, яка використовується у закладах позашкільної освіти Сумської області й, увібравши в себе основи особистісно зорієнтованого навчання й виховання, «доходить» до кожного вихованця закладу позашкільної освіти (за використання різноманітних форм проведення занять).

Мету і завдання *репродуктивно-конструкторського етапу* окреслюємо так: сформувати прагнення закладів загальної середньої та позашкільної освіти самостійно сформувати розуміння сутності, визначати завдання та віднаходити способи упорядкування системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти; спрямовувати зусилля суб'єктів взаємодії на формування єдиного колективу, інтеграцію виховних впливів. Важливим моментом цього етапу вважаємо активізацію діяльності щодо наближення системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти до поставленої мети – естетичне виховання підлітків у процесі:

- проведення семінарів, конференцій, круглих столів та ін.;
- розробки навчальних авторських програм, календарно-тематичних, поурочних планів, планів роботи класних керівників та керівників гуртків, тимчасових програм, програм концертів, виставок, майстер-класів, завдань-тренінгів та ін., орієнтованих на конструктивну взаємодію ЗЗСО та ЗПО;
- упровадження дієвих методик проведення різних форм організації навчальних занять в урочній та позаурочній діяльності (факультативів, виставок, концертів дитячої та юнацької творчості, майстер-класів, івентів, флешмобів, пленерів, проєктів та ін.), що зумовлюють

виникнення потреби у підлітків самореалізуватися, усвідомлювати навички соціальної поведінки;

- урізноманітнення роботи з батьками (анкетування батьків і підлітків, педагогічна освіта батьків, участь батьків у виховній роботі класу, гуртка; батьківські конференції, індивідуальні консультації для батьків тощо), що дозволяє реалізувати завдання й аргументовано довести ідею взаємодії;

- підготовку творчих колективів та супроводжуючої документації до подання на звання «Зразковий» та «Народний» дитячий творчий колектив, інше.

На третьому – *конструкторсько-творчому* – етапі зосереджуємо увагу на: моделюванні основних дій, алгоритмів творчої взаємодії. У такому процесі зміщуємо акценти із репродуктивної діяльності на конструктивну, творчу під час організації та проведення дослідження, підготовки методичного забезпечення взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків (видання методичних рекомендацій щодо створення умов для естетичного виховання, розвитку творчих здібностей підлітків, упровадження особистісно орієнтованого підходу до учнів, загального психологічного клімату ЗЗСО та ЗПО та ін.) Мету цього етапу окреслюємо так: сформувати у суб'єктів взаємодії ціннісно-творчого підходу до проведення процесу взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти:

- включення питань методичного забезпечення взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків під час *організації та проведення курсів підвищення кваліфікації*:

- а) директорів закладів загальної середньої та позашкільної освіти;

- б) заступників директорів з навчально-виховної роботи закладів загальної середньої та позашкільної освіти;

- в) методистів та культорганізаторів закладів загальної середньої та позашкільної освіти;

- г) учителів різних, зокрема мистецьких дисциплін закладів загальної середньої освіти;

- д) керівників гуртків закладів позашкільної освіти.

Ціннісно-творчий підхід до професійної діяльності означених категорій слухачів курсів підвищення кваліфікації реалізовано: в розробці освітніх та робочих програм, навчально-тематичних планів; під час проведення конференцій з обміну досвідом, написання обов'язкових контрольних робіт, що виконуються під час аудиторних занять; у розробці навчальних комплексів «Теорія та методика позашкільної освіти», «Теорія та методика викладання мистецьких дисциплін», «Теорія та методика гурткової роботи», спецкурсів «Мистецька спадщина Сумщини», «Організаційно-методичні основи системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків», «Взаємодія закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків»).

Творче конструювання процесу взаємодії закладів загальної та позашкільної освіти *було досягнуто під час організації та проведення методичних заходів із взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, проведення: а) педагогічних рад закладів загальної середньої та позашкільної освіти; б) нарад із заступниками директорів закладів загальної середньої та позашкільної освіти; в) методичних об'єднань класних керівників; г) методичних об'єднань учителів предметів художньо-естетичного циклу; д) методичних об'єднань керівників гуртків ЗПО, на яких*

розглянуто питання взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, а саме:

- встановлення відповідності та оновлення мети, цілей, завдань, змісту, обсягу, характеру взаємодії можливостям ЗЗСО та ЗПО;
- корекція планів виховної роботи класних керівників, планів виховної роботи педагогів ЗЗСО відповідно взаємозв'язку урочної, позаурочної та позашкільної діяльності;
- стиль стосунків в ЗЗСО та ЗПО, емоційна насиченість життя колективу, створення умов для естетичного виховання підлітків;
- розвиток творчих здібностей підлітків, самопочуття підлітка та його соціальна захищеність, зняття фізичної та психологічної напруги під час занять;
- підвищення морального, творчого авторитету, особистісного професійного зростання керівників гуртків, учителів, класних керівників;
- розв'язання кадрових питань (учителі та керівники гуртків);
- самоосвіта вчителів та керівників гуртків, їх атестація.

Четвертий – *рефлексивно-інтерпретаційний* – етап спрямовує підлітків на естетичну творчість, підлітки бажать набути художньо-естетичного досвіду. На цьому етапі організовуються й проводяться заходи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків на якісно новому рівні (масові заходи, віртуальні майстер-класи, бесіди-обговорення, співбесіди, круглі столи, дискусії, колективні творчі справи, проєкти, інтерв'ї, квести, івенти), що активізує рефлексію підлітків і дозволяє коректувати плани виховної роботи, досягати взаємодії, обмінюючись думками, обговорюючи, аналізуючи творчі роботи підлітків та ін.

У процесі взаємодії співпрацюємо з Сумським ОЦПО та РТМ й активно впроваджуємо *методи* в навчальній, виховній та контрольно-корекційній діяльності, яку наводить директор центру Л. Тихенко. Так, у навчальній діяльності застосовуємо *пізнавально-комунікативні методи*: словесні та наочні методи; *навчально-перетворювальні методи*: аналітико-синтетичні, індуктивні і дедуктивні методи; методи порівняння, аналогії та формулювання гіпотези; репродуктивні методи; *навчально-перетворювальні методи* – мотивації і стимулювання, формування інтересу до навчання, формування почуття обов'язку і відповідальності за результати навчання, переконання, висунення чітких обґрунтованих і зрозумілих учням вимог до навчання, позитивного прикладу, створення сприятливих умов для спілкування в процесі навчання, заохочення і покарання; активні (практичні) методи – метод вправ; лабораторний метод; практично-трудова метод; проблемно-пошукові методи – метод проблемного викладу; частково-пошуковий, дослідницький, методи самостійної творчої роботи; методи дидактичних ігор. У виховній діяльності впроваджуємо *мотиваційно-виховні методи* – мотивації і відповідальності особистості в навчально-практичній діяльності в соціокультурному, естетичному й соціоприродному середовищі, самоаналізу, самооцінки, роз'яснення, переконання, навіювання, рефлексії, турботи; *методи виховання* – всебічного впливу на особистість: бесіда, розповідь (лекція), дискусія, диспут, переконання, особистий приклад, вмовляння, роз'яснення, навіювання; методи формування досвіду морально доцільної поведінки і діяльності особистості – педагогічна вимога, привчання, створення спеціальних виховних ситуацій, стимулювання морально-доцільної й соціально значущої поведінки та діяльності, заохочення, змагання, покарання; *методи контролю і корекції* – контролю і самоконтролю, усного контролю, письмового контролю, міні-лабораторного контролю, машинного (комп'ютерного) контролю, самоконтролю (Пустовіт & Тихенко,

2006).

Інтерпретацію способів взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків стимулюємо в активному використанні різноманітних *форм* роботи:

- запрошення на майстер-класи, свята (календарні, традиційні) з метою залучення учнів до позашкільного закладу освіти;
- ініціювання та проведення спільних конкурсів (вокальних, читців, «Паперові дива», «Вітальна листівка», «Різдвяний янгол», «Збережемо ялинку разом» та ін.);
- розробка разом із учителями ЗЗСО положень, критеріїв та показників оцінки різноманітних як професійних, так і учнівських конкурсів; співпраця з учителями ЗЗСО;
- вивчення та аналіз програм художньо-естетичного профілю ЗЗСО для внесення коректив у планування роботи позашкільного навчального закладу;
- вивчення планів позакласної роботи, факультативної, гурткової роботи в школі з метою корегування планів ЗПО;
- «Педагогічна майстерня» для учителів, які мають бажання підвищити свій професіоналізм з фаху;
- «Школа молодого вчителя», яку відвідують молоді учителі для набуття власного досвіду та підвищення якості викладання предмета;
- проведення методичних об'єднань з педагогами-організаторами, які потім продовжують роботу із класними керівниками: це може бути робота з активом підлітків і старшокласників, бесіди, тренінги «Як бути активним?», «Як бути лідером?», «Розвиток власної творчості?»;
- «Батьківська школа» що створюється та проводиться для батьків як для реклами власних досягнень, так і досягнень дітей, залучення їх до ЗПО;
- довготривалі проекти з дітьми для розвитку підлітків їх виховання, виховання культури тощо;
- бесіди, анкетування для виявлення творчих і обдарованих дітей, для подальшого розвитку їх творчих здібностей, для самореалізації вихованців, для їх акмеусіху, бо якщо вони будуть успішними в гуртку, то стануть успішними і в житті;
- профорієнтаційна робота;
- «Центр Дозвілля» – дозвіллева діяльність, яка відповідно до комплексних програм залучає дітей до змістовного дозвілля;
- музейна діяльність дітей та вчителів – пропаганда культури, залучення до національних, народних традицій, звичаїв, поширення нових знань, проведення експедиції «Герої Ельбрусу»;
- «Зірковий бал» – шанування лідерів учнівського самоврядування; шанування переможців учнівських предметних олімпіад; переможців МАН.

У процесі впровадження педагогічної технології взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, підлітки організовують естетичне самовиховання. На цей процес впливають характер підлітка; темперамент; поведінка; комунікабельність; словниковий запас підлітка; знання, уміння, навички; упевненість у собі; зовнішній вигляд; спілкування в колі однолітків; естетичне сприйняття світу; віяння моди,

свій стиль в одязі, зачісці тощо; бажання створювати предмети краси та дарувати цю красу іншим.

У розробленій технології сконцентровано поетапний процес взаємодії ЗЗСО та ЗПО, що впливає на естетичну діяльність підлітків, яка здійснюється, передусім, у різнобічній соціальній творчості. Підлітки спроможні не лише естетично-почуттєво реагувати на оточуючий світ, але й мають потребу його перетворення згідно з естетичними нормами й ідеалами; постійно прагнуть до майстерності, органічно поєднуючи духовну й фізичну досконалість. Вихованці, які залучені до естетичної діяльності в процесі взаємодії, беруть участь у будь-якому процесі творення краси, проєктній, пошуковій діяльності та ін. Проявляють любов до краси, її шанування, беруть участь у майстер-класах «діти-дітям», ураховують думки однолітків, цінують працю й твори мистецтва однолітків і мають зразок для наслідування (зокрема однолітків).

Таким чином, на кожному з етапів взаємодія закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків набуває все більшої сформованості, що можливо конкретизувати у виявах естетичної вихованості підлітків, у результативності виконання ними творчих робіт, їх емоційному відгуку на твори мистецтва, навколишній світ, прагнення акмеуспіху, інших психолого-педагогічних якостей підлітків.

4.3. Оптимізація освітньо-виховного процесу в контексті взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти

Здійснення аналізу процесів і перспектив взаємодії закладів загальної середньої освіти в естетичному вихованні підлітків дали підстави для таких висновків: система освіти України є макросистемою, що складається з численних освітніх систем як різних креативних варіантів системи освіти; кожна з освітніх систем у системі освіти України має свою оригінальну основу, що є запорукою її розвитку (Вербицький, 2008, 2009).

Сенсом спільної діяльності або взаємодії в освітньо-виховному процесі є співробітництво його учасників. У процесі взаємодії відбувається перебудова рольових відносин учасників взаємодії у рівнозначні. Ідея діалогу, партнерства у взаємовідносинах суб'єктів освітньо-виховної діяльності – одна з основних у педагогіці останніх років. Оскільки її реалізація в практичній діяльності відбувається з певними труднощами, ми запропонували педагогам перебудувати свою діяльність, усвідомлюючи механізми суб'єкт-суб'єктної взаємодії з підлітками на основі діалогу, поглиблюючи зміст спільної діяльності, якість, ефективність та інтенсифікацією заходів, розвиваючи творче спілкування, підвищуючи власний рівень культури та культури вихованців.

Відношення, які створюються шляхом взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти є виховними і дозволяють відчутти, зрозуміти, оцінити зв'язок власного «Я» і цінності мистецтва, осмислити його (надати смисл), суб'єктивізувати (внести) додати до природи, мистецтва і соціуму своє суб'єктивне начало.

Правомірність оптимізації освітньо-виховного процесу в контексті взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти зумовлена:

- аксіологічним, компетентнісним, особистісно зорієнтованим та суб'єктно-діяльнісним підходами до естетичного виховання підлітків;
- аналізом нормативно-методичних засад взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків;

- аналізом базових основ естетичного виховання підлітків при вивченні художньо-естетичних дисциплін;
- контент-аналізом варіативної складової освітнього процесу з естетичного виховання підлітків;
- специфікою естетико-виховного потенціалу закладів позашкільної освіти;
- змодельованою системою взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків;
- розробленими механізмами (управлінськими, психологічними та педагогічними) взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків;
- розробленими й впровадженими критеріями, показниками та орієнтовними рівнями взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків;
- обґрунтованою і впровадженою педагогічною технологією розвитку системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків;
- визнанням цінності самої особистості підлітка.

З огляду на зазначено, змістом взаємодії є ціннісна свідомість, ціннісне відношення. Важливо взяти до уваги такий аспект: ціннісна свідомість відіграє важливу роль і значення для становлення у підлітків ціннісного відношення до якостей особистості, до забезпечення оптимальної реалізації потреби у спілкуванні. З огляду на це, програми позашкільної освіти було оновлено, скориговано згідно з основними вимогами відповідно до нормативно-правової бази дослідження. Еквівалентом аналізу програм художньо-естетичного напрямку є динамічні характеристики цих програм (розглянемо на прикладі освітнього проєкту «Дні сільського школяра») (додаток Г 12).

Так, програма художньо-естетичного напрямку *«Вокальний спів»* (навчальна програма для вихованців молодшого, середнього та старшого шкільного віку) спрямована на популяризацію вокальної діяльності, ознайомлення з сучасними течіями та напрямками мистецтва вокального співу.

Метою програми є: залучення учнівської молоді сільських шкіл до мистецтва вокального співу; розкриття, підтримка та розвиток музичної обдарованості, а саме індивідуальних вокальних можливостей кожного вихованця; заохочення та стимуляція у дітей потреби до самовдосконалення та реалізації себе у музичному мистецтві; підвищення рівня культури та розширення світогляду дітей та молоді загальноосвітніх навчальних закладів району; сприяння духовному розвитку вихованців; сприяння фізичному розвитку та зміцненню здоров'я вихованців засобами співу (розвиток та зміцнення дихальної системи, голосового апарату тощо); формування у вихованців загальнолюдських цінностей (додаток Г 12).

Завдання програми полягає у формуванні складових профільної компетентності засобами вокально-пісенної творчості (додаток Г 12):

- пізнавальної: ознайомлення з поняттями, знаннями з вокального мистецтва та основами вокального та естрадного співу; вивчення основ вокального співу; набуття знань про способи організації змістовного дозвілля.
- практичної: формування музичних умінь та навичок; оволодіння основами сольного, ансамблевого та хорового співу, навиками виконання музично-ритмічних рухів та сценічної

майстерності постанови вокальних номерів; розвиток уміння змістовного організовувати дозвілля засобами вокально-пісенної творчості.

– творчої: набуття досвіду власної творчої діяльності з вокально-пісенного мистецтва, розв’язання творчих завдань, здатності проявити творчу ініціативу; розвиток вокальних здібностей, музичного слуху, вокальної та акторської майстерності, творчої уяви та фантазії; формування стійкого інтересу до вокально-пісенної творчості, потреби у творчій самореалізації та духовному самовдосконаленні.

– соціальної: розвиток естетичної, трудової і сценічної культури, досягнення високого рівня освіченості та вихованості; виховання кращих особистісних рис.

Програма розроблена з урахуванням освітніх і виховних завдань та орієнтована на навчання дітей молодшого, середнього та старшого шкільного віку. Програма розрахована на 36 годин і передбачає теоретичні, практичні, індивідуальні заняття (додаток Г 12).

Оснoву проведення занять складає практична діяльність, оскільки значна увага приділяється формуванню та розвитку навиків вокального співу. Заняття включають пояснення теоретичного матеріалу, прослуховування музичних творів, виконання музично-ритмічних рухів, систематичну роботу над пісенним репертуаром. Перевірка та оцінювання знань, умінь і навичок гуртківців здійснюється під час виконання ними практичних завдань та виконання вихованцями пісенного репертуару (додаток Г 12).

Програма передбачає варіативність технологій, методів і форм навчання. Під час проведення занять доцільно використовувати методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності, а саме: словесні (пояснення, інструктаж, розповідь, бесіда), наочні (ілюстрування, демонстрація), практичні (вправи, завдання на розвиток вокальних навиків, практична робота над удосконаленням музично-ритмічних рухів та сценічної майстерності вихованців). Програмою передбачено поєднання індивідуальних, дистанційних та групових форм роботи. Перевага надається практичним заняттям. Програма складена з урахуванням виконання вихованцями самостійних творчих завдань щодо розвитку вокальних навиків (додаток Г 12).

Процес навчання за цією програмою побудований відповідно до сучасних вимог: розвиток музичних здібностей; робота над постановкою голосу; формування вокальних навиків; робота над пісенним репертуаром; слухання музики; музично-ритмічні рухи; естетичне виховання.

Реалізація програми сприяє розвитку творчих здібностей вихованців, потреб; формуванню вмій самостійного оцінювання результатів власної творчої діяльності, досягнення акмеуспіху (додаток Г 12).

Прогнозовані результати за програмою (додаток Г 12):

Навчально-творча діяльність вихованців сприяє формуванню таких компетентностей: *пізнавальної*: оволодіння базовими знаннями про поняття «Вокальний спів» та основи співу; оволодіння знаннями з вокального мистецтва та основами вокального та естрадного співу; оволодіння знаннями про способи організації змістовного дозвілля. *Практичної*: оволодіння навичками виконання переліку тренувальних вправ, спрямованих на розвиток вокальних даних; уміння виконувати запропонований програмою пісенний репертуар; уміння використовувати здобуті знання для розкриття художнього образу пісень; уміння аналізувати музичні твори, висловлювати свої думки щодо прослуханих музичних творів; оволодіння основами сольного, ансамблевого та хорового співу, навичками виконання музично-ритмічних рухів та сценічної майстерності постанови вокальних номерів. *Творчої*: оволодіння вміннями

власної творчої діяльності з вокально-пісенного мистецтва, розв'язання творчих завдань; набуття досвіду здатності проявити творчу ініціативу та потреби у творчій самореалізації та духовному самовдосконаленні; оволодіння уміннями розв'язувати творчі завдання. *Соціальної*: оволодіння основами естетичної, сценічної культури, досягнення високого рівня освіченості й вихованості; розвиток кращих особистісних рис; розвиток здатності до професійного самовизначення.

Оновлений зміст, структуру, мету, завдання та результати освітньо-виховної діяльності підлітків має програма *«Ляльковий театр» для вихованців молодшого, середнього та старшого шкільного віку*. Це короткострокова навчально-виховна програма художньо-естетичного напрямку розроблена з метою популяризації ляльково-театрального мистецтва серед учнівської молоді сільських шкіл району (додаток Г 12).

Основною метою програми є залучення дітей і молоді району до опанування ляльково-театральною діяльністю, як засобу творчого самовираження особистості та формування мотивації до навчально-творчої діяльності. Основні завдання програмного курсу полягають у формуванні складових профільної компетентності:

- *пізнавальної*: оволодіння поняттями, знаннями з мистецтва театру і лялькового театру; вивчення основ теорії та історії театру; набуття знань про морально-психологічні якості та способи організації змістовного дозвілля;

- *практичної*: формування театральних вмінь та потрібного обсягу навиків ляльководіння; оволодіння потрібним обсягом умінь акторської та сценічної майстерності, а саме сценічною мовою, рухами і пластикою тощо; розвиток уміння змістовно організовувати дозвілля засобами ляльково-театральної діяльності;

- *творчої*: набуття досвіду власної творчої діяльності з ляльково-театрального мистецтва, розв'язання творчих завдань, здатності проявляти творчу ініціативу, висловлювати власну творчу думку та бачення; розвиток творчих здібностей, музичного слуху, дикції, виконавської та акторської майстерності, а також системного, просторового, логічного та креативного мислення, уяви, фантазії тощо;

- *соціальної*: розвиток естетичної, сценічної культури, досягнення високого рівня освіченості і вихованості; емоційний, фізичний та інтелектуальний розвиток; формування кращих особистісних рис, ціннісного ставлення до театральних мистецьких традицій, уміння злагоджено працювати в колективі; розвиток здатності до професійного самовизначення, творчого саморозвитку, самореалізації та самовдосконалення, акмеуспіху.

Програма розроблена з урахуванням освітніх і виховних завдань та орієнтована на навчання дітей молодшого, середнього та старшого шкільного віку; розрахована на 36 год., передбачає теоретичні, практичні, індивідуальні заняття, індивідуальні, дистанційні (онлайн) та групові форми роботи з метою охоплення дітей сільської місцевості. Дистанційне (онлайн) навчання спрямоване на активізацію навчально-творчої взаємодії між педагогами та учнями сільських шкіл, розвитку у вихованців активної творчої думки, здібностей і потреб у самостійній роботі та самостійному оцінюванні результатів власної творчої діяльності, естетичному вихованню (додаток Г 12).

Реалізація програми полягає в розвитку у вихованців активної спільної творчої думки, здібностей і потреб до самооцінки результатів власної та колективної творчої діяльності, креативного та аналітичного підходу до вирішення гурткових завдань.

Прогнозовані результати за цією програмою (додаток Г 12):

У процесі опанування програмного матеріалу у вихованців мають сформуватись такі складові профільної компетентності: *пізнавальна*: набуття елементарних уявлень та понять про театральне мистецтво, професію актора, оволодіння знаннями про театральне мистецтво, сучасний ляльковий театр та види ляльок; *практична*: використання умінь та навичок роботи в процесі виготовлення ляльок з пап'є-маше та ляльок-матрьошок, застосування вмінь з ляльководіння, знань з акторської майстерності під час роботи з етюдами; *творча*: набуття досвіду творчої діяльності, розвиток акторських здібностей, розвиток імпрровізації, фантазії, творчих здібностей, логічного та чіткого мовлення; *соціальна*: набуття дбайливого ставлення до продуктів своєї діяльності, до праці людей, оволодіння сценічною та мовленнєвою культурою, розвиток до професійного самовизначення, уміння працювати в колективі, естетичного виховання.

Якісно змінений, змодельований зміст має *навчальна програма для вихованців молодшого, середнього та старшого шкільного віку «Декоративний розпис»*, яка є актуальною, оскільки декоративний розпис у сучасних умовах є важливою художньою цінністю та виконує численні функції – пізнавальну, комунікативну, естетичну та інші. Освітньо-виховна цінність є в тому, що програма сприяє формуванню творчих умінь дітей, любові до мистецтва свого народу, до Батьківщини, естетичному вихованню підлітків.

Основні завдання полягають у формуванні складових профільної компетентності: *пізнавальної*: оволодіння знаннями про декоративний розпис як одним із видів мистецтва; поглиблення та розширення знань з історії розвитку петриківського розпису; формування знань з основ композиції, кольорознавства, композиції в декоративному розписі; *практичної*: оволодіння первинними навичками розпису, складання простих композицій, рослинного орнаменту, найпоширеніших композицій петриківського розпису; *творчої*: набуття досвіду власної творчої діяльності; задоволення потреб особистості у творчій самореалізації; формування потреби в духовному самовдосконаленні; *соціальної*: виховання дбайливого ставлення до народних традицій; формування естетичного смаку; виховання відповідальності, колективізму та взаємодопомоги (додаток Г 12).

Основною метою програми є залучення підлітків сільських закладів освіти, які бажають глибше і детальніше вивчити народне мистецтво, розкрити свої творчі можливості. Більшість занять складаються з двох частин: теоретичної (краєзнавчі, історичні відомості та ін.) та практичної (практичні роботи, роботи за схемами, творчі завдання, квести, проєкти та ін.) (додаток Г 12).

Програма «Декоративний розпис» дає змогу розвивати у дітей здатність до просторово-композиційної діяльності та художньо-образного мислення, формує здатність до сприйняття і розвитку уяви, збуджує позитивні емоції. Робота над реалізацією програми спрямована на засвоєння виразальних засобів народного мистецтва (форм, ліній, ритмів, пропорцій, кольорових контрастів, гармонійного поєднання кольорів у виробках). Суттєвою відмінністю програми є поєднання індивідуальних і групових форм роботи, диференціація навчального процесу різновікових груп (додаток Г 12).

Програма спрямована на розвиток творчих можливостей дитини, за допомогою поступового переходу від формування цілого комплексу естетичних пізнань і графічних навичок до самостійного творчого виконання виробів, на розвиток творчої уяви. Розгляд творів народного мистецтва й активне сприйняття прекрасного в навколишній дійсності стимулює до створення підлітками різноманітних художніх комбінацій. Гуртківці вивчають не лише багатовікову спадщину нашого народу, а й вчаться самостійно створювати прикраси,

оздоблювати предмети побуту, оформляти інтер'єр приміщення, що сприятиме їхньому не тільки естетичному, а й всебічному розвитку.

Відмінністю цієї програми є використання інноваційних педагогічних технологій, тому програмою передбаченні теми для дистанційного навчання, участі вихованців у районних, обласних, всеукраїнських заходах декоративно-ужиткового напрямку онлайн (додаток Г 12).

Прогнозовані результати за цією програмою (додаток Г 12):

Художньо-естетична творча діяльність вихованців за програмою сприяє формуванню їхніх компетентностей: *пізнавальної*: набуття уявлень про петриківський розпис, витоки петриківського розпису, його історію та роль у житті людей, основні види композицій, видатних майстрів петриківського розпису; оволодіння знаннями про основні матеріали та інструменти, з якими працюють художники петриківського розпису; поняттями «холодні», «теплі» кольори, «стилізація», «симетрія», «ритм»; *практичної*: оволодіння основними елементами петриківського розпису, вміння працювати пальцем, піпеткою, загостреною паличкою; набуття перших навичок у передачі декоративних якостей форми, вміння побудови композицій різних видів, стилізації природних форм; *творчої*: розвиток просторової уяви, фантазії, естетичного смаку, логічного мислення; розвиток здатності розв'язувати творчі завдання; *соціальної*: оволодіння трудовою та естетичною культурою, формування вмінь працювати в колективі, розвиток здатності до професійного самовизначення.

Скоригований інноваційний зміст має програма «Витинанка» – навчальна програма для вихованців середнього та старшого шкільного віку, яка забезпечує вивчення витинанки як найпоширенішого виду народної творчості, надає широкі можливості для розвитку пізнавальних і творчих здібностей дітей.

Як предмет естетичного циклу витинання здійснює естетичний та художній розвиток вихованців, виховує в них елементарну чутливість до прекрасного, інтерес до мистецтва взагалі та декоративно-ужиткового зокрема, розвиває координацію й точність рухів пальців, естетичну ерудицію.

Мета навчально-виховної програми – залучення учнівської молоді сільських шкіл, формування базових компетентностей особистості засобами декоративно-ужиткового мистецтва на заняттях витинанням (додаток Г 12).

Реалізуючи програмне забезпечення інтегрованого курсу з витинанки, здійснюється реалізація компетентнісного підходу, зокрема: *пізнавальної* компетентності, спрямованої на оволодіння вихованцями знаннями з історії виникнення й розвитку декоративно-прикладного мистецтва, народних ремесел, їх видів, специфіки, характерних рис та відмінностей, звичаїв та обрядів нашого народу та народів країн світу; ознайомлення з графічною грамотою; *практичної* компетентності, спрямованої на практичне введення вихованців у світ мистецтва через залучення до конкретного виду мистецтва; початкову допрофесійну підготовку, формування практичних умінь й навичок з образотворчого мистецтва, графічної грамотності, основ симетрії, мистецтвознавства; оволодіння мистецькою лексикою та термінологією; розвиток умінь застосовувати отримані знання й навички з мистецтва витинанки на практиці під час участі у виставках-презентаціях, конкурсах; дотримання правил техніки безпеки під час занять витинанням; *творчої* компетентності, спрямованої на формування стійкого інтересу до художньої творчості, потреби у творчій самореалізації та в духовному самовдосконаленні; розвиток художніх здібностей й умінь, системного, просторового й логічного мислення, уяви й фантазії, здатності проявляти творчу ініціативу, а також здобуття,

підвищення й збагачення у вихованців і учнів досвіду власної мистецької творчої діяльності та навичок спілкування з питань народного мистецтва і, зокрема, декоративно-ужиткового мистецтва; *соціальної* компетентності, спрямованої на розвиток у вихованців і учнів естетичної культури, моральних й духовних якостей особистості, громадської позиції, здатності до самореалізації у мистецтві; формування доброзичливості, наполегливості, толерантності, професійного самовизначення, поваги до праці й людей праці, громадянської поведінки, патріотизму, мовної культури, традицій українського народу, любові до своєї держави. Компетентнісний підхід підкреслює поєднання й практичну реалізацію знань, умінь і навичок, досвіду, культури вихованців (додаток Г 12).

Програма розроблена з урахуванням освітніх і виховних завдань і орієнтована на навчання дітей середнього та старшого шкільного віку. Програма розрахована на 36 годин і передбачає теоретичні, практичні та індивідуальні заняття (додаток Г 12).

В основу викладання предмету покладені принципи: від простого до складного, від елементарних вправ до складної композиції, науковості, доступності, єдність виховання й навчання (додаток Г 12).

У своїй роботі педагог застосовує різноманітні методи й методичні прийоми як традиційні: бесіду, розповідь, коментар, демонстрацію засобів наочного навчання, організацію сприймання, стимулювання оцінної діяльності вихованців, спостереження, актуалізацію опорних знань вихованців, так й інноваційні: порівняльний аналіз, моделювання кінцевого очікуваного результату, ігрові методи, метод проблемних та експериментальних ситуацій, дослідження, дискусію, колективну творчу діяльність, мозковий штурм, мікрофон, а також педагогічні технології: співробітництва, створення ситуації успіху, проектну, колективного творчого виховання.

Програмою передбачено поєднання індивідуальних і групових форм роботи, а також участі вихованців у районних, обласних, всеукраїнських заходах декоративно-ужиткового напрямку (додаток Г 12).

Навчально-творча діяльність вихованців за програмою сприяє формуванню їхніх компетентностей: *пізнавальної*: набуття уявлень про історію виникнення й розвитку українських народних витинанок, історію виникнення паперу, способи вирізування витинанок різними інструментами, правила гігієни, санітарії та техніки безпеки; оволодіння знаннями про основи композиції, кольорознавства, основні прийоми вирізування та технологію наклеювання готової витинанки на фон тощо; *практичної*: оволодіння навичками знаходити шляхи якісного та раціонального виконання завдання, підбирати папір та картон за кольором для роботи, користуватися креслярськими інструментами, переносити потрібний малюнок на папір за допомогою копіювального паперу, виконувати ескіз майбутньої витинанки, розробляти варіанти композицій майбутніх робіт, розробляти декоративну композицію у квадраті, колі, ромбі, в овалі, у смужці, вирізувати силуетні витинанки, створювати витинанки-обереги, створювати витинанки-вириванки; *творчої*: розвиток просторової уяви, фантазії, естетичного смаку, логічного мислення та здатності розв'язувати творчі завдання; *соціальної*: володіння естетичною культурою, формування вмінь працювати в колективі; розвиток здатності до професійного самовизначення.

Відмінністю навчальної програми «Бісероплетіння» для вихованців середнього та старшого шкільного віку є те, що теоретична частина сприяє відродженню і розвитку бісероплетіння, а практична діяльність надає можливість підліткам достатньо швидко побачити результати своєї праці. Програма сприяє залученню учнівської молоді сільських

шкіл до бісероплетіння як до засобу самовираження особистості в традиціях національної та світової художньо-прикладної культури (додаток Г 12).

Основні завдання полягають у формуванні складових профільної компетентності: *пізнавальної*: оволодіння знаннями про бісероплетіння як один з видів декоративно-ужиткової творчості; поглиблення та розширення знань з історії та розвитку бісероплетіння; формування знань з основ композиції, кольорознавства та матеріалознавства; *практичної*: формування практичних умінь і навичок роботи із бісером; оволодіння основними техніками плетіння, виготовлення композицій з бісероплетених виробів; *творчої*: набуття досвіду власної творчої діяльності; задоволення потреб особистості у творчій самореалізації; формування потреби в духовному самовдосконаленні; *соціальної*: виховання дбайливого ставлення до народних традицій; формування естетичного смаку, виховання культури праці; відповідальності, колективізму та взаємодопомоги (додаток Г 12).

Програма розроблена з урахуванням освітніх і виховних завдань та орієнтована на навчання дітей середнього та старшого шкільного віку, розрахована на 36 годин і передбачає теоретичні, практичні й індивідуальні заняття (додаток Г 12).

Основу проведення занять складає практична робота, оскільки значна увага приділяється опануванню різними техніками низання бісером. Заняття включають пояснення теоретичного матеріалу, перегляд та аналіз зразків виробів для виготовлення, замальовування схем і підбирання бісеру для роботи. З метою контролю знань і вмінь вихованців проводяться конкурси-виставки творчих робіт, екскурсії на виставки декоративно-ужиткового мистецтва. Перевірка та оцінювання знань, умінь і навичок гуртківців здійснюється під час виконання ними практичних занять, опитування та виставки робіт вихованців.

Програма передбачає варіативність технологій, методів і форм навчання. Під час проведення занять використовуються методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності, а саме: словесні (пояснення, інструктаж, розповідь, бесіда), наочні (ілюстрування, демонстрація), практичні (вправи, графічні роботи, метод проєкту).

Програма складена з урахуванням виконання вихованцями домашніх самостійних творчих завдань (додаток Г 12).

Реалізація програми сприяє розвитку творчих здібностей вихованців, потреб; формування вмінь самостійного оцінювання результатів праці, аналітичного підходу до вирішення проблем.

Навчально-творча діяльність вихованців за цією програмою сприяє формуванню їхніх компетентностей: *пізнавальної*: формування уявлень про техніку бісероплетіння; сучасний стан народних промислів і ремесел в Україні, відомих центрів народної творчості; оволодіння знаннями про основи кольорознавства, композиційні особливості, основні прийоми плетіння, інструменти, матеріали, приладдя та їх застосування; *практичної*: оволодіння навичками виготовлення виробів із бісеру; оволодіння уміннями гармонійного поєднування кольорів для виготовлення виробів; уміння класифікувати бісер; читати і розробляти схеми виробів; розраховувати щільність плетіння; удосконалювати основні прийоми бісероплетіння; уміння самостійно створювати візерунки (орнаменти) для вишивки; оздоблювати одяг вишивкою бісером; плести квіти на дроті, складати з них композиції; естетично оформлювати вироби; *творчої*: розвиток просторової уяви, фантазії, естетичного смаку, логічного мислення; розвиток здатності розв'язувати творчі завдання; *соціальної*: оволодіння естетичною культурою; формування вмінь працювати в колективі; розвиток здатності до професійного самовизначення (додаток Г 12).

Оновлений зміст, структуру, мету, завдання та результати освітньо-виховної діяльності підлітків має програма *«Образотворче мистецтво»*, навчально-виховна програма для вихованців молодшого, середнього та старшого шкільного віку, яка спрямована на розвиток повноцінного та гармонійного зростання особистості, її здатності творити; вирішення завдань художнього й особистісного розвитку дітей, громадського та духовного становлення підлітків; набуття активності, самостійності й ініціативності, виховання товариських відносин, почуття взаємодопомоги та взаємоповаги.

Основні завдання програми полягають у формуванні таких компетентностей особистості: *Пізнавальної*, що забезпечує ознайомлення з поняттями та знаннями, які стосуються образотворчого мистецтва. *Практичної*, що сприяє оволодінню навичками живопису, графіки, конструювання, скульптури, декоративного мистецтва. *Творчої*, що забезпечує формування творчих здібностей: спостережливості, відчуття масштабу, кольору та пропорцій, художньо-образного сприйняття побаченого та його творчого відображення засобами мистецтва, варіативності та асоціативності. *Соціальної*, що сприяє вихованню дбайливого, шанобливого ставлення до народних традицій, національної свідомості, формування естетичного смаку; популяризації народних промислів (додаток Г 12).

Програма розрахована на роботу з дітьми віком від 7 до 15 років з загальною кількістю 4-6 годин на тиждень. Програма інтегрує знання гуртківців з образотворчого мистецтва, народознавства (додаток Г 12).

Програмою передбачено виконання малюнків різними матеріалами і техніками, зосередження уваги вихованців на формі та фактурі зображення кольоровими олівцями, що сприяє розвитку їхньої фантазії та творчої активності. Творча робота, що виконується кольоровими олівцями, сприяє розвитку аналітичного мислення дитини (додаток Г 12).

Особливістю цієї програми є інтеграція з видами образотворчого мистецтва – скульптурою та декоративно-ужитковим мистецтвом. Заняття з ліплення дозволяє підліткам використовувати м'який пластичний матеріал (пластилін або глина), який легко піддається дитячій руці. Заняття аплікацією дає підліткам можливість оволодіти навичками роботи з ножицями, прийомами клеєння тощо. Заняття з конструювання розвивають художньо-творче мислення й творчу фантазію вихованців. Художньо-творча активність дітей спрямована не лише на відтворення художнього образу, але й на обговорення малюнка. Основою спілкування між педагогом і дитиною є діалог. Таким чином, заняття з малювання чергуються з заняттями з ліплення, аплікації та конструювання; в їхню структуру включають рухливі паузи, вправи, що сприяють зняттю м'язової напруги руки, тулуба, покращують позитивний емоційний стан дитини (додаток Г 12).

Програма спрямована на формування у гуртківців особистої пізнавальної активності шляхом досягнення позитивних емоцій, вольових якостей, самодисципліни та самооцінки, яка своєю чергою впливає на формування самоповаги та впевненості дитини в собі; формування толерантного ставлення до процесу навчання, уміння вихованців висловлювати свою точку зору, розвиток усвідомлення ними важливості та корисності виконаної роботи; засвоєння композиційних прийомів та способів композиційної організації площини, вивчення законів перспективи; засвоєння різноманітних прийомів (додаток Г 12).

Прогнозований результат цієї програми: діти повинні знати: правила користування графічним матеріалом; основні кольори та їхні особливості; прийоми розташування предметів на площині; способи відтворення простих предметів; способи передавання будови, пропорцій, форми, об'єму предметів; способи передавання форми та об'єму предметів

засобами світлотіні з урахуванням тональних відношень; правила виконання художніх робіт із матеріалів різних видів; закони композиції; пропорції людського тіла (додаток Г 12).

Діти повинні вміти: сприймати малюнок як основу усіх видів образотворчого мистецтва; працювати олівцем, пастеллю, вугіллям, тушшю, крейдою; передавати колір предметів та кольорові співвідношення між предметами; використовувати у роботі основні закони композиції; користуватися законами лінійної перспективи; володіти різними видами розпису; користуватися олівцем, пастеллю, крейдою, вугіллям; зображувати прості предмети; працювати з різними матеріалами; володіти прийомами вирізування та склеювання; створювати прості об'ємні форми (додаток Г 12).

Скоригований зміст та структуру має програма «Художня вишивка», навчальна програма для вихованців середнього шкільного віку, яка спрямована на виховання в дітей почуття прекрасного, національної самосвідомості, любові до рідного краю.

Основні завдання полягають у формуванні таких компетентностей: *пізнавальної*: забезпечує ознайомлення з поняттями та знаннями, які стосуються художньої вишивки як одного з видів народної творчості; *практичної*: сприяє оволодінню навичками виготовлення різноманітних вишитих виробів; *творчої*: набуття досвіду власної творчої діяльності; задоволення потреб особистості у творчій самореалізації; формування потреби в духовному самовдосконаленні; *соціальної*: сприяє вихованню дбайливого, шанобливого ставлення до народних традицій, національної свідомості, формування естетичного смаку; популяризації художньої вишивки (додаток Г 12).

Основна мета навчально-виховної програми – залучення учнів сільських шкіл до вишивки як засобу самовираження особистості в традиціях національної культури.

Програма розроблена з урахуванням освітніх і виховних завдань та орієнтована на навчання дітей середнього шкільного віку й розрахована на 36 годин і передбачає теоретичні, практичні та індивідуальні заняття. При викладанні теоретичного матеріалу використовуються такі методи роботи: розповідь, яка супроводжується показом репродукцій; бесіди з переглядом та аналізом зразків вишитих виробів. Для більш успішного засвоєння матеріалу на заняттях з вихованцями використовуються також кольорові плакати із зображенням вишитих виробів і схемами до них, різноманітні ілюстративні та фотоматеріали, вироби народних майстрів. Особливістю цієї програми є те, що на заняттях основний час надається практичній роботі: розробці нових технологій і схемо-технік, вишивці та оздобленню виробів (додаток Г 12).

Програма інтегрує знання гуртківців із різних предметів: історії, народознавства, малювання. На заняттях використовується література, кольорові малюнки, фото, відеоматеріали зі зразками давніх і сучасних вишивок, що дає можливість глибше розвинути художні здібності, фантазію і творче мислення дітей. Для розширення світогляду вихованців проводяться екскурсії в музеї, на виставки творів народного мистецтва, зустрічі з майстрами вишивки. Програма складена з урахуванням виконання вихованцями домашніх самостійних творчих завдань.

Реалізація програми сприяє розвитку творчих здібностей вихованців, потреб; формування вмінь самостійного оцінювання результатів праці, аналітичного підходу до вирішення проблем (додаток Г 12).

Навчально-творча діяльність вихованців за програмою сприяє формуванню їхніх компетентностей: *пізнавальної*: оволодіти знаннями про історію розвитку народних промыслів в Україні; історію розвитку української народної вишивки; основні властивості

кольорів; різновиди орнаментів; правила роботи за схемою; формувати уявлення про умовні позначення на схемах; правила користування основною технічною і технологічною документацією; види декоративного оздоблення вишитих виробів; основні технологічні процеси виготовлення вишитих виробів; основні вимоги до роботи з потрібними інструментами та матеріалами; *практичної*: оволодіння навичками виготовлення виробів з вишивки; оволодіння різними техніками вишивки; оздоблювати одяг вишивкою; оволодіння уміннями гармонійного поєднування кольорів для виготовлення виробів; уміння класифікувати види ниток та тканин; читати і розробляти схеми виробів; удосконалювати основні прийоми вишивки; уміння самостійно створювати візерунки для вишивки; добирати інструменти і матеріали для виготовлення вишитих виробів; естетично оформлювати вироби; *творчої*: розвиток просторової уяви, фантазії, естетичного смаку, логічного мислення; розвиток здатності розв'язувати творчі завдання; *соціальної*: оволодіння естетичною культурою; формування вмінь працювати в колективі; розвиток здатності до професійного самовизначення (додаток Г 12).

Очевидно, що робота педагогів відповідно до технології взаємодії закладів загальної та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків за оновленими, сучасними за змістом авторськими програмами, які підтверджують коригування естетико-виховної діяльності підлітків на основі інтеграції різних дисциплін, вимагає всебічного їх вивчення та впровадження, що має бути підтверджено цифровими показниками. Отже, з метою цілісного відтворення результатів взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, у наступному підрозділі розглянемо шляхи реалізації й ефективності системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків шляхом експериментальної перевірки.

4.4. Реалізація системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків

Упроваджуючи систему взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, розглянемо організовані й апробовані результати пілотних експериментальних досліджень процесу естетичного виховання за цілями взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків.

Так, естетико-виховну зорієнтованість освітнього процесу простежуємо за основними напрямами системи взаємодії в Роменській ЗОШ І-ІІІ ст. №5 (додаток Г.5, рис. 5.1), організація її здійснюється за трьома основними векторами-складовими освітньо-виховного процесу: урочна діяльність; позаурочна діяльність; позашкільна робота. В урочній діяльності з ЕВ підлітків основну роль відіграють міжпредметні зв'язки в освітньо-виховному процесі – інтегрований курс «Мистецтво», ММ, ОМ, ХК, українська та зарубіжна література, історія, фізична культура та ін. Під час вивчення цих дисциплін учні отримують певну суму знань, які сприяють формуванню в них ЕК та художньо-естетичних смаків, пробуджують бажання сприймати й творити прекрасне.

Це робота в гуртках та факультативах ЕВ, у шкільному музейному комплексі (музеї: народознавства, бойової слави, Книги та ноосфери), шкільній бібліотеці, спортивних секціях. Займаючись позаурочною діяльністю, підлітки мають можливість отримувати додаткові знання, розвивати свої естетичні смаки та здібності, удосконалювати практичні вміння,

ділитися досвідом роботи з іншими, брати участь у виставках, презентаціях, конкурсах, фестивалях, майстер-класах тощо. Працюючи над організацією ЕВ підлітків, ЗЗСО тісно співпрацює з ЗПО; музичною школою, художньою студією, центром дитячої творчості, міським центром культури та дозвілля, центром позашкільної роботи, спортивною школою, дитячими церковними школами. Естетична діяльність ЗПО не лише розвиває творчі здібності дітей, а й допомагає їм зробити вибір майбутньої діяльності, дає не тільки необхідні знання та підготовку для вступу до обраного закладу, але й можливість знайти та реалізувати себе в житті (додаток Г.5).

З огляду на останню тезу, педагоги Роменської ЗОШ І-ІІІ ст. №5 згідно з завданнями уроку в ЗЗСО і заняття в ЗПО застосовують чотири групи стимулів творчої художньої діяльності, що як найбільш зручні виділила М. Лещенко: для зміцнення сенсорної чутливості; для розвитку уяви, пам'яті; для забезпечення знайомства учнів з різними художніми матеріалами; для сприяння оволодінню художньою технікою (Лещенко, 1996, 1996 а). З огляду на це, з-поміж методів, способів діяльності до 1 групи стимулів використано: організацію виставок, природних матеріалів, фотографій, слайдів, презентацій, уривків кінофільмів, музики тощо. До 2 групи – словесні описи, фантастичні оповідання, квести, драматизації тощо. До 3 групи – наявність різноманітних художніх матеріалів, вибір техніки виконання, підбір тла, кольорової гами тощо. До 4 групи – педагогічний малюнок вчителя, керівника гуртка, робота на пленері, на фліпчарті тощо. Такий підхід щодо стимулів творчої художньої діяльності дозволяє розглядати самореалізацію підлітків, спрямовану на розкриття творчих здібностей учнів та спрямованість їх до акмеусіху (додаток Г.5, рис. 5.2). Модель самореалізації творчих якостей підлітків, увібравши в себе найкращі досягнення попередніх естетичних думок, становить багатогранну поліфонічну структуру, включає різні активні форми діяльності й засоби активізації творчих якостей як підлітків-учнів ЗЗСО, так і вихованців-підлітків ЗПО (додаток Г.5):

- практичну творчу діяльність у різних видах, жанрах мистецтва;
- інноваційну діяльність (проведення квестів, розробка проектів тощо);
- участь у конкурсах дитячої та юнацької творчості;
- проведення очних і віртуальних екскурсій;
- участь у виставках дитячих творчих робіт;
- спілкування з мистецтвом, збереження, відтворення, примноження культурної, естетичної та мистецької спадщини;
- дитяче журі;
- проведення майстрів-класів з різних видів та жанрів мистецтва;
- проведення красзнавчої, етнографічної дослідної роботи;
- участь у виховних та масових заходах з естетичного виховання тощо.

Вирішальним у ЕВ підлітків є формування вміння створювати в колективі творчу атмосферу, оскільки обдаровану особистість, спрямовану на досягнення акмеусіху, можна виховати тільки у позитивній обстановці. ЗЗСО постійно знаходяться у стані складного процесу реформування змісту освіти, музичне і образотворче є лише частиною естетичного виховання, то навіть високий рівень художньо-естетичної діяльності в одному з видів мистецтва, при нехтуванні іншими, не становить повного емоційного розвитку людини, інакше кажучи, особистість залишається естетично недосконалою. Ті зміни, які відбуваються у викладанні предметів художньо-естетичного циклу в ЗЗСО, знаходять наступність у педагогічному процесі ЗПО. Тоді система взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків стає

ефективною, скоординованою, узгодженою в усіх складових. За цих умов, важливі елементи естетичного розвитку ЗПО вважаються тільки доповненням до того обсягу вимог, які в ЗЗСО стали канонічними. Таким чином, повноцінне ЕВ підлітка здійснено цілеспрямовано.

Розроблена системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків уможлиблює реалізацію творчого потенціалу підлітків (додаток Г.5, рис. 5.3). У цьому випадку ЕВ підлітків і педагогічна діяльність відбувається в двох вертикальних площинах: в урочній діяльності – творча ВЗ учня і вчителя і творча ВЗ учня й учня, при цьому творчу ВЗ учнів мотивує і організовує вчитель, яка спрямована на розвиток творчого потенціалу учнів. У позаурочній діяльності ВЗ відбувається послідовно – взаємозалежність творчої діяльності вчителя й учнів та взаємозалежність творчої діяльності учнів при безпосередньому сприянні вчителя. Працюючи за такою моделлю, досягаємо розвитку креативних здібностей, дивергентного мислення, спрямованості на творчий пошук, самовдосконалення, інтересів до власної творчої діяльності учнів, розвитку їхнього акмеуспіху.

Погоджуючись з позитивним значенням діяльності ЗПО визначними діячами ЕВ (Д. Кабалевським, Б. Неменським, В. Разумним та ін.), по-перше, використовуємо естетичний потенціал ЗЗСО у формуванні естетичних якостей підлітка засобами ЕВ. Заклад ЗСО здійснює масове ЕВ зі стовідсотковим залученням дітей до активної художньо-творчої діяльності; підносить ЕВ на рівень естетичного навчання; спрямовує освітній процес на вивчення дисциплін естетичного циклу. По-друге, використовуємо позаурочні форми та методи ЕВ, які є цінними додатковими засобами здобуття естетичних умінь (факультативи, гуртки). Б. Неменський щодо попередньої думки, наголошує: «...єдиним вирішальним полем для цієї роботи є школа, уроки мистецтва, що охоплюють 100 % дітей. Вважати, що це завдання виконують позакласні форми – самообман...» (Неменський, 2000).

Так, організація ЕВ в Михайлівській ЗОШ І-ІІІ ст. Лебединської районної ради (додаток Г.5, рис. 5.4) відбувається за двох позицій:

- формування естетичних знань, смаків, ідеалів, розвиток естетичного сприйняття творів мистецтва, потреба вносити прекрасне в оточуючий світ, зберігати його як всебічного й гармонійного розвитку особистості;
- сукупність дій, співпраця вихователя та вихованців, які забезпечують естетичне виховання особистості.

Основні напрями естетико-виховної системи реалізуються в урочній та позаурочній діяльності. Оволодіваючи навчальними дисциплінами, підлітки знайомляться з прекрасним у мистецтві, в оточуючій природі, людських стосунках. На уроках літератури реалізація виховної мети дозволяє сприяти розвиткові творчих здібностей учнів: у них виникає потреба писати вірші, розповіді, критичні нариси тощо. Уроки ОМ мають суттєвий естетичний вплив на підлітків: прилучаючись до ОМ, підлітки розвивають естетичні смаки й можливості, здійснюють знайомство з творами художників, які використані з метою розвитку художнього смаку, художньо-творчих здібностей підлітків. Засобами живопису, скульптури, архітектури, графіки підлітки зображують красу життя, природи, виражаючи свої думки, почуття. На уроках ММ у підлітків виникає певний настій, переживання, які співзвучні з багатьма творами живопису й літератури. Метою викладання ММ є розгляд загальних закономірностей розвитку видів мистецтва в їх тісному взаємозв'язку, життєві корені мистецтва, його зв'язок із суспільним рухом епохи, його активну роль у житті людини створення умови для живого спілкування учнів з шедеврами світового мистецтва на уроках, позаурочних заходах, у позашкільному житті.

Найбільш поширеною формою позакласної естетичної просвіти є гуртки – літературні, виразного читання, образотворчого мистецтва та ін. Важливим в естетичному вихованні підлітків є участь у міжнародних та регіональних проєктах, конкурсах, відвідування театрів, виставок, музеїв, концертів, галерей та ін. У ЗЗСО є сольні та хорові, гуртки драматургії, гурток виразного читання, хореографії, що сприяють успішному ЕВ підлітків, їх всебічному гармонійному розвитку, залученню до духовної культури людства, творчості в різних галузях життєдіяльності, формує ставлення до праці, пізнання, спілкування тощо.

Схожа за основними напрямками естетико-виховна структурна (структура *(лат. structura – побудова, розміщення) – внутрішня будова чогось, певний взаємозв'язок складових частин цілого)* і передбачає доволі стійкі взаємозв'язки її складових) модель реалізується у Заводській ЗОШ І-ІІІ ст. Великописарівської районної ради (додаток Г.5, рис. 5.5).

Важливим кроком на шляху розбудови освітнього-виховного простору в Лебединській ЗОШ І-ІІІ ст. №3 Лебединської міської ради є створення моделі взаємодії, головним завданням якої є формування в усіх учасників освітньо-виховного процесу необхідних знань та умінь, направлених на розвиток гармонійно розвиненої особистості. Маємо змогу ознайомитися із двома підходами до побудови моделі – науково-теоретичним (додаток Г.5, рис. 5.6) та практичним (додаток Г.5, рис. 5.7). Упроваджуючи систему ВЗ ЗЗСО та ЗПО, ЕВ підлітків базується на соціальній моделі, в якій наголошується на сукупну організацію всієї справи, приділяючи одночасно виключно пильну увагу кожному учаснику навчально-виховного процесу.

Такий підхід дає змогу створити найбільш сприятливі соціальні умови, які впливають на бачення перспектив, сприйняття та діяльність усіх, хто працює та навчається в закладі. Це створює позитивний клімат, який впливає на взаємостосунки між учасниками навчально-виховного процесу, на прийняття ними рішень, розвиток їхніх ціннісних й особистісних позицій та відносини.

В основу ЕВ підлітків Лебединської ЗОШ І-ІІІ ст. №3 покладена модель функціонування й естетичного розвитку людини, яка має прикладне значення, оскільки передбачає взаємодію функціонування різних компонентів освітнього процесу. Створена й апробована модель ЕВ підлітків працює як цілісна соціально-педагогічна система, зміст якої формують сплановані завдання та заходи, івент-технологія, що реалізуються через підсистеми – управлінську, дидактичну, науково-методичну, виховну, громадсько-педагогічну.

Принципами та передумовами її впровадження є послідовність у діях, системність, неперервність, об'єктивність і достовірність інформації, єдність поваги та вимогливості до особистості, свободи та відповідальності всіх дорослих, дотичних до проблеми ЕВ підлітків, успішне функціонування якого забезпечується створенням відповідних організаційно-педагогічних умов, які включають організаційні, кадрові, змістові, технологічні, естетичні, матеріально-технічні складові.

Моделлю визначені пріоритетні напрями роботи закладу освіти як простору для формування гармонійно розвиненої особистості, а саме: освітній: забезпечення загальної підготовки підлітків; науковий: розробка методичних рекомендацій, посібників з питань формування естетичних смаків підлітків; профілактичний: організація діагностики стану ЕВ підлітків; консультативно-методичний: консультативна допомога учасникам навчально-виховного процесу з питань орієнтації підлітків на формування цінностей; просвітницько-пропагандистський: підвищення естетичної культури серед широких верств населення.

Відповідно до схеми розкрито оптимальну організацію освітнього процесу, його зміст; повноцінний та раціонально організований режим естетичного ЕВ, за якого кожен учасник взаємодії сприяє формуванню гармонійно розвиненої особистості; у підлітків є стійке бажання вчитися, сприймати красу, розрізняти красиве від потворного; переживати, висловлювати своє ставлення.

Відповідно до упровадження системи взаємодії Сумської СШ І-ІІІ ст. № 9 (додаток Г.5, рис. 5.8), освітньо-виховна діяльність будується диференційовано предметам художньо-естетичного циклу на основі міжпредметних зв'язків, які постійно взаємодіють, впливаючи на дитину. ЕВ засобами мистецтва при цьому є органічною частиною виховання підлітків і будується з урахуванням принципу творчої самодіяльності учнів, що виявляється в здатності підлітків переносити набуті вміння на виконання будь-якої творчої справи; бачити, відчувати, розуміти прекрасне; виявляти здатність творити (додаток Г.5).

Напрями ЕВ підлітків у Сумській СШ І-ІІІ ст. № 17 подано на рис. 5.9. (додаток Г.5), які структуровані за видами мистецтва, бо воно має унікальні можливості впливу на людину. При цьому художньо-естетичне виховання розглядається не лише як процес набуття художніх знань, умінь, а як універсальний засіб особистісного розвитку духовних, морально-естетичних цінностей учнів, різнобічних естетичних потреб та інтересів учнів. Завдання ЕВ розв'язуються через залучення підлітків до різних сфер діяльності: оволодіння змістом навчальних дисциплін, залучення до позаурочної виховної роботи. Засобами естетичного виховання є (додаток Г.5):

а) ОМ. Під час сприймання картини або скульптури, яка відображає життя людини чи природи, у підлітка розвивається не лише сприйняття, а й фантазія: він мислить, уявляє, «домальовує» зображене, «бачить» за картиною події, образи, характери тощо;

б) ММ, яке, відображаючи дійсність за допомогою мелодій, інтонацій, тембру, впливає на емоційно-почуттєву сферу людини, її поведінку;

в) ХЛ. Головним виразником естетики в літературі є слово. Погоджуємося із висловом К. Ушинського, що «слово, як засіб вираження в літературному творі набуває подвійної художньої сили. Словесний образ має понятійну основу і сприймається, насамперед, розумом» (Ушинський, 2003, с. 208), тому література є важливим засіб розвитку інтелекту підлітків;

г) театр, кіно, телебачення, естрада, цирк. Цінність їх у тому, що, крім змісту, вони об'єднують у собі елементи багатьох видів мистецтв (літератури, ММ, ОМ, танцю та ін.) і мають сильний естетичний вплив на підлітків;

д) педагогічний вплив на поведінку й діяльність школярів. Вчинки учнів, успіхи в навчанні, праці, спортивній, громадській, художній діяльності стають предметом обговорення з естетичних позицій, з позицій краси й натхнення, спроможності до творчої діяльності;

е) природа: її краса в розмаїтті та гармонії барв, звуків, форм, закономірній зміні явищ, які мають місце в живій і неживій природі, діючи на підлітка, спонукають його до естетичних дій;

ж) факти, події суспільного життя. Героїчні вчинки людей, краса їх взаємин, духовне багатство, моральна чистота й фізична досконалість є предметом обговорення з підлітками, надихають їх до естетичної діяльності;

з) побут: залучення підлітків до створення естетичного середовища у школі, класі, квартирі.

У ЗЗСО № 17 м. Суми широко практикується залучення учнів до різних видів позаурочної виховної діяльності: у танцювальних гуртках, хорових колективах, студіях образотворчого, літературного мистецтва, ін. Ефективність ЕВ забезпечується через єдність та взаємообумовленість національного й загальнолюдського: традиційно використовуються різні форми освітнього процесу: уроки, семінари, гуртки, екскурсії, бесіди, КТС, конкурси, квести тощо, які супроводжуються співпрацею педагога і вихованця. На тлі останньої тези поділяємо переконання А. Белкіна, який вважає, «що успіху без співпраці не буває... Естетичні цілі можуть бути досягнуті лише естетичними засобами. Заходи «напоказ» ...формують у дітей негативні почуття суперництва, отруюють їх почуття й свідомість, викликають захворювання на нездоровий скепсис» (Белкін, 2003, с. 11). За цих умов важливою є роль педагога. Розмови про те, щоб педагог розумів вихованця, – це лише половина «правди», це односторонній зв'язок («Я тебе чую, а ти мене – ні»). Потрібен і зворотній зв'язок, щоб учень розумів вчителя. З того моменту й розпочинається взаєморозуміння, яке забезпечує співпрацю. У такій роботі педагог враховує типи емоційної виразності дітей, які виділяє А. Белкін (додаток Г. 6).

У контексті попередньої думки варто зазначити, що правильно розтлумачити ставлення дитини до вчителя можна тільки в тому випадку, коли педагог має здатність (не вродженою, зрозуміло, а набутою, вихованою професійно) «читати» їх почуття за зовнішніми проявами. «Тут немає ніякої містики, екстрасенсорики, це результат тренування й досвіду: уміння уважно аналізувати вираз очей, міміку, рухливість, жести, колір шкіри, особливості дихання тощо, своєрідні сигнали, за якими ми впізнаємо кожного з нас» (Белкін, 2003, с. 17).

Основні напрями системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти реалізуються як в ЗЗСО, так і в ЗПО. Не випадково А. Макаренко висунув ідею «завтрашньої радості» (успіх – це радість, бо сутність співпраці є у тій радості, яку він несе) (Макаренко, 1988), у якій втілювалася перспектива розвитку колективу й особистості, а В. Сухомлинський увів до педагогічного лексикону «Школу радості». Радість в будь-якій праці (роботі, дії) школяра походить від розуміння ним досягнутого.

З соціально-психологічної точки зору, успіх – оптимальне співвідношення між очікуваннями сторонніх особистості та результат її діяльності. Із психологічної – успіх – це переживання стану радості, задоволення від того, що результат, якого людина прагнула, співпав з її очікуваннями. З педагогічної точки зору – цілеспрямоване, організоване поєднання умов, за яких можливо досягти значних результатів діяльності як окремої особистості, так і колективу в цілому (Сухомлинський, 1979, с. 31).

Успіх неможливий без формування естетичного ставлення підлітків, що може бути лише за умов продуктивної позаурочної, позашкільної художньо-творчої діяльності, яка уможлиблює динамізацію як пізнавальної, так і творчої активності особистості, інтелектуальної ініціативи з опорою на естетичну потребу, зацікавленість, стійкий інтерес у системі позашкільного освітньо-виховного процесу, сприяючи мотивації у школярів до *акмеуспіху* (від грець. Акмі́ – вершина, найвища точка, розквіт) (Нечволод, 2008), як особистісному найвищому досягненню в художньо-творчій діяльності. У нашому дослідженні акмеуспіх підлітків ми окреслюємо як максимально успішну естетичну діяльність, позитивні результати участі у конкурсах, вдаль, естетичне відтворення творів мистецтва, власних витворів, наявність у дитини високих показників естетичного ставлення, світорозуміння та світосприймання.

Успіх – категорія не абстрактна. Підліток підходить до свого успіху або невдачі по-дорослому, аналітично, шукає його корені, прагне (здебільшого стихійно) прогнозувати власні можливості. Алгоритм – послідовність кроків, які призводять до бажаного результату (подаємо шість кроків) (додаток В. 6) (Белкін, 2003, с. 35).

Одним із основних напрямів впровадження системи взаємодії закладів ЗСО та ПО в естетичному вихованні підлітків є науково-дослідна робота. У багатьох ЗЗСО створено Малі академії наук (МАН), які задовольняють дослідницько-пошукові інтереси дітей, і хоча, науково-дослідною роботою займаються вчителі ЗЗСО, науково-дослідна робота, особливо з проблем естетичного виховання, використання народних традицій та видів мистецтва покладена на позашкільні навчальні заклади, які стали центрами МАН, покликані задовольняти інтереси дітей, їх духовні, соціокультурні, освітні потреби, створювати умови для самовизначення, самовиховання, самореалізації. Основними етапами набуття естетичного та мистецького досвіду стає взаємодія ЗЗСО та ЗПО (учителів та керівників гуртків), що уможливить умоглядний досвід – сукупність природжених реакцій дитини, що зумовлює рефлексію витоків естетично-творчого досвіду, індивідуально-набутий та досвід (первинний), який підліток відображає «картинкою», але це відображення не створює ідентичного варіанту, а носить індивідуальний характер; набутий досвід – з'являються деякі інтегральні утворення, коли «знаю про будь-яку естетичну творчість», «умію виконувати», «хочу саме так виконувати» – утворюють синкретичну єдність у процесі осмислення певної дії.

У ЗПО підліток не просто відтворює те, що засвоює у закладі ЗСО. Завдяки своїй унікальності й неповторності у ЗПО підліток розвиває, доповнює знання та вміння, удосконалює їх. Саме в цьому є особливості творчої поведінки й оцінки методики педагогічного процесу, яка будується на обов'язковому заохоченні різнобічного творчого самовиявлення вихованця, багатстві вражень, створенні оптимальних особистісних стосунків, котрі є джерелом продуктивної творчої діяльності дитячої спільноти. Тому принципове значення має цілісний творчий процес ЗПО як цілісної системи безперервної освіти, формування її специфічних умов життєдіяльності у сфері дозвілля.

Найхарактернішими особливостями цієї сфери є невимушене, неформальне спілкування й самовираження, вільний вибір форм і засобів діяльності, використання їх на свій розсуд, керуючись внутрішніми мотивами. Крім того, сама організація дітей, їхньої діяльності в ЗПО досить різноманітна. Уся позашкільна виховна робота спрямована на розвиток творчої особистості, її ініціативи з урахуванням потреб і здібностей. Унаслідок саме такої організації діяльності дітей створюються можливості зацікавити їх творчістю, спонукати їхнє прагнення щодо набуття необхідних прийомів та засобів, які визначаються нестандартністю, оригінальністю.

ЗПО мають яскраво виражену специфіку впливу на особистість дитини. Передусім, це добровільність і право вибору занять, різноманітність й альтернативність спілкування як з однолітками, так і з педагогами, керівниками гуртків і творчих об'єднань, диференційованість за інтересами та захопленнями. Незважаючи на те, що ЗПО є складовою державно-суспільної освіти та виховання дитини, вони мають певну автономію і становлять самостійну систему виховання, навчання школярів у вільний час. Авторка дослідження, маючи досвід практичної роботи в художній школі, школі мистецтв та в Глухівському Палаці дітей та юнацтва Сумської області, одним із засобів вирішення проблеми естетичного

виховання підлітків вважає вкрай необхідним створення естетико-виховного середовища взаємодії закладів ЗСО та ЗПО, що виховувало б і надихало підлітків на творчість, акмеуспів.

Так, суттєвий вплив на формування підлітка здійснює Путивльський районний центр позашкільної роботи. Педагоги закладу окреслили основні умови створення середовища взаємодії, що має високий рівень естетичної культури й великі можливості впливу на творчу мотивацію суб'єкта. Формування особистості підлітка відбувається завдяки наповненню освітньо-виховної системи закладу народними традиціями. Народна мудрість, неабиякої краси *горюньські* пісні, оригінальні народні костюми, народні ігри дають надзвичайно багатий педагогічний та естетичний матеріал для формування естетичних смаків засобами народного мистецтва.

Система роботи педагогів Путивльського ЦПР зі збагачення культури вихованців через традиції рідного краю включає *доповнення навчально-виховних програм* місцевим матеріалом, використання народних мотивів у всіх видах творчої діяльності, організацію і проведення фольклорних експедицій, вивчення місцевих обрядів та використання їх елементів під час занять, проведення просвітницьких заходів з метою популяризації народного мистецтва. Такий підхід дає можливість не лише розвивати естетичний смак дитини, привносити елементи народного мистецтва в повсякденну творчу діяльність, привчає вихованців співвідносити себе з рідним краєм, відчувати цілісною особистістю.

Друга складова ЕВ підлітків у Путивльському РЦПР – висока естетична культура педагогів, батьків, вихованців у їх зовнішньому вигляді та поведінці. Особистий повсякденний *приклад дорослих* сприймається дитиною як аксіома, яка щоденно нею використовується та є повторенням дорослого досвіду. «Важко привести до добра моральми, легко – прикладом» – зауважував К. Ушинський (Ушинський, 2003, с. 317-318). Сутність позитивного прикладу, як методу виховання, полягає у використанні кращих зразків поведінки й діяльності інших людей для збудження в дітей прагнення (потреби) до активної роботи над собою: для подолання наявних недоліків і до вдосконалення своїх особистісних властивостей і якостей. Третя складова ЕВ Путивльського ЦПР – оточення дітей естетикою побуту. Важливе значення має виховання в підлітків естетики поведінки – акуратності в одязі, красивої постави і манер, уміння триматися невимушено, природно, культурно й естетично виявляти свої емоції. Ці якості тісно пов'язані з моральністю особистості учня. Четверта складова ЕВ – *активне залучення* підлітків до гурткової роботи, *пошук нових форм і методів* роботи. Оскільки, важливими складовими ЕВ є краса праці, ставлення до природи й мистецтва, вихованці, відвідуючи гуртки за інтересами, прагнуть досягти певного результату своєї діяльності. Результат творчої діяльності наочно демонструє ставлення людини до праці, відбиває її ідеал краси й ступінь прагнення до цього ідеалу.

У системі роботи творчого об'єднання Путивльського ЦПР ефективними методами ЕВ є *екскурсії в природу*. Краса природи в поєднанні з влучно підібраними словами педагога виховує повагу до всього живого, сприяє формуванню гуманного ставлення до оточуючих. Педагогічно скероване спілкування з природою вчить дитину бачити гармонійність і красу, що надихають художників і композиторів, поетів і письменників. Знайомство з творами мистецтва формують внутрішній світ особистості.

Центр залучає вихованців до активної участі в *дитячому самоврядуванні*, яке є унікальною можливістю дітей поєднати задоволення особистих потреб з потребами закладу й суспільства. Робота в органах дитячого самоврядування дає можливість досягати мети, необхідної для реалізації спланованих заходів. Діяльність вихованців у творчих об'єднаннях

Путивльського ЦПР вчить їх діяти разом, співпрацювати. Уміння спілкуватися, формування навичок спілкування, В. Банніков розглядає як «найважливішу складову частини соціалізації особистості, що визначає її статус у колективі» (Банніков, 2000, с. 65). Тому, велика увага приділяється розвитку активної життєвої позиції та засвоєнню культури людських взаємовідносин, тобто естетиці спілкування, що включає уміння слухати й будувати безоцінні судження, уміння відмовлятися й наполягати, уміння уникати конфлікту й досягати консенсусу.

Особливе значення в організації естетичного життя дитячого колективу Путивльського ЦПР *відіграють традиції*, які максимально сприяють злиттю всього колективу в єдине ціле. Цікаві масові заходи, які ініційовані самими вихованцями, спільні творчі справи, реалізовані соціальні проєкти є найкращим підґрунтям для заснування традицій закладу. «Ніщо так не зміцнює колектив, як традиція, – стверджував А. Макаренко, – і накопичення традицій, – надзвичайно важлива задача виховної роботи» (Макаренко, 1986, с. 121). За цих умов дитяче самоврядування є опорою для розвитку творчої активності підлітків, значно підвищує рівень участі в конкурсах, акціях, експедиціях, виставках, фестивалях.

У Центрі є висока культура *проведення масових заходів*, і відбувається за активної участі у них вихованців (масові заходи викликають яскраві емоції глядачів). Участь підлітків у мистецьких фестивалях, конкурсах, акціях, виставках творчих робіт завжди пов'язана з естетичними переживаннями дітей, прагненням випробувати себе в різних жанрах мистецтва, підвищувати рівень своєї майстерності. Підготовка до масових заходів, участь дітей у створенні програм, очікування святкового дійства формують особливий передсвятковий колективний настрій. Перемоги в конкурсах, змаганнях виводять вихованців на новий рівень розвитку особистості в сфері своїх інтересів.

Серед особливостей естетичного виховання підлітків Путивльського ЦПР визначено *взаємодію сім'ї, ЗЗСО, ЗПО, закладів культури*. Сім'я й заклади освіти – потенційні природні партнери у вихованні дітей. Взаємодія цих суб'єктів – батьків та педагогів – вичерпне уявлення про зміст виховної діяльності один одного, можливості порозуміння щодо завдань і засобів виховного впливу з метою забезпечення максимального розвитку дитини, відповідність виховних дій запланованому результату. Так, естетико-виховний потенціал дозволить спроможний визначити належний соціально-психологічний клімат, що сприяє максимальному естетичному творчому ставленні школярів до дійсності; дитина, залучена в існуючу творчу атмосферу, багаторазово проживає «уживається», «переживає» естетично-рольовий образ і, у результаті, відбувається «присвоєння», «набуття» естетичного мистецького досвіду.

Художньо-естетичне виховання в комунальному закладі позашкільної освіти «Сумський Палац дітей та юнацтва Сумської міської ради» відбувається шляхом утворення освітньо-культурного середовища (додаток Г.5, рис. 5.10).

Систему взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків реалізують гуртки художньо-естетичного напрямку: театр музичної гри «Дзвіночок»; вокально-хорова студія «Мозаїка»; «Образотворчість»; ансамбль «Радість»; ансамбль «Веселка»; театр танцю «Пігмаліон»; вокальний ансамбль; хореографічний; драматичний; сценічний рух; акторська майстерність; художня акробатика. Упроваджуються короткотривалі програми з формування навичок здорового способу життя «Кроки до здоров'я» (автор: Л. Козлова, методист) у навчально-виховний процес гуртка «Образотворчість» (керівник гуртка: В. Коздровська); з розвитку творчого мислення

«Сходинок творчості» (автор: О. Осюхіна, практичний психолог) у навчально-виховний процес гуртка «Театр музичної гри «Дзвіночок» (керівник гуртка: І. П'янкова), вокально-хореографічний колектив «Мозаїка» (керівник – Г. Паненко).

Згуртування підлітків в естетичному вихованні відбувається у формах:

- Зустрічі в «Сімейному клубі», святкові масові заходи.
- Творчі зустрічі.
- Художні виставки.
- Батьківська школа: засідання «Здібність, обдарованість, талант», «Основи ефективного родинного спілкування», «Хореографія сімейних відносин», «Типи родинного спілкування».
- Персональні виставки педагогів і вихованців.
- Святкові звіт-концерти.
- Організація та проведення: конкурсу юних вокалістів «Золотий апельсин» (народний вокальний ансамбль «Труля-ля-та»); конкурсу бального танцю «Зимова феєрія» (народний ансамбль бального танцю «Веселка»), а також у масовій роботі: екскурсії до музею, проведення майстер-класів у майстернях скульпторів та художників, культурно-мистецькі акції: «Схід і Захід разом»; «Оздоблення Великоднього дерева»; «Диво-писанка»; «Диво-птахи»; участь у конкурсах, фестивалях, святах (різного рівня); літнє оздоровлення: на базі екологічного заміського табору «Першоцвіт», м. Алушта (народна студія ОМ «Країна мистецтв»); на базі ДМЦ «Молода гвардія» (вокально-хореографічний колектив «Мозаїка»); відпочинок та участь у фестивалі театрального мистецтва «Від Гіпаніса до Борисфена» (народний театр юних «Шпаківня»).

Взаємозв'язки у реалізації системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків відбуваються за напрямками:

1. Співпраці: з Сумською обласною організацією Національної спілки художників України; із Національною спілкою майстрів народного мистецтва України Сумський обласний осередок; із Сумською дитячою художньою школою ім. М. Г. Лисенка; із Сумським художнім музеєм ім. Н. Х. Онацького; із кафедрою «Хореографія» факультету мистецтв Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка; із КЗ Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти.

2. Участі в міжнародній Ягелонському ярмарку в м. Люблін, Польща.

3. Участі та виступах на семінарах, конференціях; проведення майстер-класів, відкритих занять.

4. Участі в благодійних концертах.

5. Організації та проведення міського-пленеру «Осіньне місто», міського фестивалю бального танцю «Парад зірок» та інші.

6. Участі у конкурсах, фестивалях: регіональному етапі Всеукраїнського конкурсу якості продукції (товарів, робіт, послуг) «100 кращих товарів Сумщини» (Бабенко Н., Коздровська В., Бази́на М.); Всеукраїнському фестивалі «Парад вишиванок» (Коздровська В., Бабенко Н.); Всеукраїнському святі народного мистецтва «Українська витинанка»; міському та обласному етапах конкурсу методичних матеріалів з питань розвитку ПО (Паненко Г.).

7. Розробці методичних рекомендацій «Формування національної свідомості в дітей та молоді засобами народного мистецтва», що дозволяє поширювати досвід роботи Палацу із

взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

Діючи за означеними напрямками, уможлиблюємо виховання естетичної, духовно-моральної особистості, підвищуємо естетичне виховання підлітків; виконуємо основні завдання взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків: реалізація природних дитячих прагнень до творчого самовираження, широких можливостей естетичного розвитку дитини, що виходять далеко за межі канонічного шкільного навчання; виховання на основі законів творчості й співтворчості учня й педагога в умовах дозвілля; виховання на основі особистісно зорієнтованого навчання й організації освітньої та виховної діяльності в МАН. За цих умов, «позашкільна педагогіка виконує в загальній педагогіці не допоміжну, а випереджаючу роль, розвиваючи ті сучасні педагогічні напрями, які недостатньо вивчені шкільною педагогікою» (Тихенко & Брацихін, 2007). У цьому аспекті критеріями вихованості, на думку академіка І. Беха, стають: «ступінь її сходження й повнота оволодіння загальнолюдськими й національними гуманістичними морально-духовними цінностями, що становлять основу відповідних вчинків; рівень та ієрархія якостей особистості, набутих нею у процесі виховання» (Бех, 2012, с. 6). Академік зазначає, що виступаючи двостороннім процесом (вихователь – суб'єкт виховання), виховання передбачає зміщення акцентів ініціативи від вихователя через партнерство до самовиховання, коли дійовості набуває ініціативи вихованця, що відбувається завдяки акту самовиховання.

Виховання є поліспрямованим процесом, визначається єдністю мети та змісту, де кожна конкретна мета зумовлює відповідний зміст та методи. Процес виховання як у цілому, так і в межах певного напрямку стає реалізованим на різних рівнях: на рівні соціуму, соціальних інститутів, окремих соціальних груп, інтер-персональному (міжособистісному) та інтраперсональному (самовиховання). Це зумовлює новий тип виховання, який детермінований соціальною та економічною нерівністю, поділом праці, а відтак різними педагогічними завданнями. Історична багатоманітність моделей виховання залежить від особливостей локальної цивілізації, типології культур, національної специфіки того чи іншого народу. «Виховний простір може бути схарактеризований за такими параметрами:

1) педагогічний потенціал оцінюється наявним у ньому багатством духовної та матеріальної культури; 2) міра розвитку визначається часткою молодого покоління, яке охоплене освітньо-виховною системою, ефективністю функціонування інших компонентів; 3) керованістю простору» (Бех, 2012, с.7).

Отже, позашкільна освіта має низку переваг у порівнянні із повною загальною середньою освітою:

- по-перше, вмотивованість дітей до занять у системі позашкільної освіти – вихованці здійснюють вільний вибір діяльності за інтересами;
- по-друге, існує можливість адаптувати програми, враховуючи запити дітей, зміни в суспільному житті, оперативно реагувати на них, що дозволяє виходити за межі звичайного в творчій діяльності, і максимально реалізувати творчий потенціал вихованців у тій галузі, яка природно їм відповідає;
- по-третє, організація освітньо-виховної діяльності в ЗПО дозволяє удосконалити такі форми виховних заходів, івент-заходів як виставки, конкурси, огляди, створити умови для формування активно-дієвого ставлення вихованців до навколишнього світу. Адже створення естетичних цінностей, спрямованих на естетичне оформлення навчальних приміщень

дозволяє вихованцю побачити перспективу, значущість тих знань, які він отримує на уроках з різних предметів і в позаурочний час;

- по-четверте, предметно-перетворювальну діяльність вихованців (розробку конкретних проєктів, виготовлення як окремих виробів, так і цілих ансамблів) дозволяє поєднувати, з одного боку, з відродженням народних ремесел і декоративно-прикладної творчості, з іншого, з використанням досягнень дизайну інтер'єрів (використання сучасних матеріалів, технологій їх обробки і оздоблення).

Важливим у впровадженні системи взаємодії є поєднання складових освітнього процесу, які позначені спільною творчою діяльністю керівника й вихованців, головною метою цього процесу є виконавська дія, як кінцева у забезпеченні успіху художньо-творчої діяльності підлітків. Це дозволяє педагогам складати плани естетичних справ підлітків, візитні картки ЕВ учнівського колективу як графічні, так і вербальні; складати художньо-творчу характеристику на підлітків; описувати традиції закладу й оцінювати ефективність їх проведення; розробляти сценарії («Учитель – горде слово» та ін.) тощо. Таким чином, забезпечуємо естетичну діяльність підлітків, яка є системоутворюючим фактором, що охоплює всю художньо-естетичну, активну, творчу діяльність підлітків.

На всіх етапах упровадження системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків реалізовано естетико-виховний потенціал організації та проведення методичної роботи педагогів, який враховує:

- по-перше, особистість педагога, його фахову підготовку, загальну культуру, мовлення, манери, одяг, зачіску, що можуть стати зразком естетичної поведінки підлітків, зокрема сучасна гуманістична педагогіка вимагає нового образу викладача, місія якого полягає у виконанні вимог, які висуває до нього суспільство, бо від вирішення актуальних педагогічних завдань певною мірою залежить кінцевий результат реформування освіти;

- по-друге, процес удосконалення педагогічного досвіду фахівців становить високорозвинену багатоаспектну систему, основними функціями якої є:

- продукування знань – наукові дослідження, упровадження їх у практику, експертиза; розробка нових навчальних дисциплін, освітніх програм, науково-методичного супроводу;

- передання знань – навчальний процес у розмаїтті форм, методів, засобів, технологій;

- поширення знань – видання наукових посібників, монографій, статей; виступи перед громадськістю, участь у наукових, навчально-методичних та інших заходах регіонального, всеукраїнського і міжнародного рівнів;

- формування в того, хто навчається, умінь й усвідомлення необхідності навчатися впродовж усього життя. Цими функціями визначаються головні складові педагогічної діяльності: науково-предметна, психолого-педагогічна, культурно-просвітницька;

- по-третє, в контексті взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків актуалізуються професійні вимоги до педагога в системі ППО:

- *висока професійна компетентність* – глибокі знання й широка ерудиція в науково-предметній галузі, нестандартне критичне мислення, креативність, володіння інноваційною тактикою і стратегією, методами вирішення творчих завдань;

- *педагогічна компетентність* – ґрунтовні знання педагогіки, психології, медикобіологічних аспектів інтелектуальної діяльності, володіння сучасними формами, методами, засобами й технологіями навчання;

– *соціально-економічна компетентність* – знання глобальних процесів розвитку цивілізації та функціонування сучасного суспільства, а також основ соціології, економіки, менеджменту і права;

– *комунікативна компетентність* – культура усної та писемної форм літературної мови, володіння іноземними мовами, сучасними інформаційними технологіями, ефективними методами й прийомами міжособистісного спілкування. З поміж означених функцій слід додати й високий рівень *загальної культури педагога* – сформований науковий світогляд, стійка система національних і загальнолюдських духовно-моральних цінностей педагога;

по-четверте, враховуючи таку якість педагога як комунікативність, бо труднощі в педагогічній діяльності зумовлено саме недоліками сфери професійно-педагогічного спілкування, використовуємо форми удосконалення майстерності педагогів: *педагогічні ради, наради з заступниками директорів з навчально-виховної роботи тощо*.

До методичного забезпечення дослідної роботи у *плани виховної роботи* класних керівників, педагогів-організаторів, психологів було включено питання, що розкривають естетичну спрямованість освітнього процесу («Формування естетичного свідомості підлітків: засоби і методи», «Відображення реальної дійсності як результат психічної діяльності: естетичні компоненти», «Естетичне ставлення підлітків до створення естетичного середовища та продуктів художньо-естетичної діяльності» та ін.).

Однією з особливостей упровадження педагогічної технології була її пролонгованість й безперервність, що виявлялося в діяльності *факультативів, гуртків, спецкурсів естетичної спрямованості* в ЗЗСО, у пришкольніх таборах та в масовій роботі, внесення естетичних елементів на кожному уроці (й не тільки художньо-естетичного циклу), а виходячи з можливості навчального предмета й навчального матеріалу конкретного уроку.

Використано *методичні прийоми* естетичного виховання в освітній діяльності: використання комплексу мистецтв в освітньому-виховному процесі; використання активних методів навчання й виховання підлітків; катарсичний підхід до вивчення окремих тем програми; діалог культур як спосіб пізнання.

Вибір того чи іншого методичного прийому обумовлювався педагогічною майстерністю вчителів, рівнем їх естетичної культури тощо. Як зазначалося вище, моральний і творчий авторитет викладача є своєрідною прогностичною моделлю, яку беруть за взірць вихованці. З естетичного боку в діяльності викладача багато значить педагогічний такт як основа педагогічної етики та один із чинників плідного спілкування. Не випадкові загальновідомі вислови: «Такт – грація розуму», «Педагог без такту, як людина, що позбавлена слуху». Саме педагогічний такт створює атмосферу доброзичливості при спілкуванні учня та вчителя, і взаєморозуміння сягає позитивних позначок. Байдужість до прагнень дитини, будь-які прояви зверхності мурують бар'єри відчуженості. Гуманне за своєю суттю й формою спілкування учителів з учнями визначається спрямованістю педагога на діалог, на педагогічну взаємодію, творче співробітництво з вихованцями. Неабияка роль відводимо *навчально-методичній та науково-методичній роботі* з педагогами. Основними джерелами формування цілей в методичній роботі є перш за все соціальне замовлення суспільства в цілому, регіональні, місцеві інтереси.

До змісту методичних заходів ставимо вимоги:

– глибоке осмислення завдань, поставлених суспільством перед навчальним закладом в розрізі проблеми, що розглядається, визначення цих завдань з відповідних документів, підпорядкування

всього змісту заходів вирішенню їх в практиці роботи класного керівника, педагога-організатора, керівника школи, педагогічного колективу;

- відображення передових наукових ідей в розкритті теми і їх місце в цьому досвіді;
- критичний аналіз досвіду роботи педагогів ЗЗСО та ЗПО, району, області, аналіз суб'єктивних та об'єктивних недоліків і труднощів;
- створення в процесі проведення дискусійної обстановки, висунення гострих важких невіршених проблем в практиці роботи, організація їх творчого обговорення і пошуку шляхів вирішення.

Реалізуючи педагогічну технологію системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, застосовуємо форми організації методичної роботи:

1. *Масові*: цільові семінари; семінари-практикуми; педагогічні читання; науково-практичні конференції; методичні оперативні наради;
2. *Групові*: методичні об'єднання; творчі (динамічні) групи; школи передового досвіду; школи педагогічної майстерності; об'єднання вчителів за інтересами;
3. *Індивідуальні*: наставництво; консультації; самоосвіта; стажування.

Так, засновано *творчі інтервізійні групи (проблемні, ініціативні)*, основними завданнями роботи яких є: розробка рекомендацій на основі вивчення досягнень науки; пілотне провадження їх в практику; пошуки ефективних шляхів використання результатів наукових досліджень тощо. У КЗ СОШПО на реалізацію педагогічної технології взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків діють дві творчі групи, кожна з яких розробляє конкретну проблему.

Перша група, яка працює над впровадженням результатів наукового дослідження «Взаємодія закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків», реалізує *завдання*:

- озброювати педагогів необхідними знаннями з проблеми;
- створювати, розповсюджувати досвід використання нових науково-методичних рекомендацій в освітньо-виховній роботі.

Змістом діяльності *творчої інтервізійної групи* є: вивчення науково-педагогічної літератури з проблеми дослідження, засвоєння наявного досвіду, консультацій, досягнення високої компетенції в суті проблеми, що вивчається; розробка моделей, схем, рекомендацій, порад для використання на практиці досягнень науки; конкретизація практичних рекомендацій, розроблених вченими стосовно авторських методик, специфіки контингенту вчителів, школи, позашкільного закладу, класу, групи. Структура рекомендацій, розроблених творчою групою, складається з:

- короткого обґрунтування актуальності теми дослідження для підвищення ефективності освітньо-виховного процесу;
- розкриття суті основних положень, ідей, рекомендацій, форм, прийомів, методів роботи, яка складає зміст проблеми;
- визначення завдань усіх ланок методичних служб, категорій педагогічних кадрів (директора, школи, заступника, педагога-організатора, вчителя, класного керівника) з впровадження в практику цих рекомендацій, прийомів роботи;
- створення і пробного введення педагогічного досвіду з цієї проблеми на базі опорних шкіл, апробація рекомендацій, розроблених на основі теоретичних положень, коректування їх в процесі практичного використання;

- розповсюдження апробованого досвіду, демонстрація його широкому загалу вчителів, виступи з лекціями, повідомлення про даний досвід, пропаганда його в пресі; консультування при підготовці й проведенні семінарів-практикумів, підготовка читань, науково-практичних конференцій.

Друга інтервізійна група, що працює над впровадженням в регіоні досвіду «Використання художніх технік як засобу розвитку творчих здібностей вихованців», реалізує завдання:

- вивчення наявного передового педагогічного досвіду;
- використання й вдосконалення цього досвіду в своїй роботі;
- удосконалення цього досвіду шляхом підготовки відповідного матеріалу, практичного показу на власному прикладі або інших вчителів.

Змістом діяльності творчої групи є: знайомство з публікаціями про досвід; безпосереднє вивчення надбань авторів досвіду; організація практичного показу засвоєного досвіду; розробка рекомендацій з його використання; забезпечення контактності, постійного обміну думками, мобільність. Планування роботи творчих груп проводимо в довільній формі, такими ж є методичні рекомендації, моделі, зразки розроблених тем, матеріали про досвід, створені в опорних закладах освіти.

Масові форми навчання, забезпечуючи удосконалення і збагачення знань вчителів, сприяють виробленню єдиної педагогічної позиції з проблем педагогічної взаємодії. Для них характерні: постійний склад педагогів, певна плановість і періодичність в роботі.

Цільові семінари організуємо, як правило, з врахуванням потреб педагогів в ознайомленні з новинками науки, передового досвіду з педагогічної взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, що розраховані на глибоке вивчення актуальних проблем як в теоретичному, так і в практичному плані використання набутих знань.

Педагогічні читання служать для узагальнення й розповсюдження педагогічного досвіду з упровадження означеної взаємодії. Тематика педагогічних читань визначається куратором групи, закладом освіти з метою аналізу, коректування, підведення підсумків роботи педагогічних колективів над проблемою. Неформальна обстановка їх проведення, аналіз реальних педагогічних ситуацій, порівняння прийомів і методів роботи вчителів-новаторів створюють позитивну мотивацію для колективного творчого пошуку.

Групові методи, які є більш мобільними і динамічними, створюють оптимальні умови для творчих дискусій, обміну досвідом роботи, виконання практичних завдань, реалізації взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. Серед групових форм і методів роботи використовуємо: *фасилітовану дискусію; інтервізію; аналіз-інтерпретацію творів мистецтва; евристичні бесіди; методи проблемного викладу, порівняння; проектну технологію; створення скрайбінгів; проведення фестивалів; колоквиумів; флешмоби; майстер-класи; квести; веб-квести; проект-концерти; івент-заходи, конкурси; бієнале; екскурсії, подорожі, зокрема віртуальні; мистецькі турніри; пленери; журфікси; виставки тощо.*

Питання педагогічного спілкування *допомагають учителям організувати* взаємодію на уроці і поза ним як цілісний процес. Не обмежуючись лише інформаційною функцією, педагогічна взаємодія створює умови для обміну ставленнями, переживаннями, допомагає самоутвердженню підлітка в колективі, забезпечує співробітництво й співтворчість.

За статусом педагог і учні діють з різних позицій: учитель організовує взаємодію, а учень сприймає, залучається до неї. Для того, щоб підліток став активним співучасником взаємодії, забезпечуємо суб'єкт-суб'єктний характер педагогічних стосунків, який полягає у рівності психологічних позицій, взаємній гуманістичній спрямованості, активності педагога та учнів, взаємопроникненні їх у світ почуттів та переживань, готовності до прийняття аргументів співрозмовника, взаємодії з ним; *потребує від учителя спеціальної підготовки* не лише для оволодіння технологією педагогічної взаємодії, а й для набуття морального досвіду, педагогічної мудрості в організації стосунків з учнями, батьками, колегами у різних сферах навчально-виховного процесу.

Ураховуємо педагогічну взаємодію залежно від змісту та сфери функціонування: професіональну за якісними ознаками, яка на рівні майстерності забезпечує через учителя трансляцію учням людської культури, сприяє засвоєнню знань, становленню ціннісних орієнтацій під час обміну думками, забезпечує формування власної гідності дитини; комунікативна взаємодія педагога з учнями, батьками, колегами *спрямована на встановлення сприятливого психологічного клімату*, психологічну оптимізацію діяльності й стосунків. Педагогічна взаємодія стає продуктивною, якщо: здійснюється за умови включення кожного учня (вихованця) в розв'язання завдань не в кінці, а на початку процесу засвоєння нового предметного змісту; організовано як активне співробітництво з учителем (керівником гуртка) та іншими учнями (вихованцями); у процесі навчання відбувається становлення механізмів саморегуляції поведінки й діяльності учнів (вихованців); усвідомлюються уміння створення цілей; має варіанти: навчання в парах, в команді, колективна взаємодія, дослідна робота в малих групах та інші. (починати навчання у взаємодії необхідно з планування приміщення, потім поступово, крок за кроком привчати учнів (вихованців) взаємодіяти у групі з будь-яким партнером; працювати активно, серйозно ставитись до дорученого завдання; ввічливо й доброзичливо спілкуватися з партнерами; відчувати почуття відповідальності не тільки за свої власні успіхи, а й за успіхи своїх партнерів, усього класу (групи); повністю усвідомлювати, що спільна робота в групі – це серйозна і відповідальна праця).

При цьому застосовуємо оновлену методичну розробку *плану уроку (заняття)*, яка допомагає педагогу визначити навчально-виховну мету уроку (заняття), дидактичні завдання; види діяльності на уроці (занятті) (новий матеріал, закріплення, використання) і визначення, етапи уроку (занятті), як буде проводитися співпраця й за яким варіантом). Кожен з указаних аспектів потрібний для результативної роботи групи, оскільки структурована діяльність учнів (вихованців) дозволяє включити підлітків в активну спільну діяльність з особистою відповідальністю за діями кожного і власні дії.

Застосовуємо *методичні об'єднання* – одну з найбільш розповсюджених форм підвищення кваліфікації вчителів, що об'єднують розгляд проблем з педагогіки, психології, методики виховання. Підвищення їх ефективності сприяє проведенню дискусій, диспутів, вирішення проблемних ситуацій, питань взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, моделювання фрагментів КТС тощо.

Проводимо *творчі (динамічні) групи* – форма методичної роботи, яка виникла за активних творчих пошуків нового педагогічного досвіду, методики, ідей. Для цих груп характерні зацікавленість, дружнє спілкування, високий рівень пошукової, дослідницької діяльності і за умов реалізації системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків подальше її впровадження в практику.

Застосовуємо *Школу передового досвіду або педагогічної майстерності*, що створюються при наявності в колективі кваліфікованого педагога, досвід якого є передовим, об'єднує невеликі групи вчителів навколо кваліфікованого педагога.

Так, школа педагогічного досвіду Коздровської В., учителя-методиста, заслуженого майстра народної творчості України, керівника «зразкової студії образотворчого мистецтва» Сумського ПДЮ. Молоді спеціалісти знайомляться з творчою лабораторією свого наставника, що сприяє їх професійному росту. Крім відвідування занять, майстер-класів з наступним обговоренням практикується спільна колективна розробка окремих тем, проводяться практикуми з моделюванням занять, КТС, шкільних свят, співбесіди з методичних питань, майстер-класи та ін.

Застосовуємо *Школу педагогічної майстерності*, яка об'єднує педагогів з високою творчою активністю; така існує в Сумському ПДЮ. Проведення Паненко Г., керівником студії вокально-хореографічного мистецтва «Мозаїка» теоретичних дискусій, розробок окремих педагогічних проблем, забезпечує включення великої кількості педагогів у творчий пошук, віднайдення нових форм і методів взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків.

Індивідуальні форми методичної роботи надають адресну практичну допомогу педагогу – у розвитку його професійної майстерності з питань педагогічної взаємодії; *наставництво* як форма методичної роботи, в якій досвідчені педагоги беруть на себе добровільно обов'язок вести індивідуальну роботу з молододосвідченими педагогами, передаючи їм свій досвід, практично допомагають у виконанні певних посадових обов'язків, зокрема, шляхом поради, ознайомлення з технологією проведення різних форм роботи тощо; *консультація* як надання допомоги педагогам в самостійному вивченні питань.

Самоосвіта як процес, пов'язаний з повсякденною індивідуальною самостійною діяльністю педагогів, загострює суб'єктивне усвідомлення педагогом потреби в удосконаленні своєї професійної діяльності, створює творчу атмосферу, забезпечує наукову організацію, високу якість роботи.

Поряд з цим нагальною стає потреба підвищення морального й творчого авторитету керівників гуртків, учителів, класних керівників, а керівникам взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків важливим є розв'язання кадрових питань (учителі та керівники гуртків), урахування цих якостей під час їх атестації.

Організація та проведення методичних заходів безпосередньої взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків відбувається від час *методичних об'єднань класних керівників*. Так, методистом Сумського ПДЮ Козловою Л. (додаток Г. 11) під науковим керівництвом Серих Л. була розроблена програма, яка складалася із навчального *циклу занять «Школи рівних можливостей» «Разом і на крок попереду»* на 2013-2019 н.р.

«Гра – справа серйозна»

Мета: створити умови для розширення навчально-виховних можливостей підлітків, використання різних видів ігор як способу організації їх спільної діяльності; допомогти пізнати можливості гри у розвитку та вихованні особистості, оволодіти певними навиками та вміннями ігрової діяльності і спілкування; розкрити цінність гри, її використання у дитячих колективах.

Теми занять:

- Гра як засіб формування особистості та один із видів діяльності дітей. Ігротусовка «У колі друзів».
- Методика підготовки та проведення гри. КТС «Ми – організатори гри»

- Види ігор і особливості їх проведення.
- Багатогранність ігрових форм. «Подорож у Грай-місто»
- Ігри в які грають діти. Банк ігор.
- Гра в діяльності лідера.
- Ігро-клас «Ключі до гри».
- Ігро-дискотека.
- «Ігро-світ – 2018» – конкурс на кращу ігрову команду.

«Енциклопедія творчості»

Мета: познайомити підлітків із таким поняттям як «творчість», «творчі здібності», методами, прийомами розвитку творчої уяви, фантазії; допомогти їм розкрити свої творчі можливості; сприяти розвитку творчих здібностей підлітків їх творчій самореалізації та активізації творчого мислення.

Теми занять:

- Що таке творчість? Творчі можливості особистості.
- Розвиваємо творчість через гру. Творча гра «Асорті».
- Колективна творча справа як форма організації творчої діяльності. КТС «Парад кольорів».

- Майстерня творчого відкриття. Конкурси фантазерів.
- Дебют фантазій. КТС «Мандрівка у небувалі країни».
- Захист фантастичного проекту «Школа нашої мрії».
- Країна Казкологія. Вигадуємо та моделюємо казки.
- Конкурс акторської майстерності. КТС «Театральний бомонд».
- Панорама творчих справ.

«Орієнтир – здоров'я»

Мета: підвищити рівень інформованості підлітків про культуру здоров'я та ЗСЖ (здорового способу життя); через ігрові прийоми сприяти формуванню у них навичок та умінь ЗСЖ, ціннісного ставлення до власного здоров'я; спрямувати підлітків на роботу над собою.

Теми занять:

- Здоров'я – це життя. Запрошуємо до діалогу.
- Кроки до здорового способу життя.
- «Спасибі, ні!» Дещо про звички.
- Безпека життєдіяльності. Гра «Ключі від форту «Безпека».
- Здоров'я і спорт. Комплексна спортивно-ігрова естафета «Великі перегони».
- Пізнавальна гра «Шлях до здоров'я».
- КТС «Я і моє здоров'я».
- Конкурсна програма «Чудова сімка».
- Конкурс «Хочеш бути здоровим – будь ним!».

Навчальний цикл занять «П'ять кроків до відкриття...»

Мета: реалізація підлітків у діяльності, пізнанні, спілкуванні, самоствердженні; формування у них громадянської соціальної активності; лідерської позиції.

Теми занять:

- Ми разом і це здорово! Ділова гра «Біржа» (спільно з міською радою старшокласників).
- Планета підлітків. Відкрий себе.

- Ігрова програма «Колаж інтересів».
 - Азбука організації. Творча майстерня новорічних ігор «Ми йдемо грати».
 - Вчимося взаємодіяти. КТС «Дім, який ми будуємо самі».
 - Ми це зможемо!? Аукціон лідерських навиків та умінь.
- «Відкрий в собі лідера»*

Мета: сприяти формуванню ціннісного відношення до себе та інших, моральних цінностей, активної життєвої позиції підлітків, навиків взаємодії, культури етикету, розвитку ініціативи, цілеспрямованості; вчити їх бути організаторами справ для дітей молодшого шкільного віку; залучати підлітків до активної діяльності у шкільному колективі; допомогти набуті певний досвід самостійної роботи, само реалізуватися.

Теми занять:

- Моя унікальність. Всі ми різні, всі ми схожі.
- КТС «Світ наших захоплень».
- Ярмарок рекордів лідера. «Ми самі най...», Гра «Я, ти, ми».
- Я та інші. КТС «Коло спілкування».
- Що таке толерантність? Гра «Планета своїх. Планета чужих».
- У людини повинно бути все прекрасним. Конкурсна гра «Етикет не секрет».
- Кроки назустріч або азбука організатора творчих справ для молодшого школяра.
- Огляд знань, умінь, навичок «Віват, лідер».

Отже, реалізуючи педагогічну технологію взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків застосовуємо методичні заходи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, що передбачає проведення педагогічних рад ЗЗСО та ЗПО, на яких розглядаються питання взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків; нарад із заступниками директорів; методичних об'єднань класних керівників; учителів предметів художньо-естетичного циклу; корекцію планів виховної роботи класних керівників, планів виховної роботи навчальних закладів та ін.

Цінність заходів означеної взаємодії – створення умов для успішної самореалізації дитини, її особистісного росту, формування позитивної мотивації, збереження фізичного й психічного здоров'я, естетичної вихованості, прагнення акмеуспіху, соціальної адаптації тощо.

4.5. Аналіз і статистична оцінка результатів дослідно-експериментальної роботи

Мета дослідно-експериментальної роботи полягала в перевірці результативності системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, що встановлювалися на основі порівняльного аналізу кількісних та якісних показників сформованості досліджуваного феномену в підлітків контрольних і експериментальних груп.

Критеріально-результативне підґрунтя результативності системи взаємодії обумовлено *утворенням стійких переконань щодо впорядкованості системи взаємодії; наявності сформованого єдиного колективу ЗЗСО та ЗПО, при цьому можливість інтеграції виховних впливів; утворенням структурних елементів системи взаємодії та якістю проведення сумісних заходів ЗЗСО й ЗПО, що визначало ступінь наближення системи взаємодії до поставленої мети; виробленням умов для естетичного виховання підлітків, підвищенням рівня розвитку їх творчих здібностей, самопочуттям підлітка та його соціальної захищеності при застосуванні особистісно зорієнтованого підходу; покращенням загального психологічного клімату шляхом оновлення стилю стосунків ЗЗСО та ЗПО; стимулюванням емоційної насиченості життя колективу; утворенням моделі взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків та відповідності означеної моделі реальному результату – естетичній вихованості підлітків; спонуки до зняття фізичної й психологічної напруги під час естетичної діяльності та стимулюванням підлітків до виявлення власного естетичного ставлення до мистецтва та життя; спроможності до порівняння, узагальнення, синтезу, аналізу набутих знань, умінь; вираження ціннісного ставлення до творів мистецтва; готовність та участь у груповій, колективній творчій діяльності; наявність бажання набутти художньо-естетичного досвіду, ознак майстерності; виявлення уміння спілкуватися, взаємодіяти тощо.*

На завершальному етапі формувального етапу (ФЕ) були проведені підсумкові зрізи, що показали ефективність запропонованої системи й технології. Відзначимо, що достовірність і об'єктивність результатів формувального експерименту забезпечувалися такими умовами:

- респонденти досліджуваних груп здобували освіту за однаковими навчальними планами та програмами освітньо-виховної діяльності;

- зрізи проводилися за тими ж діагностичними методиками, що й діагностуючі на констатувальному етапі (КЕ);

- склад контрольної й експериментальної груп формували на основі використання методу попарного відбору, а тому за якісним характером контрольні й експериментальні групи були подібні;

- обсяг вибірки (кількість підлітків контрольної групи: на початку експерименту – 631 особа та у кінці – 631 особа; кількість респондентів експериментальної групи: на початку експерименту – 618 осіб та у кінці – 618 осіб) гіпотетично передбачав репрезентативність даних експерименту;

- до респондентів закладів освіти, у яких використовувалася традиційна система естетичного виховання (КГ) для порівняння результатів дослідження було застосовано однакові методики.

Упровадження системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків сприяло закріпленню й розширенню знань і навичок, придбаних на уроках естетичного

циклу, у позаурочний час на заняттях гуртків, у ході позаурочної творчої діяльності. Основний акцент робився на ЗПО, оскільки уроки мають обмежений характер, регламентований державним стандартом. Було застосовано комплекс методів діагностики. Метод (грець. Μεθοδος – шлях дослідження чи пізнання) – спосіб організації практичного й теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями розглядуваного об'єкта (Гончаренко, 1997, *Український педагогічний словник*, с. 277).

Проаналізувавши аспекти естетико-виховної діяльності у взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків за критеріями: упорядкованість системи ВЗ ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, наявність сформованого єдиного колективу ЗЗСО та ЗПО, інтеграція виховних впливів, ступінь наближення системи ВЗ ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків до поставленої мети та загальний психологічний клімат ЗЗСО та ЗПО, маємо зазначити, що відповідно до першого критерію заклади освіти наблизилися до впорядкування системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків.

Постійно зіставляючи результати з практикою, засвідчуємо, під час *аналізу й перегляду документації* закладів освіти, огляду обладнання кабінетів, матеріально-технічної, інформаційної бази ЗЗСО та ЗПО (ФЕ), відмічаємо позитивний рух закладів освіти (28 – 75,6%) до покращення матеріально-технічної, інформаційної бази (28 – 75,6%). Кабінети закладів освіти набули сучасного інноваційного та естетичного вигляду. Аналізуючи питання про забезпечення естетичної складової закладів освіти (на ФЕ) за 10 бальною шкалою (від 1 до 10), ступінь наближення від негативного до позитивного результату досягнув цифри «8», що свідчить про належне якісне проведення естетико-виховної роботи як ЗЗСО, так і ЗПО.

Застосування *методу вивчення, аналізу та порівняння* навчальних планів, планів виховної роботи гуртків, секцій, факультативів, масових заходів, класних керівників, методичних об'єднань програм ЗЗСО та ЗПО, навчальних, методичних посібників з різних аспектів вирішення в них завдань естетичного виховання підлітків, дозволило відзначити спад емоційного навантаження на підлітків (кількість та якість відвіданих заходів свідчить про позитивні естетичні враження (29 – 78,3%).

Зауважимо, що використання діагностичних *методів: опитування педагогів, адміністрації ЗЗСО та ЗПО; експрес-запитання; експрес-опитування підлітків й педагогів; метод інтерв'ю; аналіз стану учнівського самоврядування; вивчення й аналіз планів роботи гуртків, секцій* тощо дозволило з'ясувати наявності сформованого єдиного колективу ЗЗСО та ЗПО. Показником виявився досвід роботи ЗЗСО та ЗПО з естетичного виховання на уроках, у позаурочній та позашкільній роботі. У переважній більшості закладів (35 – 94,6%) є емблема, візитка ЗЗСО, ЗПО, гуртка, класного колективу, які у багатьох випадках були створені за допомогою учнівського самоврядування (33 – 89,2%), інші атрибути – гімн, прапор мають 37 – 100% закладів освіти, єдину форму 26 – 70,3% закладів освіти. Педагогів ЗЗСО та ЗПО обізнані щодо питання єдиної методичної теми, річних завдань, стратегічної мети закладу освіти й активно їх виконують (35 – 94,6%) тощо. Це своєю чергою свідчить про те, що педагоги готові й практично реалізують інтерактивні методи навчання й виховання «великими дозами», проводять сумісні, масові заходи, уміють розподіляти заходи за часом, що забезпечує визнання й апробацію структури взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків і підвищує ступінь наближення системи взаємодії до поставленої мети й завдань.

Застосування *методу аналізу розкладів* освітньо-виховної діяльності підлітків, *відвідування та аналіз виховних заходів* дозволило усвідомити ступінь реалізації створених умов з естетичного виховання підлітків та проаналізувати рівень розвитку їх творчих здібностей (додаток Г.7, Г.8, Г.13). Розклади створено відповідно до особистісно зорієнтованого підходу та психофізіологічних особливостей учнів (35 – 94,6% закладів освіти). Завдяки *спостереженню* за манерою спілкування суб'єктів взаємодії було з'ясовано загальний психологічний клімат, стиль стосунків в ЗЗСО та ЗПО та на цій основі визначено особливості самопочуття й соціальної захищеності підлітків, а також емоційну насиченість, фізичну та психологічну напругу під час естетичної діяльності. Змінилися показники задоволеності респондентів (на ФЕ) освітньо-виховним процесом в ЗЗСО та ЗПО, зокрема з естетичного виховання.

Зазначаємо, що загальний коефіцієнт задоволеності освітньо-виховним процесом (у балах) серед педагогів ЗЗСО становить 3,3; ЗПО – 3,8, що виявляє у ЗЗСО – С ступінь задоволеності; ЗПО – В. Загальний коефіцієнт задоволеності (у балах) серед підлітків ЗЗСО становить 3,3, ЗПО – 3,8; що становить у ЗЗСО – С ступінь задоволеності, у ЗПО – В. Загальний коефіцієнт задоволеності (у балах) серед батьків підлітків ЗЗСО становить 3,4, ЗПО – 3,8; що відповідно показує С ступінь задоволеності батьків ЗЗСО і ЗПО – В, що свідчить про позитивну динаміку впровадження системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

Визначення *ступеня естетичної вихованості підлітків вважаємо провідним* у дослідженні взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. Тому, ступінь естетичної вихованості підлітків діагностували за трьома критеріями: *перцептивно-емоційний критерій характеризують показники*: емоційно-естетичне сприймання; відчуття кольору, ритму, форми, матеріалу, звуку, тембру, висоти тощо; емоційність реагування; здатність співпереживання, до естетичної діяльності; виявлення інтересу до мистецтва; розуміння значення мистецтва в житті людини та суспільства, аналіз творів, усвідомлення естетичного образу; оцінювання, інтерпретація змісту мистецьких творів; вираження власних почуттів, емоцій, думок, ставлення, емпатійність сприймання, переживання стану радості. *Когнітивно-пізнавальний* – наявність інтелектуальних навичок; розуміння ролі культури, мистецтва та засобів масової інформації у житті людини та суспільства; бажання до набуття знань, зацікавленість; знання українських традицій, звичаїв та обрядів; знання основних виражальних засобів різних видів мистецтва, основних рис творчості відомих митців минулого і сучасності; розуміння впливу естетичного середовища на людину; естетичні цінності – сформованість цілісної системи відносин до проявів естетичного в природі й мистецтві. *Діяльнісно-творчий* – мотивація до художньо-творчої діяльності, готовність до неї; постійна готовність до планування; естетичні мотиви, спонукання до естетичної діяльності; естетичні потреби – пріоритет творчості перед репродукцією у розв'язанні протиріч в естетичному освоєнні світу; елементарні навички імпровізації; упровадження нових способів естетичної діяльності; усвідомлена творча активність, творчі успіхи; розвиненість навичок взаємодії, комунікації; уміння брати участь в спільній роботі; застосовування набутих знань, умінь у створенні художніх образів; здійснення аналізу своєї і чужої діяльності в стандартних і нестандартних ситуаціях.

В оцінці результатів *ступеня естетичної вихованості підлітків* було передбачено використання комплексу дослідницьких методів, адаптованих для цієї вікової групи школярів. Ефективним методом дослідження, який є найбільш розповсюдженим у

психолого-педагогічних дослідженнях, став *метод спостереження*, проте який не можна абсолютизувати. Він дозволив одержати інформацію про стан об'єкту в природній та експериментальній обстановці. Особливістю педагогічного спостереження було обов'язкова постановка мети, можливість досліджувати об'єкт у статичній та динамічній. Цілеспрямованість спостереження передбачала наявність програми спостереження, у якій бути відбиті етапи й основні параметри, якими для нас виступають критерії визначення рівнів естетичної вихованості підлітків.

Комплексне *використання самоспостереження*, включеного й пасивного методів спостереження дозволило більш об'єктивно оцінити рівень естетичної вихованості підлітків. Включене спостереження здійснювалося вчителями, класними керівниками, керівниками гуртків, батьками, педагогами-організаторами, заступниками директорів, методистами, психологами ЕГ та КГ експериментальних майданчиків. Діагностування саме цих компонентів методом спостереження є оптимальним. У науково-експериментальних умовах до методів включеного і пасивного спостереження для підлітків був запропонований метод *самоспостереження*, що дозволив збільшити імовірність об'єктивної оцінки рівня естетичної вихованості. Метод самоспостереження – одержання емпіричних даних шляхом спостереження суб'єкта за його власними психічними процесами і станом в момент їх перебігу або слідом. Суб'єкт самоспостереження, який одночасно виступає і як його об'єкт, є носієм свого неповторного досвіду, має властиві йому природні особливості, він сформувався в конкретному соціальному середовищі (Гончаренко, 1997, с. 279). Самоспостереження проводилося за наступною методикою: *щоденник самоспостереження*, що заповнювався у вільній формі (така форма дозволила виявити рівень креативності суб'єкта, спрогнозувати розвиток його творчих здібностей); *самооцінка*, спрямована на виявлення рівня задоволеності естетичною вихованістю (проводилася на всіх етапах експерименту).

Одним з потужних, використаних нами методів є метод *анкетування*, що дозволив отримати інформацію про *рівень естетичної вихованості підлітків* на різних етапах експерименту. Виходячи з мети і завдань дослідження були розроблені методики опитування учнів, учителів і батьків за окремими показниками сформованості естетичної вихованості підлітків (наявність моделі взаємодії та відповідність її результату дослідження, виявлення естетичної потреби, естетичного смаку, естетичних цінностей, мотивів, готовності до естетичної діяльності підлітків, виявлення уміння спілкуватися, взаємодіяти).

Покладатися винятково на інформацію анкетного опитування було б неправильним. Є певний індекс валідності будь-якої анкети. Особі властиво прагнути здаватися більш освіченою, вихованою, інтелігентною в очах інших, ніж вона є насправді. По суті, це прагнення виступає як стимул розвитку і, таким чином, анкета може бути розглянута як засіб розвитку певних якостей особистості. До переваг застосування *методу анкетування* варто віднести можливість з його допомогою охопити велику кількість респондентів (1818), що дає підставу говорити про необхідний рівень валідності результатів.

У процесі дослідження були розроблені анкети як відкритого, так і закритого типу в залежності від прогнозованого результату. Питання склалися так, щоб час на відповіді не перевищував 15-25 хвилин (відкрита анкета – 5-7 запитань, закрита – 10-15).

За основу нами було прийнято 12-бальну шкалу оцінювання досягнень учнів ЗЗСО, згідно неї оцінювався кожен із показників рівня ЕВ підлітків. За формулою 4.1

розраховувалася кількісна характеристика рівнів естетичної вихованості підлітків ЗЗСО та ЗПО у взаємодії навчального та виховного процесу означених закладів:

$$R_{ES} = \frac{b}{n} \quad (\text{рис. 4.1}),$$

де R_{ES} – рівень естетичної вихованості підлітків;

b – сума балів, набраних підлітком;

n – кількість показників, що враховувались.

Одержаний результат від 1 до 3 свідчив про початковий рівень естетичної вихованості підлітків: від 4 до 6 – низький (репродуктивний), від 7 до 9 – достатній (пошуково-когнітивний), від 10 до 12 – високий (творчий). Якісну характеристику проявів естетичної вихованості підлітків визначали за показниками та методами (додаток Б.11). Використовуючи вищезазначені методи дослідження, нами у відповідних таблицях та діаграмах фіксувалися результати експерименту (додаток Б.11), що дало змогу систематизувати й об'єктивно визначити рівень сформованості естетичної вихованості підлітків.

На всіх етапах дослідження використовувалися *тестові методики*, тобто більш-менш стандартизовані короточасні заміри властивостей особистості, засновані на системі оцінювання відповідей випробуваного. Це дає можливість порівняння особистості з її однолітками у відношенні окремих якостей і співвіднесення в порівняних одиницях рівнів розвитку цих якостей один з одним. Так, було застосовано відому *методику «Ціннісні орієнтації»* М. Рокича, перевагою якої є її універсальність, гнучкість, зручність і економічність у проведенні обстеження й обробці результатів. Використовуючи цю методику, враховано особливу роль мотивації й добровільного характеру тестування як умов щирості відповідей.

Окрім тесту М. Рокича, нами використовувалася *карта тестів* «Причини і наслідки емоцій», а також *авторські методики* вивчення ЕВ особистості:

- обговорення, бесіди про мистецтво; діалоги; співбесіди, круглі столи, дискусії для визначення *інтересу, бажання, потреби, зацікавленості до сприймання мистецтва, його перетворення за законами краси; до середовища навколо та бажання його перетворювати й покращувати;*
- аналіз класних та гурткових журналів *для визначення об'єктивного рівня отриманих знань, оцінки умінь, навичок підлітків з мистецтва, знання його видів, жанрів, виражальних засобів, відображення необхідної кількості та якості набутих знань, умінь, навичок тощо;*
- метод перевірки знань, умінь та навичок – способи виявлення ефективності реалізації основних завдань навчання (засвоєння знань, умінь і навичок; оволодіння способами творчої діяльності; формування світоглядних і морально-естетичних цінностей), їх види: усне, фронтальне, уцільнене опитування, поурочний бал, письмове опитування, контрольна робота, самостійна робота, програмований контроль;
- аналіз творчих робіт учнів *для виявлення рівня оцінки підлітків, виявлення спроможності їх до аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння;*
- творчі завдання, міні-твори, твори-есе, експрес-завдання, вірші *для визначення рівня естетичного сприймання, оцінки, прагнення до естетичної діяльності тощо;*

- фотографії, усні відгуки, квести, веб-квести, івенти, флешмоби для визначення спроможності до творчості та рівня власних творчих здобутків, здатності перетворювати середовище навчання й виховання за законами краси;

- завдання, запитання, малюнки, відповіді для вираження ціннісного ставлення до творів мистецтва у процесі їх аналізу та інтерпретації;

- сценки-завдання, етюди для вираження найістотніших ознак бажання набуття художньо-естетичного досвіду, ознак майстерності;

- оцінка вчителя-вихователя, дитяче журі, оцінка-відгук інших дітей, письмові відповіді для відображення необхідної кількості та якості набутих знань, умінь, навичок, порівняння із власними здобутками;

- інтерв'їзія, «фасилітована дискусія» для вираження вольової спрямованості, готовності і участі у колективній, груповій, індивідуальній творчій діяльності, у різних видах та жанрах мистецтва;

- проекти, колективні творчі справи для виявлення уміння спілкуватися, взаємодіяти, допомагати одноліткам, виявляти прагнення до творчої активності, акмеуспіху, взаємодії;

- «образно-емотивні асоціації». Методика полягала в пред'явленні підліткам репродукцій відомих картин художників. Завдання респондентів полягало в підборі термінів-понять, якими вони могли описати емоційний зміст сприйнятих образів і своє суб'єктивне переживання в цей момент. Це дозволило виявити емоційний досвід особистості, який виявляється в естетичному смаку й образному мисленні, показати загальний естетичний тезаурус учнів. З огляду на вікові особливості сприйняття й розвитку образного мислення, набір репродукцій варіювався з тенденцією до ускладнення розуміння творів мистецтва;

- метод експертних оцінок або експертних суддів для досягнення найбільшої вірогідності у вивченні естетичної вихованості підлітків. Одним з найбільш ефективних методів збирання інформації в педагогічному дослідженні є експертне опитування, яке передбачає одержання даних за допомогою знань компетентних осіб: висококваліфікованих, досвідчених спеціалістів у певній галузі, які можуть дати об'єктивну і неупереджену оцінку дій і результатів у цій галузі. Результати опитувань, які ґрунтуються на міркуваннях спеціалістів, вважаємо експертними оцінками або методом експертних оцінок, експертної оцінки (методу рейтингу), що дозволив дослідити педагогічні проблеми, що не піддаються формалізації. Цей метод поєднав опосередковане спостереження і опитування, які пов'язані з залученням до оцінки явищ, що вивчаються, найкомпетентніших фахівців. Спеціально підібрана група експертів дійшла висновків на основі логіко-інтуїтивного аналізу з використанням порівняльної оцінки фактів. Від простого збору відгуків і думок метод експертних оцінок відрізнявся чіткою та цілеспрямованою програмою оцінювання, застосуванням шкали кількісного аналізу і певних критеріїв виставлення балів.

Експертам, у ролі яких виступали вчителі, класні керівники, керівники гуртків, заступники директорів, методисти, пропонувалося оцінити за трибальною шкалою (високий, середній, низький) рівень естетичної вихованості школярів. Експертна група створювалася з педагогів, які володіють досить вираженою естетичною спрямованістю, високою педагогічною кваліфікацією й особистісною привабливістю для підлітків. Оцінки експертів порівнювалися із самооцінкою підлітків. Аналіз даних показав їхню практичну ідентичність, що говорить про вірогідність інформації експертів;

- метод аналізу продуктів естетичної діяльності підлітків застосовувався для діагностування творчих здібностей школярів, що включав в себе визначення схильності

підлітків до творчості, почуття гумору, уяву, готовність їх до ризику, нестандартність мислення, намагання бути кращими тощо.

Робота з естетичного виховання підлітків відповідно до означеної системи будувалася так, щоб максимально занурити підлітків у світ краси, який викликає насолоду, радість, переживання, співпереживання, потребу, сприяє залученню їх до різноманітних естетичних вражень. Така різнобарвність зустрічі з прекрасним опосередковано спонукає в предметах та явищах дійсності виділяти ознаки естетичного, які близькі й зрозумілі підліткам. Вони вчаться оцінювати естетичне через усвідомлення прекрасного й потворного, високого й низького, доброго й злого.

Ефективність процесу опанування естетичними знаннями та навичками забезпечувалась комплексом *навчально-виховних методів* (методи підтримки й заохочення, проблемні та дослідницькі методи, які спрямовані на активізацію творчо-пізнавальної діяльності). Так, *метод підтримки* через систему психолого-педагогічних заходів сприяв формуванню й розвитку стійкого інтересу до творчої діяльності. У тісному зв'язку з цим методом використовувався *метод заохочення*. При цьому, враховували накопичений естетичний досвід, набутий учнями в попередніх класах. Аналіз системи взаємодії проводився на основі вивчення педагогічної діяльності ряду закладів освіти, які одержали статус експериментальних майданчиків.

Для досягнення цілей експериментальної роботи були внесені певні зміни в зміст навчально-виховної роботи ЗЗСО, запропоновані нетрадиційні форми виховної роботи та види художньо-естетичної діяльності. У залежності від завдань конкретного етапу експерименту застосовувалися *репродуктивний, креативний і катарсичний методи* й форми роботи з формування естетичних якостей особистості підлітків. У процесі включення підлітків у різні види *художньо-естетичної діяльності*, що утворюють багатофакторний естетичний спектр впливу на особистість і збагачують її художньо-естетичний досвід, відбувається ефективний розвиток естетичної свідомості й потребнісно-мотиваційної сфери особистості як підґрунтя актуальної ціннісної орієнтації.

Досліджуючи естетичну вихованість підлітків, зверталася увага на образне мислення вихованців, яке входить в естетичну діяльність, вбирає в себе чуттєвий досвід, і в цьому розумінні художній образ індивідуальний, почуттєво-емоційно стає особливо значимим. Для визначення рівня розвитку образного мислення підлітків була розроблена анкета «*Заверши твір*», методика «*Незакінчених речень*», *твори мініатюри, твори-есе*. Оцінюючи отримані результати, використовувалися показники: закінченість розповіді, яскравість й оригінальність образів, незвичайність сюжету, емоційна насиченість, несподівана кінцівка тощо (додаток Г 7; Г 8).

Результати обробки отриманих продуктів творчості підлітків дозволяють зробити висновок про досить високий рівень творчого потенціалу вихованців, їхню готовність, бажання до естетичної діяльності. Ряд творів підлітків вирізняються нестандартним викладом, естетичним смаком, незвичними поворотами сюжету, знанням реалій життя й демонструють оптимістичне сприйняття дійсності (додаток Г 7; Г 8).

На основі отриманих результатів зроблено узагальнення:

- розроблені методики діагностування взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків охоплюють усі виділені нами параметри естетичної вихованості підлітків;

- застосований комплекс діагностуючих методик дозволяє розглядати кожен параметр естетичної вихованості підлітків з декількох позицій (учня, вихованця, учителя, керівника гуртка, експерта, дослідника), різними методами (анкетування, ранжирування, тестування, спостереження, бесіда, аналіз продуктів творчої діяльності);
- у якості діагностуючих методик були використані і адаптовані відомі психолого-педагогічні методики, а також авторські;
- результатом діагностування було виявлення основних тенденцій у рівнях сформованості естетичної вихованості підлітків;
- на високому (творчому) рівні взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків меншість респондентів мають сформовану цілісну систему естетичних цінностей; віддають перевагу творчому підходу у естетичному освоєнні світу; постійно готові до планування, здійснення й аналізу своєї і чужої естетичної діяльності тощо;
- на достатньому рівні взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків більшість респондентів віддають перевагу масовій культурі; фіксують прояви естетичного в природі й мистецтві; усвідомлюють фрагментарні естетичні цінності; мають «кліпове» мислення; утилітарні мотиви в естетичному освоєнні світу; уміють діяти в стандартних ситуаціях;
- кількість респондентів низького рівня взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків наближається до цифрових показників достатнього рівня. Опитувані не мають естетичного смаку, не вміють адекватно оцінити прояви прекрасного в природі й мистецтві. Вони не мають достатніх естетичних знань і займаються естетичною діяльністю тільки з примусу;
- створення загального психологічного клімату в ЗЗСО та ЗПО обумовлено виробленням творчих стосунків (взаємин) та емоційній насиченості життя колективу. Емоційна повнота, естетична «калорійність» предметів та гуртків різних напрямів розкривається завдяки пробудженню естетичних почуттів, естетичних переживань у процесі аналізу явищ, подій, мистецтва, акцентуючи увагу при цьому на їх естетичній оцінці. Респонденти систематично проводять аналогії, порівняння між явищами природи та їх відображенням у мистецтві та повсякденній діяльності; мають цікаві, оригінальні рішення пізнавальних практичних і творчих завдань;
- упорядкованість системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків забезпечується координованістю та узгодженістю планів ЗЗСО та ЗПО, за яких процес освітньо-виховної насичується естетичним змістом, усвідомленням багатоаспектності краси об'єктів, що вивчаються; своєрідності ідеального образу, творчої думки і великого відкриття, краси культури мислення. При цьому увага підлітків спрямована на діалогічні форми спілкування на уроці й гуртковому занятті. Ключові питання, які розв'язують підлітки («Коли навчання приносить радість та успіх?», «У чому краса наук, що ви вивчаєте?», «Що значить красиво мислити?») у процесі діалогу дозволяють виявити ставлення підлітків до освітньо-виховної діяльності.

Ефективною формою, що сприяє «перетворенню знання в діяння», захопленню красою пошуку істини став *«дидактичний театр»*, що дозволив підліткам за допомогою естетичної діяльності відтворити атмосферу наукового пошуку, відкриття; побачити людину, життя якої

та її наукова творчість сприяли перемозі над ворогом, хворобами тощо (Архімед знищив ворожий флот завдяки своєму науковому винаході, відкриття пеніциліну); здійснити фантастичні мрії. Особливістю використання «дидактичного театру» є те, що кожний учасник вистави «проживає» чуже життя, яке багате на різні колізії, радісні події, переживання. При цьому, суттєво впливають на досягнення запланованих результатів експерименту внутрішні фактори – скоординованість цілей, змісту, методів і форм використання естетичного матеріалу в освітньо-виховному процесі, узгодженість усіх його ланок та естетизацію відносин як засобу гармонізації особистості.

Педагогічну ефективність системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО перевіряли зокрема за активною участю респондентів у «дитячому телебаченні» та «дитячому журі», які зреалізували долучення підлітків до реальної «дорослої» справи, їхню самореалізацію, дозволили справити позитивне враження на однолітків і педагогів.

В оцінці результатів вияву ефективності реалізації естетичних потреб в естетичному вихованні враховували думку підлітків («реалізація естетичних потреб залежить насамперед від матеріального стану» – відповіли 32,4 % опитаних). Це свідчить про прагматичний погляд сучасних підлітків на життя взагалі та на естетичну сферу зокрема. «Засоби масової інформації замінили сьогодні всі інші інформаційні канали (книги, живе спілкування з мистецтвом)» показують 41,8% опитуваних. Важливо зазначити, що ці зміни підтверджуються даними, отриманим нами за допомогою інших методик.

Найнижчими балами була оцінена наявність чи відсутність естетичних знань (1,9 %) та бажання виділитися (3,5 %). Озброєння естетичними знаннями здійснюється в рамках предметів художньо-естетичного циклу. До того ж когнітивні зміни, що відбуваються у підлітковому віці, позначаються на корекції ЕВ. У підлітка розвивається мислення на рівні формальних операцій, воно носить абстрактний характер, що дозволяє формувати у них більш складні й глибокі узагальнені художні образи. Хоча підлітки сприймають художні образи з позицій «наївно-реалістичного» підходу, тобто певною мірою ігнорують художній вимисел митця, педагоги активно під час проведення виховних заходів спрямовують підлітків на розвиток уміння бачити красу, образно мислити, вербально виражати свої враження, відрізняти «добро» від «зла», оцінювати майстерність творця художнього твору.

Це свідчить проте, що наявність чи відсутність естетичних знань не є необхідною умовою для ефективної реалізації естетичних потреб підлітків. Проте у силу дитячої «помилкової» скромності, підлітки не вказують бажання виділитися значимим фактором реалізації естетичних потреб. Узагальнивши отримані дані трьох методик, діагностуючих потребу підлітків в естетичній діяльності, можна окреслити такі висновки:

- показники, що характеризують рівень потреби підлітків в естетичній діяльності відповідають достатньому рівню взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків;
- основними тенденціями формування естетичних потреб виступають: зниження інтересу до безпосереднього джерела естетичної насолоди, заміни його сурогатом ерзац-культури; прагматичний підхід до вибору естетичної діяльності; зміна естетичних орієнтирів молодіжного середовища; потреби знаходять своє підтвердження у вікових особливостях підлітків.

Аналіз результатів, отриманих у ході анкетування для визначення рівня готовності й усвідомлення готовності до естетичної діяльності (*анкета №1*) показав, що прагнення до самовираження в більшості підлітків досить високе. При обробці даних анкети виявлено, що підлітки, які схильні до фантастики, пригод, детективів, виявляють мотиви для пробудження мрії, фантазії, інтуїції, появи нових когнітивних умінь, розширення діапазону мислення, ускладнення його змісту, можливості аналізувати, порівнювати різні художні явища, робити самостійні висновки й узагальнення. Підлітки здатні засвоїти такі поняття як метафоричність, умовність, асоціативність, творче бачення, що відбивають сутність художньо-естетичного розвитку підлітків та рівень їх художньо-естетичної вихованості. Так, 29,4 % готові застосувати свої естетичні знання у творчій діяльності, 69,7 % опитаних підлітків оцінюють свої можливості в реалізації естетичних знань на практиці «високо» (що може свідчити про завищену самооцінку), 36,7 % – «невпевнені в глибині й міцності своїх знань та використанні їх на практиці» (що є активним резервом до підвищення творчого потенціалу), 19,2 % – указують на відсутність у себе готовності до застосування естетичних знань.

Загально визнано, що математичне вираження сформованості вихованості не є науково коректним. Зі статистичного аналізу випадають емоційна насиченість, теплота людських взаємин, прояви живої зацікавленості і розуміння один одного, але основні тенденції цих проявів, що дозволяють переконатися в дієвості пропонованої системи можна простежити й у цифровому вираженні. Головним призначенням мистецтва «викликати в людини бажання творити» і «пріоритети» мистецтву надають на початку експерименту 32,9 % респондентів ЕГ і 36,6 % – КГ, а на ФЕ 38,8 % – ЕГ та відповідно 36,9 % – КГ; у створенні предметів краси або у створенні красивих предметів на початку дослідження 31,2 % опитуваних ЕГ і 30,0 % – КГ, а в кінці – 36,7 % ЕГ і 30% – КГ. Як бачимо, у ЕГ числові значення дещо вищі.

Серед видів сучасного мистецтва респонденти називають «сучасні танці», «абстракцію», «брейк», «реп», «брейк-данс», «хіп-хоп», «стріт-данс», «бойовики», «квілінг», «бальні танці», «декупаж», «кіно», «бісероплетіння», «музичне» та ін. 19,6 % респондентів ЕГ та 22,3% – КГ. Не називають види сучасного мистецтва 29,5 % опитуваних ЕГ, 29,5 % – КГ на початку експерименту та 23,1 % респондентів ЕГ та 22,0% – КГ; 16,9% опитуваних ЕГ і 29,3% – КГ. Попереду опитувані експериментальної групи.

В оцінці естетично-вихованої особистості: «у загальній масі людей її вирізняють за поведінкою» 24,2% респондентів ЕГ та 23,1% – КГ; «за ходою, поставою, манерою говорити» – 47,0% підлітків ЕГ та 21,1% – КГ; «за зовнішністю, одягом» – 35,8% опитуваних ЕГ та 37,0 – КГ на початку експерименту та 36,8 % – ЕГ та 37,2 % – КГ ФЕ. Показники дещо вищі в ЕГ.

В оцінці іміджу підлітка (презентація самого себе) (*анкета №2*), 201 опитуваний ЕГ та 200 опитуваних КГ (КЕ) легко презентують себе, свої власні здобутки та 216 респондентів ЕГ та 199 респондентів КГ (ФЕ), що свідчить про те, що обираючи предмети власного користування (одяг, аксесуари, мобільні телефони, предмети побуту, меблі, ін.), підлітки не використовують власний досвід (його в них бракує); не знають достеменно стилі, що визначають імідж сучасної людини; обираючи речі свого користування, формуючи власний імідж, не дотримуються єдиного стилю чи не звертають на це увагу.

В оцінці розуміння естетичної цінності навколишнього світу та прояв інтересу до мистецтва (*анкета №3*), відповіді підлітків розподілилися так: у *бесідах, міні творах*

«гармонійним навколишній світ» вважають 31,9 % респондентів ЕГ та 19,5 % респондентів КГ, 34,2 % респондентів ЕГ і 32,3 % опитуваних КГ у кінці експерименту. Їх «задоволення оточення», яке вони вважають «красивим і змінювати нічого не хочуть». Однак у багатьох випадках, «хотіли б покращити світ навколо себе». 45,3% підлітків ЗЗСО та 44,1% – ЗПО виявляють таке бажання. Більшість опитуваних мають бажання відвідувати мистецькі заходи, це 50,9 % респондентів ЕГ та 62,0 % – КГ.

Виявляючи сутність різних видів та жанрів мистецтва (анкета №4), 36,0 % опитуваних ЕГ та 32,6 % КГ усвідомлюють, що більше всього їх приваблює в художніх творах, розуміють зміст твору, його образні вислови, метафори тощо. Проте, переважна більшість підлітків ЗПО (267; 273) та учнів ЗЗСО (227; 201) не визначають засоби виразності видів та жанрів мистецтва, іноді називають безглузді речі. Наприклад, до засобів виразності живопису відносять «фарби, пензлі». Наприкінці експерименту результати покращили підлітки ЕГ (265; 312) та підлітки КГ (272; 202). При оцінці розвитку пізнавальної діяльності були використані методи кваліметрії, які дозволи прослідкувати ступінь розвиненості естетично-творчих основ у пізнавальній діяльності, використання засобів художньо-естетичної творчості для поглиблення емоційного «проживання» учнями знань з будь-яких дисциплін, що позначилося на рівні засвоєння знань, умінь та навичок учнів, активізації творчої діяльності, самостійності виконання учнями завдань, свідомому творчому підході у вирішенні пізнавальних завдань та прагнення до творчості та успіху в експериментальних і контрольних групах. Динаміку ефективності навчально-пізнавальної діяльності в ЕГ та КГ на початок та кінець експерименту показуємо в діаграмах (1, 2, 3 додаток В.7).

В оцінці результатів ставлення підлітків до вивчення предметів (дисциплін) (ставлення до мистецтва) (анкета №6) засвідчуємо, що опитувані змінили своє ставлення до вивчення предметів в їхньому класі. Респонденти вказували на предмети, яких не вистачає, вносили власні пропозиції щодо їх введення, вказували предмети як мистецького, так і інших профілів навчання, а також гуртків ЗПО та наводили достатньо виважені аргументи (323 респонденти ЕГ та 285 – КГ). «Сучасний учень має бути освіченою, всебічно розвинутою особистістю», вважають 83,1 % опитуваних ЕГ та 76,3 % – КГ; головним у освіті називають «культуру й освіту» 67,4 % респондентів ЕГ та 47,4 % – КГ; головне місце віддають «предметам мистецтва, які пов'язані також з історією, мовою, літературою» 19,3 % учнів ЕГ та 39,5 % респондентів КГ, «основне, не головне місце» віддають цим предметам відповідно 51,8 % ЕГ та 48,2 % КГ. Відчувають потребу в поглибленні знань з мистецтва, хочуть займатися мистецтвом у ЗПО 47,2% учнів ЕГ та 48,2 % респондентів КГ.

В оцінці особистості педагога в освітньому процесі підлітки визнають його «як знавця, професіонала, такого, який може не тільки навчити», «з ним цікаво», «він може занурити дитину у свій предмет», «проводити уроки живопису»; «об'єктивно, справедливо оцінювати знання, уміння учнів»; викликати в учнів «почуття задоволення, радості» та інше (60,5 % опитуваних ЕГ та 48,0 % – КГ).

В оцінці інтер'єру (екстер'єру) (анкета №8 та дизайн-проектами «Краща класна кімната») «кольоровому й світлому фону» кабінетів віддають перевагу 23,0 % підлітків ЕГ та 22,0 % – КГ. Для підлітків є «важливим оформлення навчальних кабінетів», «підтримка чистоти й порядку в кабінеті», «раціональне розміщення навчального обладнання», «наявність у кабінетах «живих» квітів та композицій з них», «створення позитивного

настрою, що допомагає у навчанні», «оздоблення кабінетів творчими виробами вчителів й учнів»: так висловились 53,4 % респондентів ЕГ та 22,3 % – КГ. Активним кольорам в інтер'єрі віддають перевагу 42,8 % опитуваних ЕГ та 48,5 % – КГ. У кінці експерименту ці відсотки такі – 53,4 %, 48,2 %, що свідчить про прагнення учнів до активного, свідомого навчання й виховання. Підсумки прибирання кабінетів висвітлюються на *«Екранах чистоти»* у більшості закладів (88,9 % – ЕГ, 89,7 % – КГ).

Визначаючи власну позицію щодо значення естетичного середовища в освітньому закладі освіти (анкета №9), респонденти ЕГ 71,0% та КГ 52,4%, вважають необхідним створення естетичного середовища. Активну участь у створенні естетичного середовища в закладі освіти беруть підлітки ЕГ 40,2 % та КГ 41,8 %, що свідчить про те, що педагоги підходять свідомо до створення естетичного середовища, проводять бесіди, екскурсії, зустрічі з митцями тощо.

Метод *експертних суддів*, оцінки яких в основному збігаються із самооцінкою підлітків, дозволив засвідчити, що маємо розбіжності в оцінці ерудованості (71,2 % – підлітки, 52,3 % – експерти). Скоріше, це пояснюється низькою оцінкою своєї роботи вчителів-предметників. Більшість учителів розглядають ерудицію як результат шкільного навчання. Високий показник самооцінки естетичної діяльності збігається з експертною оцінкою. У цьому вбачаємо результат багаторічної праці всіх агентів соціалізації на всіх рівнях (родина, ЗЗСО, ЗПО, ЗМІ, суспільство) у напрямку естетичної вихованості підлітків, їхнього прагнення змінювати світ за законами краси. «Естетична вихованість», на думку підлітків, «має бути притаманна освіченій людині» (54,6 % позитивних відповідей), хоча для них це «не є головним показником вихованості». Сформованість цього параметру естетичної вихованості підлітків показує середній рівень ЕВ, що відповідає даним дослідників вікової психології І. Кона, Г. Абрамової, Г. Крайга. Зниження інтересу до читання, відзначене багатьма дослідниками, продовжує виявлятися (бажання прочитати художню літературу, окрім шкільної програми, реалізація цього бажання досить малі – відповідно 21,7 % і 23,2 %). Аналіз розвиненості образного мислення підлітків показує, що 28,4% вибрали відповіді з наявним естетичним штампом; 32,0% підлітків обрали утилітарно спрямовані відповіді, а інші – 35,6% продемонстрували здатність до образного мислення. Це свідчить про те, що сучасна молодь має ті ж тенденції розвитку (естетичного), що і їх попередники. Для оцінки рівня емоційно-естетичного сприймання підлітків обрано: *написання віршів, творів-есе*; оцінки відчуття кольору, ритму, форми, матеріалу – *малюнки*; оцінки розвитку навичок комунікації, взаємодії – *спостереження, бесіди*; оцінки інтересу, потреби – *практичну діяльність* (додаток Г 7).

Результати обчислення в ЕГ та КГ групах подаємо за кількістю респондентів (табл. 4.2) та у відсотках (табл. 4.3) відповідно до критеріїв естетичної вихованості підлітків: перцептивно-емоційного, когнітивно-пізнавального та діяльнісно-творчого та критеріальних показників.

**Обчислення результатів дослідження в ЕГ та КГ за критерієм
«Ступінь естетичної вихованості підлітків» (за кількістю респондентів)**

ЕГ 631			Кінець експерименту			КГ 618			Кінець експерименту		
Рівні Критерії			В	Д	Н	Критерії Методи			В	Д	Н
1	Перцептивно-емоційний	1.1	245	344	42	ПЕЕ	А № 1	1	228	246	144
		1.2	232	350	49		А № 2	2	183	264	171
		1.3	146	378	107		А № 5	3	136	301	181
		1.4	178	232	221		Мал.	4	144	230	244
		1.5	167	295	149		Твори	5	123	390	105
Середнє значення			201	329	101	Середнє значення			169	273	176
2	Когнітивно-пізнавальний	2.1	265	312	54	КП	А № 3	1	201	272	145
		2.2	149	382	100		А № 4	2	125	297	196
		2.3	328	177	126		А № 6	3	173	180	265
		2.4	299	323	9		Д/журі	4	207	285	126
		2.5	248	327	56		Спост.	5	127	299	192
Середнє значення			258	304	69	Середнє значення			167	266	185
3	Діяльнісно-творчий	3.1	168	337	126	ДТ	А № 7	1	138	298	182
		3.2	200	317	114		А № 8	2	171	280	167
		3.3	257	333	41		А № 9	3	213	277	128
		3.4	232	328	71		Оц. Вч.	4	227	301	90
		3.5	234	331	66		Оц. Уч.	5	231	293	94
Середнє значення			218	329	84	Середнє значення			196	290	132
Середнє значення			225	321	85	Середнє значення			177	276	165

У таблицях показуємо результати дослідження в ЕГ та КГ на кінець експерименту за рівнями взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків: високим (творчим, динамічним), достатнім (пошуково-когнітивним) недостатнім (репродуктивним).

**Обчислення результатів дослідження в ЕГ та КГ за критерієм
«Ступінь естетичної вихованості підлітків» (у відсотках)**

ЕГ 631			Кінець експерименту %			КГ 618		Кінець експерименту %		
Рівні			В	Д	Н	Рівні		В	Д	Н
1	Перцептивно-емоційний	1.1	38,8	54,6	6,6	Перцептивно-емоційний	1	36,9	39,8	23,3
		1.2	36,7	55,5	7,8		2	29,6	42,7	27,7
		1.3	23,1	60,0	16,9		3	22,0	48,7	29,3
		1.4	28,2	36,8	35,0		4	23,3	37,3	39,4
		1.5	29,6	46,7	23,7		5	32,3	33,9	33,8
Середнє значення			31,9	52,1	16,0	Середнє значення		27,3	44,2	28,5
2	Когнітивно-пізнавальний	2.1	42,0	49,4	8,6	Когнітивно-пізнавальний	1	32,5	44,0	23,5
		2.2	23,6	60,5	15,9		2	20,2	48,0	31,8
		2.3	52,0	28,0	20,0		3	28,0	29,1	42,9
		2.4	47,3	51,2	1,5		4	33,5	46,1	20,4
		2.5	39,3	51,8	8,9		5	20,5	48,4	31,1
Середнє значення			40,9	48,2	10,9	Середнє значення		27,0	43,0	30,0
3	Діялісно-творчий	3.1	26,6	53,4	20,0	Діялісно-творчий	1	22,3	48,2	29,5
		3.2	31,7	50,2	18,1		2	27,7	45,3	27,0
		3.3	40,7	52,8	6,5		3	34,5	44,8	20,7
		3.4	36,8	52,0	11,2		4	36,7	48,7	14,6
		3.5	37,1	52,4	10,5		5	37,4	47,4	15,2
Середнє значення			34,5	53,2	13,3	Середнє значення		31,7	46,9	21,4
Середнє значення			35,6	50,9	13,5	Середнє значення		28,6	44,7	26,7

Порівняльний аналіз дозволив зробити такі висновки: підлітки ЕГ мають вищі показники в освітньо-виховній діяльності порівняно з підлітками на КЕ, оскільки навчально-виховна робота в ЕГ була організована й спрямована на використання форм і методів взаємодії закладів ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків, що залучило більшість підлітків до мистецтва, продуктивної художньо-естетичної діяльності, аналізу та інтерпретації ними творів мистецтва, висловлення власної оцінки та ставлення до мистецтва та його творців, через мистецтво – до творчості й акмеуспіху, що уможливило підвищити інтегрований показник їх естетичної вихованості.

Завдання типу «Мистецькі аналогії», «Репортаж для телебачення», «Незакінчені речення», «Створи музичний образ», «Створи художній образ», «Підготуй пазли до мистецьких світ», «Письмове повідомлення», «Створення колективних композицій», «Етюди на аналогію», які передбачали розкриття сутності кожного з видів діяльності, дозволили підліткам осмислити та виміряти власну естетичну культуру. Так, високого рівня естетичної культури досягли підлітки ЕГ (152) та КГ (143), середнього – 226 опитуваних ЕГ та 229 – КГ,

низького – 221 ЕГ та 224 – КГ, що також позитивно вплинула й на розвиток естетичної вихованості підлітків. Аналіз та обговорення власних здобутків під час проведення виховних заходів «Місто моєї мрії», «Моя найкраща мистецька знахідка», «Творчий доробок митця-земляка», «Виставка-презентація відомого міського художника», «Таланти твої, Сумщино», «Зупинись, насолодись» та інші; завдань: «дайте оцінку власних знань про мистецтво», «скільки відгуків ви склали про працю митців»; «як оцінюєте свій зовнішній вигляд», «розставте пріоритети в одязі, побуті»; «як підвищити власне мовлення», «хто найкраще з однолітків спілкується в колективі», «хто з підлітків може найкраще відповісти на запитання»; «визначте найбільш компетентного вихованця», «хто найбільш вихований у колективі» у підлітків підвищилася мотивація до здійснення художньо-естетичної діяльності, рівень естетичної культури виявлено у підлітків ЕГ, 39,3 % та 31,6 % респондентів КГ. Підлітки більш свідомо ставляться до оцінки власної естетичної культури, оскільки вихователі, учителі та класні керівники на уроках та в позаурочний час акцентують увагу на значенні естетичного виховання особистості. У результаті узагальнення подаємо оцінку естетичної культури вихованцями у відсотках (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Опанування естетичної культури як результату естетичної вихованості
(з погляду учнів, вихованців гуртків)

№ з/п	Назва показника	2013	2016	2019
		%	%	%
1.	<i>Знання про мистецтво</i>	47,2	52,1	62,3
2.	<i>Зовнішній вигляд</i>	48,2	58,4	66,5
3.	<i>Мовленнєва культура</i>	56,0	71,0	81,3
4.	<i>Компетентність</i>	64,1	70,3	79,2
5.	<i>Вихованість</i>	48,3	53,2	57,6

Проаналізувавши числові дані результатів за критеріями та показниками узагальнюємо числові їх за аспектами дослідження та подаємо математичні обрахунки ефективності застосованої системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків на початок та кінець експерименту. Нагадаємо, що контрольна група формувалася так, щоб частотні показники результатів обстеження учнів експериментальної та контрольної груп статистично не відрізнялися, тобто були приблизно рівноцінні за особистісними характеристиками.

Щоб довести, що частотні показники результатів обстеження учнів у експериментальних та контрольних групах статистично не відрізняються, було використано статистичний метод χ^2 -критерій. Педагогічну ефективність системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків перевіряли з використанням статистичної гіпотези (вони є нульові й альтернативні). Як нульову гіпотезу (H_0), ми розглядали припущення про те, що різниця в показниках, які досліджувалися, для підлітків КГ і ЕГ груп несуттєва й обумовлена ситуативними, випадковими, а не експериментальними факторами. За такого підходу альтернативна гіпотеза (H_1) містить твердження, що різниця в показниках, які досліджувалися у контрольних та експериментальних групах, обумовлена не випадковими, а експериментальними факторами (Киверялг). Для перевірки гіпотези обчислюється емпіричний критерій, який порівнюється з

теоретичним. У наукових дослідженнях прийнято вважати нижчим рівнем статистичної значущості 5%-й рівень ($p \leq 0,05$), достатнім 1%-й ($p \leq 0,01$). Якщо емпіричне значення критерію дорівнює критичному значенню, тобто $p \leq 0,05$ або перевищує його, то статистична гіпотеза H_0 відхиляється, але ми ще не маємо право прийняти H_1 . Якщо емпіричне значення критерію дорівнює критичному значенню, тобто $p \leq 0,01$ або перевищує його, то H_0 відхиляється й приймається H_1 . Визначення ймовірної різниці сукупностей (перевірка гіпотези H_0) здійснювали на основі обчислення значення критерію Пірсона (χ^2 -критерій). Значення χ^2 встановлювали за формулою 4.2:

$$\chi^2 = \frac{1}{n_1 n_2} \sum_{i=1}^{c-3} \frac{(n_1 P_{2i} - n_2 P_{1i})^2}{P_{1i} + P_{2i}} \quad (4.2)$$

При обчисленні до уваги береться критерій $\chi^2_{\text{критичне}}$ (таблична величина критерію при $\alpha \approx 0,05$ і $\alpha \approx 0,01$, тобто при ймовірності $p \approx 0,95$ і $p \approx 0,99$ відповідно) і вирахований за даними експерименту критерій $\chi^2_{\text{фактичне}}$. На основі порівняння розподілів ЕГ і КГ груп за показниками естетичної вихованості підлітків за результатами КЕ експерименту ми отримали емпіричне значення $\chi^2 \approx 0,99$. Результати КЕ представлено в таблиці 4.5.

Таблиця 4.5

**Узагальнені результати констатувального експерименту
для експериментальної та контрольної груп**

Рівні Критерії		№	Високий				Достатній				Низький			
			ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
			к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к- сть	%	к-сть	%	к-сть	%
1	Перцептивно-емоційний	1.1	208	33,0	226	36,6	292	46,3	249	40,3	131	20,8	143	23,1
		1.2	197	31,2	185	29,9	297	47,1	265	42,9	137	21,7	168	27,2
		1.3	124	19,7	138	22,3	321	50,9	298	48,2	186	29,5	182	29,4
		1.4	153	24,2	140	22,7	226	35,8	230	37,2	252	39,9	248	40,1
		1.5	143	22,7	121	19,6	269	42,6	293	47,4	219	34,7	204	33,0
			165	26,1	162	26,2	281	44,5	267	43,2	185	29,3	189	30,6
2	Когнітивно-пізнавальний	2.1	232	36,8	202	32,7	268	42,5	273	44,2	131	20,8	143	23,1
		2.2	128	20,3	127	20,6	327	51,8	298	48,2	176	27,9	193	31,2
		2.3	251	39,8	212	34,3	191	30,3	221	35,8	189	30,0	185	29,9
		2.4	242	38,4	203	32,8	266	42,2	283	45,8	123	19,5	132	21,4
		2.5	162	25,7	131	21,2	308	48,8	300	48,5	161	25,5	187	30,3
			203	32,2	175	28,3	272	43,1	275	44,5	156	24,7	168	27,2
3	Діялісно-творчий	3.1	145	23,0	136	22,0	289	45,8	301	48,7	197	31,2	181	29,3
		3.2	171	27,1	168	27,2	270	42,8	284	46,0	190	30,1	166	26,9
		3.3	221	35,0	210	34,0	284	45,0	280	45,3	126	20,0	128	20,7
		3.4	228	36,1	227	36,7	324	51,3	288	46,6	79	12,5	103	16,7
		3.5	230	36,5	229	37,1	328	52,0	292	47,2	73	11,6	97	15,7
			199	31,5	194	31,4	299	47,4	289	46,8	133	21,1	135	21,8
Середнє значення			189	30,0	177	28,6	284	45,0	277	44,8	158	25,0	164	26,5

При $c - 1 \approx 2$ ступенях свободи становить $\chi^2_{\text{критичне}} \approx 9,21$ при вірогідності допустимої помилки $\alpha \approx 0,01$, тобто з імовірністю $p \approx 99\%$ та $\chi^2_{\text{критичне}} \approx 5,99$ при вірогідності допустимої помилки $\alpha = 0,05$, тобто з імовірністю $p \approx 95\%$.

Обчислення значень $\chi^2_{\text{фактичне}}$ на початок експерименту для контрольної та експериментальної групи наведено в таблиці 4.6.

Таким чином, маємо підстави для висновку, що в таблиці, обчислені значення $\chi^2_{\text{фактичне}}$ для кожного з критеріїв на початок експерименту, навіть при вірогідності допустимої помилки $\alpha \approx 0,05$, тобто з імовірністю $p \approx 95\%$ при $c - 1 \approx 2$ ступенях свободи $\chi^2_{\text{критичне}} \approx 5,99$, що значно перебільшує кожне з визначених фактичних значень.

Таблиця 4.6

Результати ефективності дослідження на початок експерименту

Групи	Рівні Критерії рівня естетичної вихованості підлітків	Вибірки	Високий (творчий)	Достатній (пошуково- когнітивний)	Низький (репродуктивний)	$T_{\text{фактичне}}$	$T_{\text{критичне при}} \alpha \approx 0,05$	$T_{\text{критичне при}} \alpha \approx 0,01$
ЕГ КГ	Перцептивно-емоційний	631	165	281	185	0,29	5,99	9,21
		618	162	267	189			
ЕГ КГ	Когнітивно-пізнавальний	631	203	272	156	2,40	5,99	9,21
		618	175	275	168			
ЕГ КГ	Діяльнісно-творчий	631	199	299	133	0,11	5,99	9,21
		618	194	289	135			
ЕГ КГ	Середнє значення	631	189	284	158	0,46	5,99	9,21
		618	177	277	164			

Отже, можна стверджувати, що частотні показники результатів обстеження учасників експериментальної та контрольної груп на початок експерименту статистично не відрізняються. Узагальнені результати ФЕ експерименту для експериментальних та контрольних груп подаємо в табл. 4.7.

Як видно з таблиці, результати в контрольній та експериментальній групі суттєво відрізняються.

**Узагальнені результати формувального експерименту
для експериментальної та контрольної груп**

Рівні Критерії		Високий					Достатній				Низький			
		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		
		к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	
1	Перцептивно-емоційний	1.1	245	38,8	228	36,9	344	54,5	253	40,9	42	6,7	137	22,2
		1.2	232	36,8	189	30,6	348	55,2	268	43,4	51	8,1	161	26,1
		1.3	146	23,1	141	22,8	378	59,9	304	49,2	107	17,0	173	28,0
		1.4	200	31,7	144	23,3	240	38,0	233	37,7	191	30,3	241	39,0
		1.5	187	29,6	123	19,9	295	46,8	297	48,1	149	23,6	198	32,0
			202	32,0	165	26,7	321	50,9	271	43,9	108	17,1	182	29,4
Продовження табл. 4.7														
2	Когнітивно-пізнавальний	2.1	265	42,0	204	33,0	312	49,4	274	44,3	54	8,6	140	22,7
		2.2	150	23,8	130	21,0	381	60,4	300	48,5	100	15,8	188	30,4
		2.3	328	52,0	215	34,8	177	28,1	226	36,6	126	20,0	177	28,6
		2.4	299	47,4	207	33,5	303	48,0	285	46,1	29	4,6	126	20,4
		2.5	238	37,7	134	21,7	337	53,4	305	49,4	56	8,9	179	29,0
			256	40,6	178	28,8	302	47,9	278	45,0	73	11,6	162	26,2
3	Діяльнісно-творчий	3.1	168	26,6	140	22,7	342	54,2	304	49,2	121	19,2	174	28,2
		3.2	200	31,7	170	27,5	322	51,0	286	46,3	109	17,3	162	26,2
		3.3	256	40,6	213	34,5	326	51,7	281	45,5	49	7,8	124	20,1
		3.4	257	40,7	230	37,2	318	50,4	291	47,1	56	8,9	97	15,7
		3.5	249	39,5	232	37,5	332	52,6	293	47,4	50	7,9	93	15,0
			226	35,8	197	31,9	328	52,0	291	47,1	77	12,2	130	21,0
Середнє значення			228	36,2	180	29,1	317	50,2	280	45,3	86	13,6	158	25,5

Графічне зображення результатів контрольних зрізів (динаміку) на початок та кінець експерименту для ЕГ та КГ ми представили у вигляді гістограм (рис. 4.2; 4.3; 4.4) та таблиць 4.8, 4.9.

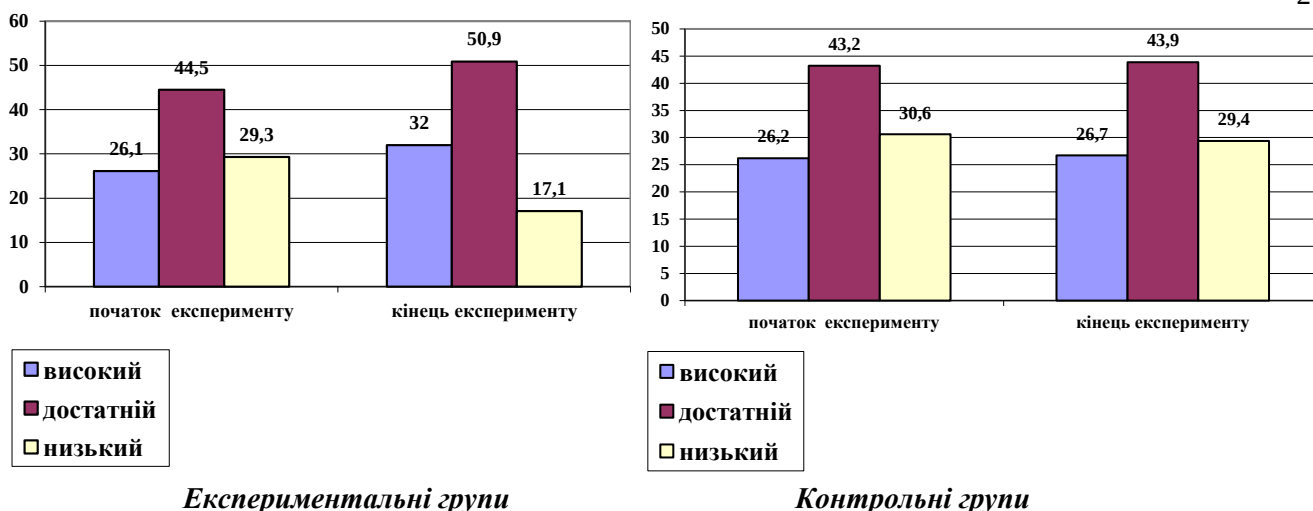

Рис. 4.2. Динаміка взаємодії ЗЗСО та ЗПО за ступенем естетичної вихованості підлітків (ПЕ критерій)

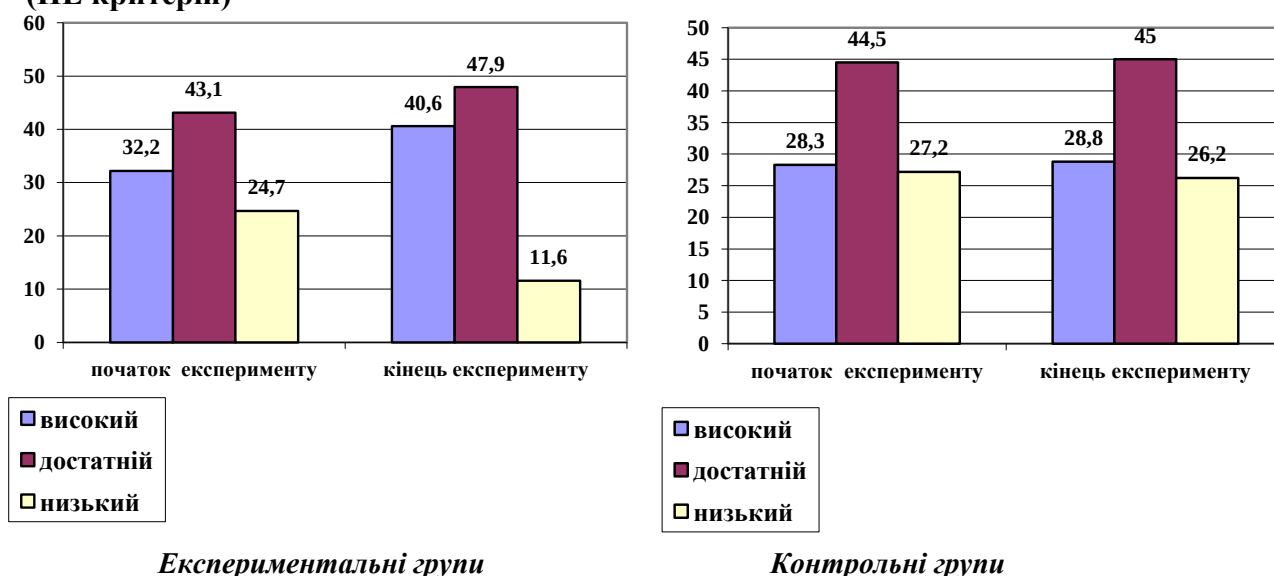

Рис. 4.3. Динаміка взаємодії ЗЗСО та ЗПО за ступенем естетичної вихованості підлітків (КП критерій)

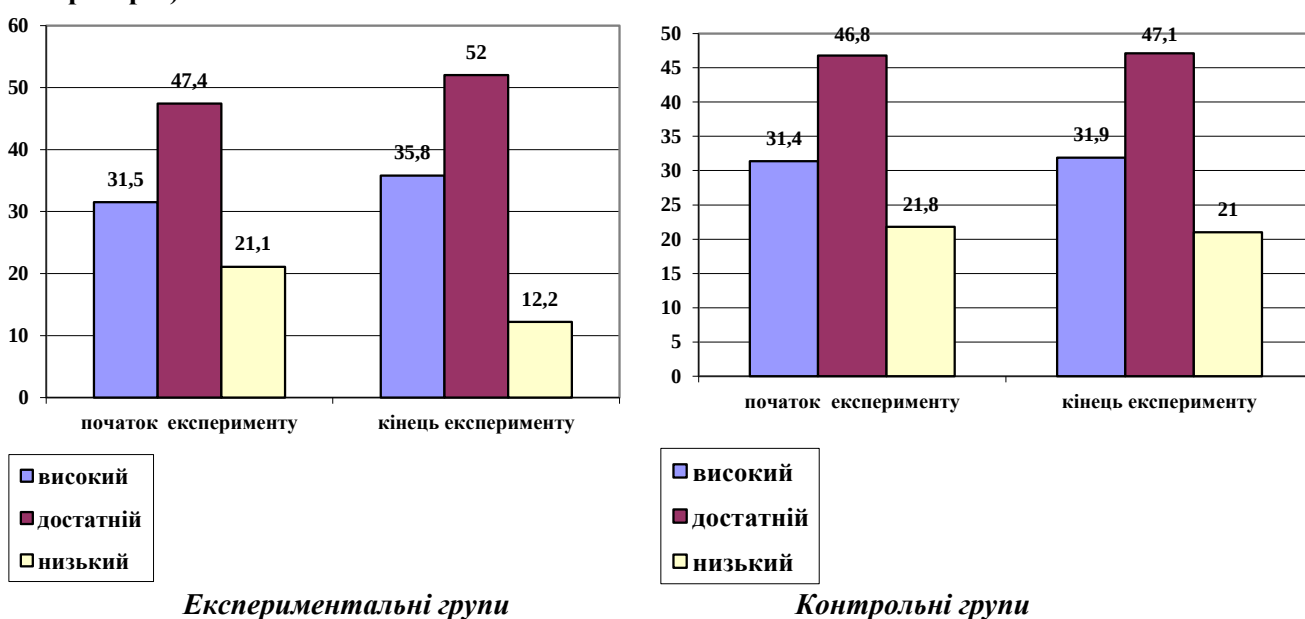

Рис. 4.4. Динаміка взаємодії ЗЗСО та ЗПО за ступенем естетичної вихованості підлітків (ДТ критерій)

**Динаміка рівнів сформованості естетичної вихованості підлітків у взаємодії
закладів загальної середньої та позашкільної освіти**

№	Рівень ЕВ	ЕГ	ЕГ	Динаміка (%)	КГ	КГ	Динаміка (%)
1		До експерименту	Після експерименту		До експерименту	Після експерименту	
2	Високий	30,0	36,1	+6,1	28,6	29,1	+0,5
3	Достатній	45,0	50,2	+5,2	44,8	45,3	+0,5
4	Низький	25,0	13,6	-11,4	26,5	25,5	-1,0

Таблиця 4.9

Результати ефективності дослідження на кінець експерименту

Групи	Критерії		Вибірки	Високий (творчий)	Достатній (пошуково когнітивн ий)	Низький (репродук тивний)	Т фактичне	Т критичне при $\alpha=0,05$	Т критичне при $\alpha=0,01$
	Рівні								
ЕГ КГ	Перцептивно-емоційно- емпатійний	1.1	631	245	344	42	64,77	5,99	9,21
			618	228	253	137			
ЕГ КГ		1.2	631	232	348	51	71,73	5,99	9,21
			618	189	268	161			
ЕГ КГ		1.3	631	146	378	107	23,54	5,99	9,21
			618	141	304	173			
ЕГ КГ		1.4	631	200	240	191	14,87	5,99	9,21
			618	144	233	241			
ЕГ КГ		1.5	631	187	295	149	20,01	5,99	9,21
			618	123	297	198			
ЕГ КГ	Середнє значення		631	202	321	108	26,70	5,99	9,21
			618	165	271	182			
ЕГ КГ	Когнітивно-пізнавальний	2.1	631	265	312	54	48,39	5,99	9,21
			618	204	274	140			
ЕГ КГ		2.2	631	150	381	100	37,82	5,99	9,21
			618	130	300	188			
ЕГ КГ		2.3	631	328	177	126	37,93	5,99	9,21
			618	215	226	177			
ЕГ КГ		2.4	631	299	303	29	77,85	5,99	9,21
			618	207	285	126			
ЕГ КГ		2.5	631	238	337	56	94,92	5,99	9,21
			618	134	305	179			
ЕГ КГ	Середнє значення		631	256	302	73	48,59	5,99	9,21
			618	178	278	162			
ЕГ КГ	Діяльнісно-творчий	3.1	631	168	342	121	14,17	5,99	9,21
			618	140	304	174			
ЕГ КГ		3.2	631	200	322	109	14,80	5,99	9,21
			618	170	286	162			
ЕГ КГ		3.3	631	256	326	49	39,66	5,99	9,21
			618	213	281	124			
ЕГ КГ		3.4	631	257	318	56	13,55	5,99	9,21
			618	230	291	97			
ЕГ КГ		3.5	631	249	332	50	15,83	5,99	9,21
			618	232	293	93			
ЕГ КГ	Середнє значення		631	226	328	77	17,64	5,99	9,21
			618	197	291	130			
ЕГ КГ	Середнє значення		631	228,0	317,0	86,0	29,05	5,99	9,21
			618	180.0	280.0	158.0			

Таким чином на ФЕ дослідження, нерівна кількість учасників мають різні змінні, пов'язані з предметом дослідження, то загрози внутрішній валідності не виникає. Багаторазові виміри забезпечили точність результатів рівнів діагностування в ЕГ на формувальному етапі змінили кількісні показники. Ступінь естетичної вихованості збільшився: за чуттєво-емоційним компонентом (високий (творчий) – 36,2 %, достатній (пошуково-когнітивний) – 50,2 %, низький (репродуктивний) рівні – 13,6 %).

Цифрові дані взаємодії ЗЗСО та ЗПО за рівнями естетичної вихованості підлітків збільшилися на високому та достатньому рівнях та зменшилися на низькому рівні: (високий (творчий) $\geq$ на 6,1 %, достатній (пошуково-когнітивний) $\geq$ на 5,2 %, низький (репродуктивний) рівні $\leq$ на 11,4 %). По завершенню ФЕ дослідження було проведено підрахунки за кожним показником, кожним критерієм і отримали результати для всіх середніх значень. Порівняння даних на кінець експерименту для ЕГ та КГ для кожного з показників, а також для середніх значень по кожному критерію значно перевищує табличне значення $\chi^2_{\text{критичне}} \approx 9,21$ при вірогідності допустимої помилки $\alpha \approx 0,01$, тобто з імовірністю $p \approx 99\%$.

Загалом, по завершенню експерименту зафіксовано позитивні зміни рівнів взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, зокрема в ЕГ значно зросли показники високого (на 23,7 %) і достатнього (на 29,8 %) рівня взаємодії, помітно знизився низький рівень (на 37,6 %) взаємодії в ЕГ. Незначні зміни відбулися також у контрольних групах: дещо зріс достатній (на 0,5 %) і середній (на 0,5 %) рівні, зменшився низький рівень (на 1,0 %) взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. Загалом аналіз результатів дослідження дає підстави стверджувати, що проведена виховна робота з вихованцями за розробленою та впровадженою системою взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків є ефективною.

Підводячи підсумки за підрозділом, зробимо певні узагальнення:

- головною метою експериментальної роботи зі створення системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків стала інтеграція реально існуючої системи й нових форм взаємодії, івент-технології в сфері освіти як технології вражень і складової системи соціально-педагогічної діяльності в закладах освіти, методів взаємодії, прийомів естетичного виховання, що націлює підлітків на творчу діяльність, самореалізацію, сприяє акмеуспіху;

- у результаті аналізу отриманих даних, у ході впровадження системи, можна виділити тенденції розвитку ЕВ сучасних підлітків в умовах застосування системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти. Загальною тенденцією, як для КГ, так і для ЕГ є зменшення кількості підлітків, що показують «низький» рівень естетичної вихованості. У той же час варто визнати, що ця тенденція однаково виявляється при застосуванні традиційної системи естетичного виховання і при застосуванні інноваційної системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. Це є доказом того, що в традиційній системі естетичного виховання є елементи прогресивного розвитку, що і були використані при розробці й упровадженні експериментальної системи;

- процес естетичного виховання підлітків є комплексним та інтегративним, тому при аналізі результатів дослідної роботи враховувалися не тільки позитивний вплив системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків на розвиток особистості, але і її нейтралізуючий вплив на дію негативних факторів.

Убачаємо в цьому впливі культуротворчу й естетико-виховну і соціально-педагогічну значимість упровадження системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків;

- аналіз, узагальнення, інтерпретація та обробка результатів дослідження дозволяють стверджувати про доцільність запропонованої системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, введення форм, методів взаємодії у практику цих закладів, оскільки вона має позитивний вплив на освітньо-виховний процес, засвоєння учнями знань, умінь та естетичну вихованість підлітків, їх художньо-творчі здобутки та акмеуспіх;

- за такої взаємодії заклад позашкільної освіти спроможний вирішувати цілий комплекс завдань, спрямований на естетичне виховання підлітків зокрема та гуманізацію загальної середньої освіти в цілому: інтегрувати ресурси позашкільної та загальної середньої освіти, вирівняти стартові можливості естетичного розвитку підлітків, сприяти вибору його подальшого індивідуального життєвого шляху, забезпечуючи при цьому кожному вихованцю «ситуацію успіху», акмеуспіху, сприяти самореалізації особистості дитини та педагога.

Висновки до четвертого розділу

Програмою дослідно-експериментальної роботи стала перевірка результативності системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. У ході експерименту із використанням комплексу психодіагностичних методик, емпіричних і статистичних методів вивчався реальний стан сформованості ЕВ підлітків на основі педагогічної діагностики ціннісно-орієнтаційного, функціонально-діяльнісного, комунікативного, діагностико-результативного компонентів системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків передбачалося проведення констатувального і формувального етапів експерименту. Упровадження системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків охоплювало молодших та старших підлітків, ураховувало специфіку їхнього розвитку, що з одного боку утруднювало проведення експериментальної роботи, оскільки необхідно було охопити не тільки велику кількість учасників, але й якісно різномірний їхній склад, з іншого – ця обставина дозволила простежити динаміку функціонування системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків.

Розроблено педагогічну технологію розвитку системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків, яка будувалася на науково обґрунтованих методологічних принципах пізнання культурних і мистецьких цінностей, і яка включає етапи: репродуктивний, на якому переважає прийом наслідування теоретичних, нормативно-правових, методичних і практичних напрацювань із цієї взаємодії; репродуктивно-конструкторський, на якому переважає прийом творчого репродукування до упорядкованості системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти, наявності сформованого єдиного колективу, інтеграції виховних впливів, наближення системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО до поставленої мети – естетичне виховання підлітків; конструкторсько-творчий, на якому переважає прийом наслідування основних дій, алгоритмів, питань методологічного забезпечення взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків під час організації та проведення дослідження; рефлексивно-інтерпретаційний, на якому переважає естетична творчість, бажання набутти художньо-естетичного досвіду; організація та проведення заходів

безпосередньої педагогічної взаємодії, що активізує рефлексію. Реалізація цього етапу забезпечується проведенням на якісно новому рівні масових тематичних заходів: віртуальних майстер-класів, бесід-обговорення, співбесід, круглих столів, дискусій, творів-описів, колективних творчих справ, проєктів, інтерв'їзій, квестів, івентів, що дозволяє коректувати плани виховної роботи, досягати взаємодії, обмінюючись думками, співпрацюючи, обговорюючи, аналізуючи творчі роботи підлітків та ін.

У ході експерименту проведено комплексне діагностування із використанням комплексу психодіагностичних методик, емпіричних та статистичних методів, що було реалізовано за 6-ма позиціями: (за позицією А було з'ясовано факт упорядкованості системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків; вивчено документацію ЗЗСО та ЗПО, проведено огляд обладнання кабінетів, матеріально-технічної, інформаційної бази ЗЗСО та ЗПО; вивчено, проаналізовано й порівняно навчальні плани, планів виховної роботи гуртків, секцій, факультативів, масових заходів, класних керівників, методоб'єднань, програм ЗЗСО та ЗПО, навчальних, навчально-методичних посібників із різних аспектів вирішення в них завдань ЕВ підлітків. За позицією Б було з'ясовано наявність сформованого єдиного колективу ЗЗСО та ЗПО на основі вивчення досвіду роботи ЗЗСО та ЗПО з естетичного виховання на уроках, у позаурочній та позашкільній роботі; за позицією В – з'ясовано якість виховних впливів, зокрема їх інтеграції шляхом застосування теоретичної та методичної готовності педагогів до реалізації здійснення виховання «великими дозами», проведення сумісних заходів, розподілу заходів за часом; за позицією Г – з'ясовано ступінь наближення системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків до поставленої мети й завдань; реалізовано створені умови для естетичного виховання підлітків; проаналізовано рівні розвитку творчих здібностей підлітків на основі особистісно зорієнтованого підходу (зроблено аналіз розкладів освітньої діяльності підлітків, відвідано й проаналізовано виховні заходи та ін.); за позицією Д – з'ясовано загальний психологічний клімат в ЗЗСО та ЗПО; стиль стосунків в ЗЗСО та ЗПО завдяки спостереженню за манерою спілкування суб'єктів взаємодії та на цій основі визначено рівень самопочуття й соціальної захищеності підлітків, а також емоційну насиченість, фізичну та психологічну напругу під час естетичної діяльності; за позицією Е – з'ясовано наявність та відповідність моделі взаємодії ЗЗСО та ЗПО реальному результату було визначено рівні взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків: високий (творчий, динамічний), достатній (пошуково-когнітивний), недостатній (репродуктивний), зокрема рівню естетичної вихованості підлітків, який відображено: у потребі підлітків сприймати красу, виявляти власне ставлення до мистецтва й життя; коригувати власні емоційні враження; виражати оцінки, аналізувати, комунікувати; виявляти інтерес до мистецтва, ціннісні ставлення до мистецтва; виявляти бажання до набуття художньо-естетичного досвіду; брати участь у груповій, колективній творчій діяльності та інше.

Результати аналізу КЕ дали змогу визначити стан ЕВ підлітків. У процесі КЕ встановлено низький рівень ЕВ підлітків: за перцептивно-емоційним критерієм (71% респондентів ЕГ та 52,4% – КГ вважають необхідним створення естетичного середовища, емоційно реагують на об'єкти мистецтва); за когнітивно-пізнавальним критерієм (підлітки ЕГ та КГ розуміють сутність видів та жанрів мистецтва, проте, по-різному ставляться до вивчення шкільних дисциплін, особливо тих, які інтегруються з мистецькими; сприймають особистість педагога на уроці та в позаурочний час як професіонала, бажають бачити навчання цікавим, необхідним ЕГ (38,9%) та КГ (42,2%); за діяльнісно-творчим критерієм (періодично беруть участь в естетичній діяльності 24% респондентів ЕГ та 23,2%

респондентів КГ; активно – 21,1% підлітків ЕГ та 18,9% – КГ), що свідчить про доцільність розробки системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО. Результати КЕ дали змогу переконатися в тому, естетичне виховання в ЗЗСО та ЗПО існує автономно, естетичне середовище цих закладів розвивається окремо, тому підлітки є суб'єктами різних освітньо-виховних процесів, і у взаємодії вони не задіяні. Позаурочний час в ЗЗСО обмежений внутрішніми умовами, розладом, уроки регламентовані навчальними планами й програмами. Причинами незадоволення підлітків – недостатня увага педагогів ЗЗСО до здобутків учнів, і до підлітків ЗПО. Багато підлітків не знають про існування ЗПО, не відвідують їх, і у них виникає гостра потреба реалізуватися, розширити коло свого спілкування. Результати діагностування рівнів взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків показали, що кількість підлітків високого (творчого, динамічного) рівня більша в ЕГ (202), ніж у КГ (176), достатнього (пошуково-когнітивного) – більша в ЕГ (286), ніж у КГ (276), низького (репродуктивного) – менша в ЕГ (143), ніж у КГ (166), що, зважаючи на підтвердження нульової гіпотези та вірогідності допустимої математичної похибки, можуть корегуватися.

Недоліками в ЕВ підлітків вважаємо, у переважній більшості, відсутність індивідуального підходу до учнів; дефіцит часу вчителя в підготовці до уроків й об'єктивному оцінюванні учня; орієнтування на посередній результат; усе більші розходження між сільськими й міськими ЗЗСО; низькі матеріально-технічні можливості, відтік педагогічних кадрів із села; формальне ставлення вчителів до виховної роботи; концентрація педагогічних зусиль на передачі максимального обсягу інформації учням, розбіжність реальної практики навчання і виховання з метою освіти, що декларується державою; засобами навчання і виховання, найчастіше, у ЗЗСО виступають традиційні авторитарні методи (наказ, вимога, зауваження, догана тощо), хоча простежується тенденція до оновлення методичного інструментарію; переважаючими формами навчання і виховання є масова, фронтальна, що пов'язано з масовим характером ЗЗСО.

Зазначаємо також роль батьків підлітків в освітньому процесі, які сьогодні впливають на педагогічний процес в основному матеріально. Загальна несприятлива соціально-економічна обстановка змушує батьків займатися пошуком роботи й заробітку, а не вихованням дітей і взаємодією зі школою; у цілому, спостерігається криза в аграрному секторі; недостатнє врахування регіональних особливості ЗЗСО: полікультурність, полілінгвістичність, поліетнічність, поліконфесійність.

На КЕ недостатньо використовуються нові нестандартні форми навчання і виховання (уроки-диспути, бінарні уроки, інтегровані курси, колективні творчі справи тощо); втрата престижності роботи в ЗЗСО приводить до відтоку висококваліфікованих педагогічних кадрів в елітні заклади освіти, комерційні підприємства, водночас, недостатня кваліфікація педагогів у ЗЗСО позначається на якості освітнього процесу; контингенту найбільш здатних і працьовитих учнів також притаманні тенденції відтоку у престижні заклади, що приводить, на нашу думку, до зниження вимог до учнів; дирекція ЗЗСО змушена займатися більше адміністративно-господарською діяльністю, ніж педагогічною й виховною, що також приводить до зниження якості освіти.

Ефективним шляхом розв'язання означених проблем стало розроблення та впровадження в педагогічний процес форм та методів взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків. У виборі методико-технологічних засобів взаємодії закладів ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків було надано перевагу новітнім загально- і конкретно педагогічним технологіям, формам і методам: «Пересувний позашкільний навчальний заклад» як приклад

інноваційного освітньо-виховного середовища, що уможливило розвиток соціальної компетентності та життєтворчості вихованців; програму-проект «День сільського школяра»; «технологію інтеграційної мистецької освіти», комплекс мистецтв в освітньому процесі; використання активних методів навчання й виховання підлітків; катарсичний підхід до вивчення окремих тем програми; діалог культур як спосіб пізнання та ін. Доведено ефективність використаних засобів на всіх етапах дослідження, які забезпечують розумово-ціннісний, естетичний розвиток підлітків, залучення усіх підлітків до ЗПО.

Здійснено аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи. Викладено етапи ФЕ експерименту, виконані завдання: встановлено критерії (показники), що характеризують рівень взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків; досліджено рівень сформованості художньо-творчих умінь і навичок; простежено специфіку емоційно-мотиваційних процесів у художньо-естетичній діяльності, виявлено особливості педагогічного впливу на естетичне виховання підлітків. Формуючу дослідницько-експериментальну програму було реалізовано через систему етапних експериментальних методик: здійснено вплив на емоційно-чуттєву сферу підлітків, що стало передумовою для сприйняття підлітками мистецтва як невід'ємну складову їх життєдіяльності; відбулося осмислення мови мистецтва, мистецьких надбань, що уможливило збагачення інформаційного досвіду підлітків, більш глибокого проникнення в його сутність, збагатило емоційно-чуттєвий досвід підлітків (емоцій і почуттів, переживань і вражень та ін.); сформовано позитивне ставлення підлітків до активної художньо-творчої діяльності; реалізовано їхні творчі знахідки у різних видах художньо-естетичної діяльності, творчій мистецькій співпраці.

Результати порівняльного аналізу КЕ та ФЕ дослідження визначили зміни естетичної вихованості підлітків, що які надалі ефективно коректувалися при запровадженні системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. У результаті аналізу встановлено, що ЕВ підлітків визначено за наявності і мірою виявлення перцептивно-емоційного, когнітивно-пізнавального та діяльнісно-творчого критерію. Результати ФЕ дають можливість стверджувати про позитивні зміни у рівнях вихованості підлітків, а саме: діагностування ЕВ підлітків за перцептивно-емоційним критерієм показала, що частка підлітків в ЕГ з високим (творчим) рівнем збільшилася на 5,9%, з достатнім (пошуково-когнітивним) – на 6,4%, а низьким (репродуктивним) рівнем зменшилася на 12,2%; за когнітивно-пізнавальним – частка респондентів (високого (творчого) рівня збільшилася на 8,4%, достатнього (пошуково-когнітивного) – на 4,8%, а низького (репродуктивного) рівня зменшилася на 13,1%); за діяльнісно-творчим – частка підлітків збільшилася на 4,3%, достатнім (пошуково-когнітивним) – збільшилася на 4,6%, а низьким (репродуктивним) – зменшилася на 10,1%. Такі відмінності є статистично значущими. Порівняння даних на кінець експерименту ЕГ та КГ для кожного з показників, а також для середніх значень по кожному критерію значно перевищує табличне значення $\chi^2_{\text{критичне}} \approx 9,21$ при вірогідності допустимої помилки $\alpha \approx 0,01$, тобто з імовірністю $p \approx 99\%$.

Отже, є підстави стверджувати, що підвищення естетичної вихованості підлітків відбулося за ефективного впровадження розробленої системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

Дослідження не вичерпує всіх теоретичних і практичних обґрунтувань проблеми взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. Подальші наукові пошуки можуть бути спрямовані на поглиблене висвітлення

формування різних аспектів взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, застосування і залучення до естетичного виховання підлітків різних інституцій, громадських організацій, соціокультурного оточення, розкриття теми дослідження в контексті впровадження модельних програм Нової української школи. Більш ґрунтовного дослідження потребує розкриття естетичного виховання засобами арт-практик для запобігання психологічних бар'єрів, подолання стресу, тривожних станів підлітків в освітньому процесі.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дослідженні роботі здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано новий підхід до вдосконалення освітньо-виховного процесу в закладах освіти, що конкретизовано у спроектованій, науково-обґрунтованій та експериментально перевіреній системі взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. Результати виконаного теоретико-методологічного дослідження підтвердили істинність концептуальних положень, засвідчили досягнення його мети, розв'язання суперечностей, поставлених завдань і стали підставою для формулювання таких висновків.

1. На основі психолого-педагогічного аналізу наукових ідей доведено соціокультурну значущість проблеми дослідження, аргументовано її актуальність на соціокультурному, науково-педагогічному й освітньо-практичному рівнях. Установлено, що означена проблема не дістала належного висвітлення в наукових дослідженнях. На основі уточнення сутності вихідних дефініцій «взаємодія», «педагогічна взаємодія», «естетико-виховне середовище взаємодії»; «естетичне виховання підлітків», «взаємодія закладів загальної середньої та позашкільної освіти» розкрито зміст центральної категорії дослідження «взаємодія закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків». У результаті наукових праць визначено, що в педагогічному аспекті взаємодія розглядається як неодмінна складова навчання як спільної діяльності; у соціологічному аспекті – розкривається у контексті її значущості для певної соціальної спільності; у психологічному аспекті – характеризується як система взаємообумовлених дій між окремими особами та групами.

2. Взаємодію характеризують як процес, що складається з фізичного (спільне переміщення в просторі, спільні дії) й духовного контактів: в організації колективної діяльності взаємодія – процес: індивіди, які діють, спільні дії, інформаційні зв'язки, взаємовплив, взаємостосунки, взаєморозуміння. *Педагогічну взаємодію* характеризуємо як соціальний психолого-педагогічний процес, спрямований на досягнення спільної мети, позитивного результату і охоплює такі підсистеми, соціальні інститути, заклади освіти, характерологічними ознаками якої є відкритість, динамічність, діяльність, цілісність, адаптованість, здатність до самовдосконалення.

3. Узагальнено, що підліток як суб'єкт естетичного виховання – це особистість з естетичною свідомістю і з урахуванням вікових особливостей, включений в естетико-виховну творчу діяльність шляхом взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти; його активна діяльність спрямована на перетворення світу на засадах краси, цінностей мистецтва та культури, а також на зміни самого себе. Виокремлено й теоретично обґрунтовано коло достатніх і необхідних пізнавально-творчих якостей підлітків, що

призводять до акмеусіху: свідомо мотивація самостійної творчості, здатність до взаємодії з суб'єктами навчання й виховання, володіння уміннями художньо-творчої діяльності, спроможність практичного застосування, вимірювання й оцінки індивідуальних освітніх продуктів, художньо-творча самостійність тощо.

4. Розкрито і теоретично обґрунтовано *сутність взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків* як цілісний динамічний педагогічний процес організованої освітньо-виховної діяльності суб'єктів закладів загальної середньої та позашкільної освіти, спрямований на розвиток естетичної вихованості підлітків як інтегрованої якості особистості через культурне збагачення, активізацію партнерських, суб'єкт-суб'єктних відносин, досягнення спільної мети, цілей, завдань, прагнень, здобуття ними здатностей використовувати інтеріоризовану систему естетичних цінностей для конструювання нових моделей власної творчої діяльності, нових результативних дій і взаємодії.

5. Визначено «естетичне виховання» як: єдність комплексного, планомірного, цілеспрямованого і послідовного впливу на підлітків з боку суб'єктів взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти (інших соціальних інституцій та установ) на основі єдиних науково-педагогічних принципів, методів та засад, в результаті яких в підлітків виникає світоглядна установка на безпосередню творчу оцінку дійсності, мистецтва і власного життя в суспільстві як проявів прекрасного і потворного, піднесеного і низького, трагічного і комічного та інших естетичних категорій. Виконання комплексного аналізу естетичного виховання підлітків, аналітичне опрацювання виховних ситуацій дозволило передбачити нові активні форми, методи, методики, технологічні інноваційні засоби взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти.

6. Здійснено емпіричний аналіз сучасної педагогічної практики взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

7. З'ясовано, що для покращення ЕВ підлітків необхідним є збільшення навчального часу в освітніх планах ЗЗСО для занять оволодіння мистецтвом; розробці інноваційного за змістом і сучасного за формою методичного забезпечення дисциплін з урахуванням пропорційності обсягів теоретичного й практичного матеріалу при ціннісному поєднанні теоретичних знань з практичними навичками; уведення в освітній процес ЗЗСО занять із хореографічної та театральної підготовки; виявляється доцільним розглянути методику і практику ЕВ підлітків у варіативній складовій освітнього процесу та естетичного виховання підлітків, у позаурочній діяльності закладів освіти; забезпечення реалізації компенсаторної функції варіативної складової для забезпечення надолуження прогалин в освітньо-виховному процесі на уроках предметів художньо-естетичного профілю в ЗЗСО та творчого зростання, активності підлітків, набуття конкретного естетичного смислу, що підліток обирає сам із трансльованої педагогом системи цінностей; надання можливості інтегрувати здобутки освітньої й художньо-творчої діяльності учнів у ЗПО, при цьому забезпечення рівного доступу до позашкільної освіти, розвиток мережі ЗПО, модернізації змісту, форм і методів ПО на основі світових та національних надбань, усталених традицій та сучасних підходів; забезпечення престижу ЗПО; формулювання умов естетичної діяльності; створення навчальних відносин, за яких підліток прагне до максимальної реалізації своїх сил і творчих здібностей у власних і суспільних інтересах; створення умов для забезпечення змістовного

дозвілля; залучення підлітків до активної перетворювальної діяльності, вільний вибір будь-якого виду діяльності; забезпечення практичного здійснення розвитку творчих інтересів, реалізації їх в інтересах суспільства.

8. Розроблено критеріальний апарат діагностування рівнів взаємодії закладів загальної середньої освіти в естетичному вихованні підлітків відповідно до компонентної структури (ціннісно-орієнтаційний (складниками якого є цінності колективу ЗЗСО та ЗПО, цілі, ключові ідеї та перспективи системи взаємодії); функціонально-діяльнісний (складниками якого є функції, вектори, механізми, форми, методи системи взаємодії); комунікативний (складниками якого є взаємини, організація спілкування, активна художньо-естетична творча діяльність суб'єктів взаємодії; внутрішні і зовнішні зв'язки ЗЗСО та ЗПО); діагностико-результативний (складники – критерії та показники, форми, методи та прийоми вивчення, аналізу та оцінки функціонування системи взаємодії), що охоплює критерії факту (упорядкованість системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків; наявність сформованого єдиного колективу ЗЗСО або ЗПО; інтеграція виховних впливів, дискретність естетико-виховного процесу – чергування періодів відносного спокою з періодами підвищеної колективної напруги, яскравими святковими подіями, що фокусують головні риси системи; критерії якості (ступінь наближення системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків до поставленої мети; загальний психологічний клімат ЗЗСО та ЗПО; ступінь естетичної вихованості підлітків (за критеріями формування естетичної вихованості підлітків: перцептивно-емоційний, когнітивно-пізнавальний, діяльнісно-творчий).

Виокремленими показниками розроблених критеріїв деталізовано зміст взаємодії ЗЗСО та ЗПО ЕВ підлітків, що дозволило об'єктивно й ґрунтовно схарактеризувати рівні сформованості взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків: високий (творчий, динамічний), достатній (пошуково-когнітивний), недостатній (репродуктивний).

9. Теоретично обґрунтовано, спроектовано й впроваджено систему взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, яка графічно зображена у складній багатовекторній моделі; науково перевірені механізми її ефективності.

10. Розроблено концептуальні основи; сконструйовано зміст і структуру системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, яка реалізована в забезпеченні педагогічних механізмів взаємодії (психологічних: механізми інтеріоризації та екстеріоризації, переконування, навіювання (сугестія) – метод впливу передусім на почуття, а через них – на розум і волю особистості; педагогічних: фасилітована дискусія, проєктна технологія або метод проєктів; прийоми-родзинки: «Відстрочена відгадка», «Щедра оцінка», «Дитяче журі», «Приваблива мета», «Навчи іншого», «Роби, як я», «Розширення поля оцінок», «Кредит довіри»; інтервізія, івент-технологія, квести, флешмоби, перфоманси, журфікси, сторітеллінг, інші; управлінські: механізм ефективного управління, стратегії локальних змін – раціоналізація, оновлення окремих ланок діяльності, організація колективної діяльності, наявність сформованого єдиного колективу ЗЗСО та ЗПО; стратегії системних змін (докорінна реконструкція закладу, змісту й організації діяльності тощо); стратегії модульних змін: упровадження експериментів, апробації програм, модернізація освітнього процесу, моніторинг, застосування цих програм; їх адаптація до умов ЗПО («Рівний – рівному», «Молодь сьогодні за здоровий спосіб життя» та ін.).

11. Розроблено й апробовано організаційно-педагогічні умови, які оптимізують реалізацію розроблених концепції, системи та технології взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків: наявність змістовно-оновленого програмно-методичного забезпечення освітньо-виховного процесу закладу загальної середньої та позашкільної освіти; активізація співпраці, партнерства суб'єктів взаємодії ЗЗСО та ЗПО; систематичний цілеспрямований розвиток чуттєвої сфери підлітків; стимулювання творчої свідомої вмотивованої діяльності підлітків у закладі позашкільної освіти; інтеграція виховних впливів, актуалізація форм і методів естетичного виховання підлітків в закладах загальної середньої та позашкільної освіти.

12. Експериментально підтверджено ефективність розробленої й апробованої системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків і на основі узагальнених результатів дослідження окреслено прогностичні напрями естетичного виховання підлітків. Проведено рубіжні зрізи взаємодії ЗЗСО та ЗПО й дано порівняльну характеристику рівнів взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків. Результати формувального етапу експерименту дають можливість стверджувати про позитивні зміни в естетичній вихованості підлітків.

13. Підтверджено ефективність системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків за комплексом психодіагностичних методик, емпіричних та статистичних методів, що було реалізовано за шістьма позиціями: позиція А, що забезпечило з'ясування факту упорядкованості системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в ЕВ підлітків; позиція Б, що забезпечило з'ясування наявності сформованого єдиного колективу ЗЗСО та ЗПО на основі вивчення досвіду роботи ЗЗСО та ЗПО з ЕВ на уроках, у позаурочній та позашкільній роботі; позиція В, що дозволило з'ясувати якість виховних впливів; позиція Г, що з'ясувало ступінь наближення системи взаємодії до поставленої мети й завдань; позиція Д, що дозволило з'ясувати загальний психологічний клімат в закладах освіти; стиль стосунків в ЗЗСО та ЗПО, емоційну насиченість, фізичну та психологічну напругу під час естетичної діяльності підлітків; позиція Е, що забезпечило з'ясування наявності й відповідності моделі взаємодії ЗЗСО та ЗПО реальному результату – естетичній вихованості підлітків, який відображено: у потребі підлітків сприймати красу, виявляти власне ставлення до мистецтва й життя; коригувати власні емоційні враження; виражати оцінки, аналізувати, комунікувати; виявляти інтерес до мистецтва, спілкування, взаємодії; виражати ціннісні ставлення до творів мистецтва; виявляти бажання до набуття художньо-естетичного досвіду; брати участь у груповій, колективній творчій діяльності.

14. За результатами впровадження системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО й обґрунтованої, експериментально перевіреної педагогічної технології встановлено істотне збільшення кількості підлітків з високим (творчим) і достатнім (пошуково-когнітивним) рівнями вихованості: за перцептивно-емоційним критерієм на 5,9%, 6,4%; за когнітивно-пізнавальним – на 8,4%, 4,8%; за діяльнісно-творчим – на 4,3%, 4,6%, також відбулося відповідне зменшення кількості респондентів низького рівня – 12,2%, 13,1%, 10,1%. У межах реалізації розробленої системи доведено її результативність, досягнута кінцева мета – естетична вихованість підлітків, практично-творча досконалість вихованця, який перебуває у взаємодії ЗЗСО та ЗПО.

15. За такої стратегії означеної педагогічної взаємодії підлітки, які перебувають в естетико-виховному середовищі взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної

освіти без будь-яких внутрішніх перепон оволодівають готовністю раціонально використовувати навчально-розвивальні здобутки, отримані в процесі загальноосвітньої підготовки та виховання в закладі загальної середньої освіти в різних видах практичної естетично-творчої діяльності. І тому відбувається трансформація кожного підлітка з позиції суб'єкта учіння в позицію суб'єкта високоорганізованої практичної художньо-естетичної дії. Це той ідеал, який поставлений перед сучасною освітою, коли кожний індивід не тільки пізнає світ, але й доцільно його перетворює.

Отже, розв'язання завдань дозволило досягти мети дослідження – цілісний, науковий аналіз проблеми системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків в контексті сучасних освітніх парадигм; комплексне розроблення, обґрунтування й впровадження в освітньо-виховний процес теоретичних і методичних засад взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків, зафіксованих у складній теоретичній багатовекторній моделі системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

Отримані результати дають підстави стверджувати, що вихідна теорія й методологія дослідження є коректною, наукові висновки – значущими для подальшого розвитку теорії й методики професійної освіти та виховної практики. Однак, проведене дослідження не претендує на всебічне розв'язання проблеми взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків і повністю не вичерпує усіх можливих аспектів дослідження означеного питання.

Перспективні напрями подальших наукових пошуків передбачають проведення порівняльних досліджень з проблеми взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків в Україні і в прогресивних зарубіжних країнах. Розроблення нових концепцій щодо різновидів естетичного виховання; компетентісно зорієнтованої освітньої парадигми, концептуальних міркувань щодо розвитку взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в різних видах виховання підлітків і з іншими інституціями, закладами різних типів; майстерності педагога з питань виховання та розвитку особистості; оновлення навчально-методичного забезпечення з максимальним урахуванням естетико-виховного складника національної системи виховання; роль післядипломної освіти в процесі взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абашкіна, Н. В., Бережна, Е. П. & Дорошевич, В. О. (2004). Нові підходи до розробки сучасних педагогічних досліджень. *Рідна школа*, 3, 41–44.
2. Аболіна, Т. Г. & Миропольська, Н. Є. (2013). *Естетичне виховання в школі*. Київ: Вища школа.
3. *Академічний тлумачний словник*. Взято з: <https://sum.in.ua/s/rozvytok>.
4. *Академія кольору*. Взято з: <https://koloristika>; <https://void.net.ua/itten>
5. Алексюк, А. М. (1998). *Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія. Навчально-методичний посібник*. Київ: Либідь.
6. Амонашвілі, Ш. О. (2002). *Школа життя*: пер. з рос. Хмельницький: Поділ. культ.-просвіт. центр ім. М.К. Реріха.
7. Аносов, І. П. & Елькін, М. В. (2013). Антропологічний підхід до процесу виховання як фактор гармонійного розвитку особистості. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 29 (119–124). Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2013_29_23
8. Алексєєнко, Т. Ф. (2017). *Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання*: (автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.05; 13.00.07). Київ.
9. Андрощук, І. В. & Андрощук І. П. (2014). *Методика виховної роботи* (Навчальний посібник). Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.
10. Андрущенко, В. П. (2002). Освіта України в контексті суспільних проблем та суперечностей. *Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні: збірник наук. праць до 10-річчя АПН України*. Харків: Вид-во «ОВС».
11. Антонова, О.Є. (2015). Педагогічні технології та їх класифікація як наукова проблема. *Сучасні технології в освіті*. 1(2). НАПН України, ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського. Наук. ред. Березівська Л.Д. Київ.
12. Антонюк, В. З. (2008). *Формування художньо-естетичної культури старших підлітків у процесі вивчення інформатики у загальноосвітній школі*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Херсон.
13. Аристова, Л. С. (2008). *Формування у старшокласників естетичного ставлення до мистецтва в процесі вивчення художньої культури*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. Теорія і методика виховання). Київ.
14. Бабкіна, М. І. (2009). *Формування активної громадянської позиції підлітків у позакласній виховній роботі загальноосвітньої школи*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Київ.
15. Базелюк, О. В. (2015). *Поліхудожнє виховання старших підлітків мультимедійними засобами*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Київ.
16. Баталіна, Г. Я. (2005). *Система естетичного виховання старшокласників у загальноосвітній школі*: (дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Луганськ.
17. *Безпека життєдіяльності*. (2013). О. І. Запорожець, Б. Д. Халмурадов & В. І. Применко Київ: «Центр учбової літератури».
18. Безугла, М. В. (2015). *Формування у студентської молоді духовно-культурних цінностей*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Київ.
19. Бех, І. Д. (2003). *Виховання особистості. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади*: наук. видання. Кн.1. Київ: Либідь.
20. Бех, І. Д. (2003а). *Виховання особистості. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади*: наук. видання. Кн.2. Київ: Либідь.
21. Бех, І. Д. (2012). *Особистість у просторі духовного розвитку виховання: навчальний посібник*. Київ: Академвидав.
22. Бех, І. Д. (2015). *Вибрані наукові праці. Виховання особистості*. (Т. 1). Чернівці: Букрек.

23. Бех, І. Д. (2015а). *Вибрані наукові праці. Виховання особистості*. (Т.2). Чернівці: Букрек.
24. Биков, В. Ю. (2002). Методичні системи сучасних інформаційно-освітніх технологій. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. праць*. (3. с. 73–83). Харків: НТУ«ХП».
25. Биковська, О. В. (2008). *Позашкільна освіта: теоретико-методичні основи*. (Монографія). Київ: ІВЦ АЛКОН.
26. Биковська, О. В. (2007). Дидактичні основи змісту позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: зб. наук. праць*. Запоріжжя: ЗОППО, 46, 11–19.
27. Биковська, О. В. (2017). *Позашкільна освіта: міжнародний досвід і кращі практики громадянського виховання дітей і молоді*. (Монографія). Суми: Університетська книга.
28. Білецька, І. О. (2004). *Виховання цінності іншої людини у молодших підлітків у процесі рішення моральних завдань*. (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Київ.
29. Білик, О. М. (2013). *Естетичне виховання учнів початкової школи в Японії (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)*. (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки»). Дрогобич.
30. Білоусова, В. О. & Коваль, Л. Т. (1997). *Теорія та методика гуманістичних відносин старшокласників у позашкільній діяльності загальноосвітніх шкіл*. (Монографія). Київ: ІЗМН.
31. Біруля, В. В. (2013). *Естетичне виховання підлітків засобами художньої літератури у позашкільних навчальних закладах* (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Харків.
32. Богущ, А. М. & Гавриш, Н. В. (2011). *Дошкільна лінгводидактика. Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах*. Київ: Видавничий дім «Слово».
33. Бондар, В. І. (2015). Методологія та філософія наукового пізнання: подібність, відмінність, взаємозбагачення. *Український педагогічний журнал*. 1. 59–68.
34. Бондар, Л. М. & Тихенко, Л. В. (2008). Виховання творчої, активної та свідомої особистості в системі роботи територіального відділення МАН України. *Розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді в системі роботи Сумського територіального відділення МАН України: метод. посібник*. Суми: ВТД «Університетська книга». 93–97.
35. Бордюк, В. М. (2009). *Формування життєтворчих цінностей старшокласників у навчально-виховному процесі педагогічного ліцею*. (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Луганськ.
36. Брилін, Б. А. (2010). *Організація музичного дозвілля учнівської молоді як виховна проблема*. (Монографія). Київ: Вид-во «Освіта України».
37. Буднік, С. В. (2016). *Виховання підлітків як суб'єктів дослідницької діяльності у гуртковій роботі*. (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07 «Теорія і методика виховання»). Умань.
38. Бучок, Л. В. (2018). «Дитячий альбом» В. Теличка як зразок сучасного інтонаційного образу світу. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти. Когнітивне музикознавство: зб. наук. праць Харківського національного ун-ту мистецтв ім. І. П. Котляревського*. 49 (70–84).
39. Бушман, І. О. (2005). *Система освіти як засіб модернізації української культури*. (автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.10.). Київ.
40. Ващенко, Г. Г. (1994). *Виховний ідеал: посібник для педагогів, виховників, молоді і батьків з питань виховання молодого українського покоління*. Полтава: Полтавський вісник.
41. Ведмеденко, Б. Ф. (2002). *Виховання інтересу: теорія, експеримент, методика занять: монографія*. Чернівці.
42. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (2004). Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 1440.
43. Вербицька, П. В. (2009). *Громадянське виховання учнівської молоді: сучасні аспекти розвитку*. (Монографія). Київ: Генеза.

44. Вербицька, П. В. (2010). *Теоретико-методичні основи громадянського виховання учнівської молоді у загальноосвітніх навчальних закладах*: (автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Київ.
45. Вербицький, В. В. (2008). *Позашкільна освіта у вимірі ХХІ століття. Позашкільна освіта: історичні поступи та здобутки: збірник матер. Всеукр. пед. конф.* Київ: АБЕРС.
46. Вербицький, В. В. (2009). Про стан і перспективи розвитку позашкільної освіти. *Позашкільна освіта: історичні поступи та здобутки: збірник матер. Всеукр. пед. конф.* Київ: АБЕРС.
47. Вербицький, В. В. (2002). *Формування практичного розуму цілеспрямованого учня (з досвіду сталого розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти)*. (Монографія). Київ: Деміур.
48. Вербець, В. В. (2005). *Теоретико-методологічні засади формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді*: (дис. д-ра пед. наук: спец. 13.00.01. «Загальна педагогіка та історія педагогіки»). Рівне.
49. *Виховні системи навчальних закладів: теорія та практика* (2014). Укл.: О.Є. Гречаник. Харків. Вид. група «Основа».
50. *Виховні системи освітніх закладів: досвід та проблеми* (2000). Кн. 1. укл.: Л. М. Архипенко & Л. Л. Маркіна. Дніпропетровськ: Промінь.
51. *Виховання естетичної культури школярів* (1998): навч. посібник. І. А. Зязюн, & Н. Є. Миропольська. Київ: ІЗМН.
52. Владимірова, А. Л. (2015). *Естетичне виховання учнів засобами національного пісенного фольклору в навчально-виховному процесі початкової школи*: (автореф. дис. к. пед. н.: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Харків.
53. *Вища освіта України і Болонський процес* (2004). *Навчальний посібник*; за ред. В. Г. Кременя. Київ: Освіта.
54. *Вплив кольорів на фізичний стан людини*. (2013). Взято з: <http://smerfero.com>
55. *Вплив кольорів на душевний стан людини*. (2013). Взято з: <http://smerfero.com>
56. Волошина, Н. Й. (1995). *Теоретичні і методичні засади естетичного виховання учнів у процесі вивчення української літератури в середній школі*: (автореф. дис. д-ра пед. наук: спец. 13.00.01. «Загальна педагогіка та історія педагогіки», 13.00.02). Київ.
57. Гаврилюк, В. Ю. (2006). Розвиток творчої активності вихованців позашкільних навчальних закладів у процесі пошукової та дослідницької діяльності. *Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості учнів в умовах позашкільних навчальних закладів: матеріали науково-практичної конференції*. Ч. 2. Київ: Грамота, 231.
58. Гайдамака, О. В. (2016). *Поліхудожнє виховання молодших школярів на уроках предметів естетичного циклу*: (дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Київ.
59. Ганжа, М. В. (2013). *Педагогічні умови естетичного виховання молодших школярів засобами дизайну*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Київ.
60. Ганнусенко, Н. І. (2004). *Етнохудожнє виховання школярів у позаурочний час: (методичні рекомендації)*. Київ: ТОВ «ХІК».
61. Гапоненко, Л. (2001.) *Розвиток рефлексії як психологічного механізму корекції професійної поведінки у педагогічному спілкуванні. Педагогіка і психологія*. 3-4. 81–89.
62. Гапійчук, І. М. (2003.) *Педагогічні умови емоційної взаємодії «викладач-студент» у процесі навчання у класичному університеті*. (Дис. ...канд. пед. наук). Взято з: <https://www.google.com.ua/biblioteka.cdu.edu.ua/cgibin>
63. Голінська, Т. М. (2005). *Естетичний розвиток молодших школярів засобами синтезу мистецтв*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Херсон.
64. Головин, С. Ю. (1998). *Словарь практического психолога*. Минск. Харвест.
65. Головська, І. В. (2012). *Моральне виховання молодших школярів у процесі взаємодії загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладів і сім'ї*: (автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Вінниця.

66. Гонтаровська, Н. В. (2005). Навчально-виховна та методична діяльність педагогічного колективу навчального закладу естетичного профілю. *Обдарована дитина*, 6, 10–29.
67. Гончаренко, С. У. (2000). *Зміст загальної освіти і її гуманітаризація: монографія*. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи І. А. Зязюна (ред.). Київ: Віпол.
68. Гончаренко, С. У. (2011). *Український педагогічний енциклопедичний словник*. Видання друге, доповнене й виправлене. Рівне: Волинські обереги.
69. Гончаренко, Ю. В. (2009). *Естетичне виховання учнів початкових класів у процесі хореографічної діяльності*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Луганськ.
70. Горбенко, С. С. (2016). *Розвиток ідей гуманістичного виховання учнів молодшого та підліткового віку засобами музики у творчій спадщині вітчизняних педагогів (XX – початок XXI ст.)*: (дис. ...д-ра пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Київ.
71. Гурин, О.М. (2015). *Полікультурне виховання старшокласників у взаємодії загальноосвітніх навчальних закладів і музеїв мистецького профілю*: (дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Київ.
72. Гусленко, І. Ю. (2014). *Методика естетичного виховання студентів гуманітарних спеціальностей засобами діалогу культур*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Луганськ.
73. Дмитрієва, І. В. (2009). *Корекційні функції естетичного виховання та механізми їх реалізації в старших класах допоміжної школи*: (автореф. дис. доктора пед. наук: 13.00.03). Київ.
74. Дем'янюк, Т. Д. (2006). *Організація виховного процесу в сучасному загальноосвітньому навчальному закладі: Наук.-метод. посібник*. Суми: Антей.
75. *Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття)*. (1994). Київ: Райдуга.
76. Державна цільова соціальна програма розвитку позашкільної освіти на період до 2014 р. (2010). *Урядовий кур'єр*, 68, 20.
77. *Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти*. (2006). Довідково-метод. видання. Н. Б. Лосина & Б. М. Терещук. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС.
78. *Державний стандарт базової і повної середньої освіти*. (2011). Офіційний вісник України, 33, 1378.
79. *Державний стандарт базової середньої освіти*. (2020). Взято з: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/
80. Деркач, Ю. Я. (2013). *Естетичне виховання студентів у навчально-виховному середовищі педагогічного коледжу*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Умань.
81. Десятник, К. В. (2012). *Взаємодія сім'ї і школи у вихованні духовності молодших школярів*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Умань.
82. Джола, Д. М. & Щербо, А. Б. (1998). *Теорія і методика естетичного виховання школярів*. Київ: ІЗМН.
83. Дичковська, І. (2004). *Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник*. Київ.
84. Дігтяр, Н. М. (2015). *Формування художнього досвіду учнів основної школи засобами народної картини*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. «Теорія і методика виховання»). Київ.
85. Дубасенюк, О.А. Антонова, О.Є. & Вітвицька, С.С. (2006). *Професійно-педагогічна освіта: сучасні концептуальні моделі та тенденції розвитку*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006.
86. Дубасенюк, О.А. (2016). *Методи науково-педагогічного дослідження у загальній системі методологічного становлення молодих дослідників. Нові технології навчання: наук. метод. зб. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України*. Київ. 2016.

87. Дубовик, Л. П. (2004). *Підготовка майбутніх учителів праці до створення естетичного середовища в шкільних приміщеннях*: (дис. канд. пед. наук: 13.00.04). Херсон.
88. Дьомін, К.П., Пестунов, В.М. & Стеценко, О.С. (2010). *Космічні закони – основа життя на Землі*. Взято з: http://www.kntu.kr.ua/stat_10_2
89. *Естетика: Навчальний посібник*. (2007). Укл. М. П. Колесніков, О.В. Колеснікова & В.О. Лозовой. Київ: Юрінком Інтер.
90. *Естетика на межі епох* (2009): бесіда головного редактора С. Пролежасва з Л. Т. Левчук. *Філософська думка*, 6. 4–21.
91. *Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку* (2012): 36. наук. пр. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.
92. *Естетичні цінності. Їх природа та еволюція*. Взято з: <https://studfile.net/preview/3021855/page:8/>
93. Євтодюк, А. В. (2002). *Синергетичні засади моделювання освітніх систем*: (автореф. дис. канд. філософ. наук. 09.00.03). Київ.
94. Жданенко, С. Б. (2002). Партнерство як соціальний інститут. *Наукові записки Харківського військового університету*. Харків: ХВУ. XV, 85–89.
95. *Життєва компетентність особистості* (2003): науково-методичний посібник. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков, Г. М. Нессен. Київ: Богдана.
96. *Життєва компетентність особистості: від теорії до практики* (2005). *Науково-методичний посібник*. Запоріжжя: Центріон, 640.
97. Жук, Ю. О. (1998). Роль засобів навчання у формуванні навчального середовища. *Нові технології навчання*: Наук. збірник. Київ: ІЗМН. 22, 106–112.
98. Журавльова, Л. П. (2008). *Психологічні основи розвитку емпатії людини*: (автореф. дис. д-ра психол. наук: 19.00.07). Київ.
99. Журналістська освіта в Україні: світові професійні стандарти. (2016). Матер. 12 міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 8-9 червня 2016 р.) / уклад.: О.Г. Ткаченко. Суми: СДУ, 192. Дудченко, М. & Дубініна, Л. (88–89).
100. Забродський, М. М. (1998). *Вікова психологія: Навчальний посібник*. Київ: МАУП.
101. Закон України «Про повну загальну середню освіту». (2020). Взято з: <https://mon.gov.ua/>
102. Закон України «Про освіту». Взято з: <https://mon.gov.ua/ua>
103. Закон України «Про освіту». (2017). *Відомості Верховної Ради України*. 38-39. Взято з: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
104. Закон України «Про охорону дитинства». (2001) Взято з: <http://zakon1.rada.gov.ua>
105. Закон України «Про позашкільну освіту». (2000). *Освіта України. Норм.-правові документи*. Київ. Взято з: <https://osvita.ua/legislation/law/2241/>
106. Замашна, С. М. (2003). Естетичне ставлення як психолого-педагогічна проблема. *Нова педагогічна думка*, 1-2, 67–69.
107. Зарицька, В. В. (2004). Виділення необхідної і достатньої сукупності ключових компетенцій як передумова формування здатності особистості до самореалізації. *Соціальні технології*. КНУ ім. Т. Шевченка, 23, 99–107.
108. Зарицька, В. В. (2002). Психологічна підтримка учнів у їх соціальному і профільному самовизначенні. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: зб. наук. праць*. Київ-Запоріжжя, 24, 111–115.
109. Земляна, О. В. (2012). *Художньо-естетичне виховання молодших школярів засобами образотворчого мистецтва у позашкільних навчальних закладах*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07). Луганськ.
110. Зимняя, И. А. (2004). *Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании*. М.: Просвещение.
111. Зінченко, Л. В. (2013). *Взаємодія сім'ї, школи та громадськості у вітчизняній педагогічній теорії і практиці (1946-1991 рр.)*: (автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.01. «Загальна педагогіка та історія педагогіки»). Ялта.
112. Зязюн, І. А. & Миропольська, Н. Є. (1998). *Виховання естетичної культури школярів: Навчальний посібник*. Київ: ІЗМН., 162 с.

- 113.Зязюн, І. А. & Сагач, Г. М. (1997). *Краса педагогічної дії: Навчальний посібник*. Київ: Укр.-фін. ін-т менеджменту і бізнесу.
- 114.Зязюн, І. А. & Семашко, О. Ф. (1995). *Національна державна комплексна програма естетичного виховання. Рідна школа*.
- 115.Зязюн, І. А. (2000). *Педагогіка добра: ідеали і реалії: Науково-методичний посібник*. Київ: МАУП.
- 116.Зязюн, І. А. (2002). Технологізація освіти в контексті удосконалення професійного розвитку особистості. *Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні (1992-2002 рр.)*. Зб. наук. праць до 10-річчя АПН України. (2). Харків: «ОВС».
- 117.Іванова, В. Л. (2003). *Педагогічні умови організації діяльності дитячих центрів естетичного виховання*: (дис. к. пед. наук, спец.: 13.00.06). Київ.
- 118.Інгенкамп, Карлхайнц (1991). Педагогічна діагностика.
- 119.Ігнатів, О. Г. (2000). *Формування художньо-естетичного смаку підлітків у процесі літературно-творчої діяльності*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки»). Луганськ.
- 120.Інновації у виховних системах. (2020). Освіта UA. Взято з: <https://osvita.ua/school/method/upbring/1420/>
- 121.Інтеграція в європейський освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи. (2011). Монографія (За заг. ред. Ф.Г. Ващука). Ужгород: ЗакДУ.
- 122.Калашник, Н. Г. (2001). *Естетичні смаки, їх витоки та формування*. Запоріжжя: Просвіта.
- 123.Калашник, Н. Г. & Гнатенко, О. А. (2008). *Естетичні смаки і формування особистості: психологічні акценти*. (Монографія). Держдепарт. України з питань виконання покарань. НДЦ ПС та соц. роботи АПН України: ЛНПУ ім. Т. Шевченка, ЗІДМУ. Київ-Запоріжжя; Луганськ: Альма-матер.
- 124.Камінська, Є. І. (2012). Державно-громадське управління у сучасному загальноосвітньому навчальному закладі. *Управління школою*, 4/6, 15–53.
- 125.Канішевська, Л. В. (2011). *Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: монографія*. Київ: ХмЦНП.
- 126.Карамушка, Л. М. (1997). Психологічні основи управління в системі середньої освіти: *Навчальний посібник*. Київ: ІЗМН.
- 127.Кардашов, В.М. (2007). Теорія і методика викладання образотворчого мистецтва: *Навчально-методичний посібник*. Київ: Вид. Дім «Слово».
- 128.Карелова, Г. А. (2015). *Виховання оптимістичного ставлення до життя в старших підлітків у позаурочній діяльності*: (дис. к. пед. наук). Київ.
- 129.Карпенко, Н.А. (2016). Психологія творчості: *Навчальний посібник*. Львів: ЛьвДУВС.
- 130.Касьян, В.І. Філософія. Проблема суб'єкта і об'єкта в пізнавальному процесі. Взято з: <https://westudents.com.ua/knigi/624-filosofya-kasyan-v.html>
- 131.Кацинська, Л. Л. (2002). Педагогічне управління сучасним виховним процесом. *Навчально-методичний посібник*. Рівне: РОУППО.
- 132.Киричук, О. В., Авдієвська, В. В. & Балл, Г.О. (1997). *Діалог у контексті педагогічної взаємодії. Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи: Книга для вчителя*. Київ: ІЗМН.
- 133.Кірсанов, В.В. (2002). Психолого-педагогічна діагностика. Київ: Альтерпрес.
- 134.Кіян, О. І. (2011). *Батьківсько-вчительська взаємодія як чинник морально-духовного виховання молодших підлітків*: (автореф. дис. к. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Київ: Ін-т проблем виховання.
- 135.Коберник, О. М. (2001). *Теорія і методика психолого-педагогічного проектування виховного процесу в школі*. Київ: Науковий світ.
- 136.Кобернік, М.А. (2018). *Створення ситуацій успіху – одна з умов гуманізації процесу навчання: Посібник*. Корсунь-Шевченківський.

- 137.Ковальчук, О. В. (2013). *Взаємодія сім'ї і школи у формуванні гуманістичних цінностей дітей молодшого шкільного віку*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Київ.
- 138.Ковбасенко, Л. І. (2000). *Організаційно-педагогічні основи діяльності сучасного ПНЗ: Методичний посібник*. Київ.
- 139.Ковбасенко, Л. І. & Науменко, Р. А. (2006). Освітня політика держави щодо творчого розвитку талановитої та обдарованої молоді засобами позашкільної освіти. *Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості учнів в умовах ПНЗ*. Київ, І. 232.
- 140.Комарова, А. І. (1999). *Україна: духовність – культура – естетичний розвиток особистості (методологія, теорія і практика). Україна на порозі третього тисячоліття: духовність і художньо-естетична культура*. Київ: НДІ «Проблеми людини». 14. 42–48.
- 141.Комаровська, О. А. (2014). *Художня обдарована особистість: сутність, реалії, розвиток*. (Монографія). Київ. Івано-Франківськ: НАІР.
- 142.Комаровська, О. А. (2015). *Теоретико-методичні засади розвитку художньо обдарованої особистості у школах естетичного виховання*: (автореф. дис. д-ра к. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Київ: ІПВ НАПН України.
- 143.Комаровська, О. А. (2015 а). *Теоретико-методичні засади розвитку художньо обдарованої особистості у школах естетичного виховання*: (дис. доктора пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Київ.
- 144.Коменський, Я. А. (2026). Педагогічні ідеї та погляди
Взято з: <https://studies.in.ua/ekzamen-pedagogika/1440-pedagogchn-poglyadi-ta-deyi-yaa-komenskogo.html>; <https://www.info-library.com.ua/books-text-490.html>
- 145.Комплексна програма художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах (2004). Л. М. Масол (наук. кер.), Н. І. Ганнусенко, О. А. Комаровська, С. А. Ничкало, О. І. Оніщенко & В. В. Рагозіна. Взято з: <http://www.yur-info.org.ua/index.php?lang>.
- 146.Кондратенко, Г. П. (2003). Ціннісно-естетичні орієнтири сучасних підлітків та їх формування в процесі розвитку естетичного світосприйняття. *Ціннісні пріоритети освіти у ХХІ ст.: Матер. міжн. наук. -практ. конф. Ч. 3*. Луганськ: Альма-матер.
- 147.Конституція України. (1996). Взято з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>
- 148.Концепція розвитку позашкільної освіти: проєкт. (2019). Взято з: <https://mon.gov.ua/ua/newsmon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt>.
- 149.Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах. Інформаційний збірник МОН України. (2004). 10. 4–9.
- 150.Концепція «Нова Українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи». (2016). Взято з: <http://mon.gov.ua/activity/education/zaga>
- 151.Коновець, С. В. (2009). *Творчий розвиток учителя образотворчого мистецтва*. (Монографія). Рівне: Волинські береги.
- 152.Корчак, Я. (2026). Педагогічні ідеї. Взято з: http://abetka.ukrlife.org/korchak_cytaty.html
- 153.Костюк, Г. С. (2005). *Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості*. Ред. Л. М. Проколієнко. Київ.
- 154.Кравченко, Т. В. (2009). *Соціалізації дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи*: (Монографія). Київ: Фенікс.
- 155.Краснова, Н. М. (2015). *Формування світовідображення в учнів 5-7 класів спеціалізованих загальноосвітніх шкіл художнього профілю у процесі образотворчої діяльності*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Київ.
- 156.Красняков, Є. (2010). *Перспективи розвитку позашкільної освіти в контексті вдосконалення механізму її фінансування*. Взято з: <https://www.viche.info/journal>.
- 157.Кремень, В. Г. (2005). *Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти: Стратегія, реалізація, результати*. Київ: Грамота.
- 158.Кремень, В. Г. (2008). *Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура: Монографія*. Київ: Педагогічна думка.

- 159.Кремень, В. Г. (2011). *Філософія людиноцентризму в освітньому просторі*. 2-е вид. Київ: Т-во «Знання» України.
- 160.Кривошея, Т. О. (2014). *Естетичне виховання в сучасному культуротворчому процесі*: (автореф. д-ра культ., спец.: 26.00.01). Київ: НМА України ім. П.І. Чайковського.
- 161.Кузьмінський, А. І. & Омеляненко, В. Л. (2003). *Педагогіка*. Київ: Знання-Прес.
- 162.Кузьміч, Т. О. (2014). *Формування соціальної компетентності старшокласників засобами слов'янської культури*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Умань: ДПУ ім. П. Тичини.
- 163.Кузнецова, О. В. (2012). *Розвиток інформологічної культури в учнів середнього шкільного віку у процесі естетичної діяльності*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Тернопіль.
- 164.Курільченко, В. В. (2016). *Формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна.
- 165.Кустовська, О. В. (2005). *Методологія системного підходу та наукових досліджень*. Тернопіль: Економічна думка.
- 166.Кухаренко, В. М. & Сиротенко, Н. Г. (2002). *Дистанційне навчання: Умови застосування. Дистанційний курс*: навчальний посібник. Харків: НТУХПІ, «Торсінг».
- 167.Киверялг, А. А. (2014). *Методи дослідження. Основи наукових досліджень: навчальний посібник*: ред. В. В. Тушева. УМО НАПН України. Харків: «Федорко», 2014.
- 168.Лавриш, І. М. (2008). *Методика формування естетичних орієнтацій підлітків засобами дитячого музичного театру-студії*: (дис. канд. пед. наук: 13.00.02). Київ.
- 169.Лебедєва, А. В. (2011). *Формування у школярів естетичного ставлення до дійсності у позаурочній музично-творчій діяльності*: (дис. канд. пед. наук спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Мелітополь.
- 170.Левчук, М. Г. (2018). *Взаємодія органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань в умовах децентралізації державно-управлінських послуг*. Взято з: http://academy.gov.ua/ej/ej7/doc_pdf/levchuk.pdf
- 171.Леонтьєв, О.М. (2020). *Психологія емоцій та рухової активності*. Харків: Ранок.
- 172.Ливацький, О. В. (2013). *Виховання якостей учнів основної школи в умовах допрофільної підготовки*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Луганськ: Східноукраїнський НУ ім. В. Даля.
- 173.Липецький, О. П. (2013). *Формування пізнавальної самостійності підлітків у науково-технічних гуртках позашкільних навчальних закладів*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Київ: Ін-т проблем виховання.
- 174.Лист МОН України від 01. 07. 2014 № 1/9-343 *«Педагогічні особливості навчання учнів у шостих класах»*. Взято з: <https://www.mon.gov.ua>.
- 175.Литовченко, О. В. (2004). *Організаційно-педагогічні умови соціальної адаптації учнів 5-9 класів у позашкільних навчальних закладах*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец. 13.00.05). Київ: ІПВ НАПН України.
- 176.Литовченко, О. В. (2010). *Соціальне становлення особистості у позашкільних навчальних закладах як проблема педагогічної науки. Народна освіта*. Взято з: <http://www.narodnaosvita.kiev.ua>.
- 177.Лобова, О. В. (2010). *Формування основ музичної культури молодших школярів: теорія і практика*: (Монографія). Суми:ВВП «Мрія» ТОВ.
- 178.Логвин, В. (2003). *Метод проектів у контексті сучасної освіти*. Завуч, 1, 12–14.
- 179.Лозова, В. І. & Троцько, Г. В. (2002). *Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посібник*. Харків: ОВС.
- 180.Лоюк, О. В. (2015). *Розвиток творчого мислення учнів у навчально-виховному процесі початкової школи*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Умань: ДПУ ім. П. Тичини.
- 181.Лукашевич, М. П. (1998). *Виховні механізми та технології: Навч.-методичний посібник*. Київ: ІЗМН.
182. Максимюк, С. П. (2005). *Педагогіка: навч. посібн*. Київ: Кондор.

183. Маланюк, Т. З. (2015). *Патріотичне виховання учнів основної школи засобами туристсько-краєзнавчої роботи*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Умань.
184. Малихіна, В. М. (2012). Математичні та статистичні методи аналізу результату педагогічного дослідження. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*, 22 (2).
185. Маркова, О. В. (2011). *Виховання здорового способу життя учнів старшого підліткового віку з ослабленим здоров'ям*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Умань: ДПУ ім. П. Тичини.
186. Маслоу А. (2019). Мотивація і особистість. Київ: Основи, 2019.
187. Масол, Л. М. (2004). *Виховання художньо-естетичної культури школярів засобами краєзнавства*: навчальний посібник. Виховання естетичної культури школярів: І. А. Зязюн, Н. Є. Миропольська & Л. О. Хлебникова та ін. Київ: Знання України.
188. Масол, Л. М. (2001). Виховний потенціал мистецтва – джерело освітніх інновацій. *Мистецтво та освіта*, 1, 2–5.
189. Масол, Л. М. (2006). *Загальна мистецька освіта: теорія і практика*: (Монографія). Київ: Промінь.
190. Масол, Л. М. (2001 а). Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах. *Педагогічна газета*.
191. Масол, Л. М. (2006 а). Концепція загальної мистецької освіти. *Мистецтво та освіта*, 2, 23.
192. Масол, Л. М. (2009). Підготовка вчителів до поліхудожнього виховання учнів (теоретичні підходи й експеримент. досвід). *Мистецтво та освіта*, 2, 2–6.
193. Маценко, Л. М. (2019). Теорія і методика виховання. Навчальний посібник. Київ: ЦП «Компринт».
194. Мачуський, В. В. & Гаврилюк В. Ю. (2006). *Формування творчої активності старшокласників у клубах позашкільних навчальних закладів*: Навчально-методичний посібник. Біла Церква: КОПОПК.
195. *Менеджмент керівників закладів дошкільної і початкової освіти*. (2008). Навч. - метод. посібник. Т. Шоутен та ін. Київ: «Крок за кроком».
196. Методика «Ціннісні орієнтації» Мілтона Рокича. Взято з: http://psychologis.com.ua/metodika_cen_nostnye_orientacii_rokicha.htm
197. Методика навчання мистецтва у початковій школі. (2006). Посібник для вчителів. Л. М. Масол, О. В. Гайдамака, Е. В. Белкіна та ін. Харків: Веста.
198. Методика навчання наукових досліджень у вищій школі: (2003). Навч. посібник. С. У. Гончаренко, П. М. Олійник, В. К. Федорченко та ін.; За ред С. У. Гончаренка, П. М. Олійника. Київ: Вища школа.
199. Методичні рекомендації щодо змісту та оформлення навчальних програм з позашкільної освіти (2013): Лист ІТМЗО 05.06.13. № 14.1/10-1685. Взято з: <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education>
200. Мінасян, Н. Г. (2012). *Педагогічні умови реалізації естетико-виховного потенціалу уроків зарубіжної художньої культури в старшій школі*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Луганськ.
201. Мішик, Л. І. (2011). *Теорія і практика професійної підготовки соціального педагога*: (Монографія). Глухів: ГНПУ ім. О. Довженка.
202. Миропольська, Н. Є. (2002). *Мистецтво слова в структурі художньої культури учня*: (Монографія). Київ: Парламентське вид-во.
203. Миропольська, Н. Є. (2003). *Формування художньої культури учнів загальноосвітньої школи засобами мистецтва слова*: (дис. д-ра пед. наук: спец.: 13.00.01). Київ: ІП АПН України.
204. *Мистецтво у розвитку особистості*. (2006). (Монографія). Ред. Н. Г. Ничкало. Чернівці: Буковина.

205. Мірошніченко, В. І. (2012). *Теоретико-методичні засади патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників*: (автореф. дис. д-ра. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Київ.
206. Мойсеюк Н. Є. (2001). *Педагогіка*: Навч. посібн. Київ: ВАТ «КДНК».
207. Молодиченко, Н. А. (2004). *Використання народних виховних традицій в загальноосвітньому навчальному закладі*: Посібник. Мелітополь.
208. Москальова, А. С. (2003). *Засоби діагностики і корекції емоційного розвитку дітей*: метод. реком. для вчителів і практ. психологів. Київ: Знання.
209. Мосякова, І. Ю. (2018). *Концептуальні основи модернізації змісту позашкільної освіти*: практико орієнтований посіб. Київ: Педагогічна думка.
210. Морозова, Л. П. (2017). Ціннісні орієнтації в системі оціночно-ціннісних відносин. *Гілея: Науковий вісник*. 121. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_121_41.
211. Муромець, В. Г. (2013). *Формування у підлітків готовності до взаєморозуміння в позашкільних навчальних закладах*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання») Київ.
212. М'ясоїд, П. А. (2001). *Загальна психологія*: Навчальний посібник. 2-ге вид. Київ: Вища школа.
213. *Навчальна програма «Мистецтво» для 5-9 класів* (2012). Л. Масол, ін. Взято з: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_program.
214. Навроцький, О.О. & Свіденська М.С. (2016). Критеріальна база ціннісно-орієнтованого управління в системі менеджменту вищих навчальних закладів. Взято з: <https://periodicals.karazin.ua/socoeconom/article/view/8251>
215. Навчання онлайн. (2016) Взято з: <https://prometheus.org.ua/>
216. Назаренко, Г. А. (2016). *Теорія і практика виховання культури демократизму учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів*: (дис. д-ра пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Київ.
217. Назарко, І. С. (2008). *Етичне виховання учнів основної школи в процесі вивчення живої природи*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Тернопіль: НПУ ім. В. Гнатюка.
218. *Наказ МОН України від 20.02.02. № 114 «Про забезпечення Положення про експеримент. навчальний заклад»*. Взято з: www.mon.gov.ua.
219. *Наказ управління освіти і науки Сумської ОДА від 22.12.11. № 963 «Про проведення в Сумській області експерименту «Теоретико-методологічні засади формування естетичного середовища учнів основної та старшої школи»*. Взято з: <https://sumy005@gmail.com>
220. Національна доктрина розвитку освіти. (2002). *Книга вчителя трудового навчання*. (2006). Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС.
221. *Національна освіта у контексті творчості А. Макаренка* (2003). Збірник наук. праць; за ред. проф. М.В Левківського. Житомир: ЖДЦНТІЕІ, 2003.
222. *Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні*. (2004) Взято з: <https://uazakon.com/document/fpart68/idx68425>.
223. *Національна рамка кваліфікацій*. (National Qualifications Framework). (2018). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/lawsnatsionalna-ramka-kvalifik>.
224. *Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр.* (2013) Взято з: <https://www.mon.gov.ua>.
225. Неймарк, М. С. *Психологический анализ эмоциональных реакций школьников на трудности в работе*. Взято з: <http://www.persev.ru/book/ms-neymark-psihologicheskii-analiz-emocionalnyh-reakciy-shkolnikov-na-trudnosti-v-rabote>
226. Неменський, Б. (2000). Роль мистецтва у системі загальної освіти. Чого і як ми навчаємо? *Початкова школа*, 4, 38–41.
227. *Неформальне навчання чи неформальна освіта: введення нових термінів чи «підміна понять»*. (2019). Взято з: <http://education-ua.org/ua/articles/873-neformalne-navchannya-chi-neformalnaosvita-vvedennya-novikh-terminiv>

228. Нечволод, Л. І. (2008). *Сучасний словник іноземних слів*. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС.
229. Ніколаєнко, С. М. (2006). *Стратегія розвитку освіти в Україні: початок XXI ст.* Київ: Знання.
230. *Новачі в позашкільній освіті* (2018). Збірник матеріалів з еколо-натуралістичного напрямку позашкільної освіти. Суми: Нота-Бене.
231. *Новий тлумачний словник української мови*. (2001). 3 т. В. Яременко & О. Сліпущко. Київ: Вид. «АКОНІТ».
232. Нор, К. Ф. (2003). Використання американського досвіду формування комунікативних умінь майбутніх учителів. *Педагогічні науки*. Миколаїв: МДГУ ім. П. Могили, 28, 15, 54–58.
233. Овдійчук, Л. М. (2005). *Формування естетичних почуттів старшокласників на основі взаємодії мистецтв у процесі вивчення літератури*: (дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Київ.
234. Овчарук, О. В. (2003). *Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. Стратегія реформування освіти в Україні*. Київ: К.І.С., 13–41.
235. *Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу*. (2012). Колективна монографія. В. В. Вербицький, Л. І. Ковбасенко, О. В. Литовченко & Л. В. Тихенко. Київ: Педагогічна думка.
236. Олексюк О. & Ткач М. (2004). *Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва*: Навч. посібн. Київ: Знання України.
237. *Оперативне обумовлення*. (2014). Взято з: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
238. *Організація освітнього процесу в закладах позашкільної освіти в контексті завдань Нової української школи* (2018). Методичний посібник. Ред. Л. В. Тихенко. Суми: ФОП Корощенко О.М.
239. Орлов, В. Ф. (2003). *Професійне становлення вчителів мистецьких дисциплін*: (Монографія). Заг. ред. І.А. Зязюна. Київ: Наукова думка.
240. *Основні орієнтири виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх закладів України* (2008). *Програма*. Тернопіль: Навчальна книга Богдан.
241. Остапйовська, І. І. (2011). *Формування активної громадянської позиції підлітків у виховній діяльності Пласту*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»). Тернопіль.
242. Отич, О. М. (2009). *Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання: теоретичний і методичний аспекти*: (Монографія). Чернівці: Зелена Буковина.
243. Павлова, Л. М. (2005). *Організація методичної роботи у позашкільних навчальних закладах*: Методичні рекомендації. Київ.
244. Падалка, Г. Н. (1989). *Формирование эстетических идеалов и вкусов будущих учителей музыки*: (дис... д-ра п. н., спец.: 13.00.01). Київ.
245. Паласевич, І. Л. (2011). *Естетичне виховання підлітків у позакласній виховній роботі загальноосвітньої школи*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.01). Дрогобич.
246. Панченко, Л. М. (2003). *Формування ціннісних орієнтацій молоді в період системної трансформації українського суспільства*: (дис. канд. філос. наук, спец.: 09.00.03). Київ. Ін-т вищої освіти АПН України.
247. Пастухова, Ю.А. (2009). *Художньо-естетичне виховання студентської молоді в цілісному педагогічному процесі університету*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Луганськ: Східноукр. НУ ім. В. Даля.
248. Пігіда, В. М. (2013). *Взаємодія соціальних служб та загальноосвітніх навчальних закладів у здійсненні соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.05). Слов'янськ: Донбаський держ. пед. ун-т.
249. Підласий, І. П. (2008). *Педагогіка: новий курс: у 2-х кн. Кн. 1. Загальні основи. Процес навчання*. Взято з: <http://ibib.ltd.ua/pedagogika-novyiy-kurs-kniga-obschie-osnovyi.html>
250. Петрович, Ж. В. (2010). *Дитина у складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав*. (Монографія). Рівне: Вид. О. Зень.

251.Планування і впровадження нових виховних систем та моделей у виховній роботі з учнями. Загальноосвітній навчальний заклад № 11 м. Новгород-Волинський. *Позашкільний час*. 2000. 1-2. 3–7.

252.*Позашкільна освіта: концептуальні засади в умовах реформування системи освіти України*. (2019). Взято з: <http://education-ua.org/ua/articles/435-pozashkilna-osvita-kontseptualni-zasadi>

253.Позашкільна освіта в Україні. *Нормативно-правові акти (Extra-curricular education in Ukraine. Legal acts)* (2019). Retrieved from: URL: <https://imzo.gov.ua/osvita/pozashkilna-osvita-ta-vihovna-robota/normativna-baza>

254.Пометун, О. І. (2004). Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики*. Заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: «К.І.С.». 66–72.

255.Пономарьова, Г. Ф. (2016). *Система виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах*: (автореф. дис. д-ра пед. наук, спец.: 13.00.07). Київ: Східноукраїнський національний ун-т ім. В. Даля.

256.Попов, В. Д. (2014). *Формування моральної спрямованості молодших підлітків у позанавчальній діяльності в загальноосвітній школі*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Київ: НАПН України.

257.Педагогічна система А. Дістервега. (2004). Історія педагогіки: курс лекцій. Навчальний посібн. Київ. Взято з: <https://www.info-library.com.ua/books-text-503.html>

258.Перепелиця, Н. В. (2018). *Позашкільна освіта: словник нових понять, термінів, неологізмів*. Суми: Нота-бене.

259.*Практическая психодиагностика. Методики и тесты*. (2005). Учеб. пособ. Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М».

260.Прашко, О. В. (2016). *Розвиток соціальної компетентності підлітків засобами проектування навчально-виховного процесу*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Умань: Уманський держ. пед. ун-т ім. П. Тичини.

261.Приходченко, К. І. (2008). *Педагогічні основи формування творчого освітньо-виховного середовища в загальноосвітніх навчальних закладах гуманітарного профілю*: (автореф. дис. д-ра пед. наук спец.: 13.00.07). Луганськ: Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля.

262.Приходченко, К. І. (2007). *Формування творчого освітньо-виховного середовища в загальноосвітніх закладах гуманітарного спрямування*: Навчальний посібник. Донецьк: ДНТУ.

263.Прищеп, С. М. (2014). *Формування особистісної активності підлітків у процесі спеціально спроектованої виховної діяльності класного керівника*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Умань.

264.*Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку позашкільної освіти на період до 2014 р.* (2010). Постанова Кабміну України від 27.08.10 №785. Взято з: <https://zakon2.rada.gov.ua>

265.*Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення «Про позашкільний навчальний заклад»*. (2001): Постанова Кабміну України від 06.05.2001. № 433. *Освіта України*. Київ: Міленіум. 251–263.

266.Про Концепцію позашкільної освіти та виховання. (2009). *Рішення колегії МОН України*. Взято з: <https://zakon2.rada.gov.ua>.

267.*Програми з позашкільної освіти художньо-естетичного напрямку*. (2016). Ред. Биковського Т. В. & Шкури Г. А. Київ: УДЦПО. Вип. 2.

268.*Програми для позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів: художньо-естетичний напрям*. (2008). О. В. Биковська, І. О. Василянська & О.О. Волокова. Київ: Грамота.

269.*Прогностичні орієнтири інноваційного розвитку позашкільного закладу* (2009). Практико-зорієнтований посібник. Н. Савенко та ін. Київ.

270.*Проектна діяльність у школі* (2007). М. Голубенко. Київ: Шк. світ.

271. Психологія здібностей (2001). *Навчальний посібник*. Г. І. Кагальняк, Г. О. Шульдик, Б. А. Якимчук & Л. А. Данилевич. Київ: Науковий світ.
272. Психолого-педагогічні основи навчання. (2008). *Навчальний посібник*. О. В. Скрипченко та ін. Київ: Український центр духовної культури.
273. Пустовіт, Г. П. (2003). Позашкільна освіта: сутність, мета, перспективи. *Рідна школа*, 2, 14–19.
274. Пустовіт, Г. П. (2006). Теоретичні засади і методичні підходи до формування творчої особистості в позашкільних навчальних закладах. *Теоретико-методичні основи творчої особистості в умовах позашкільних навчальних закладів: зб. матер. наук. -практ. конф.* Київ. Ч. I, 38–69.
275. Пустовіт, Г. П. & Тихенко, Л. В. (2008). *Позашкільна освіта: дидактичні основи методів навчально-виховної роботи*: (Монографія). Кн.2. Суми: «Університетська книга».
276. Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя. (*Recommendations from the European Parliament and the Council of Europe on building key competences for lifelong learning*) (2019). Взято з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/https://eur-lex.europa.eu/legal-content/>
277. Рижкова, С. В. (2013). *Виховання почуття любові до людини у підлітків у навчально-виховному процесі основної школи*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Луганськ: Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля.
278. Ремшмидт, Х. (1994). *Підлітковий та юнацький вік. Проблема становлення особистості*. Взято з: <http://ibib.ltd.ua/razvitie-lichnosti-24477.html>
279. Ростовський, О. Я. (2000). Музична освіта в Україні на межі тисячоліть: стан, проблеми, перспективи. *Мистецтво та освіта*, 4, 9–13.
280. Ротерс, Т. Т. (2001). *Теория и методика развития личности школьника во взаимодействии физического и эстетического воспитания*: (дис. д-ра пед. наук спец.: 13.00.01). Луганск.
281. Рубінштейн, С. Л. (2003). *Основи загальної психології*. Взято з: <http://psih.pp.ua>
282. Руденко, І. В. (2014). *Формування творчої активності молодших підлітків засобами образотворчого мистецтва*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Київ: Ін-т проблем виховання.
283. Рудницька, О. П. (2005). *Педагогіка: загальна та мистецька*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.
284. Рудницька, О. П. (2002). *Педагогіка: загальна і мистецька: Навчальний посібник*. Київ.
285. Рудницька, О. (2001). Інтегративні зв'язки у викладання предметів художньо-естетичного циклу. *Початкова школа*, 5, 40.
286. Русова, С. Ф. (1997). *Вибрані педагогічні твори: у 2-х кн.* За ред. Є. І. Коваленко. Київ: Либідь. Кн. 1.
287. Роджерс, К. Р. (1994). *Взгляд на психотерапию. Становление человека*. Пер с англ., ред. Е. Исениной. Взято з: <https://periodicals.karazin.ua/psychotherapy/article/view/10448>
288. Савченко, О. Я. (2002). *Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів*. Київ: Генеза.
289. Савченко, А. П. (2007). *Виховання самостійності молодших підлітків у процесі ігрової діяльності*: (дис. канд. пед. наук). ІПВ АПН України, Київ.
290. Савчук, І. В. (2008). *Формування естетичних смаків учнів 5-9 класів на уроках трудового навчання засобами декоративно-ужиткового мистецтва*: (дис. канд. пед. наук: 13.00.02). Вінниця.
291. Самолук, А. А. (2015). *Формування творчої активності учнів освітньої школи у процесі туристсько-краєзнавчої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Київ.
292. Сапожнік, О. В. (2001). *Музично-естетичне виховання старшокласників (на матеріалі сучасної популярної естрадної музики)*: (автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.02). Київ.

293.Саркісова, О. Ю. (2013). *Групова взаємодія як умова ефективної професійної підготовки майбутніх викладачів економіки*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.04). Київ: Нац. авіаційний ун-т.

294.Сачава, К. Д. (2014). *Виховання навчальної працелюбності молодших підлітків у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

295.Семко, М. І. (2013). *Педагогічні основи позакласної художньо-естетичної роботи в школі: Навч. -метод. посібник*. Вінниця: Нова Книга.

296.Серих, Л. В. (2026 с). Оцінювання здобувачів освіти мистецької освітньої галузі: електронний облік навчальних досягнень. *Освіта в цифровому світі: збірник наукових праць / за заг ред. Антонченко М.О. Суми: НІКО, 2026. 232с. С.209-215.*

297.Серих, Л. В. (2025). Методологічні аспекти взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»*: журнал. 2025. 3(49). 2025 1972 с. 847–958.

298.Серих, Л. В. (2025 а). Утвердження національно-патріотичної свідомості дітей та молоді в контексті естетичного виховання засобами мистецтва. *Національна безпека України в освітній сфері: виклики, цінності, досвід*: збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції 19 лютого 2025 року / За заг. ред. С.В. Драновської. Суми. 2025. 184 с. 87–90.

299.Серих, Л. В. (2025 j). Діджиталізація в контексті викладання інтегрованого курсу «Мистецтво» як засіб естетичного виховання підлітків. *I Всеукраїнська наукова конференція «Актуальні проблеми сучасний актуальних та прикладних наукових досліджень»*. 02 серпня 2025 року. Київ, ГО «Міжнародна наукова Гільдія». Т. 1 № 2 (2025) 42–49.

300.Серих, Л. В. (2025 k). Естетичне виховання обдарованої особистості у процесі взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти. *VI Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. 22-25 жовтня 2025 року. «ОБДАРОВАНІ ДІТИ – СКАРБ НАЦІЇ!»* Упоряд.: М.С. Гальченко, В.М. Шульга. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2025. 1338 с. С. 1058–1066.

301.Серих, Л.В. (2025 п). Науково-методологічні засади компетентнісного навчання здобувачів загальної середньої та позашкільної освіти в естетико-патріотичному вихованні. *Наукова колекція Навчально-наукового інституту Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка: зб. наук. праць здобувачів вищої освіти та науково-пед. працівників (за матеріалами III Всеукраїнського наук.-метод. семінару «Компетентнісний підхід в освіті: теорія і практика», м. Глухів, 13 листопада 2025 року)*. Вип. 4. Ч. 1-3. Глухів, 2025. Ч. 3. 135 с. 75–79.

302.Серих, Л. В. (2025 о). *Словник термінів і понять: театральне мистецтво, театралізована діяльність*: ілюстрований довідник / автор-упоряд. Л.В. Серих. Суми: РВВ КЗ СОІППО, 2025. 110 с.

303.Серих, Л. В. (2024 і). Безпечне освітнє середовище взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. *Заклад освіти – територія здоров'я, безпеки, підтримки*: Зб. статей / за заг. ред. В.М. Успенської. Суми: ФОП Цьома С.П. 2024. С. 120–125.

304.Серих, Л. В. (2024 е). Реалізація системи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. *Освітні і культурно-мистецькі практики в контексті інтеграції України у міжнародний науково-інноваційний простір в умовах воєнного часу*: збірник тез доповідей V Міжнародної науково-практичної конф. студентів та молодих вчених (м. Запоріжжя, 18-19 квітня 2024 р.) / за заг. ред. В.В. Нечипоренко. Запоріжжя: Вид-во Хортицької національної академії, 2024. 1024 с. 842–844.

305.Серих, Л. В. (2024 с). Розвиток Soft Skills підлітків закладів загальної середньої та позашкільної освіти в контексті естетичного виховання. *Особистісно-професійна компетентність педагога: теорія і практика*: зб. наук. статей / за заг. ред. Л. В. Серих. Суми: НІКО, 2024. 210–212.

306.Серих, Л. В. (2024 а). Дизайн у проекції естетичного виховання підлітків закладів загальної середньої та позашкільної освіти. Зб. матер. V Всеукр. наук.-практ. конф. «Функції дизайну в сучасному світі: виміри 2024». 21–22 березня 2024 року. Навчально-науковий інститут культури і мистецтв (ННІКМ) СумДПУ імені А. С. Макаренка. 2024. 45–47.

307.Серих, Л. В. (2024). Розвиток soft skills підлітків закладів загальної середньої та позашкільної освіти в контексті естетичного виховання. Зб. матер. II Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. «Розвиток гнучких умінь (soft skills) у процесі освітньої діяльності: теорія і практика». 22 лютого 2024 року. Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка. 2024. 78–80.

308.Серих, Л. В. (2022 j). Реалізація компетентнісного підходу в естетичному вихованні підлітків у контексті взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти. *Multidisciplinárni mezinárodní vědecký magazín «Věda a perspektivy» je registrován v České republice. Státní registrační číslo u Ministerstva kultury ČR: E 24142. № 11(18) 2022. str. 328. Чехія. (226–235).*

309.Sierykh, L. V. (2022 i). Education as the goal and result of aesthetic education of teenagers in the interaction of general secondary and out-of-school education institutions. *International Journal of Education, Culture and Society*. Взято з: <http://www.ijecs.org/index>.

310.Nesvidomin A., Pylypaka S., Volina T., Kalenyk M., Shuliak I., Semirnenko Yu., Tarelnyk N., Hryshchenko I., Kholodniak Yu., Sierykh L. (2023 h). *Constructing geometrical models of spherical analogs of the involute of a circle and cycloid. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 4 (7 (124), 6–12. Scopus. Взято з: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2023.284982>.

311.Серих, Л. В. (2021). Вектори взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному середовищі. «*KELM (Knowledge, Education, Law, Management, Nauka, Oświata, Prawo, Zarządzanie)*». Люблін. Польща. 5(33), V. 4 (14–20).

312.Sierykh, L.V. (2021 r). Scrub technology as a means of interaction of institutions of general secondary and out-of-school education institutions in the aesthetic education of teenagers. *International Journal of Engineering, Management and Humanities (IJEMH)*. V.2 (5) (104–106).

313.Volina, T., Pylypaka, S., Nesvidomin, V., Rybenko I. & Sierykh, L. (2021 s). *Particle Movement on the External Surface of the Cone that Rotates Around the Vertical Axis*. In: Tonkonogyi V., Ivanov V., Trojanowska J., Oborskyi G., Pavlenko I. (eds) *Advanced Manufacturing Processes III*. Inter Partner 2021. Lecture Notes in Mechanical Engineering. Springer, Cham. (557–567). 2022. Scopus. Взято з: [URL:https://doi.org/10.1007/978-3-030-91327-4_54](https://doi.org/10.1007/978-3-030-91327-4_54)

314.Pylypaka, S., Nesvidomin, V., Volina, T., Sierykh, L. & Ivashyna, L. (2020). *Movement of the Particle on the Internal Surface of the Spherical Segment Rotating About a Vertical Axis*. *INMATEH – Agricultural Engineering*, 2020, 62 (3), pp. 79–86, DOI: 10.35633/inmateh-62-08. Scopus. Взято з: <https://inmateh.eu/volumes /volume-62--no3--2020/article/62-08-sergiy-pylypaka-movement-of-the-particle-on-the-internal-surface-of-the-spherical-segment->

315.Sierykh, L.V. & Kamto, A. (2020 a). Psychological and pedagogical features of teenagers in the context of aesthetic education. *PNAP. Scientific Journal of Polonia University Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej*. 40 (3). (164–171). Взято з: <http://pnap.ap.edu.pl/index.php/pnap/issue/view/47/31>

316.Sierykh, L. V. (2020 b). Research of interaction of institutions of general secondary and out-of-schools education in aesthetic education of teenagers. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. Dolna 17, Warsaw, Poland 00-773.

317.Серих, Л. В. (2020 c). Analysis of Results of Research of Interaction of Institutions of General Secondary and Out-of-Schools Education in Aesthetic Education of Teenagers. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). *RS Global Sp. z O.O.* doi:10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7287 Взято з: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7287

318.Серих, Л. В. (2020 d). Естетичне виховання підлітків: психолого-педагогічний аспект. *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology*. Budapest, 2020. VIII(95), Issue 239, 2020 Nov. (52–56). Взято з: <https://doi.org/10.31174/SEND-PP2020-239VIII95>

319.Churkina V., Sierykh L. (2020 i). *Ethics Teachers. Textbook for German students*. Взято з: http://www.morebooks.shop/bookprice_offer_b109f139834c5c186d996d11933a93483b880a2f?locale=gb&currency=eur.

- 320.Серих, Л. В. (2018). Модель взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків. *Science Rise: Pedagogical Education*. Київ. 3 (23), 52. 41–45.
- 321.Серих, Л. В. (2018 а). Упровадження системи взаємодії загальноосвітніх та позашкільних закладів в естетичному вихованні підлітків. *Проблеми модернізації педагогічної освіти в Україні та в країнах ЄС*. Сандомир. Польща. Взято з: <http://www.cuesc.org.ua>
- 322.Серих, Л. В. (2016). Методологічні основи взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків. *World science. Електрон. научн. журнал*. Dubai, UAE. 10 (14), 5. 30–34. Взято з: http://ws-conference.com/view_issue.php?issue=25
- 323.Серих, Л. В. (2016 а). Квест – творча інтелектуально логічна гра. *Universum: Психология и образование. Теория и методика обучения и воспитания*: 5 (23). Взято з: <http://7universum.com/ru/psy/archive/item/02-teoriya-i-metodika-obucheniya-i-vospitaniya>
- 324.Серих, Л. В. (2015 б). Перспективи запровадження багатовекторної моделі взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків. *Проблемы современного педагогического образования. Педагогика и психология: Сб. наук. ст.* 47 (5). Ялта, 184–192.
- 325.Серих, Л. В. (2015 с). Метод проектів як естетико-виховний потенціал. *Universum: Психология и образование. Теория и методика обучения и воспитания*. 7 (17). Взято з <http://7universum.com/ru/psy/archive/item/>
- 326.Серих, Л. В. (2014). Технологія взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків. *Педагогічний процес: теорія і практика. Зб. наук. праць*. 3 (14). Київ: Б.Грінченка, 87–92. Взято з: <http://pptp.kubg.edu.ua/numbers/39-arkhiv-nomeriv-2014-roku/122-3-2014-roku.htm>
- 327.Серих, Л. В. (2014 а). Багатовекторна модель взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків. *Взаємодія загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків: матеріали регіонал. круглого столу (за ред. Л.В. Серих, к. п. н., доц.)*. 04 листопада. 2014. (9–14). Суми: РВВ КЗСОІППО.
- 328.Серих, Л. В. (2014 б). Методика взаимодействия общеобразовательных и внешкольных учебных заведений в эстетическом воспитании подростков. *Уральский научный вестник*. 14 (126). Казахстан: ЖШС «Уралнаучкнига», 41–46.
- 329.Серих, Л. В. (2014 с). Взаимодействие общеобразовательных и внешкольных учебных заведений в эстетическом воспитании подростков. *Педагогика: Методические основы воспитательного процесса. Вести науки*. Великобритания. 13. Sheffield. Science and education LTD. 30–38.
- 330.Серих, Л. В. (2013). Эстетическое воспитание подростков в современном поликультурном образовательном пространстве средней школы и внешкольного учреждения. *Актуальные вопросы преподавания филологических дисциплин в поликультурном образовательном пространстве*. Башкортостан, Бирск. 99–103.
- 331.Серих, Л. В. (2013 а). Педагогічні умови ефективної взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків. *Обдарована молодь – успішна держава: матеріали Всеукр. науково-практичного семінару*. Суми, 09 грудня. 2014. (4–11). Суми: РВВ КЗСОІППО.
- 332.Серих, Л. В. (2021 а). Детермінанти взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти. *Наук.-метод. журнал «Нова педагогічна думка»*. Рівне. 1 (105.) (23–27).
- 333.Серих, Л. В. (2021 б). Вектори взаємодії закладів освіти в естетичному вихованні підлітків. *Педагогічні науки. Збірник наук. праць*. Херсон. 96. (42–49).
- 334.Серих, Л. В. (2019). Нормативно-методичні основи взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. Збірник наукових праць*. 9 (93), Суми, 108–123.
- 335.Серих, Л. В. (2019 а). Взаємодія закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків. *Початкова мистецька освіта*. Кривий Ріг, 127–139.

336.Серих, Л. В. (2018). Моделювання системи взаємодії загальноосвітніх та позашкільних закладів в естетичному вихованні підлітків. *Педагогічні науки: Збірник наукових праць Херсонського державного університету*. 84, 143–151.

337.Серих, Л. В. (2017). Реалізація компетентнісного підходу в освітній та виховній діяльності педагога у взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів. *Підготовка керівних та педагогічних кадрів до реалізації Концепції Нової української школи. Збірник статей*. Харків, 116–119. Взято з <http://kharkov.ua/index.php?lang>.

338.Серих, Л. В. (2017 а). Естетико-виховне середовище взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів як система естетичного виховання підлітків. *Київський науково-педагогічний вісник*. 12 (12), 80–85.

339.Серих, Л. В. (2016). Багатовекторна модель взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків. *Педагогічні науки: Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. 30, 56–58.

340.Серих, Л. В. (2016 а). Методика взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків. *Педагогічні науки: Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. 31, 177–184.

341.Серих, Л. В. (2016 b). Професіограма педагога в контексті взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків. *Освітній простір. Глобальні, регіональні та інформаційні аспекти*. 1 (20). Чернівці, 133–140.

342.Серих, Л. В. (2014). Розробка моделі взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія Педагогіка і психологія: Зб. наукових статей*. Ялта, 44 (2), 242–247.

343.Серих, Л. В. (2013). Вивчення шкільних дисциплін у формуванні естетичного середовища учнів основної та старшої школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. Зб. наук. праць*. 4 (30), Суми, 393–402.

344.Серих, Л. В. (2013 а). Виявлення рівнів сформованості естетичного середовища учнів основної та старшої школи. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний університет імені Григорія Сковороди»*: 31, 312–318.

345.Серих, Л. В. (2013 b). Гуманні взаємини як базовий компонент змісту формування естетичного середовища учнів основної та старшої школи. *Педагогіка вищої та середньої школи. Зб. наук. праць*. 39, Кривий Ріг, 154–167.

346.Серих, Л. В. (2013 c). Шляхи досягнення акмеуспіху підлітків сільської школи в художньо-естетичному вихованні. *Педагогічні науки: Вісник Глухівського національного пед. ун-ту імені Олександра Довженка*. 23, 42–47.

347.Серих, Л. В. (2013 d). Взаємодія загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: зб. наук. праць*. 7 (33). Суми, 376–378.

348.Серих, Л. В. (2013 e). Використання методу інтерв'язі. *Трудова підготовка в сучасній школі*. 7-8, (111-112), 44–47.

349.Серих, Л. В. (2013 f). Наступність художньо-естетичного розвитку молодших школярів та підлітків. *Педагогічні науки: Вісник Глухівського національного пед. університету імені Олександра Довженка*. 22, 122–127.

350.Серих, Л. В. (2012). Констатувальний етап дослідження естетичного середовища учнів основної та старшої школи. *Педагогічні науки: Вісник Глухівського національного пед. ун-ту імені Олександра Довженка*. 21, 97–102.

351.Серих, Л. В. (2012 а). Теоретичні та практичні аспекти формування естетичного середовища учнів основної та старшої школи. *Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія*. 617, 165–172.

352.Серих, Л. В. (2012 b). Планування і реалізація освітньої траєкторії вчителя-експериментатора протягом проведення дослідження естетичного середовища учнів основної та старшої школи. *Планування і реалізація освітньої траєкторії вчителя-експериментатора: Збірник наукових праць Львівського ОІППО*, III, 2 (1), 100–114.

353.Серих, Л. В. (2011). Естетичне виховання особистості засобами методу інтерв'їзії. *Педагогічний альманах: Збірник наукових праць Херсонського інституту післядипломної педагогічної освіти*. 11, 19–24.

354.Серих, Л. В. (2011 а). Проблема формування естетичного середовища в закладах освіти. *Гуманізація навчально-виховного процесу: Збірник наукових праць Слов'янського державного педагогічного ун-ту*. LVIII (1), 186–192.

355.Серих, Л. В. (2010). Професійне вдосконалення вчителів щодо формування естетичних цінностей в учнів засобами декоративно-прикладного мистецтва. *Вісник післядипломної освіти: Збірник наукових праць університету менеджменту освіти НАПН України. Педагогіка* 1 (14), 1, 147–155.

356.Серих, Л. В. (2010 а). Підготовка вчителів образотворчого мистецтва до апробації навчальних підручників. *Наукові записки: Педагогічні науки: Збірник наукових праць Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка*. 88, 222–225.

357.Серих, Л. В. (2010 б). Підготовка вчителів образотворчого та декоративно-вжиткового мистецтва до використання методу інтерв'їзії. *Педагогічний альманах: Збірник наукових праць Херсонського інституту післядипломної педагогічної освіти*. 7, 171–177.

358.Серих, Л. В. (2009 с). Фасилітована дискусія як розвиток умінь сприймати твори мистецтва. *Виховання особистості у креативному соціумі: зб. наук. праць за матер. Всеукр. наук. -практ. семінару в позашкільній освіті*. Суми: ЦПО РТМ, 2009. (24–32).

359.Сисоєва, С. О. (2003). Проблеми дистанційного навчання: педагогічний аспект. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. III-IV.

360.Сізов, В. В. (2010). *Формування естетики поведінки в учнів старших класів у позакласній роботі*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Луганськ: Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля.

361.Скрипченко О. В., Долинська Л. В. & Огороднійчук З. В. (2005). *Загальна психологія*. Київ: Либідь.

362.Скубашевська, О. С. (2010). *Філософія інноваційного розвитку освіти в умовах становлення інформаційного суспільства в Україні*: (автореф. дис. д-ра філос. наук, спец.: 09.00.10 «Філософія освіти»). Київ: НПУ ім. М. Драгоманова.

363.Словник інішомовних слів. (2010). Взято з: <https://www.rozum.org.ua/index>

364.Слятіна, І. О. (2016). *Музично-естетичне виховання учнів підліткового віку в умовах взаємодії школи і сім'ї*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Харків: Харківський НПУ ім. Г. С. Сковороди.

365.Совенко, Л. (2008). Впровадження в систему роботи керівників гуртків позашкільного закладу методу інновацій. Взято з: <https://osvita.ua/school/method/732/>

366.Солодка, А. К. (2016). *Теоретико-методичні засади кроскультурної взаємодії учасників педагогічного процесу вищих навчальних закладів*: (автореф. д-ра пед. наук, спец.: 13.00.07). Умань: Східноукр. НУ ім. В. Даля.

367.Сопівник, І. В. (2014). *Теорія і практика виховання моральної відповідальності сільської молоді*: (автореф. дис. д-ра пед. наук, спец.: 13.00.07). Київ: Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля.

368.Сорока, Г. І. (2008). Планування навчально-виховного процесу: *Метод. посібн.* Харків: Основа.

369.Соціальна робота в Україні: Навч. посібник (2004). І. Д. Зверєва, О. В. Безпалько & О. І. Янкович. Київ: ДЦССМ.

370.Соціальні цінності малої групи школярів. (2012). *Монографія*. Т. Ф. Алексеєнко та ін. Київ: Педагогічна думка.

371.Соціолого-педагогічний словник. (2004). В. В. Радул. Київ: «ЕксОб».

372.Степанов, О. М., Фібула М. М. (2003). *Основи психології і педагогіки*: Навчальний посібник. Київ: Академвидав.

373.Сторітелінг – історія про історію. Взято з: <https://sites.google.com/site/literaturnakartaostapavisni/dla-vciteliv/velika-pedrada/storiteling>

374.Стратегія розвитку позашкільної освіти. (2018). Боровська С. В. & О. В. Биковська. Київ: ІВЦ АЛКОН.

- 375.Стрілько, В. В. (2010). *Формування естетичних смаків старшокласників у позакласній роботі загальноосвітньої школи*: (дис. канд. пед. наук: 13.00.07). Київ.
- 376.Сургай, С. О. (2010). *Естетичне виховання студентської молоді засобами масової інформації*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Луганськ: Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля.
- 377.Сутність взаємодії. Взято з: <http://www.novapedahohika.com/noloms>.
- 378.Сутула, В. О. (2012). *Теоретико-методичні засади формування фізичної культури особистості в умовах цілісної соціально-педагогічної системи*: (автореф. дис. д-ра пед. наук, спец.: 13.00.07). Луганськ.
- 379.Сухолинський, В. О. (1977). *Вибрані твори*: 5 т. Київ: Рад. школа.
- 380.Сухолинська, О. В. (2005). Духовно-моральне виховання дітей та молоді в координатах педагогічної науки і практики. *Педагогічна газета*, 12, 1–2.
- 381.Сухолинська, О. В. (2006). *Духовно-моральне виховання дітей та молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук*. Київ: Фонд «Добро».
- 382.Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: науково-методичний посібник. (2004). О. Пометун & Л. Пироженко. Київ: В.С.К.
- 383.Сучасні аспекти гурткової роботи. (2015). Методичні рекомендації. Укл. О. І. Митрохіна. Херсон. Взято з: <https://www.google.com/search?q>
- 384.Сущенко, Т. І. (2011). *Позашкільна педагогіка: теорія, історія практика*: Науково-методичний посібник. Київ: ТОВ «Праймдрук».
- 385.Сущенко, Т. І. (2009). Концептуальні підходи до управління позашкільним педагогічним процесом як дозвіллевою сферою життєдіяльності дитини. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова*. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Київ, 16, 214–219.
- 386.Теоретичне моделювання. Взято з: <https://yandex.ua/search/?text=965>.
- 387.Терлецька, Л. Г. (2013). *Вікова психологія і психодіагностика*. Київ: Видавничий Дім «Слово».
- 388.Тернопільська, В. І. (2009). *Система виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи у позаурочній діяльності*: (дис. д-ра пед. наук, спец.: 13.00.07). Київ. ППВ НАПНУ.
- 389.Технології художньо-естетичного виховання учнів основної школи у позакласній роботі (2015). (Монографія). Ред. О. А. Комаровської & Н. Є. Миропольської. Харків: Друкарня Мадрид.
- 390.Тименко, В. П. (2000). Метод проектів на заняттях з художньої праці. *Початкова школа*, 8, 23–25.
- 391.Типові навчальні плани для основної та старшої школи у структурі 12-річної школи (2006). Упорядн. Н. Б. Лосина & Б. М. Терещук. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС.
- 392.Титаренко, В. П. (2010). *Теорія і практика формування естетичної культури майбутніх учителів трудового навчання засобами українських народних промислів*: (дис. д-ра пед. наук 13.00.02). Полтава.
- 393.Тихенко, Л. В. & Брацихін, В. М. (2007). Болонський процес і розвиток творчих здібностей учнів в МАН. *Болонський процес і розвиток творчих здібностей учнів. Матер. наук.-техн. конф.* Суми: Вид-во «СумДУ».
- 394.Тихенко, Л. В. (2006). *Можливості позашкільного мікросоціуму: завдання, пошук, знахідки* (З досвіду роботи Сумського ОЦПО та РТМ). *Рідна школа*, 11, 30–32.
- 395.Тихенко, Л. В. & Ніколаєнко, С. М. (2007). *Розвиток творчих здібностей учнівської молоді в освітньо-виховній системі «Мала академія наук України»*: Навчально-методичний посібник. Суми: Університетська книга.
- 396.Тихенко, Л. В. (2008). Пересувний позашкільний навчальний заклад – інноваційна форма роботи з дітьми та учнівською молоддю сільської місцевості. *Рідна школа*, 7-8, 48–49.
- 397.Тихенко, Л. В. & Бондар, Л. М. (2008). Формування та розвиток позашкільного мікросоціуму: практичний аспект. *Формування та розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді в креативному освітньому соціумі: зб. матер. Всеукр. наук. -практ. конф.* Суми, 17-18 вересня. (Ч. І) Суми: ВАТ Сумська обласна друкарня. 78–83.

398.Тихенко, Л. В. (2008). *Формування творчих здібностей старшокласників у процесі дослідницької діяльності в Малій Академії Наук України*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Київ: Ін-т проблем виховання.

399.Тлумачний словник сучасної української мови. (2007). Укл. І. Забіяка. Київ: Арій.

400.Федій, О. А. (2010). *Теорія і практика підготовки педагогів до використання засобів естетотерапії у професійній діяльності*: (дис. д-ра пед. наук: спец. 13.00.04). Полтава.

401.Федоренко, Д. О. (2015). *Виховання екологічної культури старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Умань.

402.Фельдштейн, Д. И. (1994). *Психология становления личности*. Взято з: <https://www.sworldjournal.com>

403.Феуєрман, В. В. (2009). *Формування естетичної культури старших підлітків на заняттях спортивними іграми в умовах слідчих ізоляторів кримінально-виконавчої служби України*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Тернопіль: Тернопільський НПУ ім. В. Гнатюка.

404.Філософія культури. (2005). С. М. Гатальська. Київ: Либідь.

405.Философский энциклопедический словарь. (2009). ИНФРА.

406.Фірсова, Л. С. (2001). *Формування естетичної культури майбутніх учителів засобами декоративно-прикладного мистецтва*: (автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.04). Кривий Ріг.

407.Флярковська, О.В. (2015). *Формування у підлітків готовності до творчої самореалізації в процесі позакласної виховної роботи*: (автореф. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна.

408.Фогель, Т. М. (2013). *Виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у процесі позакласної роботи*: (автореф. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Тернопіль: Тернопільський НПУ ім. В. Гнатюка.

409.Фоломєєва, Н. А. (2001). *Педагогічні технології естетичного виховання дітей віком 5-10 років засобами музичного мистецтва*: (автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.07). Суми.

410.Формування мистецьких уподобань учнів основної та старшої школи на уроках мистецтва та в позаурочний час: монографія (2018). О. Комаровська, Н. Миропольська, С. Ничкало, І Денисюк, І Руденко; за ред. О. Комаровської. Кропивницький: Імекс-ЛТД.

411.Формування образного мислення: науково-методичне видання (2001). Ред. Л. Масол, В. Рагозіна & М. Скирда. Нью-Йорк-Київ.

412.Цимбалюк, І. М. (2008). *Психологія управління*: Навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал».

413.Цюй Ге. (2019). Синергетичний підхід: сутність і характерні особливості застосування в наукових дослідженнях з педагогіки мистецтва. *Nauk. čas. Nac. pedagogičnogo univ. im. M.P. Dragomanova, Ser. 14, Teor. metod. mistec. Osv.* 27 (127–130).

414.Чепига, М. П. (2006). *Стимуляція здоров'я та інтелекту*. Взято з: <https://psyfactor.org/lybr11.htm>

415.Чепіга, І. В. (2014). *Виховання громадянськості старших підлітків у шкільних об'єднаннях за інтересами*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Київ: Східноукраїнський НУ ім. В. Даля.

416.Чернишов, Д. О. (2013). *Теорія і технологія виховної діяльності сучасного загальноосвітнього навчального закладу (регіональний вимір)*: (автореф. дис. д-ра пед. н., спец.: 13.00.07). Луганськ.

417.Черножук Ю.Г. (2010). *Психологія творчості*. Навчальний посібник. Одеса: Державний заклад ПНПУ ім. К.Д.Ушинського.

418.Чиренко, Н. В. (2012). *Виховання власної гідності підлітків у дитячому об'єднанні*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Київ.

- 419.Чумак, Л. В. (2011). *Полікультурне виховання учнів середніх (5-8) класів в умовах родинно-шкільного освітнього простору*: (автореф. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Тернопіль: Тернопільський НПУ ім. В. Гнатюка.
- 420.Шаймердінова, Н. Г. (2003). *Взаємодія мислення і мови в аспекті когнітології*. Алмаати: Казанський НПУ.
- 421.Шапар, В. Б. (2007). *Сучасний тлумачний психологічний словник*. Харків: Прапор.
- 422.Шахрай, В. М. (2016). *Теоретико-методичні засади формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва*: (дис. д-ра пед. наук, спец.: 13.00.05; 13.00.07). Київ: Інститут проблем виховання НАПН України.
- 423.Шевченко, Г. П. (2001). *Естетична свідомість – спосіб духовного освоєння дійсності*. Луганськ: ЛДПУ.
- 424.Шевченко, Г. П., Бутенко, Л. Л. & Шкурин А. И. (2002). *Поэтический образ морали в искусстве: опыт нравственного воспитания старшеклассников*. Луганск: Альма Матер.
- 425.Шевнюк, О. Л. (2003). *Культурологічна освіта майбутнього вчителя: теорія і практика*. Монографія. Київ.
- 426.Шевнюк, О. Л. (1995). *Формування художньо-естетичного досвіду майбутнього вчителя*: (дис. канд. пед. наук:13.00.01). Київ.
- 427.Шикова, Ю. О. (2011). *Організація учнівського самоврядування в середніх загальноосвітніх навчальних закладах*: (автореф. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Вінниця.
- 428.Шиян, Т. В. (2009). *Формування відповідальності старшокласників у процесі факультативних занять гуманітарного профілю в загальноосвітніх навчальних закладах*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Миколаїв.
- 429.Шкільна, І. М. (2014). *Виховання гуманістичних цінностей старших підлітків у взаємодії сім'ї і школи*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Київ: Ін-т проблем виховання.
- 430.Штейнер, Р. (1998). Вальдорфская педагогика. *Школьные технологии*, 2, 152– 53.
- 431.Юркова, Т. Ф. (2008). *Формування у підлітків ціннісного ставлення до природи в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи*: (автореф. дис. канд. пед. наук спец.: 13.00.07). Херсон: Херсонський держ. ун-т.
- 432.Юсов, Б. П. (1984). *Проблема художественного воспитания и развития школьников*: (автореф. дис. д-ра пед. наук. 13.00.01).
- 433.Языков, О. І. (2012). *Особистісно орієнтована виховна система приватної загальноосвітньої школи*: (автореф. дис. канд. пед. наук, спец.: 13.00.07). Київ: Ін-т проблем виховання.
- 434.Якубова, Л. А. (2010). *Розвиток творчих здібностей підлітків у процесі позакласної роботи загальноосвітніх навчальних закладів*: (автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07). Миколаїв.
- 435.Bejamin, A. (1991). Thinking art: beyond traditional aesthetics.
- 436.Binkley, T. (1977). Piece: contra aesthetics. *Journal of aesthetics and art criticism*, 35, 34–39.
- 437.Burnett, G. (1994). Technology as a tool for urban classrooms. ERIC/CUE Digest, 95, New York: Eric Clearing house on Urban Education, retrieved December 21, 2004, from <http://www.ericdigests.org/1994/tool.htm>.
- 438.Bykovska, O. (2017). The pedagogical effects of non-formal educational as a subdiscipline of pedagogy. International Research Conference «Towards research-based education». 19–20 October, at the Lithuanian University of Educational Sciences, Lithuania. Lithuanian University. 80–82.
- 439.Bykovska, O. (2012). J. A. Komensky in Education of Ukraine. Jan Amos Komenský a súčasná predškolská a elementárna edukácia : zbor. abstrak. z medzin. vedec. konfer. (Prešov, 28–29.03.2012). Prešov, 28–31.
- 440.Bykovska, O. (2015). Non-Formal Education System in Ukraine. Óbuda University: e-Bulletin. Budapest, Hungary, 30–39. Взято з: http://uni-obuda.hu/ebulletin/Bykovska_6.pdf
- 441.Epstein, A. S. (2001). Thinking about art. Encouraging art appreciation in early childhood settings. *Young Children*, 56 (3). 38–43.

- 442.Item, J. (2003). The art-color. Retrieved from: <http://void.net.ua/itten/#afterw>
- 443.Intel® (2005). «Обучение для будущего» (при поддержке MICROSOFT): учеб. пособие. 3-е изд. Київ: Українська редакція.
- 444.Iersel, J. V. (1996). Methods of intervision in work of school. K.
- 445.Kelly, M. (1998). *Encyclopedia of aesthetics*. New York.
- 446.Knoll, Michael (1997): Project Method: Origins of Vocational Education and International Development. *Journal of Teacher Education* 34, 59-80.
- 447.Larysa Sierykh, Victoriia Churkina, Victoria Fedorenko & Tetiana Sierykh. (2023 l). Multicultural competence of the teacher and education manager of the 21 St century. *Збірник доповідей III Міжнар. наук. -практ. конф. «Сучасне управління організаціями: концепції, цифрові трансформації, моделі інноваційного розвитку»*. Україна. Харків. 20 листопада 2023 року. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2023. 554. (433–437).
- 448.Larisa Sierykh, Viktoriia Churkina & Galina Voronina. (2023 m). Andragogika: Methods and practice: How to teach teachers: *Educational and methodical manual*. 104 p.
- 449.Machlup, Holzner, Marx. (2001). The Production and Distribution of Knowledge in the United State; Knowledge Application. 3.
- 450.Majer, K. (2004). Values-Based Leadership: A Revolutionary Approach to Business Success and Personal Prosperity. San Diego, CA Majer Communications.
- 451.Gritsenko, S. & Kononuchenko, N. (2016). Quest – a new generation of games for young and more. *Questor «ShkGdnyky»*: Retrieved from: <https://www.skodniki.org.ua/index.php?option=article&id=35&Itemid=35>
- 452.Hirst, P. H., Routledge, Kegan P. (1974). Knowledge and the Curriculum. London.
- 453.Hum, H. The Limits and Possibilities of Schooling. 262–263. Retrieved from: http://www.maib.ru/prognostication/finamfm/2008/11/21/finamfm_179.html
- 454.Hopkins, D. & Reynolds, D. (2001). The past, present and future of school improvement: Towards a third age. *British Educational Research Journal*, 27 (4).
- 455.Howell, Robert T. (2003). The Importance of the Project Method in Technology Education. *Journal of Industrial Teacher Education*, 40 (3).
- 456.Rokeach, M. (1973). The Nature of Human Values. New York: The free press.
- 457.Sakamoto, T. (1974). The role of educational technology in curriculum development. Paris.
- 458.Sierykh, L.V. (2026 l). Theoretical principles, content and structure of the teacher's artistic competence // *Innovations of modern science and education. Процедури 9-ї міжнародної науково-практичної конференції*. Perfect Publishing. Vancouver, Канада. 21-23 May 2026. Pp. 350–360.
- 459.Sepanmaa, Y. (1986). The Beauty of Environment. A General Model for Environmental Aesthetics. Helsinki.
- 460.Teach and learn psychology for free (2022). Psychology_(NOBA) <https://ukrayinska.libretexts.org/>
- 461.Thomas, R. M. (1987). The Nature of Educational Technology. In Educational Technology. Its Creation, Development and Cross Cultural Transfer. Oxford: Pergamon Press, 1–34.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А	ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	Стор.
Додаток А.1	Чинники розвитку позашкільної освіти на загальнодержавному рівні	254
Додаток А.2	Орієнтовний перелік нормативно-правових документів, що регламентують роботу позашкільних навчальних закладів з естетичного виховання	255
Додаток А.3	Концепція взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків	260
Додаток А.4	Історико-генетичний аналіз дефініції «естетичне виховання»	263
ДОДАТОК Б	ДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ ВЗАЄМОДІЇ ЗЗСО ТА ЗПО В ЕСТЕТИЧНОМУ ВИХОВАННІ ПІДЛІТКІВ	266
Додаток Б.1	Методика визначення здатності підлітка до естетичної діяльності	266
Додаток Б.2	Методика визначення іміджу підлітка (презентація самого себе)	267
Додаток Б.3	Методика визначення розуміння підлітками естетичної цінності навколишнього світу та інтересу до мистецтва	268
Додаток Б.4	Методика виявлення розуміння учнями сутності різних видів та жанрів мистецтва	269
Додаток Б.5	Методика визначення рівня формування естетичної культури підлітків	270
Додаток Б.6	Методика визначення рівня ставлення учнів до вивчення дисциплін	271
Додаток Б.7	Методика визначення рівня сприймання особистості педагога на уроці, на занятті	273
Додаток Б.8	Методика визначення рівня сприймання підлітками естетики інтер'єра	274
Додаток Б.9	Методика визначення значення естетичного середовища для підлітків	275
Додаток Б.10	Методика визначення самоєфективності (Р. Шварцер, М. Єрусалем)	276
Додаток Б.11	Експрес-опитування вчителів (твори-мініатюри або короткі вислови про естетичне виховання вчителів предметів художньо-естетичного циклу)	277
Додаток Б.12	Критеріальні показники та методи дослідження за критерієм «Ступінь естетичної вихованості підлітків»	282
ДОДАТОК В	РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ	284
Додаток В.1	Обчислення результатів дослідження в ЕГ та КГ (за кількістю підлітків)	284
Додаток В.2	Обчислення результатів дослідження в ЕГ та КГ (у відсотках)	285
Додаток В.3	Результати ефективності дослідження на початок та кінець експерименту	286
Додаток В.4	Обчислення результатів дослідження в ЕГ та КГ (констатувальний етап)	287
Додаток В.5	Обчислення задоволеності суб'єктів ВЗ освітньо-виховним процесом закладу освіти	288
Додаток В.6	Градація для педагогів (шкалування). Шість кроків досягнення успіху (А.Белкін)	290
Додаток В.7	Динаміка ефективності навчально-пізнавальної діяльності підлітків	292
ДОДАТОК Г	УПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ	294
Додаток Г.1	Метод психологічного лікування – використання кольору (Л.Бондс)	294
Додаток Г.2	Класифікація стилів педагогічного спілкування (М.Тален)	295
Додаток Г.3	Категорії викладача відповідної до якості володіння майстерністю (мистецтвом) педагогічного спілкування (З.Курлянд)	296
Додаток Г.4	Функціональні обов'язки викладача	297
Додаток Г.5	Схеми реалізації системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків	298
Додаток Г.6	Умовні типи емоційної виразності дітей (А. Белкін)	303
Додаток Г.7	Твори Яни Рогатенюк (учениці СШ І-ІІІ ступенів №5 Конотопської міської ради)	304
Додаток Г.8	Твори учнів Михайлівської ЗОШ І-ІІІ ступенів Лебединської районної ради	305
Додаток Г.9	Інтерв'язі керівників гуртків декоративно-ужиткового мистецтва	309
Додаток Г.10	Роль педагогічного спілкування	310
Додаток Г. 11	Програма дослідної роботи ПДЮ м. Суми (методист Козлова Л.М.)	311
Додаток Г. 12	Проект-програма «Дні сільського школяра», графік відвідування КЗ Путивльської районної ради Сумської області – РЦПО учнями ЗЗСО	314
Додаток Г.13	Результативність вихованців з естетичного виховання	317
Додаток Г. 14	Застосовані в дослідженні інноваційні технології	319
Додаток Г.15	Робота дитячого журі	320
Додаток Г. 16	Участь дитячих колективів у конкурсах дитячої та юнацької творчості	323

**ДОДАТОК А.
ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

Додаток А.1

ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОМУ РІВНІ

Напря́м		Чинник
<i>Удосконалення нормативно-правової основи (2012 р. –)</i>		
1	Затвердження Державної цільової соціальної Програми розвитку позашкільної освіти	Визначення стратегічних орієнтирів розвитку, напрямів роботи щодо їх досягнення
2	Затвердження Типових штатних нормативів ПНЗ державної та комунальної форм власності	Оптимізація штатного розпису закладів позашкільної освіти
3	Затвердження Примірної інструкції з ведення ділової документації в позашкільних навчальних закладах	Упорядкування правил документування діяльності ПНЗ. Визначення обов'язкової документації ПНЗ.
4	Затвердження форм звітності з питань діяльності ПНЗ та інструкцій щодо їх заповнення	Оптимізація статистичної звітності ПНЗ
5	Розроблення Типової програми комплексної перевірки ПНЗ	Розроблення та затвердження порядку державного інспектування ПНЗ. Визначення критеріїв оцінювання діяльності ПНЗ
<i>Оптимізація науково-методологічних засад діяльності ПНЗ</i>		
1	Індивідуальна наукова діяльність	Публікації наукових розробок з актуальних проблем розвитку позашкільної освіти (дисертації, монографії, статті)
2	Колективне розроблення актуальних науково-методичних проблем відповідно до планів роботи наукових інститутів НАПН України	Інститут проблем виховання: «Оптимізація виховної діяльності ПНЗ» (2009-2011 р.); «Формування базових компетентностей особистості під час навчально-практичної діяльності в ПНЗ» (2012-2014 р.) Інститут обдарованої дитини: «Адаптація комп'ютерного діагностичного комплексу «Універсал» до умов роботи в ПНЗ»
3	Залучення педагогів-практиків до дослідно-експеримент. діяльності	Організація дослідно-експериментальних майданчиків на базі ПНЗ
<i>Методико-координаційна діяльність</i>		
1	Оптимізація системи роботи відділу позашкільної освіти Інституту інноваційних освітніх технологій і змісту освіти МОНмолодьспорту України	Оптимізація програмного забезпечення ПНЗ Організація та проведення всеукраїнських науково-практичних семінарів, виставок, конкурсів Оптимізація умов Всеукраїнського конкурсу педагогічної майстерності педагогів ПНЗ «Джерело творчості»
2	Оптимізація систем роботи державних профільних центрів позашкільної освіти	НЕНЦ: упровадження ІКТ, започаткування нових конкурсів, удосконалення системи навчально-методичної роботи ЦПО: оптимізація функціональної структури закладу, започаткування нових напрямів роботи УДЦТКУМ: оптимізація умов проведення конкурсних заходів МАН України: оптимізація функціональної структури закладу; започаткування нових напрямів роботи (всеукраїнські літні школи, конкурси, виставки)
<i>Інформаційне забезпечення, висвітлення перспективного досвіду</i>		
1	Діяльність Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді	Щорічні спецвипуски журналу «Рідна школа» Розроблення навчально-методичних посібників з досвіду роботи ПНЗ Діяльність сайту
2	Діяльність Національного центру «Мала академія наук України»	Серія методичних збірників, посібників Тематичні збірники Діяльність сайту
3	Видання педагогічної літератури	Випуск журналів «Позашкільля», «Розкажіть онуку», «Позакласний час» (вид. «Шкільний світ»)

Додаток А.2
ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОКУМЕНТІВ,
ЩО РЕГЛАМЕНТУЮТЬ РОБОТУ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ З ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Конституція України, Закони України

№	Назва закону	Адреса сайту
1	Конституція України	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
2	Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII «Про освіту»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19
3	Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» із змінами, внесеними згідно з Кодексом N 2755-VI (2755-17) від 02.12.2010, ВВР, 2011	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1388-V
4	Конвенція про права людини	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
5	Закон України від 16 січня 2020 року. № 1642 «Про повну загальну середню освіту»	https://osvita.ua/legislation/law/2232/
6	Закон України від 22.06.2000 р. № 1841-III «Про позашкільну освіту»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841
7	Закон України від 11.07.2001 р. № 2628-III «Про дошкільну освіту»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14
8	Закон України від 09.09.2004 р. № 1994-IV «Про реструктуризацію заборгованості з виплат, передбачених статтею 57 Закону України «Про освіту» педагогічним, науково-педагогічним та іншим категоріям працівників навчальних закладів»	https://osvita.ua/legislation/law/2791/
9	Закон України від 6.07.2010 р. № 2442 – VI «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2442-VI

Укази Президента України

№	Назва закону	Адреса сайту
	Указ Президента України №357/2018 « Про фонд Президента України з підтримки освітніх та наукових програм для молоді»	https://www.president.gov.ua/documents/3572018-25414
1	Указ Президента України від 8.02.2001 р. № 78 «Про Програму роботи з обдарованою молоддю на 2001-2005 роки»	http://osvita.ua/legislation/other/2849/?feed=news
2	Указ Президента України від 9.10.2001 р. № 941 «Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/941/2001
3	Указ Президента України від 20.03.2008 р. № 244/2008 «Про додаткові заходи підвищення якості освіти в Україні»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244/2008

Постанови Кабінету Міністрів України

№	Нормативного акту	Адреса сайту
1	Постанова Кабінету Міністрів України від 06.07.1992 р. № 374 «Про плату за навчання у державних школах естетичного виховання дітей»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-92
2	Постанова Кабінету Міністрів України від 04.11.1993 р. № 909 «Про перелік закладів і установ освіти, охорони здоров'я та соціального захисту і посад, робота на яких дає право на пенсію за вислугу років»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-93
3	Постанова КМУ від 02.03.2016 N147 (147-2016-п) «Про порядок створення, реорганізації та ліквідації навчально-виховних закладів»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-94
4	Постанова Кабінету Міністрів України від 08.02.1995 р. № 100 «Про затвердження Порядку	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-95

	обчислення середньої заробітної плати»	
5	Постанова Кабінету Міністрів України від 08.06.2005 р. № 435 «Про затвердження переліку послуг з виховання та навчання, операції з надання яких звільняються від обкладення податком на додану вартість»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-2005
6	Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 796 «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися закладами освіти, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-2010-%D0%BF
7	Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.1997 р. № 260 «Про встановлення розміру плати за навчання у державних школах естетичного виховання дітей»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/260-97-%D0%BF
8	Постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.1997 р. № 346 «Про затвердження Порядку надання щорічної основної відпустки тривалістю до 56 календарних днів керівним працівникам навчальних закладів та установ освіти, навчальних (педагогічних) частин (підрозділів) інших установ і закладів, педагогічним, науково-педагогічним працівникам та науковим працівникам»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346-97-%D0%BF
9	Постанова Кабінету Міністрів України від 19.01.1998 р. № 45 «Про затвердження умов, тривалості, порядку надання та оплати творчих відпусток»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45-98-%D0%BF
10	Постанова Кабінету Міністрів України від 05.06.2000 р. № 898 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених статтею 68 Закону України «Про Державний бюджет України на 2000 рік» (про Порядок надання щорічної грошової винагороди педагогічним працівникам навчальних закладів державної та комунальної форми власності за сумлінну працю, зразкове виконання службових обов'язків)»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2000-%D0%BF
11	Постанова Кабінету Міністрів України від 14.06.2000 р. № 963 «Про затвердження переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2000-%D0%BF
12	Постанова Кабінету Міністрів України від 04.08.2000 р. № 1222 «Про затвердження Порядку отримання благодійних (добровільних) внесків і пожертв від юридичних та фізичних осіб бюджетними установами і закладами освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культури, науки, спорту та фізичного виховання для потреб їх фінансування»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1222-2000-%D0%BF
13	Постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2001 р. № 78 «Про реалізацію окремих положень частини першої статті 57 Закону України «Про освіту», частини першої статті 25 Закону України «Про загальну середню освіту», частини другої статті 18 і частини першої статті 22 Закону України «Про позашкільну освіту» (про затвердження Порядку виплати надбавок за вислугу років І допомоги на оздоровлення педагогічним і науково-педагогічним працівникам)»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14
14	Постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.2001 р. № 433 «Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад»	https://www.google.com/search?q=%C2%AB%D0%9F%D1%80%D0%B
15	Затверджено постановою КМУ від 29.11.2001 р. № 1614 «Положення про Державну інспекцію навчальних закладів»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/433-2001-%D0%BF
16	Постанова Кабінету Міністрів України від 28.03.2002 р. № 378 «Про затвердження програми розвитку позашкільних навчальних закладів 2002-2008 роки»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/378-2002-%D0%BF
17	Постанова Кабінету Міністрів України від 17.08.2002р. № 1133 «Про затвердження переліку позашкільних навчальних закладів та заходів з позашкільної роботи з дітьми, а також закладів та заходів у галузі освіти, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, видатки на які здійснюються з	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1133-2002-%D0%BF

	державного бюджету»	
18	Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2002 р. № 1298 «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери»	http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1298-2002-%EF
19	Постанова Кабінету Міністрів України від 26.09.2002 р. № 1436 «Про внесення змін до Переліку закладів і установ освіти, охорони здоров'я та соціального захисту і посад, робота на яких дає право на пенсію за вислугою років»	https://www.kmu.gov.ua/npas/249596779
20	Додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 26.09.2002 р. № 1436 «Про внесення змін до Переліку закладів і установ освіти, охорони здоров'я та соціального захисту і посад, робота на яких дає право на пенсію за вислугою років»	https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1298-2002
21	Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 р. № 632 «Про реалізацію статті 54 Закону України «Про освіту» та статті 48 Закону України «Про вищу освіту» (про кваліфікаційні категорії та педагогічні звання педагогічних працівників)»	https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/2463/
22	Постанова Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2007 р. № 1019 «Про ліцензування діяльності з надання освітніх послуг»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1019-2007-%D0%BF
23	Постанова Кабінету Міністрів України від 22.11.2004 р. № 1591 «Про затвердження норм харчування у навчальних та оздоровчих закладах»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-2004-%D0%BF
24	Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2005 р. № 790 «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-2005-%D0%BF
25	Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2005 р. № 934 «Про реалізацію Закону України «Про реструктуризацію заборгованості з виплат, передбачених статтею 57 Закону України «Про освіту» педагогічним, науково-педагогічним та іншим категоріям працівників навчальних закладів»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/934-2005-%D0%BF
26	Постанова Верховної Ради України від 23.12.2010 N 2874-VI «Про встановлення щорічної Премії Верховної Ради України педагогічним працівникам загальноосвітніх, професійно-технічних, дошкільних та позашкільних навчальних закладів»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/131-V
27	Постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 р. № 993 «Про затвердження положення про дитячо-юнацьку спортивну школу»	http://news.yurist-online.com/laws/752/
28	Постаново Кабінету Міністрів України від 23 січня 2019 р. № 41 «Про затвердження Порядку забезпечення підручниками та посібниками здобувачів повної загальної середньої освіти і педагогічних працівників»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/41-2019-%D0%BF
29	Постанова Кабінету Міністрів України від 19 червня 2019 р. № 532 «Про затвердження Положення про освітній округ і опорний заклад освіти»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/532-2019-%D0%BF

Накази Міністерства освіти і науки України

№	Назва нормативного акту	Адреса сайту
1	Лист МОН України від 19.03.2009 р. № 1/9-176/02-5/116 «Щодо посади помічника вихователя».	http://uapravo.net/akty/laws-osnovni/akt5busf9d.htm
2	Лист МОН України від 27.04.2010 р. № 1/9-286 «Щодо організації екскурсійних поїздок»	http://news.yurist-online.com/laws/19091/
3	Наказ МОН 22.10. 2014 № 1195 «Положення про музей при закладі освіти системи МОН України»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1415-14
4	Наказ МОН України від 07.11.2000 р. № 522 «Про затвердження Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0946-00

5	Наказ МОН України від 12.07.2001 р. № 510 «Про затвердження Порядку видачі випусникам позашкільних навчальних закладів свідоцтв про позашкільну освіту»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0788-01
6	Наказ МОН України від 17 серпня 2002 р. № 1133 «Про затвердження переліку позашкільних навчальних закладів та заходів з позашкільної роботи з дітьми, а також закладів та заходів у галузі освіти, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, видатки на які здійснюються з державного бюджету	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1133-2002-%D0%BF
7	Наказ МОН від 9.08.2002 р. № 457 «Про затвердження Положення про Всеукраїнський фестиваль дитячої та юнацької творчості «Чисті роси», Положення про Всеукраїнський фестиваль хорового мистецтва «Співає юність України» та складу оргкомітету цих фестивалів»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0713-02
8	Наказ МОН України від 14.08.2002 р. № 461 «Про затвердження Положення про почесні звання «Народний художній колектив» і «Зразковий художній колектив»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0936-02
9	Наказ МОН від 16.08.2004 р. № 658 «Про внесення змін до порядку державної атестації загальноосвітніх, дошкільних та позашкільних навчальних закладів»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1071-04
10	Наказ МОН України від 09.06.2005 р. № 350 «Про затвердження Положення про Всеукраїнський конкурс майстерності педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів «Джерело творчості»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0679-05
11	Наказ МОН від 09.02.2006 р. № 90 «Положення про Малу академію наук і наукові товариства учнів України»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0172-06
12	Наказ МОН України від 31.07.2008 р. № 717 «Про затвердження Положення про Міжвідомчу координаційно-методичну раду з питань розвитку позашкільної освіти»	http://www.mon.gov.ua/newstmp/2008/13_11/717
13	Наказ МОН України від 05.11.2009 р. № 1010 «Про затвердження Положення про центр, палац, будинок, клуб художньої творчості дітей, юнацтва та молоді, художньо-естетичної творчості учнівської молоді, дитячої та юнацької творчості, естетичного виховання»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1152-09
14	Наказ МОН України від 12.03.2011 р. № 107-к «Про присвоєння та підтвердження почесних звань «Народний художній колектив» і «Зразковий художній колектив»	https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-prisvoyennya-pidverdzhennya-pozbavlennya-pochesnih-zvan-narodnij-hudozhnij-kolektiv-i-zrazkovij-hudozhnij-kolektiv

Накази Міністерства культури і туризму України

№	Назва закону	Адреса сайту
1	Наказ Міністерства культури України від 05.05.1999 р. № 275 «Про затвердження Типових правил користування бібліотеками в Україні»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0449-99
2	Наказ Міністерства культури і мистецтв України від 06.08.2001 р. № 523 «Про затвердження Положення про початковий спеціалізований мистецький навчальний заклад (школу естетичного виховання)»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0803-01
3	Наказ Міністерства культури 14.09.2015 № 732 «Про затвердження Положення про Всеукраїнський конкурс навчальних програм для початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (шкіл естетичного виховання) системи Міністерства культури України»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1163-15
5	Наказ Міністерства культури і туризму України від 18.07.2006 р. № 571/0/16-06 «Про затвердження зразків документації для початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (шкіл естетичного виховання)»	http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art

7	Наказ Мінікультури і туризму України від 06.08.2009 р. № 628/0/16-09 «Про затвердження нової редакції Орієнтовних критеріїв оцінки діяльності початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (шкіл естетичного виховання)»	https://ips.ligazakon.net/document/view/MUS11150

Накази Міністерства Охорони Здоров'я України

№	Назва закону	Адреса сайту
1	Наказ МОЗ України від 19.12.2002 р. № 730 «Про затвердження Положення про центр, будинок, клуб, бюро туризму, краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді, туристсько-краєзнавчої творчості учнівської молоді, станцію юних туристів»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0010-03
2	Наказ МОЗ України, МОН України від 01.06.2005 р. № 242/329 «Про затвердження Порядку організації харчування дітей у навчальних та оздоровчих закладах»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0661-05
3	Постанова МОЗ України від 12.04.2010 р. № 150-ЦСАН «Про гігієнічні вимоги до умов перевезення залізничним транспортом організованих дитячих колективів»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-03

Накази Міністерства Праці України

№	Назва закону	Адреса сайту
1	Наказ Мінпраці України від 12.11.2002 р. № 574 «Про затвердження Правил з охорони праці для навчальних закладів, у яких проводяться профільне навчання і професійна підготовка учнів з автосправи»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0967-02
2	Наказ Мінпраці України, МОН України, МОЗ України, Мінікультури України від 13.09.2006 р. № 341/651/619/769 «Про затвердження Порядку забезпечення працівників бюджетних установ (закладів) безплатним користуванням житлом з опаленням і освітленням відповідно до пункту «ї» частини першої статті 7.7 Основ законодавства України про охорону здоров'я, частини четвертої статті 29 Основ законодавства України про культуру, абзацу першого частини четвертої статті 57 Закону України «Про освіту»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1193-06

Накази Міністерства Юстиції України

№	Назва закону	Адреса сайту
1	Лист Мін'юсту України від 29.07.2010 р. № 604-0-2-10 «Щодо внесення батьками учнів коштів на вимогу працівників навчальних закладів»	https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0900-10

Додаток А. 3

КОНЦЕПЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ТА ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В ЕСТЕТИЧНОМУ ВИХОВАННІ ПІДЛІТКІВ

Враховуючи та характеризуючи зміст педагогічної взаємодії ЗНЗ та ПНЗ, охарактеризуємо заклади освіти, що братимуть участь у взаємодії – ЗНЗ та ПНЗ. ЗНЗ або (загальноосвітня школа), що трактується як масовий тип навчально-виховного закладу, який забезпечує загальну освіту. Організовується ЗНЗ за принципом єдиної школи – кожний ступінь базується на попередньому і є його продовженням (Гончаренко, 2011). ПНЗ – державні й громадські організаційні та інструктивно-методичні установи з позашкільної роботи з дітьми й підлітками. Є ПНЗ загального типу (палади й будинки школярів, дитячі парки, дитячі сектори профспілкових клубів і палаців культури) і спеціалізовані (дитячі бібліотеки, театри, спортивні школи, станції юних натуралістів, техніків, туристів тощо). Робота ПНЗ тісно пов'язана з навчально-виховним процесом у ЗНЗ (Гончаренко, 2011).

Беручи до уваги основні положення наукових праць стосовно досліджуваної нами проблеми, дозволимо собі зробити висновок про те, що на будову взаємодії ЗНЗ та ПНЗ в естетичному вихованні підлітків впливають різні чинники. Це сприяло розробці концепції взаємодії, яка структурована за чотирма рівнями.

Мегарівень – від грецьк. *megas* – величезний. У складних словах відповідає поняттю «мільйон», «великий», «грандіозний», «велетенський» (Нечволод, 2008). Зважаючи на такий контекст, необхідно підкреслити, що, на цьому рівні враховуємо рівень розумового розвитку (Р. р. р.) – сукупність знань, умінь і сформованих при їх засвоєнні дій; вільне оперування ними в процесі мислення, яке забезпечує засвоєння в повному об'ємі нових знань, умінь і навичок, бо наявний Р. р. р. – стан пізнавальних і творчих можливостей індивіда також необхідний нам у межах нашого наукового пошуку. Інформація про Р. р. р. може бути одержана або шляхом тривалих психологічних спостережень, проведення діагностичних випробувань за допомогою спеціальних методик (різного типу тести тощо) (Гончаренко, 2011).

До проблемних питань на мегарівні належить розуміння складності суспільних реалій, перспектив розвитку, законодавчої, нормативно-правової бази з ЕВ та художньо-естетичної освіти. На мегарівні враховуємо філософські, культурологічні, психолого-педагогічні положення, необхідні для розв'язання проблеми взаємодії ЗНЗ та ПНЗ в естетичному вихованні підлітків.

На мегарівні враховуємо демографічну ситуацію (демографія – від грецьк. *demos* – народ + *grapho* – пишу, наука про народонаселення; розділ статистики, що вивчає склад і рух населення, інша назва – демографічна статистика) (Нечволод, 2008). У дослідженні рівень демографії позначається на кількості ЗНЗ, наповнюваності класів, що впливає на зміст навчально-виховного процесу, кількість груп, індивідуального навчання тощо.

Водночас не можна ігнорувати соціальний аспект на цьому рівні, бо соціальна місія освіти полягає у вихованні людини інноваційного типу мислення та культури, проектуванні акмеологічного освітнього простору з урахуванням інноваційного розвитку освіти, запитів особистості, потреб суспільства та держави (Нечволод, 2008, с. 83), тому передбачаємо виховання людини інноваційного типу мислення та культури, проектування естетико-виховного середовища. Саме ці аспекти викладено в основних принципах, чинниках, концепціях, законах, положеннях, наказах, листах про зміст, структуру, основні напрями, складові діяльності ЗНЗ та ПНЗ. Це дозволить зробити порівняльний аналіз щодо ВЗ цих навчальних закладів в ЄВ підлітків.

До проблемних питань цього рівня відносимо соціалізацію (С.) (від лат. *socialis* – громадський) – процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості. С. передбачає ВЗ людини з соціальним оточенням, яке впливає на формування її певних соціальних якостей та рис, на активне засвоєння й відтворення нею системи суспільних зв'язків. Розпізнають первинну (дитинство, підлітковий вік, юність) та вторинну (зрілий вік), а також дотрудову, трудову та після-трудову соціалізацію (Гончаренко, 2011, с. 433).

У контексті зазначеного соціально місією як позашкільної освіти в цілому, так і ПНЗ зокрема є формування гармонійно розвиненої, творчої особистості, здатної використати знання, уміння навчально-творчої діяльності в подальшому житті; розширення креативно-спрямованого позашкільного освітньо-виховного простору для забезпечення ефективності ВЗ в соціально-педагогічній системі «Родина – дошкільний заклад – школа – ПНЗ – ПТНЗ, ВНЗ, інші соціальні інституції». Її виконання можливе за умови розв'язання таких завдань: збереження та розвитку мережі ПНЗ; удосконалення нормативно-правової, інструктивно-методичної та матеріально-технічної бази позашкільної освіти; оптимізація науково-методичного, інформаційного та програмно-методичного забезпечення; удосконалення системи підготовки та перепідготовки кадрів для позашкільної освіти; підвищення статусу педагогічних працівників ПНЗ; використання виховного потенціалу системи позашкільної освіти як основи гармонійного розвитку особистості; урізноманітнення напрямів позашкільної освіти, удосконалення її організаційних форм, методів і засобів навчально-виховного процесу (Нечволод, 2008).

Відповідно до цього, позашкільна освіта має забезпечувати доступність та якість освітніх послуг для дітей та учнівської молоді, сприяти виявленню та розвитку їхніх здібностей і вподобань, допомогти зорієнтуватися у виборі майбутньої професійної діяльності. Зазначене передбачає утвердження суб'єкт-суб'єктних відносин між учасниками навчально-виховного процесу; актуалізацію змісту, форм і методів роботи з дітьми та учнівською молоддю, створення єдиного інформаційного простору позашкільної освіти; володіння педагогами ПНЗ високим рівнем професійно-творчої компетентності; удосконалення партнерської ВЗ з ВНЗ, науково-дослідними установами та організаціями, ЗНЗ, громадськими об'єднаннями.

Макрорівень – від грецьк. *macros* – великий, більший, довгий, ширший, у складних словах, словосполученнях відповідає поняттям «великий», «довгий» (Нечволод, 2008, с. 400). На макрорівні враховуємо й висвітлюємо організацію навчально-виховного процесу як ЗНЗ, так і ПНЗ, враховуємо специфіку організації цих навчальних закладів, їх навчально-матеріальну базу, оскільки фінансування забезпечує основу наповнення змісту навчально-виховного процесу, особливо ПНЗ (екскурсійна, виставкова, концертна та інші види діяльності).

Макрорівень передбачає визначення ступеня естетичного виховання та художньо-естетичної освіти в організації, плануванні навчально-виховного процесу як ЗНЗ, так і ПНЗ; забезпечення доступності навчання й виховання школярів (враховується територія розміщення навчального закладу, можливість доїхати шкільним автобусом, або заклад знаходиться в зоні пішої ходи) міської, наприклад Сумської ЗОШ І-ІІІ ст. №17, школи великої (2800 учнів), найбільш сучасної та сільської – Капустинської ЗОШ І-ІІІ ст. Липоводолинської районної ради (180 учнів), таке можна відзначити й про доступність виховання; розроблення навчально-методичного інструментарію з ЄВ підлітків.

Мезорівень – від грецьк. *mesos* – середній, серединний, у складних словах та словосполученнях відповідає поняттям «середній», «помірна величина» або «проміжне положення між двома явищами в часі чи просторі» (Нечволод, 2008, с. 415). Цей рівень охоплює взаємодію учня та вчителя; керівника гуртка з вихованцем ПНЗ, і, враховуючи, що в навчальних закладах працюють психологи, педагоги-організатори, соціальні педагоги, які також впливають на загальний рівень навчання й виховання підлітків, батьків підлітків, передбачаємо взаємодію між цими суб'єктами, упроваджуємо ефективні технології, форми й методи роботи з батьками. Мезорівень є активним складником концепції та представлений розробленими авторськими підходами до взаємодії ЗНЗ та ПНЗ в ЄВ підлітків. Естетичне виховання підлітків забезпечується впровадженням багатовекторної моделі взаємодії ЗНЗ та ПНЗ, що передбачає врахування мети, основних підходів, етапів, змісту, принципів, форм і методів організації означеного виховного процесу.

У мезорівні основним є педагогічне спілкування – форма навчальної взаємодії, співробітництва педагогів й учнів; особистісно і соціально орієнтована взаємодія. Педагогічне спілкування (П. с.) одночасно реалізує, перцептивну (від лат. *perceptio* – сприймання, пізнання, безпосереднє відображення предметів і явищ об'єктивної дійсності органами чуття (Нечволод, 2008, с. 521) і комунікативну функції, використовуючи при цьому, всю сукупність вербальних, зображувальних, символічних і кінетичних засобів. П. с. за функціями є контактне й дисконтактне (префікс дис., диз. – надає поняттю негативного або протилежного змісту (Нечволод, 2008, с. 183), інформаційне, спонукальне, координаційне, яке встановлює відносини взаємодії всіх суб'єктів

процесу й характеризується подвійною спрямованістю, поліінформативністю, високим ступенем репрезентативності (Гончаренко, 2011, с. 438).

Особливу функцію покладено на позашкільну освіту, яка є визнаним соціальним інститутом і забезпечує передачу підростаючому поколінню культурних цінностей суспільства. Важлива місія, різноманітність форм і напрямів роботи визначають вагомість її виховної складової, що забезпечує естетичне виховання особистості. На цьому рівні вирізняємо взаємодію учня та вчителя; керівника гуртка з вихованцем ПНЗ, враховуємо, що в ЗНЗ працюють також психологи, педагоги-організатори, соціальні педагоги, які також мають вплив на загальний рівень навчання й виховання підлітків, а в ПНЗ переважно такі педагогічні одиниці відсутні або спеціалісти працюють за сумісництвом.

Особливо помітним та впливовим цього рівня є батьківська опіка, турбота за своїх дітей. Кравченко Т. В. наголошує на визначальній ролі батьків у вихованні підлітків, тому у цьому сенсі застосовуються форми та методи роботи з батьками, технології, що забезпечать ефективну взаємодію ЗНЗ та ПНЗ й інтенсифікацію естетичного виховання підлітків, спрямовуючи їх до акмеуспіху.

Мікрорівень – від грецьк. *micros* – малий, у складних словах означає: «дуже малий», «найдрібніший»; пов'язаний із вивченням або вимірюванням дуже малих предметів, явищ, величин; у назвах одиниць вимірювання виявляється як мільйонна частка (Нечволод, 2008, с. 431).

На мікрорівні, враховуючи вікові особливості, специфічні властивості психіки індивіда, що закономірно змінюються в процесі вікових стадій онтогенезу, практично впроваджуємо активну взаємодію його суб'єктів (учнів, вихованців). Вони по черзі діють одне на одного, оцінюють дії, сприймають або не сприймають спрямовані на них думки, оцінки, почуття. Взаємодія на цьому рівні – процес безпосереднього або опосередкованого впливу суб'єктів одне на одного, який породжує причинну обумовленість їхніх дій і взаємозв'язок. Цей процес уможливорює активність та взаємну спрямованість дій учнів, вихованців, які беруть у ньому участь, де кожний учасник постає як особистість, а не як об'єкт, взаємодія відбувається на високому рівні спілкування й естетичного піднесення. Мікрорівень відображає науково-методичне впровадження форм і методів естетичного виховання підлітків в ЗНЗ та ПВЗ; реалізацію системи взаємодії ЗНЗ та ПВЗ в естетичному вихованні підлітків; організацію цієї взаємодії та перевірку її ефективності.

На цьому рівні враховуємо вікові особливості – специфічні властивості психіки індивіда, що закономірно змінюються в процесі вікових стадій онтогенезу. Вікові особливості (В. о.) містять комплекс пізнавальних, перцептивних, мотиваційних, емоційних та інших характеристик індивіда. На В. о. істотно впливають індивідуально-психологічні властивості й темп розвитку особистості (Гончаренко, 2011, с. 79) та індивідуальні риси психіки (І. р. п.) – значущі і стійкі психологічні риси, що визначають особистість людини і тим самим відрізняють її від іншої особистості. І. р. п. ґрунтуються на вроджених, природних задатках та набутих психічних утвореннях (нахилах, інтересах, смаках, потребах, характеристиках тощо). І. р. п. формуються в процесі життя людини й залежать від умов (середовища), навчання та виховання (Гончаренко, 2011, с. 193).

Спілкування на цьому рівні є активною взаємодією його суб'єктів (учнів, вихованців), які по черзі діють одне на одного, оцінюють дії, сприймають або не сприймають спрямовані на них думки, оцінки, почуття. На думку Н.Г. Шаймердінової, якщо один із суб'єктів виявляє пасивність, спілкування не відбувається. Аналізуючи факт непорозуміння, вносяться корективи в подальше спілкування, прогнозуються, передбачаються виникнення можливих бар'єрів, будується тактика їх запобігання. Тут спілкування сприяє фізичній взаємодії, допомагає у разі потреби спланувати її, змінити, дає змогу об'єднати учнів, вихованців у групи з метою організації їх спільної діяльності (навчання, виховання), у якій формуються позитивні міжособистісні взаємини (Шаймердінова, 2003).

Розглянувши складові взаємодії на чотирьох рівнях, побудували концепцію дослідження, яка уможливила ефективне естетичне виховання підлітків, дозволила намітити нові шляхи, засоби естетичного виховання підлітків, що дали змогу самореалізуватися підліткам, спряли їхньому активному спілкуванню та творчій діяльності. Зазначаємо, що мегарівень та макрорівень є пасивними факторами взаємодії ЗНЗ та ПНЗ, а мезорівень та мікрорівень – активними факторами означеної взаємодії.

Додаток А. 4
ІСТОРИКО-ГЕНЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕФІНІЦІЙ
«ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ»
(Е.в. – скорочено нами – Лариса СЕРИХ)

№ з/п	ПІБ науковця, філософа	Провідна думка (або визначення) науковця щодо сутності естетичного виховання
1	Сократ	Початок осмислення Е.в. Естетичне розглядалося як єдність різноманіття, поєднувало в собі красу духу й тіла, зовнішню і внутрішню красу, моральну й фізичну досконалість
2	Рабле, Локк	Естетичне в людини формує життя, у всій своїй багатогранності
3	Платон	Уперше створив систему загальнодержавного Е.в., домінуючими компонентами якої були музика, гімнастика, танці, поезія, видовищні мистецтва – загальні грецькі свята, вистави; у творах з'являються такі поняття, як «добро», «прекрасний», «краса» «гармонія»
4	Піфагор	Все існуюче являє собою ряд протилежностей, які народжують гармонію (розглядав це на прикладі музики)
5	Геракліт Ефеський	Основа універсальної краси є в творах театрального мистецтва, бо становить сутність людських зв'язків
6	Аристотель	Гармонія, є основою усіх мистецтв
7	Конфуцій	Виховна модель спрощено виглядає так: поезія – виховання моральних якостей, музика – носій найвищої естетичної насолоди
8	Сюнь-цзи	Духовної гармонії можна досягти, опанувавши малювання, музику й поезію в поєднанні з пошуками довершеності в побуті (виращуванні квітів, художньому оформленні), у домашньому етикеті та власному одязі
9	Середньовіччя	Виховання «божого іскри» слугує передумовою формування особистості в цілому, у тому числі й естетичної її цілісності
10	Псевдо-Діонісій, Ареопагіт, Григорій Нисський, Іоан Златоуст	Прагнуть до розуміння ролі кольору, звуку в мистецькому творі. Естетична зрілість визначається умінням людини зрозуміти й сприйняти своє високе призначення (від Бога до людини) через чуттєві прояви, мелодійні звуки та кольорові сполучення, які формують мистецький твір
11	Леонардо да Вінчі, Рафаель, Сандро Ботічеллі, Джорджоне, Тиціан	Специфічно «людське» стає ідеалом краси й натхнення. Орієнтація йде на світську культуру, а головна увага зосереджується на реальній людині, яка стає об'єктом художньої інтерпретації
12	Х. Вівьєс	Будував виховання на розвитку індивідуальних здібностей особистості, прагнучи до гармонійного розвитку її через пізнання прекрасного
13	Дейвид Юм Адам Сміт	Розвинули вчення про естетичне, здійснили його теоретичний аналіз
14	Й.-Вольфганг Гете	Досліджував естетичну норму смаку
15	І. Готшеда	Писав про німецьке віршотворство
16	К. Гельвеція	Здійснена перша спроба філософського осмислення взаємовідносин між мистецтвом і масами
17	А. Шопенгауер	Естетичне судження полягає у «свідомому і вільному узвишші над волею». В Е. стані він убачав шлях до моральності, у Е. судженні – джерело формування культури людини, переводить Е. у сферу регуляції моралі та моральності особистості
18	Ф. Шиллер	Привертає увагу до проблеми Е.в., до продуктивних дискусій і, до більш глибокого наукового обґрунтування проблеми
19	Кант	Синтез «теоретичного розуму» відбувається в мистецтві
20	Гегель	Синтез «теоретичного розуму» відбувається в ідеї усвідомленої творчості або художньому прагненні. Мистецтво вирішує найвагоміше завдання, коли воно стає в один ряд із релігією і філософією і є одним із засобів пізнання глибоких людських інтересів, істин духу
21	Д. Брунер, Р. Скратон	Досліджуються особливості впливу естетичного виховання на творчий розвиток особистості
22	Дж. Веллеєм	Досліджуються роль різних видів мистецтва в Е.в.
<i>Продовження таблиці</i>		
23	Е. Вебб, Т.Пейтмен, Г. Айзенк	Висувають думку про те, що на заняттях з мистецтвознавчих та гуманітарних дисциплін маємо формувати естетичне ставлення до навколишньої дійсності
24	Фіхше	Естетичне полягає у створенні образу «променя», де в основу естетичних орієнтацій покладено образ
25	Ф. Шлегель, Л. Тік, Фр. Гербенберг	Вважали основним у своїй теорії розкриття естетичного образу
26	К. Ясперс	Наголошує на ролі естетичного в житті людини, наголошує на специфічній сутності мистецтва вчити бачити світ очима художника, сприймати простір через

		форми, які дає йому архітектор, сприймати природу й людину так, як розкриває їх сутність пластика, малюнок
27	П. Лодій	Розглядав естетику як 2 науку про якості доброго смаку», під смаком розумів «здатність відчувати, споглядаючи, пізнавати витончене і за допомогою цього отримувати задоволення
28	К.Острозький	Вбачав естетику через типографію, де вийшли у світ Острозька Біблія, перша повна Біблія слов'янською мовою
29	Полетика, С.Гамалія П. Величківський	У своїх етико-естетичних творах намагалися вказати людині шлях до внутрішнього вдосконалення
30	Г. Сковорода	Вважав, що вихованим, розвинутим і щасливим може бути той народ, у якого вихована, розвинута та щаслива кожна особа
31	І. Рижський	Наголошував на важливій ролі естетики у вихованні
32	Й. Кронеберг	Критикуючи теорію «витонченого наслідування витонченій природі», стверджував, що смак, як людська якість – «не здатність відчувати витончене, а здатність задоволення»
33	М. Костомаров	Щоб члени його були пройняті «співчуттям до неосвіченості народу», прагненням до просвітництва, морального й естетичного розвитку людства
34	Т. Шевченко І. Франко	Сформували літературну естетику
35	Леся Українка	Їй властива не ідеологічна й специфічна релігійна свідомість, а свідомість культурна, зокрема етико-естетична, віра в розвиток і просвітництво людини
36	М. Зубрицький, О. Потєбня, Г.Павлуцький	Найбільш прогресивні філософські ідеї в галузі естетики того часу
37	М. Драгоманов	Висловлював своє враження від мистецьких творів, здебільшого це стосується літературної критики
38	М. Зубрицький, В. Шухевич	Указували на естетику народного фольклору, орнаментику, традиції декоративно-ужиткового мистецтва тощо
39	Н. Калашник	До 30-х рр. зростали таланти в архітектурі, театральному та кіномистецтві. Водночас формувалася, підтримувалася владою та поширювалася нова теорія естетики – «марксистсько-ленінська»
40	Н. Калашник	Наприкінці 30-х рр. XX ст. була розроблена теорія Е.в. дітей та юнацтва, в основу якої спочатку було покладено принцип дидактики художньої освіти, згодом зроблено спробу на принциповому визнанні Е.в. потенціалу художньо-творчої діяльності дітей створити цілісну систему Е.в.
41	Н. Калашник	До 60-х рр. XX ст. статус загального Е.в. «удосконалюється». Те, що «подобалося» і «не подобалося» було відповідним часові або, навпаки, протистояло доктрині комуністичного виховання на тлі естетики тодішнього радянського суспільства
42	І.Зязюн, О. Семашко, В.Орлов	Створили програму Е.в., яка визначала завдання в основних сферах соц. діяльності, у тому числі, у навчально-виховній сфері та у сфері вільного часу, й окреслили шляхи реалізації Е.в. – управління ним, питання кадрового, методичного забезпечення
43	Б. Ананьєв, Ю.Борєв, О. Буров, І. Гончаров	Здійснювали теоретичну інтерпретацію поняття «естетична культура». Одним із проявів Е.к. вважали ставлення до культурних цінностей та мистецької діяльності
<i>Продовження таблиці</i>		
44	М. Киященко, В. Разумний, С.Уланова, В. Ядов	«Найважливішими складовими естетичної культури є духовність і мистецтво, які перебувають у процесі неперервного розвитку та взаємозбагачення»
45	Ю. Бабанський, В.Сухомлинський, В. Шацька	Мова йде про створення єдиної варіативної концепції естетичного виховання у освітній, виховній й художньо-творчій роботі з дітьми
46	Г. Победоносцев	Відкритим залишається питання про паритетну взаємодію Е.в. з ініціативою та творчістю школярів в умовах дозвілєвої діяльності. Е.в. розглядається як процес формування певного Е. відношення людини до дійсності
47	А. Карталов	«Е.в. – суспільний процес, спрямований на формування естетичного відношення людини до дійсності, певних взаємин між людьми, здатності розуміти й створювати красу в дійсності та в мистецтві, здатності перетворювати дійсність відповідно до законів краси»
48	Д. Джола, А. Щербо	Розглядають Е.в. через поняття «естетичне відношення», розробляють такі поняття, як «Е. цінності», «Е. сприйняття», «Е. смак», «Е. потреби», «Е. почуття», «Е. судження»
49	Ю.Петрова Г. Петрова, Л. Печко, Г. Мухаметзянова	«Е.в. – педагогічний процес взаємодії педагога й учнів з метою розвитку естетичного відношення особистості до дійсності й мистецтва; вид виховної роботи, у процесі якої засвоюються ест. знання, здобуваються творчі вміння, формується світогляд»
51	Д.Кабалевський	«Щоб навчити дітей бачити, відчувати й розуміти прекрасне, треба формувати вміння творити прекрасне у своєму повсякденному житті»
52	Б. Неменський	«Повноцінний естетичний розвиток кожної особистості пов'язаний з розвитком

		інтелекту й повноцінного засвоєння моральних принципів, що власне й забезпечує гармонійність її виховання» Приділяє емоційно-почуттєвій сфері Е.в. засобами мистецтва
53	Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, Д. Леонт'єв, С. Рубінштейн, Б. Теплов та ін.	Розглядають психологічні складові Е.в., вплив різних естетичних факторів на естетичну свідомість та емоційно-почуттєву сферу підростаючих поколінь. Досліджували емоційну природу почуттів, психологію творчості, психологічні аспекти свідомості, естетичних категорій, естетичних цінностей тощо
54	С. Русова	«Результатом Е.в. є формування естетичної культури школярів – процес вироблення естетичних установок, ціннісних орієнтацій в області почуттів, потреб, інтересів, ідеалів і смаків, критеріїв оцінки й принципів естетичного ставлення до дійсності»
55	З.Гіптерс, О.Олексюк, О.Рудницька, Г.Сагач, Г.Шевченко, Ж.Юзвак, Г. Лабковська, Г.Сотська та ін.	Доводять, що значне місце у вирішенні проблем Е.В. належить розвитку духовності особистості. Визначають «Е.в. системою комплексного, планомірного, цілеспрямованого й послідовного впливу на людину з боку певних соціальних інституцій та установ на основі єдиних науково-педагогічних принципів, методів та засад, у результаті чого в неї виникає світоглядна установка на безпосередню творчу оцінку дійсності і власного життя в суспільстві як проявів прекрасного й потворного, піднесеного й низького, трагічного й комічного та інших естетичних категорій»
56	В.Бутенко, М.Верб, І.Гончаров, Л.Масол Н.Миропольська, Н.Волошина, Л.Печко, Г.Тарасенко та ін.	Розглядають проблеми Е.в., морально-естетичного та естетико-екологічного виховання учнів різних вікових груп засобами мистецтва. Досліджують зміст, засоби, особливості формування та розвитку естетичної культури, естетичного ставлення до природи, мистецтва, світу тощо. Розробляють державні стандарти, програми, підручники з предметів художньо-естетичного профілю.

ДОДАТОК Б

ДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ТА ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В ЕСТЕТИЧНОМУ ВИХОВАННІ ПІДЛІТКІВ

Додаток Б.1

Методика визначення рівня здатності підлітка до естетичної діяльності (авторська методика: Серих Л.В.)

Опис методики

Методика застосовується для вивчення здатності підлітків організовувати та здійснювати власну естетичну діяльність, необхідну для досягнення певної мети. Також здатність розуміється і як продуктивний процес інтеграції когнітивних, соціальних та поведінкових компонентів задля здійснення оптимальної естетичної діяльності в різноманітних ситуаціях.

Інструкція до методики

Прочитайте, будь ласка, кожне твердження й укажіть в бланку анкети одну найбільш слушну відповідь стосовно ефективності Вашої здатності до естетичної діяльності (позначивши знаком «+», «о» або «v» відповідний рядок).

Анкета № 1

1. Як Ви вважаєте, чи є мистецтво пріоритетним у наш час?

- a) Так
- b) Ні
- c) Не знаю

2. У чому Ви бачите головне призначення мистецтва у наш час?

- a) У бажання творити, у поштовху до діяльності
- b) У наданні насолоди людям
- c) У створенні предметів краси

3. Які види сучасного мистецтва Ви вважаєте найпоширенішими?

-
- a) Називають
 - b) Знають дещо, частково
 - c) Не називають

4. Як Ви вирізняєте естетично виховану особистість у загальній масі людей?

- a) За поведінкою
- b) За ходою, поставою, манерою говорити
- c) За зовнішністю, одягом

5. Чи зголосилися б Ви взяти участь у шкільному концерті, виставі, показі мод, конкурсі художньої творчості тощо?

- a) Так
- b) Ні
- c) Не знаю

Обробка результатів методики

За кожну відповідь а) респонденти отримують 3 бали, б) – 2 бали, c) – 1 бал.

Загальна сума балів складає число, яке дорівнює визначеному рівню здатності вихованця до естетичної діяльності.

14-15 б. – високий рівень здатності;

13-10 б. – достатній рівень здатності;

9-5 б. – недостатній рівень здатності.

Питання Відповіді	1	2	3	4	5
a)					
b)					
c)					
Разом					

Додаток Б.2
Методика визначення естетичного іміджу підлітка
 (Презентація самого себе)
 (Авторська методика: Сєрих Л.В.)

Опис методики

Методика застосовується для вивчення іміджу підлітків, їх вміння презентувати себе й продемонструвати власну естетичну діяльність, необхідну для досягнення певної мети. Також презентація розуміється і як продуктивний процес інтеграції когнітивних, соціальних та поведінкових компонентів задля здійснення оптимальної естетичної діяльності в різноманітних ситуаціях.

Інструкція до методики

Прочитайте, будь ласка, кожне твердження й укажіть в бланку анкети одну найбільш слушну відповідь стосовно ефективності Вашого зовнішнього естетичного вигляду та іміджу (позначивши знаком «+», «О» або «√» відповідний рядок).

Анкета № 2

1. Чи вважаєте Ви себе естетично розвинутою особистістю?

- а. Так
- б. Ні
- с. Можливо

2. Обираючи предмети власного користування (одяг, аксесуари, предмети вжитку, мобільні телефони, предмети побуту, меблі, інше), ви користуєтесь?

- а. Власним смаком
- б. Віянням моди
- с. Досвідченою, науковою, авторитетною думкою

3. Які Ви знаєте молодіжні стилі, що визначають імідж сучасної людини?

- а. Називають
- б. Знають дещо, частково, віддалено
- с. Не називають

4. Обираючи речі власного користування, формуючи власний імідж, чи дотримуєтесь Ви одного стилю?

- а. Так
- б. Іноді
- с. Ні

5. Чи дотримуєтесь Ви в одязі, взутті однієї кольорової гами?

- а. Так
- б. Іноді
- с. Ні

Обробка результатів методики

За кожну відповідь а) респонденти отримують 3 бали, б) – 2 бали, с) – 1 бал.

Загальна сума балів складає число, яке дорівнює визначеному рівню сформованого іміджу вихованця в естетичному середовищі та власній естетичній діяльності.

14-15 б. – високий рівень сформованого іміджу;

13-10 б. – достатній рівень сформованого іміджу;

9-5 б. – недостатній рівень сформованого іміджу.

Питання Відповіді	1	2	3	4	5
а)					
в)					
с)					
Разом					

Методика застосовується для вивчення естетичної культури підлітків, їх вміння характеризувати себе з точки зору естетичних категорій й можливості здійснювати естетичну діяльність, необхідну для досягнення певної мети. Також естетична культура підлітка розуміється і як продуктивний процес інтеграції когнітивних, соціальних та поведінкових компонентів задля здійснення оптимальної естетичної діяльності в різноманітних ситуаціях.

Методика визначення рівня формування естетичної культури учня містить чотири основних запитання. Прочитайте, будь ласка, кожне запитання й зазначте в бланку анкети одну найбільш прийнятну для Вас відповідь стосовно ефективності вашого зовнішнього естетичного вигляду та іміджу (позначивши знаком «+», «о» або «v» відповідний рядок).

Д) Приймаю недостатній розвиток окремих здібностей у собі й водночас використовую позитивні та вигідні сторони своєї особистості й характеру на користь власного розвитку.

Так Ні Інколи

Так Ні Інколи

Д) Брав участь у брейн-рингах, у конкурсах, у вікторинах.

9-5 б. – недостатній рівень здатності.

[illegible]

Додаток Б.6

**Методика визначення рівня ставлення учнів до вивчення навчальних дисциплін
(авторська методика: Сєрих Л.В.)**

Опис методики

Методика застосовується для вивчення рівня ставлення підлітків до вивчення навчальних (шкільних) дисциплін, їх вміння характеризувати себе з точки зору естетичних категорій й можливості здійснювати естетичну діяльність, необхідну для досягнення певної мети. Також естетична культура підлітка розуміється і як продуктивний процес інтеграції когнітивних, соціальних та поведінкових компонентів задля здійснення оптимальної естетичної діяльності в різноманітних ситуаціях.

Інструкція до методики

Методика визначення рівня формування естетичної культури учня містить чотири відкриті запитання (1-3,6), в яких маєте зазначити в бланку анкети одну найбільш прийнятну для Вас відповідь (позначивши знаком «+», «о» або «v» відповідний рядок) та питання (4,5,7), в яких Ви маєте підкреслити або доповнити думку, подану в анкеті, характеризуючи Ваше ставлення до наповнення естетичним змістом, мистецькими творами зміст навчальних предметів, які вивчаються у Вашому класі.

Анкета № 6

1. Чи вважаєте Ви, що сучасний учень має бути освіченою, всебічно розвиненою особистістю?
Так. Ні. Не зовсім.

2. Чи є пріоритетними культура й освіта у вашому житті?
Так. Ні. Інколи.

3. Визначте місце гуманітарних наук в освіті?
А) Головне.
Б) Основне, але не головне.
В) Останнє.
Г) Провідне.
Д) Тимчасове.
Є) Проміжне.

4. Чи достатньо вивчається предметів у вашому класі для підвищення рівня Вашої культурної компетентності, культурологічного світогляду? Якщо не достатньо, то яких предметів, на Вашу думку, не вистачає? Внесіть пропозиції щодо їх введення.

5. З яких видів мистецтв Ви відчуваєте потребу поглиблення знань?

6. Які обставини, на Ваш погляд, впливають на визначення поняття прекрасного?
1) Епоха.
2) Національний фактор.
3) Расовий фактор.
4) Релігійна приналежність.
5) Мода.
6) Індивідуальні риси особистості.
7) Психологічні особливості особистості.
8) Природа.
9) Музична культура.
10) Етнічні традиції, цінності.
11) Матеріальне середовище.
12) Фізична спрямованість особистості.

7. Визначте ознаки, які, на Вашу думку, найяскравіше визначають естетичний потенціал предмета?
(Потрібне підкреслити, додати)

Предмети	Естетичний потенціал
Українська мова	Багатство мови Різноманітність висловів Красномовство Образність
Іноземна мова	Поетика Фонетичне забарвлення Етнокультура
Філософія	Краса й досконалість думки Логіка Істина Аргументація Точність
Основи правознавства	Естетика істини й справедливості Краса Закону
Історія	Краса історичного Естетичні цінності різних епох, народів
Музична культура	Краса звуку Символ краси, гармонії, порядку Виконавча майстерність
Математика	Естетика числа Краса математичних величин Символ інтелектуальної краси й порядку
Фізика	Матеріальна краса світу Фізичні критерії краси Ідеальні закони фізики
Інформатика	Інформатизація як феномен культури Естетика перспективного_
Економіка	Базисна естетика Економічна забезпеченість естетичної картини світу_____
Безпека життєдіяльності	Природні джерела краси Краса всього живого на Землі_
Естетика	Краса – основа духовного життя Цілісність_
Екологія	Краса живої природи, чистого миру Життєзабезпечення Єднання протилежностей – Природи й Культури

Обробка результатів методики

За кожну відповідь а) респонденти отримують 3 бали, б) – 2 бали, с) – 1 бал.

Загальна сума балів складає число, яке дорівнює визначеному рівню ставлення учнів до вивчення шкільних дисциплін.

14-15 б. – високий рівень здатності;

13-10 б. – достатній рівень здатності;

9-5 б. – недостатній рівень здатності.

[illegible]

Додаток Б.8

Анкета № 8

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЕСТЕТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ УЧНЯМИ ІНТЕР'ЄРА
(Авторська методика: Сєрих Л.В.)

1. Чи задовольняє Вас кольоровий та світловий фони навчальних кабінетів, де Ви навчаєтеся ?

Так (яких?) _____

Ні (яких?) _____

2. Чи забезпечено чистоту, порядок у навчальних кабінетах Вашого закладу?

Так.

Ні.

Не завжди.

3. Чи раціонально розміщено навчальне обладнання у кабінетах, де Ви навчаєтеся?

Так.

Ні.

Не завжди.

4. Чи раціонально розміщені наочні посібники в навчальних кабінетах?

Так.

Ні.

Не завжди.

5. Чи створені в кабінетах композиції живих кімнатних квітів?

Так.

Ні.

Іноді.

6. Чи прикрашені кабінети художніми виробами вчителів, учнів?

Так.

Ні.

Іноді.

7. Чи є важливим для Вас оформлення навчальних кабінетів Вашого закладу в кольорі?

Так.

Ні.

Мені байдуже.

8. Яким кольорам Ви надасте перевагу?

1) Активним.

2) Збуджуючим до діяльності.

3) Заспокійливим.

4) Наділеними лікувальними властивостями.

9. Чим подобаються Вам речі, що знаходяться в навчальному кабінеті (потрібне підкреслити):

- Матеріалом
- Фактурою
- Формою
- Кольором
- Геометрією
- Температурою
- Запахами
- Звуками
- Потрібністю

Обробка результатів методики

Ключ до обробки результатів:

За кожну відповідь а) респонденти отримують 3 бали, б) – 2 бали, с) – 1 бал. Загальна сума балів складає число, яке дорівнює визначеному рівню ставлення учнів до вивчення шкільних дисциплін.

- 14-15 б. – високий рівень здатності;
- 13-10 б. – достатній рівень здатності;
- 9-5 б. – недостатній рівень здатності.

№	Високий рівень сприймання		Достатній рівень сприймання		Недостатній рівень сприймання	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%

Додаток Б.9

Анкета № 9

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЗНАЧЕННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ УЧНІВ (Авторська методика: Серих Л.В.)

1. Визначте власну позицію щодо значення естетичного середовища в освітньому просторі Вашого закладу:

А) Необхідне.

Б) Мені байдуже: створено воно чи ні.

В) Естетичне середовище сприймаємо як умови для зручності в навчанні.

2. Яку участь Ви берете у створенні естетичного середовища в закладі?

Активну. Зовсім ніякої. Періодично беру участь.

3. У якому розрізі в закладі Ви берете участь у створенні естетичного середовища? (Укажіть вид роботи)

А) На рівні естетизації свого робочого місця.

Б) На рівні естетизації класної кімнати.

В) На рівні естетизації вестибюлів школи.

Г) На рівні окультурення пришкольніх ділянок.

Д) На рівні естетизації спортивної зали, актової зали.

Є) На рівні естетизації спортивних ділянок, стадіону школи.

4. Як часто на виховних заходах обговорюються питання естетичної культури учасників навчального процесу?

Кожного місяця. Інколи. Зовсім не обговорюються.

5. Чи допомагають Вам педагоги в естетичному оформленні навчальних кабінетів, позанавчальних приміщень, зал, майстерень?

Так. Ні. Інколи.

6. Як часто на уроках чи в позаурочний час акцентується увага на значенні естетичного виховання в житті дитини?

Часто. Інколи. Ніколи.

7. Як часто для учнів Вашого класу організовуються екскурсії в музеї, картинні галереї, на виставки, до театрів, екскурсії на природу, по історичним та краєзнавчим місцям?

Часто. Інколи. Зовсім не організовуються.

8. Як часто Ви відвідуєте тематичні виставки робіт художників?

Часто. Інколи. Не відвідував жодного разу.

9. Як часто для Вас організовувалися зустрічі з діячами мистецтва?

Щороку.

Щомісячно.

Інколи.

Не організовувалися жодного разу.

10. Чи берете Ви участь у різноманітних конкурсах художньої самодіяльності?

Постійно. Час від часу. Не беру участі.

11. Під час чергування по школі підтримуєте Ви чистоту в приміщенні, прибираєте територію?

Так, часто. Ні. Інколи.

12. Чи берете Ви участь у випуску стіннівок, бюлетенів, що відображують шкільне життя?

Так. Ні. Інколи.

13. Як часто в закладі проводяться літературно-музичні вечори, конкурси?

Проводяться часто.

Проводяться рідко.

Зовсім не проводяться.

Обробка результатів методики

За кожну відповідь а) респонденти отримують 3 бали, б) – 2 бали, с) – 1 бал. Загальна сума балів складає число, яке дорівнює визначеному рівню ставлення учнів до вивчення шкільних дисциплін.

14-15 б. – високий рівень здатності;

13-10 б. – достатній рівень здатності;

9-5 б. – недостатній рівень здатності.

Ключ до обробки результатів:

№	Високий рівень значення		Достатній рівень значення		Недостатній рівень значення	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%

Додаток Б 10
Методика визначення самоефективності
Шкала самоефективності
(Методика: Р. Шварцер, М. Єрусалем)

Опис методики

Методика застосовується для вивчення самоефективності – впевненості (переконань) щодо здатності організувати та здійснювати власну діяльність, необхідну для досягнення певної мети. Також самоефективність розуміється і як продуктивний процес інтеграції когнітивних, соціальних та поведінкових компонентів задля здійснення оптимальної стратегії в різноманітних ситуаціях.

Інструкція до методики

Прочитайте, будь ласка, кожне твердження та вкажіть в реєстраційному бланку одну найбільш слушну відповідь стосовно ефективності Вашої професійної діяльності (позначивши знаком «+» відповідну клітину).

Реєстраційний бланк:

№ з/п	ТВЕРДЖЕННЯ	Абсолютно не правильно	Скоріш неправильно	Скоріш правильно	Абсолютно правильно
1	Якщо я добре постараюсь, то завжди знайду вирішення навіть складних проблем				
2	Якщо мені щось заважає, то я все ж знаходжу шляхи досягнення своєї мети				
3	Мені достатньо легко досягати своїх цілей				
4	У несподіваних ситуаціях я завжди знаю, як поводитись				
5	Я вірю, що можу упоратися з непередбаченими труднощами				
6	Якщо я докладу достатньо зусиль, то зможу упоратися з більшістю проблем				
7	Я готовий(а) до будь-яких труднощів, оскільки покладаюся на власні здібності				
8	Якщо переді мною постає якась проблема, то я звичайно знаходжу кілька варіантів її вирішення				
9	Я можу щось вигадати навіть у безвихідній, на перший погляд, ситуації				
10	Я звичайно здатен(а) тримати ситуацію під контролем				

Обробка результатів методики

Шкала самоефективності складається з 10-ти тверджень, які респонденту пропонується співвіднести з ефективністю своєї діяльності.

Позначення респондентом клітини «абсолютно неправильно» дає 1 бал; «скоріш неправильно» дає 2 бали; «скоріш правильно» – 3 бали; «абсолютно правильно» – 4 бали.

Отримання підсумкового результату здійснюється шляхом складання балів за всіма 10-ма твердженнями.

Інтерпретація результатів методики

Отримані результати інтерпретуються таким чином:

36-40 балів – висока самоефективність;

30-35 балів – вища за середню;

25-29 балів – середня;

20-24 бали – нижча за середню;

19 і менше балів – низька.

Додаток Б.11 ЕКСПРЕС-ОПИТУВАННЯ ВЧИТЕЛІВ

(деякі твори-мініатюри або короткі вислови про естетичне виховання вчителів предметів художньо-естетичного циклу)

Чи задовольняє виконання навчально-го матеріалу на уроках образотворчого мистецтва для естетичного виховання підлітків

Які форми і методи виконання використовують в навчанні і поглибленні діяльності.

В чому ви бачите можливості поглибленої освіти в естетично-му виконанні підлітків.

Виконання навчального матеріалу на уроках образотворчого мистецтва для естетичного виховання підлітків задовольняє частково, залишає від рівня виконання, освітнього результату менше умів.

для естетичного виховання підлітків

2. Які форми і методи в естетично-му виконанні використовують

Методи: словесні (біографія, портрет, прислів'я)
наочно-демонстраційні (показ зразків, репродукцій)
практичні (виконання графічного зображення)
метод проєктів
проблемне навчання
інформаційні методи

Форми: індивідуальні, групові, колективні.

3. Можливість поглибленої освіти я бачу в окремій або всіх умів обов'язково до інтересу

своєю особистістю виконання в різних формах. Ядерна естетична освіта - це мистецтво: література, мистецтво, музика та ін.

1. Чи задовольняє виконання навчальних матеріалів на уроках образотворчого мистецтва для естетичного виховання підлітків?

2. Як доручи і методи естетичного виховання підлітків виконання в навчальній та позашкільній діяльності?

3. В чому бачите можливості та позашкільній освіті в естет. вихованні?

2. Задовольняє, але не в повній мірі. Тому що, естетичне виховання це не тільки виконання матеріалу, а і естетичне оформлення кабінету, естетичний вигляд учня. Естетичне виховання - більш широке поняття. Естетична ~~вправа~~ ^{робота} повинна виконуватися на уроках, в мист. та виступах.

2. Форми та методи естет.

Мист. та образотворч.
- виконання в природі
- майстер-класи
- оформлення кабінету
- виконання по визначеним місцям виставки.

- Платі гімназію
- Форми роботи в групі
- Робота в парі
- Малювання під музику
- Організація виставки, Малювання музику.

3. Чим позашкільна освіта повинна бути розвивати творчі здібності учнів, зацікавити їх. Згуртувати, які виконують діти повинні задовольняти потреби підлітків.

Але естетичне виховання, перш за все це з мист. оточення, організації а також мист. та позашкільної діяльності.

Тема 1

*1 Чи задовольняє виконання навчальних матеріалів на уроках образотворчого мистецтва для естетичного виховання підлітків?

2. Як доручи і методи естетичного виховання використовувати в навчальній та позашкільній гас?

3. В чому ви бачите можливості в позашкільній освіті естетичного напрямку підлітків?

Відповіді:

1. Не задовольняє тому, що по-перше, мало кількісно годин на виконання предмету; по-друге, обмеженість практичних робіт в класі; мало зайнятих мистецтвими розробками та ілюстраціями матеріалів.

2. Використовую методи і форми:

- "Малюнок";
- "Мозкова атака";
- "Наукова конкуренція";
- метод проектів;
- виставка робіт (конкурсний показ);
- виставка-презентація;
- майстер-клас.

3. В шкільній роботі, навчальних есекурсіях.

1. Чи задовольняє вивчення навчального матеріалу на уроках ср. мистецтва для естетичного виховання підлітків.

Вивчення навчального матеріалу на уроках ср. мистецтва задовольняє частково, бо воно захищає від рівня вихованості самих учнів, їхньої форми, залученості матеріальної бази.

2. Як форми і методи для виховання використовуються в навчанні і позакласній час.

Методи: бесіда, розповідь, проблемне питання, дискусія, "кейс ідей", метод проєктів, графіка, ігрові методи навчання.

Форми: групові, індивідуальні.

3. Чому ви бачите можливість покращення освіти в естетичному вихованні підлітків.

В нашому навчальному закладі велику увагу приділяють естетичному вихованню.

Перше за все це гуртки:

- екологічний "Союти"
- хореографічний;
- театральний "Маска"
- учнівський;
- фізкультурний;
- мистецтва мисля по класу: балет, містика,

1. Чи задовольняє вивчення навчального матеріалу на уроках образ. м-ва для естетичного виховання підлітків?
2. Як форми і методи естетичного виховання використовуються в уроках та позакласній час?
3. Чому ви бачите можливість покращення освіти в естетичному вихованні підлітків.

1. Навч. матеріал з образ. м-ва не може в повній мірі задовольнити естетичний розвиток учнів. Естетичне виховання - широке поняття, яке включає і вплив до зовнішнього вигляду людей (одяг, зачіска), і краса природи, і естетична прикраса і т.д. Взагалі, естетичне виховання починається з сім'ї,

2. В уроках все - безпеч, майстер-класи, покази зразків кращих робіт, групові роботи, колективні, малювання на музичній (розвиток художнього мистецтва) В позакласній - екскурсії в природу, в музеї, картини, малювання з натури на природі, виконання проєкту з використанням мистецтва (для задоволення на уроках).

3. В розвитку творчих здібностей дітей за допомогою навчання (образ. м-ва, конструювання і т.д.). Створювати атмосферу зацікавленості мистецтвом.

Додаток Б.12
Формувальна ознака критерію, критеріальні показники та методи дослідження
за критерієм «Ступінь естетичної вихованості підлітків»

№ з/п	Критерій	Формувальна структурна ознака критерію	Критеріальні показники	Методи дослідження
1	2	3	4	5
1	Перцептивно-емоційний	Вираження потреби набуття підлітками відчуттів, здатності сприймати красу	- Сенсорна культура: - відчуття кольору, ритму, форми, звуку, тембру, - інтерес до мистецтва; - особистісна орієнтація в художньому просторі, - оцінювання, інтерпретація змісту мистецьких творів, - аналіз творів, - усвідомлення естетичного образу, застосовуючи відповідну термінологію.	- Тести, - творчі завдання на підбір кольорової гами, - аналіз і самоаналіз художніх творів учнів, - віртуальний майстер-клас, - аналіз розповідей; - малюнки, - бесіди-обговорення, - аналіз поведінки, - фотографії тощо
		Виявлення власного естетичного ставлення до мистецтва	- Емоційно-естетичне сприймання, - ставлення до мистецтва; - емоційність реагування; - здатність співпереживання, - вираження власних почуттів, емоцій, думок; - емпатійність сприймання, - глибина проникнення в художній образ, - міра власних емоційних вражень.	- Твори-описи, - характеристика творів мистецтва, бесіди; - малюнки-настрої, - створення образів у холодній, теплій гамах, - написання віршів, - написання творів-есе, - створення колективних творчих композицій; - обмін думками, - етюди тощо
		Оцінювання та інтерпретація змісту мистецьких творів	- Розвиненість естетичних оцінних суджень, - естетична оцінка, відгук; - екзистенціальне переживання, - переживання стану радості, - розвиненість навичок взаємодії, - розвиненість навичок комунікації.	- Твори-есе, - екскурсії, - дитяче журі, - оцінка дитячих вистав, - оцінка показу моделей, - фотографування, - створення слайдів, - створення презентацій, - драматизації, - вірші, малюнки тощо
2	Когнітивно-пізнавальний	Розуміння значення мистецтва в житті людини та суспільства	- Вираження найістотніших естетичних оцінок; відчуття насолоди	- Твори-есе, - екскурсії, - дитяче журі, - оцінка дитячих вистав, - оцінка показу моделей, - фотографування, - створення слайдів, - створення презентацій, - драматизації, - вірші, малюнки тощо
		Коригування міри власних емоційних вражень	- Вираження власних оцінних суджень у процесі комунікації, взаємодії	- Контрольні завдання, - аналіз матеріалів етнографічних експедицій, - альбоми, - презентації, - фільми, - репортажі для телебачення, - робота з підручником, - робота над усним і писемним мовленням, - робота з альбомами, - створення усних та письмових повідомлень, використовуючи мистецьку літературу, можливості Internet.
		Вираження потреби набуття підлітками відчуттів, здатності сприймати красу	- Наявність інтелектуальних навичок, бажання до набуття знань, зацікавленість, - знання творчої спадщини українського та світового мистецтва, - знання особливостей українського мистецтва, мистецтва країн світу, його видові, стилеві ознаки, - розуміння ролі культури у суспільстві та духовному житті людини, - розуміння сутності полікультурного діалогу в сучасному житті, - розуміння особливостей та ролі засобів масової інформації в сучасному суспільстві, - знання основних рис творчості відомих митців минулого і сучасності.	- Контрольні завдання, - аналіз сценаріїв, виховних заходів, (народних свят), - усні вправи, - складання завдань, запитань, ребусів, кросвордів, - анкети, - колективні творчі вправи, - опитувальники.
3	Когнітивно-пізнавальний	Видображення необхідної кількості та якості набутих знань, умінь.	- Знання українських традицій, звичаїв та обрядів, - знання основних виражальних засобів різних видів мистецтва, - знання жанрових, стилевих особливостей мистецтв, синтезу мистецтв, - розуміння значення мистецтва у житті людини та суспільства, - розуміння впливу естетичного середовища на людину.	- Контрольні завдання, - аналіз сценаріїв, виховних заходів, (народних свят), - усні вправи, - складання завдань, запитань, ребусів, кросвордів, - анкети, - колективні творчі вправи, - опитувальники.
		Спроможність до аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння.		
		Зняття фізичної і психологічної напруги під час естетичної діяльності.		
4	Когнітивно-пізнавальний	Вираження ціннісного ставлення до творів мистецтва у процесі їх аналізу та інтерпретації.		

			- Знання регіональних особливостей орнаментики, колористики виробів, - знання особливостей музичного, театрального, хореографічного мистецтва регіону та України, специфіки, - автентичності, образності, - поліфонічності, - знання найвідоміших митців.	- Контрольні завдання, - морфологічний і семантичний аналізи декоративних виробів народних майстрів з різних регіонів України, - анкетування; - кількісний аналіз; - бесіда; - спостереження.
3	Діяльнісно-творчий	Вираження найістотніших ознак бажання набуття художньо-естетичного досвіду, ознак майстерності. Зацікавленість у художньо-творчій діяльності.	- Мотивація до художньо-естетичної діяльності, - елементарні навички імпровізації у процесі творчого самовираження, - упровадження нових способів естетичної діяльності.	- Опитування учнів, учителів і батьків - спостереження, - діалоги; - обговорення; - бесіди.
		Вираження вольової спрямованості, готовності і участі у колективній, груповій, індивідуальній творчій діяльності, у різних видах та жанрах мистецтва. Бажання творчої самореалізації.	- Усвідомлена творча активність, творчі успіхи, - висока організованість спільної творчості, - готовність до спілкування, - ефективність виконання вправ, - висловлювання судження про: своєрідність краси природи різних країн світу, рідного краю, зв'язок природного і культурного середовища; гармонію природних форм у середовищі та взаємозв'язок людини з природою; специфіку духовного і матеріального світу.	- Анкетування, - аналіз класних та гурткових журналів, - аналіз декоративних виробів учнів, - творчі завдання, - міні-твори, - бесіди, - фотографії, - спостереження, - усні відгуки, - квести, - завдання, - запитання, - малюнки.
		Виявлення естетичного ставлення до набутого естетичного досвіду, власної творчої діяльності та процесу культурного самовираження. Виявлення уміння спілкуватися, взаємодіяти, допомагати одноліткам. Виявлення прагнення до творчої активності, взаємодії.	- Уміння аналізувати та інтерпретувати твори мистецтва, застосовуючи відповідну термінологію, - розпізнавання стилів та національних традицій в мистецтві, одязі тощо; - застосовування набутих знань, умінь у процесі створення художніх образів; - уміння знаходити спільне та відмінне у творах митців різних країн, порівнювати гармонійний та дисгармонійний взаємозв'язок мистецтва з довкіллям; - вміння брати участь у колективній роботі; - аналізувати свої почуття, власне бачення мистецьких творів, власної роботи з оцінками інших учнів.	- Бесіди, - опитування учнів, - співбесіди, - круглі столи, - дискусії, - відповіді, - сценки-завдання; - етюди, - оцінка вчителя-вихователя, - дитяче журі, - оцінка-відгук інших дітей, - спостереження, - відповіді учнів, - твори-роздуми, - інтерв'ю, - проекти, - колективні творчі справи, - письмові відповіді тощо

ДОДАТОК В РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ

Додаток В.1 Обчислення результатів дослідження в ЕГ та КГ (за кількістю респондентів)

ЕГ 1200		Початок експерименту			Кінець експерименту			КГ 618		Початок експерименту			Кінець експерименту		
Рівні		В	Д	Н	В	Д	Н	Рівні		В	Д	Н	В	Д	Н
Перцептивно-емоційний	1	422	508	250	521	598	81	Перцептивно-емоційний	1	226	249	143	266	293	59
	2	363	573	264	427	644	129		2	185	265	168	218	312	88
	3	425	519	256	496	608	95		3	202	273	143	236	319	63
	4	243	659	298	287	725	188		4	121	383	114	127	400	91
	5	252	626	322	278	682	240		5	243	301	74	225	322	71
	6	279	608	313	328	716	156		6	138	298	182	161	348	109
Середнє значення		331	582	284	389	649	125	Середнє значення		186	295	137	205	332	80
Когнітивно-пізнавальний	1	425	519	256	496	609	95	Когнітивно-пізнавальний	1	202	273	143	236	319	63
	2	240	639	321	277	747	176		2	124	298	196	146	342	130
	3	446	343	411	521	402	277		3	172	181	265	202	213	203
	4	283	531	386	329	620	251		4	136	300	182	159	348	111
	5	301	621	278	316	673	211		5	202	205	214	225	273	210
Середнє значення		339	530	380	388	610	202	Середнє значення		167	251	200	193	299	143
Діяльнісно-творчий	1	279	608	313	328	716	156	Діяльнісно-творчий	1	138	298	182	161	348	109
	2	328	582	290	384	682	134		2	168	284	166	196	332	90
	3	326	584	292	382	684	132		3	166	282	165	198	334	91
	4	198	618	384	190	643	358		4	202	283	133	237	327	54
	5	142	448	610	214	647	339		5	125	322	171	137	456	25
Середнє значення		255	568	378	300	674	204	Середнє значення		160	294	163	186	359	74
Середнє значення		398	560	331	359	644	177	Середнє значення		171	280	100	117	330	99

Перцептивно-емоційний: сенсорна культура, інтерес до мистецтва, емоційно-естетичне сприймання, ставлення до мистецтва; оцінні судження, переживання стану радості; розвиненість навичок взаємодії.

Когнітивно-пізнавальний: наявність інтелектуальних навичок; бажання до набуття знань; знання, розуміння, уявлення про мистецтво, середовище.

Діяльнісно-творчий: володіння навичками художньо-естетичної діяльності: мотивація до художньо-естетичної діяльності; усвідомлена творча активність; організованість суспільної праці; аналіз та інтерпретація творів мистецтва; готовність до спілкування; застосування набутих знань, умінь, навичок у створенні творів мистецтва, естетичного середовища; участь у колективній художньо-естетичній роботі; культура мовлення.

Додаток В.2
ОБЧИСЛЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ В ЕГ ТА КГ
(у відсотках)

ЕГ 1200		Початок експерименту %			Кінець експерименту %			КГ 618		Початок експерименту %			Кінець експерименту %		
Рівні		В	Д	Н	В	Д	Н	Рівні		В	Д	Н	В	Д	Н
Перцептивно-емоційний	1	35,1	42,3	20,8	43,4	49,8	6,7	Перцептивно-емоційний	1	36,5	40,2	29,1	43,0	47,7	9,5
	2	30,2	77,7	22,0	35,5	53,6	10,7		2	29,9	42,8	27,1	45,4	50,4	14,2
	3	35,4	43,2	21,3	41,3	50,7	7,9		3	32,6	44,1	23,1	38,1	51,6	10,1
	4	23,2	50,6	26,0	27,3	59,6	13,0		4	22,3	48,2	29,4	23,0	56,3	17,6
	5	20,2	54,9	24,8	23,9	60,4	15,6		5	19,5	61,9	23,3	20,5	64,7	14,7
	6	21,0	52,1	26,8	23,1	56,8	20,0		6	39,3	48,7	11,9	36,4	52,1	11,4
Середнє значення		27,5	48,4	23,6	32,4	55,1	12,3	Середнє значення		36,1	47,6	22,9	34,9	53,7	12,9
Когнітивно-пізнавальний	1	35,4	43,2	21,3	41,3	50,7	7,9	Когнітивно-пізнавальний	1	32,6	44,1	23,1	38,1	51,6	10,1
	2	20,0	53,2	26,7	23,0	66,2	14,6		2	20,0	42,2	31,7	23,6	55,3	21,0
	3	37,1	28,5	34,2	43,4	33,5	23,0		3	27,8	29,2	42,8	32,6	34,4	32,8
	4	23,6	42,2	37,1	27,4	51,6	20,9		4	22,0	48,5	29,4	25,7	56,3	17,9
	5	25,0	51,7	23,1	26,3	56,0	17,5		5	32,6	33,1	34,6	36,4	44,1	19,4
Середнє значення		28,2	43,7	27,4	32,2	51,6	16,7	Середнє значення		27,0	40,6	32,3	31,2	48,3	20,2
Діяльнісно-творчий	1	23,2	50,6	26,0	27,3	59,6	13,0	Діяльнісно-творчий	1	22,3	48,2	29,4	26,0	56,3	17,6
	2	27,3	48,5	27,1	32,0	56,8	11,1		2	27,1	45,9	26,8	31,7	53,7	14,5
	3	26,9	48,3	23,9	62,2	56,4	10,8		3	26,4	45,8	25,3	32,0	54,3	16,8
	4	41,2	35,0	27,3	47,9	40,9	11,1		4	33,9	45,3	20,7	39,3	53,0	7,6
	5	11,8	37,3	50,8	17,8	53,9	28,2		5	20,2	52,1	27,6	22,1	73,7	4,0
Середнє значення		26,0	43,9	30,4	31,4	53,5	14,8	Середнє значення		25,9	47,4	25,9	30,2	58,2	12,1
Середнє значення		27,2	45,3	27,1	32,0	53,4	14,6	Середнє значення		29,6	45,2	31,0	32,1	53,4	15,0

Перцептивно-емоційний: сенсорна культура, інтерес до мистецтва, емоційно-естетичне сприймання, ставлення до мистецтва; оцінні судження, переживання стану радості; розвиненість навичок взаємодії.

Когнітивно-пізнавальний: наявність інтелектуальних навичок; бажання до набуття знань; знання, розуміння, уявлення про мистецтво, середовище.

Діяльнісно-творчий: володіння навичками художньо-естетичної діяльності: мотивація до художньо-естетичної діяльності; усвідомлена творча активність; організованість суспільної праці; аналіз та інтерпретація творів мистецтва; готовність до спілкування; застосування набутих знань, умінь, навичок у створенні творів мистецтва, естетичного середовища; участь у колективній художньо-естетичній роботі; культура мовлення.

Додаток В.3
РЕЗУЛЬТАТИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ПОЧАТОК ТА КІНЕЦЬ
ЕКСПЕРИМЕНТУ

Результати ефективності дослідження на початок експерименту
(у кількості респондентів)

Групи	Критерії Рівні	Вибірки	Високий (творчий)	Достатній (пошуково- когнітивний)	Низький (репродуктив- ний)	Т фактичне	Т критичне при $\alpha = 0,05$	Т критичне при $\alpha = 0,01$
ЕГ КГ	<i>Перцептивно- емоційний</i>	631	171	286	174	13,27	7,82	11,34
		618	168	273	177			
ЕГ КГ	<i>Когнітивно- пізнавальний</i>	631	235	272	124	12,42	7,82	11,34
		618	165	267	186			
ЕГ КГ	<i>Діяльнісно- творчий</i>	631	199	300	132	16,04	7,82	11,34
		618	194	289	135			
ЕГ КГ	<i>Середнє значення</i>	631	202	286	143	0,22	7,82	11,34
		618	176	276	166			

Результати ефективності дослідження на кінець експерименту
(у кількості респондентів)

Групи	Критерії Рівні	Вибірки	Високий (творчий)	Достатній (пошуково- когнітивний)	Низький (репродуктив- ний)	Т фактичне	Т критичне при $\alpha = 0,05$	Т критичне при $\alpha = 0,01$
ЕГ КГ	<i>Перцептивно- емоційний</i>	631	201	329	101	34,20	7,82	11,34
		618	169	273	176			
ЕГ КГ	<i>Когнітивно- пізнавальний</i>	631	258	304	69	28,70	7,82	11,34
		618	167	266	185			
ЕГ КГГ	<i>Діяльнісно- творчий</i>	631	218	329	84	41,34	7,82	11,34
		618	196	290	132			
ЕГ КГ	<i>Середнє значення</i>	631	225	321	85	33,99	7,82	11,34
		618	177	276	165			

Обрахунки показують, що $T_{\text{фактичне}} > T_{\text{критичне}}$, отже, нульову гіпотезу слід відкинути. Це доводить ефективність застосованої багатовекторної моделі взаємодії загальноосвітніх навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків.

[illegible]

Визначення розуміння естетичної цінності навколишнього світу та інтересу до мистецтва (КГ)

Запитання Відповіді	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	К-сть опитаних	К-сть опитаних	К-сть опитаних	К-сть опитаних	К-сть опитаних	К-сть опитаних	К-сть опитаних	К-сть опитаних	К-сть опитаних	К-сть опитаних
а)	79	32	69	32	43	32	16	26	21	16
в)	0	16	10	47	26	47	58	53	59	63
с)	16	26	21	16	26	1	16	16	10	8
д)	5	26	0	5	5	16	10	5	10	13
Разом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Таблиця 4.5

Визначення розуміння учнями сутності різних видів та жанрів мистецтва (ЕГ)

Запитання Відповіді	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
а)	38,6	31,3	4,8	21,6	10,8	43,4	41	16,8	15,5	8,4	40	34
в)	31,3	31,3	27,7	24,2	24	8,4	3,6	38,6	44,5	45,8	6	6
с)	30,1	37,4	67,5	54,2	65,2	48,2	55,4	44,6	40	45,8	54	60
Разом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Таблиця 4.6

Визначення розуміння учнями сутності різних видів та жанрів мистецтва (КГ)

Запитання Відповіді	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
а)	38,6	32,3	4,8	21,6	10,8	41,4	41,0	16,8	15,5	8,4	40	32
в)	31,3	30,3	28,7	27,2	28,0	10,4	7,6	42,6	42,5	43,8	8	18
с)	30,1	37,4	66,5	51,2	61,2	48,2	51,4	40,6	42,0	47,8	52	50
Разом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Таблиця 4.7

Таблиця 4.8

Ставлення підлітків до вивчення
шкільних дисциплін (ЕГ)

Запитання Відповіді	1	2	3	4	5	6	7
	%	%	%	%	%	%	%
а)	83,1	67,4	57,8	83,1	46,9	54,2	66,3
в)	10,8	27,7	19,3	10,8	46,9	37,4	14,4
с)	6,1	4,9	22,9	6,1	6,2	8,4	19,3
Разом	100	100	100	100	100	100	100

Таблиця 4.9

Ставлення підлітків до вивчення
шкільних дисциплін (КГ)

Запитання Відповіді	1	2	3	4	5	6	7
	%	%	%	%	%	%	%
а)	76,3	47,4	39,5	71	78,9	42,1	78,9
в)	7,8	10,5	47,4	15,9	5,2	31,5	7,9
с)	15,9	42,1	13,1	13,1	15,9	26,4	13,2
Разом	100	100	100	100	100	100	100

Таблиця 4.10

Сприймання підлітками особистості педагога (ЕГ)

Запитання Відповіді	1	2	3	4	5
	%	%	%	%	%
а)	81,9	83,1	3,6	51,8	53
в)	0	0	77,1	47	41
с)	18,1	16,9	19,3	1,2	6
Разом	100	100	100	100	100

Сприймання підлітками особистості педагога (КГ)

Запитання Відповіді	1	2	3	4	5
	%	%	%	%	%
а)	92,1	89,4	18,4	42,1	68,4
в)	0	0	68,4	42,1	26,3
с)	7,9	10,6	13,2	15,8	5,3
Разом	100	100	100	100	100

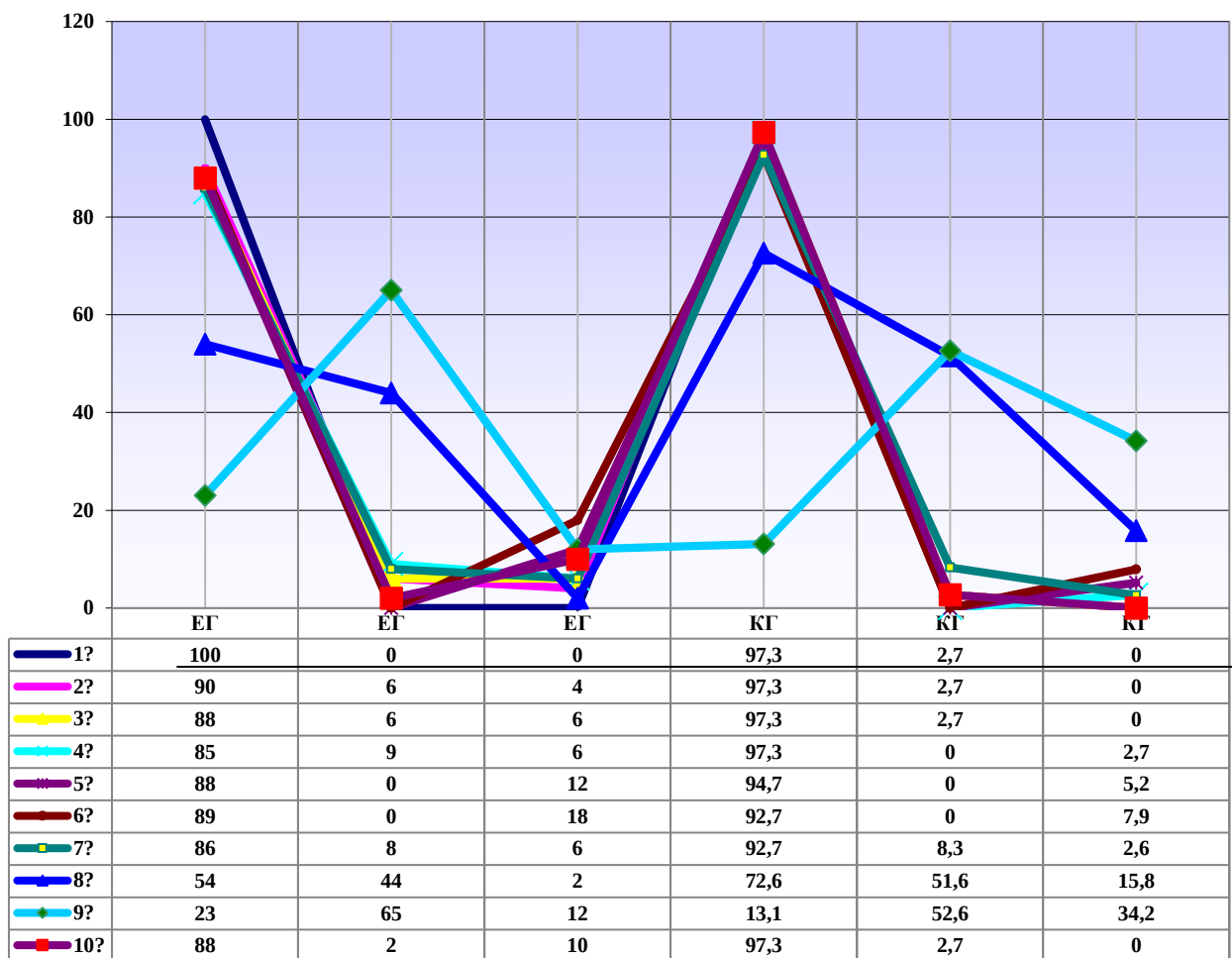

Рис. 4.2. Порівняльна діаграма з виявлення підлітками естетики інтер'єру

Додаток В. 5
ОБЧИСЛЕННЯ ЗАДОВОЛЕНOSTІ СУБ'ЄКТІВ ВЗАЄМОДІЇ ОСВІТНЬО-ВИХОВНИМ
ПРОЦЕСОМ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ
Констатувальний етап дослідження

Таблиця 5

Вивчення думки педагогів

№ з/п	АСПЕКТИ ЕСТЕТИКО-ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ	Загальний коефіцієнт задоволеності (у балах)		Ступінь задоволеності (високий, середній, низький)	
		ЗЗСО	ЗПО	ЗЗСО	ЗПО
1	Можливість виявлення й реалізації професійних та інших особистісних якостей педагогів	2,4	3,2	Н	С
2	Взаємодія педагогів із керівництвом закладу освіти	2,4	3,2	Н	С
3	Взаємодія педагога з підлітками та їхніми батьками	3,1	3,6	С	В
4	Навчально-методичне забезпечення педагогічної діяльності	2,1	1,2	Н	Н
Загальна задоволеність		2,5	2,8	Н	С

Таблиця 6

Вивчення думки підлітків

№ з/п	АСПЕКТИ ЕСТЕТИКО-ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ	Загальний коефіцієнт задоволеності (у балах)		Ступінь задоволеності (високий, середній, низький)	
		ЗЗСО	ЗПО	ЗЗСО	ЗПО
1	Я вранці йду до школи з радістю	2,4	3,4	Н	С
2	У школі (ЗПО) у мене чудесний настрій	1,6	3,4	Н	С
3	У нашому класі (групі) гарний керівник	2,1	3,4	Н	С
4	У мене є улюблений учитель (керівник гуртка)	3,4	3,9	С	В
5	У школі (ЗПО) я завжди можу висловити свою думку	2,4	2,8	Н	С
6	Вважаю, що в школі (ЗПО) створено для мене всі умови для розвитку моїх здібностей	2,3	3,2	Н	С
7	У мене є улюблені предмети в школі	3,1	3,8	С	В
8	На канікулах я сумую за школою (ЗПО)	1,8	3,1	Н	С
Загальна задоволеність		2,1	3,4	Н	С

Таблиця 7

Вивчення думки батьків

№ з/п	АСПЕКТИ ЕСТЕТИКО-ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ	Загальний коефіцієнт задоволеності (у балах)		Ступінь задоволеності (високий, середній, низький)	
		ЗЗСО	ЗПО	ЗЗСО	ЗПО
1	До нашої дитини педагоги ставляться доброзичливо	2,5	3,6	Н	В
2	У класі (групі) гарний педагог	3,1	3,8	С	В
3	Педагоги враховують індивідуальні особливості нашої дитини	2,8	2,8	С	С
4	Наша дитина не перевантажена навчанням	1,8	2,8	Н	С
5	У школі (ЗПО) цікаво проходять (уроки) заходи	1,7	2,1	Н	Н
6	У закладі піклуються про стан здоров'я дитини	2,6	2,9	С	С
7	Школа (ЗПО) по-справжньому готує нашу дитину до подальшого життя	1,8	3,0	Н	С
Загальна задоволеність		2,3	3,4	Н	С

Вивчення думки педагогів

№ з/п	АСПЕКТИ ЕСТЕТИКО-ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ	Загальний коефіцієнт задоволеності (у балах)		Ступінь задоволеності (високий, середній, низький)	
		ЗЗСО	ЗПО	ЗЗСО	ЗПО
1	Можливість виявлення й реалізації професійних та інших особистісних якостей педагогів	3,1	3,6	С	В
2	Взаємодія педагогів із керівництвом закладу освіти	3,4	3,9	С	В
3	Взаємодія педагога з підлітками та їхніми батьками	3,6	3,9	С	В
4	Навчально-методичне забезпечення педагогічної діяльності	3,2	3,8	С	В
Загальна задоволеність		3,3	3,8	С	В

Таблиця 6.1

Вивчення думки підлітків

№ з/п	АСПЕКТИ ЕСТЕТИКО-ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ	Загальний коефіцієнт задоволеності (у балах)		Ступінь задоволеності (високий, середній, низький)	
		ЗЗСО	ЗПО	ЗЗСО	ЗПО
1	Я вранці йду до школи з радістю	3,4	3,9	С	В
2	У школі (ЗПО) у мене чудесний настрій	3,6	3,9	С	В
3	У нашому класі (групі) гарний керівник	3,2	3,7	С	В
4	У мене є улюблений учитель (керівник гуртка)	3,4	3,9	С	В
5	У школі (ЗПО) я завжди можу висловити свою думку	3,1	3,8	С	В
6	Вважаю, що в школі (ЗПО) створено для мене всі умови для розвитку моїх здібностей	3,1	3,8	С	В
7	У мене є улюблені предмети в школі	3,2	3,7	С	В
8	На канікулах я сумую за школою (ЗПО)	3,4	3,5	С	В
Загальна задоволеність		3,3	3,8	С	В

Таблиця 7.1

Вивчення думки батьків

№ з/п	АСПЕКТИ ЕСТЕТИКО-ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ	Загальний коефіцієнт задоволеності (у балах)		Ступінь задоволеності (високий, середній, низький)	
		ЗЗСО	ЗПО	ЗЗСО	ЗПО
1	До нашої дитини педагоги ставляться доброзичливо	3,4	3,9	С	В
2	У класі (групі) гарний педагог	3,6	3,9	С	В
3	Педагоги враховують індивідуальні особливості нашої дитини	3,2	3,7	С	В
4	Наша дитина не перевантажена навчанням	3,4	3,9	С	В
5	У школі (ЗПО) цікаво проходять (уроки) заходи	3,4	3,8	С	В
6	У закладі піклуються про стан здоров'я дитини	3,6	3,7	С	В
7	Школа (ЗПО) по-справжньому готує нашу дитину до подальшого життя	3,2	3,9	С	В
Загальна задоволеність		3,4	3,8	С	В

Додаток В.6
ГРАДАЦІЯ ДЛЯ ПЕДАГОГІВ (ШКАЛУВАННЯ)
Шість послідовних кроків досягнення успіху (за А. Белкіним)

- «Психологічна атака». Переломити стан психологічного напруження, створити умови для входження в емоційний контакт.
- «Емоційне блокування» – локалізувати, заблокувати стан образи, розчарування, втрати віри в свої сили. Переосмислити свої невдачі. Знайти їх причини.
- «Вибір головного напрямку» – сутність педагогічної дії полягає в тому, щоб не тільки встановити осередок психологічної напруги особистості, але й окреслити шляхи її нейтралізації.
- «Вибір рівних можливостей». Створити умови, за яких підліток, для якого вони створюються, мав би рівні можливості зі своїми однолітками.
- «Неочікуване порівняння». Порівняти результати будь-якої діяльності.
- «Стабілізація». Сутність полягає у тому, щоб на відміну від усього колективу, прийнятна для одного школяра реакція не була що не єдиною, щоб несподіваність стала звичкою. Важливо, щоб «неочікувана радість» трансформувалася в «здійснену радість», заздалегідь підготовлену (Белкин, А.С.(2003), с. 65–68).

Показник досягнення успіху	Педагоги закладу загальної середньої освіти	Педагоги закладу позашкільної освіти	Прізвище, ім'я, по-батькові (за бажанням)
Психологічна атака	1 2 3 4 5 6 <u>7</u> 8 9 10	1 2 3 4 5 6 7 <u>8</u> 9 10	Слюсар Т.Г. Козлова Т.Д.
Емоційне блокування	1 2 3 4 <u>5</u> 6 7 8 9 10	1 2 3 4 <u>5</u> 6 7 8 9 10	Слюсар Т.Г. Козлова Т.Д.
Вибір головного напрямку	1 2 3 4 5 <u>6</u> 7 8 9 10	1 2 3 4 5 6 <u>7</u> 8 9 10	Слюсар Т.Г. Козлова Т.Д.
Вибір рівних можливостей	1 2 3 4 5 6 7 8 <u>9</u> 10	1 2 3 4 5 6 7 8 <u>9</u> 10	Слюсар Т.Г. Козлова Т.Д.
Неочікуване порівняння	1 2 3 4 5 6 7 <u>8</u> 9 10	1 2 3 4 5 6 7 8 <u>9</u> 10	Слюсар Т.Г. Козлова Т.Д.
Стабілізація	1 2 3 4 5 6 <u>7</u> 8 9 10	1 2 3 4 5 6 7 <u>8</u> 9 10	Слюсар Т.Г. Козлова Т.Д.

Шкала складає 10 оцінок **1 2 3 4 5 6 7 8 9 10**.

Педагоги мали самостійно визначити, якого рівня власних можливостей вони досягли, на якому кроці вони до досягнення успіху.

Потрібно на цій шкалі поставити власну позначку (обвести кружечком, підкреслити та ін.), яка відповідає цій шкалі від 1 до 10.

Відповіді були анонімними, способи покращення власного рівня успіху педагоги обирали самостійно.

Додаток В.7

ДИНАМІКА ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ

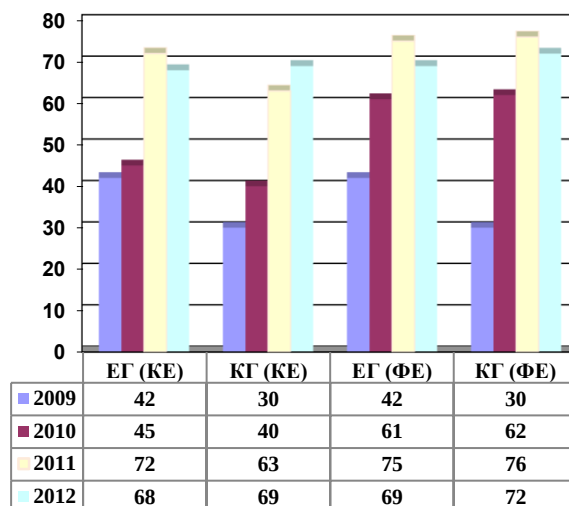

Рис. 1. Динаміка ефективності навчально-пізнавальної діяльності в ЕГ та КГ (на 1-му етапі впровадження системи взаємодії (2009-2012 рр.)

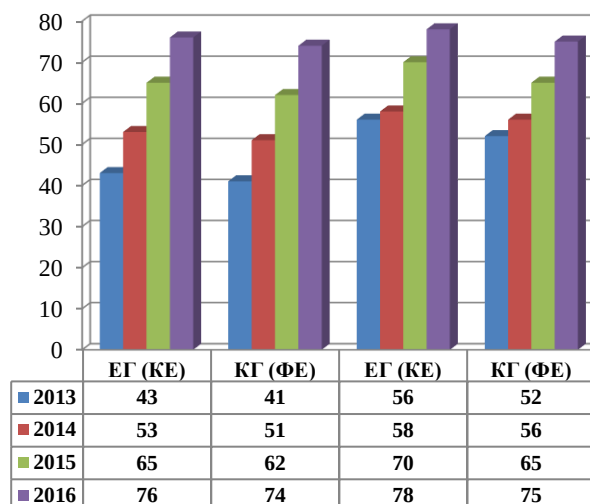

Рис. 2. Динаміка ефективності навчально-пізнавальної діяльності в ЕГ та КГ (на 2-му етапі впровадження системи взаємодії (2013-2016 рр.)

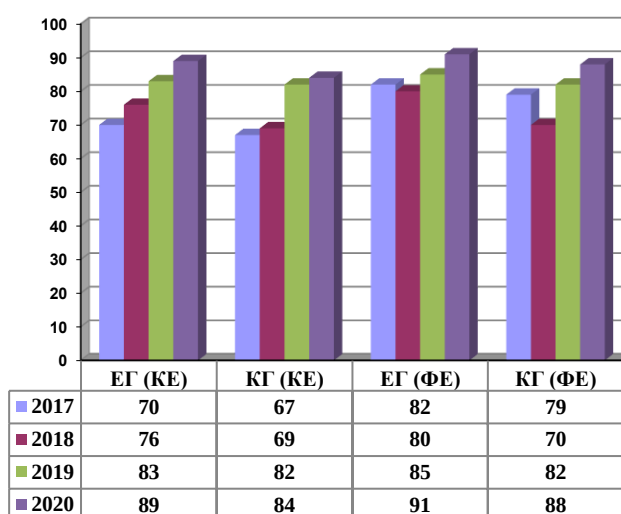

Рис. 3. Динаміка ефективності навчально-пізнавальної діяльності в ЕГ та КГ (на 3-му етапі впровадження системи взаємодії (2017-2019 рр.)

ДОДАТОК Г
УПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ
Додаток Г.1
МЕТОД ПСИХОЛОГІЧНОГО ЛІКУВАННЯ – ВИКОРИСТАННЯ КОЛЬОРУ
(Методика: Ліліан Бондс)

Кольоротерапія оперує, головним чином, сьомою кольорами спектру, а відтінками корегує основну програму: зелений заспокоїливо діє на нервову систему, знімає головну біль, стомлення, роздратування, знижує високий тиск, надає відчуття бадьорості. Приводить до гармонії життєву енергію. Щоб прискорити цей процес, рекомендують у кімнаті повісити зелені штори або пофарбувати стіни у світло-зелений колір.

Червоний колір ми сприймаємо як характерно теплий колір, впливає внутрішньо як життєдайний, живий, хвилюючий колір, що, однак, не має легковажності жовтого. Червоний підвищує кількість адреналіну в крові, активізує гормональну систему людини, підвищує працездатність, силу та відчуття самовпевненості. Створює відчуття тілесного тепла, як би палає всередині себе. Але ідеально червоний колір дуже змінює свій вплив при зміні кольору. При доданні в червоний колір чорного виникає жорсткий, не здатний до руху коричневий. В більш холодному тоні у червоному зникає активність полум'я. Стаючи помаранчевим, червоний набуває променистості жовтого, але постійно зберігає серйозність. Рожевий допоможе позбавитись від болів у серці та туги, якщо уявити собі перед сном ніжно-рожевий колір шипшини та її запах.

Жовтий стимулює мозкову діяльність і моторику, стимулює уяву та практично не набридає. Колір гарного настрою, «позбавляє» від мук кохання, ліквідує апатію та тривогу.

Оранжевий підвищує настрій, енергетично «підживлює» людину чи «зігріває» її, виводить зі стану депресії, незамінний у стресових ситуаціях.

Фіолетовий колір – це немов охолоджений червоний, тому він звучить дещо болісно, як дещо придушене і сумне. Фіолетовий – поліпшує роботу серця, судин та легенів, підвищує витривалість організму. Давні мудреці довго дивились на фіолетове полум'я та приводили свої думки до порядку.

Блакитний оказує беззастережний вплив, розсіює тривогу, знімає стан гніву. Це колір чистого розуму і духовної бадьорості, сприяє розвитку творчих здібностей і зосереджує увагу.

Синій знімає збудження та агресію. Також сприяє розвитку розумових здібностей та поліпшує пам'ять, тому дивовижні особливості синього кольору дуже шанувалися на Сході та саме синій колір там вважався кольором Знання, захисту на астральному рівні та заступництва вищих сил.

Зелений – це гармонійність, збалансованість, сила та благополуччя природи, її мирна тиша. Абсолютно зелений є найспокійнішим кольором. Він нікуди не рухається і не має ні звуку і не викликає ні радості, ні печалі. Ця постійна відсутність руху добре діє на стомлених людей, але може з часом і набриднути. При введенні в зелений колір жовтого він оживає, стає більш активним. При додаванні синього, змінюється, робиться більш серйозним, вдумливим. З іншого боку, жовтий колір турбує людину, збуджує. Порівнюючи зі станом людської душі, його можна було б використати як мальовничий вираз безумства, сліпого казку (жовтий колір Достоєвського).

Синій – схильний до поглиблення. Чим глибше, темніше стає синій колір, тим більше він закликає людину до безкінечного, будить в ньому голод до чистоти та надчутливого. Дуже темний синій дає елемент покою. Синій, доведений до межі з чорним – призвук печалі. Стаючи більш світлим – набуває байдужого характеру й стає людині далеким і байдужим, як блакитне небо. Найсвітліший стає все більш беззвучним, доки не дійде до беззвучного покою – білого. Часто білий колір сприймається як «безколіоровий». Він як би символ світу, де зникають усі фарби, матеріальні властивості. Тому і діє білий колір на нашу психіку як мовчання. Але це мовчання як би не мертве, а, навпаки, повне можливостей.

Чорний колір, навпаки, діє як дещо без можливостей, як мертва пляма, як мовчання без майбутнього. Рівновагу білого і чорного породжує сірий. Звичайно сірий колір не може дати ні руху, ні звуку. Сіре – беззвучне та нерухоме, але ця нерухомість іншого характеру, ніж у зеленого кольору, створеного двома активними кольорами: жовти і синім. Тому сірий колір – це безшумна нерухомість.

Вибір переважного (улюбленого) кольору людиною визначається його характером і залежить, також, від соціального фактору. На основі соціологічних досліджень був отриманий наступний ряд кольорів по мірі зменшення надання переваг: блакитний – фіолетовий – білий – рожевий – пурпурний – червоний – зелений – жовтий – помаранчевий – коричневий – чорний.

Характер і виразність кольору може значно змінюватись в залежності від різноманітних асоціацій. Кожен з нас намагається пояснити емоціональну характеристику того чи іншого кольору характером певних предметів, на яких ми звичайно сприймаємо цей колір. Це дуже індивідуальна особливість кожної людини, що залежить від набутого ними досвіду. Встановити тут будь-які правила дуже важко, але з деякою вірогідністю можна припустити, що червоний колір асоціюється з вогнем і кров'ю, жовтий – з сонцем, синій – з небом, водою, зелений – з лісом, лугами.

Додаток Г.2
КЛАСИФІКАЦІЯ СТИЛІВ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ
(М. Тален)

У нашому дослідженні використовуємо для успішної взаємодії загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів в естетичному вихованні підлітків класифікацію стилів педагогічного спілкування, запропоновану М. Таленом.

Треба враховувати, що в її основу покладено вибір ролі педагогом, виходячи із власних потреб, а не з потреб того, хто навчається.

Класифікація стилів педагогічного спілкування

№	Модель	Класифікація стилів педагогічного спілкування
1.	«Сократ»	Педагог з репутацією любителя спорів і дискусій, які він навмисно провокує на заняттях. Йому властиві індивідуалізм, несистематичність у навчальному процесі через постійну конфронтацію: студенти посилюють захист власних позицій, вчать їх обстоювати
2.	«Керівник групової дискусії»	Головним у навчально-виховному процесі педагог вважає досягнення згоди й співробітництва між студентами, беручи на себе роль посередника, для якого пошук демократичного консенсусу важливіший за результат дискусії
3.	«Майстер»	Педагог виступає як взірць для наслідування, який необхідно безумовно копіювати, і передусім не стільки у навчальному процесі, скільки у ставленні до життя взагалі
4.	«Генерал»	Не допускає будь-якого двозначного смислу, підкреслено вимогливий, жорстко домагається слухняності, оскільки вважає, що завжди і в усьому правий, а студент, як солдат-новобранець, беззаперечно повинен підкорятися наказам. За даними М. Талена, цей стиль поширений у педагогічній практиці більше, ніж усі інші разом
5.	«Менеджер»	Поширений у радикально орієнтованих школах і пов'язаний з атмосферою ефективної діяльності класу, заохочення ініціативи й самостійності учнів. Педагог прагне до обговорення з кожним учнем смислу завдання, якісного контролю та оцінки кінцевого результату
6.	«Тренер»	Атмосфера спілкування в класі пронизана в класі духом корпоративності. Учні при цьому виступають гравцями однієї команди, де кожний зокрема не важливий як індивідуальність, а всі разом становлять силу. Педагогу відводиться роль натхненника групових зусиль, для якого головне – кінцевий результат, блискучий успіх, перемога
7.	«Гід»	Втілений образ «ходячої енциклопедії». Лаконічний, точний, стриманий. Відповіді на всі питання йому відомі завчасно, як і самі запитання. Технічно бездоганний, а саме тому часто відверто нудний

Додаток Г.3

КАТЕГОРІЇ ВИКЛАДАЧА

*відповідної до якості володіння майстерністю
(мистецтвом) педагогічного спілкування*

Викладач вищого закладу освіти (слухачів підвищення кваліфікації) постає перед студентами (слухачами) як фахівець і керівник процесу спілкування. Його репутація, авторитет, престиж значною мірою залежать від уміння спілкуватися, тонко відчувати аудиторію та окремого студента, слухача, педагога.

Особливі труднощі в налагодженні педагогічного спілкування, взаємовідносин зі студентами, педагогами, слухачами, керівниками гуртків у сфері особистісних контактів відчують педагогичні початківці. Щоб оволодіти високим рівнем професійно-педагогічного спілкування аудиторією, треба глибоко знати його психологічні, змістові й процесуальні основи. Залежно від якості володіння майстерністю (мистецтвом) педагогічного спілкування слухачі відносять викладача до відповідної категорії (умовної, суб'єктивної).

1	Викладачі — “вічні студенти”	Розуміють студентів, бачать у них особистість, охоче спілкуються на різні теми, володіють високим інтелектом і професіоналізмом
2	Викладачі — “колишні моряки”	Намагаються встановити військову дисципліну. Вимагають тотального і безумовного прийняття їхньої думки. Цінують “рабство”, а не інтелект і вміння логічно мислити. Намагаються задавити “я” студента шляхом адміністративних заходів
3	Викладачі-формалісти	На роботі “відбувають” свої години. До студентів байдужі: робіть, що хочете, аби мені не заважали
4	“Байдужі”, “заздрісні”, “обмежені”, “пани”, “роботи”	Викладачі, які за людськими і професійними якостями не відповідають ідеалу, прийнятному для студента
5	“Трудяги”, “гурмани”, “друзі”	Викладачі, які користуються авторитетом у студентів у зв’язку з окремими привабливими особистісними рисами
6	“Викладач-стандарт”	Знає свій предмет, живе своєю роботою. Тяжкий у спілкуванні. Амбітний. Впертий, не цікавий ні собі, ні студентам ¹

Отже, важливе місце в освітньо-виховному процесі вищої школи належить особистості викладача, його комунікативним умінням, здатності встановлювати діалог зі студентом, розуміти й адекватно сприймати світ іншого – не підлеглого, а рівноправного партнера, колеги в складному мистецтві навчання.

Додаток Г.4

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОБВ'ЯЗКИ ВИКЛАДАЧА

До безпосередніх функціональних обов'язків викладача вищої школи належать такі:

1. Підготовка навчальних курсів, їх методологічне і методичне забезпечення, вибір засобів інформаційної (аудіо, відео, комп'ютерної, телекомунікаційної та ін.) підтримки.
 2. Створення навчальних, тренінгових і контролюючих програм, у тому числі комп'ютерних.
 3. Авторська участь у підготовці навчальної літератури й навчально-методичних посібників.
 4. Читання лекцій, проведення лабораторних, семінарських та інших практичних занять, конференцій, рольових, ситуаційних і ділових ігор тощо.
 5. Організаційно-методичне забезпечення практики студентів і участь у її проведенні.
 6. Пошук і розробка нових педагогічних методів і освітніх технологій підвищеної ефективності.
 7. Консультаційна та інша індивідуальна робота зі студентами.
 8. Пошук джерел фінансування наукових досліджень і споживачів наукових розробок.
 9. Планування, організація й виконання наукових досліджень і конкретних практичних розробок.
- Підготовка наукових, науково-популярних та інших матеріалів.
10. Підготовка розробок, які патентуються.
 11. Реалізація виховних функцій у процесі групової та індивідуальної роботи зі студентами, під час неформального спілкування з ними.
 12. Неперервний особистісний і професійний розвиток, підвищення наукової та педагогічної компетентності й кваліфікації.
 13. Володіння різними професійно необхідними практичними навичками.

У системі відкритої та гнучкої освіти особлива увага приділяється підготовленості викладача:

- до організації навчання на базі практики через дії та аналіз цих дій; формування дослідницьких і творчих умінь;
- формування у студентів віри у власні можливості й у реальність професійних досягнень; вибору залежно від ситуації відповідної ролі, наприклад, експерта, консультанта, організатора, проектанта, радника;
- організації студентів у робочі групи, а також до розподілу обсягів навчального матеріалу й формування правил співпраці; підтримки соціальної інтеграції студентського колективу; застосування ефективних методик попередження й розв'язання міжособистісних і групових конфліктів; організації індивідуалізованого навчання (робота на «рівнях», у групах, комунікація зі зворотним зв'язком);
- організації самонавчання студентів, зокрема підготовки їх до самостійного користування текстовими й позатекстовими джерелами інформації;
- вироблення вміння індивідуального й групового прийняття рішень, а також розв'язування різних проблем перед прийняттям рішень;
- формування вмінь самостійного планування й адаптації до змінних умов праці; розумового конструювання через операції порівняння, аналізу, висновків і верифікації, а також предметно-маніпуляційного конструювання згідно з аналітичними, операційними і синтетичними стадіями поведінки при розв'язуванні проблем;
- практичного застосування концепції різнобічного навчання й концепції індивідуалізованого навчання з урахуванням потреб студентів.

Для успішного виконання своїх функцій викладач має бути організатором, оратором, аналітиком, психологом, висококомпетентним фахівцем у своїй галузі, ерудитом в інших галузях знань, повинен мати талант, природні здібності. Від нього вимагаються великі розумові, фізичні, часові й емоційно-вольові затрати. Викладач має бути творчою особистістю, оскільки підготувати майбутнього творчого фахівця може лише творча особистість.

Серих, Л.В. (2012). *Моделювання освітньої та професійної підготовки фахівця: посібник для магістрантів (8.180 10021 «Педагогіка вищої школи»*. Суми: СОППО. 212.

Додаток Г.5
СХЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ЗЗСО ТА ЗПО В ЕСТЕТИЧНОМУ ВИХОВАННІ ПІДЛІТКІВ

Рис. 3.1. Організація естетичного виховання підлітків Роменського ЗЗСО №5

Рис. 5.2. Розвиток творчого потенціалу підлітків як результат упровадження системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків

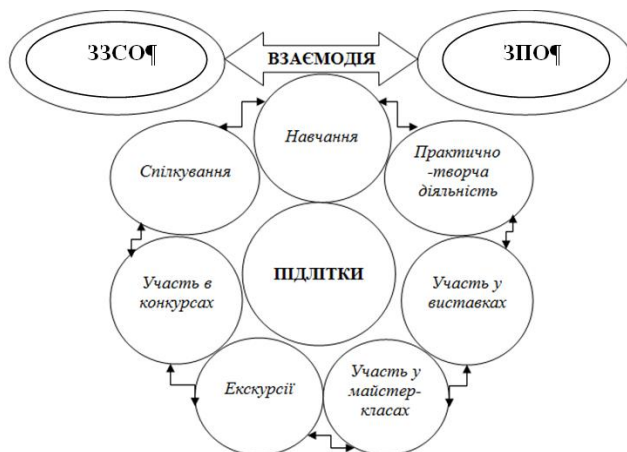

Рис. 5.3. Модель самореалізації творчих якостей підлітків

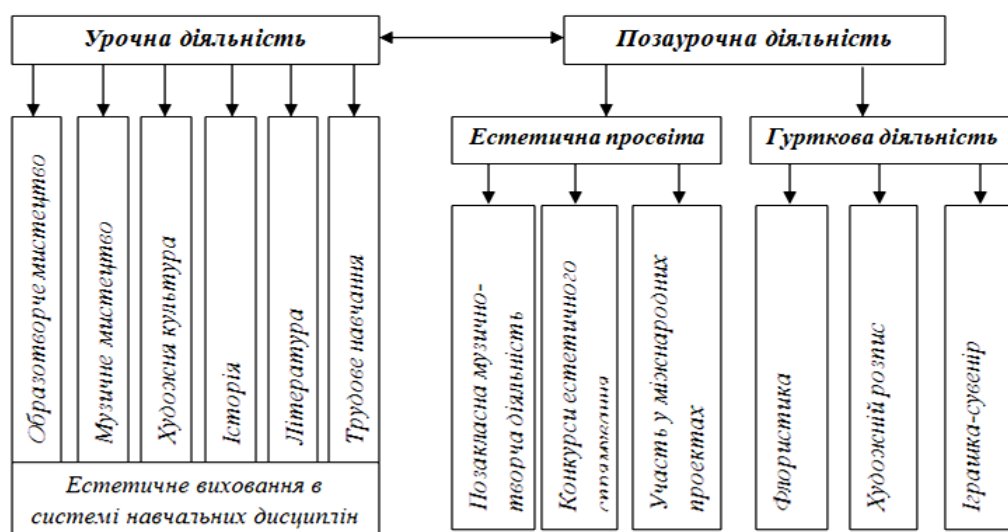

Рис. 5.4. Упровадження системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в естетичному вихованні підлітків Михайлівської ЗОШ І-ІІІ ступенів

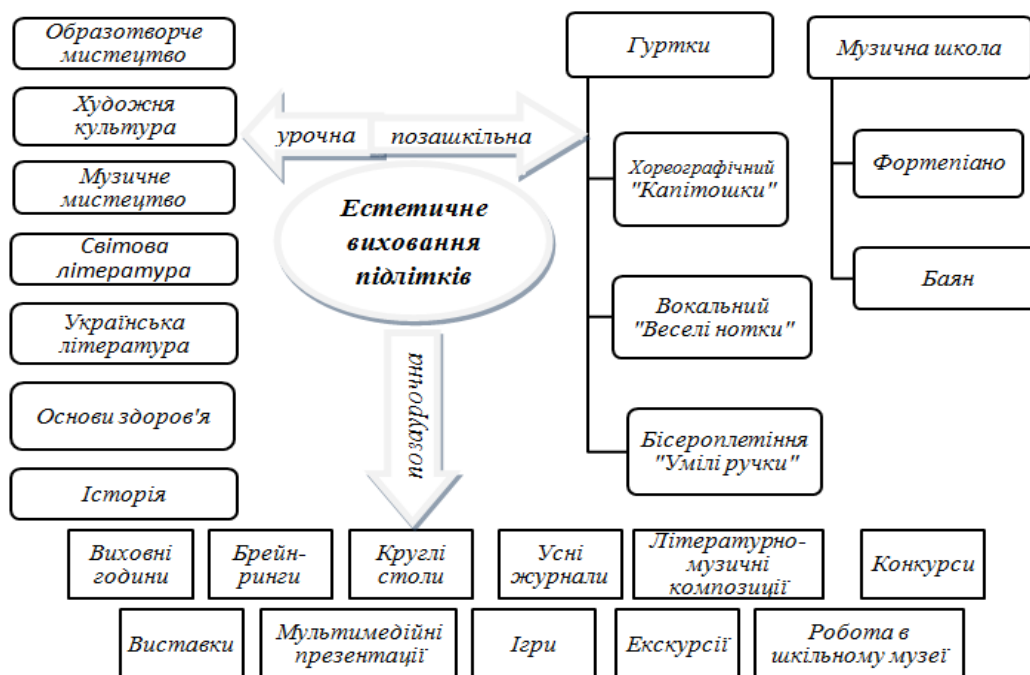

Рис. 5.5. Упровадження системи взаємодії в Заводській ЗОШ І-ІІІ ст. Великописарівської районної ради

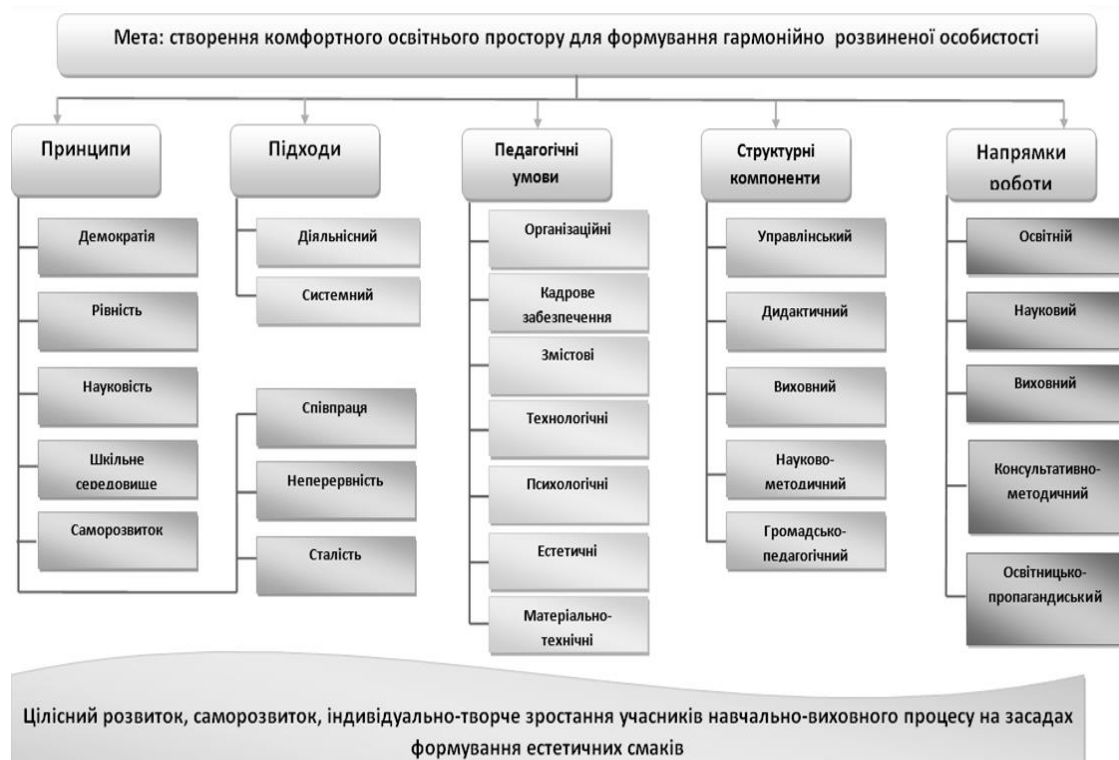

Рис.5.6. Упровадження системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО у Лебединській ЗОШ I-III ступенів №3 (теоретичний аспект)

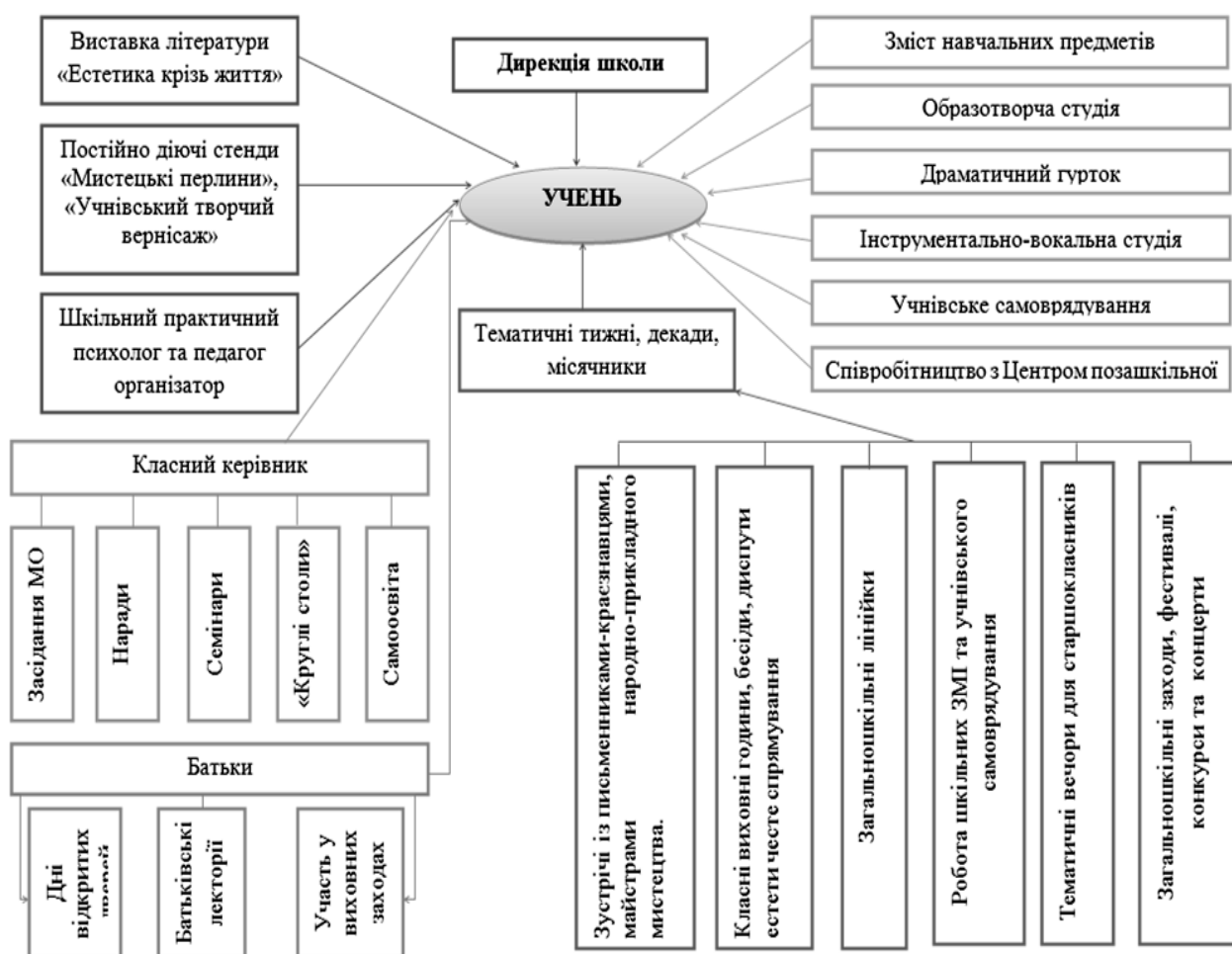

Рис.5.7. Упровадження системи взаємодії ЗЗСО та ЗПО в Лебединській ЗОШ I-III ст. №3 (практичний аспект)

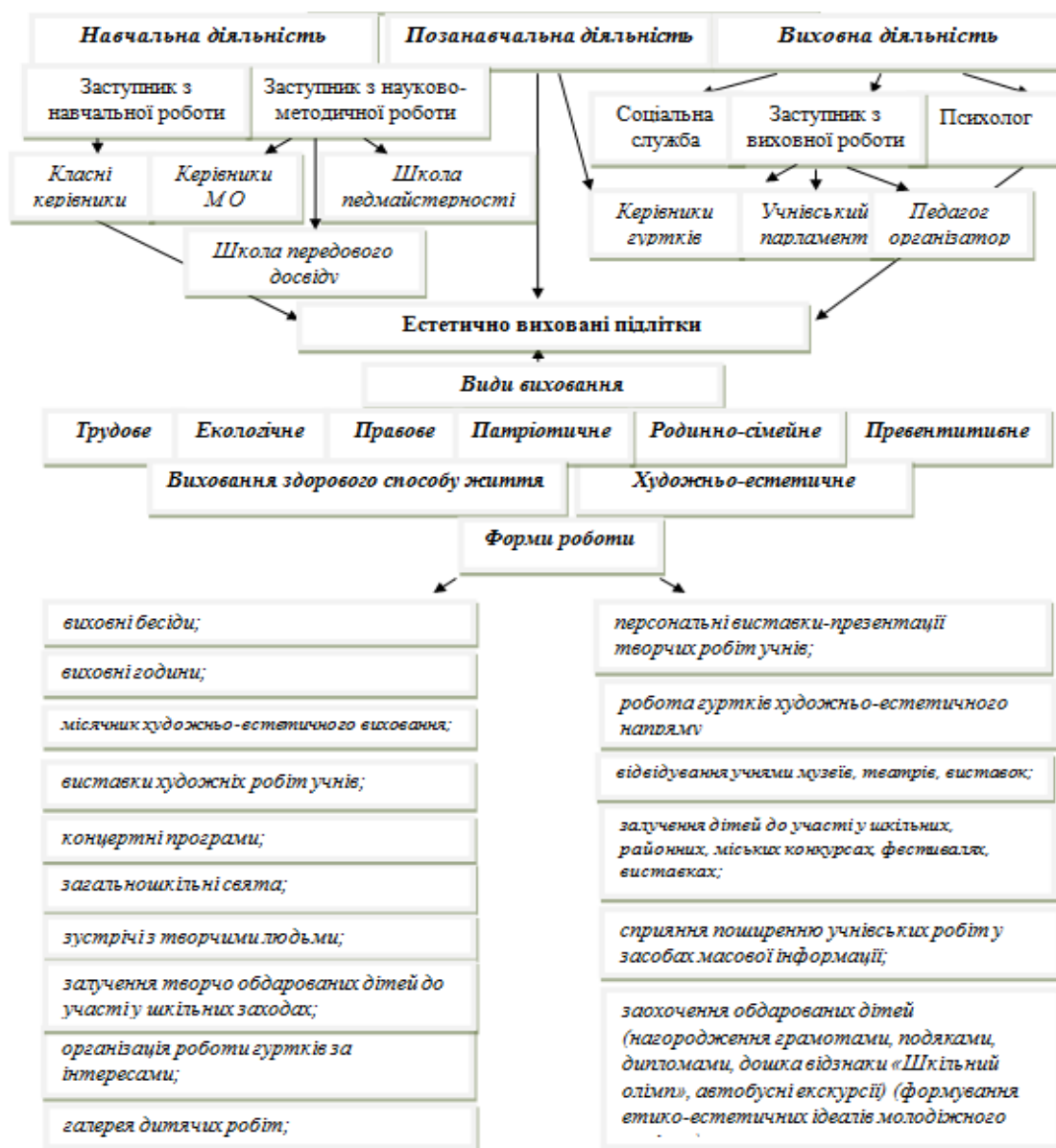

Рис 5.8. Модель естетичного виховання підлітків КУССШ І-ІІІ ст. №9

Рис. 5.9. Модель естетичного виховання підлітків КЗ СМР Сумський ПДЮ

Рис. 5.10. Модель системи естетичного виховання підлітків КУ Сумська спеціалізована школа І-ІІІ ступенів №17, м. Суми, Сумської області

УМОВНІ ТИПИ ЕМОЦІЙНОЇ ВИРАЗНОСТІ ДІТЕЙ

А. Белкін (Белкин, А.С. (2003)) виділяє умовні типи емоційної виразності дітей:

Гіпертрофовано-експресивний тип характерний для дітей з максимальним виразом своїх почуттів. Емоційний стан спостерігається в зовнішньому вигляді. Обличчя постійно змінюється, наявна жестикуляція, «рухома стурбованість», безупинний гомін, стремління знаходити «слухачів», звертати на себе увагу оточуючих. Їм не властиво стремління приховувати свій стан: скоріше навпаки: вони прагнуть ввести до кола своїх переживань найбільшу кількість людей, хоч дорослих, хоч однолітків.

У дітей *артистичного типу* емоційний стан чітко не простежується, але підтримується зовнішніми проявами. Вони прагнуть справити на оточуючих потрібне враження, створити певний ефект без свідомої цілі, гри. Це відбувається підсвідомо, інтуїтивно, кінець кінцем пов'язане з усталеними звичками.

Адекватно-експресивний тип емоційної виразності притаманний більшості школярів. Емоційні прояви відповідають їх внутрішньому стану, вони вміють керувати власними емоціями, затушовувати, іноді приховувати свій дійсний стан, якщо він, на їх думку, має негативний вплив на оточуючих (несподіваний, смішний, помилковий тощо). Це досить чітко простежується в дітей підліткового та старшого шкільного віку у прагненні до самовираження, самовдосконалення, зокрема в хлопців воно більше помітне (Белкин, А.С. (2003), с. 19).

Неадекватно-експресивний тип притаманний школярам, які настільки гарно керують власною поведінкою, що можуть приховувати свої дійсні почуття, маскувати їх, якщо потрібно. Це ознака соціально-психологічної зрілості. Однак, важливо, яку мету ставлять школярі.

Знижено-експресивний тип притаманний дітям, які не можуть виражати адекватно власний стан у зовнішніх проявах. Потрібно вирізняти школярів флегматичних, малорухливих, уповільнених, із зниженою експресією від дітей з тимчасовими станами пригнічення, страху, побоювання показати свої почуття (Белкин, А.С. (2003), с. 20).

Додаток Г.7

ТВОРИ ЯНИ РОГАТЕНЮК (учениці СШ I-III ступенів №5 Конотопської міської ради)

Додаток Г. 8
ТВОРИ УЧНІВ МИХАЙЛІВСЬКОЇ ЗОШ І-ІІІ СТУПЕНІВ
 Лебединської районної ради
 Сумської області

Робота

учениці 10 класу
 Михайлівської загальноосвітньої
 школи І-ІІІ ступенів
 Лебединської районної ради
 Сумської області
 Шумило, Юлія

Моя рідна школа-оаередок
 сільської краєви та записки
 Я живу у величезній селищі, що на
 Сумщині, під назвою Михайлівка та
 навколо у місцевій школі. З кожним
 роком наша школа стає краєвию. А яка
 вона гарна! Скоро її виповниться
 двадцять п'ять років. За цей час
 багато класів стали записаними та
 краєвиими, а в деяких з'явилися нові
 обладнання. У нас все для того, щоб ми
 старанно вчилися, здобували повноцінну
 освіту.

Наша школа - це двоповерхова біла
 будівля. Вона дуже велика, простора.
 Позаду розширений спортивний майданчик.
 Коли вперше потрапили до неї,
 відразу відчували приємний запах.
 Особливо краєви у школі і вересня, коли
 все прикрашено, відремонтовано. Подвір'я
 школи теж чисте. Зміняють навколо неї
 білосніжні берізки та ялини. Прикрашають
 подвір'я кущі квітів.

У школі працюють гуртки естетичного напрямку: „Флористика“, „Витинарка“, „Художня праця“, „Художній розпис“, „Веселий мистець“. Роботами гуртківців оздоблені шкільські коридори.

На першому поверсі розташовані класні кімнати учнів початкової школи, спортзал та їдальня. Також тут знаходиться великий просторий хол, де розміщений розклад занять, етикетки, оголошення та великі горшки з високими квітами – гігантським лібікусами, шокетераси. За ними брашно домагаються учні школи.

Старшокласники вчаться на другому поверсі, найбільша окрема кімната – розкішний зимовий куточок.

Є велика актові зал, на якій кожні проводяться різноманітні свята, концерти.

У кожній школі привабливо навчання.

Класні кімнати в якій просторі та світлі, з великими вікнами та зручними партами. Підвіконня прикрашені квітами в горщиках, а стіни – етикетками, таблицями, портретами видатних учених, письменників.

Вчителі роблять все, щоб у кабінетах було чисто і затишно, а ще, учні, з радістю допомагають їм у цьому: етикетки за чистотою і порядком.

Мені подобається моя школа! І ми знаємо, що вчиться саме в цій школі і тому, щоб вона була найкрасивішою з усіх!

Робота

учениці 4 класу
 Михайлівської загальноосвітньої
 школи І-ІІІ ступенів
 Лебединської районної ради
 Сумської області
 Хомоденко Анни Сергіївни
 Учителю Хомоденко Н.Г.

Дорогою до школи

Тришмиша золотогося осінь. Ранкове сонечко
 промінчик замикнуло у вікно, ковзнуло по обличчю
 й своїм теплим дотиком розбудило мене. Пора
 вставати, бо не пора до школи.

Школа. Моя Михайлівська школа. Тут
 стоїш у центрі сина і ніби запрошуєш усіх око-
 чих до себе на годинку. Але кожного ранку
 поспішаю до тебе не гостювати, а старанно
 працювати – вчитися.

Осінь позолотила дерева, наповнила повітря
 пахощами осінніх квітів. Вони бувають різними
 кольорами на шкільних клумбах, радують очі
 перехожих.

Квіткове розмаїття радує погляд не тільки
 на подвір'ї, а й у дворі школи, у класах. Вазони
 стоять скрізь: на піднозі, шадрах, вікнах, прикра-
 шають стіни. Не школа, а просто оранжерея.

Така краса надихає нас, учнів і вчителів, на
 створення квіткових композицій з паперу, малювати
 їх на склі, створюючи шедеври нашого дитя-
 чого мистецтва та прикрашаючи ними стіни
 в коридорі школи. Яких там тільки картин

кеша. Це і квітки, і вишиванки, і паперонастишка.
Вони карують і заохочують повед коного, хто
кох раз загляне до нашої домашньої - школи.

Чому ж нам не навчатися, не старатися
здобувати знання, коли навколо така краса?
Заїдемо до кабінету української мови і міді пот-
рачимо до світлиці. Тут і рушники, і петриківськ
розпис, і вишитий портрет Тараса Шевченка. А
разом зі шкільним музеєм (у ньому зібрано стільки
експонатів, що аж дух захоплює), вони навчають
коного учня любити, берегти й вивчати історію
рідного краю, рідної нам Михайлівки, пам'ятати
людей, які творили історію села. А в кабінетах
математики та хімії навчаються на серйоз-
ний лад, бо здається, що зі стін дивляться на
нас відомі вчені і запитують, чи ми готові до
уроку.

Жоден куточок школи, жоден клас додає
багатство вчитися, пізнавати красу і довершеність
навколишнього. Як же добре тут!

Ой, щось я задумалась, замірилась, ось уже
й увінок кинце. Починається новий день...

Добридень, школо!

Додаток Г. 9

ІНТЕРВІЗІЯ КЕРІВНИКІВ ГУРТКІВ ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА

Наведемо приклад інтервізії керівників гуртків декоративно-ужиткового мистецтва, які проводили інтервізію під час проходження курсів підвищення кваліфікації в комунальному закладі Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (куратор групи: Серих Л.В., к. пед. н., доцент) і мають у своїй роботі безліч проблем, пов'язаних із організацією навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах. Прослідкуємо вирішення однієї проблеми в інтервізійній групі керівників гуртків декоративно-прикладного мистецтва Сумського ПДЮ, яка становить 5 осіб. Обравши модератора або фасилітатора, людину, яка буде задавати питання й коригувати роботу групи, розпочинається інтервізія.

Почергово висловлюються учасниками групи й *висуваються теми*, проблеми, які їх найбільше тривожать, бентежать, хвилюють у викладанні гурткової роботи: наповнюваність груп декоративно-прикладного мистецтва; доцільність мати в групах позашкільних навчальних закладах 15 учнів-вихованців; відвідування занять гуртків керівниками закладу, що сприймаються як кара педагогові; заняття в гуртках і заняття в школі часто співпадають за часом проведення; фінансові проблеми, які існують у роботі гуртків. Модератор уточнює у членів групи, чи всі учасники висловилися й чи досить толерантно він працював з ними.

Другий етап роботи інтервізійної групи – остаточне визначення теми-проблеми, яку учасники групи розглядатимуть сьогодні. Обирана тема дискусії «Наповнюваність груп декоративно-ужиткового мистецтва у позашкільному навчальному закладі».

Третій етап дискусії – пояснення проблеми. Уточнюється суть проблеми. Ставиться питання: «У чому полягає сутність проблеми?» і за умови розуміння питання всіма учасниками можна розпочинати наступний етап. Якщо проблема не зрозуміла з певних причин, запитання повторюють ще раз.

Четвертий етап інтервізії – висування пропозицій щодо вирішення обраної проблеми. На цьому етапі творчість учасників ніхто не має обмежувати, навіть, якщо рішення будуть формальними.

Учасники інтервізії один за одним висловлюють свою позицію щодо вирішення проблеми: розміщення реклами діяльності гуртків; налагодження виставкової діяльності; зацікавленість вихованців безпосередньо на занятті; зв'язок керівника гуртка з батьками вихованців; особливі зв'язки з учителем, школою, де навчаються вихованці; взаємозв'язок з іншими гуртками, творчими об'єднаннями; участь у конкурсах, виставках місцевого, районного, обласного рівнів; проведення колективних масових заходів (дні народження, родинні свята тощо); проведення рольових ігор на конкурсній основі; гурток одного дня; подорожі та екскурсії до місцевих митців, народних майстрів; виступи на батьківських зборах із демонстрацією матеріалів та зразків робіт учнів.

П'ятий етап дискусії – підведення підсумків. Отже, якщо ми будемо працювати за таким орієнтовним планом дій, то наповнюваність груп декоративно-прикладного мистецтва обов'язково стане відповідною до нормативно-правових документів, а саме – 15 вихованців, і навіть збільшиться. На цьому етапі кожен учасник групи має замислитися над тим, що саме він «узяв» для себе з дискусії, чого навчився. З інтервізії вчать не тільки учасники групи, а й спостерігачі, які долучені до перегляду роботи групи.

Інтервізія може проводитися для того, щоб змінити стиль викладання, вироблення навичок спілкування, підтримки дисципліни тощо. Учасники гри мають глибоко «зануритися» в гру, щоб знайти вирішення проблеми. Під час гри знадобиться певний час, щоб зрозуміти, що більш досвідчені педагоги не можуть тільки повчати молодих колег, іноді вчителі-початківці висувають пропозиції, за які їм вдячні всі учасники дискусії. Саме це й відрізняє інтервізію від інших засобів спілкування. Інтервізія спрямована на комунікацію, осмислення того, що наші колеги, партнери можуть мати інші думки і бачення. Якщо порівняти *інтервізію й супервізію*, то можна сказати, що *супервізія* – це власне «над» спілкування, інтервізія – «між» спілкування.

Передбачається, що в кожного з досвідчених педагогів рівень дисципліни дуже високий. На етапі виникнення проблеми краще ставити питання для з'ясування проблеми. На етапі висування пропозицій не можна говорити, що одна пропозиція більш слухна, ніж інша. Склад групи бажано залишати постійним. Якщо в інтервізійній групі є критерій, за яким фахівці об'єднуються в одну групу, то це – вони мають бути на однаковій посаді, тобто «рівні» учасники. Комунікація в команді є комплексним процесом. Дуже важливо, щоб члени команди усвідомлювали власну комунікаційну поведінку та її вплив на досягнення мети. Отже, інтервізія «змушує» педагогів розвивати свою майстерність.

РОЛЬ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

Головними ознаками педагогічного спілкування на суб'єкт-суб'єктному рівні є: особистісна орієнтація співрозмовників (здатність бачити і розуміти співрозмовника), рівність психологічних позицій співрозмовників (недопустиме домінування педагога у спілкуванні, він повинен визнавати право учня на власну думку, позицію), проникнення у світ почуттів і переживань, готовність прийняти точку зору співрозмовника (спілкування за законами взаємної довіри, коли партнери вслухаються, розділяють почуття одне одного, співпереживають, має особливий педагогічний ефект), нестандартні прийоми спілкування (відхід від суто рольової позиції вчителя).

Одним із цікавих досліджень, у ході якого було виявлено роль педагогічного спілкування, став експеримент, що увійшов у історію педагогіки як "ефект Пігмаліона". Американські психологи Розенталь і Джекобсон проводили психологічне обстеження школярів, визначаючи рівень їхнього розумового розвитку. По закінченні роботи вони повідомили вчителям, що в класах є учні з високим інтелектуальним потенціалом, і назвали прізвища цих дітей. Під час експерименту вибір того чи іншого учня відбувався довільно, зі списку, тобто вчителям повідомлялися прізвища дітей, які насправді мали різні успіхи і здібності, але дослідники приписували їм значно вищий, ніж в інших, потенціал розвитку, спираючись на наукові відомості. Повторно обстежуючи учнів, після деякого часу, психологи виявили певний прогрес в їхньому розвитку, проте найбільший – саме в тих, на кого було вказано раніше. Це сталося тому, що вчителі, дізнавшись про неабиякі можливості своїх вихованців, звернули увагу на цих дітей. Навіть якщо рівень знань дитини був вельми невисокий, учитель замислювався, чому він не помітив у неї здібностей, уважніше придивлявся до неї, а це змінювало його ставлення до учня і характер стосунків у цілому. Вчитель, як Пігмаліон, через атмосферу уваги й піклування, доброзичливої вимогливості й любові створював умови для ефективного розвитку дитини. Тож виявилось, що здатність учителя організовувати спілкування стала підґрунтям продуктивної діяльності учня.

(Розенталь & Джекобсон, взято з: <http://ua.textreferat.com/referat-12552-2.html>)

Додаток Г.11
ДОСЛІДНА РОБОТА З ПІДЛІТКАМИ
«ШКОЛА РІВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ»

Козлова Людмила Миколаївна,
 методист Сумського Палацу дітей та юнацтва Сумської міської ради
Серих Лариса Володимирівна,
 науковий керівник: к. пед. наук, доцент КЗ Сумський ОІППО

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
підготовки підлітків 5-8 класів м. Суми
КЗ Сумський Палац дітей та юнацтва

№ з/п	Навчальний цикл занять ШКОЛА РІВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ	Термін виконання
	«РАЗОМ І НА КРОК ПОПЕРЕДУ»	2013-2019 н.р.
1	<u>«Гра – справа серйозна»</u> Мета: - створити умови для розширення комунікативних компетентностей та можливостей підлітків, використовуючи варіанти різних видів ігор як способу організації їх спільної діяльності; - допомогти вихованцям пізнати можливості та способи гри у розвитку та вихованні особистості; - націлити на оволодіння певними навичками та вміннями ігрової діяльності й спілкування; - розкрити суть та цінність гри на кожному ігровому етапі; - вчити використовувати ігри в закладах загальної середньої освіти.	2013-2014н.р.
2	Теми занять: Гра як засіб формування особистості та один із видів діяльності дітей. Ігротусовка «У колі друзів».	вересень
3	Методика підготовки та проведення гри. КТС «Ми – організатори гри».	жовтень
4	Методика підготовки та проведення гри. КТС «Ми – організатори гри».	листопад
5	Ігри в які грають діти. Банк ігор.	грудень
6	Види ігор і особливості їх проведення. Багатогранність ігрових форм. «Подорож у Грай-місто».	січень
7	Гра в діяльності лідера.	лютий
8	Ігро-клас «Ключі до гри».	березень
9	Ігро-дискотека.	квітень
10	«Ігро-світ – 2012» – конкурс на кращу ігрову команду. Результати діяльності «Школи рівних можливостей» (2013-2014)	травень
11	<u>«Енциклопедія творчості»</u> Мета: - познайомити підлітків із поняттям «творчість»; - познайомити підлітків із поняттям «творчі здібності»; - познайомити підлітків з методами, прийомами розвитку творчої уяви, фантазії; - допомогти їм розкрити свої творчі можливості; - сприяти розвитку творчих здібностей підлітків, їх творчій самореалізації та активізації творчого мислення.	2014-2015 н.р.
12	Теми занять: Що таке творчість? Творчі можливості особистості.	вересень
13	Розвиваємо творчість через гру. Творча гра Асорті».	жовтень
14	Колективна творча справа як форма організації творчої діяльності. КТС «Парад кольорів».	листопад
15	Майстерня творчого відкриття. Конкурси фантазерів.	грудень
16	Дебют фантазій. КТС «Мандрівка у небувалі країни».	січень

17	Захист фантастичного проекту «Школа нашої мрії».	лютий
18	Країна Казкологія. Вигадуємо та моделюємо казки.	березень
19	Конкурс акторської майстерності. КТС «Театральний бомонд».	квітень
20	Панорама творчих справ. Результати діяльності «Школи рівних можливостей» за 2014-2015 н.р.	травень
21	«Орієнтир – здоров'я» Мета: - підвищити рівень поінформованості підлітків про культуру здоров'я та засоби здорового способу життя, зокрема й естетичними засобами; - сприяти формуванню в підлітків навичок та умінь здорового способу життя засобами ігрових прийомів; - спрямувати підлітків на роботу над собою; - формувати ціннісне ставлення до власного здоров'я.	2015-2016 н.р.
22	Теми занять: Здоров'я – це життя. Запрошуємо до діалогу.	вересень
23	Кроки до здорового способу життя.	жовтень
24	«Спасибі, ні!» Дещо про звички.	листопад
25	Безпека життєдіяльності. Гра «Ключі від форту «Безпека».	грудень
26	Здоров'я і спорт. Комплексна спортивно-ігрова естафета «Великі перегони».	січень
27	Пізнавальна гра «Шлях до здоров'я».	лютий
28	КТС «Я і моє здоров'я»	березень
29	Конкурсна програма «Чудова сімка».	квітень
30	Конкурс «Хочеш бути здоровим – будь ним! Результати роботи «Школи рівних можливостей» (2015-2016)	травень
31	Навчальний цикл занять «5 кроків до відкриття...» Мета: - реалізація підлітків у навчальній та виховній діяльності, пізнанні, спілкуванні, самоствердженні; - формування в підлітків громадянської соціальної активності; - розвиток у підлітків лідерської позиції.	2016-2017 н.р.
32	Теми занять: Ми разом і це здорово! Ділова гра «Біржа». (спільно з міською радою старшокласників)	вересень жовтень
33	Планета підлітків. Відкрий себе.	листопад
34	Творча майстерня новорічних ігор «Ми йдемо грати».	грудень січень
35	Азбука організації.	лютий
36	Ігрова програма «Колаж інтересів» (для молодших школярів). (для учнів 5 класів)	березень квітень
37	Вчимося взаємодіяти. КТС «Дім, який ми будуємо самі». Результати діяльності «Школи рівних можливостей» за 2016-2017 н.р.	травень
38	«Відкрий в собі лідера» Мета: - сприяти формуванню ціннісного ставлення до себе та інших, моральних цінностей; - сприяти формуванню активної життєвої позиції підлітків; - розвивати навички взаємодії, культури етикету; - розвивати ініціативу, цілеспрямованість; - учити бути організаторами справ для дітей молодшого шкільного віку; - залучати підлітків до активної діяльності у шкільному колективі; - допомогти набути досвід самостійної роботи, самореалізуватися; - сприяти розвитку акмеуспіху підлітків.	2017-2018 н.р.
39	Теми занять: Моя унікальність. Гра «Всі ми різні, всі ми схожі».	вересень
40	Ярмарок рекордів лідера. «Ми – най...»	жовтень

41	Кроки назустріч або азбука організатора творчих справ для молодшого школяра.	листопад
42	КТС «Світ наших захоплень».	грудень
43	Гра «Я, ти, ми...».	січень
44	Що таке толерантність? Гра «Планета своїх. Планета чужих».	лютий
45	У людини повинно бути все прекрасним. Конкурсна гра «Етикет не секрет».	березень квітень
46	Ярмарок рекордів лідера. «Ми – най...» Результати діяльності «Школи рівних можливостей» за 2017-2018 н.р.	травень
47	«Ти – лідер» Мета: - реалізація підлітків у творчій діяльності; - розвиток умінь в пізнанні, спілкуванні, самоствердженні; - формування в підлітків навичок соціальної активності; - сприяти формуванню ціннісного ставлення до себе та інших; - розвиток у підлітків лідерської позиції щодо етики та естетики поведінки; - формування та розвиток навичок активної діяльності в групі, працювати, співпрацювати, взаємодіяти.	2018-2019 н.р.
	Теми занять:	
48	Етика поведінки. Вікторина «Запрошуємо до діалогу».	вересень
49	Естетика поведінки лідера. Запрошуємо до круглого столу.	жовтень
50	Спілкування в групі. Я та інші. КТС «Коло спілкування».	листопад
51	Переконання. Ми це зможемо!? Аукціон лідерських навиків та умінь.	грудень
52	Подорож у світ прекрасного. Мистецьке лото.	січень
53	Взаємодія в групі. Гра «Діалог в колі».	лютий
54	Вербальне та невербальне спілкування. Взаємодія в команді.	березень
55	Спілкування в групі. Я та інші. КТС «Коло спілкування».	квітень
56	Огляд знань, умінь, навичок «Віват, лідер».	травень
57	Огляд знань, умінь, навичок «Віват, лідер». Результати діяльності «Школи рівних можливостей» за 2018-2019 н.р.	червень

Додаток Г.12
Навчальна програма з позашкільної освіти соціально-освітнього проекту
«Дні сільського школяра»

Директор Путивльського ЦПР _____ **О.Г. Чупрун**
 Науковий керівник _____ **Л.В. Сєрих, к. п. н., доцент**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ВІДДІЛ ОСВІТИ ПУТИВЛЬСЬКОЇ РАЙОННОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
 КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ПУТИВЛЬСЬКОЇ РАЙОННОЇ РАДИ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ –
 РАЙОННИЙ ЦЕНТР ПОЗАШКІЛЬНОЇ РОБОТИ

Погоджено
 протокол засідання ради
 Путивльського районного
 методичного кабінету
 № 9 від 21 січня 2017

Затверджено
 наказ відділу освіти
 Путивльської районної
 державної адміністрації
 № 3-Д від 24 січня 2017

Навчальна програма
з позашкільної освіти
соціально-освітнього проекту
«ДНІ СІЛЬСЬКОГО ШКОЛЯРА»

м. Путивль - 2017

ПУТИВЛЬСЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
 СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ
 ВІДДІЛ ОСВІТИ
НАКАЗ

02.11.2017

м. Путивль

№262-ОД

Про затвердження графіку
проведення Дня сільського
школяра у Путивльському ЦПР
у 2017-2018 навчальному році

З метою організації охоплення школярів Путивльського району змістовною позашкільною роботою та підвищення ефективності роботи комунального закладу Путивльської районної ради Сумської області – районного центру позашкільної роботи

НАКАЗУЮ:

1. Затвердити графік проведення у 2017-2018 навчальному році Днів сільського школяра (графік додається).
2. Директорам загальноосвітніх навчальних закладів району:
 - 2.1. Забезпечити відвідування учнями районного Центру позашкільної роботи згідно з графіком.
 - 2.2. Кожну групу учнів при виїзді до центру позашкільної роботи супроводжує вчитель, на якого покладається відповідальність за збереження життя та здоров'я учнів.
3. Начальнику господарчої групи відділу освіти Путивльської районної державної адміністрації Тверитіну В.О. забезпечити перевезення учнів до центру позашкільної роботи автотранспортом відділу освіти.
4. Контроль за виконання цього наказу покласти на директора комунального закладу Путивльської районної ради Сумської області - районного центру позашкільної роботи Чупрун О.Г.

Начальник відділу освіти Путивльської
 районної державної адміністрації

М.П. Бокатов

ГРАФІК

відвідування Комунального Закладу Путивльської районної ради Сумської області – районного центру позашкільної роботи учнями шкіл району в рамках реалізації Проекту-програми «Дні сільського школяра»

2017-2018 навчальний рік

Директор Путивльського ЦПР _____ О.Г. Чупрун
Науковий керівник _____ Л.В. Серих, к. п. н., доцент

№ з/п	Назва навчального закладу	вересень	вересень-жовтень	жовтень-листопад	листопад-грудень	грудень-січень	січень-лютий	лютий-березень	березень-квітень	квітень-травень	травень
1	Юр'ївський НВК (1 гр.)	02.09.17	30.09.17	28.10.17	25.11.17	23.12.17	20.01.18	17.02.18	17.03.18	14.04.18	12.05.18
2	Линівська ЗОШ І-ІІ ст.	02.09.17	30.09.17	28.10.17	25.11.17	23.12.17	20.01.18	17.02.18	17.03.18	14.04.18	12.05.18
3	В'язенський НВК	02.09.17	30.09.17	28.10.17	25.11.17	23.12.17	20.01.18	17.02.18	17.03.18	14.04.18	12.05.18
4	Стрільниківський НВК	02.09.17	30.09.17	28.10.17	25.11.17	23.12.17	20.01.18	17.02.18	17.03.18	14.04.18	12.05.18
5	Руднівський НВК (1 гр.)	02.09.17	30.09.17	28.10.17	25.11.17	23.12.17	20.01.18	17.02.18	17.03.18	14.04.18	12.05.18
6	Октябрьський НВК	09.09.17	07.10.17	04.11.17	02.12.17	30.12.17	27.01.18	24.02.18	24.03.18	21.04.18	19.05.18
7	Рев'якинська ЗОШ І-ІІ ст.	09.09.17	07.10.17	04.11.17	02.12.17	30.12.17	27.01.18	24.02.18	24.03.18	21.04.18	19.05.18
8	Веселівський НВК (1 гр.)	09.09.17	07.10.17	04.11.17	02.12.17	30.12.17	27.01.18	24.02.18	24.03.18	21.04.18	19.05.18
9	Мазівський НВК (1 гр.)	09.09.17	07.10.17	04.11.17	02.12.17	30.12.17	27.01.18	24.02.18	24.03.18	21.04.18	19.05.18
10	Новослобідський НВК (1	09.09.17	07.10.17	04.11.17	02.12.17	30.12.17	27.01.18	24.02.18	24.03.18	21.04.18	19.05.18
11	Руднівський НВК (2 гр.)	16.09.17	14.10.17	11.11.17	09.12.17	06.01.18	03.02.18	03.03.18	31.03.18	28.04.18	26.05.18
12	Веселівський НВК (2 гр.)	16.09.17	14.10.17	11.11.17	09.12.17	06.01.18	03.02.18	03.03.18	31.03.18	28.04.18	26.05.18
13	Мазівський НВК (2 гр.)	16.09.17	14.10.17	11.11.17	09.12.17	06.01.18	03.02.18	03.03.18	31.03.18	28.04.18	26.05.18
14	Новослобідський НВК (2	16.09.17	14.10.17	11.11.17	09.12.17	06.01.18	03.02.18	03.03.18	31.03.18	28.04.18	26.05.18
15	Зінівський НВК (1 гр.)	16.09.17	14.10.17	11.11.17	09.12.17	06.01.18	03.02.18	03.03.18	31.03.18	28.04.18	26.05.18
16	Новослобідський НВК (3	23.09.17	21.10.17	18.11.17	16.12.17	13.01.18	10.02.18	10.03.18	07.04.18	05.05.18	26.05.18
17	Юр'ївський НВК (2 гр.)	23.09.17	21.10.17	18.11.17	16.12.17	13.01.18	10.02.18	10.03.18	07.04.18	05.05.18	26.05.18
18	Зінівський НВК (2 гр.)	23.09.17	21.10.17	18.11.17	16.12.17	13.01.18	10.02.18	10.03.18	07.04.18	05.05.18	26.05.18
19	Князівський НВК І-ІІ ст.	23.09.17	21.10.17	18.11.17	16.12.17	13.01.18	10.02.18	10.03.18	07.04.18	05.05.18	26.05.18
20	Мазівський НВК (3 гр.)	23.09.17	21.10.17	18.11.17	16.12.17	13.01.18	10.02.18	10.03.18	07.04.18	05.05.18	26.05.18

Графік відвідування Комунального закладу Путивльської районної ради Сумської області – районного Центру позашкільної роботи учнями шкіл району в рамках реалізації проекту-програми Дні сільського школяра складається кожного року (докладно показуємо 2017-2018 н.р.)

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА
з позашкільної освіти соціально-освітнього проєкту
«ДНІ СІЛЬСЬКОГО ШКОЛЯРА»

Директор Путивльського ЦПР _____ О.Г. Чупрун
Науковий керівник _____ Л.В. Серих, к. п. н., доцент

Зміст

I. Програми науково-технічного напрямку

1.1 «Ракетомодельовання». Навчальна програма для вихованців молодшого та середнього шкільного віку. Розробник – Захарченко О.С.

1.2 «Деревообробний». Навчальна програма для вихованців середнього та старшого шкільного віку. Розробник – Сичевський А.О.

1.3. «Користувач ПК» Навчальна програма для вихованців середнього та старшого шкільного віку. – Каменська Н.Ф.

II. Програми художньо-естетичного напрямку

2.1 «Вокальний спів». Навчальна програма для вихованців середнього та старшого шкільного віку. Розробник – Зудінова І.В.

2.2 «Ляльковий театр». Навчальна програма для вихованців молодшого, середнього та старшого шкільного віку. Розробник – Гальмакова І.М.

2.3 «Декоративний розпис». Навчальна програма для вихованців молодшого, середнього та старшого шкільного віку. Розробник – Білик О.О.

2.4 «Витинанка». Навчальна програма для вихованців середнього та старшого шкільного віку. Розробник – Яковенко Н.О.

2.5 «Бісероплетіння». Навчальна програма для вихованців середнього та старшого шкільного віку. Розробник – Терещенко О.А.

2.6 «В'язання гачком». Навчальна програма для вихованців молодшого, середнього та старшого шкільного віку. Розробник – Радченко А.Ю.

2.7 «Виготовлення іграшок-сувенірів». Навчальна програма для вихованців молодшого, середнього та старшого шкільного віку. Розробник – Зудінова І.В.

2.8. «Художня вишивка». Навчальна програма для вихованців середнього шкільного віку. Розробник – Фірсова Д.В.

2.9. «Образотворче мистецтво». Навчальна програма для вихованців молодшого, середнього та старшого шкільного віку. Розробник – Хандуріна А.О.

III. Програми еколого-натуралістичного напрямку

3.1 «Юні квітникарі». Навчальна програма для вихованців молодшого, середнього та старшого шкільного віку. Розробник – Полятикіна Т.П.

IV. Програми туристсько-краєзнавчого напрямку

4.1 «Пішохідний туризм». Навчальна програма для вихованців середнього та старшого шкільного віку. Розробник – Козлова Т.Д.

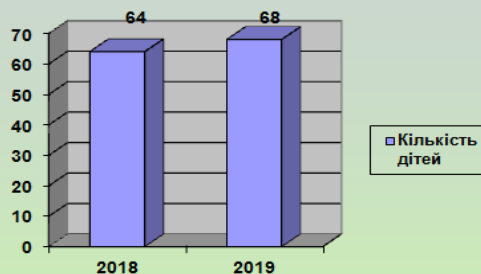
4.2 «Юні етнографи-краєзнавці». Навчальна програма для вихованців молодшого, середнього та старшого шкільного віку.

Розробник – Чернякова Т.М.

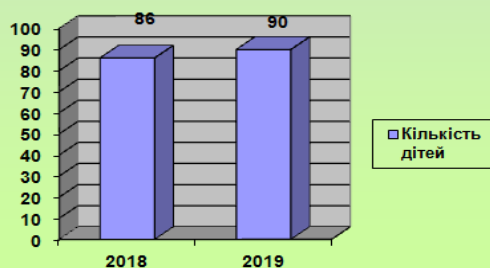
4.3 «Юні музеєзнавці». Навчальна програма для вихованців середнього та старшого шкільного віку. Розробник – Антиков О.С.

ДОДАТОК Г. 13
РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ВИХОВАНЦІВ З
ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

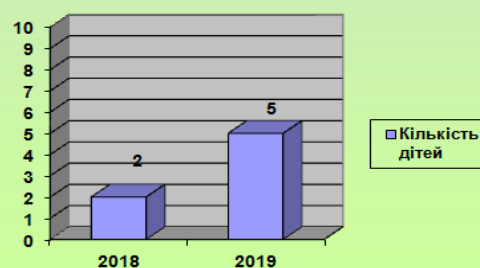
**Результативність вихованців
 Роменського ЦПО та РТМ (2018-2019 роки)**

Переможці міських конкурсів

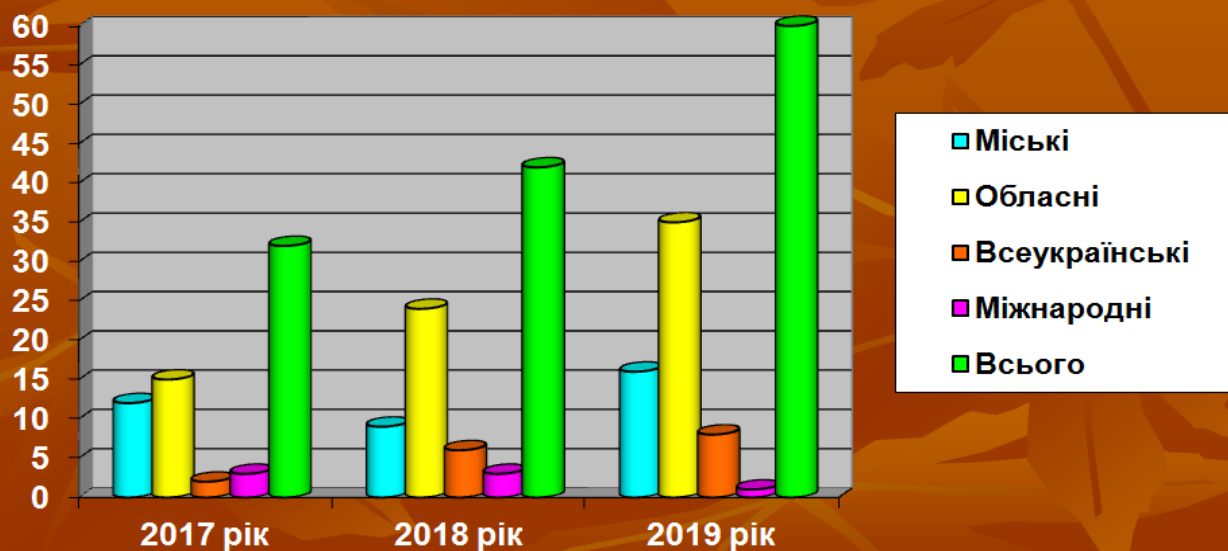

Переможці обласних конкурсів

Переможці всеукраїнських конкурсів

Діаграма
призових місць вихованців ЦЕНТУМ у заходах
різних рівнів декоративно-ужиткового напрямку

Додаток Г.14 ЗАСТОСОВАНІ В ДОСЛІДЖЕННІ ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Івент гра – гра, що є подією для певної громади, об'єднання чи регіону; захід на ігровій основі.

Ігри подкасти (англ., *podcast*) – ігри, завданням яких є створення медіа-файлів для поширення в Інтернет (аудіо записи: літературні твори, добірки народного гумору; цікаві новини; відео, ін.); **ігри** – ігри, завданням яких є створення власних варіантів фіналу, або продовження широко відомих історій.

Варіанти організації: сторітеллінг (розповідь, оповідання), перформанс (театралізація), скрайбінг (візуалізована мультимедійна розповідь), комікс (серія рисунків за сюжетом).

Читацьке бінго – гра, сенс якої полягає у виконанні читацьких завдань від організаторів (бібліотекарі, блогери, ін.). Серед учасників, які виконали усі читацькі завдання й отримали знак «бінго», можуть розіграватися призи (сертифікати на книги, ін.)

Лонгріди (теж можуть бути навчально-ігровою формою у дистанційному навчанні):
<https://webstudio2u.net/ua/design-web/857-cho-takoe-longrid-na-sajte.html>)

Онлайн-сервіси:

- **Calaméo** (<http://en.calameo.com/>) – сервіс для створення інтерактивних публікацій у формі журналів, брошур, каталогів, презентацій та функцією перегортання сторінок;
- **Rebus1.com** (<http://rebus1.com/ua/>) – генератор ребусів;
- **Анаграми** (<https://ru.childdevelop.com.ua/generator/letters/anagram.html>) – генератор анаграм;
- **Jigsawplanet** (<https://www.jigsawplanet.com/>) – конструктор пазлів;
- **Ornament.Name** (<https://ornament.name/creator>) – сервіс для орнаментального кодування імен;
- **Cartoonize.net** (<http://www.cartoonize.net/convert.php>) – анімаційний сервіс для «перетворення» себе на один із анімаційних персонажів;
- **Incredibox** (<http://www.incredibox.com/>) – сервіс для створення музичних композицій з різних комбінацій звуків, голосів та музичних ефектів;
- **Neon** «малювання неонами» (<https://29a.ch/sandbox/2011/neonflames/>);
- **Weavesilk** – «малювання піском» (<http://weavesilk.com/>);
- **Silk** – малювання символів (<http://weavesilk.com/>);
- **My Oats** – ускладнена техніка малювання символічних систем (<https://www.myoats.com/create.aspx>);
- **Flaim painter** – «малювання вогнем» (<https://www.escapemotions.com/experiments/flame/index.php>);
- **Webchemy** – симетричне малювання (<https://webchemy.org/>);
- **Foxcrow** – малювання дрібними фігурками (<http://www.foxcrow.com/draw.html>);

ДОДАТОК Г. 15
РОБОТА ДИТЯЧОГО ЖУРІ В РІЗНОМАНІТНИХ КОНКУРСАХ

РОБОТА ДИТЯЧОГО ЖУРІ
У КОНКУРСІ-ВИСТАВЦІ «ПАПЕРОВІ ДИВА» (2016-2017)

Вибір дитячого журі

**РОБОТА ДИТЯЧОГО ЖУРІ
У КОНКУРСІ «НОВОРІЧНА ВІТАЛЬНА ЛИСТІВКА»
2018-2019 НАВЧАЛЬНИЙ РІК**

Вибір дитячого журі: робота Бєлая Тимура ССШ №17 «Принцеса року»

**РОБОТА ДИТЯЧОГО ЖУРІ
У ФОТОКОНКУРСІ «МОЯ УКРАЇНА!» 2018-2019 НАВЧАЛЬНИЙ РІК**

Вибір дитячого журі

У КОНКУРСІ «ПАПЕРОВІ ДИВА» 2018-2019 НАВЧАЛЬНИЙ РІК

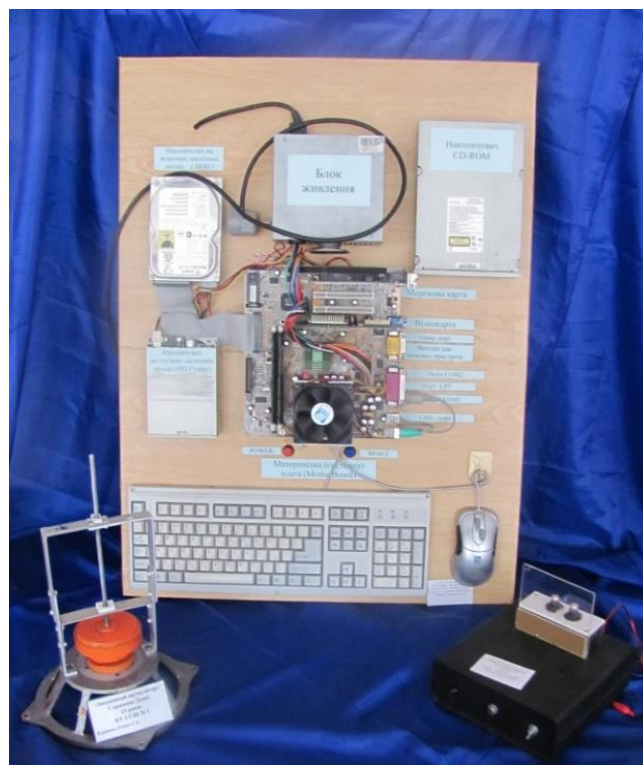
**РОБОТА ДИТЯЧОГО ЖУРІ У КОНКУРСІ «ЗДОРОВЕ ЖИТТЯ – УСПІХ БУТТЯ» 2017-2018
НАВЧАЛЬНИЙ РІК**

**РОБОТА ДИТЯЧОГО ЖУРІ У КОНКУРСІ «НОВОРІЧНА КУЛЬКА»
2018-2019 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ**

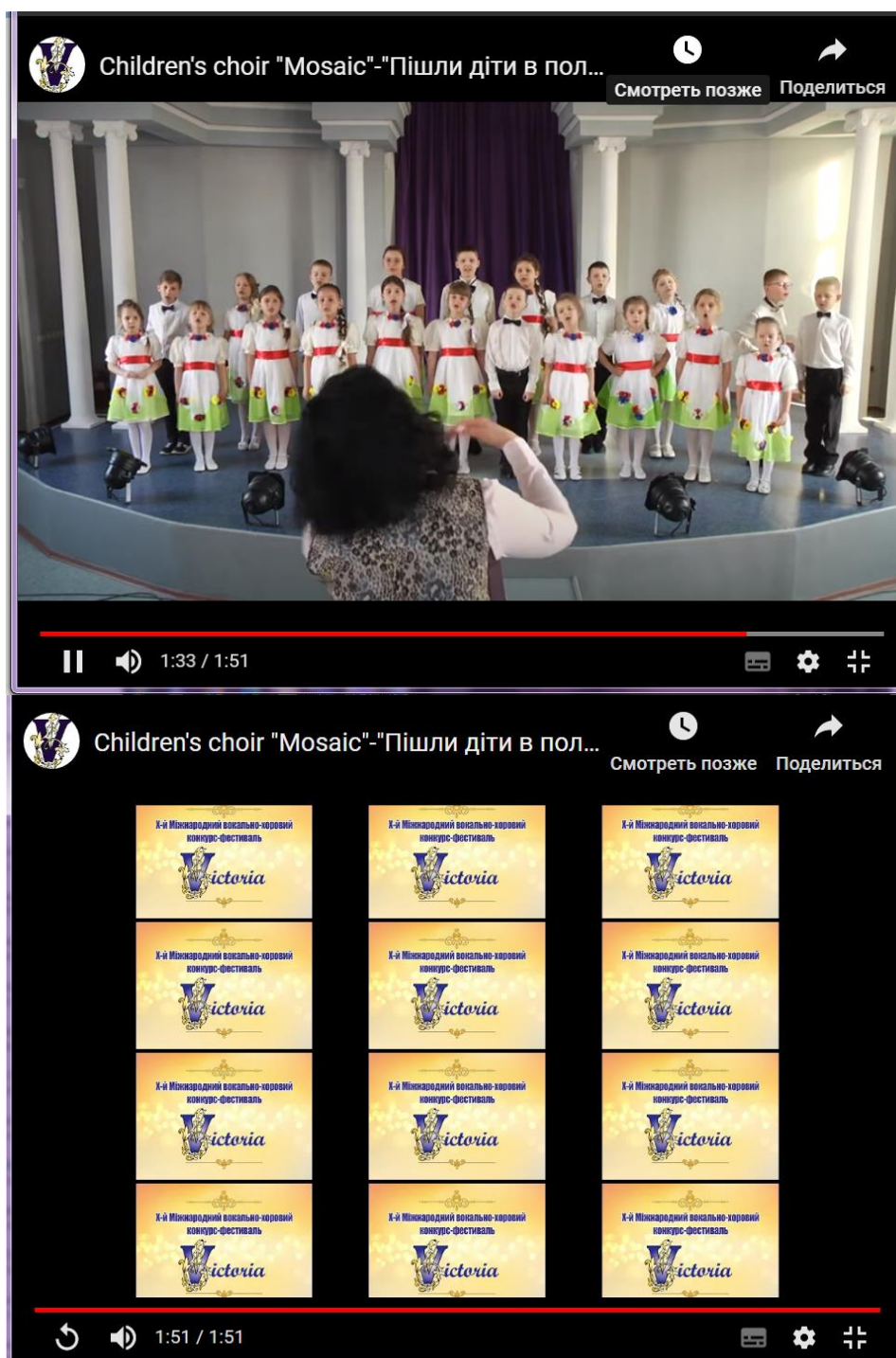
**ВИБІР ДИТЯЧОГО ЖУРІ У КОНКУРСІ «НАШ ПОШУК І ТВОРЧІСТЬ – ТОБІ, УКРАЇНО!»
2018-2019 НАВЧАЛЬНИЙ РІК**

ДОДАТОК Г. 16
УЧАСТЬ ДИТЯЧИХ КОЛЕКТИВІВ У КОНКУРСАХ ДИТЯЧОЇ ТА ЮНАЦЬКОЇ ТВОРЧОСТІ
(2020)

НАРОДНИЙ КОЛЕКТИВ КЗ СУМСЬКИЙ ПАЛАЦ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА
«МОЗАЙКА»

1. <https://www.youtube.com/watch?v=C7hjNY4771Q>
2. https://www.youtube.com/watch?v=0YO_3d0reao
3. <https://www.youtube.com/watch?v=eK9dYoYTNWg>
4. <https://www.youtube.com/watch?v=U6cPded1EKM>
5. https://www.youtube.com/watch?v=z2np_doGJK4
6. <https://www.youtube.com/watch?v=Vu1RqkoOJxs>
7. <https://www.youtube.com/watch?v=MugqAteJOkw>

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СЄРИХ Лариса Володимирівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

завідувач кафедри теорії і методики змісту освіти

Комунального закладу

Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ТА ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В ЕСТЕТИЧНОМУ ВИХОВАННІ ПІДЛІТКІВ

МОНОГРАФІЯ

Підписано до друку 26.06.2026

Формат 60x84/16. Папір офсетний

Гарнітура Times New Roman

Друк цифровий. Ум. друк. арк. 22,92

Тираж 100 пр. Зам. 12/26

Видавець і виготовлювач: РВВ КЗ СОІППО

м. Суми, вул. М. Сумцова, 5

Лариса Серих – керівник науково-дослідної роботи «Теорія і методика взаємодії закладів загальної середньої та позашкільної освіти в естетичному вихованні підлітків», учитель-методист, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії і методики змісту освіти, магістр з управління, методист з мистецтва, тренер, фасилітатор Комунального закладу Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти.

Сфера наукових інтересів – теорія та методика вищої професійної освіти, теорія та методика виховання, особистісно-професійна компетентність педагогів дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійної та вищої освіти, розвиток педагогічної майстерності, естетична культура, мистецька освіта, естетичне виховання, художня культура, художня педагогіка, дизайн-освіта, паперопластика, образотворче, музичне, театральне мистецтво, театралізована діяльність, декоративно-ужиткове мистецтво, мистецтвознавство, взаємодія закладів загальної середньої та позашкільної освіти.